AÇIKLAMALAR

TAKDİM

İslâmın, Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci kaynağı Peygamber (sallallâhu aleyhi vesellem) Efendimizin Hadîs-i Şerifleridir.

Peygamber (Sallallâhu aleyhivesellem) Efendimizin hadîs-i Şerifleri, hicrî ikinci asrın başlarından itibâren toplanıp yazılarak kitap hâline getirilmiştir.

Bu hadîs kitaplarından bilhassa altısı, İslâm âlimleri arasında diğerlerini gölgede bırakacak derecede rağbet görmüş ve bu eserler "Kütûb-i Sitte" adıyla Şöhret bulmuştur.

Bu kitapların birkaçında veya tamamında yahud bir hadîs kitabının içinde ayrı bablarda mükerrer olarak zikredilen hadîs-i şerîfler mevcuttur.

Bazı hadis âlimleri,bu mükerrer hadisleri almadan, Kütûb-i Sitte'yi özetleyerek bir kitapta toplama çalışmaları yapmışlardır.

Bu cümleden olarak, İbnu Deybe, Kütüb-i Sitte hadislerini Teysîru'l-Vûsûl ilâ Câmii'l Usul adlı eserinde toplamıştır. Bu eserde, Kütüb-i Sitte'deki hadîs-i Şeriflerin tamamı mevcuttur ve ihtiva ettiği hüküm ve malumat bakımından Kütüb-i Sitte'yi kâmilen temsil etmektedir.

Bidayette, Kütüb-i Sitte denilince Buharî ve Müslim in sahihleri ile, Nesâî, Ebû Dâvud ve Tirmizi'nin Sünen'leri ve İmam Mâlik'in Muvattâ'i akla gelmekte idi. Teysîru'l-Vüsûl da bu altı kitaptan meydana gelmiştir.

Ancak, sonradan gelen âlimler, İbnu Mâce'nin Sünen inde yer alan ve diğer hadîs kitaplarında bulunmayan (ziyâde) hadîslerin çokluğunu gözönüne alıp, Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı olarak, -Muvatta yerine- bunu kabul etmişlerdir.

Bu durumu nazarı dikkate olarak, Kütüb-i Sitte Muhtasarı adını verdiğimiz bu esere İbnu Mâce'nin Sünen'i de dahil edilmiş, böylece

bu eser, altı değil yedi sahih hadîs kitabındaki bütün hadîs-i şerifleri ihtiva eden bir kitap hâline getirilmiştir.

Bu eser, hadîs-i şeriflerin metni yanında, tercüme ve şerhlerini de ihtiva etmektedir.

Ayrıca, kitabın başına hadîs usûlü bölümü eklenmiş ve yeri geldikçe hadîs rivâyet eden sahâbelerin tercüme-i halleri de yazılmıştır.

Eserin sonuna da lügatça ile gerekli fihrist ve indeksler eklenerek, bu değerli eserden faydalanmanın kolaylaştırılması sağlanmıştır.

Tefsir-, hadîs, fıkıh gibi İslâmî ilimlerin temel eserlerini, en iyi bir şekilde neşretmek amacında olan AKÇAĞ; Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) Efendimizin hadîs-i Şeriflerini ihtivâ eden bütün sahih kitaplarını temin etmenin ekonomik güçlüğünün ve bunlardan zaman bakımından yararlanmanın zorluğunun idrâkiyle Kütüb-i sitte Muhtasarı'nı neşretmekle, Türk irfan hayatındaki büyük bir boşluğu doldurduğu ve okuyucuya hizmet ettiği kanaatindedir.

Gayret bizden, yardım ise ancak Allahü Teâlâ'dandır.

AÇIKLAMA

Okuyucularımız ellerindeki şu kitabın mahiyetini, gayesini anlamak için

öncelikle birkaç maddelik açıklamamızı okumalıdırlar :

1- BU KİTABI NİÇİN HAZIRLADIK?

Yüce Kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in "OKU!" emriyle başlamış olması mânidardır. Bu emir, bir müslümanın en mümtaz vasfının okumak, çok okumak olması gerektiğini belirler.

Evet çok okuyacağız, ama neleri okumalıyız? Her sahada okunacak şey o kadar çok ki, seçim yapmak bile zor.

Şüphesiz, biz müslümanlar, öncelikle, dinimizi anlamaya çalışacağız. Yaradanımızı tanıtan, Rabbimize gerçek kulluğu, hayattaki vazifelerimizi öğreten kitaplara öncelik vereceğiz. Değilse fâni dünyanın boş meselelerine bizi çekip, yıldız falıydı, artistti,

sporcuydu, modaydı, romandı, hikâyeydi... gibi ne dünyamıza ne de âhiretimize, hiçbir faydası olmayan meselelerle meşgul eden neşriyata öncelik verip ömrümüzü onlarla tüketmek bize hüsran ve pişmanlık getirecektir.

Dinî eserleri okumaya karar vermiş olsak bile, müşkilattan kurtulmuş sayılmayız. Zamanımız Türkiye'sinde gerçekten pek çok dinî neşriyât var. Kur'ân tercümeleri, tefsirler, hadîs tercümeleri, fıkıh, fetva ve tasavvuf kitapları tercümeleri vs.. Tercümelere yerli te'lifler de eklenmektedir. Bunların hepsini alıp okumaya ne maddî imkanlarımız elverişlidir, ne de ömrümüz yeterlidir.

Yani, mutlaka bazı seçimler ve tercihler yapmak zorundayız.

Hadîs sahasından misal verelim. Şüphesiz dinimizi öğrenmede mutlaka baş vurmamız gereken bir sahadır. Hadîs okumadan müslümanlığımızın kemâle ermesini beklemek oldukça zordur. Ama hadîs sâhası o kadar geniştir ki, bu sahaya giren te'lifatı gerekli ciddiyetle değme araştırıcı bile görme fırsatı bulamaz. Bu sebeple tâ ilk asırlardan beri âlimlerimiz, hadîslerden çeşitli seçmeler yaparak en zarurî, en faydalı olanları bir araya getirmeye çalışmışlardır. "Kütüb-i Sitte" adı altında şöhret kazanan altı hadîs kitabı böylece ortaya çıkmıştır. Yani bunlar seçme hadîsleri ihtiva eder.

Kütüb-i Sitte'deki hadîsler seçilirken "sıhhat" vasfı düşünülmüştür. Yâni hadîsin sahîh olması ön plana alınmıştır. Bir hadîste aranan ilk şart onun "sahîhlik" i yâni Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sözü olmasıdır. Kütüb-i Sitte, "sahîhlik" vasfını taşıması sebebiyle ümmetçe büyük rağbete mazhar olmuştur. Dinî ve dünyevî hayatımızı tanzimde muhtaç olacağımız her çeşit hadîs bu altı kitapta mevcuttur.

Hemen belirtelim ki, bu altı kitabın her biri bir çok ciltten meydana gelen bir külliyattır. Şöyle ki: Buhârî 9, Müslim 4, Nesâî 8, Tirmizî 10, Ebu Dâvud 5, İbnu Mâce 2 cilttir.

Üstelik bunlardan her biri tekrarlarla doludur. Meselâ Buharî aynı hadîsi, durumuna göre 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve daha fazla bölümde tekrar tekrar kaydeder. Çünkü bir hadîste, iki, üç, dört, beş... meseleye

beraberce temas edilmiş olabilmektedir. Nitekim Buharî'de 2761 hadîs mevcut iken tekrarlarla sayı 9082'ye ulaşmaktadır.

Hadîslerin tekrarı, sadece bir kitabın içinde söz konusu değildir. Aynı hadîs Kütüb-i Sitte'nin hepsinde veya birkaçında tekrar edilebilir. Bazı hadîsler de bu altı kitabın sadece birinde kaydedilmiştir, diğerlerinde yoktur. Hadîslerin Kütüb-i Sitte içerisindeki tekrarları hakkında bir bilgi vermek için şu rakamlara bir göz atalım: Bu te'lifimizin aslı olan "Teysîru'l-Vüsûl"da 10.490 hadîs bulunmaktadır. Teysîru'l-Vüsûl ise 32632 adedi bulan Kütüb-i Sitte hadîslerinden tekrarlar atılarak derlenmiştir. Şöyle ki:

1- Buharî: 9082 hadîs, 4- Ebu Dâvud: 5274 hadîs,

2- Müslim: 7275 hadîs, 5- Tirmizî: 3951 hadîs,

3- Nesâî: 5724 hadîs, 6- Muvatta: 1326 hadîs.

Öyle ise, araştırıcı olmayan, sadece dinî kültürünü artırmak için hadîs kitabı almak ve okumak isteyen bir müslüman için tekrarları atarak yeni bir eser te'lif etmek mümkündür. Bu ihtiyaç çoktan duyulmuş ve bu maksatla muhtelif te'lifat yapılmıştır.

Elimizdeki şu eser onlardan biridir. "Kütüb-i Sitte" denen şu altı kitaptaki müstakil hadîsleri bir araya getirmektedir: Sahîh-i Buharî, Sahîh-i Müslim, Sünen-i Nesâî, Sünen-i Tirmizî, Sünen-i Ebu Dâvud, Muvatta-ı Mâlik. İleride açıklayacağımız üzere biz, buna İbnu Mâce'nin "Sünen" adlı kitabını da ekledik. Kitap, bir hadîsi, bir yerde kaydettikten sonra bu hadîsin Kütüb-i Sitte'nin hangilerinde ve nerelerinde geçmektedir belirtir.

Şu hâlde bu kitap, Kütüb-i Sitte'de yer alan bütün hadîsleri eksiksiz ihtiva etmektedir. Araştırıcı olmayan bir müslüman bunu temin ettikten sonra, artık Kütüb-i Sitte'ye ihtiyaç duymayacaktır. Böylece, hem harcamadan tasarruf etmiş olacak, hem de okumada zamandan.

Üstelik, hadîsleri şerhsiz okumanın mahzurları var. Hadîslerin bir kısmı "mensûh" tur. Yani hükmüyle amel edilmez, bazıları belli şartlar altında amele elverişlidir, bazıları mezhepten mezhebe farklı

yorumlara mazhar olmuştur. Kısacası hadîslerin anlaşılması, kendileriyle amel edilme durumlarının bilinmesi ayrı bir konudur. Bu hususta hükme gitmek herkesin harcı değildir: Fıkha müteallik bir hadîsi değerlendirmek için birçok ilmi bilmek, müctehid olmak gereklidir. Aksi takdirde, her okuduğu hadîs ile amel etmek son derece yanlış olur ve dinî sorumluluğu gerektirir. Sevâb işleyeyim derken günah işlemek, Allah'ın rızasını elde edeyim derken gazabına sebep olmak söz konusu olabilir.

Biz bu mahzuru gidermek için, fıkhî hadîsler başta olmak üzere, anlaşılması zor olan, yanlış hükme gidilebilecek olan bütün hadîsleri açıklamaya ehemmiyet verdik. Hadîs'in açıklamasında dayanağımız İslâm âlimlerinin eserleri ve yorumları olmuştur.

2) TERCÜMEDE NELERE DİKKAT ETTİK?

Tercümeyi yaparken hem aslına sâdık kalmaya hem de anlaşılır ve açık olmaya çalışılmıştır. Tercüme yapanların karşılaştığı zorluklardan biri budur. Açık anlaşılır bir tercüme yapmak ve aynı zamanda da asla sâdık kalmak. Bu oldukça zordur. Üstelik her bir kelimesi ve hatta edatı, yerine göre, büyük ehemmiyet taşıyan dinî metinlerde çok daha zordur. Biz, tercümemizin anlaşılır olması için, ister istemez, bazı hadîslere aslında olmayan kelime ve ibâreler ekledik. Bu eklentiler mühimse parantez içerisinde gösterilmek suretiyle dikkat çekilmiştir. Yine belirtelim ki, parantez içerisinde sunulan açıklayıcı kısımlar, mümkün mertebe aynı hadîsin bir başka "vech" inde gelmiş olan "ziyâde"den veya âlimlerin hadîsle ilgili açıklamalarından alınmaya çalışılmıştır.

Hemen belirtelim ki, tercümelerde karşılaşılan mühim bir zorluk da Türkçemizin durumudur. Dilde özleştirme yaftası altında, asırlardır, kültürümüze girmiş, ruhumuza işlemiş kelimeleri atıp yerine uydurmalarını koymak suretiyle, hiçbir millette görülmeyecek derecede ve ancak ihânet kelimesiyle ifade edilebilecek korkunç tahribâtlar yapılmıştır. Çoğu kere şu kelime mi, bu kelime mi diye bocaladığımız olmuştur. Bir hadîsin ifade ettiği mânayı daha açık olsun diye değişik bir kelime ile ifade etmeye kalkınca mâna zenginliği kayba uğramaktadır. Biz, ölene dek, uzun yıllar Türk Dil Kurumu'nun yetkili bir makamında kalarak dilimizi tahrîp faaliyetlerini

yönlendiren Ermeni Agob Dilaçar'a izâfeten halkımızın agobça dediği kelimelerden mümkün mertebe kaçındık. Anlaşılır, yaşayan Türkçe ile ifade etmeye çalıştık. Ancak ıstılah edilebilecek bazı hususî ve teknik kelimeleri de olduğu gibi koruduk. Yer yer bunları dipnotlarda açıkladık. İfadenin bütünü içerisinde bu çeşit kelimelerin anlaşılır hâle gelmesine de gayret ettik. Tek başına alındığı takdirde tamamen kapalı ve anlaşılmaz kalacak bir kelimenin cümle içerisinde öyle olmayacağı ümidindeyiz. Yine de en sona koyacağımız bir lügatçe bu konuda yardımcı olacaktır.

3) KİTAPTA NELERE YER VERİLMİŞTİR?

Bu kitap Teysîru'l-Vüsûl'ün tercümesinden ibaret değildir. Şu hususlara da yer verilmiştir:

1- MUKADDİME KISMI: Burada hadîsle ilgili bilinmesi gereken hususlar yeterince açıklanmıştır. Şöyle ki:

a) Hadîs târihi ve belli başlı hadîs te'lîfatı Kütüb-i Sitte ve müellifleri (hayat, metod ve hususiyetleri),

b) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ilmi yayma tedbirleri,

e) Bazı hadîs meseleleri,

d) Usul-i Hadis ilminin mühim bahisleri.

2- ŞERH KISMI: Hadîsleri metin olarak verip tercümesini kaydettikten sonra ihtiyaç duyulan hadîslere açıklama getirdik. Açıklamalar esas olarak şerhlerden alınmadır. Bu, kaynaklarda daha geniştir, biz özetlemeye çalıştık. Araştırıcılar kaynaklara inebilir ve inmelidir de. Halk için yeterli olan miktarı aktardığımıza inanıyoruz. Fıkha müteallik meselelerde Hanefi görüş esas alınmış ise de, şârihlerimizin yaptığı üzere, gerekli yerlerde başta Şâfiî ve diğer mezhep imamlarımızın görüşleri de belirtilmiştir.

Şu hususu da belirtmek isteriz: Eserde, günümüzde üzerinde durulan bir kısım fıkhî ve içtimâ meselelere yeri geldikçe ağırlıklı olarak temas edilecek, yeni gelişen "ehl-i sünnet"e uygun görüşler aksettirilecektir. Sosyoloji, psikoloji, pedagoji gibi tamamen yeni sayılan sahalarda tetkik konusu yapılan meselelere geniş ve

tatminkâr açıklamalar getirilecektir. Bu husus, belki de kitabımızın en orijinal ve en mühim yönlerinden birini teşkil edecektir. Zira Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın, bundan ondört asır önce, insanlığın bütün meselelerine nasıl dikkat çekmiş bulunduğunu gören mü'min okuyucuya şu yakîni kazandıracaktır: "Sayısız problemlerle muzdarib insanlığın dertlerine en şafi ilaç İslâm'dadır; Kur'ân'da ve Sünnet'tedir; sadece İslâm dünyasının değil, insanlık âleminin gerçek bir kurtuluşu Sünnet'in anlaşılmasına ve bütün müesseseleriyle ictimâî hayata intikâl etmesine bağlıdır: Sünnet bir örf; terdî bir değer değil, ilahî bir rehberdir, dünya ve âhiret saadetine götüren Sırat-ı Müstakim. Cadde-i Kübrâdır."

3- SAHABE HAYATI: Bazen hâdîsin râvisi olarak bazen de rivâyet edilen hadisenin kahramanı olarak adı geçen sahâbeler hakkında bilgi verilmiştir. Sahâbelerin tanıtılmasına ayrı bir ehemmiyet atfediyoruz. Çünkü onlar (radıyallahü anhüm), fiil haline geçmiş sünnet gibidirler. İslâm'ı hakkıyla anlayan ve yaşayan kimselerdir. Canlı ve yaşanan İslâm'ı anlamak isteyenler Ashâbı bilmek ve anlamak zorundadırlar.

Hayatları hakkında bilgi verilen sahâbeler, -hangi cilt ve sahifede bulunabilecekse- son ciltte alfabetik sırayla gösterilmiştir.

4- İBNU MÂCE'NİN ZİYÂDELERİ: "Kütüb-i Sitte Muhtasarı Şerhi" adını verdiğimiz bu kitap esas itibâriyle İbnu Deybe'nin "Teysîru'l-Vüsûl" adlı kitabına dayanır. Bu eser altıncı kitap olarak İbnu Mâce'nin "Sünen"ine değil, İmam Mâlik'in "Muvatta" adlı kitabına yer verir. Halbuki, günümüzde Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabını İbnu Mâce'nin "Sünen"i teşkil eder. Bu durumda Kütüb-i Sitte deyince zihinler ister istemez, -haklı olarak-, İbnu Mâce'nin "Sünen"ini arayacaktır. İşte bu ihtiyacı da karşılamak maksadıyla İbnu Mâce'nin Kütüb-i Sitte'ye ziyâde olan yani İbnu Mâce'de olduğu halde diğer kitaplarda yer almayan hadîsleri en sona ayrı bir bölüm hâlinde koymayı uygun gördük. Bu hadîslerin kitapta ilgili bahislere dağıtılması da düşünülmedi değil. Ancak, bu durumda Teysîru'l-Vüsûl'ün orijinalitesi kaybolacaktı. İbnu Mâce'nin ayrı tutulmasından doğacak mahzuru şöyle giderdik: Mefhum fihristinde her konunun

geçtiği yerler gösterilirken, o konuya temâs eden İbnu Mâce hadîsleri de gösterilmiştir.

İbnu Mâce'de geçen ziyâde hadîslerin miktarca 1339'u bulduğunu göz önüne alacak olursak bu ilâvenin eserimize nasıl bir zenginlik kazandıracağı anlaşılır.

5- FİHRİSTLER: Kitabın bu kısmında, öncelikle "Mefhumlar Fihristi" olmak üzere, kitapta geçen şahıs, kitap ve yer isimleri, âyet-i kerîmelerle ilgili fihristler yer alacaktır. "Mefhumlar Fihristi" sayesinde istenen bir konuya giren âyet, hadîs ve açıklamalar kitabın nerelerinde geçmektedir, topluca görülecektir. Fihristler kısmı son ciltte yer alacaktır.

Eser, bilhassa bu "Mefhumlar Fihristi" sayesinde, arayacağımız her meseleyle ilgili bahsi hemen bulmanızı sağlayacaktır. Eserin, esas itibariyle, dinimizin yer verdiği meselelerin kâhir ekseriyetine yer veren geniş muhtevası göz önüne alınınca, kitaba,istediğimiz yüzde doksan meseleyi bulabileceğimiz bir İslâm ansiklopedisi gözüyle bakabileceğiz.

6- LÜGATÇE: Eserde geçtiği hâlde anlaşılmasında zorluk çekileceğini tahmin ettiğimiz bir kısım kelime ve tâbirleri ve değişik ilim dalına giren ıstılahları kısaca açıklayacağız. Bu kısım da son ciltte yer alacaktır.

Kitap bu hâliyle gerek rivâyet, gerek dirâyet ve gerekse usûl bahislerinde, araştırıcı dışında her müslümanı, hadîs sahasında bir başka kitaba ihtiyaç duyurmayacak zengin bir muhteva taşıyacaktır.

Cenâb-ı Hakk şeriat-ı garrasını öğrenmek sonra da yaşamak isteyenlere yardımcı olsun, bu çalışmamızı mağfiret ve rızasına vesile kılsın.

Amîn

Doç.Dr. İbrahim CANAN

MUKADDİME KISMI

MUKADDİME: Bu Kısım; Hadisle ilgili şu bölümleri ihtiva etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM : Hadis Tarihi

(Kütüb-i Sitte ve belli başlı hadis te'lifatı)

İKİNCİ BÖLÜM : Bazı Hadîs Meseleleri

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM : Hz. Peygamber (s.a.s.)'in - İlmi Yayma Tedbirleri

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM : Hadis Usûlü

BİRİNCİ BÖLÜM: HADİS TARİHİ

İslâmî ilimlerin en eskisi hadis ilmidir (1). Hadîs ilmi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la başlayıp zamanla kemâle ermiş bir ilimdir. Hatta bu ilmin, başlangıçtan beri ara vermeden gelişmeler kaydederek yol aldığını, günümüzde bile insanlığa hizmetler vererek tekâmülünü devam ettirdiğini söyleyebiliriz. Elbette her devirde aynı derecede terakkî ve parlama gösterememiştir. Çok parlak gelişmeler ve şaşaalı asırlar, kemâlin zirvesine ulaştığı devreler yaşadığı gibi, durakladığı,hizmet ve tesirinin sınırlandığı zamanlar da olmuştur. Hulâseten şu söylenebilir: Hadîs tarihi, şaşaa yönüyle, İslâm tarihiyle belli bir paralellik arz eder: İslâm'ın parlama döneminde o da parlamış, güzîde, en orijinal ve en mûteber muhalled eserlerini vermiştir. İslâm'ın duraklama döneminde de duraklamış,orijinallikten uzaklaşmış, öncekilerin tekrarından dışarı çıkamayan eserler vermiştir. Şu demek oluyor: Mü'minler Nebilerinin sünnetine ehemmiyet verip ilmini geliştirdikçe, Allah da maddi terakki, siyasî üstünlük şeklinde onları mükâfatlandırmıştır.

Araştırıcılar, umumiyetle, hadîs sahasında yapılan çalışmaların mahiyetini göz önüne, alarak, hadîs târihini başlıca dört safhaya ayırırlar:

1- Tesbit Safhası

2- Tedvin Safhası

3- Tasnif Safhası

4- Tehzib Safhası

---

(1) Hadis nedir, ne değildir, gibi "hadis"le ilgili teknik açıklamayı usul-i hadisle ilgili bölümde yapacağız.

1. Safha: Tesbit Safhası

HADÎSLERİN YAZIYLA TESBİTİ-1

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde hadîslerin en sağlam tesbit yolu şüphesiz yazı idi. Ancak hadîslerin yazı ile tesbitine Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ne derece yer verdi veya vermedi bir kaç cümle ile ifâde edilecek bir konu değildir. Mevzuyu aydınlatacak bir kısım teferruata inmek gerekecek. Zira bazı rivâyetler Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîs yazmayı yasakladığını ifâde ederken, diğer bazı rivâyetler de, tam aksine yasaklamadığını ve hatta teşvîk ettiğini ifâde etmektedir. Ayrıca, bir kısım sahâbelerin hadîsleri yazdığına dair ve hatta yazdığını Resûlullah(aleyhissalâtu vesselâm)'a kontrol ettirdiğine dair rivâyetler var.

Bu farklı rivâyetleri göz önüne alarak bu bahsi birkaç başlık altında inceleyeceğiz:

1- Câhiliye devrinde okuma yazma durumu,

2- Hz. Peygamber'in hadîs yazmayı yasakladığını ifâde eden rivâyetler,

3- Hadîs yazmayı tecviz ve teşvîk eden rivâyetler,

4- Hadîs yazan sahâbeler,

5- Hadîs yazma yasağının mâhiyeti.

1- CÂHİLİYE DEVRİNDE OKUMA YAZMA DURUMU:

Câhiliye devri Arapları, komşuları olan Bizans ve İran'a nazaran okuma-yazma meselesinde çok yeni idiler. Dış dünya ile ticârî münâsebetleri sebebiyle Mekkeliler, Medinelilere nazaran daha ileri

bir durumda idi. Bu durumun İbnu Sa'd'da: "Mekkeliler okuma yazma bilirler, Medineliler bilmezlerdi" diye ifâde edildiğine şâhid oluruz. Bazı rivâyetler, İslâm'ın doğuşu sırasında Kureyşliler arasında on yedi kişinin okuma yazma bildiğini belirtir ve ismen sayar.

Araplar arasında okuma-yazma cehâleti o kadar yaygındır ki, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in gönderdiği mektuplar, bâzan, kabilelerde okuyacak adam bulamamaktadır. Bir rivâyette Bekr İbnu Vâil Kabilesi'nin, böyle bir zorlukla karşılaşıp Benu Dubey'a Kabilesi'nden güçlükle, yazıyı bilen bir kimse bularak okuttuklarını görmekteyiz. Bu hâdise, Kabîle'nin "Benû'l-Kâtib" diye isimlendirilmesine sebep olur. Bir diğer rivâyet de, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ummân köylerinden birine gönderdiği mektubun okuyucu bulmakta güçlük çektiğini haber verir. Râvi Ebu Şeddâd: "Sonunda siyah bir köle bulduk, o bize okudu" der.

Bu rivâyetlere, Hire'yi, fetheden Hâlid İbnu Velid'in ordusunda binden fazla sayı olduğunu bilmeyen askerlerin varlığını belirten rivayetler ilâve edilince Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ramazan ayının bâzan 29, bazan 30 çektiğini belirtirken bizzat parmaklarıyla göstermesindeki hikmeti ve bunu yaparken sarfettiği: "Biz ümmî bir ümmetiz, ne yazı, ne de hesap biliriz" sözünde ifâde edilen gerçeği daha iyi anlarız.

Ancak şunu da ilâve edelim ki, İslâm öncesi devrede gerek Mekke'de ve gerekse Medine'de okuma-yazma bilenler mevcuttu. Hattâ nazarlarında ehemmiyet kazanan edebî metinler, kabîleler arasında cereyân eden anlaşmalar yazılarak mevsûk hâle getirilmekteydi. "Mu'allakâtı Seb'a" denen ve Kabe'ye asılmış bulunan mükâfatlandırılmış şiirler gibi Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Hudeybiye'de iken, Huzâalılar, dedesi Abdülmuttalib'in kendileriyle yaptığı yazılı bir anlaşmayı getirirler. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), ufak bir tâdille bunu yeniler.

Kalkaşandî, meşhur eserinde, Vâkidî'den naklen, Medineliler arasında yazı bilenlerin az olduğunu, ancak, yahudilerden Mâsike adında birinin Arap yazısını öğrenip, çocuklara öğrettiğini böylece, İslâm geldiği zaman Medîne'de on küsür (10-13 arası) kimsenin yazı bildiğini kaydeder ve bunlardan on tanesinin ismini verir.

Kaynaklarımızda oldukça kesin ifâdelerle zikredilmiş bulunan bu rakamları ihtiyatla karşılamak gereğini de kaydetmek isteriz. Zira, yakından incelenince, haberlerin, kendi aralarında mütenâkız olduğu görülür. Sözgelimi yukarıda Mekke ile Medine arasında okuma-yazma bilenlerin sayısı açısından Medine aleyhine dikkat çekilen farkı ele alalım. İbnu Sa'd: "Mekke ehli yazıyı bilir, Medîne ehli bilmezdi" demişti. Bu söz, Mekke'de on yedi, Medine'de on küsur kişinin yazı bildiğini ifâde eden rivâyetlerle değerlendirilecek olursa, İbnu Sa'd'daki ifâdenin bir hayli mübâlağalı olduğu anlaşılır. Çünkü bunlar birbirine yakın sayılardır. Kaldı ki, Medine'de yazı bilenlerle ilgili olarak yaptığımız bir tahkikte, bilenlerin ismen 15'e ulaştığını gördük (1).

Öte yandan Kalkaşandî, câhiliye devrinde yazıyı bilenler meyanında Zeyd İbnu Sâbit'i de zikreder, onun Arabça ve İbranice olmak üzere iki yazıyı da bildiğini belirtir. Mevsûk ve sıhhatli kaynaklarımız Zeyd'in, Arap yazısını Bedir esirlerinden öğrendiğini, İbrânice'yide yine Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) emriyle öğrendiğini kaydederler.

Bu mütenâkız duruma Enes İbnu Mâlik ve Üseyd İbnu Hudayr (radıyallahu anhüma)'la ilgili teferruatı da ilâve edebiliriz: Ahmed İbnu Hanbel'in bir rivâyetine göre Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Medine'ye geldiği sırada on yâşlarında olan Enes'i, annesi Ümmü Süleym (radıyallahu anha), Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e hizmet etmek üzere teslim ettiği zaman Enes (radıyallahu anh), okuma-yazma bilmektedir. Annesi onu şöyle takdim eder: "Ey Allah'ın Resûlü, bu oğlumdur ve yazıyı bilir".

Kur'ân tilâvetindeki ses güzelliğiyle meşhur olan Üseyd'in câhiliye devrinde kavminin ileri gelenlerinden olduğu, aklı ve re'yi ile kendini kabul ettirmiş bulunduğu ve babası Hudayr gibi İslâm'dan önce okuma-yazma bildiği belirtilir.

Öte yandan İbnu Sa'd ve Fütûhu'l-Büldân'da gelen bir ifâde, gerek Mekke'de ve gerekse Medine'de, hürmet edilen, saygı duyulan ve maddî imkânı da yerinde olan âileleri, çocuklarına okuma-yazma öğretmeye zorlayacak içtimâ'î bir baskının varlığını haber vermektedir. Bu ifâdeye göre, o devirde kâmil kişi (2) vasfını, yazı,

yüzme ve atış bilen kimseler alabilmektedir. Mekke'de yazı bilenlerin çoklukla asîl ailelerden olması, bunlardan Sâd İbnu'l-As'ın üç oğlunun yazı bilenler arasında zikri, keza Üseyd (radıyallahu anh)'in yazı bildiği belirtilirken, babası Hudayr'ın da yazıyı bildiğinin belirtilmiş olması söylenen hususu teyîd eder, Mekke ve Medine'ye yazı, İslâm'ın başlarına yakın girmiş olsa bile, oldukça rağbette olduğunu gösterir.

2- HADİSİN YAZILMASINI YASAKLAYAN RİVÂYETLER

Hadîs yazılmalı mı yazılmamalı mı? şeklinde bir münâkaşa hem Sahâbe hem de Tâbiîn arasında görülmüştür. Bazıları yazılmasını müdâfaa ederken bazıları da aksini söylemişlerdir. Bu sebeple konuya temas eden kitaplarda umumiyetle bu münâkaşaya yer verilir.

Hemen belirtelim ki söz konusu münâkaşa, kaynağını, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e nisbet edilen rivâyetlerden alır. Zira bizzat hadîslerde lehte ve aleyhte deliller mevcuttur:

Ebu Sa'îdu'l-Hudrî, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in şöyle söylediğini rivâyet etmiştir: "Benden (Kur'ân dışında) bir şey yazmayın. Kim benden, Kur'ân'dan başka bir şey yazdı ise onu imha etsin. Benden (şifâhî) rivâyette bulunun, bunda bir mahzur yok. Ancak, kim bilerek bana yalan nisbet eder (ve söylemediğim şeyi söyletirse) ateşteki yerini hazırlasın".

Zeyd İbnu Sâbit de: "Kur'ân ve teşehhüdden başka bir şey yazmadık" demiştir.

Yasaklama üzerine Hz. Ömer, Muaz İbn Cebel, İbnu Abbâs, Abdullah İbnu Ömer, Ebû Mûsa, Ebu Hüreyre gibi başka sahâbelerden de (radıyallahu anhüm ecmain) rivâyetler gelmiştir.

3- HADÎSLERİN YAZILMASINA İZİN VEREN RİVAYETLER

Hadîslerin yazılmasına ruhsat veren, yazıldığını gösteren rivâyetlere gelince, bunlar da çoktur. Bunlardan biri, yazdığı hadîsler, kitap halinde sonraki nesillere intikal eden Abdullah İbnu Amr (radıyallahu anh)'a aittir. Der ki:

"Ben Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den işittiğim şeyleri ezberlemek arzusuyla yazıyordum. Kureyş beni menederek: "Sen Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan her duyduğunu yazıyorsun, halbuki Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bir insandır, öfke ve rıza, her iki hâlde de konuşur" dediler. Bunun üzerine yazmaktan vazgeçtim. Ancak durumu da Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e arzettim. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) parmağıyla mübârek ağızlarına işâret buyurarak: "Yaz, dedi Nefsimi elinde tutan Allah'a kasem ederim, buradan haktan başka bir şey çıkmaz".

Abdullah İbnu Amr, (radıyallahu anh)'ın sistemli şekilde hadîs yazdığını te'yid eden bir rivâyet Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'ye aittir ve üstelik Buhâri'de kaydedilmiş bulunmaktadır. Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) şöyle buyurur: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den çok hadîs (bilmede) Abdullah İbnu Amr hâriç, bana yetişen yoktur. O, beni geçer, zira o yazardı, ben ise yazmazdım".

Hadîslerin yazılması hususunda ruhsat ifade eden rivâyetler bundan ibâret değildir. Hâfızasından şikâyet edenlere Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın: "Sağ elinizi yardıma çağırın", "İlmi yazı ile bağlayın" gibi tavsiyeleri, bazı konuşmaların yazılı metnini isteyenlere yazılı verilmesi, hepsi de hadîsten ibâret olan -uzunluğu birkaç satırdan bir kaç sayfaya ulaşan- ve sayısı 300'ü bulan pek çok "mektup (yani yazılı vesika)" ların varlığı Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in, hadîslerin yazılması hususundaki ruhsatına yeterli delillerdir (3). Sadece mektuplar değerlendirilse bile Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Kur'ân'dan başka bir şeyin yazılmasına sistematik, ısrarlı bir muhalefette bulunmadığı, tam tersine, medenî hayatta yazının geniş çapta kullanılmasına büyük ehemmiyet verdiği anlaşılır.

4- HADÎS YAZAN SAHABELER:

ABDULLAH İBNU AMR İBNİ'L-AS'IN SAHÎFE-İ SÂDIKA'SI:

Yukarıda kaydettiğimiz Abdullah İbnu Amr İbni'l-As hadîs yazan sahâbelerin başında gelir. Yazdığı mecmûaya "Sahîfe-i Sâdıka" demiştir. Onun bu kitabından bahseden muhtelif rivâyetler var.

Tâbiînden Mücâhid İbnu Cebr, "Sahîfe-i Sadıka"yı Abdullah'ın yanında gördüğünü ifâde etmiştir. Abdullah İbnu Amr (radıyallahu anh) hadîs imlâ ettiren sahâbelerdendir. Bu işi ezberden mi, kitaptan mı yaptırdığı rivâyetlerde sarîh değilse de kitaptan yaptırma ihtimâli daha kuvvetli gözüküyor.

Abdullah (radıyallahu anh)'ın bu sahife'ye Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den bizzat işittiği hadîsleri almış olmalı. Zira Mücâhid'e: "Bu, sâdıkadır, bunda Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan işittiklerim mevcuttur. Bu rivâyetlerde benimle Resûlullah (aleyissalâtu vesselâm), arasına hiç kimse girmemiştir" demiştir. Hz. Abdullah bu tasrihi şunun için yapmış olmalıdır: "Sâhâbeler her zaman kendi işittiklerini rivâyet etmezler, bir kısım rivâyetleri başka sahâbelerin anlattıklarına dayanır." Nitekim İbnu Abbas (radıyallahu anh)'ın Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den yaptığı rivâyetler esas itibariyle diğer sahabelerden işittiklerine dayanır. İlgili kısımda açıklanacağı üzere bunlara sahâbe mürseli denir.

Abdullah İbnu Amr'ın sahifesinin bazı rivâyetlerde bin kadar hadîs ihtiva ettiği belirtilmiştir. Bu rivâyetler Ahmed İbnu Hanbel'in "Müsned"inde yer alır.

Sahîfe-i Sâdıka Abdullah'ın vefatından sonra torunlarına intikal etmiş ve torunları vâsıtasıyla rivâyet edilmiştir. Kaynaklar, umumiyetle Abdullah (radıyallahu anh)'ın torunu Amr İbnu Şuayb'ın ceddinden intikal eden bir sahifeden rivâyet ettiğini kaydederler. Binaenâleyh Abdullah'ın sahîfesindeki hadîsler, hadîs mecmualarına Amr İbnu Şuayb an ebîhi an ceddihi senediyle intikal etmiştir. Bu sened üzerine hadîsçilerin bazı ihtilaflarına burada girmeyeceğiz.

Ancak şunu belirtmemiz gerekecek: Yukarıda Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'den kaydettiğimiz rivâyete göre Abdullah İbnu Amr'ın, Ebu Hureyre'ye nazaran daha çok hadîs rivâyet etmiş olması gerekir. Halbuki Ebu Hüreyre çok rivâyette başı çekmekten başka, Abdullah müksirûn denen çok rivâyetiyle tanınanlar arasına bile girmez. Bu durumu âlimler birkaç sebebe bağlarlar.

1- Abdullah İbnu Amr (radıyallahu anh), Ebu Hureyre gibi kendisini rivâyete adamış birisi değildir. Münzevî meşreb ve zâhid bir kimsedir. Daha ziyade ibadetle meşgul olmuştur.

2- Abdullah İbnu Amr, Mekke'nin fethinden sonra Mısır'a gitmiş, uzun müddet orada kalmıştır. Halbuki Ebu Hüreyre Medine'den ayrılmamış, hac, ticâret, ziyâret, ilim gibi çeşitli maksadlarla insanların çokça uğradığı bir yer olan Medîne'de rivâyette bulunmuştur. Mısır ise o sıralar henüz hadis tâliblerinin çokça uğradıkları bir yer değildi.

3- Abdullah İbnu Amr Süryanice de biliyor, bu dilde yazılmış kitapları okuyordu. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in israiliyattan rivâyet edilebileceğine dair ruhsatına dayanarak, İsrâilî hikayeleri rivâyetten çekinmiyordu. Hadîsleri derleyen muhaddisler ise, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadîslerine israiliyat karışır endişesiyle Abdullah (radıyallahu anh)'a karşı ihtiyatlı davranıp, rivâyetlerini almıyorlardı. Bu sebeple onun bir çok hadîsleri rivâyet edilemedi.

EBU HÜREYRE'NİN SAHİFE-İ SAHÎHA'SI:

Bazı rivâyetler Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'nin, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan işittiği hadîslerini yazdığını ifâde etmektedir. Bu sahifenin ismi Sahife-i Sahîha'dır. El-Hasan İbnu Amr İbnu Umeyye ed-Damrî anlatıyor: "Hz. Ebu Hureyre (radıyallahu anh)'nin yanında bir hadîs rivâyet ettim. Ancak o : "Böyle bir hadîs yok" diye inkâr etti. Bunu kendisinden işittiğimi söyledim. O vakit: "Bunu benden işitmişsen o bende yazılıdır" dedi ve elimden tutarak beni evine götürdü. Orada bana Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîslerinin yazılı bulunduğu pek çok kitap "kütüben kesireten" gösterdi. Rivâyet ettiğim hadîsi burada buldu ve: "Ben sana demedim mi? Eğer ben bir hadîs rivâyet etti isem, o, yanımda yazılı olarak mevcuttur."

Bu rivâyet açık bir şekilde Ebu Hüreyre'nin de hadîslerini yazdığını göstermektedir.

Ancak bu hadîs Buhâri'de gelen ve yukarıda kaydettiğimiz hadîsle teâruz etmektedir. Zira orada Ebu Hureyre hazretleri (radıyallahu

anh) Abdullah İbnu Amr (radıyallahu anh)'ın yazdığını, kendisinin yazmadığını ifâde ediyordu.

İbnu Abdilber ve İbnu Hacer gibi, hadîs sahasının büyük üstadları bu hadîsin de sahîh olduğunu belirterek aradaki teâruzu şöyle te'lif ederler:

1- Ebu Hureyre (radıyallahu anh) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sağlığında yazmamış olabilir, bilâhare hadîsleri yazmıştır.

2- Hadîsin yanında yazılı olarak bulunması illâ da kendisi tarafından yazılmış olmasını gerektirmez. Kendisi gerçekten yazmamış olabilir de. Bir başkasına yazdırma ihtimali var.

Ebu Hüreyre'nin Sahife'sinden sadece bir kısmı talebesi Hemmâm İbnu Münebbih kanalıyla bize intikal etmiştir. Bu "Sahîfetu Hemmâm" diye şöhret bulmuştur. Bu Sahîfe'nin Hemmâm'a nisbeti sebebiyle Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'nin değil, Hemmâm'ın bir te'lifi kabul edilecek olsa, mevzumuz açısından değerinden ve taşıdığı mânadan bir şey kaybetmez, zira Ebu Hüreyre hazretlerinin sağlığında hadîslerin kitap halinde yazıya geçirilmiş olduğunu gösterir.

Bu sahife, zamanımızda Profesör Muhammed Hamidullah tarafından bulunmuş ve neşredilmiştir. Hamidullah'a göre bulunan bu risâle, hadîslerin yazılmasını yasaklayan rivâyetlere dayanarak "Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ve Sahâbe (radıyallahu anhüm ecmain) zamamnda hadîs yazılmamıştır, hadîsler, Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den iki veya üç yüz sene sonra yazılmıştır" gibi demagoji yapan müsteşriklere fevkalâde susturucu bir cevap olmaktadır. Ehemmiyetine binaen yorumunu aynen kaydediyoruz:

"Hicretin takriben birinci asrı ortasına ait olan bu mecmua, târihî ehemmiyeti bakımından çok kıymetli bir vesikadır. Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'in "hadîslerinin yazılması, Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den iki veya üç yüz sene sonra başlamıştır" iddiasında bulunanlar olmuş ve bu faraziyeye dayanarak İbnu Hanbel, Buhârî, Müslim, Tirmizî vs... gibi şahsiyetlere (hâşâ) hilekârlık isnad edilmiştir. Delillerini, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ve Ashâbı (radıyallahu anhüm ecmain) zamanında

hadîslerin yazılmadığı iddiası üzerine dayamışlardır. Halbuki şimdi, Resûl-i Ekrem (aleyhisselâtu vesselâm)'in en yakın Ashâbından birinin te'lîfi elimizde bulunuyor. Dikkatle mukâyese edildiği ve karşılaştırıldığı zaman İbnu Hanbel, Buhârî, Tirmizi gibi sonradan gelen müelliflerin, hadîslerin umumî mânası şöyle dursun, onların bir harfini, bir noktasını dahi değiştirmemiş olduklarını görüyoruz. "Sahîfe-i Hemmâm"ın Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'ye atfen rivâyet edilmiş her hadîsi yalnız "Sıhah-ı Sitte" denilen muteber hadîs kitaplarında bulunmuyor, belki orada bulunan her hadîsin manası (meali) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in diğer Ashâbı tarafından da rivâyet edilmiş bulunuyor. Böylece Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e atfedilen hadîslerin hayâlî ve mesnedsiz olmadığının delillerini ortaya koymuş oluyor. Meselâ: Elimizde bulunan bu mecmüada 56 numaralı hadîsin, Buhârî'nin Sahîh'inde, Enes (radıyallahu anh) tarafından rivâyet edilmiş olduğunu görüyoruz ve 124 numarada gösterilen hadîsi, Buharî'den Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anhüma) tarafından rivâyet edilmiş buluyoruz. Bu 54 numaralı hadîs Buhârî'de hem Enes (radıyallahu anh), hem de Sehl İbnu Sa'd es-Saidî (radıyallahu anh) tarafından rivâyet edilmiş buluyoruz ve bu mutâbakatlar böylece devam edip gidiyor..."(4).

HZ. ALİ'NİN SAHÎFESİ:

Sahâbeler tarafından hadîslerin yazılmış olduğuna en muknî delillerden biri budur. Başta Buharî ve Müslim'in sahîhleri olmak üzere en muteber kitaplarda gelen muhtelif rivâyetler Hz. Ali (radıyallahu anh)'nin kılıcının kabzasına asmış olarak beraberinde taşıdığı yazılı bir tomardan bahseder.

Belki de Hz. Ali (radıyallahu anh) hakkında "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan husûsî bir ilim tevârüs" etmiştir şeklinde çıkarılan şâyiayı tahkik için olacak, kendisine sorulur: "Sizde Kur'ân-ı Kerîm'den başka Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den intikal eden bir şey var mı?" Ali (radıyallahu anh) şu cevabı verir: "Hayır. Allah'ın Kitabı, bir kuluna verdiği anlayış kabiliyeti ve bir de şu sahîfe'den başka bir şey yoktur". Tekrar: "Pekiyi, bu sahîfede ne

var?" dendikte: "Diyet, esirleri serbest bırakma, bir kâfire mukabil bir müslümanın öldürülmeyeceği vardır" der.

Söylediğimiz gibi bu hadîs farklı tarîklerde rivâyet edilmiştir. Târık İbnu Şihâb rivâyetinde bu sahifenin "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından verildiği" belirtilir. Sahîfenin içinde ne vardır? sorusuna verilen cevaplar her rivâyette farklı şeyler ifade eder. Bir kısım cevaplarda belirtilen hususlar, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Medine'ye gelince oradaki farklı gruplarla yaptığı ve "anayasa" olarak değerlendirilmiş bulunan anlaşmada yer alan maddelerin bir kısmına benzediği için, bazı müellifler, bu tomarın mezkûr anlaşmanın bir nüshası olduğu zannına düşmüştür. Ancak, rivâyetlerde zikredilenlerin tamamı anlaşma metninde zikredilenlerle mukâyese edilince, metinde olmayan başka şeylerin de tomarda yer aldığı görülür. Muhakkak ki Hz. Ali (radıyallahu anh) bunu çeşitli hadîslerden derlemiştir.

Ancak, bu sahifenin Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından verilmiş olduğunu tasrih eden kayıt fevkalâde ehemmiyet taşır. Zira, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) zamanında Kur'ân'dan başka bir şey yazılmamıştır diyenlere bir cevap olmakta, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Kur'ân dışında bazı yazılı metinler bulundurup icâbında bunlardan Ashâb'a verdiğine delâlet etmektedir.

CÂBİR İBNU ABDİLLAH SAHÎFESİ:

Zehebî, bu sahîfenin menâsik-i hacc üzerine olduğunu zikreder. Hz. Câbir (radıyallahu anh)'in Mescid-i Nebevî'de ders halkası kurup talebelerine hadîs rivâyet ettiği, talebelerinin kendisinden bunları yazdığı, kitaplarda belirtilmiştir. Hz. Câbir (radıyallahu anh)'in mezkûr tedrisâtını bu sahifeden yapmış olması kuvvetle muhtemeldir.

ENES İBNU MALİK'İN SAHİFESİ:

Bağdâdî'nin Takyîdu'l-İlm'de kaydettiği bir rivâyete göre, Enes (radıyallahu anh) Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan bütün işittiklerini yazmış ve sonra da Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a arzetmiştir: Hübeyre İbnu Abdirrahmân anlatıyor: "Halk Enes'e hadîs hususunda fazla ısrar etmişti. Onlara bir kısım mecmualar getirerek: "Bunlar, Resülullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan işitip yazdıklarımdır.

Yazdıktan sonra bunları Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a okuyup arzettim." Enes hazretleri, ayrıca iki oğluna, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan mervi âsâr ve hadîsleri yazmalarıı emreder ve: "Biz yazmayanların ilmini ilim addetmezdik" der".

SEMÜRE İBNU CUNDEB SAHÎFESİ:

Bir kısım rivâyetler Semüre (radıyallahu anh)'nin de bazı hadîslerini bir kitap hâlinde topladığını belirtir. Bu kitabı Semüre'nin oğluna bıraktığı ve Mervan İbnu Câfer'in yanında bulunan "vasiyetnamesi" olması kuvvetle muhtemeldir.

ABDULLAH İBNU ABBÂS'IN SAHÎFELERİ:

İbnu Abbâs (radıyallahu anh) Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatında yaşça küçük idi. Ancak ilim ve bilhassa hadîs hususunda büyük bir aşk sahibi idi. Beraberinde yazı levhaları olduğu halde ilim meclislerinde dolaşır hadisleri yazardı. İbnu Abbâs, hadîs alabileceği zatları da birer birer ziyaret edip, sorar ve onlardan da yazardı. Vefat ettiği zaman bir deve yükü kitap bıraktığı tevâtüren rivâyet edilmiştir. Onun bu kitapları elden ele dolaşmıştır.

Bunlardan başka Sa'd İbnu Ubâde el-Ensârî, Abdullah İbnu Ömer, Abdurrahman İbnu Ebî Evfa, Mugire İbnu Şu'be, Abdullah İbnu Mes'ud (radıyallahu anhüm ecmain) gibi daha bir kısım sahâbenin hadîsleri yazdıklarına dair rivâyetler mevcuttur. Burada teferruata girmeden hadîslerde gelen "hadîs yazma yasağı" hakkındaki yorumlara temas etmek istiyoruz.

5- HADÎS YAZMA YASAĞININ MAHİYETİ:

İslâm âlimleri, hadîslerin yazılmasını yasaklayan ve tecvîz eden rivâyetleri değerlendirerek şu durumları tesbit ederler:

1- Yasak ilk yıllara aittir. İlk yıllarda henüz Kur'ân ve hadîsleri tefrik edecek derecede dinî kültür seviyesi gelişmemişti. Üstelik okuma-yazma bilenler sayıca azdı. Bunların hadîs yazmaya da tevessül etmeleri, hem Kur'ân'a gösterilmesi gereken alâkayı azaltacak hem de bir kısım iltibaslara yol açabilecekti. Halbuki asıl olan, Kur'ân'ın muhâfazası ve neşri idi. Onu her çeşit şüphe tevlid edecek

durumlardan, iltibaslardan uzak tutmak gerekiyordu. Binâenaleyh müslümanlar, Kur'ân'a olan mârifet ve âşinalıklarını artırdıkça, okuma-yazma bilenlerin sayısı arttıkça bu yasak kaldırılmış, ruhsat gelmiştir.

Bu nokta-i nazardan, yasakla ilgili rivâyetlerin kâhir ekseriyetle, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in "Vahiy kâtipleri" meyânında zikri geçen sahâbelerden gelmiş olması mânidârdır.

2- Yasak, hâfızası kuvvetli olanlara hastır. Maksat da, onların yazıya güvenerek, hadîsleri hıfza alma işini ihmal etmelerini önlemektir. Hâfızası zayıf olanlar yazma hususunda izin istediler ve kendilerine izin verildi.

3- Hadîsin yazılmasındaki yasak, Kur'ân'ın yazıldığı sayfâlarla ilgilidir. Yani aynı sayfaya hem Kur'ân ve hem de hadîs yazılması yasaktır. Ayrı ayrı sayfalara yazılması yasaklanmamıştır.

Nitekim fiilî durum kesinlikle şunu göstermektedir: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Kur'ân gibi, hadîslerin de yazılmasını bir prensip haline getirerek, yaygın bir tatbikat şekline sokmamıştır. İsteyen yazmakta, isteyen ezberlemektedir. Bütün sahâbiler (radıyallahu anhüm) şu husûsu bilmekte müşterektirler: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sözleri ve fiilleri kendileri için hüccettir, delîldir. Bizzat Kur'ân, sünnet ve hadîslerin ehemmiyetinden bahsetmektedir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'de hadîslerine ehemmiyet verilmesi, neşredilmesi, her çeşit yalan ve tahrifattan korunması için sık sık dikkatleri çekmiştir. Nitekim mütevâtir hadîsler arasında en çok tarîkle geleni: "Bana yalan nisbet eden cehennemdeki yerini hazırlasın" hadîsidir.

Bu bilgilerde müşterek olan Ashâb (radıyallahu anhüm), fıtrî meyline, ferdi zevk ve kapasitesine uygun şekilde Sünnet karşısında farklı tavırlar göstermiştir: Kimisi ezberlemiştir. Kimisi hem yazmış, hem ezberlemiştir. Kimisi yazmıştır. Kimisi hadîs öğrenmek için "karın tokluğuna" sağlığında Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in, vefatından sonra da hadis bilen Ashâb'ın peşini bırakmamış ve bildiğini de başkasına anlatmak için ders halkaları kurup talebeler yetiştirmiştir. Kimisi normal hayatını sürdürmüş, sorulunca veya

münasebet düşünce hadîs rivâyet etmiştir. Kimisi de rivâyeti sıhhatli yapamama endişesiyle fazla hadîs rivâyet etmekten şuurla kaçınmıştır.

İnsanlar her devirde böyle değil mi? Herkes âlim ruhlu, herkes sofu tabiatlı, herkes münzevîmeşreb, herkes yazmaktan veya ezberlemekten zevk alır durumda olur mu?

Şu halde, hadîsin yazılmasıyla ilgili olarak gelen farklı rivâyetleri, biraz da insan fıtratının bu tabiî yapı ve seyri ile açıklamak gerekiyor.

Hadîslerin yazılması husûsunda Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın herkese şâmil sıkı ve sistemli bir emri olmayınca, ilme meyil ve hevesi olanlar tabiî bir şekilde bu işi yapmışlar, zaman zaman tereddüt ve problemler çıktıkça da Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e mürâcaat etmişlerdir. Bu çeşit, husûsî heves sâhipleri her defasında, yazma husûsunda ruhsat ve izin almışlardır. Aksini ifâde eden rivâyet mevcut değildir.

HZ. PEYGAMBER (ALEYHİSSALÂTU VESSELÂM)'DEN SONRA ASHÂBIN TAVRI:

Hadîslerin yazılması konusunda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından ciddî bir yasak konmadığıın gösteren bir diğer husus Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm)'in vefatından sonra Ashâb'ın takındığı tavırdır. "Hadîs yazılmaz" diye müşterek bir görüş ifade edilmediği gibi, bu mânâya gelen bir tavır da izhar edilmemiştir. Aksine, bâzıları yazma hususunda tereddüde düşerken, diğer bir kısmı Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sağlığında olduğu şekilde yazma işine azimle devam etmiştir.

Başta Hz. Ömer (radıyallahu anh) olmak üzere, bâzılarının tereddüdü, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den vâki, herkese şâmil umumî bir emre dayanmaz. Daha ziyade şahsi mülâhazalara dayanır. Şâyet, böyle nebevî bir yasak konmuş olsaydı, bu herkesçe bilinecekti. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bir çift sözü için hayatlarını vermeye her an hazır olan bir cemaatin, bilerek, onun tavsiyeleri hilâfına hareket edeceği düşünülemez. Hele böyle ciddî bir meselede hiç mi hiç düşünülemez.

HZ. EBU BEKİR (RADIYALLAHU ANH)'İN TEREDDÜDÜ:

Hadîslerin yazılması meselesindeki tereddüdle ilgili ilk örnek, Hz. Ebû Bekir (radıyallahu anh)'den rivâyet edilmektedir: Sıhhati husûsunda, büyük muhaddis Zehebî'nin ihtiyatı tercih ettiği ve hatta "sahîh değil" dediği rivâyeti Hz. Aişe (radıyallahu anhiye) nakleder: "Babam Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm)'dan 500 kadar hadîs yazmıştı. Bir gece hiç uyuyamadı ve yatakta döndü durdu.

Bu duruma üzülerek: "Babacığım, sana yapılan bir şikâyet veya ulaşan bir haber yüzünden mi uyuyamadın?" dedim. Sabah olunca: "Kızım, yanındaki hadîsi getir" dedi. Ben de getirdim. Ateş yaktırdı ve hepsini yaktı."

HZ. ÖMER (RADIYALLAHU ANH)'İN TEREDDÜDÜ:

Hadîslerin, yazılması husûsundaki mütereddid tavra, burada kaydı gereken bir diğer mühim örnek, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'dir. Zira rivâyetler onun, hadîslerin yazılması meselesini halife olarak resmen gündeme getirdiğini ve Ashâbın (radıyallahu anhüm) da yazılması husûsunda fikir beyân ettiklerini göstermektedir. Hâdiseyi rivâyetten tâkip edelim: "Urve anlatıyor: Ömer İbnu'l-Hattab (radıyallahu anh) sünneti yazmayı arzu etti. Mesele üzerine Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ashâbıyla istişâre etti. Yazması husûsunda görüş beyân ettiler. Bunun üzerine Hz. Ömer (radıyallahu anh) bir ay kadar istihârede bulundu. (Yani bu işin hayırlı olup olmayacağı husûsunda Cenâb-ı Hak'tan rüyada bir işâret vermesini taleb etti). Bir sabah, Cenâb-ı Hak, kendisine azîm verdi de şöyle buyurdu. "Sizden önce yaşayan bir kavim hatırladım. Onlar bir kısım kitaplar yazarak, himmet ve alâkalarını bunlara haşr ederek Allah'ın Kitâbını terk ve ihmal etmişlerdi. Ben, Allah'a kasem olsun, Kitabullah'a ebediyyen hiçbir libas giydirmeyeceğim".

Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in tereddüdü, görüldüğü üzere, sünnetin yazılması husûsunda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den gelen bir yasağa dayanmıyor. Böyle bir yasağa dayansa idi:

1- Ashâbla istişâre etmezdi.

2- Ashâb ittifakla müsbet kanaat izhar etmez, ihtilâf ederdi.

3- Bir ay boyu istihâreye hâcet görülmezdi.

4- Menfi olarak tecelli eden kararına gerekçe ve sebep olarak, söz konusu yasağı gösterirdi.

Onun tereddüdü başka bir endişeden neş'et etmiştir: Kur'an'ın ihmâle uğraması.

Hz. Ömer devrinde bu endişe son derece mâkul ve yerinde bir endîşedir. Zira henüz, Kur'an tek nüshadır. Onu çok iyi anlayan, onu anlamada dersini bizzat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan almış bulunan Sahâbe (radıyallahu anh) nesli hayattadır. Sünneti herkes bilmektedir. Ayrıca şifâhî olarak hadîslerin talim ve taallümü husûsunda herkes iştiyaklı ve hırslıdır. Husûsi himmetler bu işi yürütmektedir. Yâni hadîslerin ayrıca resmen yazdırılmasına ciddî bir ihtiyaç yoktur.

Bir başka açıdan da şunu söyleyebiliriz. Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in bu teşebbüsü, resmî bir teşebbüstür, yânî resmî tedvîn işidir. Bu devir ise, bir yandan fütûhât, bir yandan da devletin teşkîlatlandırılma ve müesseseleştirilme (strüktüre edilme) devridir. Meşguliyetlerinin bu kadar çok ve kesif olduğu bir dönemde, çok fazla ihtiyaç duyulmayan bir meseleye el atmak, gerçekten mesâiyi dağıtacak ve daha mühim husûslara sarfedilmesi gereken himmeti azaltacaktı. Hz. Ömer'in dilinde bu, "Kur'an'a olan himmetin azaltılması" şeklinde ifadesini bulmuştur.

Ama ne var ki, bir müddet sonra, Sünnet'in yazılması işi de, hâdisâtın gelişmesiyle ciddî bir ihtiyâç hâlini alacak, o zaman mes'ele resmen gündeme getirilecektir. Nitekim Kur'an'ın tedvîni işi de şöyle olmuştu: Ridde harbleri sırasında birçok değerli hafızların şehid düşmesi, Kur'an'ın kaybolabileceği endişesini doğurmuş ve Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh) zamanında iki kapak arasında bir kitap yâni "Mushaf" hâline getirilmiş, bilâhare, kıraat ihtilafları sonunda da tertip ve imlâya müteveccih çalışmalarla hem bugünkü şekil verilmiş ve hem de çoğaltılmıştır.

Gelişen hadisat "Sünnetin kaybolma endişesi"ni Hz. Ömer (radıyallahu anh)'den üç çeyrek asır sonra, Emevî halifelerinden Ömer İbn Abdilaziz'in vicdanında uyandıracaktır. Gerek: İslâm'a

bağlılığı ve gerekse yaptığı hizmetin büyüklüğü ile "İkinci Ömer" ünvanına lâyık halife Ömer İbnu Abdilâziz, devlet başkanı sıfatıyla hadîslerin yazılması emrini resmen verdiği zaman tıpkı Kur'an'ın tedvîn edilmesi teklifi, Hz. Ömer (radıyallahu anh) tarafından yapılınca Hz. Ebu Bekir ve Zeyd İbnu Sâbit'te hâsıl olan şok ve tereddüt nev'inden bâzı tereddüdler olmuştur. Ancak "olurdu", "olmazdı" şeklinde hiçbir ilmî cedelleşme mevzûbahis olmadan, başta Muhammed İbnu Şihâbi'z-Zührî olmak üzere bütün âlimler, bu işi benimseyip dört elle sarılmışlardır. İlk şok ve tereddüt geçirenlerden biri olan Zühri, şöyle der: "Biz hadîsin yazılmasını şu ümera (idareciler) mecbur edinceye kadar doğru bulmuyorduk. Bundan sonra da müslümanlardan kimseyi bu işten men etmememiz gerektiğini anladık".

Şunu da belirtelim ki, hadîsleri yazma işinde Ashâb'tan bir kısmını tereddüde sevkeden "Kur'an'a himmet azalır", "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nisbet edilen söze karışacak yanlış ebedîleşir" gibi endişeler, müteakip devirlerde "ilme olan himmet azalır; ilim, layık olmayanların, ilim yolunda çile çekmeyenlerin eline geçer; yazıya güvenilerek ilmin hıfza alınması ihmal edilir..." gibi bir kısım endişelere yerini bırakmıştır. Yukarıda Zühri'de görülen endişe bu çeşit bir düşünceden gelir.

Tâbiîn ve Etbauttâbiîn alimlerinin bir kısmında rastlanan bu endişeyi Evzâî'nin şu sözü çok güzel ifâde eder: "Bu ilim çok şerefli idi. Zira insanların göğsünde idi ve şifâhi olarak alınır müzâkere edilirdi. Ne zaman kitaplara geçti, nuru gitti ve nâehlin eline düştü."

Bu düşüncede olan âlimler "ilm"i ezberlemek için yazmış, ezberledikten sonra da yazdıklarını imha etmişlerdir. Bu davranışta hadîslerin yazılmasına sistemli bir muhâlefet aramak gerekmez.

SAHABENİN SÜNNET KARŞISINDAKİ TİTİZLİĞİ

Ashab-ı Kiram'ı "en büyük ve yegâne dâvası Allah'ın rızasını aramak olan nesil" olarak târif edebiliriz. Onlar hayatın gerçek mânasını, yaratılışın hakiki gâyesini hakkıyla bilen insanlardı. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) onlara öncelikle bu dersi vermiş idi. Bu

sebeple, her hareketleriyle, her yaptıklarıyla, her düşündükleriyle sâdece ve sâdece Allah'ın rızasını arıyorlardı.

Onların, Nebîlerinden (aleyhissalâtu vesselâm) ve kitapları olan Kur'ân-ı Kerîm'den aldıkları derse göre, hayatlarının gâyesi olan Allah'ın rızasını kazanmanın da tek yolu vardı: Sünnet'e uymak, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in yolunda gitmek(5). Çünkü Cenâb-ı Hak, en güzel olanı, en ideal olanı en iyiyi,en hayırlıyı Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) vasıtasıyla kendilerine öğretiyordu, her şeyin, bütün yolların, tarzların en iyisi onda vardı (6).

O'nda olanlar mutlak güzeldi, her çeşit kirlilikten, bulanıklıktan, şâibeden uzak, güzeldi. Çünkü ilâhî garanti vardı: O başıboş, hevâsına tâbi değildi. Vahiyle konuşur, ilâhi murakabe altında hareket eder davranırdı (7). Öyle ise ona koşmalı, onun sünnetine sarılmalı, onun sünnetinde olmayan her şeyden kaçmalı, sünnetine zıd düşen her şeyi, yakıp yutucu ateş bilmeli idi. Rabb'ül-âlemin de böyle emrediyordu: Mü'min, Resûlünü tam bir aşkla sevecek, sünnetine eksiksiz teslim olacak idi:

"De ki: `Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabîleniz, elinize geçirdiğiniz mallar, kesâda uğramasından korka geldiğiniz bir ticâret ve hoşunuza gitmekte olan meskenler size Allah'dan, O'nun Peygamberinden ve O'nun yolundaki bir cihâddan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleye durun. Allah fâsıklar gürûhunu hidâyete erdirmez" (Tevbe, 24).

Öyle ise yapılacak bir işi önce O'nda, O'nun söz ve fiillerinde, yani sünnette aramak, sünnete uyuyorsa yapmak, uymuyorsa terketmek, uyup uymadığı belli değilse ihtiyatlı davranmak gerekiyordu. Buna sünnete teslimiyet diyoruz.

İşte, Ashab (radıyallahu anhüm ecmain)'a hâkim olan bu ruhu iyice kavramada, onların sünnet karşısındaki tutumlarını anlamak için, öncelikle zihnimizde onlardaki sünnete teslimiyet ruhunu canlı tutmamız gerekmektedir.

Meselâ, Kur'ân-ı Kerîm'in kitap hâline konması (tedvin) hadisesini düşünelim. Tanınmış Kur'ân hafızlarının Ridde harplerinde birer birer şehîd olmaya başlamaları üzerine Hz. Ömer (radıyallahu anh),

Kur'an-ı Kerîm'in, istikbalinden endişe etmeye başlar. Çünkü Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) vahyin ne zaman kesileceğini bilmediği, hayatının son günlerine kadar vahiy gelmeye devam ettiği için, Kur'ân-ı Kerîm'e nihâî bir şekil, bir kitap düzeni vermeden vefat etmişti. Tâbir câizse Kur'ân-ı Kerîm âyetleri vardı, fakat Kur'ân-ı Kerîm diye müstakil bir kitap henüz yoktu. Ayetler, sureler birbirinden ayrı parçalar üzerinde idi: Kemik parçaları, demir, tahta vs.

Evet, Hz. Ömer (radıyallahu anh) bu parçalara bir kitap şeklinin verilmesi gereğini hissediyordu. Ama bunu Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) yapmamıştı. Bu işe emir verecek yetki ve makamda da değildi.

Hissiyâtını müslümanların başı ve yetkilisi ve Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın halifesi olan Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh)'e açtı. Fakat ne garib, Hz. Ebu Bekir bu fikir yadırgamış ve reddetmişti; gerekçesi açık: Bu iş Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yapmadığı bir işti. Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ömer (radıyallahu anhüma)'e verdiği cevap aynen şöyledir: "Resülallah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yapmadığı bir şeyi ben nasıl yaparım?"

Hz. Ömer'in mesele üzerine ısrarı karşısında yumuşamak zorunda kalan Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh), Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vahiy kâtibi Zeyd İbnu Sâbit (radıyallahu anh)'i görmesini söyler. Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in teklifi karşısında şoke olan Zeyd İbnu Sâbît (radıyallahu anh) de aynı aksülâmeli gösterir:

"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yapmadığı bir şeyi ben nasıl yaparım?"

Hz. Ömer (radıyallahu anh) ısrar eder, bunda hayır olduğunu açıklar. Sonunda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in cem işini yapmamış olması, bu işi yapmanın kerih veya haram olduğu mânasına gelmeyeceği anlaşılır.

Cenâb-ı Hak onun kalbini de, Hz. Ebubekir'in kalbi gibi bu işin hayırlı olacağı hususunda açar. "Yardımcılar verilmek" şartıyla kabul eder. Kabul eder ama, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yapmadığı bu işi yapmayı, öylesine ruhuna ağır bulur ki:

"Sırtıma bir dağ konsaydı bu kadar ağır olmazdı!" demekten de kendini alamaz.

Ashâb (radıyallahu anhüm ecmain)'ın, sünnete teslimiyet rûhunu gösteren bir başka örnek, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in irtidâd edenlere karşı tavrıdır.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatından sonra, isyân eden bir kısım Bedevîler: "Namaz kılarız ama zekat vermeyiz" diyorlardı. Mesûliyet makamındaki Hz. Ebu Bekir: "Namaz zekattan ayrılmaz. Hz. Peygamber'e vermekte olduğu bir çebici bile vermeyenle savaşacağım" diye büyük bir azîm ortaya koymuş ise de Hz. Ömer (radıyallahu anh); buna karşı gelmişti. Çünkü Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın: "Ben insanlar lâilahe illallah deyinceye kadar onlarla savaşmakla emir olundum. Bunu söyleyince mallarını ve kanlarını benden emîn kılıp korumuşlardır... Gerçek hesapları Allah'a aittir" dediğini işitmiştir. Bedevîler ise sâdece zekat vermeyi reddetmektedirler, öyle ise onlarla savaşılamaz...

Ashâb'ın sünnete teslimiyet ruhuna bir başka misal yine Hz. Ömer (radıyallahu anh)'den. Hz. Ömer, kocanın hatasıyla vukûa gelen cinayet sebebiyle ödenmesi gereken diyete sâdece kocanın âkilesi (8) iştirak edip, karısının buna karıştırılmaması prensibinden hareket ederek, hatâen kocası öldürülen kadının, kocası için ödenecek diyetten pay almaması gereğine inanıyordu ve vukûat oldukça tatbikatı böyle yaptırıyordu.

Bilâhare, Dahhâk İbnu Süfyân (radıyallahu anh)'ın Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bu meseleyle ilgili farklı tatbikatını haber verince, Hz. Ömer kıyâs yoluyla tesbît etmiş olduğu hükmü derhal değiştirmiştir. Dahhâk (radıyallahu anh)'ın verdiği haber şu idi: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) kendisine mektup yazarak hatâen öldürülmüş olan Üşeym ed-Dıbâbî'nin diyetinden karısına da verilmesini emretmiştir."

Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anh) sünnete teslimiyeti öylesine ince noktalara götürmüştür ki bu mesele de âdeta darb-ı mesel olmuştur: İbnu Ömer bir sefer sırasında yoldan ayrılıp tekrar gelir. Niçin böyle yaptığı sorulduğunda, bu yerde sefer sırasında Hz.

Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i de öyle yapar gördüğünü söyler. Yine İbnu Ömer, Mekke ile Medine arasında yer alan bir ağacın altında kaylûle (gündüz uykusu) yapar, niçin diye sorulunca, "Bu ağacın altında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) uyumuştu" der. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Mescid-i Nebevî'nin bir kapısı için "Bu kapıyı kadınlara bıraksak" dediği için Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anh) o kapıdan ölünceye kadar geçmemiştir.

Kadınların mescide devam edip etmemeleri mevzubahis edildiği bir fırsatta Abdullah İbnu Ömer: "Erkek, ehlinin mescitlere gitmesine mâni olmasın" hadîsini hatırlatır. Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anh)'in Bilal (veya Vâkid) adındaki bir oğlu: "Biz kadınların oralara gitmesine mâni oluruz" der.

Bunun üzerine Abdullah (radıyallahu anh): "Ben sana Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan rivayette bulunuyorum, sen hâlâ böyle söylersin! Bir daha benimle konuşma" der ve Ahmet İbnu Hanbel'in bir rivayetindeki sarâhete göre ölünceye kadar bir daha konuşmaz.

Hadis karşısındaki bu hassasiyet sâdece birkaç sahâbeye has değildir. Hepsinin müşterek vasfıdır. Çünkü Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan şu dersi almışlardı: "Hevâsı (arzu ve istekleri), benim getirdiğime tabi olmadıkça sizden hiç kimse inanmış sayılmaz." Nitekim Abdullah İbnu Muğaffel (radıyallahu anh) otururken, yanına elinde sapan olan bir yeğeni gelerek kuşlara taş atmaya başlar. Abdullah (radıyallahu anh) sapan atmakla ilgili Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bir hadisini hatırlatarak yeğenini bu işten meneder. Ancak yeğeni, bu işe devam eder. Abdullah (radıyallahu anh): "Ben sana, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bunu yasakladığını söylüyorum, sen hâlâ sapan atıyosun öyle mi! Bir daha benimle konuşma!" der.

Hz. Ubâde İbnu's-Sâmit, Hz. Muâviye (radıyallahu anhüma) ile Rum diyarına gazveye çıkar. Orada halkın dinarla (altın para) altın parçalarını, dirhemle de (gümüş para) gümüş parçalarını alıp sattıklarını görür. Bu muâmelenin fâiz olduğunu, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından yasaklandığını duyurur. Bu yasaktan habersiz olduğu anlaşılan Hz. Muâviye: "...Ben, vâde karışmadıkça bunda faiz görmüyorum" der, Ubâde (radıyallahu anh)

"Ben, sana Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan rivayette bulunuyorum, sen kendi re'yini söylüyorsun. Allah beni şu seferden çıkarsın, bir daha senin âmir olduğun yerde ikâmet etmeyeceğim" der. Seferden dönünce Medine'ye gider ve Hz. Ömer'in huzuruna çıkarak durumu anlatır. Hz Ömer (radıyallahu anh) kendisine: "Ey Ebu'l-Velîd, yerine dön, sen ve emsallerinin bulunmadığı bir yerde hayır yoktur" der. Ve Hz. Muâviye'ye şöyle yazar: "Ubâde üzerinde hiçbir surette âmirliğin yok. Halkı da onun söylediği tatbikata sevket, çünkü Resulallah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın emri öyledir."

SÜNNET KARŞISINDAKİ TİTİZLİKTEN DOĞAN İKİ NETİCE

Ashâb (radıyallahu anhüm ecmain)'ın sünnetle ilgili en ufak, en tabiî âdaba büyük ehemmiyet vermiş olması, sünnetin zabt ve tesbîti meselesinde çok mühim iki sonuç hâsıl etmiştir:

1- Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la ilgili nazarlarına çarpan herşey, en küçük teferruata varıncaya kadar değerlendirilmiştir. Bu sayede son derece zengin, akla gelmedik teferruatlara kadar inen bir sünnet repertuarı ortaya çıkmıştır. Öylesine zengin ve teferruatlı ki, bilâhare, -meşrep ve meslek itibariyle rivâyetlerde öncelikle fıkhî bir hüküm arayan- bir kısım fakihler, hadisçileri "lüzumsuz ve gereksiz şeyleri de rivâyet etmekle" itham edecekler, bu mesele, bir cedelleşme konusu olacaktır.

2- Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la ilgili rivayetlerde son derece titiz ve sorumluluk duygusuyla hareket etmeye sevketmiştir. İşte sünnete atfedilen bu ehemmiyet, sünnet karşısında izhâr edilen bu titizliktir ki, ilmu'l-hadîs denen bir ilmin daha Ashâb (radıyallahu anhüm) zamanında tekevvün etmeye başlamasına sebep olmuştur. Bu ilim, ilk bâni ve üstadlarını sâdece rivâyetu'l-hadis dalında değil, aynı zamanda dirâyetu'l-hadis ve usûl dalında da Sahâbe (radıyallahu anhüm)'den seçmekle şerefyâb olacaktır. Zehebî'nin "Hadîste tesebbüt yolunu ilk açan Ömer İbnu'l-Hattâb (radıyallahu anh)'tır" sözü burada hatırlatılmaya değer. Zira tesebbüt ve bunun getireceği prensipler usûl-i hadis'in ana meselelerini teşkil eder.

RİVAYETTE İHTİYAT

Ashab'ın sünnet karşısında gösterdiği titizliğin ilk tezâhürü rivayet konusundaki ihtiyatıdır. Bunu ilk büyüklerde göstermeye çalışacağız:

HZ. EBU BEKİR'İN İHTİYATI:

Sünnet'e atfedilen ehemmiyetin fiilî tezahürlerinden biri ihtiyattır. İhtiyatın başını da Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh) çeker. Zehebî'nin kaydına göre, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatından sonra halkı toplayarak: "Siz Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan üzerinde ihtilafta bulunduğunuz hadisleri rivâyet ediyorsunuz. Halbuki sizden sonra gelecekler bunlar üzerine daha şiddetli ihtilaflara düşeceklerdir. Sizler Resûlullah (aleyhissalâtu vesselam)'dan rivâyette bulunmayın. Size bir şeyler soranlara: Sizinle bizim aramızda Allah'ın Kitabı vardır. Onun haram kıldıklarını haram, helâl kıldıklarını helâl bilin diye cevap verin" diyor. Nitekim, kendisine yaşlı bir kadın gelerek, büyükannenin (cedde) miras hakkını sorunca: "Senin için Allah'ın Kitabı'nda bir hüküm yok. Resûlullah'ın (aleyhissalâtu vesselâm) da bu hususta birşey söylediğini bilmiyorum" cevabını veriyor. Arkadan da cemaate: "Bu hususta bir şey işitmiş olan var mı?" diye soru tevcih eder. Mugîre (radıyallahu anh) kalkarak: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın büyükanneye altıda bir verdiğine şâhid oldum" der.

Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh) verilen cevaba mutmain olmaz. "Buna şehâdet edecek biri var mı?" diyerek şâhid arar. Muhammed İbnu Mesleme (radıyallahu anh) şehâdet edince, cedde için altıda bir hisseye hükmeder.

Zehebi, Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh)'in sünnete kayıtsız şartsız bağlılığını te'yîden şu vak'ayı da kaydeder: Hz. Ebu Bekir, bir gün bir zâta hadîs rivâyet eder. Muhâtabı, yapılan rivâyetin açıklanmasını ister. Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh)'in cevabı kısa ve kesin olur:

- Hadîs, sana rivâyet ettiğim gibidir. Ben bilmediğim bir şeyi sana söylersem hangi arz beni kabul eder!"

Hadîslerin yazılması meseleleriyle ilgili bahiste genişçe temâs ettiğimiz üzere Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh) hadîsleri yazmayı düşünmüş ve beşyüz kadar- hadîs yazmış, ancak "hata girmiş

olabilir" endişesiyle yakmıştır.

---

1) Peygamberimizin İlmi Yayma Tedbirleri kısmında gelecek.

2) Kâmil kişi, günümüzdeki aydın kişi veya kültürlü kişi tâbirlerini karşılıyor gibi.

3)Hadîslerin yazılmasıyla ilgili hadîsler için bkz. 7734-7740 numaralı hadîsler.

4)Bu sahife hakkında ve sahâbeler tarafından yazılan diğer sahifeler hakkında daha fazla bilgi için Kemal Kuşçu tarafından dilimize tercüme edilen Hamidullah'ın "Muhtasar Hadîs Tarihi" görülebilir.

5) "(Habibim) de ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah'da sizi sevsin ve suçlarınızı örtsün..." (Âl-i İmrân , 31).

6) "Andolsun ki, Resûlullahda sizin için, Allah'ı ve âhiret gününü dileyenler ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir (imtisâl) nümunesi vardır".

7) "O kendi hevâsından konuşmaz, O'nun konuştuğu (Allah'ın) kendisine yaptığı vahiyden başka bir şey değildir. Bu vahyi ona öğreten de müthiş bir güç sahibi (Cebrâil) dir" (Necm, 3-5).

8) Akile: Baba tarafından olan akraba ki, hatâ ile maktulün diyetini ödemeye iştirak eder.

HZ. ÖMER'İN İHTİYATİ:

Hz. Ömer (radıyallahu anh) hadîs rivâyetini tahdidde olsun, tahkikde olsun titizliği daha da ileri götürmüş, âdeta sistemleştirmiş, bir nevi devlet politikası hâline getirmiştir. Zehebî kendisinden "Hadîs naklinde hadîsçiler için tesebbüt (araştırma, titiz davranma) yolunu açtı" diye bahseder.

a) TAHKÎK: Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in dikkatimizi çeken ilk vasfı, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sağlığında hiç işitmediği bir

hadîs rivâyet edilecek olursa, ikinci bir şâhit istemek sûretiyle bunu tahkîk etmektir. Bunun muhtelif örnekleri var:

Ebu Sa'îdi'l-Hudri (radıyallahu anh) anlatıyor: "Ensârın bulunduğu bir mecliste oturuyordum. Ebu Musa el-Eş'arî (radıyallahu anh) beti benzi atmış olarak çıkageldi. Korku içinde olduğu hâlinden belli idi. Bize: "Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in huzuruna girmek için izin istedim. Üç sefer tekrar etmeme rağmen cevap alamadım. Ben de geri döndüm. Arkamdan adam göndererek geri çağırttı ve: "Niye girmedin" diye sordu. "Üç sefer izin istedim, cevap alamayınca geri döndüm. Çünkü Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın: "Biriniz üç sefer izin istedikten sonra cevap alamazsa geri dönsün" dediğini işittim" diye açıklama yaptım. Bu cevabım üzerine Hz. Ömer (radıyallahu anh): "Hz. Resûl (aleyhissalâtu vesselâm)'ın böyle söylediğine dâir ya delil getirirsin veya elimden çekeceğini sen bilirsin" dedi. İçinizde Resûlullah (âleyhissalâtu vesselâm)'dan bunu işiten var mı?" diye sordu. Ubey İbnu Ka'ab: "Seninle cemaatin en küçüğü gelebilir" dedi. Cemaatin en küçüğü bendim. Kalktım. Ebu Musa (radıyallahu anh) ile beraber gittik. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bunu söylemiş olduğunu haber verdim. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ebu Musa (radıyallahu anhüma)'ya: "Ben seni itham etmiyorum. Fakat halkın Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında gelişigüzel konuşmasından korktum" dedi."

Bu hadîsin fârklı tariklerinde bâzı açıklayıcı ziyadeler gelmiştir. Ebu Bürde (radıyallahu anh)'nin rivayetinde Ubey İbnu Ka'ab (radıyallahu anh) Hz. Ömer'e çıkışır: "Ey İbnu'l-Hattâb, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Ashâbına azâb (verici) olma!" Hz. Ömer de ona şu cevabı verir: "Subhânallah! (Niye yanlış anladınız!) Ben yeni bir hadîs işittim ve tahkik edeyim dedim".

Zürkânî'nin de kaydettiği üzere, âlimler, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in bu davranışına bazı açıklamalar getirmişledir: "Hz. Ömer (radıyallahu anh), kendisinin de söylediği üzere Ebu Musâ hazretlerini ithamı düşünmemiştir, ancak devrinde, Medine'de yeni müslüman olanlar mevcut. Bunların, içinde bulundukları şu veya bu durumdan bir çıkış ümid veya korkusuyla Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında hadîs uydurmaya tevvessül edeceklerinden

korkmuş olabilir. Bu durumu önlemek için, yeni müslümanlar nezdinde (caydırıcı, psikolojik bir baskı hâsıl etmek için) şu fikrin yaygınlık kazanmasını istemiştir: "Kim böyle bir işe (yeni bir rivayete) tevessül ederse, bilsin ki şâhid getirmedikçe rivâyeti reddedilecektir ve sigaya çekilecektir. "

Bazı âlimler de: "Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in bu davranışının hedefi Ebu Musa değildir, onun rivayetinden şüphe etmiş olması söz konusu değildir, böyle davranarak başkalarını caydırmayı düşünmüştür. Yâni. kalbinde maraz bulunup, hadîs uydurmayı düşünecek olanların, bu kıssayı işiterek kendi başlarına da Ebu Musa'nın başına gelenlerin gelmesinden korkmalarını düşünmüştür" diye açıklama getirmişlerdir.

Nitekim, Hz. Ömer (radıyallahu anh) bu düşünce ve bu korkuyu hâkim kılıcı benzer davranışları eksik etmemiştir: Mescid-i Nebevî'yi genişletmek isteyen Hz. Ömer (radıyallahu anh), Mescide mücâvir bulunan -Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın çok sevdiği ve saygı duyduğu amcası- Hz. Abbâs'ın evini istimlak etmek ister. Abbas (radıyallahu anh)'ı çağırarak "evi sat veya bağışla, veya sana inşa ettireceğim bir eve mukabil bunu terket" teklifinde bulunur. Hz. Abbas (radıyallahu anh) hiç bir şıkkı kabul etmez ve teklifi reddeder. Hz. Ömer (radıyallahu anh) teklifinde ısrar edince ihtilaf ortaya çıkar. Meseleyi çözmek üzere Übey İbnu Ka'ab hakem seçilir. Hz. Übey (radıyallahu anh), ev sâhibinin rızası olmadan evin istimlak edilemeyeceğini, Hz. Ömer'in ısrar etmeye hakkı bulunmadığını söyler. Kendisini bu hükme gitmeye delil olarak da Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan bir hadîs rivâyet eder. Hadîs, Beytü'l-Makdis'in inşaatıyla ilgilidir. Hadîse göre Beytü'l-Makdîs'in inşasını Cenâb-ı Hak, Hz. Dâvud (aleyhisselâm)'a emrettiği zaman, inşaat sahasındaki bir evi zorla yıktırmak isteyen Hz. Dâvut (aleyhisselâm)'a Cenâb-ı Hak şöyle vahyediyor: "Ey Dâvud, Ben sana içerisinde Bana zikredilecek, Benim için bir ev inşa etmeni emrettim. Sen ise evime gasb sokmak istedin. Gasb bana yakışmaz. Sana Benim için ev inşa etmemek cezası veriyorum."

Hz. Übey (radıyallahu anh) bu hadîsi anlatır. Ama Hz. Ömer daha önce bunu duymuş değildir. Übey'in elbisesinden tutarak Mescid'e

kadar getirir. cemaatin huzurunda vak'ayı anlatarak "Bu hadîsi işiteniniz var mı?" diye sorup şahid ister Cemaatten birçok kimsenin "Evet"i üzerine Hz. Ömer (radıyallahu anh) Übey İbnu Ka'ab'ı bırakır ve Hz. Abbâs (radıyallahu anh)'a ısrardan vazgeçer.

Bilâhare Übey İbnu Ka'ab, Hz. Ömer (radıyallahu anhüma)'in huzuruna çıkarak "Resülullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan rivâyet ettiğim hadîs husunda beni itham mı ediyorsun?" diye sorar. Hz. Ömer:

"- Hayır! Allah'a yemin ederim ki seni ithâm etmiyorum. Fakat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan rivâyet edilen hadîsin halk arasında çok "zahir" olmasını istemedim" der.

Şahit isteme hususunda Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in Übey İbnu Ka'ab gibi Ashâb (radıyallahu anhüm)'ın büyüklerinden, eskilerinden diğerleri arasında fazlaca itibarı olan birini seçmesi gerçekten mânidardır. Ve üstelik, kendisinden şüphe etmediğini yeminle temin ve te'kid de edince.

Şu halde bu davranışın asıl gâyesi bütün cemiyet üzerinde psikolojik baskı meydana getirerek yeniler arasında zuhûru muhtemel kötü niyetleri caydırıp hadîs konusundaki laubalilikten vazgeçirmektir. İbnu Abdilber, Hz. Ömer'in münafık, fâcir ve bedevîlerden korktuğunu belirtir. Hadîse kizb, hile, tedlîs bunlardan gelebilecektir. Nitekim, Hz. Osman (radıyallahu anh) zamanında patlak verecek olan fitne hareketleri, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in yeni müslümanlar karşısındaki ihtiyatkârlıkta ne kadar haklı bulunduğunu gösterecektir.

Hz. Ömer (radıyallahu anh)'le ilgili son bir misâlimiz Misver İbnu Mahreme'nin rivâyetidir. Der ki: "Hz. Ömer (radıyallahu anh), kadınlarda düşüğe sebep olanların cezası hakkında bir şey bilmiyordu. Halka sordu. Muğîre İbnu Şu'be (radıyallahu anh): "Resülullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bu mevzuda, erkek veya kadın bir köleye hükmettiğine şâhid oldum" dedi. Hz. Ömer (radıyallahu anh): "Bu hadîs için, seninle beraber şâhid olan bir başkasını daha getir!" diye emretti. Muhammed İbnu Mesleme (radıyallahu anh) şâhidlik etti."

HATIRA GELEN BİR SUAL: Hz. Ömer (radıyallahu anh) sonradan işittiği her hadîs için şâhid istemiş midir?

Cevabımız "hayır"dır. Hiç kimse böyle bir iddiada bulunmamıştır, bulunamaz da. Aslında buna gerek de yoktu. Çünkü, bazı kereler şâhid istemek ve bunu kasd-ı mahsusla mescid cemaatinin huzurunda yapmak güdülen gâyenin tahakkuku için yeterli idi. Nitekim Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in ilk defa işittiği halde şâhid istemeksizin, hükmüyle amel ettiği rivayetler de mevcuttur. Nitekim, bu bahsin başında Ashâb (radıyallahu anhüma)'daki sünnete teslimiyet ruhunu göstermek sadedinde kaydettiğimiz Said İbnu Müseyyeb hadîsi bunlardan biridir. Rivâyette belirtildiği üzere, Dahhâk İbnu Süfyan'ın büyükanneye (cedde) mirastan ayrılması gereken payla ilgili yaptığı rivâyeti Hz. Ömer- (radıyallahu anh) şâhid istemeksizin kabul etmiş ve tatbikata koymuştur.

Aynı şekilde sebep olunan düşüğün bir köle ile hükme bağlanmasında Hammat İbnu Mâlik (radıyallahu anh)'in rivâyetine uymuştur, şâhid istememiştir.

Keza, Hz. Ömer Şam seferine çıktığı zaman yolda iken Suriye arâzisinde veba salgını haberi gelir. Yoluna devam edip etmeme ve alınması gereken tedbir hususunda tereddüde düşer. Önce yanındaki Muhacirûnu dinler, farklı tavsiyelerde bulunurlar. Sonra Ensârı çağırır,onları dinler onlar da farklı görüşler ileri sürerler. Sonra: "Bana fetih muhâcirlerinden olan Kureyş yaşlılarını çağırın" der. Bunlar ihtilaf etmeksizin dönmeyi teklif ederler. Hz. Ömer (radıyallahu anh) kararda zorluk çekerse de, bir ihtiyacı için oradan ayrılmış bulunan Abdurrahman İbnu Avf (radıyallahu anh)'ın dönüşü meseleyi çözer: "Ben, der, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı dinledim: "Bir yerde veba olduğunu duyarsanız oraya gitmeyin, bulunduğunuz yerde çıkarsa orayı terketmeyin" demişti".

Sâlim İbnu Abdillah (radıyallahu anh)'ın kesin ifadesine göre, Hz. Ömer (radıyallahu anh) bu rivayet üzerine geri dönme emri verir. Hadîs için ikinci şâhid istendiğine dair hiç bir rivayet mevcut değildir.

Hz. Ömer (radıyallahu anh) İran fethedildiği zaman oradaki mecusîlere müşrik statüsü mü, ehl-i kitap statüsü mü uygulanacağı

hususunda karar veremez. Yine aynı Abdurrahman İbnu Avf (radıyallahu anh)'ın "ehl-i kitaba karşı uygulanan statü'nün tâkip edileceği" ne dair rivayetini benimsemiş ve şâhid istememiştir.

Zina yapan mecnûn bir kadının recmedilme kararından dönmede, tek kişinin, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den rivâyet ettiği şu hadîse uymuştur ve şahid istememiştir: "Üç kimse hakkında kalem yürütülmez (yani günah yazılmaz, sorumlulukları yoktur): Uyanıncaya kadar uyuyan, büluğa erinceye kadar küçük, kendine gelinceye kadar mecnun (deli)."

Hz. Ömer (radıyallahu anh), parmaklarla ilgili diyetin farklı olması gereğine inanıyordu. Çünkü elde ifa ettikleri hizmet bir değildi. Ancak, parmaklara aynı değerde diyet takdir edileceğine dâir hadîs-i şerifi işitince, şâhid istemeksizin eski kanaatinden dönmüş ve hadîsi uygulamaya koymuştur.

İbnu Hazm, el-Muhallâ'da, kadınların mihrini belli bir miktara bağlamak isteyen Hz. Ömer (radıyallahu anh)'e bir kadının, Kur'ân-ı Kerîm'den âyet okuyarak (Nisa suresi 201. âyet) buna karşı çıkması üzerine, kararından dönmesini de Hz. Ömer'in haber-i vâhid'le ameline örnekler meyanında kaydeder.

Misaller çoğaltılabilir. Biz son olarak, daha önce kaydettiğimiz muknî bir rivâyeti hatırlatacağız. Hz. Ömer (radıyallahu anh) bizzat itiraf etmiştir ki, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı hergün tâkib edebilmek için Ensar'dan bir komşusu ile anlaşmıştır. Bir gün biri Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın meclisine gitmekte, diğer gün öbürü. Akşam olunca herkes kendi gününde görüp işittiklerini arkadaşına anlatmaktadır. Bu da, şâhitsiz olarak, tek kişinin rivâyetini kabul etmeye bir başka örnektir.

b) TAHDÎD: Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in hadîsleri tahkîk hususunda tâkip ettiği siyâseti açıkladıktan sonra, bunu tamamlayıcı mahiyetteki ikinci bir prensibi ve davranışı daha belirtmemiz gerekmektedir: Tahdid. Yâni hadîs rivâyetini sınırlamak, azaltmak.

Aslında bu hususa önceki açıklamalarımızda yeterince dikkat çekmiş sayılırız. Zira, Ebu Musa el-Eş'arî ve Ubey İbnu Ka'ab (radıyallahu anhüma) gibi Ashâb (radıyallahu anh)'ın ulularından olan ve bizzat

Hz. Ömer (radıyallahu anh) tarafından da haklarında suizanna düşmediği, nazarında müttehem olmadıkları itiraf edilen zâtlara karşı, rivâyetleri sebebiyle "tahkîk eylemi" ne tevessül edişinin gerçek sebebi olarak halkı, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında rastgele konuşmaktan caydırmak, bir başka ifâde ile hadîs rivâyetini tahdîd etmek, sınırlamak olduğunu belirtmiştik.

Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in icraatı arasında bu mânayı te'yid eden daha sarih tatbikata rastlamaktayız. İbnu Abdilber'in Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi adlı kitabında kaydettiği bir rivâyette, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in Ammâr İbnu Yâsir'le birlikte Kufe'ye gönderdiği Karaza İbnu Ka'ab'ın anlattığına göre, Hz. Ömer (radıyallahu anh) onları, Medine'nin üç mil kadar dışında yer alan Sırâr mevkiine kadar uğurladıktan sonra durur, abdest tazeler -ve oraya kadar geliş maksadının, bu tenbîhi yapmak olduğunu da belirttikten sonra- şu tenbihte bulunur:

"Siz öyle bir beldeye gidiyorsunuz ki, ora halkının Kur'ân okuyuşu arı uğultusu gibidir. Sakın hadîs rivâyetiyle onları meşgul edip Kur'ân'dan uzaklaştırmayın. Kur'ân'ı tecvîd üzere okuyun, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan rivâyeti az yapın... " Karaza (radıyallahu anh) Kûfe'ye varınca halk: "Bize hadîs rivâyet et!" diye talebde bulundu. Karaza: "Hayır! Ömer İbnu'l-Hattâb (radıyallahu anh) bunu bize yasakladı" cevabını verdi.

Zehebî'nin bir rivâyeti, hadîs rivâyetini fazla yapanlara Hz. Ömer'in "nasihatten" de öte zecrî tedbirler aldığını göstermektedir. Zira İbnu Mes'ûd, Ebu'd-Derdâ ve Ebu Mes'ud el-Ensârî'yi "çok hadîs rivâyet ettikleri için" hapse atmıştır.

Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in çok rivâyeti sebebiyle dikkat çeken, târizlere mâruz kalan Ebu Hureyre (radıyallahu anh)'ye karşı tutumu da burada kayda değer. Bir gün Ebu Hüreyre'yi, çok rivâyetten menetmek maksadıyla huzuruna çağırır ve sorar:

- Falancanın evinde Hz. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ile beraber olduğumuz günü hatırladın mı?" Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) :

- Evet! Ve beni de ne için çağırdığını şimdi anladım" der. Bunun üzerine Hz. Ömer (radıyallahu anh):

- Hayır (mâdem öyle, seni menetmiyorum!) git ve rivâyet et!" der. Ama, yine de bir başka rivâyetten anlıyoruz ki, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in getirdiği yasaklama havası Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) üzerinde bile tesir icra etmiş ve onu az ve ölçülü rivâyete sevketmiştir:

Ebu Seleme der ki: "Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'den sordum: "Sen Hz. Ömer (radıyallahu anh) zamanında da böyle (çok) hadîs rivâyet eder miydin?" Bana şu cevabı verdi: "Ben Ömer zamanında, size rivâyet ettiğim gibi çok hadîs rivâyet etseydim, o beni kamçısıyla döverdi".

HZ. ÖMER'İN HADÎS ÖĞRENMEYE TEŞVÎKLERİ: Sözü bu noktada bırakıp asıl mevzuumuza devam ettiğimiz takdirde, Hz. Ömer (radıyallahu anh) hakkında yanlış kanaat edinmemize sevkedebilecek bir eksiklik olacaktır. Halbuki ilimde esas olan, bir mevzuya giren her noktayı imkan nisbetinde ibraz etmek, nazar-ı dikkatlere arzetmekir. Meseleyi bu noktada bırakmak ayrıca hadîs düşmanlarının eline de istismar edecekleri bir koz vermek olur. Çünkü, İbnu Abdilber'in kaydettiği üzere, başta yukarıda sunduğumuz Karaza hadîsi olmak üzere, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in hadîs rivâyetine koyduğu tahdidle ilgili rivâyetleri, "Sünnete sataşmayı meslek edinmiş, bid'at ehli ve benzerlerinden câhil ve mârifetsiz takımı, delil olarak kullanarak müslümanları Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadîslerinden uzaklaştırmaya, hadîse gerek olmadığına inandırmaya çalışmışlar, hadîs ehlini de kötülemeye vesile kılmışlardır. Halbuki Kitabullah'ın gösterdiği hedefe ancak sünnetle ulaşılabilir."

İbnu Abdilber, âlimlerce dermeyan edilen bir çok sebeplerle, Hz. Ömer'in tahdid siyâsetinden, kötü niyetlilerin çıkardığı mânâları çıkarmanın mümkün olmadığını belirtir. Özetleyelim:

1- Hz. Ömer (radıyallahu anh) bu tahdidiyle Kur'ân'ı ihmal etmeyi önlemeye çalışmıştır.

2- Söz konusu yasaklama bir hüküm ifade etmeyen, sünnet olmayan sözlerle ilgilidir. Hatta bu görüş sâhipleri Karaza hadîsinin zayıflığına dikkat çekerler. Çünkü daha mevsuk rivâyetler Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in hadîs öğrenmeye teşvîk ettiğini göstermektedir. Mesela şu delillere bakalım:

"Ubeydullah İbnu Abdillah İbnu Utbe, Hz. Ömer'in bir cuma günü şu hutbeyi irad ettiğini rivâyet etmiştir:

".... Ben size Allah'ın söylememi takdir ettiği bir konuşma yapacağım. Kim bunu öğrenir, anlar ve ezberlerse gidebildiği yere kadar gidip anlatsın. Kim de bunu (aynen) aklında tutmaktan korkarsa ben ona hakkımda yalan söylemesini helâl etmiyorum. Allah (celle celâluhu), Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm)'i hak ile gönderdi. O'nunla birlikte Kitap indirdi. O'nunla indirdiklerinden biri de recmdir..." Şu halde bu rivâyet de gösteriyor ki, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den çok rivâyeti yasaklayıp, az rivâyeti emretmesinden maksad, Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm) hakkında yalan ve hatayı önlemektir. O, çok rivâyet edilince iyi akılda tutulmamış, hıfzı güzel yapılmamış şeylerin de rivayet edilebileceğinden korkuyordu. Çünkü rivâyeti az olanın zabtı, çok olanın zabtından daha kuvvetli olur. Az rivâyet, çok rivâyette emin olunamayan sehiv ve hatadan daha selâmettedir. İşte bu sebeple Hz. Ömer (radiyallahu anh) rivâyette azlığı emretmiştir. Şâyet rivâyetten hoşlanmayıp kötü addedseydi onun azını da çoğunu da yasaklardı. Nitekim şöyle dememiş midir:

"- Kim hadîsi hıfzetmiş ve aklında tutmuş ise rivâyet etsin."

Nasıl olur da, onlara, Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm)'dan hem hadîs rivayet etmeyi emreder hem de yasaklar. Bu doğru ve makul değildir. Resûlullah (aleyhissalatu vesselâm)'dan az rivâyette bulunmayı emrederken nasıl olur da rivâyet yasağı koymuş olur. Üstelik: "Kim benim sözümü öğrenir, anlar ve ezberlerse gidebildiği yere kadar gidip anlatsın" diyerek kendi sözünü rivayete teşvik etsin ve ilâveten: "Kim de onu (aynen) aklında tutmaktan korkarsa hakkımda yalan söylemesin" dediği halde Hz. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında kesin yasak koysun, bu mâkul değil..."

İbnu Abdilber, Medine ehlince Hz. Ömer (radıyallahu anh)'den rivâyet edilen sahîh âsâr'dan başka, Kitap ve Sünnete olan muhâlefeti sebebiyle Karaza hadîsinin bu babta hüccet olamayacağını söyledikten sonra Kitap ve Sünnet'ten bazı örnekler kaydeder:

"Kitaptan örnekler: "Allah'ın Resûlünde sizin için güzel bir örnek vardır." (Ahzab, 21), "Resûl size ne getirmişse onu alın" (Haşr, 7), "O halde Allah'a ve O'nun ümmî peygamber olan Resûlüne -ki kendisi de o Allah'a ve O'nun sözlerine iman etmekte olandır- iman edin, ona tâbi olun,tâ ki doğru yolu bulmuş olasınız" (A'râf, 158).

"Şüphesiz ki sen herhalde doğru bir yolun rehberliğini yapıyorsun. O yol Allah'ın yoludur..." (Şura, 52).

Kur'an'da bu çeşit âyet çoktur. Bu âyetlere tâbi olmak, hükmünü yerine getirmek, emirlerin hududunda durabilmek ancak Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan gelecek rivâyetlerle mümkündür. Öyleyse Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in Allah'ın emrine muhalif bir emirde bulunacağını kim aklından geçirebilir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) da: "Allah, benim sözümü dinleyip belleyen, sonra da dinlemiyene ulaştıran kulun yüzünü (kıyâmet günü) tâze kılsın" buyurmuştur. Bu hadîste de kendisinden tebliğde bulunmaya, te'kidli bir teşvik mevcuttur. Keza Resülullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurmuştur: "Benim konuştuklarım dışında da benden alın ve bana nisbet ederek rivâyet edin"... Bu söz de, bu bahta, aklı ve idraki olanlar için gündüzden daha aydınlıktır".

İbnu Abdilber bir de şu mülâhazayı yürütür: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan rivâyet ya hayırdır, ya şer. Şayet hayırsa -ki hayır olduğunda şüphemiz yok- hayırda çokluk efdaldir, daha iyidir. Şayet şerse Hz. Ömer (radıyallahn anh)'in halka şerden az miktarda işlemelerini tavsiye edeceğini zannetmek câiz olmaz. Öyle ise bu söylediğimiz husus, sana, Hz. Ömer'in hadîs rivâyetini az yapmayı emretmesi, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında yalan ve hataya düşülme korkusundan, Sünnet ve Kur'an üzerine düşünmeye vakit kalmayacak kadar meşguliyete dalmak korkusundan olduğunu göstermelidir. Zira çok rivâyet eden kimseyi mutlaka tefekkürsüz ve kavrayışsız bulursun."

Bundan sonra İbnu Abdilber Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in mevzuya müteallik bazı sözlerini kaydeder:

"Kim bir hadîs dinler, sonra da duyduğu şekilde (yani artırıp eksiltmeden) rivayet ederse selâmete erer."

"Ferâizi ve sünneti öğrenin, tıpkı Kur'ân'ı öğrendiğiniz gibi:" (Kur'ân ve sünneti burada bir tutmuştur.)

"Sünnet, feraiz ve lahm (dilin doğru kullanış kaideleri) tıpkı Kur'ân'ı öğrendiğiniz gibi öğrenin".

"Rey'den sakının. Zira rey ashabı sünnet düşmanıdır. Hadîsler, onları kör etmiştir, ezberleyemezler".

"Yolların en hayırlısı Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm)'in yoludur".

"Birgün gelecek Kur'ân-ı Kerîm'in müteşâbih ayetlerini kendilerine delil yaparak sizinle mücâdeleye girişecek kimseler çıkacak. O zaman onlara karşı sünneti esas alın. Zira, Sünnet ehli, Kur'ân'ı iyi bilen kimselerdir."

Ayrıca daha önce kaydedildiği üzere birçok durumlarda Hz. Ömer halka başvurarak, ortaya çıkan vak'ayı aydınlatıcı rivâyet sormuş ve söylenince hükmüyle amel etmiştir.

İbnu Abdilber, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'den rivâyet edilen sözleri sahîh ve ittifâk edilmiş sözler olduğunu belirttikten sonra şu NETİCE'nin çıkacağını belirtir:

"Kim bir hadîste şüpheye düşerse terketmelidir, aksine eksiksiz olarak ezberlemişse onu rivâyet etmesi câizdir".

Bu mevzuyu aynı minval üzere işlemiş bulunan İbnu Hazm da, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in hadîs rivâyetini yasaklamasıyla ilgili rivâyetlerin, hüccet kılınamayacak kadar zayıf olduğuna hükmettikten sonra şöyle der: "Şayet bu rivâyetler sahihse, yasaklama, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîsleriyle ilgili olamaz, geçmiş ümmetlere ait hikâyelere veya onlar gibi içerisinde fıkıh

bulunmayan kıssalara aittir... Çünkü hadîs rivâyetinden men etmek değil Hz. Ömer (radıyallahu anh)'e, hiçbir müslümana helâl olmaz."

Mevzu üzerine serdedilen mütâlaa ve açıklamalar -ki çoğunluğunu yukarıda kaydettik- Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in hadîs rivâyetine tahdid koyduğunu ifâde eden rivâyetlerin reddine hükmetmeye veya zayıflığını iddia etmeye hâcet bırakmıyor. Çünkü hadîse, ihtiyaca muhâlif bir yönü yok. Tıpkı Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bidayette hadîs yazmayı yasaklaması gibi, Hz. Ömer (radıyallahu anh) de, Kur'ân-ı Kerîm'e verilmesi gereken himmetin zayıflamaması, hadîs rivâyetinin rastgele, disiplinsiz bir tarzda yapılarak, hatalı ve yanlış sözlerin hadîslere karışmaması, yapılan rivâyetlerin anlaşılması, iyi öğrenilmesi gibi maksatlarla bazı tahdîdler, yasaklamalar koymuştur.

Onun bu davranışı sünnete olan bağlılığının ve hadîse atfettiği kıymetin bir tezâhürüdür.

HZ. PEYGAMBER DE AZ RİVAYETİ EMREDER

İbnu Abdilber kaydettiğimiz sonucu yani Hz. Ömer'in yasaklamalarının iyice öğrenilmemiş şeylerin rivâyetini ilgilendirdiği hususunu belirttikten sonra Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîslerinde de bu yasaklamanın mevcudiyetine dikkat çeker ve örnek olarak birkaç hadîs kaydeder:

"Kişi için, yalan olarak her işittiğini rivâyet etmesi yeterlidir."

"Çok sözden sakının. Benden bahiste bulunan sadece hak olanı söylesin." "Kim benim hakkımda, rastgele konuşur, söylemediğimi bana söyletirse ateşteki verini hazırlasın."

"Kim benden olmadığını sandığı bir hadîsi rivâyet ederse bu kimse iki yalancıdan biridir."

"Kim, yalan sanılan bir hadîsi benden rivâyet ederse, o kimse iki yalancıdan biridir".

Az rivâyet etmeyi prensip edinenlerle ilgili olarak az sonra kaydedeceğimiz açıklamalara ve onların sözlerine dikkat edilince yukarıda kaydettiğimiz bu rivâyetlerin tesiri ayân beyan görülecektir.

DİĞER SAHÂBELERİN TUTUMU

Hadîs rivâyetindeki ihtiyatkâr tutum sâdece Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer (radıyallahu anhüma)'de görülen bir husus değildir. Başka sahâbeler (radıyallahu anhüm ecmain)'de de benzer davranışlar mevcuttur.

Hz. Ali yemin ettiriyor: Şu rivâyet Hz. Ali (radıyallahu anh)'nin Resûlullâh (aleyhissalâtu vesselâm)'dan yapılan yeni bir rivâyet işitince, mutmain olmadığı takdirde yemîn ettirdiğini ifâde eder: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan hadîs işittiğim vakit Allah'ın dilediği kadar ondan istifade ediyordum. Başkası tarafından rivâyet edilince de şüpheye düşersem yemîn teklif ediyordum, şâyet yemin ederse inanıyordum..."

Hz. Muâviye tahdîd koyuyor: Zehebî'nin belirttiğine göre, Hz. Muâviye (radıyallahu anh) de, hadîs rivâyetini Hz. Ömer (radıyallahu anh) zamanında yapılmış olanlarla sınırlamak ve dondurmak istemiştir. Recâ İbnu Ebî Seleme'nin rivâyetine göre Hz. Muâviye: "Size Hz. Ömer zamanında rivâyet edilmiş olan hadîslerle iktifa etmenizi tavsiye ediyorum. Zira O, Resûlullah (aleyhissalûtu vesselâm)'dan hadîs rivâyeti hususunda halkı korkutmuştur. (Böylece onun zamanında kendinden emin olanlar hadîs rivâyet etti.)"

HADÎS RİVAYETİNİ TERK EDENLER

Mevzuumuzun başında Ashab-ı Kiram (radıyallahu anh)'da mevcut olan sünnete teslimiyet ruhundan bahsetmiş, bu ruhun Ashab'ı nelere sevkettiğini belirtmeye çalışmıştık. Hemen belirtmek isteriz ki, aynı ruh bazılarını, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan bir söz, bir fiil naklederken eksik bırakma veya ilavede bulunma korkusuyla hadîs rivâyetini terketmeye sevketmiştir. Bu grubu, daha ziyade hâfızasından emin olmayan, bu yönden kendilerine güveni bulunmayan kimselerin teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Bu meseleye temas eden İbnu Kuteybe, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a yakınlığı olan Hz. Ebu Bekir, Zübeyr, Ebu Ubeyde, Abbâs İbnu Abdilmuttalib (radıyallahu anhüm ecmain) gibi büyüklerin, az hadîs rivâyet ettiklerine dikkat çektikten sonra Aşere-i

Mübeşşere'den olan Sâd İbnu Zeyd'in rivâyeti tamamen terk ettiğini belirtir.

Hz. Enes İbnu Mâlik (radıyallahu anh) birçok hadîsi rivâyet etmeyi terkettiğini şöyle ifade etmiştir: "Hata etmekten korkmasaydım, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den işittiğim çok şey rivâyet ederdim."

Zübeyr İbnu'l-Avvâm'a oğlu Abdullah sorar: "Ben, İbnu Abbas (radıyallahu anh) ve diğer birçoklarından işittiğim gibi senden niye hadis dinlemiyorum?"

Zübeyr (radıyallahu anh) şu cevâbı verir: "Gerçi ben, müslüman olduğum günden beri, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den ayrılmadım, (bu sebeple çok hadîs bilirim), fakat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şöyle söylediğini işittim: "Kim bile bile bana yalan isnâd ederse cehennemdeki yerini hazırlasın".

Hz. Zübeyr (radıyallahu anh) bazı rivâyetlerde bu hadîsi: "Kim bana yalan isnad ederse cehennemdeki yerini hazırlasın" şeklinde nakledip sözlerine şunu eklemiştir: "İnsanlara bakıyorum da hadîse bir de "bile bile (müteammiden)" ziyâdesini ekliyorlar, Allah'a kasem olsun ben Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın "bile bile" dediğini duymadım."

Zeyd İbnu Erkâm (radıyallahu anh) da, hadîs rivâyet etmesi için müracaat edenlere şöyle demiştir: "İhtiyarladık ve unuttuk. Halbuki, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den hadîs rivâyet etmek ağır mesuliyeti mûcibtir".

İmrân İbnu Husayn (radıyallahu anh)'dan şöyle söylediği nakledilmiştir:

"Allah'a yemin ederim, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den hadîs rivâyet etmek istesem, hiç durmadan üst üste iki gün rivâyet edebilirim. Fakat yapmıyorum. Beni bundan alıkoyan husûsa gelince, bakıyorum, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i benim gibi dinlemiş, cemaatlerinde hazır bulunmuş olan bâzıları, hadîs rivâyet ediyorlar ama, rivâyetleri, aslına tam uygun değil. Ben, bu duruma

düşmekten korkuyorum. Hemen sana bildirmek isterim, onlar bunu bile bile yapmıyorlar, yanılıyorlar."

ÇOK RİVAYET: Ashâb'ın sünnete karşı taşıdığı titizlikten tahkîk ve tahdîd prensiplerinin doğduğunu gösterdik ve bunlarla ilgili muhtelif meseleleri açıkladık. Aslında, rivâyetleri bir bütün olarak alınca, bu iki prensibe ters düşen bir üçüncü prensibin daha tezâhür ettiğini görürüz. Buna da rivâyette iksâr yâni "çok hadîs rivâyeti" diyebiliriz. Çünkü, Ebu Hüreyre, Ebu Zerr, İbnu Abbas (radıyallahu anhüm ecmain) gibi bâzı sahâbelerden gelen bazı rivâyet ve fiilî durumlar, her şeye rağmen hadîs rivâyetine zorlandıklarını, buna kendilerini mecbur hissettiklerini ifade etmektedir.

Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) niçin çok hadîs rivâyet ettiğini açıklama sadedinde, bu emri Kur'ân'dan aldığını söyleyerek kendini buna âdeta mecbur hissettiğini dile getiriyor; "Allah'a kasem olsun, eğer Kur'ân'da iki âyet olmasaydı

Hz. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan asla bir şey rivâyet etmezdim" ve âyeti okuyor:

(Meâlen): "İndirdiğimiz apaçık hükümleri ve doğru yolu, insanlara biz Kitap'ta beyan ettikten sonra gizleyenler (var ya) şüphesiz Allah onlara lânet eder ve bütün lânet edebilenler de onlara lânet eder..." (Bakara, 159-160)

Hz. Ebu Zerr el-Gıfarî hazretlerinin (radıyallahu anh) ifâdesi daha çarpıcı: "Allah'a yemin olsun! Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan duyduğum bir kelimeyi terketmem için kılıcı boğazıma dayasanız, siz kesme işini tamamlayıncaya kadar ben onu yine de söylerim."

Ebu Zerr hazretleri (radıyallahu anh) bu sözü kendisi hakkında konuşma yasağı konduğunu hatırlatan bir zata söylemiştir. İbnu Sa'd'dan gelen rivâyet şöyle: اَخْبَرَنا ابو عمرو يعني اوزاعي حدثَني مرثد او ابن مرثد عن أبيه قال: جلستُ إلى أبي ذر الغفاري إذ وقف عليه رجل فقال: ألم ينهك أمير المؤمنين عن الفتيا فقال ابو ذر: واللّه لو وضَعتُم الصمصامة على هذه وأشارَ إلى حلقه على ان اترك كلمة سمعتها من رسول اللَّه صلى اللَّه عليه وسلم نفذتها قبل أن يكون ذلك.

Hadîsin baş kısmı şöyle: Evzâ'î'nin Mersed'den nakline göre, Mersed şunu anlatmıştır: "Ben Ebu Zerr el-Gıfarî hazretlerinin yanına oturdum, konuşuyorduk. (Ajan olduğu anlaşılan) Bir adam gelerek tepesine ekşiyip: "Emîrül-Mü'minîn fetva vermekten seni men etmedi mi?" dedi. Bunun üzerine Ebu Zerr (radıyallahu anh) (öfkeli bir eda ile) şunu söyledi..."

Gerek Ebu Hüreyre ve Ebu Zerr (radıyallahu anhüma)'i kaydettiğimiz şekilde konuşmaya sevkeden şey, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan bildiklerini söylemek, ilimlerini neşretmek hususundaki dersler idi. Zira O, Ashâbına: "Kim bildiği bir ilmi gizlerse kıyâmet günü ağzına ateşten bir gem vurularak getirilir" diyerek bildiklerini söylemelerini tavsiye etmiştir. Bu mânâda başka hadîsler de var. Râvilerinin İbnu Abbâs, Ebu Hüreyre, Ebu Sâd el-Hudrî (radıyallahu anhüm) gibi çok rivâyetle tanınmış (müksir) veya İbnu Mes'ud gibi, yine rivâyeti fazla olan sahâbelerden olması oldukça mânidardır.

Bu açıklamalarımızdan şöyle bir neticeye varabiliriz: İdarî sorumluluk altında bulunan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Muâviye (radiyallahu anhüm ecmain) gibi büyükler hadîs rivâyetinde "tahkîk siyâseti" güdüp rastgele herkesin (fasık, bedevî, münâfık, dikkatsiz...) rivâyet cesaretini kırarak hadîslere yabancı unsurların girmesini önlemeye çalışmışlardır.

Hafızası zayıf olanlar veya zabt cihetinden kendilerine güvenemeyenler de "tahdid prensibi"ni esas alıp az rivâyet etme yolunu tutmuşlar,iyice emîn olmadıkları, aslına uyup uymamakta şüphe ettikleri mâlumatlarını, hâtıralarını rivâyet etmemişlerdir.

Aksine, hâfızası kuvvetli olduğu veya yazdığı için, hadîsleri aslına uygun şekilde koruduğundan emin olanlar da çok rivâyetten çekinmemişlerdir. İlmin gizlenmemesini emreden rivâyetlerin bu sahâbeler tarafından rivâyet edilmesi de mânidardır. Zira Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) prensip olarak her zaman muhatabına en muvafık gelen tavsiyede bulunmuştur.

Şurası muhakkak ki, hadîs rivâyetinde Ashab (radıyallahu anhüm)'da müşahede ettiğimiz bu üç çeşit davranışın sübjektif ve ruhî muharriki

aynı düşüncededir. Sünnete atfedilen kıymet, sünnet karşısında takınılan titizlik tavrı.

TAHKİKİN MAHİYETİ

Sahabelerden bazılarının, ilk defa işittikleri bir hadîs karşısında, diğer sahâbeye karşı şâhid istemek, yemin ettirmek gibi tavır almaları veya bazan birbirlerini "kizb"le ithamları,üzerinde iyice durulması gereken bir mevzudur. Çünkü bu çeşit tavırlar, muhatabı "ithâm" mânası taşır. Halbuki Ehl-i Sünnet uleması Sahâbe'nin hepsinin âdil olduğuna hükmeder.

Burada bir tezâd söz konusu olamaz mı?

Bu husus tâ bidâyetten beri müslüman âlimlerin dikkatini çekmiş ve mesele üzerinde açıklama yapma gereğini hissettirmiştir.

İmâm Şâfi hazretleri (radıyallahu anh) meseleyi, haber-i vâhid'le amel prensibine bağlı olarak: izah eder. Ona göre, haber-i vâhid'le, yani bir kişinin getirdiği haberle amel edilebilir bu câizdir. Ancak, bâzı mülâhazalarla, haber-i vâhidle amelin cevâzına rağmen, şâhid istenebilir. Ona göre kişiyi, haberi getirenden bir de şâhid istemeye sevkeden mülahaza üçtür:

1- Haber-i vâhid, makbul olsa da, rivâyetin çokluğu, getirilen haberi takviye eder, bu sebeple ihtiyâten şâhit istenir.

2- Muhbiri, yâni haberi getiren kimseyi tanımıyorsa, kişi, haberine güvenebilmek için tanıdıklarından bir şâhid ister,

3- Muhbir, kişi nazarında sözüne güvenilir birisi değildir, sözüne güvenebileceklerinden bir şâhid getirmesini ister.

İmam Şafiî bu açıklamasını şöyle tamamlar: "Hz. Ömer'in, Ebu Mûsa el-Eş'arî (radıyallahu anhüma)'ye karşı tutumu birinci şıkka girer, yani ihtiyat için."

Sahâbelerin birbirlerine itirazı, aslında, rivâyet ettiği şeye değil, ondan çıkardığı hükmedir. Meselâ daha önce kaydettik, Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i ateşte pişen bir şeyi yedikten sonra abdest aldığını görünce "ateşte pişenin

yenmesi abdesti bozar" hükmüne varmıştır. İbnu Abbas buna itiraz etmiştir. Şu halde İbnu Abbas (radıyallahu anh) burada Hz. Ebu Hüreyre'nin naklettiği vak'ayı reddetmiyor, ondan çıkardığı hükmü reddediyor. Acaba yemek sırasında Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in abdesti var mıydı?

Şurası muhakkak ki, bu çeşit itirazların gerisinde Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan işitileni kısmen unutma, eksik işitme, yanlış anlama, nâsih hükümden haberi olmama şüpheleri de vardır. Nitekim bu şüphelere hak verdiren birçok vak'a mevcuttur, burada teferruata girmiyeceğiz.

Kendisi için "yeni" olan bir hadisi dinleyen Sahâbi, hadîsi rivâyet eden Sahâbî'ye inanmakta ve güvenmekte olmasına rağmen, o konuda daha bir itminan aramaktadır. Tıpkı Hz. İbrahim gibi... Hz. İbrahim (aleyhisselâm), Allah'ın varlığına, birliğine, yaratmasına, ölümden sonra yeniden dirilmeye vs. tam bir imanla inandığı halde "ölülerin dirilişi" husûsunda bir de rü'yet yâni "gözü ile görmek" taleb etmiştir. Cenâb-ı Hak: "Ölüyü dirilttiğime inanmadın mı?" deyince: "İnandım fakat kalbimin tatmin olmasını istedim" meâlinde cevap vermiştir (Bakara, 260). Bizzât Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): "Biz şüpheye İbrahim'den daha haklıyız" diyerek -Nevevî'nin ifâdesiyle- burada "yakinin ziyâdeleşmesi"ni taleb etmiştir. Alimler, Sahâbelerin birbirlerine karşı tutumunu buna benzetirler: Onlar, meşru olan "yakîn'in ziyâdeleşmesini" ve itminanın kuvvetlenmesini taleb etmişlerdir."(1)

Şu halde, sahâbenin birbirini tenkidinden sahâbelerin cerhedilmesi gereğine delil bulmaya çalışanlar, kalplerindeki bir marazı ortaya koymuş olmaktadırlar.

ASHABDA HADÎS ÖĞRENMEK GAYRETİ

Altının kıymetini sarraf bilir. Hadîsin kıymetini de Ashâb bilmiştir. Ashab, "Biz Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı gördük, feyzimizi aldık" deyip hadîs öğrenmeye karşı kendini müstağni hissetmemiştir. Müslüman nesiller arasında hadîse en çok alaka gösterenlerin ilk nümûnelerine onlarda rastlarız. Bu yolda en büyük gayretler, fedâkarlıklar, yorucu ve uzun seyâhat örnekleri onlardadır.

Ashâb'ın ilmiyle meşhur olanlarından İbnu Mes'ûd'u dinleyelim: "Kendisinden başka ilah olmayan Zât-ı Zülcelal'e kasemle söylüyorum: Ben Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ağzından yetmiş küsur sûreyi kendi kulaklarımla dinleyip öğrendim. Buna rağmen, bilsem ki, bir adam Kitabullah'ı benden daha iyi bilmekte ve bu adamın bulunduğu yere deve ile ulaşmak mümkündür, mutlaka o zâta kadar giderim. "Hadîsin bir başka vechine göre İbnu Mes'ûd Kur'ân hakkındaki ilminin genişliğini şöyle ifâde etmiştir. "İnen hiçbir âyet yoktur ki ben onun ne sebeple inmiş olduğunu bilmiş olmayayım."

Ebu'd-Derda hazretleri (radıyallahu anh) de şöyle der: "Kur'ân'dan bir âyete takılacak olsam, müşkilimi giderecek zât, Birkû'l-Gımâd'da bile olsa mutlaka giderim"(2)

Ashab'ın başlıca dört maksadla hadîs peşine düşüp çok zahmetli seyahatlere giriştiğini görmekteyiz:

1- Bilmediği hadîsleri öğrenmek için,

2- Duyduğu hadîsin sıhhatini tahkîk için,

3- Bildiği hadîste düştüğü tereddüdü izâle için,

4- Uluvvü isnâd (yani kulağına gelen bir hadîsi rivâyet edeninden dinlemek) için.

ULUVVÜ İSNAD ARAMAK:

Birçok durumlarda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in gönderdiği elçiler üzerine, bedevîler Medine'ye adam göndererek tahkik etmişlerdir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e çıkan elçi bedevîler: "Senin gönderdiğin kimseler şöyle şöyle söylediler" diye anlatmışlar. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) de: "Evet" diye te'yid etmiş ve davranışlarını ayıplamamıştır. Bu örneklerden hareket eden muhaddis sahâbeler bilâhare, kendilerine yeni bir rivâyet ulaşınca zahmetli seyahatler pahasına bile olsa rivâyet edeni bularak sormuşlardır.

Bunun güzel bir örneği Hz. Câbir'den rivâyet edilmiştir. Zira o kulağına gelen tek bir hadîsi kaynağından öğrenmek için bir aylık

yolu göze almıştır. Hikâyesini aynen, kendisinden dinleyelim:

"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Ashâbından birinin rivâyet ettiği bir hadîs bana ulaştı. Derhal bir deve satın aldım. Yol levâzımını üzerine bağlayıp hadîsi rivâyet edeni bulmak üzere yola çıktım. Tam bir ay yürüdükten sonra Şam'a geldim (3). Rivâyeti yapan meğerse Abdullah İbnu Üneys el-Ensârî (radıyallahu anh) imiş. Evine gittim. Ve "kapıda Câbir seni bekliyor" diye haber saldım. Elçim geri gelip "Yâni, Câbir İbnu Abdillah mı?" diye sordu. "Evet" dedim.

Abdullah İbnu Ünevs çıktı ve kucaklaştık. Kendisine:

- Bana bir hadîs ulaştı. Onu Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan sen dinlemişsin, ben dinlemedim, mezâlimle ilgili bir hadîs (sen veya ben ölüveririz diye korktum) dedim. "Bunun üzerine hadîsi şöylece rivâyet etti: "Ben Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı dinledim, buyurmuştu ki: "Allah kullarını veya insanları-râvilerden Hemmâm şüpheye düştü ve eliyle Şam'a işaret etti-ayakkabısız, elbisesiz ve (dünyada rastlanan körlük, sağırlık, sakatlık gibi arazlardan sâlim ve) eksiksiz olarak haşredip toplar. Uzakta ve yakında bulunan herkesin işiteceği bir sesle nida eder: "Ben hükmeden kahhâr olan melikim. Cennet ehlinden hiç kimsenin -cehennemlik bile olsa- kendisinden taleb ettiği tek tokatlık bir zulmü kaldıkça cennete girmesi câiz değildir. Kezâ cehennem ehlinden hiç kimsenin, cennetlik birinin kendisinden talep ettiği -tek tokatlık bile olsa- bir zulmü kaldığı müddetçe cehenneme girmesi câiz değildir."

Abdullah der ki: "Biz, bu nasıl olur, zâten Allah'u Zü'l-Celâl Hazretlerine ayakkabısız, elbisesiz ve sünnet edilmemiş vaziyette (anadan doğduğumuz gibi, hiçbir şeysiz) geleceğiz? diye sorduk da bize: "İyilikler ve kötülüklerle" diye cevap verdi."(4)

Hadîs öğrenme hususunda, gösterilen gayrete en iyi örneklerden biri İbnu Abbâs (radıyallahu anhüma)'dır. Zira, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatında yaşı küçük olan İbnu Abbas (radıyallahu anhüma), kendisini müksirun (çok hadîs rivâyet edenler) arasına dâhil edecek miktara ulaşan rivâyetlerini, çoğunlukla, hadîs bilen Sahâbeleri tâkib etmek suretiyle öğrenmiştir. Kendisinden

kaydedeceğimiz şu sözleri, bir hadîs kulağına gelince, bu şekliyle yetinmeyip, ilk râvisini bulmaya ehemmiyet verdiğini gösterir: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ashab'ından birinin rivâyet ettiği bir hadîs bana ulaşınca, dilediğim takdirde, kendisine bir adam göndererek yanıma çağırıp, onu dinleyebilirdim(5). Fakat böyle yapmıyor ben onun ayağına gidiyor, çıkıp hadîsi anlatıncaya kadar kapısında bekliyordum."

Tereddüdü izale için yapılan seyahatle ilgili en güzel örneği, Ebu Eyyub el-Ensarî Hazretleri'nden kaydederek tek bir hadîs için Kuzey Afrika'ya gittiğini belirttik.

---

1) İlimde kesinlik (yakin) derecelidir. İslâm âlimleri, bizzât âyet ve hadîslere dayanarak kesin ilmin üç mertebe üzere olduğunu belirtirler:1 - İlme'l-yâkin: Uzakta bir duman görünce orada ateşin varlığına hükmederiz. Zira dumanın ateşten çıktığı hususunda şaşmaz ilmimiz (yakin) var.2- Ayne'l-yakîn: Gözle görerek elde ettiğimiz ilim. Bu, ilmi yakin'den daha üstündür. Dumanın çıktığı yere varıp, ateşi bizzat görmemiz, burada ateş var, görüyorum dememiz gibi.3- Hakka'l-yakîn: İlmin en üstün derecesidir, O hakikati bizzat idraktır. Dumanın çıktığı yerde ateşe elimizi vurarak, yakarak onun ateş olduğunu idrakimiz gibi. Şu halde, Hz. İbrahim örneğinde gaybi hakikatlere imânımızın üst mertebelere çıkmasını istemek meşru olduğu gibi. Hz. Ömer örneğinde de hadise, haber-i vâhite itminanımızın artmasını istemek, bu maksadla araştırma yapmak meşrudur, hakkımızdır.
2) Birku'l-Ğımâd, Mekke'ye, deniz cihetinden, beş gece mesâfede veya Yemen'de bir yer adı.
3) Hadisin Hatibu'l-Bağdadi tarafından er-Rıhle'de kaydedilen veçhinde Câbir'in seyahati Mısır'adır. Hadisi sorduğu kimsenin adı belli değildir. Rivâyetin muhtevası da farklıdır. İki ayrı seyâhat de olabilir.
4) Yani hesaplaşma, kişilerin sevapları ve günahlarıyla yapılır. Zâlimin sevabından alınıp malı ona verilir. Zâlimin sevâbı yoksa öbürünün günâhından alınıp berikine (zâlime) yüklenir. Böylece zâlimin cezası artırılır.

5) İbnu Abbas (radıyallahu anhüma)'ın hayatını anlatırken belirteceğimiz üzere, Hz. Peygamber (aleyhissaltu vesselam)'in yeğeni olması sebebiyle, büyük bir itibar ve saygıya mazhardı. Herkes ona gelmek isterdi.

SAHABEDEN SONRA HADÎS

Sahâbe'yi takib eden Tabiîn ve bunları tâkip eden Etbauttâbiîn devrinde de hadîsle ilgili benzer meseleler devam etmiştir. Aslında selef diye tek bir kelime ile ifade edilen bu ilk üç nesil dinîn meseleleri karşısında müşterek davranışlara ve vasıflara sâhiptirler. Hadîs karşısında aynı titizlik, sünnete bağlılık hususunda üstadları olan o güzîde Sahabe neslinden gördükleri aynı gayret ve hassasiyet onlarda da mevcuttur.

1- HADÎSİN YAZILMASINA KARŞI OLANLAR

Hadîs yazılmalı mı yazılmamalı mı münâkaşası belli bir ölçüde devam etmiştir.

Bir kısmı yazılmasının gereğine kesinlikle inanırken, diğer bir kısmı ezberlenmesinin esas olduğunu kabul etmiş, yazdıklarını ezberledikten sonra yakmış veya -kendisinden Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında hatânın ibka edilmemesi için- ölürken yakılmasını vasiyet etmiştir. Bunlardan her iki görüşün de delili, sahâbeler arasında câri olan delildir. Ebu Ömer İbnu Abdilberr, Câmiu Beyani'l-İlm adlı eserinde bu mevzuyu aydınlatan rivâyetler sunar. Bazılarını aynen kaydediyoruz:

"Ebu Sâdi'l-Hudrî (radıyallahu anh) kendisinden dinlediği hadîsleri yaymak isteyenlere müsâade etmez ve: "Hadîslerden "mushaflar" mı yapmak istiyorsunuz? Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm) bize söylüyordu biz de ezberliyorduk. Öyleyse siz de bizim gibi ezberleyin" der.

İmam Malik der ki: "İbnu Şihâbi'z-Zührî'de sâdece kavminin nesebini ihtiva eden bir kitap vardı. O zaman halk yazmıyordu, ezberliyorlardı. Bir şeyler yazanlar da vardı. Ancak onlar ezberlemek için yazıyordu. Ezberleyince imha ediyorlardı."

İbnu Abbas şöyle demiştir: "Biz ilmi ne yazarız, ne de yazdırırız."

İbnu Mes'ud ilmin yazılmasını hoş bulmazdı.

Ebu Bürde demiştir ki: "Babamdan bir çok kitap yazdım. Bana: Şu kitaplarını getir dedi. Ben de getirip kendisine verdim. Alıp hepsini yakdı". İbnu Şirin der ki: "Benî İsrâil atalarından tevârüs ettikleri kitaplar sebebiyle delâlete düştüler."

İbnu Cübeyr der ki: "Biz bazı meselelerde ihtilaf ederdik. Ben bunları bir kitapta topladım. Sonra kitabı alarak İbnu Ömer'e gittim. Maksadım o meseleleri gizlice kendisinden sormaktı. Yanımda kitabın varlığını bilseydi, bu ayrılmamıza sebep olurdu."

Ebu Bürde der ki: "Ebu Musa bize bir kısım hadîsler rivâyet etti. Biz bunları yazmaya kalktık. Bize: "Yoksa benden işittiklerinizi yazıyor musunuz?" dedi". "Evet" cevabımız üzerine: "Bana onları getirin" dedi. Su da getirtip hepsini yıkadı ve: "Biz nasıl ezberledi isek, siz de ezberleyin" dedi."

İbrahim Neha'î anlatıyor: "Mesrûk, Alkame'ye: "Bana nezâir'i yazdır" demişti de şu itirazla karşılaşmıştı:

"- Bilmiyor musun, yazmak mekruktur?"

"- Mesruk da şu cevabı verdi:

"- Elbette, ancak, ezberlemek için yazmak istiyorum, sonra imha edeceğim".

Tabiîn'in iki büyük âlimi Esved ve Alkame'den gelen bir rivâyet: Esved diyor ki: "Ben ve Alkame bir "sahife" ele geçirdik, berâberce onu İbnu Mes'ûd'a götürdük. Öğle vaktiydi veya güneş zevâle (öğle noktasından kaymaya) yüz tutmuştu. Kapıya oturup beklemeye başladık. İbnu Mes'ud (radıyallahu anh) hizmetçisine: "Kapıda kim var hele bir bak!" dedi. Hizmetçi kız: "Alkame ve Esved!" deyince: "Al içeri!" emretti.

Girdik. Bize: "Galiba fazla beklediniz?... dedi. "Evet" deyince, niye gelir gelmez kapıyı çalmadığımızı sordu. "Uykuda olmandan korktuk, rahatsız etmeyelim" dedik" diye cevap verdik. "Hayır, bu vakti gece namazıyla mukayese ederek uyumuyoruz" dedi. Biz geliş maksadımızı açıkladık:

"- Bu, dedik, içinde güzel hadîsler bulunan bir sahife'dir! İbnu Mes'ud, derhal câriyesine su dolu bir leğen getirmesini emretti. Gelince kendi elleriyle sahife'yi imha etmeye başladı. Bir taraftan da: "Biz sana en güzel kıssaları anlatıyoruz... (Yusuf, 3) ayetini tilavet buyuruyordu. Biz: "Hele içine bir bakın, içinde acaib bir hadîs var" dediysek de, yıkamaya devam ediyor ve şöyle diyordu:

"- Bu kâlpler birer kaptırlar. Onları Kur'ân'la doldurun, başkasıyla meşgul etmeyin" Ebu Ubeyd: "Görülüyor ki, bu sahife ehl-i kitaptan alınmadır ve Abdullah ona bakmayı bu sebeple istemiştir" dedi."

Muhammed İbnu Şîrîn der ki: "Abîde'ye: "Senden dinlediklerimi yazayım mı?" diye sordum. "Hayır!" dedi ve bana sordu: "Ben sana kitaptan mı okuyorum?" Ben de: "Hayır!" dedim."

İbrahim Nehâî de Abîde ile ilgili olarak şunu anlatır: "Abîde'nin yanında dinlediklerimi yazıyordum, müdâhele etti: "Benden herhangi bir kitap ebedîleştirmeyin".

Ebu Yezîd el-Murâdî der ki "Abîde öleceği vakit kitaplarını getirtip imha etti".

İbnu Şübrime, Şa'bî'nin şu sözünü nakleder: "Ben beyaz üzerine siyah hiç yazmadım. Bir kimseden dinlediğim hadîsi bana bir kere daha tekrar etmesini de arzulamadım. O kadar çok hadîs unuttum ki, bir kimse onları ezberlemiş olsa âlim olurdu".

Evzâî şöyle demiştir: "Bu ilim, insanların ağzından alındığı ve müzâkere edildiği zaman bu ilim şerefli idi. Ne zaman ki, kitaplara girdi nuru gitti ve ehil olmayanların eline düştü".

İbrahim Nehâ'î: "İlmi yazmayın, yazıya güvenir. (öğrenme işinde tenbelleşir)siniz" demiştir.

El-Fudayl İbnu Amr anlatıyor: "İbrâhim'e: "Sana gelip gidiyorum, bu esnada çok mesele derledim. Ancak sizi gördüm mü, sanki benden kaçışıveriyorlar. Siz de yazmayı uygun görmüyorsunuz" dedim. Bana şu cevabı verdi:

"Hayır, sakın yazma. Zira, taleb edene Allah mutlaka yeterince ilim vermiştir. İlmi yazıya döken de mutlaka ona güvenmiş (tenbellik

etmiştir).

İBNU ABDİLBERR'İN DEĞERLENDİRMESi: Yazıya taraftar olmayanları aksettiren -bir kısmını yukarıda kaydettiğimiz- rivâyetleri kaydettikten sonra İbnu Abdilberr şu yoruma yer verir:

"Ebu Ömer (İbnu Abdilberr) der ki: "İlmin yazılmasını mekruh addedenler, iki sebeple bu görüşü benimsediler: Birinci sebep: "Kur'ân'la birlikte, onunla baş ölçüşecek bir başka kitaba yer vermemek. İkinci sebep: İlim tâlibinin yazdığına güvenerek ezberleme işinde tenbelleşmemesi, ezberi azaltmaması için. Nitekim el-Halil: "İlim, dolaba değil akla yerleştirilendir" demiştir."

İbnu Abdilberr, gerçek ilmi, dolaplarda muhafaza edilen defterler değil, ezberlenerek hâfızaya alınan şeylerin teşkil ettiğini belirten epeyce bir şiir ve vecîze kaydettikten sonra şu değerli açıklamayı yapar:

"Bu babta (yani yazıya muhâlefet mevzuunda) sözlerini kaydettiğimiz kimseler, bu hususta Arab ırkına has bir yolda gidenlerdir. Zira onlar, fıtraten hafıza yönüyle güçlüdürler. (Kültürel mahsulâtlarını) hafıza yoluyla nakletmek onlara has bir vasıf olmuştur. İbnu Abbas (radıyallahu anh), Şâ'bî, İbu Şihâbi'z-Zuhrî, Nehâ'î, Katâde ve bunların yolu üzerine giderek yazıyı hoş görmeyenler, onların fıtratlarıyla mecbûl olanlar, hep hafızası kuvvetli olan kimselerdi.

Onlardan her birine dinlemek kâfi geliyordu. İbnu Şihâb'tan rivâyet edileni görmüyor musun: Demiştir ki: "Ben Bakî'den geçerken, kaba bir söz gelmesin diye kulaklarımı tıkarım. Vallahi kulağıma girip de unutmuş olduğum hiçbir şey yok". Şâbî'den de buna benzer rivâyet gelmiştir. Bunların hepsi (aynı vasıfları taşıyan) Araptır. Hz. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) da şöyle buyurmuştur: "Biz, ümmî bir ümmetiz yazı ve hesap bilmeyiz". Ezberciliğin Araplara has bir vasıf oluşu meşhurdur. Birçokları, bir kısım şiirleri bir işitmede ezberleyi vermiştir. Sözgelimi, İbnu Abbas (radıyallahu anh) Ömer İbnu Ebî Rebî'a'ya ait bir kasideyi tek dinlemede ezberlemiştir. Kaside şöyle başlar:

أمن آل نعم أنت غاد فمبكر

Bugün, böylesini bulmak mümkün değildir. Şâyet hadîsler yazılmasaydı pek Çoğu kaybolurdu. Nitekim Resûlullah (aleyhîssalâtu vesselâm)'da ilmin yazılmasına ruhsat vermiştir. Âlimlerden birçok cemaat de sâdece ruhsat vermekte kalmayıp, yazıyı övdüler de..."

2- HADİSİN YAZILMASINA TARAFTAR OLANLAR

Hâdisle ilgili olarak sahabeler arasında ne gibi mesele varsa, Tâbiîn ve Etbauttâbiîn arasında da benzerlerinin olduğunu yukarıda söylemiştik. İşte bu meselelerden biri de hadîslerin yazılması gereğine inançtır. Yazmayı reddedenlere bedel taraftar olanlar da mevcuttur. Burada da İbnu Abdilberr'in kaydettiği rivâyetlerden bazılarını aktaracağız. Hemen belirtelim ki İbnu Abdilberr, önce Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hâdis yazmaya verdiği ruhsatla ilgili rivâyetlerini kaydeder. Biz bunlar daha önce belirttiğimiz için, onlar üzerinde fazla durmayıp, daha çok sonradan gelen büyüklerin rivâyetlerinden örnekler kaydedeceğiz.

İbrahim Neha'î: "Hâdisler'i kısmî olarak (etrâf) yazmada bir beis yoktur" demiştir.

Dahhâk der ki: "Ben birşey istesem duvar üzerine bile olsa yazarım". Beşîr İbnu Nehîk der ki: "Ben Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'den işittiğimi yazmıştım. Ondan ayrılacağım zaman, yazdıklarımı alarak yanına geldim: "Bunlar senden yazdıklarım değil mi?" diye arzettim. "Evet" diye te'yid etti."

Hüseyin İbnu Akîl der ki: "Dehhâk bana menâsiku'l-hacc'ı imla ettirdi."

İbnu Şîrîn der ki: "Ben Ubeyde'ye etrafı arzeder, onu sorardım." Sâd İbnu Cübeyr: "İbnu Abbâs (radıyallahu anhüma)'la beraber olur. Ondan işittiklerini yazardı. Bineğinin semerine de yazdığı olurdu. İnince temize çekerdî."

Ebu Kılâbe: "Yazmak, nazarımda, unutmaktan daha iyidir" demiştir. Ebu'l-Müleyh der ki: "Yazdığımız için bizi ayıplarlar. Halbuki Cenâb-ı Hakk şöyle buyuruyor: "Onların bilgisi Rabbimin katında yazılıdır" (Taha, 52).

Enes çocuklarına: "İlmi yazı ile bağlayın" diye tavsiye ediyordu.

Hârun İbnu Antere babasından İbnu Abbâs'ın kendisine yazı ruhsatı vermiş olduğunu nakleder.

Abdurrahman İbnu Harmele der ki: "Ben hâfızası zayıf birisiydim. Sâd İbnu'l-Müseyyib, bana yazmam için müsaade etti".

Muâviye İbnu Kurre demiştir: "Kim ilmi yazmamışsa onu ilim saymayın". İmam Mâlik bazı talebelerine şu nasihatta bulunmuştur: "Gizli ve açık olarak Allah'a takvâda bulunun her müslümana hayırhah olun, ehlinden ilim yazın".

Yahya İbnu Sâd der ki: "Her işittiğini yazmış olmam malımın bir misline daha sahip olmamdan iyidir".

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Bir kısmı kitaplarımız vardı, onları aramızda karşılıklı olarak tedâvül ettirirdik (birbirimize gönderdik)". Âmîru's-Şâ'hî: "Yazı ilmi bağlamaktır" buyurmuştur.

İshak İbnu Mansûr anlatıyor: "Ahmed İbnu Hanbel'e sordum: "İlmin yazılmasından kimler hoşlanmaz?" Dedi ki: "Bu hususta bazıları ruhsat verirken bazıları vermedi" Ben tekrar: "İyi ama ilim yazılmazsa kaybolur!" dedim. O: "Evet, dedi, ilmi yazmasaydık, biz ne olurduk?"

İshak İbnu Mansûr: "Aynı şeyi İshâk İbnu Râhüye ile konuştum. O da tıpkı Ahmed İbnu Hanbel gibi konuştu" der.

Ahmed İbnu Hanbel ve Yahya İbnu Main şunu söylemişlerdir: "İlmi yazmayanların hata etmelerinden emin olunamaz".

Süfyan-ı Sevrî demiştir "Ben üç çeşit hadîs yazarım: "Bir kısım hadîsleri kendime din edinmek için yazarım. Bir kısmı var, onun üzerinde durmak için yazarım, bunları ne atarım, ne de din edinirim. Bir de zayıf ravinin hadîsi var, bilmek arzusuyla bunu da yazarım, fakat beş para değer vermem".

İmam Malik der ki: "İlmi ilk tedvin eden (yazan) İbnu Şihâb ez-Zührî'dir." İbnu Şihâb der ki: "Ömer İbnu Abdilaziz Sünen'i cem etmemizi emretti. Bizde onları defter defter yazdık. Üzerinde hâkimiyeti bulunan her yere bunlardan bir defter yolladı".

Yine Zührî anlatıyor: "Bu ümerâ bize emredinceye kadar hadîs yazmayı hoş karşılamıyordum. Sonra, müslümanlardan kimseye mâni olmamak gerektiğine inandık".

Görüldüğü gibi, sahâbeden sonra, onlardaki aynı mülâhazalarla, Tâbiîn tarafından da hadîs yazma işi münâkaşa edilir olmuş, bir kısmı yazarken bir kısmı yazmamıştır.

En dikkate şâyan husus da önceleri yazıya karşı olanların sonra, şiddetli bir yazı taraftarı olmasıdır. Bu sebeple aynı isimlere hem "taraftarlar" hem de "aleyhtarlar" arasında rastlamak mümkündür, bu bir tezât değildir. Hadîslerde, zâten kayıt ve şarta bağlı olarak konduğu için münâkaşa edilmiş bir konuda, âlimler tâbi oldukları şartlara muvafık tavır almışlar, şartlar değiştikçe tavırlarını değiştirmişlerdir. Şu halde sünnette kesin bir yazı yasağı söz konusu değildir.

HADÎSLERİN KONTROLÜ (MU'ÂRAZA)

Daha önce Hz. Enes'ten gelen bir rivâyeti kaydetmiştik. Hz. Enes (radıyallahu anh) Bağdâdî'nin Takyîdu'l-İlm'de kaydettiği bir rivâyette, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den yazdığı hadîsleri sonra gidip Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a okuyarak arz ettiğini belirtiyordu. Bu arz usulü, böylece Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sağlığında başlatılan bir müessese olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonradan hadîsçiler bunu, hadîs ilminin vazgeçilmez, mühim prensiplerinden biri yapmışlardır.

Talebenin hocadan (yazı veya ezber yoluyle) tekammül ettiği hadîsleri, doğru mu, bir yanlışlık var mı yok mu`? diye kontrol ettirmek için okuması işine, daha teknik bir tâbirle: "Muarazatu'l-hadîs" denir. Hişâm İbnu Urve, babasının kendisine: "Hadîs yazdın mı?" diye sorunca "Evet" dediğini, babasının tekrar: "Pekiyi arzedip kontrol ettin mi?" sorusuna "Hayır" deyince babasının: "Öyle ise yazmadın!" diye çıkıştığını belirtir.

Başta Evzâî, Yahya İbnu Ebî Kesir gibi bâzı âlimler, muâraza'nın ehemmiyetini belirtmek için: "Hadîsi yazıp sonra arz ve kontrol etmeyen, helâya girip istincâ etmeden çıkan kimse gibidir" demiştir. Keza Abdurrezzâk, Ma'mer'in: "Yazılan bir kitap, yüz kere arz edilse

yine de bir kısım kelime düşmeleri ve hatalardan emin olunamaz" dediğini anlatır.

Kontrol, şeyhin ezberiyle yapılabileceği gibi elindeki "asıl"la veya bununla mukâbele edilmiş bir fer' ile de yapılabilir. Mukabele edilmemiş nüshadan rivâyette bulunmak câiz değildir. Ancak Ebu İshâk İsferâînî, Ebu Bekr İsmâilî, Ebu Bekr el-Berkânî ve Ebu Bekr el-Hatîb üç şart tahtında bunu câiz görmüşlerdir:

1- Nüsha sâhibi, sahîh hadîs rivâyet eden, zabt yönüyle hataları az olan biri olmalı.

2- Nüsha bir fer'den değil, bir asıl'dan menkul olmalı

3- Râvi, rivâyet sırasında, nüshasının mukabele edilmediğini beyan etmiş olmalı.

HADÎS RİVAYETİYLE İLGİLİ BAZI ÂDAB

Hadîs rivayetinde bir kısım âdab mevcuttur. Âlimler bu âdabı tesbit ederken, rivâyetlerin asla uygun olmasını sağlamayı düşünmüşlerdir. Aşağıda belirtilen hususlara riâyet ve hatta teşeddüt nisbetinde asla uygunluk nisbeti artar ve rivayetin sıhhati hususunda güven meydana gelir.

Günümüzde, hadîs ta'lim ve taallümünde bu âdab ve şartlara uymak diye bir mesele söz konusu olmamakla beraber, selef dediğimiz ilk üç asır mensuplarının hadîs konusunda gösterdikleri titizlik ve gayreti, haşyet ve saygıyı bilmekte, anlamakta fayda var. Böylece dinimizin ikinci mühim kaynağı olan Sünnet hakkında, kalplere sokulmaya çalışılan şüphe ve teşvîşe karşı hazırlıklı olur, onların yersizliğini daha kolay anlarız. Bu sebeple hadîs ulemasının, usûl kitaplarında yer verdikleri âdablardan mühim olanlarını burada açıklamaya çalışacağız.

1- İCÂZET:

Bir râvi, şeyhinden hâfıza veya kitâbet (yazı) yoluyla almış olduğu hadîsleri rivâyet edebilmek için şeyhinin iznine muhtaçtır. Böyle bir rivâyet izni olmadan hadîs rivâyet edemez. Rivâyetin azami nisbette asla uygunluğunu sağlayan âdab ve tedbirlerden biri ve belki de birincisi olarak zikretmede gerek var. Bu icâzet, şeyhten tahammül

edilmiş (öğrenilmiş, alınmış) olan rivâyetlerin aynı şeyhe arz edilerek, aslına uygun mu değil mi, bir hata var mı yok mu kontrol etmesinden sonra şeyh tarafından verilir.

2- BAŞKASININ NÜSHASINDAN RİVÂYET MESELESİ

Râvi, mesmuatından olan bir şeyi rivâyet etmek isteyince, semâi hangi nüshadan vâki olmuş ise, o nüshadan, yahud güvenilen (sika) biri tarafından o nüsha ile mukabele edilmiş diğer bir nüshadan rivâyet etmelidir. Kendi nüshasını bırakıp da şeyhinin aslından, yâhud şeyhinin nüshasından yazılıp sıhhatine kalben mutmain olduğu başka nüshadan rivayet etmek isterse bu, -Hatîb'in dediğine göre- muhaddislerin kâhir ekseriyetine göre câiz değildir. Bununla beraber Hatîbu'l-Bağdadî, Eyyub Sahtiyânî (V . 131 /748) ile Muhammed İbnu Bekr-i Bürsânî'den (V . 203/818) rivâyete ruhsatı da nakleder. Ebu Nasr İbnu's-Sabbâğ'ın (477/1084) da: "Kendi işitmiş olduğu hadîsleri ihtiva etmemekle berâber şeyhinin huzurunda okunmuş bir kitaptan yahut kendi işittiği hadîsleri ihtiva eden nüsha ile mukabele edilmemiş bir nüshadan rivayet etmek katiyen câiz değildir" dediği kaydedilir. Çünkü bu durumlarda, bu nüshalarda, kendi işitmiş bulunduğu nüshada yer almayan bâzı ziyade rivâyetler bulunabilir ki bunları şeyhine nisbet ederek rivâyet etmesi câiz değildir. İbnu's-Salâh (643/ 1245) böyle bir rivayetin bir şartla câiz olabileceğini söylemiştir: "Şayet, şeyhi, kendisine bütün rivayetlerini rivâyet edebileceğine dair icâzet-i âmme vermişse."

3- EZBER VE KİTAPTAN RİVAYET MESELESİ

Selef ulemâsından bâzıları, her ne kadar, hadîslerin yazılmasını câiz görmüşse de, râvinin sâdece yazıyla yetinmesini uygun bulmamıştır. Bunlara göre yazılsın yazılmasın hadîsin ezberlenmesi esas prensiptir. Çünkü muhaddisin kitabına gıyâbında hile karıştırılabilir, bir şeyler sokuşturulabilir. İmam-ı Azam

Ebû Hanîfe Hazretleriyle İmam-Mâlik hazretlerine (rahime hümullah) göre, râvinin ezberden rivâyet ettiği ve tezekkürde bulunduğu hadîsten başkasıyla ihticâc edilmez. Şafiiyye'den Ebu Bekr es-Saydalânî el-Mervezî de bu görüştedir. Hâkim'in kaydına göre İmam Mâlik'e:

"- Sika olduğu halde hadîsini ezberlememiş kimseden ilim alınır mı?" diye sorulunca:

"- Hayır!" cevabını vermiştir. Tekrar:

"- Ya sika olduğu halde, "bu hadîsleri dinlemiştim" diyerek bir kitap gösterse?" diye sorulmuş:

"- Böylesinden de alınmaz. Gece kendisinden habersizce bâzı şeyler ziyâde edilmesinden korkarım" diye açıklamada bulunmuştur.

Râvi hakkında bilgi verirken görüleceği üzere, hadîs almada böylesine sıkı bir şart konulmuş olsaydı bize çok az sayıda hadîs intikal ederdi. Bu sebeple cumhur, âdabına uygun şekilde hadîs rivâyet eden râviden hadîs almayı prensip kabul etmiştir. Râvi, rivâyetini iyice zabtedmiş, kitabını şeyhindeki asıl'la veya bu asılla mukâbele edilmiş (karşılaştırılmış) bir fer' ile mukâbele etmiş ise, ondan rivâyet etmesi câizdir.

Kitaptan rivayeti câiz addeden bazıları, teşeddüd göstererek, bu cevaz, kitabın sahibinin elinden herhangi bir sebeple çıkmaması şartını koşmuştur. Yitirir, bir başkasına iâreten verirse... artık ondan rivâyeti câiz olmaz. Zira kitaba bir şeyler sokuşturulmuş olma ihtimali vardır.

Dediğimiz gibi cumhur bunu da ifratkâr bularak mukabele edilmiş bulunan bir kitap, bir müddet sâhibinin elinden çıkmış bile bulunsa, kitabın herhangi bir tahrîfe uğramadığı kanaatine varırsa ondan rivâyeti câizdir. Ve hele kitabın mâruz kalması muhtemel tahrifât ve tegayyûratı farkedecek ilim ve kudrette olursa o kitaptan rivayet etmesinde bir beis yoktur.

4- UNUTULAN BİR HADÎSİN RİVÂYETİ MESELESİ

Bir kimse, kendi işitmiş bulunduğu hadîsleri ihtiva eden bir kitapta, kendi rivâyeti olduğunu hatırlayamadığı hadîse rastlarsa bunu rivayet etmeli mi etmemeli mi? diye bir mesele ortaya çıkmıştır. Çünkü hadîs, başkalarınca sokuşturulmuş olabilir. İmam-ı Azam (rahimehullah)'a göre onu hatırlamadıkça rivâyet etmesi câiz değildir. Şafiî âlimlerinden bazıları da bu görüştedir. Ancak, Ebu Yusuf ve

İmam Muhammed ile İmam Şâfiî (rahimehümullah) ve Şafiîlerin çoğunluğu câiz olacağına hükmetmişlerdir. Nevevî de bu görüşün râcih olduğunu belirtir. İbnu Salâh bu cevâzı bir şarta bağlar: "Kitabın sâhibi, kitabının sıhhatine kendisi inanmalıdır, şüpheye düşerse câiz olmaz."

5- HÂFIZ OLMAYAN ÂMÂ İLE ÜMMÎ OLAN BASÎR'İN RİVAYETLERİ MESELESİ

Görmesi sağlıklı (basîr) olan ümmî (okuma-yazması olmayan) kimse ile, hadîsini ezberlememiş âmâ'nın (gözlerini kaybetmiş, kör'ün) rivâyetleri makbul mü, değil mi? sorusu da ihtilaflara yol açmıştır. Makbul görüşe göre, basîr, ümmî ile âmâ, semâını zabt ve kitabını tegayyürden korumak için bir sikadan yardım ister. Ondan sonra o hadîsler huzurunda okunduğu zaman tegayyürden sâlim kaldığı hususunda kanaati hâsıl olursa rivayeti sahihtir.

6- YAZILMIŞ OLANLA EZBERLENMİŞ OLAN ARASINDA İHTİLAF ÇIKARSA

Bir kimse ezberinde olanla kitabta yazılı olan arasında fark görürse, bakılır, eğer hadîsi o kitaptan ezberlemiş ise, kitaptakine uyar. O kitaptan değil de Şeyh'in ağzından ezberlemiş veya arz-ı kıraat esnasında bellemiş, hıfzı da kuvvetli ve hıfzından emin olduğu takdirde hıfzına itimâd eder. Ancak rivayet sırasında: "Hıfzımda şöyle, kitabımda da şöyle" diye belirtmesi gerekir. Ezberi, İtkân sahibi birinin rivâyetine uymadığı takdirde: "Benim ezberim şöyle, falancanın rivâyeti de şöyle" diye belirtmesi gerekir(1).

7- HADÎSİN LÂFZEN VEYA MANEN RİVAYETİ

Selef'in hadîs karşısında duyduğu saygı, haşyet ve titizliği gösteren bir diğer husus, hadîs'in lâfzen rivâyetine gösterdiği gayrettir. Bütün selef, hadîsin Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ağzından çıktığı şekilde rivayet etmenin ehemmiyetinde müttefiktir. Bile bile hadîste tağyirde bulunmak, kelimeleri artırıp eksiltmek müterâdifi ile değiştirmek câiz değildir.

Umumî prensip bu olmakla beraber, mânanın aynen korunması kaydıyla hadîsin değişik şekilde rivâyet edilebileceğini söyleyenler de

olmuştur. Bu çeşit rivâyete rivâyet-i bilmâna denir. Rivâyet-i bilmâna'yı kabul edenler de, belirteceğimiz üzere çok sıkı kayıtlar ve şartlarla bunu tecvîz ederler.

Hadîsin lâfzan rivayet edilmesi gereğine inananların şerî delilleri olduğu gibi, mânen rivâyet edilebileceğine hükmedenlerin de hükümlerini meşrulaştıran şerî delilleri vardır. Şimdi bunları görelim:

1- Hadîs lâfzen rivayet edilmelidir, mânen rivâyet haramdır diyenlerin delilleri:

Bir hadîste Resûlullâh (aleyhissalâtu vesselâm), kendi sözlerinin işitildiği şekilde rivayetini emreder:

نَضّرَ اللَّهُ امرأً سمِعَ منا شيئاً فبلغَهُ كما سَمعَ فَرُبّ مبلغ اوعى من سمع

"Bizden bir şey işitip de, işittiği şekilde teblîğ edenin Allah yüzünü tâze kılsın. Kendisine tebliğ edilenlerin bazen dinleyenden daha anlayışlı olması mümkündür"

Burada emredilen "işittiği şekilde tebliğ"in lafzî rivâyetle gerçekleşeceği açıktır.

2- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) kendisini "Arab'ın en fasîh" olanı olarak tarif eder ve kendisine "cevâmi'u'l-kelim" verildiğini belirtir(2). Bu çeşit ifadelerde bir kelimenin değişmesi, takdim veya tehire uğraması, artması, eksilmesi mânayı, mana derinliğini mutlaka bozacağından, aynıyla muhâfaza edilmesi ehemmiyet taşır.

3- Ayrıca bâzı rivâyetlerde aynı mânaya gelen iki kelimeden birinin diğeri yerine kullanılmış olmasına Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şâhid olunca müsaade etmeyip düzelttirmiştir. Bunun en güzel örneği Bera İbnu'l-Azîb tarafından rivâyet edilmektedir:

"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bana buyurdular ki: "Yatağına vardığında önce namaz abdesti gibi bir abdest al, sonra sağ tarafına uzanıp şu duayı oku:

اللّهُمّ اسلمتُ وجهي إليك وفوضْتُ أمري إليكَ وألجأتُ ظهري إليكَ رغبةً ورهبةً إليكَ تلجأ منكَ إ إليكَ اللّهم

آمنتُ بكتابك الذي انزلتَ ونبيكَ الذي ارسلت.

Şayet o gece ölecek olursan fıtrat, yani İslâm Dini üzere ölürsün. Bu sözler, yatakta söyleyeceğin dünya kelamının en sonu olsun."

Berâ (radıyallahu anh) der ki: Bu sözleri Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın huzurunda tekrar ettim. Duada geçen "senin neb'îne (nebiyyike)" yerine (aynı mânada olan) "senin res'ûlüne (resûlüke)" kelimesini kullandım. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) müdâhale edip: "Hayır, "resûl" değil "nebî" diyeceksin" buyurdu".

Rivâyet sırasında yapılan böyle bir değişikliğe şâhid olan Ashab'tan "kizb" tavsîfiyle şiddetli reaksiyona şâhid olmaktayız: Ubeyd İbnu Umeyr anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki: "Münâfık'ın misâli iki sürü arasında duran koyun (eş-şâtu'r-râbıda) gibidir..." Abdullah İbnu Ömer atılarak: "Yazık size, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında yalan söylemeyin. Zira Efendimiz: "Münâfık'ın misali iki sürü arasında ki kör koyun (eş-şâtu'l-â'ire) gibidir" buyurdu" der.

Ulemayı hadîsleri aslî kelimeleriyle rivâyet etmeye zorlayan, mânen rivayeti ancak, Arapçayı, fıkhı çok iyi bilenlere caiz görmeye sevkeden haklı durumlar da var. Buna en güzel örnek, hadîs ilminde yüce bir mevkie sâhip olan Şu'be'den verilmektedir. Bu zat, yaşça kendisinden küçük olan İsmail İbnu Uleyye'den erkekleri, elbiselerini zaferanla boyamaktan men eden hadîsi almıştı. Rivâyet sırasında Şube: "Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm) zaferanla boyanmaktan yasakladı" diyerek yasağı kadınlara da teşmîl eden bir üslubla rivayet eder. Bu hatayı farkeden İsmâil İbnu Ubeyye derhal müdâhale ederek, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın böyle söylememiş olduğunu belirtir.

Hadîsleri mânen rivâyete cevaz vermeyenler bir de şunu söylerler: Hadîsi, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan işitenin bu lâfızları değiştirme yetkisi olsa ondan işitenin de fazlasıyla böyle bir yetkiye sâhip olması gerekir. Zira önceki Şâri'in sözüdür. Bunun değiştirilmesi câiz olunca, ikinci, üçüncü ravilerin rivâyetlerini değiştirmek fazlasıyla câiz olur. Değişe değişe rivâyet edilen bir rivayetin sonuncu râvide aldığı şekille Resûlullah (aleyhissalâtu

vesselâm)'ın söylemiş bulunduğu şekil arasına büyük fark girmiş olur.

Şu halde bu delil ve mülâhazalardan hareket eden selef uleması hadîsin mânen değil lâfzan rivâyetinde ısrar etmişlerdir. Bu görüşü Tâbii'nden Kasım İbnu Muhammed, İbnu Sîrîn, İbrahim İbnu Meysere, İbnu Mehdî, Reca İbnu Hayre, Süfyân İbnu Uyeyne... gibi bir çokları iltizam etmiştir. İbnu Hazm başta bütün Zâhiriye âlimleri de bu görüştedirler, rivâyet-i bilmânâ'yı haram telakki ederler. Müslim de bu görüşü iltizam edenlerdendir.

2- Hadîsî mânen rivâyet câizdir diyenlere gelince: Başta dört mezheb imamı olmak üzere âlimlerin çoğunluğu bu görüştedir. Sâhâbe de çoğunluk itibariyle bunun tatbikatını fiilen yapmışlardır. Hasan-ı Basrî, Süfyan-ı Sevrî, Vekî İbnu'l-Cerrâh, Şâbi, İbrahim Nehâî, Âmir İbnu Dinar hep mâna ile rivayeti esas almışlardır. Vekî: "Hadîsi edâ ederken, mânayı esas almak olmasaydı âlimler perişan olurdu" demiştir. Süfyan'ı Sevrî'nin de "Eğer ben size işittiğim gibisini söylüyorum dersem sakın inanmayın, söylediğim hep mânâdır" diyerek fiilî gerçeği ifade ettiği belirtilir. Nitekim aynı hâdiseyi rivâyet eden sahâbelerin rivâyetlerinde farklılıklar olduğu gibi, muayyen bir hadîsi aynı sahâbeden almış olan farklı râvilerin rivayetleri arasında da farklılıklar mevcuttur. Kur'ân-ı Kerîm gibi anında yazdırılıp ezberletilen sonra da kontroldan geçirilerek asliyeti korunma altına alınmamış olan hadîs rivâyetinde gerçek vak'anın da bu olacağı tabiîdir.

Nitekim, hadîslerin mâna üzere rivâyetini caiz görenler de gerek Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den ve gerekse Ashab (radıyallahu anhüma)'dan kendilerine deliller, örnekler göstermektedirler. Ezcümle:

I- Abdullah İbnu Süleyman el-Leysî'nin rivâyetîne göre Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e: "Ey Allah'ın Resûlü, biz senden bir hadîsi işittiğimiz gibi eda edemiyoruz" demeleri üzerine: "Eğer bir haramı helal, bir helali haram etmez, mânayı da doğru olarak ifade edebilirseniz istediğiniz lâfız ile rivâyet etmenizde bir beis yoktur" buyurmuştur. Hasan-ı Basrî hazretleri bu hadîsi işitince: "Bu ruhsat olmasaydı biz hadîs rivâyet edemezdik" demiştir.

2- Sahâbeden gelen bir çok rivâyet de onların mâna ile rivayeti esas aldıklarını gösterir: Urve İbnu Zübeyr anlatıyor: "Hz. Aişe bana: "Sen benden

bir hadîsi yazıyor, dönüp tekrar yazıyormuşsun doğru mu?" dedi. Cevâben: "- Ben bir hadîsi sizden bir seferinde başka, öbür seferinde bir başka şekilde işitiyorum" dedim.

"- Mânâda bir değişiklik buluyor musun?" dedi.

"- Hayır!" karşılığını verince:

"- Böyle rivâyette bir mahzur yoktur" dedi.

İbnu Sîrîn de şöyle demiştir: "Ben bir hadîsin, her defasında mâna aynı kalmak şartıyla on şekilde rivâyet edildiğine rastladım".

Zürâre İbnu Ebi Evfa'nın şöyle söylediğini Katâde rivayet eder: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ashabı'ndan pek çoğuna rastladım. Hadîslerin mânasında ittifak ediyorlar, lâfzında ihtilafa düşüyorlardı." İmam Şâfi'nin bir rivâyetine göre, bu duruma dikkat çekilen bir sahâbî: "Mânasına halel gelmedikçe bunda beis yoktur" cevâbını vermiştir. Aynı şekilde rivâyetlerindeki farklılığa dikkati çekilen Huzeyfe (radıyallahu anh)'nin: "Biz Arab kavmindeniz, dilimiz fasihtir, hadîsleri irâd ederken elfâzı takdim, tehir ederiz (mânâyı değiştirmeyiz)" dediğini Hz. Câbir (radıyallahu anh) rivâyet eder. Bu farklılıklar sebebiyle ashab birbirini tenkîd ve itham etmemiştir.

İbnu Mes'ud, Ebu'd-Derda, Enes, Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anhüma ecmain) gibi birçok sahâbe rivâyetlerinin sonuna "ihtiyat kaydı" diyebileceğimiz, kayıtlar ilâve ederek, rivâyetlerinin Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ağzından çıktığı şekle uyması hususundaki şüphelerini belirtmişler, dinleyicileri yanlış bir zanna düşmekten korumaya çalışmışlardır. İhtiyat kaydı dediğimiz bu tâbirler şunlardır:

اللَّهم إن لم يكن هذا فكشكله. "Tam söylediğim gibi değilse de ona yakın bir söz söyledi."

اَوكما قال رسول اللّه. "Resûlullah ya da buna yakın bir şey söylemişti."

او نحو هذا او شبه هذا. "Bunun gibi, buna benzer bir şey söylemişti."

و نحو ذلك او قريبا من ذلكا. "Bunun gibi veya buna yakın bir şey söylemişti."

3- İslâm Dini'ni âyet ve hadîsleriyle Arap olmayanlara kendi dillerinde açıklamak, tercüme etmek câiz olduğuna göre, Arap olanlara da müterâdif ve müsâvi olan başka Arapça kelimelerle nakletmek de câiz olmalıdır.

Bazı âlimler bu delili pek kuvvetli bulmazlar. Çünkü, Arap olmayan kimse kendi diliyle işittiği bir sözün, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîsi olmadığını bilir. Bu cevazdan hareket edenler yine de, lâfzın esas alınması gerektiği durumlarda mânen nakli ve tercümeyi câiz görmemişlerdir. Ezan ve kamette olduğu gibi. Bunların mânasını öğretmek için tercümesi câiz ise de, Ezanın başka kelimelerle okunması, tahiyyat ve kunut'un namazda tercümesinin okunması câiz değildir.

4- Hadîsler, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın huzurunda yazılmadığına göre, Ashab sonradan aklında kalan mânayı rivâyet etmiştir.

5- Hadîslerde lâfız maksûd değildir, vâsıtadır. Esas olan mânadır. Öyle ise mânanın şu veya bu elfazla rivayeti mühim değildir.

6- Mâna ile rivâyeti câiz görenler, muhâlif tarafın dayandığı delilleri de çürütürler. Mesela: Yukarıda kaydettiğimiz: "Bizden bir şey işitip de işittiği şekilde teblîğ edenin Allah yüzünü taze kılsın" hadîsi;

a) Pek çok tarikten ve farklı lâfızlarla gelmiştir, şu halde o da mânen rivayet edilmiştir.

b) Ayrıca "işittiği şekilde" tabirindeki "şekilde" sözü "işittiği mânaya benzer bir mânada" mânasını da taşır. "Aynı elfazla" demek değildir... Keza "Berâ'nın rivâyetinde "Resûl" kelimesinin yerine "nebî" kelimesinin konmasını reddetmiş olması Nebî (aleyhissalâtu

vesselâm) ile Cebrâil'in karıştırılmaması nüktesine binâendir..." denmiştir.

MÜHİM BİR KAYIT: Mânen rivayeti câiz görenler, bu cevazı verirken bazı mühim şartlar koşarlar.

1- Rivâyete ehil olan kişi bunu yapar. Bu da öncelikle Arapça'yı iyi bilmeyi, hadîsi anlamayı gerektirir.

2- Mânen rivâyet yapacak kimse elfazı hatırladığı takdirde, aslî elfazla rivâyet etmelidir. Cevaz, mânayı tam hatırlayıp, aslî elfazı hatırlayamayanlara mahsustur.

3- Mânen rivâyet meselesi, günümüzün meselesi değildir. Yâni hadîs kitaplarına girmiş olan hadîsler değişik şekilde rivâyet edilemezler. Kitaplarda nasıl yer etmişse olduğu gibi alınmalıdır. Bu hususta âlimler ittifak ederler. Bu münakaşa, hadîslerin şeyhlerden alınma dönemiyle ilgilidir, cevâz da: Dinlenmiş olan lâfızları aynen zabt veya tahkikin mümkün olmadığı durumlarla ilgilidir: İşitildiği mânen hatırlanan bir rivâyet ya mânasıyla kayda geçirilecek veya terkedilecektir. Terkinde dine zarar vardır, bu zararı önlemek için mânasını zabtedmek, rivâyet etmek lâzımdır. Değilse, kitaba geçmiş olan el-fazın değiştirilmesine gerek de yok, zaruret de yok, binaenaleyh cevaz da yoktur.

MÂNEN RİVAYET ÜÇ SÛRETLE OLUR, İKİSİ CÂİZDİR

1- Bir lâfzı, onun tam müterâdifi yâni aynı mânadaki bir başka kelime ile değiştirmek câizdir: Cülûs-kuûd: ilim-mârifet; İstitâa-kudret; memmâm-kattât gibi. Bu kelimeler tam müterâdiftir, biri diğerinin yerine kullanılabilir.

2- Kelimeler arasındaki müterâdiflik kat'î değil de zannî olursa bu durumda rivâyet câiz değildir.

3- Ravi, mânayı kavradığı hususunda kesin kanaat sâhibi olduğu takdirde müteradif kelimelere müracaat etmeden, mânaya eksiklik, fazlalık katmadan, dilediği şekilde rivâyet edebilir, bu da câizdir.

Manen rivâyet işi, daha önce de belirtildiği gibi ehliyetli kişinin işidir. Herkesin bu işe tevessülü câiz değildir.

8- LAHN'IN DÜZELTİLMESİ MESELESİ

Lahn. Arapça ifadede karşılaşılan bazı bozukluklara denir. İrâb ve şive hatası diye de tarif edilebilir. Hadîsçiler, bir kısım rivayetlerde rastlanan bu dil hatalarının düzeltilip düzeltilemiyeceği hususunda ihtilaf ederler. Lâfzî rivâyeti esas alanlar, duydukları üzerinde herhangi bir tasarrufta bulunmaksızın aynen rivâyet etme mesleğinde gittikleri için onların lahn'ı düzeltmeden koruyacakları açıktır. Ancak mânâ üzerine rivâyeti esas alanlar hadîslerde rastladıkları lahn'ı düzeltmek gerektiğini söylerler. "Çünkü, rivayetin asıl kaynağı olan Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ve Ashâb Araptırlar ve dilleri fasihtir. Öyle ise onların lahn'da bulunması söz konusu olamaz. Bu sebeple rivâyetlerde rastlanan bozukluklar senette yer alan diğer râvilere aittir, öyle ise düzeltilmelidir." İbnu Hazm, lahn'lı olarak işitilen rivayetin düzeltilmesini vâcib görür.

Hadîslere Lahn'ın girmesine sebep olan râviler daha ziyâde Arapça'yı sonradan öğrenen Arap asıllı olmayan kimselerdir. Tâbiîn ve Etbauttâbiîn arasında gayr-ı Arap râvi çoktu.

Yeri gelmişken hemen belirtelim ki, Buhârî ile Müslim arasında bile bu noktada görüş ayrılığı vardır. Müslim, mânaya tesir etmese bile hocalarından duyduğu şekliyle bütün farklılıkları olduğu gibi korur. Buhârî ise, rivâyet-i bilmânayı câiz gördüğünden çok ince teferruatı, Lahn'ı olduğu gibi korumayı uygun bulmaz.

Hadîslere karışan bu Lahn sebebiyle Arap dilcileri nahivle ilgili şâhidleri hadîslerden almayıp, câhiliye şiirlerinden almayı an'ane hâline getirmişlerdir.

9- HADÎSİN İHTİSAR EDİLMESİ MESELESİ

İhtisar özetleme demektir. Bir hadîsi rivayet ederken bazı kısımlarını hazfedip kısaltmak onu ihtisar etmektir.

Hadîs rivâyetinde bunun câiz olup olmadığı hususunda farklı görüşler vardır:

1- Mutlak surette memnudur. İhtisârı câiz görmeyenler, daha ziyade rivâyet-i bilmânaya karşı olanlardır. Bunlara göre, hadîsten tek harfi

bile hazfı câiz değildir. Bunlar hazfetme sırasında mânânın bozulacağını ileri sürerler. İmam Malik bilhassa Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a ait (merfu) kelamın ihtisarını hiç câiz görmezdi.

2- Hadîs, -râvînin kendisi veya bir başkası tarafından- tam olarak rivayet edilmişse, ihtisar edilerek rivayet edilmesi câizdir, rivayet edilmemişse câiz değildir. Çünkü hazfedilen kısım kaybolmaya mahkûm demektir.

3- Âlim ve ârif olan râvinin, hadîsi, ihtisar etmesi bir şartla câizdir: Hazfedilen kısım, nakledilen kısımdan ayrı olmalıdır. Aksi takdirde iki kısım mânâ ve delalet yönüyle birbirini tamamlayıp bir irtibat içinde olur da, hazfedilen kısım, rivayet edilen kısmın delâlet ve mânasına tesir edecekse bu câiz değildir.

Cumhur'un, fıkıh ve hadîs usulcülerinin görüşü budur. Bu şartlarda ihtisâr'ın, rivâyet-i bilmânayı câiz görmeyenlerce de mûteber olması gerekir. Zira, bu tarzda hazfedilen bir hadîs iki ayrı hadîse bölünmüş olmaktadır, üstelik bu cevaz, sahanın mütehassısı olan kimselere tanınmış olmaktadır

10- HADÎSİN TAKTİ'İ (BÖLÜNEREK RİVÂYETİ)

Takt'i, kısımlara bölmek demektir. Istılah olarak bir hadîsi, ihtiva ettiği hükümlere göre parçalayıp, parçalardan her birini kitabın ilgili bölümünde kaydetmektir. Aslında takti', ihtisardan tamamen farklı bir ameliye değildir, bir cüzdür. Kitabın hacmini kabartmamak maksadıyla, bilhassa fıkhî hadîslerde, ilgili babta, hadîsin sâdece babla ilgili kısmı alınır, gerisi alınmaz.

Böylesi bir tasarruf mânaya eksiklik, fazlalık getirmeyeceği gibi, yanlış anlamaya da bâis olmaz. Bu sebeple Buhârî, İmam Mâlik, Ebu Dâvud, Nesâî, Tirmizî gibi hadîs ilminin büyük üstadları buna başvurmuşlardır.

Hemen belirtelim ki, her şeye rağmen hadîste taktî'e taraftar olmayan, mahzurlu bulan âlimlerimiz de vardır. Sözgelimi Ahmed İbnu Hanbel, İbnu Salâh takti'in kerâhattan hâlî olmadığı kanaatindedirler.

Herhangi bir rivâyette sıhhati şüpheli bir ziyâde olduğu takdirde bu ziyâdeyi rivâyetten çıkarmanın câiz olduğunda ihtilaf yoktur, yeter ki, şüpheli olan bu ziyâde kısım, hadîsin diğer kısmı ile irtibatlı olmasın. İrtibat bulunduğu takdirde o kısmın çıkarılması öbür kısmın bütünlüğünü bozacağı için câiz olmaz

11- BİR HADÎSİ BİRDEN FAZLA SENEDLE RİVAYET

Hadîs ulemasının, rivayet ve dolayısıyla hadîs karşısındaki titizlik ve hassasiyetini gösteren bir diğer âdâb, farklı senedleri olan bir hadîsin rivayetinde kendini gösterir. Muhaddis, bir hadîsi rivayet ettikten sonra, aynı hadîsi ikinci bir senedle daha irad etmek istediği zaman, metni aynen zikretmeyip "mislehu (öncekinin metni gibi)" veya "nahvehu (öncekine benzer)" der geçer. İşte bu kısaltmayı bazı muhaddisler doğru bulmazlar. Metin tıpatıp aynı olsa bile senedden sonra elfazın da zikri gerekir derler. Şu'be'nin: "Fülan fülandan onun mislini rivâyet etti demek kifayet etmez" dediği belirtilir. Ayrıca, Şu'be'nin: "Fülan fülandan benzerini (nahvehu) rivayet etti demesi de rivâyette şekdir" dediği kaydedilir.

Kısaltma ile ilgili ikinci bir görüş daha var. Buna göre, râvinin şeyhi zabt yönünden kuvvetli, hıfzı yerinde, kelimelerin birini diğerinden tefrik hususunda, güçlü, rivayet ettiği şeyin kelimelerine bile dikkat edecek hassâsiyette sika birisi ise, ikinci senedde metin vermemesi câizdir. Bu vasıflar yoksa, câiz değildir, her bir senedde metni de ayrı ayrı zikretmesi gerekir. Süfvân-ı Sevrî bu görüştedir.

Üçüncü bir görüş Yahya İbnu Main ve Hâkim'e aittir. Buna göre râvinin şeyhi, sayılan vasıfları taşıyorsa "mislehu (öncekinin misli)" demesi câiz "nahvehu (öncekinin benzeri)" demesi gayr-ı câizdir. "Mislehu (öncekinin mislidir)" diyebilmek için metinlerin lâfzan aynı olduğuna cezmetmek gerekir. Metinler sâdece mânen müttehid ise nahvehu demesi câiz olur.

Hâtibu'l Bağdâdî, bu tefriki yapanların rivâyet-i bilmâna'ya cevaz vermeyenler olduğunu, cevaz verenlerin böyle bir tefrike gitmediklerini, nahvehu ve mislehu kelimelerinin müteradif olarak kullandıklarını belirtir.

Nahvehu ve mislehu tâbirleri bilhassa Sahîh-i Müslim'de çok geçer. Müslim hazretleri bir hadîsin bütün senetlerini bir arada vermek prensibinde olduğu için senetleri verdikten sonra metinler birbirine yakınsa metni tekrar etmez, dikkat çekmeye değer bir farklılık varsa, senedi verdikten sonra o farklılığa dikkat çeker, onu kaydeder.

12- RİVÂYETLERİN BİRLEŞTİRİLMESİ (TELFÎK-İ RİVÂYÂT)

Râvi, bir hadîsi muhtelif şeyhlerden almıştır, rivâyetler mânaları itibariyle müttehiddir, ancak lâfızları yönüyle farklıdır. Bu durumda şöyle bir ifade kullanarak rivâyetleri birleştirmek mümkündür: "Fülan ile fülan bize haber verdiler, söyleyeceğim lâfız da fülâna aittir."

Bu, Müslim'de çok sık rastlanan bir usuldür. Rivâyet-i bilmânâ'yı esas alanlar için bu tarz câizdir.

Bâzan da bir cemaatten, aynı mânaya gelen bir rivayet zikredilir, ama kaydedilen metin hangisine ait olduğu belirtilmez, belki de metin hiçbirine ait değildir, ancak isimleri zikredilen şahıslar o mânada müttefiktirler. Buhârî, Abdullah İbnu Vehb ve Hammâd İbnu Seleme gibi bir kısım muhaddisler bu tarz rivâyete yer verirler. Kendileri bu sebeple tenkit de edilmediğine göre, bu tarz da çoğunlukla kabul edilmiş bir telfîk şekli olmaktadır.

1) Bu gibi inceliklerin belirtilmesi, o rivâyetle amel sırasında, başta tariklerden de gelen vecihleriyle karşılaştırmalarda râcih veya mercûhun tesbitinde işe yarar.
2) Cevâmi'u'l-kelim: Özlü sözler demektir. Yani kelime adedi itibariyle az olmakla birlikte pek çok ve derin mânalar ifade eden sözler, ibâreler.

2.SAFHA: TEDVİNÜ-S-SÜNNE

TEDVÎN SAFHASI: Hadîs tarihinin ikinci mühim devresini "tedvinü's-sünne" dediğimiz çalışmalar teşkil eder. Zaman olarak ikinci hicrî asrı içine alır.

TEDVÎN NEDİR?

Tedvin, lügat olarak cem edip kitap hâline koymak mânasına gelir. Bir hadîs ıstılahı olarak, hadîslerin resmen yazılıp kitap haline konması demektir. Burada "resmen" tabirinin bilhassa ehemmiyeti var. Zira, önceki bahislerde de görüldüğü üzere, hadîslerin yazılması, ferdî ve hususî olarak Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde başlamış bir faaliyettir. Hatta bizzat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından pek çok yanlı vesîkanın bırakıldığını ve hepsine de "sünnet" dendiğini belirtmiştik.

Ama bunların hiçbiri tedvîn kelimesiyle ifade edilen "yazma" işine girmez. Çünkü tedvîn'de hadîslerin tamamının yazılması söz konusudur. Öyle ise tedvîn'in daha mükemmel bir târifini: "Hadîslerin hepsine şâmil olan ve devlet eliyle yürütülen ikinci hicrî asırdaki yazma faaliyetidir" şeklinde yapabiliriz.

NASIL BAŞLADI? Tedvîn işi, Emevi halifelerinden Ömer İbnu Abdilaziz'le başlar. Dindarlığı ve Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetine düşkünlüğü ile meşhur olan Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehulllah), sünneti bilen Ashab neslinin, arkadan da büyük alimlerin çeşitli sebeplerle birer birer hayattan çekilmelerini görerek hadîsin kaybolacağından endişe eder. Tehlikeyi önlemek için her tarafdaki mevcut âlimleri hadîslerin yazılması işine sevketmeyi düşünür. Bu maksadla, halife sıfatıyla vâlilere emirler, tamimler gönderir.

Ömer İbnu Abdilaziz'in gönderdiği bu mektuplardan bir tanesinin metni Buhârî'de mevcuttur. Bu, Medîne valisi Ebu Bekr İbnu Hazm'a gönderilen mektuptur:

انظر ما كان من حديث رسول اللَّه صلى اللَّه عليه وسلم فاكتبهُ فانى حفت دروس العلم وذهاب العلماء و يقبل ا حديث النبي صلى اللّٰه عليه وسلم وليفشوا العلمَ وليجلسوا حَتى يعلم من يعلمُ فان العلمَ يهلك حتى يكن سراً.

"Beldende Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le ilgili rivayetleri araştır, topla ve yaz. Ben ilmin (hadîslerin) yok olmasından ve

âlimlerin tükenmesinden korkuyorum. Bu iş yapılırken sâdece Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünneti kabul edilsin. Âlimler mescid gibi herkese açık ve malum yerlerde oturup tedrisatta bulunarak ilmi yaysınlar, bilmeyenlere öğretsinler. Zira ilim gizli kalmadıkça yok olmaz."

İbnu Sa'd'ın kaydettiği rivayette Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah) İbnu Hazm'a yazdığı mektupta şu ziyadede bulunmuştur:

اوسنة ماضية او حديث عمرة بنت عبدالرحمن

Yani "....câri, bilinen bir sünnet veya Amra bintu Abdirrahmân'ın rivâyetleri kabul edilsin..."

Dârimi'nin rivayetinde şu ziyâde mevcut:

اكتب إلىّ بما ثبت عندك من الحديث عن رسل اللَّه صلى اللَّه عليه وسلم وبحديث عمر "Sizce (veya bölgenizde) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den sâbit ve sahîh olan rivâyetlerle Hz. Ömer'den sâbit olan rivayetleri yaz".

Ebu Nuaym'ın Târîhu İsfehan'da kaydettiğine göre Ömer İbnu Abdilaziz, mektubu, bütün İslâm beldelerine göndermiştir.

فاق: انظروا حديثŒكتب عمر بن عبدالعزيز إلى ا رسول اللَّه صلى اللَّه وعليه وسلم فاجمعوه.

Şu halde tedvîn işinden bahseden muhtelif rivâyetleri göz önüne alarak konu hakkında daha bütün bir fikre varabilmekteyiz.

Hadîslerin tedvîninde Halîfe Ömer İbnu Abdilaziz'in bu teşebbüsünü takdir edebilmek için; Tedvîn'de en büyük hizmeti geçen ve bu faaliyete ismini veren Muhammed İbnu Şihâb ez-Zührî'nin şu itirafını bir kere daha kaydetmek isteriz:

"Bizi bu ümera (idâreciler) mecbur edinceye kadar ilmin yazılmasını uygun bulmuyorduk. (Ümerânın müdâhale ve icbarıyla bu işe girişince) hiçbir müslümanı yazmaktan men etmemek gerektiğine inandık".

TEDVÎNE SEVKEDEN SEBEPLER

Hadîslerin yazılıp kitaplar halinde bir yerde toplanmasına sevkeden gerçek âmilleri daha yakından görmekte fayda var:

1- Alimlerin ittifakıyla bunlardan biri, Ömer İbnu Abdilazîz'in mektubunda da ifâde edilen husustur: Ulemânın inkırazı ile hadîslerin yok olma endişesi: Bu gerçekten mühim bir husustur. Her ne kadar hadîsler ferdî olarak yazılıyor idiyse de çoğunlukla "Ezberlenmek için" yazılıyordu ve ezberlenince yakılıyordu veya ölürken, kendisinden yazılanların imhası tavsiye ediliyordu. Yukarıda Zührî'den kaydettiğimiz rivâyet bile, hadîslerin yazılması hususunda, ilmî çevrelerdeki tereddüdü anlamaya kâfidir.

Üstelik bu dönem, siyasî çalkantıların, iç kargaşaların sıkça görüldüğü bir devredir. 95. hicrî yılında Haccâc-ı Zâlim tarafından öldürülen, devrin meşhur muhaddisi Said İbnu Cübeyr'in kaybı bile Ömer İbnu Abdilaziz'i "hadîsler kaybolacak" diye korkutmaya yeterli bir hâdisedir. Kaldı ki, aynı hâdiseler Talk İbnu Habîb'in ölümüne sebep olur, meşhurlardan Mücâhid kıl payı idamdan kurtulursa da hapse atılır(1).

2- Ömer İbnu Abdilaziz'in mektubuna açık bir şekilde aksetmemiş olsa bile, tedvîne sevkeden ikinci mühim âmil, siyasî ve mezhebî ihtilaflar sebebiyle hadîs uydurma faaliyetlerinin artmasıdır. Bu hususu, Zührî (rahimehullah)'in şu sözleri tevsîk ve te'yîd eder: "Eğer şark cihetinden gelen ve nezdimizde meçhûl ve merdûd olan hadîsler olmasaydı ne tek hadîs yazardım ne de yazılmasına izin verirdim".

Suyûtî hazretleri, hadîs uydurma faaliyetlerinin tedvîndeki rolüne şöyle parmak basmıştır: "Ulemanın çeşitli beldelere dağıldığı, Hâricîlerin ve Râfizîlerin uydurma ve bidatlarının çoğaldığı bir vakitte, sünnet, Sahâbe'nin akvâli ve Tâbiî'nin fetvalarıyla karışık olarak tedvîn edildi".

TEDVÎN'İN CEREYAN TARZI:

Rivâyetler, Ömer İbnu Abdilazîz'in, meseleyi bir tamimle bırakmayıp, tedvîn çalışmalarını titizlikle takip ettiğini göstermektedir. Muselâ

merkezde, bu işte çalışacak, hususî katipler tutulmuştur. Sözgelimi Hişâm İbnu Abdilmelik, Zührî'nin emrine iki kâtip vermiştir. Bunlar tam bir yıl boyu Zührî'nin hadîslerini yazmışlardır.

Tedvîn faaliyetlerine, halife Ömer İbnu Abdilazîz (rahimehullah) bizzât katılmış, elinde defter kalem namazlara devam etmiş, namazlardan sonra teşkil edilen ders halkalarına oturarak Avn İbnu Abdillah'dan, Yezîb İbnu'r-Rakkâşî'den hadîs yazmıştır.

Tedvîn sırasında, sâdece Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nisbet edilen rivâyetler değil, Sahâbe hazerâtından ve Tâbiîn'den rivâyet edilen âsâr da bâzı muhaddislerce "sünnet" mefhumuna dâhil edilerek yazılmıştır.

Halife'nin, emriyle taşrada yazılan hadîsler defterler hâlinde merkeze gönderilmekte, orada çoğaltılarak tekrar İslâm beldelerine yollanmaktaydı. Bu mühim hususu tevsîk eden bir rivâyet Zührî'den gelmektedir: "Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah) Sünnet'in cem edilmesini emretti. Biz de onu defter defter yazdık. Ömer İbnu Abdilazîz (rahimehullah) üzerinde hâkimiyeti bulunan her bir yere bunlardan bir defter yolladı."

Bu yollanan defterlerin, merkezdeki aslî nüshalardan çoğaltılan tâli nüshalar olduğu muhakkaktır.

Bazı rivâyetler, merkezde toplanan hadîslerin, ulemâ nezâretinde belli bir kontrolden geçirildiğini ifâde etmektedir: Ebu'z-Zinâd Abdullah İbnu'z-Zekvân anlatıyor: "Ömer İbnu Abdilaziz'in fukahâ'yı topladığını gördüm. Ulema ona pek çok sünnet toplamıştı. (Bunları fukahâ ile birlikte okuyor) kendisiyle amel olunmayan bir sünnet zikredilince: "Bu fazladandır, üzerine amel yoktur" diyordu".

Yukarıda, merkezden taşraya gönderildiği belirtilen nüshaların bu kontrol muâmelesinden sonra istinsah edilmiş olabileceği söylenebilir.

Tedvîn faaliyetlerinin mühim bir hususiyeti, hadîslerin, sünen, sahîh veya müsned gibi herhangi bir tasnîf tarzında yazılmamış olmasıdır. Burada hadîsleri yazıya geçirmek, yazı ile tesbît etmek esas alınmıştır, şu veya bu tarzda, şu veya bu maksada uygun olması

değil. Bu sebeple, merfu, mevkuf ve maktu rivâyetler sahîhi, haseni ve zayıfıyla birlikte iç içe, yan yana yazılmıştır. Bunların temyîz ve tanzimi müteakip asırda tebvîb devrî'nde ele alınacaktır.

EBU BEKR İBNU HAZM'IN ROLÜ:

Medine Valisi Ebu Bekr İbnu Hazm, devrinin büyük bir hadîs âlimi olmasına rağmen Ömer İbnu Abdilazîz'in emrine icâbet ederek şahsen hadîs yazdığına dâir elimizde kayıt yoktur. O, vali sıfatıyla ulemâyı bu faaliyete icbar etmekle yetinmiş olabilir. Nitekim bu işi can u gönülden benimseyip birinci derecede rol oynayan Zührî, bir Medîne âlimidir ve Ebu Bekr İbnu Hazm'ın emriyle işe başlamış olması şüphe götürmeyen bir husustur.

Tedvîn işinin meyvesini tam olarak görmeye Ömer İbnu Abdilazîz'in ömrü vefa etmemiş olsa da onun devrinde tedvîn edilenlerin istinsah edilerek taşra vilâyetlere gönderilecek bir seviyeyi bulduğunu bizzat Zührî'den intikal eden bir rivâyete istinâden az önce kaydettik. Bu sebeple İslâm âlimleri, ilk tedvîn işinin Ömer İbnu Abdilazîz (rahimehullah) zamanında,birinci hicrî asrın son yıllarında ele alındığında ittifak ederler.

TEDVÎN SAYILMAYAN BAZI YAZMA VAK'ALARI

Tedvîn deyince daha ziyade "bütün hadîslerin tesbit ve cem edilmesini hedefleyen resmî yazdırma faaliyetini" anlayınca bunun dışında kalan çalışmalar tedvîn sayılamaz. Öyleyse:

1- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bıraktığı yazılı vesikalar tedvîn değildir.

2- Başta Abdullah İbnu Amr İbni'l-As tarafından yazılmış olan Sahife-i Sâdıka, diğer bazı sahâbîler tarafından yazıldığını belirttiğimiz hiçbir sahîfe tedvîn sayılmaz.

3- Hz. Mu'âviye (radıyallahu anh)'nin, Muğire İbnu Şube'ye mektup göndererek "namazın ardından Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın nasıl bir dua okuduğunu işitti ise kendisine yazmasını" istemesi ve bu talebe Muğire'nin yazılı olarak cevap vermesi de bir tedvîn değildir.

4- Keza Emevî halifesi Abdülazîz İbnu Mervân, Mısır vâlisi iken, Humus'ta bulunan -ve yetmiş kadar Bedîr ashabını gördüğü belirtilen- Kesîr İbnu Mürre'ye "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Ashâbından (radıyallahu anhüm) işittiği hadîsleri kendisine yazması"nı bir mektupla taleb etme vak'ası da bir tedvîn değildir. İbnu Sa'd bu vak'ayı kaydeder, fakat Kesîr İbnu Mürre'nin bu talebi yerine getirip getirmediğini belirtmez. Farz-ı muhal, Kesîr, duyduğu hadîsleri yazmış bile olsa, yine bu, mevziî, mahallî, kısmî bir "yazma" olacağı için yine de tedvîn sayılmayacaktı.

TEDVÎNDE HİZMETİ GEÇENLER

Hadîslerin tedvîni Zührî başkanlığında çalışan bir grup âlimin Şam'da yürüttüğü sınırlı bir faaliyet değildir. İslâm aleminin her tarafında bu faaliyet yürütülmüştür. Tedvînde ilk hizmet verenler arasında şu isimler geçer:

Mekke'de: Abdülmelik İbnu Cüreye (V. 150/767), Medine'de: Muhammed İbnu İshâk el-Muttalibî, (151/768); yahud İmam Mâlik (179/795), İbnu Ebî Zi'b, Basra'da: Rebî' İbnu Sabîh (160/777); yahud Said İbnu Ebî Arûbe (156/772) yahud Hammâd İbnu Seleme (167/783); Kufe'de: Süfyan Sevrî (161/777); Şam'da: Abdurrahman Evzâ (157/773); Vâsıt'ta: Hüşeym İbnu Beşir es-Selemî (183/799); Yemen'de: Hâlid İbnu Cemil, Ma'mer İbnu Râşid (153/770); Rey'de Cerîr İbnu Abdi'l-Hâmid (188/803); Horasan'da Abdullah İbnu'l-Mubârek (181/797). Bunlardan başka Hişam İbnu Hibbân'ın (147/764); Yahya İbnu Zekeriyya İbni Ebî Zâide'nin (183/779); Vekî İbnu'l-Cerrâh'ın (196/811), Abdurrahmân İbnu Mehdî'nin (198/813) de isimleri tedvînde zikredilir.

Bu zatların hepsi de ikinci asır ricâlidir ve tedvînleri, Sahâbe'nin akvali ve Tabiîn'in fetvalarıyla doludur.

İkinci Asır'da tedvîn edilen kitaplardan meşhur olanlar şunlardır: İmam Malik'in Muvatta'ı, İmâm Şâfiî'nin Müsned'i, İmâm Abdurrezzâk İbnu Hümâm'ın (211/826) Muhtelifu'l-Hadîs'i ve el-Câmi'si, Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın (160/776) Musannaf'ı, Süfyan İbnu Üyeyne'nin (198/813) Musannaf'ı, Leys İbnu Sa'd'ın (175/791) Musanaf'ıdır.

ZÜHRÎ

Ebu Bekr Muhammed İbnu Müslim İbni Ubeydillah İbni Şihâb ez-Zührî:

Hicri 50-123 yılları arasında yaşamıştır. Doğumu için, 50, 51, 56, 58; ölümü için de 123, 124, 125 gibi farklı yıllar ileri sürülmüştür. Ölümünde 72 yaşında idi. Medîne âlimlerindendir. Abdullah İbnu Ömer, Abdullah İbnu Câfer, Câbir İbnu Abdillah, Enes İbnu Mâlik, Sehl İbnu Sa'd gibi sayısı ona ulaşan sahabe ve A'rec, Atâ, Alkame, Urvetu'bnu Zübeyr, Amrâ bintu Abdirrahman gibi çok sayıda Tâbiîn'den hadîs dinlemiştir. Kendisinden de Atâ, Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî, Ömer İbnu Abdilaziz, Amr İbnu Dinâr, Sâlih İbnu Keysan, Eyûb Sahtiyânî, Evzâ'î, Ebu Cüreye, Süfyân İbnu Üyeyne gibi pekçokları hadîs rivâyet etmişlerdir.

Zührî, hadîslerin tedvîninde birinci derecede hizmet vermiş bir zâttır. Hatta bâzı klasik kaynaklarda "Hadîsi ilk tedvîn eden Muhammed İbnu Şihab ez-Zührî'dir" ifadesine rastlanır. Bu ifadeyi "tedvînde en büyük hizmeti veren", "tedvîn işlerini tedvîr eden" mânasında anlamamız gerekir.

Tedvîn hizmetinin ne derece sıhhatli ve titizlikle yürütüldüğünü anlamak için, bu işte başı çekmiş olan Zührî'nin şahsiyetini, ilmî yönünü iyi bilmemiz gerekmektedir.

İbrahim İbnu Sa'd'a göre; "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan sonra, hadîsi Zührî kadar nefsinde cem eden bir başka insan mevcut değildir". İmam Mâlik de buna yakın bir ifâde ile, "Medine'de muhaddis ve fakîh olarak tek kişiye rastladığını, onun da Zührî olduğunu" söylemiştir. İmam Malîk'e göre; "Zührî ve muktesebâtı dünyada bir örnek olarak kalacaktır". Yine İmâm Mâlik'in rivâyetine göre; "Zührî Medine'ye girince hiç bir âlim, o ayrılıncaya kadar hadîs rivayet etmezdi."

Zührî, ilim aşkı, gayreti, kabiliyet ve hâfızası ile emsâli arasında temâyüz etmiş ve onlara tefevvuk etmiş bir zattır. Sâd İbnu Müseyyib'in sekiz sene dizine diz dayadığını, tek bir hadîs için üç gün peşinde dolaştığını, Ubeydullah İbnu Abdillah'dan hadîs dinlemek için hizmetçilik yaptığını kendisi anlatır. Öyle ki,

Ubeydullah'ın câriyesi Zührî'yi hizmette çok gördüğü için onun kölesi bilirdi.

Leys der ki: "Ben İbnu Şihâb kadar nefsinde çeşitli ve çok miktarda ilim toplamış bir başkasını bilmiyorum. Onu ne zaman tergîb (güzel amellere teşvîk edici) hadîsler konusunda dinlesen "en iyi bildiği budur" dersin. Ne zaman ensâb'tan bahseder görsen "en iyi bildiği budur" dersin. Kur'ân ve sünnetten bahsederken dinlesen bu sefer de: "en iyi bildiği budur" dersin. Her konuda bilgisi tamdı."

İbrahim İbnu Sa'd, Zührî'nin bu kadar geniş ilmi nasıl elde ettiğini merak ederek babasından sorar. Aldığı cevap, ibretlerle dolu: "İbnu Şihâb, ilim meclislerine en evvel gelir, mecliste bir yaşlı mı gördü birşeyler sorardı, genç mi gördü sorardı. Sonra Ensâr'ın oturduğu mahallelere uğrar, oralarda da karşılaştıklarına genç, orta yaşlı, ihtiyar erkek ve hatta kadın demeden sorardı." Suâl sormanın önemini belirtmek için Zührî: "İlim bir hazineyse anahtarı sualdir" demiştir. Salih İbnu Keysân şunu anlatır: "Ben ve Zührî elbirliğiyle ilim taleb ediyorduk. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den yapılan rivâyetleri yazdık. Zühri bir ara: "Sahâbeden yapılan rivâyetleri de yazalım. Onlar da sünnettir" dedi. Ben ise: "Hayır, onlar sünnet değildir" dedim. O yazdı ben yazmadım. Neticede o kârlı ben de zararlı çıktım".

Ebu'z-Zinâd: "Zührî ile ulemâyı dolaşırdık, o yanında bukalar (levhalar) ve sayfalar taşır, her duyduğunu yazardı" der. Ve ayrıca belirtir: "Biz helal ve haram yazıyorduk. İbnu Şihâb da bütün işittiklerini yazıyordu. Kendisine ihtiyâç hâsıl olunca anladım ki, o herkesten âlimdir".

Zührî, hâfızasındaki kuvvetle de temâyüz etmiştir. Öğrendiği hiçbir şeyi bir daha unutmadığını kendisi söyler. Kur'ân-ı Kerîm'i seksen günde ezberlemiştir. Talebeliği sırasında yazdıklarını ezberler sonra da yırtardı. "Ezberlediğim şeylerden hiçbirini unutmadım, sâdece bir hadîsten şüphe ettim. Bir arkadaşımdan sorduğum vakit o da benim gibi rivâyet etti" der.

Dillere destan olan Zührî'nin hâfızasını Halîfe Hişâm İbnu Abdilmelik bir denemek ister. Bir gün çocuklarından biri için bir miktar hadîs imla

ettirmesini söyler. Çağrılan bir kâtibe, Zührî, dört yüz kadar hadîs imla ettirir. Aradan epeyce bir zaman geçtikten sonra Halîfe, Zührî'yi çağırıp defteri kaybettiğini, aynı hadîsleri bir kere daha imla ettirmesini rica eder. Sonra iki defter karşılaştırılınca tek harfin bile ihmal edilmediği görülür.

Zührî, hafızasındaki kuvveti sâdece fıtrî kapasitesine borçlu değildir. Hâfıza sağlığı için bazı tedbirler aldığı, gayret gösterdiği de anlaşılmaktadır. Zira rivâyetler, onun bu maksadla bal şerbetini bol içtiğini, ekşi şeyleri ve bu meyanda elmayı yemediğini belirtir. "Hadîs ezberlemek isteyenler kuru üzüm yesin" diye de tavsiyede bulunur.

Zührî'nin hadîs ezberlemede hâfızasına güvenmeyip hususî gayret gösterdiği de anlaşılmaktadır. Rivâyetler onun da Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) gibi geceyi üçe taksim ettiğini, bir kısmını istirahat, bir kısımını ibâdet ve üçüncü kısmını da hadîs müzakeresine ayırdığını ifade etmektedir. Duyduğu hadîsleri başkalarıyla müzâkere ettiği, bu meclislerde bazan sabâha kadar kaldığı rivâyetlerde belirtilir. Birçok seferler şeyhlerinden yeni işittiği hadîsleri eve gelince hizmetçisine anlatır, bu şekilde müzâkere ederdi. Eğer hizmetçi uykuda ise uyandırır, yine de anlatırdı. Bir gün yine eve geç dönmüş, hizmetçisini yataktan kaldırmış: "An fülan an fülan..." diye hadîs anlatmaya başlamıştı. Gözlerini oğuşturan ve uyandırılmış olmaktan memnun kalmayan hizmetçi: "İyi ama bunlardan bana ne?" demekten kendini alamaz. Zührî:

"- Bunların seni ilgilendirmediğini ben de biliyorum. Fakat onları yeni işittim de müzâkere edeyim arzu ettim" der. Zührî'nin hanımı, onun bu ilmî meşguliyetinden o kadar müşteki ve o kadar bıkmıştır ki, "kocasının etrafında döndüğü bu kitapların, eve getireceği diğer üç zevceden daha tahammül-fersa olduğunu" söylemiştir.

Zühri'nin ilme ve bâhusus hadîse olan düşkünlüğü çok eser bırakmasını netice vermiştir. İlk müdevvin olmaktan başka, siyer sâhasında ilk müellif olduğu da söylenmiştir. Zührî'nin ilminden yazılan defterler, Halîfe Velîd öldürüldüğü zaman birkaç deveye yüklenerek nakledilmiştir.

Ebu Dâvud, Zührî'ye ait rivâyetlerin -yarısı müsned olmak üzere- 2200 kadar olduğunu söyler. Bunlardan 200 kadarı sika olmayan râvilerden alınmıştır. 50 kadarı ihtilaflıdır. 70 tanesinin rivâyetinde de teferrüd eder. Kendisinin sika olduğunda ihtilaf yoktur.

Zührî'nin bir başka yönü cömertliğidir. O kadar cömerttir ki, -tek kusuru olan borçluluktan- bir türlü yakayı kurtaramamıştır. Halife Hişam, Abdülmelik ve bazen arkadaşları birkaç kere borcunu ödeyivermişlerdir. Amr İbnu Dinar onun hakkında şöyle der: "Dinar ve dirhemin Zührî'nin nezdinde olduğu kadar başka hiç kimsenin nezdinde değerini bu kadar kaybettiğini görmedim.

Onun yanında para deve mayısı hükmünde idi". Dilencilere mutlaka birşeyler verir, parası yoksa borçlanarak temîn eder yine de verirdi.

Öğretme aşkı da zikre değen bir husustur. Bu maksatla bedevilerin bulunduğu çöllere seyahatler tertipleyerek onlara hadîs ve fıkıh öğretmiştir. Son olarak şunu da kaydedelim. İslâm ve İslâm büyükleri hakkında müslümanları teşvişe, tereddüde sevketmek isteyen müşteşrikler Zührî (rahimehullah)'yi de dile dolamak, onun hakkında yanlış bilgi vermek, bazı hâdisleri çarpıtarak, istedikleri doğrultuda yorum yapmak yollarına sapmışlardır. Maksad onu nazardan düşürmek suretiyle tedvîn faaliyetlerine şüphe sokmak, hadîslerin sıhhatine olan güveni sarsmaktır.

En çok istismar edilen husus Zührî'nin "saray âlimi olması" "Emevi halifelerinden himâye ve destek görmesi" dir.

Halbuki, İslâm âleminde devlet büyükleri, âlimleri, şâirleri, edib ve san'atkârları her devirde himâye etmişlerdir. Menfaati için bunlar arasında fire veren olmuşsa da hükmü hepsine teşmîl etmek insafsızlık olur. Üstelik devletten aldığı yardımla vicdanını satanları efkar-ı umumiye affetmemiş, onları derhal teşhîr etmesini bilmiş, târihler yazmıştır. Terâcim kitaplarında bunlar da belirtilir. Halbuki Zührî hakkında öyle bir cerhe rastlanmamıştır. Bütün cerh ve tâdil âlimleri Zührî'yi sadece sena ederler. Nevevî: "Zührî'nin büyüklüğü, sağlamlığı ve titizliği hususunda âlimler ittifâk eder" demiştir.

Söylenenlerin bir iftira ve yakıştırma olduğunu göstermek için bir misal kaydedelim: Zührî, saray âlimi olduğu için Emevî halifelerinin

keyfine göre hadîs uydurmuştur ve mesela "Üç mescid'den başkasına ziyâret için seyâhat gerekmez: Biri şu benim mescidimdir, biri Mescid-i Haram, biri de Mescid-i Aksâ'dır."

تُشدّ الرحَال إ إلى ثثة مساجدَ مسجدى هذا ومسجد الحرام ومسجد اقصى.

hadîsini de uydurmuştur". Çünkü, "Emevi halifesi Abdülmelik Kubbetü's-Sahra'yı inşa ederek Şam ve Irak ahâlisinin Ka'be'ye haccetmelerini önlemek, onların istikâmetini Kudüs'e çevirmek istemiştir. Bu menfur düşüncesine dinî bir renk vermek için de bu hadîsi uydurmuştur".

Bu "iftira ve târihî gerçeklerin tahrifi "ne Mustafa Sibâî, dilimize de çevrilmiş olan es-Sünne ve Mekânetuhâ fî Teşrî'i'l-İslâmî adlı eserinde genişçe cevap vermiştir. Biz bazı mühim noktaları oradan aktaracağız:

1- Kubbetu's-Sahrâ'yı inşa eden halîfe Abdülmelik değil onun oğlu Velîd'dir (yani el-Velîd İbnu Abdi'l-Melik). İbnu Asâkir, Taberî, İbnu'l-Esîr, İbnu Haldun, İbnu Kesir vs. bütün târihçiler böyle yazmaktadır. Hele, bu inşaatın Kabe'nin yerini alacak bir bina olması, haccın burada ifa edilmesi diye bir düşünce söz konusu değildir. Böyle bir iddia muazzam bir hadisedir. Gerek şahıslarla gerek vakalarla ilgili en küçük teferruatı bile yazan İslâm tarihçileri böyle birşey olsa mutlaka yazardı. Arife günü Mescid-i Aksa'da vakfe yapıldığına dair kayıt vardır. Ancak bu ona has değil, başka yerlerde de o günü teşrîfen ve hacca gidemiyenlerin, hacılara teşebbühen baş vurdukları bir âdettir. Fakihler bunun kerâhetini belirtmişlerdir. Bu davranışın gerçek hacla ilgisi yoktur.

2- Hac maksadıyla Kabe dışında yeni bir bina inşası açık bir küfürdür. Zira Kur'ân-ı Kerîm hac mahalli olacak yerleri belirtmiştir, kimsenin bunu değiştirmesi mümkün değildir. Hususan Abdülmelik gibi dindar bir halife bunu asla düşünemez. Abdülmelik, çok namaz kıldığı için mescid güvercini lakabı verilmiş bir halîfedir. Muârızları bu zâta bazı ithamlarda bulunsa bile tekfir etmemişler, Kubbetu's-Sahra'yı bu maksatla yaptığını hiç söylememişlerdir.

3- Abdullah İbnu Zübeyr hâdisesiyle hacc işinin aksaması yıllarında (hicrî 73), Zührî 22-23 yaşlarında birisi idi. Yani tanınmış, duyulmuş, itimad edilen birisi değildi. Onun adına piyasaya sürülecek bir hadîsin ümmetçe kabul görüp, amele esas alınacağı düşünülemez.

4- Zührî, İbnü'z-Zübeyr zamanında, Abdülmelik'le ne karşılaşmıştır ne de onu görmüştür. Zira tarihi kaynaklar Zührî'nin Abdülmelik'le 80'li yıllarda (Zehebî'ye göre 80 senesi civarı, İbnu Asâkir'e göre 82 yılında) karşılaştığını belirtir. Yani İbnu'z-Zübeyr'in katlinden yıllarca sonra. Bu ilk karşılaşmada Abdülmelik Zührî'ye "ensar'ın yaşadığı yerleri dolaşarak hadîs toplamasını" tavsiye etmiştir. Zührî'nin, arkadaşı Abdülmelik'in arzusuna uyarak, kendisine, halkın İbnu'z-Zübeyr zamanında haccetmesi için Beytü'l-Makdis'le ilgili hadîsi uyduruvermesi pek mantıksız bir kuruntu olur.

5- Mezkûr hadîs, bütün hadîs kitaplarında rivâyet edilmiştir ve Zührî dışında başka râviler de rivâyet etmiştir. Buhâri'de Zührî'nin bulunmadığı bir tarîkle rivayet edilir. Müslim'de üç ayrı tarikten birinde Zührî var, diğer ikisinde yok. Hülasa hadîs müstefiz, sahîh bir hadîstir, ehl-i ilim sıhhatinde icma etmiştir.

6- Hadîsi Zührî, Sâd İbnu'l-Müseyyib'ten almıştır. Said ise Emeviler'le arası açık olan, onların ezâsına mâruz kalan birisidir. 93 hicrî yılında öldüğü düşünülürse, kendi adına Zührî'nin hadîs uydurduğunu işitmiş olacaktı ve Zührî'yi tekzîb edecekti. Böyle bir rivayet mevcut değil.

7- Esasen hadîs üç mescidde kılınacak namazın faziletini beyan etmekte, sâdece Mescid-i Aksâ'nın değil. Üstelik bu namaz hac mevsimiyle sınırlanmış değil, senenin herhangi bir gününde olabilir. Bunun haccın orada yapılmasıyla ne ilgisi var? Zaten Mescid-i Aksa Kur'ân'da da zikredilmiş değil mi?

8- Kubbetu's-Sahra ve Mescid-i Aksa'nın faziletiyle ilgili uydurma hadîsler de var. Ancak Zührî'nin o rivayetlerle bir ilgisi yok. Ulema da onları tenkid etmiş, üç tanesi dışındaki hadîslerin uydurma olduğunu belirtmiştir.

Allah, Ümmet-i Muhammed'i müsteşriklerin, müşteşriklerin iğfâlâtına kapılan zavallıların, münafıkların şerrinden korusun.

ÖMER İBNU ABDİLAZİZ

Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah) Emevî halifelerinden biri olmak haysiyetiyle daha ziyâde siyâsi bir şahsiyet olmakla birlikte, hadîs târihinin, tedvîn gibi mühim bir safhasına ismini vermekle hadîsçiler, hadîsle ilgili kitaplarda, kendisinden minnetle, sitayişle bahsetmeyi hem ilmin hem de kadirşinaslığın gereği bilmişlerdir. Biz de İslâm'ın bu yüce evlâdına, kitabımızda hususî bir yer vereceğiz.

Ömer İbnu Abdilaziz İbn-i Mervân, Medine'de Yezîd zamanında doğdu. Babasının valiliği sırasında Mısır'da yetişti. 60-101 yılları arasında yaşamıştır. Anne tarafından Hz. Ömer'in torunu olur. Devrinin büyük âlimlerindendir. İmâm, fakîh, müctehid, hâfız, hüccet, müttakî, müdakkik, âbîd, zâhîd gibi en mümtaz sıfatlarla anılır. Sünneti çok iyi bildiği belirtilir. Abdullah İbnu Câfer, Enes İbnu Mâlik, Ebu Bekr İbnu Abdirrahmân, Sâd İbnu'l-Müseyyib gibi pek çoklarından rivayette bulunmuştur. Kendisinden de iki oğlu Abdullah ve Abdülaziz'den başka Zührî, Eyûb, Humeyd, Ebu Bekr İbnu Hazm,

Ebu Seleme İbnu Abdirrahman, annesi Ümmü Âsım bintu Âsım İbni Ömer İbni'l-Hattâb vs. rivâyette bulunmuştur.

Ömer İbnu Abdilaziz müctehid derecesinde geniş ilmine rağmen, idarecilikle meşgul olması ve bir de henüz hocalarının hayatta bulunduğu genç denecek bir yaşta ölmüş olması sebebiyle ilmini talebelere verememiştir. Bilindiği üzere kırk yaşlarında ölmüştür ve hocalarının sağlığında rivayet, o devrin örfünde edebe muvafık değildir.

Ömer İbnu Abdilaziz bazı mümtaz vasıflara sahiptir: Adâletiyle cedd-i emcedi Ömer İbnu'l-Hattâb (radıyallahu anh)'a, zühd ve takvasıyla Hasan-ı Basrî (rahimehullah)'ye, ilmiyle Zührî (rahimehullah)'ye benzetilir. Mücâhid: "Ömer'e ilim öğretmek için gelmiştik, ondan ilim alıp ayrıldık" der. Meymûn İbnu Mihrân: "Ulema, Ömer İbnu Abdilaziz'in yanında talebe kalırlar" demiştir. Kendisi de: "Medine'den ayrıldığımda benden daha âlimi yoktu, Şam'a gelince unuttum" der.

İdarecilik yönü de ibretlerle doludur. Adâlet en mümtaz vasfıdır. Medîne'de valiliği sırasında, şehrin tanınmış âlimlerinden on kişilik bir

belediye meclisi teşkil eder, her işi onlarla istişâre ederdi. Bu önceleri hiç görülmeyen bir tatbikat, idarî bir teceddüd ve reformdu.

Hilâfete geçer geçmez ilk yaptığı icraattan biri, cuma ve bayram hutbelerinde Hz. Ali ve ahfadı aleyhine yapılan konuşmaları ve lânetlemeleri yasaklamak oldu. Bu yasağın konulmasını, esâsen, babası Mısır vâlisi tâyin edildiği zamandan beri teklif etmiş bulunduğu, ancak bu durumda Hz. Ali (radıyallahu anh) taraftarlarının hilâfet dâvasına kalkarak Emevî hânedanının menfaatlerini haleldâr edeceği gerekçesi ile teklifinin reddedildiği belirtilir. Bu durum halk arasında öyle bir tedirginlik hâsıl etmiştir ki, müslümanlar hutbe dinlememek için çeşitli hîlelere başvuruyorlardı. Meselâ bayram günleri, bayram namazını kılan halk, namazdan sonra okunan hutbeyi dinlememek için, namaz biter bitmez câmileri boşaltıyordu. Bunun önüne geçmek için halife Mervân hutbeyi namazdan önce okumaya başlamış, fakat cemaat rıza göstermemiştir. Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah)'in yasağı büyük bir ferahlık ve memnuniyete sebep olmuştur.

İmam-Şâfiî: "Hülefâyı Râşidin beştir" der, Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Hz. Osman (radıyallahu anhüm)'dan sonra beşincisinin Ömer İbnu Abdilazîz olduğunu kabul ederdi.

İcraata getirdiği adalet, vergi sistemindeki ıslâhât halkta öyle memnuniyet hasıl etmişti ki, kendisini adaleti getireceğine inanılan "mehdî" kabul etmeye sevketmişti. Mâlik İbnu Dinar şunu anlatır: "Ömer İbnu Abdilaziz halife seçildiği vakit dağ başlarındaki çobanlar:

- Halkın başına geçen bu sâlih kul kimdir? diye sormaya başladılar. Kendilerine:

- Bunun sâlih olduğunu nerden bildiniz? denilince Şu cevabı verdiler:

- Çünkü, ne zaman başa âdil birisi geçer, o vakit kurtlar koyunlarımıza saldırmazlar!

Bu adâletli idare, iki buçuk sene gibi çok da uzun sayılmayan, Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah) saltanatı döneminde, iktisadî hayatı, memleketin her tarafında öylesine düzeltmişti ki, Mısır gibi bâzı yerlerde zekat verecek fakir bırakmamıştı.

İhtilalle başa geçen Abbasîler zamanında, hınçla, kinle, öfkeyle dolmuş olan halk bütün Emevî halifelerinin mezarlarına bile saldırıp ortadan kaldırdığı halde Ömer İbnu Abdilaziz'in mezarına dokunmamıştır.

İbrahim İbnu Ca'fer babasından şunu nakleder: "Ebu Bekr İbnu Muhammed İbn-i Hazm, Halife Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah)'den aldığı her mektupta, ya bir haksızlığın telâfisi, ya bir sünnetin ihyası, ya bir bid'anın temizlenmesi, ya bir ihsan, ya bir bağışta bulunma veya buna benzer bir hayır emri yer alırdı. Bu durum, halife ölünceye kadar devam etti."

Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah)'in mevzumuz açısından en mühim tarafı sünnete olan bağlılığı ve onun ihyası için göstermiş olduğu gayrettir. Hadîslerin tedvîn ettirilmesi şeklinde kristalize olacak olan bu sünnet aşkını şöyle ifâde etmiştir: "Eğer Allah, her seferinde cesedimden bir parça koparılmak şartıyla benim vâsıtamla her bir bid'ayı temizlemeyi ve her bir sünneti ihya etmeyi nasib etseydi ben buna can u gönülden hazırdım."

Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah)'in halife olmadan önceki hayatı ile, halife olduktan, devlet sorumluluğu sırtına bindikten sonraki hayat ve yaşayışı arasında büyük değişmeler olmuştur. İdareciliği tahakküm, tefâhur, istibdâd ve fırsatları istismar kabul eden günümüz anlayışıyla gerçek müslümanın idârecilik anlayışı arasında bir mukâyese imkânı sağlamak üzere hakkında yazılanlardan bazı pasajlar sunacağız:

"Ömer İbn-i Abdilaziz, Kureyş'in ...en iyi giyinenlerindendi. Halife olunca kıyâfetçe en hasisi, yaşayışça en darlıklısı oldu."

"Halîfe olmazdan önce 400 dirheme alınan elbiseyi beğenmez, kaba bulurdu. Halife olduktan sonra 14 dirhemlik elbise için: "Subhânallah! Ne güzel, ne hoş, ne zarîf!" diyerek takdîrle kabul etmişti."

"Ömer İbn-i Abdilaziz halife olunca, kendisine, saltanat atı getirilmişti, ona binmedi, mûtad bineğine bindi. Saraya gelince taht hazırlanmıştı, ona oturmadı, bir minder üzerine oturdu... Halka ilk hitâbesinde şöyle dedi: "...Hiç kimse bana körü körüne itaat

etmeyecek! Allah'ın şeriatına uymayan emirlere de itaat yok. Ben sizin en hayırlınız değilim, sâdece sizden biriyim..."

"Ömer İbn-i Abdilaziz, halife olunca elbise, köle, koku nevinden bütün maddî varlığını gözden geçirdi. Zenginlik nevinden ne varsa sattı. Yekûnu 23 bin dinar tutmuştu. Hepsini de Allah yolunda bağışladı."

"Ömer İbn-i Abdilaziz, halife olunca usûlsüz vergileri kaldırdı."

"Ömer İbn-i Abdilaziz, halife olur olmaz, devlet dâirelerine gönderdiği bir tamimle, "Yazışmalarda, bundan böyle tomar şeklinde, uzun kağıt kullanılmayacak, yazılar kalın uçla yazılmayacak, uzun ifâdeden kaçınılacak" diye emretti. Kendi mektupları da bir karışı pek aşmıyordu."

"(Ömer İbn-i Abdilaziz halife olup, kâğıt tahsisatını kısması üzerine Medine Vâlisi Ebû Bekr İbn-i Hazm, bir mektup yazarak tahsîsatın artırılmasını taleb edince şu cevâbı aldı): "Bana yazıyorsun ki, nezdindeki kağıt stoku bitmiştir ve biz sana daha önce almakta olduğun miktardan daha az tahsisatta bulunduk. Kaleminin ucunu incelt, satırları sık tut, ihtiyaçlarını ayrı ayrı değil, toptan yaz. Ben müslümanların malından, (onlar için faydalı olmayan, lüzumsuz sarfiyâta) tahsisat ayıramam".

TEDVÎNDE BİR KADIN: AMRA BİNTU ABDİRRAHMAN

Hadîslerin zabt ve tesbitinde kadınların hizmetine ayrıca dikkat çektiğimiz gibi, tedvînindeki hizmetlerine de dikkat çekmemiz gerekecektir. Bu maksadla, Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah)'in Ebu Bekr İbnu Hazm'a yazdığı mektupta ismi geçen Amra Bintu Abdirrahman'ı tanıtacağız.

Amra, Hz. Aişe'nin terbiyesinde yetişmiş bir kadındır. Vefat tarihi hususunda ihtilaf edilmiştir; hicrî 98, 103, 106. Öldüğünde 77 yaşında idi. Babası Abdurrahmân Ensâr'dan Sa'd İbnu Zürâre'nin oğludur.

Amra, Hz. Aişe'nin rivâyetlerini en iyi bilen üç kişiden biridir. Diğer ikisi el-Kâsım İbnu Muhammed ve Urvetu'bnu Zübeyr'dir.

Amra, başta Hz.Aişe (radıyallahu anhâ) olmak üzere birçok sahâbeden hadîs rivayet etmiştir: Ümmü Hişâm bintü Hârise, Habibe bintu Sehl, Ümmü Habîbe Hamna bintü Cahş gibi. Amra'dan da oğlu Ebu'r-Ricâl, kardeşi Muhammed İbnu Abdirrahmân, yeğeni Yahya İbnu Abdillah, torunu Hârise İbnu Ebî'r-Ricâl, yeğeni Ebu Bekr İbnu Muhammed İbni Amr İbnu Hazm, Abdullah İbnu Ebi Bekr, Said İbn'ul Kays'ın evlatları Yahya, Sa'd, Abdu Rabbih, Urvetu'bnu Zübeyr, Süleymân İbnu Yesâr, ez-Zührî, Amr İbnu Dînâr ve başkaları hadîs rivayet etmişlerdir.

Cerh ve ta'dil âlimleri Amra'nın sika ve hüccet olduğunda ve hadîs rivâyetinde mühim bir mevki işgal ettiğinde müttefiktirler. Abdurrahman İbnu'l-Ka'sım, Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'nin hadîslerini Amra'dan sorardı. Ömer İbnu Abdilaziz de ona çok güvenir ve kendisine zaman zaman müracaat ederdi. Onun güven veren ilmi sebebiyle, Ebu Bekr İbn-i Hazm'a yazarak Amra'nın rivâyetlerini yazmasını emretmiştir.

SAÎD İBNU CÜBEYR

Tâbiîn'in büyüklerindendir. Siyâhîdir. Haccâc-ı Zâlim tarafından 95 hicri yılında öldürülmüştür. İbnu Abbâs, Adiy İbnu Hâtim, İbnu Ömer, Abdullah İbnu Muğaffel gibi büyük sahâbelerden ders almıştır. Kendisinden de Câfer İbnu Ebî'l-Muğire, Ebu Bişr Cafer İbnu İyâs, Eyyûb es-Sahtiyânî, el-A'meş, Atâ İbnu's-Sâib gibi pek çokları hadîs almışlardır. Öldüğünde, meşhur kavle göre, 49 yaşında idi.

Bilhassa tefsîr sahasında tanınmıştır. Halîfe Abdülmelik İbnu Hişâm için bir tefsîr kitabı yazmıştır. Kûfe halkı, hacc sırasında, İbnu Abbas (radıyallahu anh)'a bazı meseleleri sorunca İbnu Abbas: "Sizde, Küfe'de yaşayan Saîd İbnu Cübeyr yok mu, gidip ondan sorun" diye cevap verirdi.

Saîd İbnu Cübeyr hadîs yazmasıyla da tanınmıştır. Talebelik döneminde İbnu Abbas (radıyallahu anh)'ı boş bırakmaz hep onu takip eder, rivâyetlerini yazardı. O kadar ki, bazan berâberindeki kağıtları dolar, yazacak yeri kalmazdı. Böyle durumlarda, hadîsleri elbisesine, eline, ayakkabısına bineğinin semerine yani müsait bulduğu her yerine yazar eve varınca temize çekerdi.

Saîd İbnu Cübeyr, Ata İbnu Ebî Rabâh'ın hacc'la ilgili, Tâvus İbnu Keysân'ın helâl ve haramla ilgili, Mücâhid'in tefsirle ilgili, Saîd İbnu'l-Müseyyib'in talâkla ilgili meselelere giren bilgilerini nefsinde toplamıştı. Bunları kendi talebelerine topluca aktarmış, onlar da rivayet etmiştir.

Saîd İbnu Cübeyr'in dinî yönü de ibretlerle doludur. Geceleri ağlamaktan gözlerinin zayıfladığı rivâyet edilir. Şu ayeti yirmi küsür sefer tekrar ederken işitenler olmuştur (meâlen): "Allah'a döneceğiniz ve sonra haksızlığa uğramadan herkesin kazancının kendisine eksiksiz verileceği günden korkunuz" (Bakara, 281). Bir gece Ka'be'ye girerek bir rek'atte Kur'ân'ın tamamını okuduğu, her iki gecede bir hatim indirdiği, hiç kimsenin yanında gıybet edilmesine müsaade etmediği, onun hakkında yapılan rivayetlerdendir.

Haccâc'ın onu öldürme sebebi, İbnu'l-Eş'as'ın yanında yer alarak kendisine karşı mücâdele etmiş olmasıdır. Haccâc, kendisini çağırır. Aralarında şu konuşma geçer:

- Sen Şakî İbnu Küseyr'sin!

- Ben Saîd İbnu Cübeyr'im...

- Seni öldüreceğim!

- Öyleyse ben annemin verdiği isim üzereyim (Şakî yani bedbaht değil saîdim (bahtiyarım), zulmen öldürüleceğim için cennetlik olacağım, bahtiyarım). Bırak beni, iki rek'at namaz kılayım.

- Bunu hıristiyanların kıblesine çevirin.

- "Doğu da batı da Allah'ındır, nereye dönerseniz Allah'ın yönü orasıdır" (Bakara, 115). Saîd İbnu Cübeyr, Haccac'a şunu söyler:

- Ben, sana karşı, Hz. Meryem'in istiâzesiyle istiârede bulunacağım. O şöyle diyerek istiâze etmişti: "Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen, senden Rahmana sığınırım" (Meryem 18, 19)

Saîd İbnu Cübeyr, babasının öldürülme haberine ağlayan oğluna: "Niye ağlıyorsun? Babanın elli yedi yaşından sonra ölmesine mi?"

der. Meymûn İbnu Mihrân: "Saîd İbnu Cübeyr öldüğü zaman yeryüzünde bulunan herkes ona muhtaçtı" demiştir.

Said'in koparılan başı, birincide çok fâsih olmak üzere üç kere "Allahüekber" der.

Saîd İbnu Cübeyr öldürülünce Haccâc'ın aklına şaşkınlık gelir, sözlerini tartamaz. Uyuduğu zaman rüyasında Saîd'i görür, yakasından tutup: "Ey Allah'ın düşmanı beni niye öldürdün?" der. Haccâc da "Saîd İbnu Cübeyr'e yazık ettim, Saîd İbnu Cübeyr'e yazık ettim!" diye sayıklar.

SAÎD İBNU'L-MÜSEYYİB

(Ebu Muhammed) (Vefatı 94 hicri) Medine'nin yedi büyük fakîhinden biridir. Tâbiîn'in büyüklerindendir. Hz. Ömer'in hilâfetinin ikinci yılında doğmuştur. Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Zeyd İbnu Sâbit, Hz. Aişe, Hz. Sa'd, Hz. Ebu Hüreyre başta pekçok büyük Sahâbî (radıyallahu anhüm ecmâin)'den hadis dinlemiştir. İlmi geniş, büyüklere saygıca fazla, diyâneti kuvvetli, hakkı söyler, nefsini tanır bir büyük zât idi. Fetvalarıyla da şöhret kazanmıştı, öyle ki, İbnu Ömer onun için: "Müftilerden biri" diye yemin etmiştir. Katâde: "Sâd'den daha bilgin birini bilmiyorum" demiştir. Zührî, Mekhul ve başka büyükler de Katâde'nin hükmünü te'yîd etmişlerdir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman (radıyallahu anhüm)'ın fetvalarını en iyi bilen insandı. Hasan-ı Basrî Hazretleri herhangi bir meselede sıkışacak olsa Saîd İbnu'l-Müseyyib'e yazar, fetvasını sorardı. Hadîs bilgisi hepsinden üstündür. Bir tek hadîs için günler geceler süren seyahatler yaptığını söyler.

Saîd İbnu'l-Müseyyîb idarecilerden hediye kabul etmezdi. Dört yüz dinar kadar sermayesi vardı, onunla ticaret yapar geçimini sağlardı. Saîd İbnu'l-Müseyyib, Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'nin kızıyla evliydi.

Sâid İbnu'l-Müseyyib diyânet yönüyle de tanınmıştır. Zühdü, takvası herkese nasib olmayacak bir dereceyi bulmuştu. Kırk defa haccettiği, birinci saftaki yerini muhâfaza için elli yıl namazını mescitte kılmış ve namaz esnasında tek kişinin başını görmemiştir. Ayrıca elli yıl yatsı abdesti ile sabah namazını kıldığı bilinir.

Ölüm tarihi hususunda çok ihtilaf edilmiştir, 89, 91, 92, 93, 94, 105 gibi. Zehebî 94'ün en kuvvetli ihtimal olduğunu söyler, Hâkim, hadîs imamlarının ölüm tarihlerinin çoklukla ihtilaflı olduğuna dikkat çeker.

ŞU'BE İBNU'L-HACCAC:

83-160 yılları arasında yaşamıştır. Vâsıt'da doğdu, Kûfe'de yetişti. Tâbiîndendir. Sâhabeden Enes İbnu Mâlik ve Amr İbnu Seleme'yi görmüştür. Tâbiîn'den 400 kadarını dinleyip hadîs almıştır. Birçok Tâbiî de ondan hadîs almıştır. Hasan-ı Basrî, Muâviye İbnu Kurre, Katâde hocalarındandır. Süfyan-ı Sevrî, İbnu'l-Mubârek, Ebu Dâvud, Eyub Sahtiyanî de kendisini dinleyenlerdendir.

Hadîste hafız, hüccet, şeyhülislâm ünvanlarını almıştır. Süfyân-ı Sevri: "Şu'be hadîste emîrü'l-mü'minîn" demiştir. Büyük hadîs hâfızlarından olan İmam Hammâd İbnu Zeyd "Şu'be bana muhalefet etse ona tâbi olurum, zira o, bir hadîsi yirmi kere dinlemeden kabul etmezdi, ben ondan bir kerecik dinledim mi kabul ederdim" demiştir.

Şu'be hadîsin durumunu, râvilerinin durumlarını araştırmaya büyük gayret gösterirdi. Öyle ki şu söz onundur. "Hadîs taleb eden iflas eder, ben annemin leğenini bu yolda yedi dinâra sattım". Şu'be, Ahmed İbnu Hanbel'in tavsîfiyle "hadîs ilminde tek başına bir ümmetti". Bilhassa ricâl hususunda çok titizdi. Hureyş, rüyasında Şu'be'yi görür ve "Sana hesap vermede en zor gelen ne oldu?" diye sorar; "Râviler hakkındaki müsamaham" cevabını verir. "Gökten düşüp param parça olmayı, hadîste bir tedlîs yapmaya tercih ederim" der.

Diyanet yönüyle de tanınmıştır. Devamlı oruç tuttuğu, çok namazdan derisinin kemiği üzerinde kuruyup siyahlaştığı söylenir. Cömertlik ve yumuşak kalplilik Şu'be'nin bir başka vasfıdır.

Hadîs tahkikindeki hassasiyetine bir örnek kaydedeceğiz: Nasr İbnu Hammâd el-Verrâk anlatıyor: "Şu'be'nin kapısının önünde oturmuş hadîs müzâkere ediyorduk. Ben dedim ki: "Bize İsrail tahdis etti, o da Ebu İshâk'tan, o da Abdullah İbnu Atâ'dan, o da Ukbe İbnu Âmir'den nakletti. Ukbe İbnu Âmir demiş ki: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) zamanında, münâvebe ile deve güdüyorduk. Birgün ben nöbetimde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e uğradığımda,

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın etrafında Ashâbı (radıyallahu anhüm) toplanmış onu dinliyorlardı. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şöyle söylediğini işittim: "Kim abdest alır ve abdestini de güzel yapar, sonra iki rek'at namaz kılar, Allah'a istiğfarda bulunursa mutlaka mağfirete mazhar olur."

Ben memnuniyetimden "yaşasın, yaşasın" demekten kendimi alamadım. Bunun üzerine birisi arkamdan beni çekti. Dönüp baktım, bu Ömer İbnu'l-Hattâb (radıyallahu anh)'tı. Bana: "Ey İbnu Âmir, sen gelmezden önce buyrulan, bundan da hoştu" dedi. Ben: "Ne söylemişti, annem babam sana kurban olsun, hele söyle!" dedim. Ömer İbnu'l-Hattâb:

"- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm): "Kim Allah'tan başka ilahın olmadığına ve benim de O'nun Resûlü bulunduğuma şehâdet ederse, onun için cennetin sekiz kapısı açılır, istediğinden cennete girer" buyurdu" dedi.

Nasr İbnu Hammâd devamla der ki:

"Şu'be benim bu sözümü işitmişti. Yanıma geldi bana bir tokat aşketti ve tekrar evine girdi. Az sonra çıkıp: "Bu niye ağlıyor?" diye sordu. Orada bulunan Abdullah İbnu İdrîs:

- Canını yaktınız! dedi. Şu'be dedi ki:

- Duymadın mı İsrail, Ebu İshâk'tan, O, Abdullah İbnu Atâ'dan, O da Ukbe'den ne anlatıyor?

Ben, Ebu İshak'a "Abdullah İbnu Atâ, acaba Ukbe İbnu Âmir'den hadîs dinledi mi? diye sormuştum da "Hayır!" demiş ve de kızmıştı. Mis'âr İbnu Kıdâm da orada idi. Mis'ar bana: "Şeyhi kızdırdın" dedi. Ben: "Nesi var? Ya bu hadîsî düzeltir, ya da ben onun hadîsini reddederim dedim. Bunun üzerine Mis'ar:

"- Abdullah İbnu Atâ Mekke'dedir" dedi.

Ben hemen oraya gittim. Bu gidişimde hacc yapmayı düşünmedim, hadîsi dinlemeyi arzu ediyordum. Nitekim Abdullah İbnu Atâ'yı buldum ve hadîsi sordum. Şu cevabı verdi:

- Bunu bana Sa'd İbnu İbrâhim rivayet etti.

Mâlik İbnu Enes de: "Sa'd İbnu İbrâhîm Medine'dedir, bu yıl haccetmedi" dedi. Ben derhal Medine'ye gittim ve orada Sa'd İbnu İbrahim'i buldum. Hadîsi ona sordum. Bana:

- Bu hadîs'i sizin memleketten, Ziyâd İbnu Mihrâk rivayet etti" demez mi! Şaşırdım ve kendi kendime: "Allah Allah, bu ne hadîsmiş! Kûfi iken mekkî oldu, medenî oldu ve basrî oldu! dedim. Hemen Basra'ya döndüm. Orada Ziyad İbnu Mihrâk'ı bulup sordum. Bana:

- O sana yaramaz! dedi Ben: "Öyle mi?" deyince:

- İstemiyor musun? dedi.

- Hayır istiyorum, rivayet et! dedim. Bunun üzerine dedi ki:

- Şehr İbnu Havşeb bana Ebu Reyhâne'den, O da Ukbe İbnu Âmir'den rivayet etti.

Şu'be der ki: "Şehr İbnu Havşeb'in ismi geçer geçmez: "O, bu hadîsi nazarımda yıktı, şayet sahîh olsaydı benim için, ailemden, malımdan ve bütün dünyadan daha sevimli olurdu" dedim."

---

1) Abdullah İbnu Ömer'in 83 yılında vefatı da Haccâc'ın zehirlemesiyle olmuştur.

3.SAFHA: TASNİFU'S-SÜNNE

TASNİF NEDİR?

Tasnif, tedvin'den sonra ele alınan hadîs çalışmalarının müşterek adıdır. Kelimenin lügat mânası bu çalışmaların mahiyeti hakkında bir fikir verir: Tasnif, sınıflara ayırmak, sınıflamak demektir. Yani, tedvîn devrinde, sıhhat durumu ve ifâde ettiği muhteva nazar-ı dikkate alınmadan yazıya geçirilmiş olan karma-karışık hadîs malzemesinin, belli maksadlarla ayrılması, istenilen istikamette istifadeyi kolaylaştıracak şekilde yeni düzenlere, nizamlara sokulması, sistem kazandırılması demektir.

Bu safhada yapılan işlemlere bazan tebvîb dendiği ve bu safhanın tebvîbü's-sünne tabiriyle ifâde edildiği görülür. Yine aynı safhanın, yakın mânaya gelen ifrâd kelimesiyle ifâde edilerek ifrâdu's sünne şeklinde ifâde edildiği olmuştur. Tebvîb, hadîs malzemesinin bablar haline konmasını yani fıkhî konularına ayrılmasını, aynı mevzuya giren hadîslerin bir araya getirilerek sunulmasını ifâde eder. İfrâd ise, ferdlere ayırarak, tefrîk etmek mânasına gelir. Tebvîb'de olduğu şekilde fıkhî ayırım mânasına geldiği gibi, sahîh-hasen-zayıf vs. ayrımı da ifâde eder. Kütüb-i Sitte'nin te'lif vasfını bu kelime ile ifâde daha uygun olabilir.

Ancak, bu safhadaki çalışmaları tasnîf kelimesiyle ifâde etmek daha uygundur. Zira tasnîf, tebvîb'i de ifrâd'ı da içine alacak daha umumî bir mâna taşımaktadır.

BU SAFHANIN ZAMANI:

Hadîs târihini ana hatlarıyla dört safhaya ayırırken, kabaca her safhanın bir asra tekabül ettiğini söylemiştik. O sırada da belirtildiği üzere böyle bir zamanlama, mevzuun umumî hatlarıyla şematize edilmesinden ibârettir. Mutlak durumu ifâde etmez. Zira, yukarıda açıkladığımız mânâda tasnîf faaliyetlerini, ikinci asrın birinci çeyreğinden başlatmak bile mümkündür. Zira, ilk te'lîf edilen eserlerden sayılan Mecmû'ul-İmâm-ı Zeyd'de hadîsler, fıkıh bablarına göre tanzim edilmiş durumdadır. Daha önce de kaydettiğimiz gibi, eserin müellifin Zeyd İbnu Ali Zeynelâbidin İbni'l-Hüseyn İbni Ali İbni Ebi Tâlib'in vefat târihi 122/739'dur. Keza ilk musannaf eser veren kimseler oldukları kabul edilen Abdü'l-Melik İbnu Cüreye ve Sâd İbnu Ebî Arûbe, ikinci asrın birinci yarısına ait âlimlerdir. İbnu Cüreye'in vefatı 150/767, İbnu Ebî Arûbe'nin vefatı 156/772'dir.

Bu devre, en kıymetli eserlerini üçüncü asır içerisinde Kütüb-i Sitte ile vermiş olmakla beraber, yine râvilerden, seyahatlerle, derlemek suretiyle ortaya konan Taberânî'nin mu'cemleri örneğindeki bazı orijinal eserler göz önüne alınınca dördüncü hicrî asrın ortalarına kadar devam ettiği söylenebilir.

TASNÎF ÇEŞİTLERİ:

Muhaddisler, tasnîf safhasından itibâren, hadîsleri farklı şekillerde tasnîfe tâbi tutmuşlardır:

1- Ale'l-Ebvâb Tasnif: Bu, hadîslerin fıkhî bablara, yani, ifâde ettikleri mânâlara göre tasnifini ifâde eder. Yani, hadîsler, belli bir meseleyi açıklamak, o meseleye delil olmak üzere zikredilir. Bu gruba giren eserler bazı farklı hususiyetler taşıyan câmi'ler, sünen'ler, musannaflar olmak üzere başka çeşitlere ayrılır.

Hemen kaydedelim ki, tehzîb devrinde ortaya konacak olan müstedrek, müstahrec, zevâid ve cem' kitabları da muhteva olarak ale'l-ebvâb tertip sınıfına girer ise de "tasnîf devri mahsûlü" demek hatalı olur.

2- Ale'r-Ricâl Tasnîf: Bu tasnîf çeşidinde hadîsler, ravilerinin adına göre yapılır. Râvi olarak Sahâbeyi esas alan tasnîfler olduğu gibi, eseri te'lîf eden müellifi hadîs aldığı şeyhleri esas alan tasnîfler de olmuştur. Sahabeyi esas alanlara çoğunluk itibâriyle müsned denmiş ise de mu'cem denen de olmuştur. Ancak şüyuhu esas alanlara muc'em denmiş fakat müsned denmemiştir. Nitekim Taberâni, Ashab'a göre tertiplediği el-Mu'cemu'l-Kebîr'ini müsned diye isimlendirmemiştir.

Bazı âlimler alel-ricâl tasnîfin fıkhî maksatla yapılmadığını, hadîsleri öğrenmek, daha doğrusu ezberlemek maksadıyla yapıldığını söylemiştir.

Müsned tarzında râviler, belli bir prensibe göre sıralanır. Sözgelimi, Ahmed İbnu Hanbel ve Ebu Dâvud et-Tayâlisî, tasnifte esas aldıkları Ashâb'ı fazîlet sırasına göre tanzim ettikten sonra, her birinden rivâyet edilmiş olan hadîsleri, isimlerinin altına kaydetmişlerdir.

Mu'cem'lerde, müellifin şeyhleri alfabetik sıraya göre veya kabîlelerine göre sıraya konduktan sonra her birinden alınmış olan hadîsler alt alta kaydedilir.

Bu sistemde istenen raviyi bulmanın bile zorluğundan başka, herhangi bir konuya giren hadîsleri bulmak çok daha büyük zorluk arzeder. Hadîsler, konuları için aranmaları sebebiyle, bu tarzla ortaya konan kitaplar üzerinde müteakip çalışmalar yaparak ale'l-ebvâb

tanzîme tâbi tutulma ihtiyaç duyulmuştur. Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'ini tanıtırken bunu belirteceğiz.

Tasnîf Devri'nde ortaya konan Ebu Ya'la el-Mevsilî'nin (276/889) Müsned'inde bu ikisini birleştirir mâhiyette bir yol tutulduğu görülür. Kitabını bâb sistemine göre fasıllara ayırıp, aynı mevzuya giren hadîsleri bir arada vermiş, her fasla giren hadîsleri tanzîm ederken de onları râvilerine göre kaydetmeyi esas almıştır.

BABLARA GÖRE TASNÎF ÇEŞİTLERİ

Yukarıda ale'l-ebvâb tasnif'e giren eserlerin başlıca üç gruba ayrıldığını belirtmiş fakat açıklamamıştık, şimdi onları açıklayacağız:

1-CÂMİ'LER: Câmi', muhaddisler arasında mâlum ve mukarrer olan sekiz ana bölümün hepsine yer veren hadîs kitaplarına denir. Bu sekiz bölüm şunlardır:

1- İlm-i tevhîd ve sıfât. Yani iman ve akaide ait hadîsler.

2- Sünen yâni ahkâma giren hadîsler.

3- Rikak ve zühd, yâni ruhen ve ahlâken yücelmeyi konu edinen hadîsler.

4- Âdâb'a giren yani: yeme, içme, oturma, yatma, konuşma, giyinme vs. âdâbı beyan eden hadîsler.

5- Tefsir, yani bazı Kur'ân ayetlerinin açıklanmasıyla ilgili hadîsler.

6- Siyer, yani tarih ve Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hayatıyla ilgili hadîsler.

7- Fiten, yani Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatından kıyamete kadar vukua gelecek hâdisâttan bahseden hadîsler.

8- Menâkıb, yani bazı şehirlerin, şahısların veya kabîlelerin zemm ve medihleriyle ilgili hadîsler.

Hadîs kitaplarının hepsi, bu konularla ilgili hadîslere yer vermez. Şu halde bunların hepsine yer verenlere câmi' denmektedir. Bazan bunlardan birine sokulamayan hadîslere de câmi'lerde rastlayabiliriz.

Kütüb-i Sitte'den sâdece Buharî, Müslim ve Tirmizî'nin eserine câmi' denmiştir.

2- SÜNEN'LER: Bunlar, ahkâma müteallik hadîsleri fıkıh bablarına göre cemeden kitaplardır. Bu kitaplarda, ahkama konu olmayan hadîslere pek yer verilmez. Öncelikle ibâdet, muâmelât ve ukûbâtı beyân eden merfu' hadîsler cemedilir. Merfu' hadîsler esas olur derken mevkuf ve maktuların tamâmen tecrîd edildiği söylenmiş olmuyor. Sâhasında en mükemmellerden biri olan Süneni Ebî Dâvud'da bile yer yer mevkuf hadîs görülür.

Sünen deyince öncelikle Sünenü Erba'a da denen Ebu Dâvud, Nesâî, Tirmizî ve İbnu Mâce'nin sahîhleri akla gelirse de Dârimî, Dârakutnî, Sâd İbnu Mansur, gibi birçokları da aynı ismi taşıyan, aynı tertipte eserler vücuda getirmişlerdir. Sünenler çoğunlukla Kitâbu't-Tahâretle başlar, sonra ibadet bahislerine, sonra da sırayla muâmelât ve ukûbât bahislerine yer verirler.

3- MUSANNAF'LAR: Hadîsleri bablara göre (ale'l-ebvâb) tasnîf eden grubun bir çeşidini teşkîl eden musannaflar, esâs itibâriyle sünen gibidirler. Ancak, bunlarda mevkuf ve maktu hadîsler de çokça yer alır.

Musannaf adı altında birçok eser verilmiştir:

* Musannafu Ebî Süfyan Vekî İbnu'l-Cerrah er-Rü'âsî (V. 197/812);

* Musannafu Ebî Seleme Hammadi İbni Seleme İbni Dinâr (V.167/783);

* Musannafu Ebî Bekr Abdullahi İbni Muhammed İbni Ebî Şeybe (V. 235/849);

* Musannafu Bakiy İbnu Mahled İbni Yezîd el-Kurtubî (V. 276/889);

* Musannafu Abdirrezzâk İbnu Hammâm es-San'ânî (V. 211/826);

Vs. Bunlar arasında, elimizde hal-i hazırda, matbu olarak bulunan Musannafu Abdirrezzâk-ı ayrıca tanıtacağız.

ABDURREZZAK VE MUSÂNNAF'I

El-Hâfızu'l-Kebir Ebu Bekr İbnu Hammâm Abdurrezzâk es-San'ânî (126/743-211/826). Yemen'in büyük muhaddislerindendir. Babası Hemmâm, amcası Vehb, Ma'mer İbnu Râşid, Ubeydullah İbnu Ömer el-Amrî, Eymen İbnu Nâil, İkrime İbnu Ammâr, İbnu Cüreye, Evzâî, İmam Mâlik, es Süfyâneyn, Zekeriya İbnu İshâk el-Mekkî gibi pek çok meşhurları dinleme imkânını bulmuştur. Şam'a ticâri maksadla yaptığı bir seyahat, bir çok büyük hadîsçilerle karşılaşmasına imkân tanımıştır. Kendisinden İbnu Uyeyne, Mu'temir İbnu Süleymân (ki her ikisi de şeyhlerindendir). Vekî', Ebu Usâme, Ahmed, Ishâk, Ali İbnu'l-Medînî, Yahya İbnu Ma'în, Ebu Heyseme, Ahmed İbnu Sâlih, Muhammed İbnu Yahya ez-Zühlî, vs. pekçok tanınmış muhaddisler hadîs rivâyet etmiştir.

Ahmed İbnu Salih el-Mısrî der ki: "Ahmed İbnu Hanbel'e: "Hadîste, Abdurrezzâk'tan daha hasen birini gördün mü?" diye sordum da bana "Hayır" cevabını verdi". Ebu Zür'a ed-Dımeşkî de Abdurrezzak'ın rivâyetlerinin sâbit olduğunu belirtmiş, Ma'mer de, kendisinden hadîs alan dört kişiyle kıyaslayarak Abdurrezzak'ı yüceltmiş ve: "Eğer yaşarsa âlimler onu görmek için uzak diyarlardan kendisini ziyarete gelecektir" demiştir.

Abdurrezzâk hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybetmiş, telkîn'e mâruz olarak, kendinden olmayan rivayetlere "benden" diyebilmiştir. Bu sebeple ondan amalığından sonra alınan hadîsler zayıf addedilmiştir: Abdurrezzâk, daha ağır ithamlara da hedef olmuştur. Kizb, sarakat, şiîlik gibi. Şiî diyenler, daha çok Hz. Ali'yi tafdîl eden, münferid rivayetlerini delil getirmişlerdir. Kendisinin de: "Hz. Ebu Bekir ve Ömer'i Ali'den (radıyallahu anhüm) efdâl bulurum. Çünkü Hz. Ali onları kendisine tafdîl etmiştir. Şayet Hz. Ali onları tafdîl etmemiş olsaydı, ben de tafdil etmezdim" dediği rivayet edilmiştir. Muhammed İbnu İsmâil el-Fezârî'nin şu sözü de bu hususu aydınlatıcıdır: "Biz San'a'da iken kulağımıza, Ahmed İbnu Hanbel ve Yahya İbnu Mân'in, Abdurrezzâk'ın hadîsini terkettikleri haberi ulaştı, buna çok üzüldük. Hac sırasında İbnu Mân'i gördüm ve durumu ona arzettim. Bana: "Ey Ebu Sâlih!, Abdurrezzâk irtidat bile etse onun hadîsini terketmeyiz" dedi." Rivâyete göre Abdurrezzâk şunu söylemiştir: "Hacc ettim, Mekke'de üç gün kaldım. Ashâbu'l-hadîs'ten kimse bana uğramadı. Ka'be'nin örtüsüne asılarak: "Ey Allah'ım

dedim, neyim var, ben bir yalancı veya müdellis miyim?" Bundan sonra bana geldiler."

Hakkında söylenenler ona olan güveni sarsmamıştır. Onun rivâyetlerini alanlar arasında başta Buhârî, Kütüb-i Sitte imamlarının hepsi vardır.

MUSANNAF'ına gelince; günümüze kadar gelebilmiş ve onbir cilt halinde basılmıştır. Zehebî'nin tâbiriyle büyük bir "ilim hazînesi"dir. İçerisinde 21033 adet hadîs mevcuttur. Son kısmını (10. cilt 379 sayfadan itibâren) Ma'mer İbnu Râşid'in el-Câmi'i teşkil eder. el-Cami'in Ma'mer'den rivâyeti de Abdurrezzâk vâsıtasıyla yapılmaktadır.

Bu Musannafın tertib hususiyetleri daha sonra te'lif edilenlere yakınlık arzeder. Onlar'ın çoğunda görüldüğü gibi bu da Kitâbu't-Tahâretle başlar, Kitâbu'l-Hayz, Kitâbu's-Salât, Kitâbu'l-Cum'a, Kitâbu'l-Fedâilu'l-Kur'ân, Kitâbu'l-Cenâiz gibi ibâdâta müteallik bölümlerden sonra... Kitâbu'l-Ferâiz, Kitâbu Ehli-l-kitâbeyn diye muâmelât bahisleriyle devam ederek Ma'mer'in "Kitâbu'l-Câmi"ine ulaşır. El-Cami'de "Kitap" diye ana bölümler yoktur, 282 adet bâb vardır. Bâblar, müstakil üniteler olup çoğu kere bir önceki veya bir sonraki bâbla mantıkî bir irtibat taşımaz. Bâblar birçok hadîsi içine alır, az da olsa tek hadîsten müteşekkil bâblar da mevcuttur.

Kitabın birinci cildinin başında nâşirin haber verdiği eseri tahkîk eden Abdurrahman el-A'zamî tarafından hazırlanmakta olan -müstakil bir cild hacmindeki eserle ilgili tahlîlî mukaddime henüz basılmamıştır.

İMAM MÂLİK VE MUVATTA

İmam Mâlik'in künyesi Ebu Abdullah'dır. İsmi Mâlik İbnu Enes İbni Mâlik İbni Ebî Amr'dır. Üçüncü göbekten dedesi olan Ebu Amr'ın, sahâbe'den olduğu, Bedir hâriç, bütün gazvelere Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la birlikte katıldığı söylenmiştir, bu görüşe katılmayanlar da var. Zehebî ve İbnu Hacer ikinci görüşte olanlardandır. Dedesi Mâlik Tabiîn'in büyüklerinden ve âlimlerinden biridir.

Abdullah İbnu Zübeyr'in oğlu Âmir, Nâfi Mevlâ İbnu Ömer, Humeyd et-Tavîl, Sa'îd el-Makberî, Sâlih İbnu Keysân, Zührî, Ebu'z-Zinâd,

Abdullah İbnu Dînâr gibi pek çok kimselerden hadîs almıştır. Kendisinden de Zührî, Yahya İbnu Sâd el-Ensârî, Evzâ'î, Sevrî, Şu'be, İbnu Cüreyc, Leys İbnu Sa'd, İbnu Uyeyne, Yahya İbnu Sâd el-Kattân, Abdurrahman İbnu Mehdî, Şâfi'î, İbnu'l-Mubârek, Said İbnu Mansûr gibi sayısız büyükler hadîs dinlemiştir. Buhârî'ye esahhu'l-esânid sorulunca: "Mâlik + Nâfi + İbnu Ömer" demiştir.

Mâlikî mezhebinin kurucusu olan Mâlik İbnu Enes, İslâm'ın yetiştirdiği nâdir büyüklerdendir. İmâm Dâri'l-Hicre unvanına sâhiptir. İlim talebi için Medîne'den dışarı çıkmadığı söylenir. İlim aldığı dokuzyüzden fazla şeyhten birkaçı dışında hepsi Medînelidir. Yetmiş kadar imâm, fetva vermeye ehliyetli olduğu hususunda şehâdet etmedikçe fetva vermemiştir. Elleriyle yüzbin hadîs yazdığı teyîd edilir.

Onyedi yaşında iken ders vermeye başlamıştır. Onun derslerine gösterilen alâka, sağlıklarında hocalarına gösterilen alâkadan daha fazla ve cemaati daha kalabalık olmuştur. Kapısına hadîs ve fıkıh almak için gelenler, sultan kapısına dünyalık için gidenler gibi çoktu. Kapıcısı önce ileri gelenleri, onlardan boşalınca, halkı içeri alırdı.

SÜNNETE SAYGISI:

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın nasıl yediğine dair rivayet yok diye, kavun yemeyi terkedecek kadar sünnete bağlı idi. Fıkıh dersi verecekse olduğu hal üzere otururdu. Hadîs takrir edecekse, hadîse olan hürmet ve tâzîmi sebebiyle yıkanır, koku sürer, yeni elbiselerini giyerdi. Sonra huşû, hürmet ve büyük bir vekârla ders kürsüsüne geçerdi. Yine hadîse tazîmen, salon, dersin başladığı andan sona erdiği âna kadar ûd ile buhurlandırılırdı. Hadîse olan hürmetinin büyüklüğüne örnek olarak şu hâdise anlatılır: Bir gün ders anlatırken, İmam'ı bir akreb sokar. İmam, dersi kesmemek için normal müddetin sonunu kadar tahammül eder, bu esnada rengi sararır, kıvranır fakat sözünü kesmez.

İmam Şafiî Hazretleri şunu anlatır: "Mâlik'in kapısında Horasan atlarından ve Mısır katırlarından (hediye) binek hayvanları gördüm. Böylesine güzel hayvanları hiç görmemiştim. Kendisine: "Bunlar ne güzel!" diye takdirimi ifâde etmiştim. "Hepsi, sana, benden hediye

olsun!" dedi. Ben: "Hiç olmazsa binmeniz için kendinize bir tâne havyan bırakın!" dedim. Şu cevabı verdi:

- Ben, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bulunduğu bir toprağa, bir havyan ayağı ile basmaktan Allah'a karşı haya ederim."

İmam Mâlik, yaşlanınca, talebesi Ma'n İbnu İsâ'ya dayanarak, Mescid'e gidip gelmiştir. Rahimehullah...

FETVADA TİTİZLİĞİ:

Kendisine fetva sorulunca cevapta acele etmez: "Sen git, ben bir bakayım!" derdi. Soru sorulunca bazan, ağlar ve soru sorana "Kıyâmetin korkunç gününde mesul olmaktan korkuyorum" derdi. Fazla sual soracak olsalar: "Bu kadar yeter, kim çok konuşursa hatâ eder, kim her soruya cevap vermek isterse, karşısına cenneti de cehennemi de alsın sonra cevap versin. Biz öylelerine yetiştik ki, birisine bir şey sorulacak olsa, sanki ölümle karşılaşmış gibi sıkıntıya düşerdi" derdi. Kendisine kırksekiz sual sorulmuştu bunlardan otuz iki tânesine "Bilmiyorum" diye cevap verdi. Çevresine tekrarladığı nasîhatlarden biri şu idi: "Bir âlim talebelerine "Bilmiyorum" demeyi vâris bırakmalıdır, tâ ki, bu, ellerinde gerektiği zaman sığınabilecekleri bir düstur olsun". Böyle büyük bir titizlikle verdiği fetva için, yine de şöyle derdi: "Ben bir insanım, hata da yaparım, isâbet de. Fetvamı inceleyin, Sünnete uygunsa alın".

İmâm, hep sika (güvenilir) kimselerden hadîs alırdı. Herhangi bir hadîsten şüphelenecek olsa hemen terkederdi. Bu konudaki titizliğini anlamada şu rivâyet önemlidir: "İmam, Mescid-i Nebevî'nin sütunlarını göstererek şöyle demiştir: "Şu sütunlar dibinde, "Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki..." diyen yetmiş kişiye rastladım. Bunların hiçbirinden bir şey almadım. Bunlar belki, devlet hazînesi kendilerine emânet edilecek kadar güvenilir kimselerdi. Fakat bunların hiçbiri hadîs almaya elverişli değillerdi".

Rivayetlerinin, fetvalarının sağlamlığı sebebiyle İmam Şâfiî hazretleri, Mâlik (rahimehullah) için: "Malik, Allah'ın mahlûkâtı üzerinde, Tâbiîn'den sonraki hücceti" demiştir. İbnu Hibbân, Mâlik'in, hadîste sika olmayanlardan yüz çevirdiğini, sadece sahîh hadîsleri rivâyet ettiğini, rivâyeti de fıkıh, diyânet, fazîlet, gibi vasıfları taşıyan

sika kimselerden yaptığını belirtir. Ali İbnu'l-Medînî de bu mânâyı te'yîden: "Hadisinde bir takım kusurlar bulunmadıkça Mâlik hiç kimseyi terketmez. Eğer o birinden hadîs almıyorsa, rivâyetinde mutlaka bir kusur vardır" demiştir. Abdurrahman İbnu Mehdî, Mâlik'i herkese tercih ederdi. Şâfiî hazretleri: "Mâlik ve İbnu Uyeyne olmasaydı Hicaz'ın ilmi yok olurdu" der ve şunu söyler: "Allah'ın dini hususunda bana Malik'den emîni yoktur" İbnu Vehb de: "Mâlik'le el-Leys İbnu Sa'd olmasaydı yolumuzu şaşırırdık" demiştir. "İnsanların ilim taleb etmek üzere yola çıkacakları, ancak "Medîne âlimi"nden daha bilgin birini bulamayacakları zaman, yakındır" hadisini Süfyân İbnu Uveyne, Mâlik'le yorumlardı.

İmâm-ı A'zam, İmam Mâlik'ten onüç yaş büyük olduğu halde önüne diz çöküp ders almıştır.

İmam Mâlik'in vakûr ve mehîb olduğu, bir meseleye cevap verdiği zaman, heybeti sebebiyle, hiç kimsenin: "Bunu nereden aldınız?" diye sormaya cesaret edemediği, insanların onun önünde -tıpkı Ümerânın önünde ayağa kalktıkları gibi- ayağa kalktıkları belirtilir.

Zehebî "İmam Mâlik'te bâzı mümtâz vasıflar var ki bunların bir başkasında bir araya geldiğini görmedim" der ve sayar:

1- Uzun bir ömür ve rivâyetlerinde ulviyet (kendisiyle Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) arasında az sayıda râvi var).

2- Keskin bir zekâ, kuvvetli bir anlayış, geniş bir ilim.

3- Kendisinin hüccet ve rivâyetlerinin sahîh olduğu hususunda imamların ittifak etmiş olmaları.

4- Yine imamların, onun dindar, âdalet sâhibi, ve sünnete bağlı oluşunda ittifak etmeleri.

5- Fıkıh, fetva ve kâidelerinin sıhhatinde herkesten önde olması. Rivayetindeki ulviyeti göstermek için Dârakutnî, Mâlik'den aynı hadîsi almış olan Zührî ile Ebu Huzâfe'nin ölümleri arasında 130 yıl fark gösterir.

İmam Malik (rahimehullah)'in ibretli yönlerinden biri de zamanı boşa geçirmeme hususundaki disiplinidir. Üç günde bir kere helâya

gidecek şekilde bir yemek düzeni takip etmesine rağmen: "Allah'a kasem olsun, çok helaya gidip gelmekten sıkılıyorum" derdi.

MEZHEBİ: İmam Malik hadîs yönü kadar fıkıh yönü de olan bir âlimdir. Hâlen etbâı bulunan sünnî ve hak mezheplerden Mâliki Mezhebi'nin kurucusudur. Mısır ve Mağrîb müslümanları çoğunluk itibârıyla Mâlikî'dirler.

İmam Mâlik'in mezhebi, imamlar nezdinde muteber olan esaslara dayanır: Kitap, sünnet, icma ve kıyas. Bu dört esâsa iki şey daha ilâve edilmiştir:

1- Medîne ehlinin ameli.

2- Mesâlihu'l-Mürsele.

Mâlik'e göre Medîne halkının bilicmâ amel ettiği şey, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in yaptığı bir fiili, yaşadığı bir hali gösteren bir delildir. Ona göre Medîne ehlinin ameli haber-i vâhid'den daha kuvvetlidir. Aralarında teâruz olursa önceki tercih edilir. Bu prensibine kendinden sonra gelen hiçbir imam ve âlim uymamıştır. Başta İbnu Hazm ve Şafiî, bazı âlimler, Mâlik'in Medîne örfünü tercih prensibini tenkîd etmişlerdir, el-Leys İbnu Sa'd, Mâlik'in Muvatta'da yer verdiği halde amel etmediği yetmiş kadar sünneti göstermiştir.

Mesâlih-i Mürsele'ye gelince; bu gerçekleşmesi için şâri tarafından hüküm konulmamış, kabul veya ilga edildiğine dair bir delil de bulunmayan maslahatlardır. Hakkında nass, icma ve kıyas bulunmayan her vak'ada insanların menfaatı varsa, tahakkuku için müctehidin münâsib bir hüküm koyması caizdir.

MUVATTA

İmam Mâlik (rahimehullah)'in en meşhur eseridir. Bir rivâyete göre Abbâsî Halifeleri'nden Ebu Câfer el-Mansur, kendisine: "Bu ilmi bir kitap halinde tedvîn et" der ve şu mahiyette olmasını tenbihler: "Kitab'a İbnu Ömer (radıyallahu anh)'in şiddete kaçan ve İbnu Abbas (radıyallahu anh)'ın ruhsata kaçan rivâyetlerini, İbnu Mes'ud'un da şâz (başkası tarafından yapılmayan) rivayetlerini alma. Orta yolu tut

ve bilhassa sahâbe (radıyallahu anhüm) ve diğer imamların ittifak ettiklerini esas al!"

İmam Mâlik, Muvatta'yı kırk yılda hazırladığını söyler. Muhtelif rivâyetlere göre, eserini rivâyet ettiği yüzbin hadîsten, önce on binlik (veya yedi, veya dört binlik) bir mecmua yapmış Kur'ân ve Sünnet'le karşılaştırıp Sahâbe ve Tâbiîne ait asâr ve âhbârla kıyaslıyarak, ölünceye kadar her yıl bir miktarını daha ata ata müslümanlar için en uygun, din için en ideal dediği bugünkü miktarda karar kılmıştır. Muvatta'yı bazıları İmam Malik'e kırk günde arzederler. Mâlik: "Benim kırk yılda cemettiğimi siz kırk günde aldınız, bundan anladığınız ne kadar az!" der.

Muvatta'yı İmâm Mâlik'ten otuzdan fazla talebesi rivâyet etmiştir. Her bir rivayet diğerlerine nazaran farklılıklar taşır. Takdîm ve tehirler, ziyâde ve noksanlar vardır. Bu nüshalardan en meşhuru Yahya İbnu Yahya el-Leysî el-Masmûdî'nin nüshasıdır. Yahya İbnu Yahya bu nüshayı bizzat Mâlik'ten, öldüğü yıl içinde işitmiştir. Sonradan, Mâlik'in ileri gelen talebelerinden de işitecektir. Muvatta Kuzey Afrika ve Endülüs'te bu nüshadan çoğalacaktır. Bugün Muvatta denince bu nüsha kastedilir. Diğer nüshalara nazaran muhtevası daha zengindir. Ebu Bekr el-Ebherî'nin sayımına göre içerisinde merfû', mevkuf ve maktu toplam 1720 rivayet mevcuttur. Bunun 600'ü müsned, 222'si mürsel, 613'ü mevkuf, 285'i maktu (Tâbiîn sözü) dur.

Bilhassa Hindistan ve Harameyn'de şöhret yapmış bulunan bir diğer nüsha, İmam Azam'ın meşhur talebesi Muhammed İbnu'l-Hasan eş-Şeybânî'ye ait olan nüshadır. Hindistan ve İran'da bu nüsha tabedilmiştir.

Bu nüsha, Yahya İbnu Yahya el-Leysî nüshasına nazaran bir kısım ziyâde rivâyetler ihtivâ eder. Bunlar, Hanefi mezhebine muvafık düşen, Mâlik tarîkinden olmayan, zayıf âsardır. Öte yandan Muvatta nüshalarında mevcut, sâbit rivâyetlerden bir çoğu da bu nüshada eksiktir. Şeybânî nüshasında toplam 1180 rivayet mevcuttur. Şeybânî'nin bâzı şahsî şerh ve tenkîdlere de yer verdiği, farklardan bir kısmının bundan ileri geldiğini söyleyen olmuştur.

Muvatta'nın otuzdan fazla olduğunu belirttiğimiz nüshalardan 14'ü hakkında, Muhammed Fuad Abdülbâki merhum, tahkikli Muvatta neşrine koyduğu mukaddime kısmında, kısa bilgi verir. Burada fazla teferruatı gereksiz buluyoruz.

Ancak iki hususa dikkat çekmek istiyoruz: Bu nüshalardan en mazbut, en sıhhatli olanı hangisidir? sorusuna kesin bir cevap verilmemiştir. Bâzıları Abdullah İbnu Mesleme el-Ka'nebî'nin, sonra da Abdullah İbnu Yusuf ve et-Tinnîsî nüshalarının en sağlam olduğunu söyler. Ma'n İbnu İsâ' ve İbnu'l-Kâsım'ın en sağlam (esbet) olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Belirtmek istediğimiz ikinci husus, büyük âlimlerin esas aldıkları Muvatta nüshalarının da ihtilâflı oluşudur. Yani Muvatta'dan istifâde eden fakîh ve muhaddîslerden her biri, Muvatta'nın değişik nüshalarını esas almışlardır. Zürkanî, Muvatta'ya yaptığı değerli şerhinin Mukaddime kısmında bazı âlimlerle ilgili açıklama yapar. Buna göre:

* Ahmet İbnu Hanbel, Müsned'inde İbnu Mehdî'nin rivayetini,

* Buhârî, et-Tinnîsî'nin rivâyetini,

* Müslim, Yahya İbnu Yahyâ'nın rivâyetini

* Ebu Dâvud, el-Ka'nebî'nin rivâyetini

* En-Nesâî, Kuteybe İbnu Sa'îd'in rivâyetini esas almıştır.

MUVATTA'NIN SIHHAT DURUMU:

Muvatta İslâm âleminin en mûteber, en sahîh kitaplarından biridir. Yukarıda İmam Mâlik'ten bahsederken hadîs hususunda çok titiz olduğunu, ufak bir kusuru olan ravilerden hadîs almadığını söylemiştik. Onun bu durumuna,senetlerindeki ulviyet (yâni senetlerin kısalığı) ilâve edilince müsned, yani senetli hadîslerinin ne kadar kıymetli ne kadar sıhhatli olduğu anlaşılır.

Ancak Muvatta'da sayısı 61'i bulan munkat'ı hadîsler vardır. İmâm Mâlik bunları "ani's-sika" veya "belağanî" (yani "güvenilir kişiden" "bana ulaştığına göre") diyerek kaydeder, senedi eksik bırakır. Bu

çeşit hadîslere belâğ (veya cemi' şekliyle belâğât) denir. Elbette senette noksanlık, hadîslerin zayıflığına delalet eder. Bu sebeple Muvatta'yı bir bütün olarak "sahîh" kabûl etmek zorlaşır. Fakat, İbnu Abdilberr bu munkatı hadîsleri diğer hadîs kitaplarında araştırınca dördü hâriç hepsini senetli olarak bulmuştur. Geri kalan dörd hadîs hakkında Şeyh Sâlih el-Füllânî: "İbnu's-Salâh, müstakil bir te'lifte bu dört hadîsi senetli olarak göstermiştir, bu benim yanımda kendi hattıyla mevcuttur" diye bir açıklama yapmıştır. Ancak senedini kaydetmemiştir.

Şunu da kaydedelim ki, her şeye rağmen bazı âlimler Muvatta'ya mutlak bir ifade ile "es-sahîh" demiştir. Ebu Zür'a: "Bir kimse, Muvatta'nın bütün hadîsleri sahîhtir diye talak vererek yemin etse hanımı boş olmaz" der.

Muvatta'ya "es-sahîh" diyenler İbnu's-Salâh'ın: "Sahîh sâhasında ilk eseri Buhârî te'lif etmiştir" sözünü tenkîd etmişlerdir. Çünkü Buhârî'nin vefatı hicrî 256 olduğu halde İmam Mâlik'in vefatı 179'dur. Yani Muvatta çok önce yazılmıştır. Alâeddîn Moğoltay şunu söyler: "Sahîhlik şartına uymama hususunda Buhârî ile Muvatta arasında fark yoktur. Çünkü (Muvatta'da belâgât denen munkatı hadîs varsa) Buhârî'de de muallâk hadîsler vardır". Moğaltay ilave eder: "Sahîh sahasında ilk te'lîfi Mâlik yaptı."

İbnu Hacer, Moğaltay'ı tenkîdle, Buhârî'nin, bu hadîslerin kendi şartlarına uymadıklarını belirtmek, onlar hakkında sahîhlik iddiasında bulunmadığını göstermek maksadıyla, senetsiz verdiğini söyleyerek Buhârî lehine bir fark görür ve Moğaltay'ın sözünü şöyle te'vîl eder: "Muvatta O'nun ve O'nun gibi mürsel, munkatı ve benzeri hadîslerle amel edenlerin nazarında sahîhtir. Fakat bir hadîsin sahîh olması için, umumiyetle benimsenen şartları arayanlar nazarında değil."

Buhâri ve Müslim'in eserlerini görmemiş olan İmam Şâfiî, Muvatta için "Yeryüzünde Kitabullah'tan sonra en sahîh kitap Muvatta'dır" demiştir. Aynı mânada olmak üzere şu sözler de Şâfiî'ye atfedilir: "Yeryüzünde Kur'ân'a Mâlik'in kitabından daha yakını yoktur." "Kitabullah'tan sonra en faydalı kitap Muvatta'dır".

Celâleddin Suyûtî, Muvatta'da yer alan bütün mürsellerin bir veya daha fazla âzıd'ı yâni sıhhatini kuvvetlendiren başka rivâyetler bulunduğunu söyler ve "Doğru olanı, Muvatta'nın tamamı sahîhtir, bu hükümden, anda yer alan hiçbir rivâyet hâriç değildir" der:

Hüccetu'l-Lahi'l-Bâliğâ sahibi Şah Veliyullah ed-Dehlevî, Muvatta hakkında şunları söyler:

"Muvatta, kitapların en sahîhi, en meşhurudur. (Sıhhat ve kıymette) en önde geleni ve en câmî olanıdır. Ümmet-i Merhume'nin büyük çoğunluğu onunla amel etmede, rivâyet ve dirâyetiyle ictihadda bulunmada ittifak etmiştir. Kitaba atfettiği ehemmiyet sebebiyle rivayetlerde rastlanan müşkil ve muğlak yerlerin açıklanmasına itinâ göstermiş, ifade ettiği mânâları ortaya çıkarmak, dayandığı esasların sıhhat ve doğruluğunu isbatlamak için gerekli gayreti sarfetmiştir. Kim tam bir insaf ve tarafsızlıkla dört mezhebi tetkîk edecek olsa, kesinlikle görecektir ki, Muvatta, hem Mâlikî mezhebinin esası ve dayanağı, hem Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin başı ve temeli, hem de Ebû Hanîfe ve iki arkadaşı (Ebu Yusuf ve Muhammed)'in mezheplerinin kandil ve lambasıdır.

Bu mezhepler, Muvatta'ya nisbet edilince onun metinlerinin şerhleri durumunu arzederler. Muvatta onlara nisbet edilince, o da dallara nisbeten ağacın ana gövdesi olur.

Nâs, -Mâlik'in fetvalarına karşı kabûl ve red, övgü ve yergi tavırlarını alsa bile- onun metodunca çalışmadan, onun üslûbunca içtihad etmeden emîn ve kolay bir yolda gidemeyecektir. İşte bu yüzden Şâfiî hazretleri: "Allah'ın dîni hususunda, bana, Mâlik'ten daha emin hiç kimse yoktur" demiştir.

Şunu da bil ki: Sünen sâhasında(1) yazılmış olan -Sahîhu Müslim, Sünenu Ebî Dâvud gibi- kitaplar ve Buhârî'nin sahîhindeki fıkha müteallik olan hadîsler ve Câmi'u'-t-Tirmizî, Muvatta üzerine yapılmış müstahrec çalışmalar(2) durumundadır. Çünkü tarzları onun tarzı, arzuları onun arzusu. Yöneldikleri hedef de ondan (muktebes); onun mürsellerini vasletmek (senedini bulmak), mevkuflarını refetmek (sahâbe sözü diye kaydettiklerinin Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sözü olduğunu göstermek), gözünden kaçanları da

yakalamak, senetli olarak kaydettiği rivâyetlerinin de mütâbi ve şâhidlerini zikretmek (yani bunları destekleyen aynı mânâda başka rivâyetleri bulup çıkarmak), ona muhâlif rivâyetleri de zikrederek onun sözlerini her yönden ihâta etmek.

Hülâsa: Ne beriki ne öteki için, gerçeğin ortaya çıkarılması, Muvatta'ya eğilmeden mümkün değildir."

Eserine bu parçayı iktibas eden Delîlu'l-Mesâlik ilâ Muvatta-ı Imâm Mâlik adlı eserin sâhibi Muhammed Habîbullah eş-Şinkıytî, Dehlevî'nin bu beyanını takdîr eder, gerçeği ortaya koyan insaflı bir açıklama olduğunu belirtir ve ilâve eder:

"Dehlevî'yi takdîr etmem, Muvatta hususunda beslediğim taassubtan ileri gelmez. Aksine gerçeğin böyle olduğunu bildiğim içindir. Çünkü rivâyetlerini inceledim ve belli başlı hadîslerinin Kütüb-i Sitte'de, senetleriyle birlikte yer aldığını gördüm, geri kalan hadisleri de, halen müslümanların ellerinde mütedâvil olan diğer hadîs kitaplarında mevcutturlar.

Muhaddislerce kesinlikle bilinen bir husus şudur: Kütüb-i Sitte müellifleri ve onların muasırları -ki Ahmed İbnu Hanbel onlardan biridir- çoğunlukla İmam Mâlik'in talebesidir. Bunlar Mâlik'ten, pekçok rivâyetlerle Muvatta'yı rivâyet ettiler. Onlardan birinin, herhangi ziyade bir rivayetle teferrüdleri nâdirdir. Her hal u kârda Muvatta'nın rivâyetlerinden hiçbirini terketmediler, hepsini eserlerine aldılar. Çoğu kere mürsel, munkatı ve mevkuf rivâyetlerini vaslettiler. İşte bu husus bilindiği takdirdedir ki Veliyyullah ed-Dehlevî'nin yukarıdaki kaydettiğim sözleri daha iyi anlaşılacak ve hakkıyla takdir edilecektir.

Ancak burada Dehlevî'ye bir küçük itirazımız var. Onun: "Buhârî'nin Sahîh'inde fıkha müteallik hadîsler" sözüne katılmıyoruz. Çünkü Buhârî, Sahîh'inde, İmam Malik'ten fıkha müteallik olmayan hadîsler de tahric etmiştir, akâide, semiyyâta, kıyâmet alâmetlerine ve benzer konulara giren hadîsler gibi. Öyle ise doğru olanı, Buhârî hakkında da, Müslim hakkında yaptığı gibi -kayda yer vermeden- mutlak bir ifade kullanmaktır".

Ebu Bekr İbnu'l-Arabî (V.435/1043), Ârizatul-Ahvazî adlı Tirmizî şerhinin başında, Hadîs sâhasında yazılan kitapların ilki ve en âlâsı

Muvatta'dır, Buhâri'nin sahîh'i ise ikinci asıl'dır" dedikten sonra "Müslim ve Tirmîzî ile bunlar dışında kalan müelliflerin bu iki asl'a dayanarak eserlerini ortaya koyduklarını ifâde eder.

MUVATTA NİÇİN KUTÜB-İ SİTTE'YE DAHİL EDİLMEDİ? Muvatta'nın gerek sıhhatı ve gerekse diğer hadîs te'lifatı arasındaki yeri ve ehemmiyeti belirtildikten sonra ilk akla gelecek soru budur: Bu kadar mühim bir eser niye en muteber hadis mecmuaları âilesi'ne, yâni Kütüb-i Sitte'ye dâhil edilmemiştir?

CEVAP: Bidâyette İslâm âlimleri Muvatta'yı -hadîslerin sahîh oluşunu göz önüne alarak- Kütüb-i Sitte'nin içinde görmüşlerdir. Rezîn İbnu Mu'âviye el-Abterî, Mecdü'd-Dîn Ebu's-Se'âdat, İbnu'l-Esîr, Muvatta'yı Kütüb-i Sitte'-den mütalaa edenlerdendir. Ancak, bu eserin bir hadîs kitabından ziyâde bir fıkıh kitabı olarak yazılmış olması ve dolayısıyla içinde merfu' hadislerin azınlık teşkil etmesi gibi durumları göz önüne alan muahhar âlimler, Muvatta'yı hadîs kitapları arasında mütâlaa etmemek gerektiği kanaatini izhâr etmişlerdir. Şu halde, Muvatta'yı Kütüb-i Sitte meyanında zikretmiyen muahhar âlimler, onun hadislerindeki sıhhat durumunu düşük gördükleri için böyle davranmış değillerdir, muhtevâsının diğer Kütüb-i Sitte kitaplarında olduğu gibi hadîse değil, fıkha ağırlık vermesini gözönüne almışlardır.

Ancak ne var ki, İmam Mâlik, fıkıh yaparken öyle bir metod uygulamıştır ki, o sayede İslâm dünyasının en orijinal en müstesna te'liflerinden biri ortaya çıkmıştır: O bir fıkıh kitabıdır, fıkıh kitabı olduğu kadar da hadis kitabıdır. Fıkhın bütün meselelerini imkân nisbetinde merfu, mevkuf ve maktu hadîslerle kaideleştirmeye açıklamaya çalışmıştır. Maalesef, sonraki devirlerde ortaya konan fıkhî te'liflerde hadîsten ziyâde, fukaha'nın akvâli dikkati çeker, halbuki temelde onlar da hadîsin dışına çıkmış değillerdir.

MUVATTA TARZI: İslâm'ın rönesansından bahsedilen günümüzde Muvatta tarzının tekrar ihya edilmesi gereğine inanıyoruz. Cehâletin gittikçe arttığı şartlarda hâl-i hazır bir fıkıh kitabını gören nesiller: "Bunlar imamların sözü, herkes kendine göre konuşmuş, ortada âyet var hadîs var, bu kaynaklardan biz de istifâde ederiz" gibi câhilane sözler sarf edebiliyorlar. Temelde yanlış olan bu iddiaları söylemeye

cesaret veren, söyleyenin vicdanında haklılık uyandıran şey dediğimiz gibi fıkıh kitaplarımızın Muvatta tarzı'nı takîp etmemelerinden ileri gelmektedir. Fıkhî hükümden önce onun mukaddes olan ilâhî ve semâvî kaynağı kaydedilmelidir. İnsanları ikna, iz'an, iltizam ve teslimiyete sevkedecek olan husus, kaynaktaki bu kudsiyettir. İşte Muvatta'nın fıkıh kitabı olarak, diğerlerinden üstünlüğü bunu yapmasından ileri gelir. Temas ettiğimiz yanılgıyla günümüzde ortaya çıkan "bencecilik"i önleyip, müslümanlar arasında fıkhî, itikadî ve hattâ siyasî birliği sağlıyacak olan en müessir yolun bu olduğu kanaatindeyiz.

Muvatta tarzı'nın, bilhassa beşerî ilimler sahasında daha mühim, daha müessir ve daha orijinal çalışmalara imkân vereceği de bilinmelidir. Psikoloji, sosyoloji, pedagoji, terbiye gibi son zamanların üzerinde ısrarla durup sistematize ettiği ilimler, maalesef Batı'da doğmuş ve üstelik Batının materyalist, hümanist çevrelerince ele alınıp geliştirilmiştir. Temel prensipleri inançsızlığa dayanmaktadır. Bugün için bu ilimlerden vazgeçmek, hatta gereksiz görmek bile mümkün değildir. Yanlış istikamette gelişmelerine seyirci kalıncaya, olduğu gibi bunları Batı'dan alıncaya kadar, bu modern ilim dallarının meselelerini kendi değerlerimiz çerçevesinde tahlîl, terkîb ve yoruma tâbî tutarak müstakil te'lifat ortaya koymalıyız. İslâm dünyasında bu meselelerde de birliğimizi sağlamak, asırların müesseseleştirdiği içtimâ değerlerimizle tezada düşmeyi önlemek için takip edilecek tek yol var: Muvatta tarzı. Bu, her bir beşerî meseleyi: Âyet, merfu, mevkuf ve maktu hadîs çerçevesinde değerlendirip, -gerekiyorsa- sonra da şahsî yoruma müracaat etmektir.

MUVATTA'NIN ŞÖHRETİ: Muvatta, İmam Mâlik'in sağlığında büyük bir alâka ve şöhrete ulaşır. O derecede ki, hacc maksadıyla Medîne'ye gelmiş bulunan halife Hârun Reşîd, Muvatta'yı İmam'dan dinler, çok memnun kalır ve üçbin dinar ihsanda bulunduktan sonra:

"- Bizimle beraber (payîtahta) sen de gel. Ben insanların Muvatta ile amel etmelerine karar verdim. Tıpkı Hz. Osmân (radıyallahu anh)'ın, ümmeti, (aynı imlâya, aynı lehçeye göre çoğaltılan) Kur'ân'a sevkettiği gibi, (ben de fıkıhta Muvatta yoluyla tek mezhebe

sevkedeceğim)" der. Muvatta'nın Kâbe'ye asılmasını teklif eder. İmam şu cevabta bulunur:

"- İnsanları Muvatta'ya sevketmek mümkün değil. Zira, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Ashâb (radıyallahu anhüm)'ı, kendisinden sonra İslâm diyarına dağıldılar ve Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan gördüklerini, öğrendiklerini oralara götürdüler. Böylece her bölge ahalisi kendine göre bir ilmin sâhibidir. Hepsi de haktır ve hepsi de Allah'ın rızasını aramaktadır. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) da: "Ümmetimin ihtilâfı rahmettir" buyurmuştur.

"Sizinle gelmek üzere burayı terketme teklîfinize gelince, bu da mümkün değil. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): "İnsanlar bilseler, Medîne onlar için daha hayırlıdır" buyurmuştur. (Ben bu hadîsle amel etmek istiyorum.) Verdiğiniz dinarlar işte, olduğu gibi duruyor. Ben Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şehrine dünyayı tercîh etmem".

Şunu da belirtelim ki, bazı rivâyetler, aynı teklifi Hârun'dan önce Mansûr'un yaptığını ve İmam'ın her ikisine de red cevabı verdiğini açıklar. İmâm Mâlik (rahimehullah), ilmî izzet ve kanaatinden hiçbir surette tâviz vermemiştir. Bunun en iyi misâli, Halife Mansûr'la arasında geçen bir meseledir: Mansur, ona mükreh'in (zor karşısında kalan kimsenin) talâkı ile alakalı hadîsi rivâyet etmeyi yasaklar. Fakat, birisi, fitne düşüncesiyle aynı meseleden İmam'a soru sorar. İmam da cemaatin huzurunda: "Müstekreh'e (zorla, baskıyla hanımını boşayana) talak yoktur" hadîsini rivâyet eder.

Mansur onu kamçılatır. Fakat o hadîs rivâyetini terketmez.

İlmî izzetini korumasıyla ilgili rivâyetlerden bir diğerine göre, Harun Reşîd Medine'ye geldiği zaman İmâm Mâlik'in halka Muvatta'yı okuduğunu, halkın bunu büyük bir alâka ile takip ettiğini işitir. Vezirî el-Bermekî ile selam gönderip, Muvatta'yı kendisine de okumasını rica eder. İmam Mâlik: "Halife'ye benden selam söyle, ilim ziyâret edilir, o ziyaret etmez, ilme gelinir, o gitmez" der, reddeder. Hârun: "Kendisine, halktan ayrı olarak okumasını" teklif edince, İmam: "İlimde hususiyet onu söndürür" diyerek bu teklîfi de geri çevirir.

MUVATTA'NIN ŞERHLERİ: Üzerine en çok eser te'lîf edilen kitaplardan biri Muvatta'dır. Ricali, garibleri, müşkilleri, senedleri, hadîsleri vs. için çok sayıda eser te'lîf edilmiştir. Günümüzde bile Muvatta üzerine yeni çalışmalar yapılmaktadır. Biz burada birkaç kitap ismi vereceğiz:

1- Tenvîru'l-Havâlik, Celaleddin Suyutî'nindir. Kısa bir şerhtir. Muvatta ile birlikte Hâmişte basılmıştır.

2- Şerhu-l Muvatta, Zürkânî'nindir. (Ebu Abdillah Muhammned İbnu Abdül-Bâki (1122/ 1710). Mısır'da basılmıştır, beş cilttir, tatminkâr bir şerhtir.

3- Et-Temhîd Li-mâ Fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd, İbnu Abdil-berr yazmıştır.

4- El-İstizkâr fi Şerhi Mezâhibi Ulemai'l-Emsâr, bunu da İbnu Abdilberr yazmıştır.

Ebu Bekr İbnu'l-Arabî (543/ 1 148), Dehlevî (1176/ 1762), Aliyyül-Karî (1122/ 1710), el-Leknevî, Dârakutnî, İbnu Asâkir, vs. başkaları da Muvatta üzerine çeşitli çalışmalar yapmıştır.

---

1) İleride genişçe açıklanacağı üzere fıkıh bablarına göre hadisleri tanzim eden eserlere "Sünen" denir.
2) Müstahrec:Bir müellifin hadislerini başka senedlerle bulma çalışması.

AHMET İBNU HANBEL

Ahmed İbnu Hanbel İslâm'ın yetiştirdiği pek nâdir alimlerden biridir. Annesi ona hâmile olarak Merv'den ayrılmış 164 yılında Bağdat'ta dünyaya getirmiştir. Nesebi, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la birleşir. Hayatı, Abbasî

İmparatorluğu'nun en parlak dönemine rastlar. Babasını küçük yaşta kaybetmiş olmasına rağmen, mükemmel bir tahsîl hayatı geçirmiştir. Devrin büyük alimlerinden ders almıştır: Ebu Yusuf, Hüşeym İbnu Beşîr, İbrahim İbnu Sa'd, Sufyan İbnu Uyeyne, Yahya İbnu Ebî Zâide, Abdurrezzâk, Şâfiî, Gunder, Yahya İbnu Sâd el-Kattân, İsmâil İbnu Uleyyegi.

Ahmed İbnu Hanbel'in ilim tahsîlinde seyâhatler de mühim bir yer tutar. 186 yılında ilk seyahata başladığını kendisi anlatır. Basra, Kûfe, Vâsıt, Mekke, Yemen ilim için gittiği belli başlı yerlerdir.

Ahmed İbnu Hanbel, ilmî gayreti sonunda bir milyon hadîsî ezberlemiş ve hadîste hâfız ve hüccet unvanlarını almıştır. İbrahim el-Harbî: "Evvelîn ve âhirînin ilmini Allah, Ahmed'de topladı" der. Onun ilmî üstünlüğünü te'yîden İmam Şâfiî hazretleri de şöyle demiştir. "Bağdat'tan çıktığımda Ahmed'den daha efdal, daha âlim, daha fakîh birini geride bırakmadım". El-Kattân da: "Bana Ahmed gibisi hiç gelmedi". "Ahmed bu ümmetin nâdir âlimlerinden biridir (habr)" der. İbnu Mâkûla, Sahâbe ve Tâbiîn'in mezheplerini en iyi bilen kişinin Ahmed olduğunu söyler.

Ahmed İbnu Hanbel'in ilmî yönü kadar diyânet ve takvası da takdîr edilmiştir. Hiç izhâr etmediği bir vera, hiç ara vermediği bir ibâdet sahibi olduğunu İbnu Hibbân te'yîd eder. Oğlu Abdullah: "Babam gece ve gündüz, hergün üçyüz rek'at namaz kılardı" der.

Ahmed İbnu Hanbel'in bir diğer mümtaz yönü halku'l-Kur'ân meselesinde gösterdiği celâdet ve tahammül olmuştur. Mutezile mezhebi, Abbasi sarayına sızmayı becererek, kendi görüşlerini resmî devlet doktrini haline getirmişlerdir. 218-234 yılları arasında sırayla Halîfe Me'mûn, Mutasım, Vâsık ve Mütevekkil tarafından tam 16 yıl, bu görüşün zorla halka benimsetilmesine çalışıldı. İşe önce ulema ve kuzât gibi yüksek mevkîlerdeki kimselerden başlandı. Önce, "Kur'ân mahlûktur" görüşünün gerçek tevhîd akidesi olduğu, bunun aksine inanmanın küfür ve şirk olduğu söyleniyor, bu düşüncede olmayanların öldürüleceği belirtilip, sonra da teker teker kanaatleri soruluyordu. Hapse atılanlar, kamçılananlar, öldürülenler çoktu. Bu devlet terörü karşısında pek çokları vicdanlarına rağmen inançlarının aksini itiraf etmek zorunda bırakıldılar. Bu baskıya dayanamayıp eğilenler arasında kimler yoktu ki: Yahya İbnu Ma'în, Muhammed İbnu Sa'd, Ahmed İbnu İbrahim ed-Devrakî, Züheyr İbnu Harb Ebu Heyseme vs.

Birçokları belli bir noktaya kadar dayanmış olsa bile baskının sıkleti karşısında neticede "Kur'ân mahluktur" demek zorunda kalıyordu.

İşte, târihe devr-i mihne diye geçen bu işkenceli, kanlı şiddet devrinde ölümü de göze alıp, fikrini açıkça söylemekten çekinmeyen yegâne şahıs Ahmed İbnu Hanbel olmuştur. Mihne devrinde O, 18 ay hapiste kaldı. Ayaklarına zincirler vuruldu. 150 vazifeli kırbaçladı. Dayağın tesiriyle bayılır, ayılınca aynı sorulara maruz kalır, aynı cevabı verirdi. Bu sırada ağır yaralandı, bileği kırıldı, öldürüleceği, hiç ışık olmayan zindana atılacağı tehdidleri yapıldı.

Ahmed İbnu Hanbel, eğilmedi, taviz vermedi. Hep sünnî görüşü açık bir dille müdâfaa etti. İşkence sırasında yapılan ilmî münâzaralarda, muhâtaplarını hep susturdu, cevap veremez hâle soktu. Onun metâneti halka kuvve-i mânevî oldu. Halk bilhassa onun durumuyla ilgilendi, zaman zaman Saray'ın etrafında büyük kalabalıklar teşkîl etti. İşte bu alâkadır ki, Ahmed'i idam hususunda Saray'ın cesâretini kırdı. Herşeye rağmen öldürülmek üzere Bağdat'tan Tarsus'a gönderilirken 218 yılında Halîfe Me'mun'un ölüm haberi gelince, Bağdad'a geri çevrildi.

Bazı âlimler, Ahmed İbnu Hanbel bu metanetî göstermeseydi, mutezilî görüşün hâkimiyetini sarayda daha da kökleştirip, halka intikal edebileceği kanaatini beyan ederler. Bu sebeple, dine gelecek büyük bir fitnenin onun sabrı sayesinde atlatıldığı, bu yüzden hizmetinin büyük olduğu belirtilmiştir. Mesela Ali İbnu'l-Medînî: "Allah bu dini ridde zamanında Ebu Bekir (radıyallahu anh)'le, mihne zamanında Ahmed'le teyîd etti" der. İbnu Hibbân da: " ...Allah onunla Muhammed ümmetine yardım etti. Yani, (bir lütf i ilâhi olarak) mihnet sırasında sabredip direndi. O kendisini Allah için feda ederek, öldüresiye atılan dayaklara mâruz kaldı. Allah onu küfürden korudu ve kendisine uyulacak bir önder, sığınılacak bir melce yaptı."

Hem Ahmed İbnu Hanbel'in hizmetinin büyüklüğünü daha iyi anlamak ve hem de her zaman mâruz kalınmış ve -insanlık hayatta kaldığı müddetçe- maruz kalınmaya devam edilecek bu çeşit siyasî baskılar karşısında ulemanın göstereceği metânet, sabır ve direnmenin tesîr ve kıymetini belirtmek üzere mevzuyu derinlemesine tahlîl etmiş bulunan Talât Koçyiğit'in "Hadîsçilerle Kelamcılar Arasındaki Münâkaşalar" adlı kitabından bir pasaj sunuyoruz.

"Yahya İbnu Mâîn'in halku'l-Kur'ân'ı ikrarı, İmam Ahmed İbnu Hanbel üzerinde çok büyük tesir icra etmişti. İlerde de zikredeceğimiz gibi, İbnu Hanbel, Mutezile mezâlimine karşı direnen yegâne kimse idi. Ona göre, içlerinde Yahya İbnu Mâîn ve Züheyr İbnu Harb gibi meşhur hadîs imamlarının bulunduğu bu ilk gurup, eğer halifeye karşı direnseler, Kur'ân'ın mahluk olmadığını müdafaa etselerdi, durum bu derece inkişâf etmez ve Halîfe, daha başkalarını da imtihan etmek cesaretini gösteremezdi. Fakat onlar ikrar ettiler ve imtihan hadîsesinin daha geniş bir şekilde yayılmasına ön ayak oldular. Ahmed İbnu Hanbel, bu sebepten Yahya İbnu Mâîn'e darılmıştı. O derecede ki, İbnu'l Cevzî'nin rivâyeti doğru ise, bir hadîs imamı olarak, daima methettiği Yahya İbnu Mâîn'in, Halife'nin arzusuna uyduğu ve Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söylediği için, hadîslerinin yazılamayacağını, ondan hadîs rivâyet edilemeyeceğini söylemiştir. Yine İbnu'l-Cevzî'nin rivâyetine göre, Ahmed İbnu Hanbel hastalandığı zaman, kendisini ziyârete gelen Yahya İbnu Maîn'e, aynı sebepten, yattığı yerde arkasını dönmüş, onun yüzüne hiç bakmamış ve onunla hiç konuşmamıştır."(1).

Ahmed İbnu Hanbel, Halife Mütevekkil'in hilafetinin ikinci yılında yani hicrî 234, miladi 848 yılında mihne kaldırıldıktan sonra resmî itibâra da mazhar olmuş, gıyâbında âilesine maaş bile bağlanmıştır. Bişr İbnu'l Hâris: "Allah, Ahmed'i saf altın olarak çıkacağı bir ateşe atmıştır" der.

241 yılında vefat ettiği zaman cenâzesine, Zehebî'nin yazdığına göre, 60 bin kadın 800 bin erkek olmak üzere büyük bir kalabalık katılmış ve cenâze namazı kılmıştır. İbnu Hacer kaydeder ki tam 230 yıl sonra Ahmed İbnu Hanbel'in kabrinin yanına eş-Şerîf Ebu Cafer İbnu Ebî Musa için kabir kazılırken, İmam'ın kabri açılır ve bu esnada kefeninin hiç çürümemiş, kirlenmemiş, taptaze kaldığı görülür.

TALEBELERİ: Şüphesiz Ahmed İbnu Hanbel'in İslâm'a hizmeti mihne sırasında gösterdiği direnmeden ibaret değildir. Hadîsin kendisinden sonrakilere sıhhatlî bir şekilde intikâline de köprü olmuştur. Buhârî, Müslim, Şâfiî, Abdurrezzâk, Vekî, Ebu Kudâme es-Serahsî, Yahya İbnu Adem, Ebu'l-Kâsım el-Bagavî, iki oğlu Abdullah

ve Sâlih, İbnu Vehbî gibi meşhurlar Ahmed İbnu Hanbel'in talebeleri arasında zikredilirler.

MEZHEBİ: Ahmed İbnu Hanbel, hüccet mertebesinde bir muhaddis olmaktan öte büyük bir fakîh ve müçtehiddir. Hanbelî Mezhebi'nin kurucusudur. Fıkhî görüşlerini öncelikle hadîslere dayandırır. Ehl-i hadîs denen ilmî bir guruba mensuptur. Bunlar her meseleyi hadîsle çözme taraftarıdır. "Bana göre Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan olma ihtimali bulunan bir söz (yani zayıf bir hadîs), insan sözünden (yani fukahânın kıyasından) daha iyidir" derler. Bu sebeple bir mesele ile ilgili zayıf bir hadîs varsa orada kıyası terkederek o zayıf hadîsle amel ederler. Hadîse olan bu kuvvetli bağlılık, bir kısım hükümleri pek zayıf hadîslere dayandırmaya sebep olmuştur.

Sahâbe'nin görüşlerine ittiba da Ahmed İbnu Hanbel'in mühim bir prensibidir. Bir konuda Ashâb'tan farklı iki veya üç görüş rivâyet edilmişse o konuda Ahmed'in iki veya üç görüşü var demektir. Bu tutumu sebebiyle, onu fukahadan addetmemek görüşünde olanlar bile çıkmıştır. İbnu Abdi'l-Berr ve Taberî gibi. Bu yüzden Hanbeliler Taberî'ye karşı husûmet beslerler. Ancak çoğunluk itibariyle İslâm âlimleri, onun müçtehîd bir fakîh olduğunu, mezhebinin diğer mezhepler gibi Kur'ân, sünnet, icma ve kıyâs'a dayandığını kabûl ederler. Ancak mübrem zaruretlerde re'ye cevaz verir ve imkân oldukça fıkhî âhkâmı doğrudan doğruya hadîsten çıkarır.

Hanbelîler, sünnete olan sıkı bağlılıkları sebebiyle, bid'atı reddetmede diğer mezhep mensuplarından daha çok şiddet gösterirler. 661-728 yıllarında (Miladî 1263-1328) yaşamış olan Takiyyud'dîn İbnu Teymiye ve onun sâdık talebesi Muhammed İbnu Kayyim el-Cevziye (751/1351) Hanbelî Mezhebi lehinde yeniden mücâdeleye girişmiş ve şu iki prensibte ısrar etmişlerdir.

1- Kur'ân ve hadîs'in aklî izâhını yâni te'vîl'i reddetmek.

2- Her çeşit bid'atı ve bu meyanda mezar ziyâretini, evliyâdan istimdadı reddetmek.

Birçok meselede icmayı ümmete muhâlefeti gerektiren bu davranış sünnî çevrelerde soğukluk uyanmasına sebep oldu. Kendilerini

tekfire kadar götüren reaksiyonlar ortaya çıktı. Bu durum Hanbeli Mezhebi'nin gözden düşmesine yol açtı. O derece ki, İslâm Ansiklopedisi'nin verdiği bilgiye göre, 1906'da Ezher Üniversitesi'nin Hanbelilere mahsus bölümünde (Rivâku'l-Hanâbile'de) 3 Hanbeli muallimle 28 talebe kalmıştır. O yıl Ezher'de 312 muallim ve 9069 talebenin mevcudiyeti söz konusudur.

Onsekizinci asırda ortaya çıkan Vahhâbî hareketi de İbnu Teymiye'nin bir devamından başka bir şey değildir. Temelde, Hanbelî Mezhebi'nin ısrar ettiği, yukarıda kısaca temas ettiğimiz sünnet anlayışı yatar.

ESERLERİ: Ahmed İbnu Hanbel, bir çok eser vermiş bir zattır: Kitâbu'z-Zühd, Kitâbu'l-İlel, Kitâbu's-Salât ve mâ Yelzemu fîhâ, er-Reddu alâ'l-Zenâdika ve'l-Cehmiyye fî mâ Şekket fîhi min Müteşâbihi'l-Kur'ân, Kitâbu't-Taâti'r-Resûl, Kitâbu's-Sünne, Fetâva, Mesâilu's-Sâlih, et-Tefsîr, en-Nâsih ve'l-Mensûh, el-Müsned gibi.

EL-MÛSNED

Ahmed İbnu Hanbel'in en hacimli, en meşhur eseri Müsned'idir. Müsned tarzında yazılmış bulunan pek çok hadîs kitabı içerisinde de en çok şöhrete erişen Ahmed İbnu Hanbel'in müsnedidir. El-Müsned denince bu kastedilir.

Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'i iki sebeple alâka görmüş ve şöhrete ermiştir: 1- Muhtevasının zenginliği, 2- Hadîslerin sıhhati.

El-Müsned, onbini mükerrer olmak üzere kırk bin civarında hadîs ihtiva etmektedir. Hadîsler müsned esasına göre tanzîm edilmiştir. Yani, hadîsleri, rivâyet eden sahâbelerinin adına nisbet ederek zikretmek, mevzuuna göre değil.

Bazı yorumcular, bu tarzın, hadîsleri ezberlemek maksadıyla tanzîminden ortaya çıktığını söylemişlerdir. Öncelikle fıkhî istifâde düşünülseydi, sünen tarzına baş vurulurdu. Nitekim, bundan çok daha önce yazılmış olan Zeyd İbnu Ali Zeynelâbidîn'in eseri ile İmâm Mâlik'in eseri, hadîsleri fıkıh bablarına göre tanzîm etmişlerdir.

Ahmed İbnu Hanbel, sahâbeleri fazîlet sırasına göre tanzim etmiştir. Bunda temel prensip İslâm olmadaki önceliktir. Bu sebeple Aşere-i mübeşşere dediğimiz cennetle müjdelenen on kişi ilk başta gelir. Sonra bunlara yakın olanlar, sonra Ehl-i Beyt ve Benu Hâşim'e mensûb olanlar, bunları Mekkeliler, Medineliler, Şamlılar, Basralılar, Ümmehatu'l-mü'minîn ve diğer kadın sahâbeler tâkip eder.

Tabiî ki bu tarz tanzîm edilmiş bir kitapta değil bir hadîs, bir sahâbenin müsnedini bulmak bile çok zor bir iştir. Bu sebeple Müsned'in yeni baskılarının baş kısmına, kitapta müsnedi olan sahâbelerin alfabetik sıraya göre isim listeleri konmuştur. İstenen ismin karşısında, o zatın müsnedi kaçıncı cilt ve sayfada yer almıştır, hemen bulmak mümkündür.

Ahmed İbnu Hanbel, el-Müsned'i bir rivâyete göre 1.000.000, diğer bir rivâyete göre 750.000 hadîsten seçerek ortaya koymuştur. Eseri yirmisekiz yıl kadar çalışarak 228'de tamamladığı rivâyetlerde gelmiştir.

EL MÜSNED'İN SIHHAT DURUMU:

Ahmed İbnu Hanbel "sahîh" hadîsleri toplayan bir eser te'lif ettiğini iddia etmemiştir. Ehl-i hadîs denen diğer âlimler gibi, o da ulemaca terkinde ittifak hâsıl olmadıkça, kizbi zâhir olmadıkça râviden hadîs almıştır. Mecbûr kalmadıkça muhaddisleri cerhetme cihetine de gitmemiştir. Buna rağmen Müsned'e aldığı hadîsleri seçerek almış ve devamlı ayıklamalar yapmıştır. Oğlu Abdullah'ın rivâyetine göre ölüm döşeğinde bile Müsned'den bir hadîsin çıkarılmasını emretmiştir.

Bugünkü Müsned'in muhtevasında dörtte bir nisbetinde oğlu Abdullah'ın ilâvesi vardır. Az miktarda da, Müsned'i Abdullah'tan rivâyet eden Ebu Bekr Ahmed İbnu Ca'fer el-Kati'î'nin (v. 368/978) ilâvesi vardır.

Hadîs üstadları Müsned'in hadîslerine bir bütün olarak "sahîh" demezlerse de "makbûl" derler. Esâsen tenkide mâruz kalan hadîsler daha ziyâde Ebu Bekr el-Kâti'î ve oğlu Abdullah'ın ilâve ettikleri arasında yer alır. Muhammed İbnu Ca'fer el-Kettânî, Müsned'in hadîsleriyle ilgili şu bilgileri dermeyan eder: "...Bazıları mübâlağa ederek Müsned'e "sahîh" vasfını, ıtlak etmişlerdir. Ancak gerçek

şudur: İçinde çok miktarda zayıf hadîs var." Zayıflıkta bir kısmının durumu daha da ileri gider. Öyle ki, İbnu'l-Cevzî meşhur el-Mevzuat adlı kitabında, Müsned'in bir kısım hadîslerinin mevzu (uydurma) olduğunu söylemiştir. Ancak, Hâfız Ebu'l-Fadl el-Irakî bazı hadîslerden mevzuluk iddiasını reddetmiştir. Geri kalanlardaki mevzuluk iddiasını da Hâfız İbnu Hacer (el-Kavlu'l-müsedded fi'z-zebbî an Müsnedi Ahmed adlı kitabında) ve Suyutî (İbnu Hacer'in mezkûr kitabına yaptığı ez-Zeylu'l-Mümehhed alâ'l-Kavli'l-Müsedded adlı zeylinde) reddederler. Bunlardan İbnu Hacer, Müsned'in içerisinde hiçbir mevzu hadîsin olmadığını söyler ve "Sahîh hadîsleri cemetmek maksadı gütmeksizin ortaya konmuş te'liflerin en güzeli olduğuna hükmeder. Der ki: "Müsned'de Sahîheyn'e ziyâde teşkil eden hadîsler, zayıflıkta Sünenu Ebî Dâvud ve Tırmizî'de mevcut Sâhîheyn'e ziyâde hadîslerden daha ileri değildir". Bâzı âlimler de şöyle demiştir: "Müsned'de yer alan zayıf hadîslerin durumu, müteahhîr ulemânın sahîh addettiği hadîslerden geri değildir."

Suyutî: "Müsned'in içindeki her hadîs makbûldur, zira zayıflar da hasen'e yakındır" der.

İbnu'l-Cevzî tarafından mevzû olduğu ileri sürülen hadîslerin sayısı 29'dur. Irakî'nin ilâve ettiği miktar da 9'dur. Bu iddiaların doğruluğu bilfarz bütün âlimlerce kabul edilmiş bile olsa 30 bin hadîslik bir te'lifden fazla bir bir şey ifâde etmez. Kaldı ki, bu iddianın sahibi, İbnu'l-Cevzî vasfı müteşeddîd olan bir zâttır, İbnu Hacer ve Suyûtî gibi cerh ve ta'dîl'de görüşleri mûteber olan mûtedil âlimlerce reddedilmiştir. Bu durum da Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'inde yer alan hadîslerin sıhhat durumu hakkında ikna edici bir bilgi verir. Nitekim ileride belirteceğimiz üzere, Dehlevî, Müsned'i Ebu Davud, Tirmizî, Nesâî'nin tabakasında (ikinci tabaka) zikredecektir.

MÜSNED'İN RİVAYETİ;

Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'ini, önce oğlu Abdullah almış o da talebesi Ebu Bekr Ahmed İbnu Ca'ferel-Kati'î'ye rivâyet etmiştir. Şu halde elimizdeki Müsned nüshası el-Kati'î rivâyetidir. Gerek Abdullah ve gerekse el-Kati'î'nin Müsned'e ilâvelerde bulunduğunu söylemiştik. Bunu rivâyet sigasından anlamak mümkün:

1- Ahmed'in rivâyetleri şu sigayla başlar:

Haddesenî Abdullah haddesenî Ebî. (Yani: Bana Abdullah rivâyet etti ve dedi ki: Bana babam (Ahmed) rivâyet etti ve dediki...)

2- Abdullah'ın ilaveleri şu sigayla başlar:

Haddesenî Abdullah, haddesenî fülân (yani bana Abdullah anlattı, ona da falan anlattı...)

3- Ebu Bekr el-Katî'î'nin ilâveleri de şöyle başlar: Haddesenî fülan (yani bana falanca anlattı...)

Ayrıca Abdullah, Müsned'i babasından hep sema yoluyla almamıştır. Bir kısmını sema, bir kısmını arz, bir kısmını vicâde, bir kısmını sema-arz, bir kısmını da sema-vicâde yoluyla almıştır. Hadîslerin sevk sigasından bunlar derhal anlaşılmaktadır.

MÜSNED ÜZERİNE ÇALIŞMALAR

Müsned, kıymeti nisbetinde âlâka görmüş, eskiden beri istinsâh edilmiş, üzerine bazı çalışmalar yapılmış bir kitaptır. Keşfu'z-Zünûn, Müsned üzerine Ebu Ömer Muhammed İbnu Abdi'l-Vâhid, Sirâcü'd-Din Ömer İbnu Ali (İbnu Mulakkin diye meşhurdur), Suyûtî'nin çeşitli çalışmalar yaptığını Ebu'l-Hasan İbnu Abdi'l-Hâdi es-Sindî'nin (v. 1139/1726) geniş bir şerh yaptığını belirtir.

Muasır muhaddislerden Mısırlı Ahmed Muhammed Şâkir (merhum) Müsned'deki hadîsleri tahkik ederek, numaralayarak yeni bir baskıya başlamış; her cildin sonuna, hadîsleri konularına göre tertiplemiş hadîs numaralarını muhtevî listeler koymuş, isnadları açıklayan dipnotlar koymuş, ancak çalışmayı tamamlayamadan vefat etmiştir.

Müsned üzerine, yine Mısır'da yapılan bir çalışma Ahmed Abdurrahman es-Sâati'ye aittir. Bu zat, Müsned'deki hadîsleri konularına göre tertiplemiş, senedleri, sahâbe hâriç, atmış, birçok konuya temas eden hadîsleri bir yerde tam olarak vermiş, başka yerlerde sâdece bâbla ilgili kısımları almak suretiyle kısaltmıştır, el-Fethu'r-Rabbânî li-Tertîbi Müsnedi'l-İmâm Ahmed İbnu Hanbel eş-Şeybânî adını taşıyan eser yedi ana bölüme (kitap), her bölüm bâblara ayrılır. Es-Saâtî, sonradan esere, kelime açıklamasıyla sınırlı

diyebileceğimiz kısalıkta bir de şerh eklemiştir. Bugün beraberce 16 cilt halinde matbûdur.

Ahmed İbnu Hanbel'in Müsnedî'ndeki hadîslerin baş kısmını esas alarak, Müsned'deki yerlerini gösteren alfabetik bir fihristi 1985 yılında basılmıştır. Eserin sâhibi Ebu Hâcir Muhammed es-Sâd İbnu Besyûnî'dir. Beyrut'ta basılmıştır.

Hal-i hazırda, Müsned'in 1313 yılında Mısır'da yapılmış bir baskısı ve o baskıdan yapılan ofset baskıları piyasada mevcuttur.

---

1) Ahmed İbnu Hanbel'in "Mihne" vesilesiyle kırıldığı Yahya İbnu Mân'in ne kadar mühim bir şahsiyed olduğunu şu şehadetten anlamak mümkündür: "Hilâl İbnu'l-Alâ der ki: "Allah bu ümmete zamanlarında dört şahısla nimette bulundu. Şafiî ile; O, Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm)'ın hadislerini öğrenip fıkhını ortaya koydu. Ahmed'le; O mihne sırasında zulme karşı direndi; Yahya İbnu Mâîn'le; O, Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm)'ın hadîslerinden uydurmaları ayıkladı ve uydurmalara karşı korudu. Ve Ebu Ubeyd'le bu zat da garib kelimeleri açıklayarak hadîslerin anlaşılmasını kolaylaştırdı."

KÜTÜB-İ SİTTE MÜELLİFLERİ, ŞARTLARI, MEVKİLERİ

KISA TANITMA: "Kütüb" Arapça'da kitaplar demektir, "sitte" kelimesi de altı olunca, Kütüb-i Sitte altı kitaplar mânâsına gelir. Tasnif devrinin en mühim teliflerini teşkil ederler. Bunlar Buhârî ve Müslim'in Câmîleri ile Ebu Davud, Tirmizi, Nesâî ve İbnu Mâce'nin Sünenleridir.

Evet Kütüb-i Sitte altı meşhur kitabın teşkîl ettiği bir grup kitabı ifâde eder. Bunların şöhreti önce, yazılışlarındaki gâyeden ileri gelir. Müellifleri, bunları te'lîf ederken: "Sahîh hadîsler"den müteşekkil bir eser te'lîf etmeyi gâye edinmişlerdir. Ortaya konan pek çok hadîs mecmuasında "sahîhlerini seçmek" diye peşin bir prensip ve gâye olmamıştır. Ancak bu kitaplarda o gâye güdülmüş ve bunda büyük ölçüde muvaffak olunmuştur.

Arkadan gelen İslâm uleması, dinî veya dünyevî meselelerin çözümünde, Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında, ahlâk ve âdâb'ın

tanziminde vs. hadîse duyduğu ihtiyacı karşılamak için sıhhat durumu üstün olan bu kitaplara müracaat etmiştir.

Ravilerinin tanıtılması, garîb kelimelerinin açıklanması, hadîslerinin şerh edilerek herkesin anlıyacağı hale getirilmesi gibi bir kısım çalışmaları da âlimler daha ziyâde bu eserler üzerine yapmışlardır. Bir başka ifâde ile İslâm uleması, sıhhat yönünden arzettiği ehemmiyet nisbetinde hadîs kitaplarına himmet ve alâka göstermiştir. Bu nisbette de o kitaplar meşhur olmuşlar ve kıymet kazanmışlardır.

UMUMÎ BİLGİLER:

Kütüb-i Sitte'nin her biri hakkında ayrı ayrı bilgi vermezden önce bazı umumî bilgiler kaydetmek isteriz:

1- Sıhhat dereceleri farklıdır. Yâni hepsine "sahîh" vasfı ıtlak edilirse de; sıhhatte hepsi aynı derecede eşit değildir. Bu açıdan Buhârî en başta gelir. İbnu Mâce en son sırada yer alır.

2- Bir kitabın içindeki bütün hadîsler eşit derecede değildir. Yani, kitaplara "sahîh" vasfı umumiyet itibâriyle, hadîslerinin çoğunda hâkim olan vasfa binaen verilmiştir. Meselâ Buhârî'nin bütün hadîsleri aynı eşitlikte "sahîh" değildir. Bazılarının sıhhati, diğerlerine nazaran daha üstündür.

3- Sıhhat yönüyle en üstün hadîsler sâdece Buhârî'de değildir. "Buhârî en üst", veya "İbnu Mâce en alt mertebede yer alır" derken bu üstünlük veya mâdunluk her bir hadîs için geçerli değildir. İbnu Mâce'de, Buhârî'nin en sıhhatli hadîsleri derecesinde hadîs bulunabilir ve gerçekten de mevcuttur. Buhârî'de de İbnu Mâce'nin bazı hadîslerindeki sıhhata erişemiyen, derecesi düşük hadîsler bulunabilir ve vardır da.

4- Bu kitaplarda tekrar edilen hadîsler vardır. Yani bir hadîs, bir kitabın içinde bir kaç kere tekrar edilmiş olabilir. Bu hadîs sâdece bir kitapta değil, altı kitabın bir kaçında veya hepsinde tekerrür edebilir. Sözgelimi Buhârî, bir hadîsi, o hadîste mevcut farklı fıkhî hüküm sayısınca değişik yerlerde tekrâr eder. Aynı bir hadîsin diğer kitaplarda da yer alması sıkça görülen bir vak'adır.

5- Kütüb-i Sitte müellifleri hadîslerin sıhhatini aramakta prensip olarak müşterek iseler de, sahîh olması için koştukları şartlarda az çok farklılıklar var. Buhârî en sıkı şartları koştuğu için onun kitabı Kur'ân'dan sonra en sahîh kitap addedilmiştir.

6- Kütüb-i Sitte'nin hepsi, hadîsleri, mevzularını esâs alarak tanzîm ederler. Namazla ilgili olanlar, oruçla ilgili olanlar bir arada verilir. Hadîslerin tanzîminde tâkip edilen bu temel prensip hepsinde müşterek olmakla birlikte, yine tanzîm yönüyle, aralarında, bâzı teferruat ve inceliklerde farklar vardır. Sözgelimi Müslim, bir hadîsin bütün turûkunu bir arada vermeyi mühim bir prensip yaparken Buhârî böyle bir hususu hiç düşünmemiştir, o fıkıh yapmayı esas alarak, hadîsleri, içindeki fıkha göre, her seferinde bir başka tarîkini vererek tekrar eder.

7- Buhârî ve Müslim dâhil, hiç biri, kendi kitabı dışında kalan hadîslerin gayr-ı sahîh olduğunu iddia etmemiştir.

8- Sırf sahîh hadîsleri ihtiva eden bir kitap yazma işini ilk ele alıp gerçekleştiren Buhârî olmuştur. Diğerleri onun açtığı çığırda yürümüşlerdir.

HADÎS MİKTARI:

Kütüb-i Sitte'de ne kadar hadîs vardır? diye bir soru hatıra gelebilir. Buna kesin bir rakam verilemez. Çünkü, yukarıda belirttiğimiz veçhile, her kitapta mevcut olan hadîs sayısını tekrarlı ve tekrarsız diye ayrı ayrı mütâlaa etmemiz gerektiği gibi, toplam altı kitabın tekrar olan ve olmayan hadîslerini de ayrı ayrı mütâlaa etmemiz gerekmektedir. Ve ayrıca, mâna itibariyle birbirine çok yakın hadîsler var. Bunların senetleri farklı olduğu için hadîsler ayrı ayrı sayıya girer. Öte yandan bir kısım hadîsler, aynı sahâbenin rivâyetidir, sonradan ravilerde değişiklik olmuştur. Normalde bunlar da ayrı ayrı sayıya girer. Öyle ise, aynı veya yakın muhtevadaki hadîsleri senedine bakarak, ayrı ayrı sayıya dâhîl etmiş oluyoruz. Halbuki mâna açısından bir mütalaa etmek daha uygundur. Demek ki, hadîslerin miktarını tesbitte bâzı zorluklar söz konusu. Biz yine de bir fikir vermek için şu rakamları kaydedeceğiz:

Buhârî 9082 hadîs (Tekrarlarıyla)

Müslim 7275 hadîs (Tekrarlarıyla)

Nesâî 5724 hadîs (Tekrarlarıyla)

Ebu Dâvud 5274 hadîs (Tekrarlarıyla)

Tirmizî 3951 hadîs (Tekrarlarıyla)

İbnu Mace 4341 hadîs (Tekrarlarıyla)

Toplam 35647 hadîs (Tekrarlarıyla)

Bazılarınca Kütüb-i Sitte'den sayılması haysiyetiyle Muvattayı da göz önüne almak gerekirse, Muhammed Fuad Abdulbâki'nin baskısı itibariyle 1826 hadîs mevcuttur.

En başta AÇIKLAMALAR kısmında da belirttiğimiz üzere, altıncı kitabı Muvatta olan Kütüb-i Sitte'nin muhtasarı durumundaki Teysîru'l-Vüsûl'da 5988 hadîs mevcuttur. Hemen belirtelim ki, bu eserin müellifi İbnu Deybe kitaba, Kütüb-i Sitte'de bulunmayan bir kısım hadîsler ilâve etmiştir ve ayrıca yukarıdaki sayıya öyle rivâyetler girmiştir ki, muhteva olarak bir öncekinden ayırmak, müstakil addetmek zordur.

Şu halde, Kütüb-i Sitte'deki hadîslerin sayısı hususunda izâfiliği esas alıp, ortalama takrîbî, nisbî rakamlardan söz etmek gerekir.

KÜTÜB-İ SİTTE'NİN ŞARTLARI

Hadîs ilmi açısından Kütüb-i Sitte'nin şartlarının bilinmesi mühim bir meseledir. Ancak hemen belirtelim ki, bunların şartları şunlardır diye üç beş maddede sıralayıvermek mümkün değildir. Sebebine gelince:

1- Muhammed İbnu Tâhir el-Makdisî'nin ifâdesiyle, İmamlardan hiç biri: "Ben kitabıma şu şartlara uygun olan hadîsleri aldım" diye bir açıklamada bulunmamıştır"(1). Bazı münferid beyanlar varsa da bunlarla genellemeye gitmek mümkün değildir.

2- Aradıkları şartlarda müşterek prensiplerle birlikte, her birinin kendine has nokta-i nazarı ve şurûtu var.

Bu sebeplerden dolayı tâ bidâyetten beri muhakkik âlimler, Kütüb-i Sitte imamlarının istinad ettiği şartları, o kitapları inceleyerek,

hadîsleri rivâyet eden râvilerin durumlarını, taşıdıkları evsafı tedkik ederek bulmanın gereğine inanmışlardır. Bu maksadla bazan müstakil eserler yazılmış bazan da umumî eserlerde yeri geldikçe meseleye temâs edilmiştir.

MUSTAKİL ESERLER: Kütüb-i Sitte'nin şartları üzerine te'lîf edilen müstakil eserler şunlardır:

1- İbnu Mende diye meşhur el-Hâfız Ebu Abdillah Muhammed İbnu İshâk (v. 395/1004): Şurûtu'l-Cimme Fi'l-Kırâeti ve's-Semâi ve'l-Münâveleti ve'l-İcâze.

2- El-Hâfız Muhammed İbnu Tâhir el-Makdisî (507/1113): Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte.

3 El-Hâfız Ebu Bekr Muhammed İbnu Musa el-Hazimî (584/ 1188): Şurutu'l-Eimmeti'l-Hamse.

MÜŞTEREK ŞARTLAR:Kütüb-i Sitte imamlarından her birinin, diğerinden farklı olan yönlerine geçmeden müştereken tâbi olduğu şartları belirtmede fayda var. Kitabımızın Usul Bahsi'nde daha geniş olarak durulacağı üzere, bir rivâyetin sahîh olabilmesi için, bütün İslâm ulemasının müştereken kabul ettiği bazı temel şartlar bulunmakta. Bu şartları Kütüb-i Sitte imamları aynen aramışlardır. Onlar, sahîh hadîsi tarîf ederken zikredilen evsaf olup, şunlardır:

1. Ravi müslüman olacak, gayr-ı müslimin rivâyeti alınmaz.

2. Râvi âkil olacak, mümeyyiz olmayan çocuk veya mecnunun rivâyeti makbul değildir.

3. Râvi doğru sözlü olacak, yalancı bilinen kimsenin rivâyeti alınmaz.
4. Râvi meşhur olacak, yani kendisinden, en az iki kişi hadîs almış olacak veya cerh ve tâdîl yönünden hali bilinecek.

5. Müdellis olmayacak, yani hadîs rivâyetini dürüst şekilde yapmalıdır. Hadîsin, gerek senedinde ve gerekse metnindeki bir kısım kusurları gizlemeye kalkarsa bu kimsenin rivâyeti sahîh olmaz.

6. Diyânet sahibi olacak, fâsık olmayacak. Farzları yapmayan, haramları işleyen kimseden hadîs alınmaz.

7. İtikadı düzgün olacak. Küfrünü gerektiren sapık inanç sahiplerinden hadîs alınmaz. Ehl-i bid'a denen şiadan hadîs alınırsa da, onların küfre götüren bâtıl inançlara düşenlerinden alınmaz.

8. Mürüvvet denen insanî yönü, ahlâkî durumu, örf ve edeb kaidelerine riâyetkârlığı da aranmıştır. Mürüvveti noksan kimselerin rivâyette dürüst olamayacağı, hadîslerinin sahîh addedilmemesi gereği kabul edilmiştir.

9. Zabt'ı tam olacak. Yazdıklarına, ezberlediklerine hâkim olacak.

Bu sayılanlardan 1., 3., 4., 5., 6. ve 7. maddeler bazan ADALET kelimesiyle ifâde edilir. Râvi adâlet sâhibi olmalıdır dendi mi hepsi kastedilmiş olur. Bunlar râvilerde aranan şartlar. Bu şartlarda çoğunluk müttefiktir. Bazı teferruatta farklılıklar söz konusudur, bunlara usul bahislerinde temas edeceğiz.

10. İttisal şartı. Hadîsin sıhhatine tesîr eden mühim bir şarttır. Senette kopukluk olmamalıdır. Yâni rivâyet, Resûlullah(aleyhissalâtu vesselâm)'a kadar birbirini görmüş olan râviler kanalıyla gelmelidir.

11. Muhâlefet olmamalıdır. Yani hadîs, bir başka hadîs'in veya âyetin hükmüne muhâlefet etmemelidir. Muhalefet taşıyan hadîslere şazz, münker gibi isimler de verilmiştir.

12. Son bir müşterek şart hadîsin muallel olmamasıdır. Yani herkesin fark edemeyeceği, hadîs ilmini çok iyi bilenlerin keşfedeceği gâmız, ince bir kusur. Şu halde, bir hadîsi sahîh kabul edebilmek için bu şartları aramada âlimler müttefiktirler. Bunlardan biri eksik olsa hadîs "sahih" olmaz.

HUSUSÎ ŞARTLAR: Yukarıda kaydedilen şartlarda herkes müşterek olmakla beraber, bunların anlaşılması ve tahakkuk şartlarına inildikçe ortaya çıkan teferruatta ayrılıklar, farklılıklar zuhûr etmektedir. Burada kaydedeceğimiz en mühim mesele ittisal'in tahakkukuyla ilgili hususî şarttır. Buhârî bu meselede münferid ve çok kesin bir yol tutmuştur.

Ona göre, ittisalin gerçek mânada tahakkuku, râvi hadîsi kimden rivâyet ediyorsa, onunla berâberliği zanna dayanmamalı, kesin

olmalı ve mümârese şartı gerçekleşmelidir.

Bu husus râvinin şahsî vasfına girmez, hocası ile temas durumunu ifade eder. Râvi şahsî vasıflarıyla mükemmel olsa bile, hadîs rivâyet ettiği kimse (şeyhi veya hocası) ile temâs ve berâberlik durumu ikna edici değilse, Buhârî hazretleri o rivâyeti sahîh addetmez.

RÂVİLERİN TABAKALARI:

Mevzuumuza girerken isminden bahsettiğimiz Hâzimî, Kütüb-i Sitte kitapları arasında mevcut olan farkları göstermek maksadıyla; râvileri, az yukarıda verdiğimiz vasıflara uyma yönlerinden bir sınıflamaya -kendi ifâdesiyle tabakalara ayırmaya- tabi tutar. Ona göre, hangisi olursa olsun, bütün râviler şu beş tabakadan birinde yer alır, rivâyeti de ona göre sıhhat açısından az veya çok bir değer taşır:

BİRİNCİ TABAKA: Bunlar, bir râvide aranan bütün sıhhat şartlarını, gerek adâlet ve gerekse zabt yönünden tam ve eksiksiz olarak hâiz olan râvilerdir.

Ayrıca, hadîs aldığı zâtı uzun müddet görmüş, tam bir mümârese, tanışma hâsıl olmuştur.

Bu tabakada olan râviler sıhhatçe en üstün râvilerdir. Rivâyetleri bir babta asıl olarak kabul edilir.

Bu tabaka Buhârî'nin tabakasıdır. Buhârî bir hadîsi sahîh kabul ederek herhangi bir bâba asıl yapmak için, bu şartları haiz râvilerce rivâyet edilmesini şart koşmuştur.

İKİNCİ TABAKA: Adalet ve Zabt vasıfları yönüyle birinci tabadaki râviler gibi olmakla berâber, şeyhi ile berâberliği az olan ve bu sebeple şeyhinin rivâyetleri hakkında fazla mümâresesi, bilgisi olmayan kimselerdir. Bunlar itkânda birinci tabakadan geridirler.

Bir hadîsin sahîh addedilmesi için Müslim bu azıcık beraberliği yeterli bulur. Buhârî'ye göre bu vasıftaki râvinin rivâyeti bir bâbta asıl olmazken, Müslim'e göre olmaktadır.

Az sonra, kendi ifadesinden kaydedeceğimiz üzere Müslim, görüşme şartları içinde bulunan sikaları görüştüklerine dâir sarâhat olmasa bile görüşmüş kabul edecek, bu şartlardaki rivâyeti sahîh addedecektir.

ÜÇÜNCÜ TABAKA: Bu tabakada yer alan râvîler hocaları ile uzun zaman berâber olmuş mümâresesi tam olmakla beraber, adelet ve zabt yönlerinde bir kusur, bir eksiklik bulunan râvilerdir. Bunlar kabul ve red ortasındadırlar. Bazıları makbûl addederken diğer bazıları reddetmiştir. Bir başka ifade ile muhtelefun fih'tirler. Ebu Davud ve Nesâî'nin, hadîs kabûlünde yeterli buldukları şartlar budur. Onlara göre, bu vasıftaki şahısların rivâyetleri sahîhtir.

DÖRDÜNCÜ TABAKA: Bunlar, üçüncü tabakadakiler gibi, cerh sebeplerinden birini taşımaktan başka, hadîs aldığı şeyhi ile mümâresesi de eksik olan râvilerdir. Bu tabaka Tirmizî'nin tabakasıdır. O, bu şartları taşıyan râvilerin hadîslerini kitabına almakta beis görmemiştir.

Hemen belirtelim ki, Tirmizî, yeri gelince açıklayacağımız üzere, bu çeşit hadîsleri -aynı babta gelen eşit derecede veya daha sahîh hadîslerin desteği gibi- başka bazı şartlarla kitabına almıştır.

BEŞİNCİ TABAKA: Zayıf ve meçhul râvilerin dâhil olduğu grubu teşkil eder.

Ebu Dâvud ve ondan sonra gelenlerin şartlarına uygun olarak fıkhî mevzularda hadîs tahrîc eden bir kimse için, bu tabakaya mensup ricâlden itibâr (yâni başka bir zayıfı güçlendirmek) maksadıyla hadîs almak câiz ise de Buhârî ve Müslim'in şartlarıyla hareket edenlere câiz değildir.

Az ilerde, belirteceğimiz üzere, bir kısım mûcib sebeplerle Buhârî ikinci, Müslim de üçüncü tabaka ricalinin bâzılarından hadîs almışlardır. Ebu Dâvud da dördüncü tabaka ricâlinden hadîs almıştır.

Görüldüğü gibi bu taksîm'de İbnu Mâce'nin ismi geçmemektedir. Çünkü, Hâzimî'ye göre Kütüb-i Sitte değil, Kütüb-i Hamse yâni altı değil, beş kitap mevzubahistir.

Yine belirtelim ki, Hâzimî, bu taksimle ricâl bilgisi olanlara, hadîsin senedine bakar bakmaz, hadîsin değerlendirilmesi hususunda umumî bir mi'yâr, oldukça muteber bir kriter, her kapıyı açacak bir anahtar vermiş olmaktadır.

Hazimî açısından en mühim şart Buhârî ve Müslim'in şartlarıdır. Diğerleri arasında ciddî bir fark yoktur. Şu ifâde onundur: "Ebu Dâvud ve ondan sonra gelenlerin şartlarına gelince, bunların şartları birbirine yakındır. Bunlardan bir tanesinin sözünü nakletmekle yetineceğiz, diğerleri ise onun gibidir" Hazimî, arkadan, Ebu Dâvud'un Mekke ahâlisine hitâben, Sünen'inde yer alan hadîslerin durumlarını bildiren bir mektubundan nakilde bulunur. Ebu Dâvud'la ilgili bahiste bu mektuptan bazı pasajlar vereceğiz.

---

1) Makdisi, Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte'de kesin ve mutlak bir uslûpla bu iddiada bulunur. Bunu itlâk'ı üzere almak yanlış olur. Zira görüleceği üzere Buhâri, Müslim ve Ebû Davud'un bazı açıklamaları mevcuttur.

SAHÎHEYN

Hâkim en-Neysâbûrî, el-Medhal ilâ Mârifeti Kitâbi'l-İklîl'de, Sahîheyn'de yer alan hadîslerin, Sahâbe'den itibâren hep meşhûr olan (yani kendisinden en az iki kişinin hadîs almış bulunduğu) râviler tarafından rivâyet edilen hadîsler olduğunu ileri sürmüş ise de bunun hatalı olduğu açıklanmıştır. Nitekim Muhammed İbnu Tâhir el-Makdisî, yukarıda adını verdiğimiz eserinde, Buhârî ve Müslim'in meşhur olmayan râvilerinden örnekler vererek bu iddianın geçersizliğini gösterir. Ayrıca, Hâfız Ziyâu'l-Makdisî'de, Buhârî ve Müslim'in tek tarîkden yaptıkları garîb ve ferd rivâyetlerini Garîbu's-Sahîhayn adında müstakil bir te'lifde cemetmiştir. Burada yer alan ikiyüzden fazla rivâyet, Şeyheyn'în hadîs kabulünde böyle bir şart koşmadıklarının daha muknî bir delili olmaktadır.

Ancak, konuyu tahlil eden İbnu Hacer, Hâkim'in bu iddiasının mutlak olmasa bile bâzı kayıtlarla doğruluğuna hükmeder. Şöyle der: "Hâkim'in mevzubahs ettiği şart, kendilerinden Buhârî'nin tahriçte bulunduğu bir kısım Sahâbe hakkında geçersiz olsa bile, Sahâbe'den sonra gelen râviler hakkında mûteberdir. Buhârî'de asıl

(yani bir babın istinad ettiği, babtaki fıkhî hükme delîl olan müsned rivâyet) olarak rivâyet edilen hadîsler arasında, tek râvisi olan (yani meşhur olmayan) kimseden tek bir râvi mevcut değildir". Suyutî de, Tedrîb'de, Hâkim'in sözünü az bir te'ville, kabul eden başkalarını kaydeder. Bu te'vîle göre, Hâkim, meşhur iddiasında "Sahîheyn'deki hadîslerin ikişer tarîk'den gelmiş olduğunu söylemek istememiş, en az iki râvisi bulunan yâni meçhûl olmaktan çıkıp meşhûr vasfını alan râvîlerden rivâyet edilmiş olduğunu söylemek istemiştir". Ne var ki, Suyutî'nin de belirttiği üzere, bu iddia, Hâkim'in ilmî tesâhül'ünden yani gevşekliğinden ileri gelen bir durumdur, gerçeği aksettirmekten uzaktır.

BUHÂRİ İLE MÜSLİM ARASINDAKİ FARK: Buhârî ve Müslim, râvilerinin, adalet ve zabt yönünden mükemmel olmalarını aramakta müttefiktirler. En mühim fark râvinin hocası ile münâsebeti noktasında düğümlenir. Buhârî, hoca ile talebe arasında lika'yı yâni yüz yüze gelmeyi şart koşarken Müslim, muâsara'yı yâni aynı asırda, görüşebilmiş olma şartları dâhilinde yaşamış olmayı yeterli bulmaktadır.

Müslim, Sahih'inin mukaddime kısmında sika bir râvinin, muâsırı olan bir diğer sikadan karşılaşmış olmayı tasrîh etmeden, yâni mu'an'an bir siga ile rivâyet ettiği hadîsin mevsul kabul edilmesi gereğine inandığını belirtmekle kalmaz, buna karşı çıkana ağır bir dille hücum eder. İsim vermese de bu sözüyle tenkîd ettiği kimse Buhârî'dir. Zira, her ne kadar Buhârî'nin hocalarından Ali İbnu'l-Medîni gibi başkaları da mu'an'an rivâyetin, Lika bilinmedikçe, muttasıl kabul edilmemesi gerektiğini söylemişlerse de, bu hususta ısrar edip, eserinde fiilen tatbîk eden Buhârî olmuştur. Müslim'in beyanı özetle şöyle: "...Kavlini anlatmaktan ve çürük fikrini haber vermekten söz açtığımız bu kimsenin zu'muna göre, 'Senedinde fülânun an fülânin' ibâresi bulunan her hadîsin râvilerinin -aynı asırda yaşadıkları ilmen sâbit ve râvînin hadîsi, şeyhinin ağzından işitmiş olması pek âla mümkün olduğu halde, yalnız ondan işittiğini biz bilmiyor ve rivâyetlerin hiç birinde bu iki râvinin- buluştukları veya bir hadîs söyleştikleri zikredilmiyorsa, bu şekilde gelen hiçbir haberden hüccet olmaz." İsnadlara ta'n husûsunda bu kavl -Allah sana merhamet etsin- uydurma, yeni çıkma, sâhibinden önce kimse tarafından

söylenmemiş ve ehl-i ilimden hiçbir taraftarı bulunmayan bir sözdür... Mevsuk (güvenilir) olan her râvi, kendi gibi sika olana bir hadîs rivâyet eder ve her ikisi bir asırda bulunmakla onunla görüşmek ve kendisinden hadîs dinlemek câiz ve mümkün olunca, bir araya geldikleri ve vicâhen görüştükleri hiçbir haberde bulunmasa bile, o rivâyet sâbittir ve hücciyyeti (delil olması, kendisiyle amel edilmesi) lâzımdır. Ancak ortada, bu râvinin rivâyette bulunduğu zatla görüşmediğine, yahut ondan bir şey işitmediğine apaçık delalet eden bir delîl bulunursa o başka..."

Şu halde, Müslim'le Buhârî arasındaki en mühim farkı, sikanın mu'an'an rivâyetini mevsûl addedip sahîh kabul edip etmemek teşkîl ediyor. Buhârî Lika şart derken Müslim, yukarıdaki beyanından da anlaşılacağı üzere mu'an'an bir rivâyeti, şu şartlarla mevsûl kabûl ediyor:

1- Mu'an'ın (yani hadîsi "falandan işittim" diyerek bizzat işitmiş olma durumunu açıklamadan rivayet yapan kimse) sika olacak. Şu halde müdellis'in mu'an'an rivâyetini Müslim de mevsul addetmiyor.

2- Aynı asırda yaşamış olacaklar.

3- Görüşme imkânı içinde bulunacaklar.

4- Görüşmediklerine dair sarâhat olmayacak.

Arada küçük gibi görünen bu fark, bir hadîsin sahîh olabilmesi için akla gelebilecek bütün şartları tamamlayarak, her çeşit tereddüdü izâle ettiğinden Buhârî'ye müstesna bir üstünlük kazandırmıştır.

SAHÎHEYN'DE MUALLAK HADÎS: Muallak diye rivâyetin senedinin baş tarafından (yani müellif tarafından bir veya bir kaç ravinin düşmüş bulunduğu rivayete denir. Hadîsi bu şekilde rivayet etmeye de ta'lîk denir. Sözgelimi, Buhârî, herhangi bir hadîsi: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki" veya "Ebu Hüreyre'nin rivâyetine göre Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurmuştur:" diyerek kaydetmişse buna muallak hadîs denir. Görüldüğü üzere, burada senet yoktur. Elbetteki, senette eksiklik olduğu takdirde o hadîs zayıftır.

Hemen belirtelim ki, Buhârî ve Müslim'de muallak hadîs vardır. Ancak muallaklar Müslim'de 14 tane olmasına rağmen, Buhâri'de kıyaslanamayacak kadar çoktur: 1341 tâne. Ve Buhârî'de muallak hadîsler, ayrıca ele alınacak kadar ehemmiyet arzeden bir husustur. Çünkü, bu kadar muallak hadîse rağmen nasıl "sahîh" denebilmektedir?. Bu muallakları niçin almıştır? gibi sorular hatıra gelebilir. Açıklayalım:

BUHÂRÎ'DE MUALLAK HADÎSLER: Önce şunu belirtelim: Buhârî'nin muallak hadîsleri iki gruptur. Birinci gruba, Buhârî'de senedi geçen muallak hadîsler girer. Yani, Buhârî hadîsleri ihtiva ettiği fıkıh adedince başka yerlerde ikinci, üçüncü... kere tekrar ederken, kitabın hacmini kabartmamak için senetleri atmıştır. Şüphesiz bu çeşit ta'lik sıhhate zarar vermez. Hacmi hafifletmek gayesini (tahfif) güder. Bunların muallak oluşu mutlak değildir, belli bir babla kayıtlıdır.

İkinci grup muallaklara gelince, bunların Buhârî'de senedi hiç bir surette geçmez. Buhârî hazretleri bu hadîsleri kasden senetsiz bırakmıştır. Senetlerini atışının sebebi, hadîslerdeki zaa'fa dikkat çekmektir. Yani bu hadîsler kendisinin bir rivâyete "sahîh" demek için aradığı hâricî şartları tam taşımayan rivâyetlerdir. Sözgelimi, talebenin, hadîs aldığı hocayı görme durumu kesinlik kazanmamıştır, veya hıfzı sebebiyle tenkide mâruz kalmıştır vs. Şu halde, bu objektif olan şartlarında eksiklik varsa, ona göre hadîs zayıftır. Buhârî, o hadîsin kendi şartlarını taşımadığını, yânî, kendi açısından -hâricî şartlara göre- zayıf olduğunu okuyucuya haber vermek için senedi atmıştır.

Bu ikinci gruba giren muallaklar iki kısımdır: Bir kısmının sıhhati hususunda kanaati daha kuvvetlidir, zann-ı gâlib'i vardır diye ifade ediyoruz. Diğer bir kısmının sıhhati hususunda o kadar kesin kanaat sâhibi değildir, kısmen mütereddiddir. Bir başka ifâde ile birinci kısma girenler, -taşıdıkları şartlar açısından- daha sıhhatli, ikinci kısımdakiler -yine taşıdıkları şartlar açısından- sıhhatçe daha düşük rivâyetlerdir.

Herhangi bir muallak hadîsin hangi kısma girdiğini nereden bileceğiz? diye tereddüde gerek yok. Zira birinci kısma giren, yani

sıhhatinden emîn olduklarını cezm sigası ile sunmuştur: Hadîs'i, "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdu", "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle yaptı", "Ebu Hüreyre rivâyet etti ki..."

قال رسول اللَّه ، فَعَلَ رسول اللَّه ، روى أبو هريرة gibi kesinlik ifade eden tabirlerle rivâyeti sunar. Bu tabirlere cezm sigası denir.

İkinci kısım muallakları, yani, dış şartları açısından, sıhhati hususunda çok emîn olmadığı hadîsleri tamrîz sigası ile sunar. Bu sigada, kesinlik yoktur, ilk nazarda tereddüd gözükür: "Söylendiğine...", "rivâyet edildiğine göre Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurmuştur ki...", "....yapmıştır ki..." veya "Bu babta Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan şu rivâyet gelmiştir: ...." (يُذكر عن رسول اللّٰه ، روى عن رسول اللّٰه وفي الباب عن رسول اللّٰه) gibi sigalar.

Bu tabirlerle sevk edilen muallaklar, sıhhatçe daha dûn bir mertebededirler. Hadîs münekkidleri, Buhârî'de bu mutlak şekilde muallak olan hadîslerin, Buhârî'nin usûl olarak kaydettiği hadîslerde aradığı sıhhat şartlarına haiz olmadığını bilerek kitabına aldığını ve bunu bildiğini göstermek için de senetlerini attığını belirtirler. Hiç biri de, Buhârî'yi ve hatta Müslim'i bu çeşit hadîsleri sebebiyle "şartlarına uymayan hadîsi almış olmak" la itham etmemiştir. Onların sıhhat iddiaları müsned rivâyetler içindir. Nitekim, teşeddüdüyle tanınan, Dârakutnî (v. 385/995), Sahîheyni tahlil ederken bazı tenkîdler yöneltse bile, onlar bu muallaklar sebebiyle değildir.

Esasen, muhaddislerin hadîs karşısındaki tavrını hakkıyla değerlendirebilmek için şu hususu bir kere daha tekrâr edelim: Hadîslerin zayıf sahîh oluş durumları, dış şartlara bakar, nefsü'l-emre (gerçek duruma) bakmaz. Çünkü gerçekten Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın onu, o şekilde söyleyip söylemediğini Allah bilir. Levh-i Mahfuz'a kimse nüfuz edemeyeceğine göre âlimler, zâhire göre hükmedeceklerdir. Üstelik "sahîh"lik ölçüsü, görüldüğü üzere, âlimden âlime az çok değişebilmektedir. Buhârî'nin "zayıftır" diyerek terkettiği şahsı Müslim "sika" diye benimsemiştir. Her ikisinin de zayıf addettiklerini, diğer dördü "sika" addetmişlerdir. Aynı hadîs metni, bir tarîkden gelince "sahîh" addedilmiştir, bir başka tarîkden

gelince "zayıf" addedilmiştir. Sebep aynı: Hadîs hakkında verilen hüküm "nefsü'l-emr'e" değil, râvileri ilgilendiren dış şartlara göredir.

Şöyle bir SORU da hatıra gelebilir: İkiyüzbin sahîh hadîs bildiğini söyleyen Buhârî, niçin "zayıf" addettiği bu muallaklara yer verdi, bunlar yerine niye müsned rivâyet koymadı? veya: Bunları da almasaydı, niye aldı?

Bu soru bir kaç vecihten cevaplanabilir:

1- Buhârî, kitabını tanzîm ederken fıkhî bir endişe taşımıştır. Bab başlıklarında fukaha beyninde müsellem olan fıkhı beyan etmiş, sonra bunların âyet ve sahîh hadîsten dayanağını göstermek istemiştir. Bir babla ilgili -kendi şartlarına uyan- sahîh hadîs bulamadı ise şartlarına uymayan hadîslerden istişhâd ve mütâbaat maksadıyla almıştır, uymadığını göstermek için de tâlik etmiştir.

2- Buhârî, muallakların nüfsü'l-emir'de zayıf olduğunu söylemiyor. Binaenaleyh, muallaklar da onun nazarında fıkhen sâhîhtir, nitekim fukaha onlarla amel etmiştir, sâdece kendisinin koyduğu dış şartlar açısından zayıftır.

SAHÎHEYN DIŞINDA SAHÎH HADÎS:

Bilhassâ günümüzde hadîsle ilgili mühim bahislerden biridir. Bazı çevreler, İslâm'ın meselelerini küçümsemek, reddetmek için, "Bu mesele zâten Buhârî ve Müslim'de yok" diye târîhte eşine rastlanmayan bir delîl getiriyorlar. Mehdî inancını reddetmek isteyenlerin yaptığı gibi.

Halbuki, ehlince mâlûm olduğu üzere bu sözün ciddi bir yönü yoktur. Tarihen hiç kimse, "Sahîheyn dışında sahîh hadîs yoktur, bütün sahîhler Buhârî'de Müslim'de toplanmıştır" diye bir iddiada bulunmamıştır. Nitekim, Buhârî ikiyüzbin sahîh hadîs ve ikiyüzbin gayr-i sahîh hadîs ezberlediğini belirtmiş; ayrıca -İbnu Hacer ve Suyutî'nin de kaydettikleri üzere- el-Câmi'u's-Sahîh'ine sâdece sahîh rivâyetleri aldığını söylemekle beraber -kitabının hacmini artırmamak için- terkettiği sahîhlerin aldıklarından daha çok olduğunu dile getirmiştir.

Bu meselede Müslim de şöyle der: "Ben bu kitapta, nazarımda sahîh olan bütün hadîsleri cemetmedim, sıhhatınde icmâ edilenleri cemettim." Kevserî, bu sözde geçen icmâ'dan Müslim'in şeyhlerinin hadîsi kabul etmedeki icmalarını anlar. Şu halde Müslim'in bu itirafı da, onun nazarında sahîh olan pek çok hadîsin Sahih'inin dışında kaldığını ifâde eder.

SÜNEN-İ ERBA'A'NIN ŞARTLARI

Sünen-i Erba'a, dört sünen demektir. Bu tabirle Kütüb-i Sitte'nin Buhârî ve Müslim dışındaki kitapları kastedilir. Sünen-i Erba'a daha isimleriyle, Sahîheyn'den farklılık arz ederler. Bunlar da, öbür ikisi gibi, sahîh hadîsleri cemetme gayretinde olmakla birlikte, sahîh olmakta onlar kadar iddialı değildirler.

Gerek Hâzimi ve gerekse Makdîsi bunları berâber mütâlaa etmekte, birbirlerine, takip ettikleri şartlar yönüyle, yakınlıklarını belirtmede müttefiktirler. Aradaki farkı en açık şekilde Hâzimî, yukarıda kaydettiğimiz tabloda ortaya koyar. Ravilerinin müşterek bir tarafı, ister adalet ve zabt cihetinden isterse lika cihetinden olsun taşıdıkları gir eksiklik, bir zaaftır. Bir diğer ifade ile âlimlerin zayıf olduklarını bildikleri, fakat hadîs alma meselesinde terkedilmelerinde ittifak etmedikleri kimselerdir. Tirmizî ile ilgili açıklamamızda Makdîsî'den yapacağımız bir iktibasta da görüleceği üzere, Sünen-i Erba'a hadîslerinin "bazıları"nda görülen zaaf, mütâbaat yoluyla giderilmiştir. Yani aynı mânayı veya yakın mânayı ifade eden birden fazla rivâyet gelmiştir.

Esâsen şu da bir gerçek ki, hadîslerin "zayıf" vasfını almaları, nefsü'l-emre (gerçeğe) bakmaz, dış şartlara, yani, râvîye, rivâyet şekline bakar.

SÜNEN-İ ERBA'A'DA ÜÇ KISIM HADÎS:

Makdisî: "Sünen-i Erba'a'da üç kısım hadîs vardır" der ve açıklar:

Birinci Kısım: Sahîhtir. Bunlar, Buhârî ve Müslim'in sahîhlerinde tahric edilmiş bulunan hadîslerin şartlarını taşırlar, aynı çeşide giren hadîslerdir. Esasen bu kitaplardaki rivâyetlerin pek çoğu Sahîheyn'de

tahric edilmiştir. Bu kısım üzerinde söylenecek söz, Sahîheyn'in ittifak ve ihtilaf ettikleri hadîsler hakkında söylenecek sözün aynıdır.

İkinci Kısım: Kendi şartlarına göre sahîhtir. Bunlar sahîheyn şartına uymaz. Ancak Buhârî ve Müslim'in kitaplarına almadıkları sahîh hadîsler cümlesindendir. Nitekim her ikisi de, kitaplarına almadıkları sahîh hadîsin varlığını te'yîd etmişlerdir.

İbnu Mende; Ebu Dâvud ve Nesâî'nin şartını "Hadîs muttasıl olmak şartıyla, alimlerin terkinde ittifak etmedikleri râvilerden gelmiş olmasıdır"diye özetler.

Üçüncü Kısım: Zıddiyyet hadîsleridir. Yani belli bir mesele ile ilgili olarak az önce zikredilen sahîh hadîslere zıdlık taşıyan zayıf hadîslerdir. Bu gruba giren hadîslere, müellifler, kesin bir dille "sahîh" hükmünü vermemişler, aksine, ehlinin anlıyacağı bir üslubla zaaflarını beyan etmişlerdir. Kendi açılarından "zayıf" olan bu hadîsleri, "sahîh" hadîsleri cem'etmek gâyesi güden kitaplarına niye aldılar? diye bir sual hatıra gelebilir. Bu soruyu alimlerimizin, bitaraflık ve ilmilik anlayışıyla izâh edebiliriz. Zira, o hadîsler zaten rivâyet edilmiştir ve amel eden bile mevcuttur. Ancak, kendi şartlarına göre "sahîh" değildir. Nefsülemir meçhûl olduğuna göre, kendi benimsediği rivâyetin "sahîhlik" durumu da zannî'dir, yakînî değil. Öyle ise, en doğrusu, bir bab'a giren her çeşit rivâyeti aynen dercetmek, zayıf olanın da zaafına dikkat çekmek. İşte zıddiyet hadîsleri, bu mülâhaza ile Sünen-î Erba'a' da yer alır.

Burada dikkat çekmemiz gereken hususî bir tabir Tirmizî ile ilgili. Tirmizî hazretleri kitâbına, "ma'mûlun bih" hadîsleri aldığını söyler. Yani fukahânın kendisiyle amel ettiği hadîsleri bir araya getirmiş oluyor. Bu, bir bakıma terkinde ittifak edilmeyen râvilerin rivâyetleri demektir. Ancak tatbikîlik yönünden bu ikinci durumdan farklıdır. Zira Tirmizî'nin rivâyetleri, kendisinin açıkça ifâde ettiği üzere, iki tanesi hâriç geri kalanların hepsi fakihler tarafından fiîlen fetva ve amel konusu yapılmıştır. Nitekim, Makdîsî, Tirmizî'nin ihtivâ ettiği hadîsleri tahlîl ederken, buna, yukarda kaydettiğimiz üç çeşide bir dördüncüsünü ekler: "Bazı fukaha amel ettiği için tahrîç ettiği hadîsler."

Bu çok geniş bir şarttır. Bu şartın içine zaafı şiddetli olan hadîsler de girebilir. Ancak, Tirmizî, her hadîsin sonunda, hadîs hakkında bilgi verdiği için, gelecek tenkidleri önlemiş olmaktadır.

İbnu Mâce'ye gelince: Makdîsî, onunla ilgili olarak farklı bir hususiyetten bahsetmez. Yani onu, Sünen-i Erba'a ile ilgili tavsîfât ve açıklamalar zımnında beyan etmiş olmaktadır. Bâriz vasfı, çok zayıf râvilerden, onların münferid rivâyetlerini almasına rağmen hiçbir açıklamaya yer vermemiş olmasıdır.

Böylece Kütüb-i Sitte imamlarının, hadîs kabul etmedeki şartlarıyla ilgili olarak, mukayeseli, kuş bakışı bir açıklama yaptıktan sonra her biri hakkında, daha detaylı bilgi sunmaya geçebiliriz.

KÜTÜB-İ SİTTE MÜELLİFLERİNİN HAYAT VE ESERLERİ

Yukarıda, kısaca, her birini hadîs kabulündeki şartları açısından ele alarak benziyen yönlerini, ayrılan yönlerini açıkladık. Râvilerinin umumî vasıfları nelerdir, Sahîheyn'in diğerlerine üstünlüğü, bunlardan Buhârî'nin Müslim'e üstünlüğü nereden gelmektedir izah ettik. Şüphesiz o imamları ve eserlerini tanımada bu bilgiler yeterli değildir. Bilhassa tebârüz ettirmek gerekir ki, bu eserler arasında tertip tarzından gelen ciddî farklılıklar mevcuttur. Ve tertip güzelliğine sahip olanlar ayrı bir takdîr ve alâka toplamışlardır. Ayrıca, bu ana kaynaklarımızı hakkıyla tanımak, onlardan istifademizî kolaylaştırmak ve artırmak için tertip vs. hususiyetlerini de bilmemiz gerekmektedir. Bu sebeple burada, onları, nokta-i nazarınızı değiştirerek, yeni baştan, ayrı ayrı ele alıp, haklarında detaylı teknik bilgiler sunacağız.

İMAM BUHÂRÎ VE SAHÎHİ

Buhârî deyince, yerine göre, hem müellifi ve hem de müellifinin en meşhur eseri olan el-Câmi'u's-Sahîh'ini kastederiz. Aslında bu, pek çok insanın müşterek olan bir nisbetidir. Buhâra şehrine ait yâni "Buhâralı" demektir.

NESEBÎ:

İmam'ın künyesi: Ebu Abdillah, ismi Muhammed İbnu İsmâil'dir. Ünvanıyla birlikte şöyle tesmiye edilmiştir: Şeyhu'l-İslâm ve İmâmu'l-Huffâz Ebu Abdillah Muhammed İbnu İsmâil İbni İbrâhim İbni'l-

Muğîre İbni'l-Berdizbe el-Buhârî el-Cu'fî (radıyallahu anh)'dir. Buhâra'da doğmuş 194-256 yıllarında yaşamıştır. Orta boylu, zayıf, esmerce bir zattı.

YETİŞMESİ: Babasını küçük yaşta kaybetmiş ise de annesi onun yetişmesi için gerekli alâkayı göstermiştir. 10 yaşında iken hadîs dinlemeye başlamış, küçükken ezberlediği hadîs miktarı 70 bini bulmuştur. İlk defa İbnu'l-Mübârek'in te'lîfatını ezberlediği, kendi memleketinde iken Muhammed İbnu Selâm, el-Müsnidî ve Muhammed İbnu Yusuf el-Beykendî'den hadîs aldığı, bunlardan sonra, ilim merkezlerine, annesinin refakatinde seyahate çıktığı, Belh'te Mekkî İbnu İbrahim'den, Bağdat'ta Affan'dan, Mekke'de Mukrî'den, Basra'da Ebu Âsım ve el-Ensarî'den, Kufe'de Ubeydullah İbnu Mûsa'dan, Şam'da Ebu'l-Muğîre ve el-Feryâbî'den, Askalân'da Âdem'den ilim aldığı belirtilir. Abdurrezzâk'ı dinlemek üzere Yemen'e yol hazırlığı yaparken ölüm haberi gelir.

Zehebî, "Buhârî'nin tahsilini tamamlayıp te'lîf ve hadîs rivâyetine başladığı zaman henüz yüzünde tüy çıkmamıştı" der. Ancak, te'lîfe geçmesi hadîs talebine son vermesi değildir. "Kişi, kendisinden büyük olanlardan, akranlarından ve kendisinden küçük olanlardan ilim almadıkça kemâle eremez" diyen Buhârî hazretlerinin 1080 kişiden hadîs aldığı bilinmektedir.

KENDİSİNDEN HADÎS ALANLAR:

Buhârî, sağlığında lâyık olduğu şöhret ve itibara ulaşmış bu sebeple çok sayıda kimse kendisini dinlemiş hadîs rivâyet etmiştir. Müslim, Tirmizî, Muhammed İbnu Nasrı'l-Mervezî, Sâlih İbnu Muhammed, İbnu Huzeyme, Ebu Kureyş Muhammed İbnu Cum'a, İbnu Sâid, İbnu Ebi Dâvud, Ebu Abdullah el-Firebrî, Ebu Hâmid İbnu'ş-Şarkî, Mansur İbnu Muhammed el-Bezdevî, Ebu Abdillah el-Mehâmilî meşhurlardandır.

Buhârî, muasırlarına sadece hadîs vermekle kalmamış te'lif metodu da vermiştir. Belki bu daha mühim bir husustur. Çünkü, sahîh hadîsleri müstakil bir te'lifte toplama işine ilk teşebbüs edip gerçekleştirme şerefi Buhârî'ye aittir. Başta Müslim olmak üzere, diğer sahîh müelliflerinin hepsi, Buharî'nin açtığı çığırda giderek eser

vermişlerdir. Binaenaleyh onlardaki payını inkâr etmek mümkün değildir.

FIKIH YÖNÜ:

Buhârî Hazretleri, muhaddis olduğu kadar da fakîhtir. Az ilerde temas edeceğimiz üzere bâzı âlimlerce "mutlak müçtehid" olarak değerlendirilecek kadar fıkha hâkimdir ve eserine fıkhî incelikleri aksettirmiştir. Esasen, eserini sâdece sahîh hadîsleri cemetmek için te'lîf etmemiştir. Te'lifden bir gayesi de âlimler arasında müsellem fıkhî meselelerin âyet ve sahîh hadîslerde gelen delillerini göstermektir. Nitekim kendisi şöyle der: "İhtiyaç duyulan her hususta mutlaka Kur'an ve hadîsten benim nezdimde delîl vardır".

Buhârî'nin fıkhî yönü muasırlarının da dikkatini çekmiş ve takdirlerini celbetmiştir. Nuaym İbnu Hammâd el-Huza'î şöyle der: "Muhammed İbnu İsmâil, bu ümmetin fakîhidir". Bündâr (Muhammed İbnu Beşşâr) da: "O (Buhârî), zamanımız insanlarının en fakîhidir" demiştir. Dârimî'nin şehâdeti de şöyle: "Ben Harameyn'de, Hicâz'da, Şâm'da ve Irâk'da pek çok âlime rastladım. Onlar arasında çeşitli ilimleri, Muhammed İbnu İsmâil kadar nefsinde cemedenini görmedim. O, hepimizden daha âlim, daha fakîh ve ilim talebinde hepimizden daha ileridir".

ZEKA VE HÂFIZASI:

Buhâri Hazretleri mümtaz vasıfları olan bir zattır. Zehebi: "Zekâda, ilimde, vera ve ibadette en önde gelen bir kimseydi" diye tavsîf eder. Nitekim öyle bir zekâ ve hâfıza gücüne sahipti ki, bir kitabı bir kere okumakla hıfzına alıyor, işittiklerini olduğu gibi ezberliyordu. Hafıza durumu daha küçükken dikkatleri çekmişti. Buhârî'nin varrâkı (kâtibi) Muhammed İbnu Ebî Hâtim şunu anlatır: "Buhârî çocuktu, beraber hadîs derslerine devam ediyorduk. Biz dinlediğimiz hadîsleri muntazaman yazıyorduk, fakat o yazmıyor, sâdece dinliyordu. Biz bir ara: "Sen niye yazmıyor, vaktini aylak geçiriyorsun?" diye çıkışmaya başladık. Israr edince "Çıkarın yazdıklarınızı!" dedi. 15 bin kadardı, bunlar. O hepsini ezberden okuyuverdi. Biz defterden takip ettik, hiç eksiği yoktu.

"- Gördünüz mü? Boşa mı gidip geliyor muşum?" dedi. Biz o zaman anlamıştık ki, kimse ilimde Buhârî'nin önüne geçemeyecek".

Buhârî'deki bu hâfıza ve zekâ gücünü bazıları belâzur denen bir ilâç içerek elde ettiğine dair dedikodu yaparlar. Bunun üzerine Muhammed İbnu Ebî Hâtim, yalnız kaldıkları bir sırada sorar:

"- Hâfızayı güçlendirmek için bir ilaç var mı?" Buhârî:

"- Bilmiyorum!" dedikten sonra, kendisine yaklaşıp:

"- Hafıza için kişinin, kendisini ("gayretin yetersiz, öğrendiklerine güvenme!" diye) ithâm etmesinden ve çalışmaya devamından daha faydalı bir şey bilmiyorum!" der.

Buhârî'nin her gün iki adet bâdem yediği kaydedilir.

Buhârî'nin Bağdâd ulemasınca imtihan edilme hâdîsesi onun hâfıza durumu kadar, hadîs sâhasındaki ilminin genişliğini göstermesi bakımından da son derece ehemmiyetlidir. Buhârî hadîslerinin kıymetini anlamamıza da yardımcı olur ümidiyle özetlemekte fayda ümîd ediyoruz: Buhârî, hadîste epeyce bir şöhret kazandıktan sonra Bağdâd'a ilk geldiğinde, Bağdâdlı âlimler, bu şöhrete hakikaten layık olup olmadığını anlamak, ilim ve hıfzdaki derecesini ölçmek için hazırlık yaparlar, çok kalabalık ders meclisinde hazırlıklı on kişi kalkıp onar hadîs sorarlar. Ancak hadîsleri okurken hadîslerin senedlerini değiştirirler. Böylece her biri, hadîslerini, kendine ait olmayan bir senedle okur. Buhârî, bunların hepsini sonuna kadar dinler ve her hadîs okundukça: "Böyle bir hadîs bilmiyorum! " der. Sorular bitince, birinci hadîsten yüzüncü hadîse kadar, her birinin senedini yerli yerine koyarak, doğru şekilde rivâyet eder ve "Böyle olmaları lâzım" der. Bu manzara karşısında Bağdad uleması ilminin genişliği ve hâfızasının kuvvetini takdir etmekten kendini alamaz.

Hadîs ve rical bilgisini takdir etmede şu vak'a da zikre şayandır: Nişâbur'da iken, İshâk İbnu Râhuye'nin meclisinde ders takriri sırasında, İshâk bir hadîs okurken, rivâyette Ata el-Keyharânî ismi geçer ve sorar: "Keyharân nedir?" Mecliste hazır bulunan Buhârî cevap verir: "Yemen'de bir köydür. Bu zatı (Ata'yı) Hz. Muâviye (radıyallahu anh) orada bulunan Sahâbe'den birinin yanına

göndermişti. İşte Ata, o sahâbîden iki hadîs dinledi". Bu cevap üzerine İshâk, Buhâri'ye hayranlığını şöyle ifâde eder: "Ey Ebu Abdillah sen, sanki insanları (tek tek) görmüş gibisin".

Mahmûd İbnu'n-Nâzır İbni Sehl der ki: "Basra'ya, Şâm'a, Hicaz'a, Kufe'ye gittim, bütün âlimleriyle görüştüm. Her tarafta, ne zaman Muhammed İbnu İsmâil el-Buhârî'nin ismi zikredilmişse onun kendilerinden üstün olduğunu söylediler." İbnu Hüzeyme: "Şu gök kubbesinin altında hadîsi Buhârî kadar bilen yoktur" demiştir.

DİNDARLIĞI:

Buhârî, diğer selef büyükleri gibi dindarlığı ve verâsı ile de tanınmış bir zattır. İlimde olduğu kadar dindarlıkta da başı çektiğini, Zehebî'den naklen kaydetmiştik. Ramazan ayında, terâvihten sonra Kur'ân'ın üçte biri ile namaz kıldığı belirtilir. İbnu Hibbân, Kur'ân okuyuşunu öyle anlatır: "Muhammned İbnu İsmâil Kur'ân okuyunca, kendisini öyle kaptırırdı ki artık kalbi, gözü, kulağı hep onunla meşgul olur, ayetlerde geçen temsiller üzerine tefekkür eder, haramların, helâllerin idrâkine varırdı". Bu durumu te'yîden Zehebî'nin kaydettiği bir vak'aya göre, Buhârî, namaz kılarken dayanılmaz ızdıraplara mâruz kalır. Fakat O, namazını bozmaz. Namazdan sonra anlaşılır ki, eşek arısı tam 17 yerinden sokmuştur.

MEZHEBİ:

Buhârî itikad'da ehl-i sünnettir. Ancak îmanı amelden ayırmaz. Ona göre îman, "kavl ve fiildir, artar, eksilir". Sahîh'inde bu kanaatini âyet ve hadîslerle isbât etmeye çalışır. Halku'l-Kur'ân meselesi'ne ismi kârışmış ve hocası Zühli, Buhârî'nin Kur'ân'a: "Mahluk" dediğini ileri sürmüş ise de aslında bu bir yanlış anlamadır. Ehemmiyetine binaen, bû mevzuyu, Hadîsle İlgili Bazı Meseleler kısmında genişçe vereceğiz.

Amelde mezhebi hususunda ihtilâf edilmiştir. Dört sünnî mezheb mensupları, yazdıkları terâcim-tabakât kitaplarında Buhârî'yi kendilerinden göstermeye çalışmışlardır. Umûmiyetle delilleri, Buhârî'nin hocaları arasında yer alan şahsiyetlerdir. Zira her mezhebe mensup büyüklerden hadîs almıştır. Sübkî Tabakâtu'ş-Şâfiyye'de ona yer verirken delili, Buhârî'nin şeyhlerinden olan: Ez-

Za'ferânî, Ebu Sevr, Kerâbîsî, Humeydî gibi Şâfiî mezhebine mensup kimselerdir. Ayrıca, fıkhından, Şâfiî görüşe uygun meseleler de gösterilir.

El-Ferrâ da, Tabakâtu'l-Hanâbile'de yer vermiş, delil olarak, Ahmed İbnu Hanbel'in Buhârî'nin şeyhlerinden biri olduğunu zikretmiştir.

Keza Buhârî, Mâlikîlere göre de Mâlikîdir. Çünkü Muvatta'yı Abdullah İbnu Yusuf et-Tinîsî'den ders almıştır.

El-Ahnef: "Buhârî, Hanefî'dir çünkü, Sahîh'in te'lif edilmesini tavsiye eden üstadı İshak İbnu Rahûye Hanefi'dir" der.

Meselenin münakaşasına girmeden, şunu belirteceğiz, Buhârî Hazretlerine: "Mutlak müctehiddir bu mezheplerden hiçbirine mensup değildir" diyen de olmuştur. Buhârî üzerine kıymetli araştırmalarda bulunan Muhammed Enver Keşmîrî, Buhârî'nin müctehid olduğunu, bazı meselelerde Şafiî veya Hanefi'ye benzemekle, onlardan sayılmayacağını ifade eder. Keza el-Mübârekfûrî de aynen Keşmîrî gibi, tahkîke dayanarak Buhârî'nin müçtehid olduğunu, herhangi bir mezhebin mukallidi olmadığını söyler.

BUHÂRÎ'NİN EBÛ HANÎFE İLE İHTİLAFI:

Buhârî'den bahsederken, zamanımızda bu meseleye de yer vermemiz gerekmektedir. Onun için, mevzunun gerçek mahiyetini kısaca açıklamaya çalışacağız.

Aslında Buhârî ile Ebû Hanîfe muasır değildir. Çünkü Ebû Hanîfe 80-150 yılları arasında yaşamıştır. Yani Buhârî hazretleri Ebû Hanîfe (radıyallahu anh)'nin ölümünden tam 44 yıl sonra doğmuştur. Buna rağmen, aralarında bir ihtilaf söz konusudur ve bu gerçektir. Pek çok müellif bu meseleye temas etmiş ve bilhassa Hanefîler, İmam-ı Azâm'ı müdafaa için mevzu üzerine eğilmişler, müstakil eserler vermişlerdir. El-Lübâb'ın sahibi, Abdülgani el-Meydânî ed-Dımeşkî'nin Keşfu'l-iltibas Ammâ Evredehu'l-Buhârî alâ Bâzı'n-Nâs adlı eseri bu teliflerden biridir.

Buhârî, Sahîh'inin tam 18 yerinde Ebû Hanîfe'ye hücûm eder. Ancak hiçbirinde ismen Ebû Hanîfe'yi zikretmez. Her defasında: "Kâle

ba'zu'n-nâs" (âlimlerden biri demiştir ki) der ve arkadan reddedeceği, tenkîd edeceği fıkhî bir görüş kaydeder. Âlimler ittifakla "Ba'zu'n-nâs" tâbiriyle Ebû Hanîfe'nin kastedildiğini belirtirler.

Terâcim kitapları, umumiyetle Buhârî'nin, Ebû Hanîfe'ye cephe almasında Nuaym İbnu Hammâd el Mervezî'nin müessir olduğuna dikkat çekerler. Bu zat, Buhârî'nin sohbetine katıldığı kimselerden biridir. Başlıca hususiyeti de, Ebû Hanîfe'ye karşı beslediği aşırı taassubudur. Çünkü kendisi ehlü'l-hadîstir, sünneti takviye için hadîs bile uydurmaktadır. Ebû Hanîfe ise ehl-i rey bilinmektedir. Bu sebeple Nuaym, Ebû Hanîfe aleyhinde şenî yalanlar uydurmaktan çekinmemiş ve Buhârî'ye bu meselede müessir olabilmiştir.

Buhâri'deki Ebû Hanîfe husûmetinin sebebiyle ilgili bu açıklamaya, başka makul izahlar da yapılmıştır. Bunlardan birine göre, Buhârî ilmî seyahatlerden Buhârâ'ya dönünce, oradaki Hanefi olan âlimler kendisini kıskandı. Hatalı bir fetvasını bahâne ederek onun Buhârâ'dan sürülmesini sağladılar. Bu işin başında, Buhârî'nin talebelik arkadaşı olan Ebu Hafsı's-Sağîr el-Buhârî baş rolü oynamıştır. Ebu Hafsı's-Sağîr Mâverâünnehir'de Hanefiye şeyhidir. Kendisine karşı bed muâmelede bulunanlara karşı kırılmış olan Buhârî Hazretlerinin bir insan olarak hissiyata kapılıp Hanefilere kırıldığı, Ebû Hanîfe'ye karşı taassuba düştüğü ifâde edilir.

Bir başka yoruma göre, Buhârî, kendisinde hadîs ve eser galebe çalan bir fakîhtir, nazarında iman kavl ve amelden ibârettir, artar ve eksilir. Ebû Hanîfe ise kendisinde fıkıh ve rey galebe çalan bir muhaddistir. Bunun nazarında iman, kalb ile tasdik, dil ile ikrârdır, artmaz ve eksilmez. Farklı görüşlere mensub bu iki zümre arasında ihmal edilemiyecek açıklık meydana gelmiş, cedelleşmeler olmuştur. Binâenaleyh, Buhârî Hazretleri de bu görüş ayrılıkları sebebiyle, ehl-i rey'den olan Ebû Hanîfe'ye karşı taassuba düşmüş olmalıdır.

Bu yorumun haklılığını kavramak için Ahmed İbnu Hanbel'in şu sözünü kaydetmede fayda var. Der ki: "Biz ehl-i reyi, onlar da bizi durmadan lânetlerdik. Bu hal Şâfiî'nin gelmesine kadar devam etti. O gelince aramızı bulup bizi kaynaştırdı."

BUHARA VALİSİ İLE ANLAŞMAZLIĞI:

Buhârî'nin burada kayda değer bir menkıbesi Buhâra Vâlisi ile arasında çıkan anlaşmazlıktır. Selef büyüklerinin ilmin izzetini korumak, siyasetçilere müdâhene etmemek hususunda nasıl hassas davrandıklarını, bu yolda nice sıkıntılar çektiklerini göstermek için bu anlaşmazlık da güzel bir örnektir. İbret alınması için kaydediyoruz:

Terâcim kitaplarının kaydettiği üzere, Nişabur'dan kendi memleketi olan Buhâra'ya gelen âlimimiz, muhteşem bir merasimle karşılanır. Şehrin bir fersah dışında çadırlar kurulur, beklenir. Geldiği zaman üzerine altın ve gümüş paralar saçılır. Alimler başta bütün halk etrafını sarar, hadîslerini dinlerler. Mescid'de, evinde durmadan hadîs rivâyet eder. Dersleri büyük bir ilgi ile tâkip edilir.

Bir ara Buhârâ Vâlisi Hâlid İbnu Ahmed de alâka gösterir. İlminden istifade etmek ister, ama hususî şekilde. Buhârî Hazretlerine elçi göndererek "kitaplarını alarak saraya gelmesini, onları kendisine ve evladlarına hususî şekilde tedrîs etmesini" bildirir. Buhârî, bu teklife "ilim ve hilm evine gelinir" diyerek, ilmin kimsenin ayağına gitmediğini, tâlibin ilmin bulunduğu yere koşması gerektiğini ihsas eder. Bunun üzerine, Vali, elçisini ikinci sefer yollayarak, evladlarına, başkasının katılmayacağı hususî bir ders programı uygulamasını taleb eder. Buhârî Hazretleri, buna da menfi cevap verir: "Ben dersime bazılarını alıp, bazılarını da almamazlık edemem".

Hâdiseyi anlatan -Hatîbu'l-Bağdadî'nin- bir başka rivâyetine göre, Buhârî'nin Buhâra Valisi'ne cevabı şöyledir: "Ben ilmi zelil kılamam (ayağa düşüremem), onu (ümerânın) kapılarına, sultanlara götüremem. Şayet ilme ihtiyaç duyuyorsan, mescidimdeki veya evimdeki derslerimde hazır bulun. Söylediğim şartlarda derslerimin devamını istemiyorsan sen Sultan'sın, yetki sâhibisin, beni ders vermekten menedebilirsin (Ben ya dediğim gibi derslerime devam ederim ya da dersi terkederim). Bu da bana Allah nezdinde, kıyamet günü dersi kesişim hususunda bir özür olur. Ben ilmi kendi arzumla kesmem. Çünkü Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):"Kim kendine ilimden sorulur, o da gizler, söylemezse kıyamet günü ateşten bir gemle gemlenir" buyurmuştur".

Vali ile aralarındaki îhtilâfın sebebi bu idi.

Vali, Buhârî Hazretleri'ne karşı husumeti devam ettirir ve aleyhinde değerlendirecek fırsatlar kollarken, Nisâbur'dan Muhammed İbnu Yayha ez-Zühlî'nin aleyhteki mektubu gelir. Zühlî, maalesef, Buhârî'yi Nisâbur'da gözden düşürmek, orayı terketmek mecburiyetinde bırakmakla yetinmemiş, sağa sola, civar vâli ve ulemâya da Buhârî'nin îtizâl ettiğine ve Kur'an'a mahlûk dediğine dair ihbar mektupları yazmıştı. Bu mektuplardan biri de Buhâra Valisine gelmişti.

Vali bu fırsatı değerlendirerek, halkın Buhârî'ye olan teveccühünü kırmak, derslerinden yüz çevirmelerini sağlamak istedi. Ancak halkın hürmetini, alâkasını kıramadı. O Buhâra'nın merkez camiinde ilim meclislerine devam ediyordu.

Vali otoritesini, makamın verdiği selâhiyeti kullanarak onu yasaklamaya, Buhârâ'dan çıkarmaya azmetti. Buhârî, orayı terkederek, Buhâra ile Ceyhun arasında Buhâra'ya bir merhale mesafedeki Beykent'e, oradan da iki üç fersah uzaklıktaki Hartenk denen köye geçmek zorunda kaldı. Rivayete göre oradan çıkarken, kendisiyle uğraşanlara bedduada bulundu. Bir ay geçmeden başta Hâlid İbnu Ahmed olmak üzere her biri, çoluk çocuklarıyla çeşitli musîbetlere dûçar oldular.

VEFATI:

Buhârî, hicrî 256 yılında vefat etmiştir. Buhâra'ya geldikten sonra, yukarıda anlattığımız üzere Buhâra Valisi Hâlid İbnû Ahmed'le arasında çıkan tatsızlık sonunda, Vali, Buhârî'nin şehri terketmesini emreder. Buhârî kendisine bu zulmü yapanlara beddualar ederek Buhâra'yı terkeder ve Semerkant'ın bir köyü olan Hartenk'e gelir, orada bulunan akrabalarının yanına yerleşir. Bir gece, gece namazından sonra "Ya Rab yeryüzü bütün genişliğine rağmen bana daraldı, beni yanına al" diye dua eder. Bu duadan bir ay geçmeden ruhunu Râbb-i Kerîmine teslim eder.

Anlatıldığına göre, ölümünden önce Semerkant ahâlisinden ısrarlı dâvet alır, oraya gelmesini isterler. Buhârî müsbet cevap verir, yola çıkmak üzere hazırlıklarını tamamlar, hayvanına binmek üzere yirmi adım kadar atar, ama mecalinin kesildiğini görünce yatağına geri

döner ve bir cumartesi gecesi, Ramazan bayramı gecesinde vefat eder.

Kabrine konduğu zaman, kabrinden miskden daha hoş bir koku çıkmaya başlar, bu hal günlerce devam eder. Halk kabre üşüşerek toprağından birer parça yağmalamaya başlar. Bunu önlemek maksadıyla kabrinin üzerine tahta parmaklık örülür.

Abdu'l-Vâhid İbnu Âdem et-Tavâsî, Buhârî ile ilgili şu rüyayı anlatır: "Rüyâmda Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı gördüm. Ashabından bir grup etrafında olduğu halde bir yerde sabit duruyordu. Kendisine selam verdim. Selamıma mukabelede bulundu. "Ey Allah'ın Resûlü burada niye duruyorsunuz?" diye sordum. "Muhammed İbnu İsmâl'i bekliyorum!" dedi. Aradan birkaç gün geçmişti ki, Buhârî'nin ölüm haberi geldi. Hesab edince Buhârî'nin, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı rüyamda gördüğüm anda ölmüş olduğu ortaya çıktı".

Buhârî öldüğü zaman 62 yaşında idi. Allah rahmetini bol kılsın. Buhârî'nin hayatı ile ilgili açıklamaları burada tamamlarken, çocukluğu ile ilgili bir menkıbesini kaydedelim: Hayatını anlatan kitaplarda geldiği üzere, Buhârî çocukken gözlerini kaybeder. Annesi günlerce yalvarır, dualar eder. Derken bir gün rüyasında, Halîlurrahmân Hz. İbrahim (aleyhisselam)'i görür. Kendisine: "Ey kadın, Allah, senin yaptığın duaların çokluğu sebebiyle, oğlunun gözlerini geri verdi" der. Annesi uyanınca, oğlu Muhammed'in gözlerine tekrar kavuştuğunu görür.

Buhârî'den bahseden rivayetler, kendisinin de, annesinin de mücâbu'd-da've yani duaları makbul kimseler olduklarını kaydederler.

TE'LİFATI:

Buhârî, erken yaşta büyük bir şevkle ilim tahsiline çıktığı için erken yaşta eser vermeye başlamıştır. Kendisi: "18 yaşına basınca Sahâbe ve Tâbiî'nin fetva ve sözlerini, Ubeydullah İbnu Musâ devrinde yazmaya başladım. Bundan sonra da et-Târîh'i, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın kabr-i şeriflerinin yanında, mehtaplı gecelerde te'lif ettim" der.

Buhârî, az sonra tanıtacağımız es-Sahîh'i ile daha çok tanınmış ise de, onun son derece ehemmiyetli başka eserleri de vardır. Rical üzerine yazdığı et-Târîhu'l-Kebîr bunlardan biridir. Keza et-Târîhu'l-Evsat, et-Târîhu's-Sağîr, el-Edebü'l-Müfred, Ref'u'l-Yedeyn fi's-Salât, Hayru'i-Kelam fi'l-Kırâât Halfe'l-İmâm, Birru'l-Valideyn, et-Tefsîru'l-Kebîr li'l-Kur'ân, Halku Ef'âli'l-İbâd, Kitâbu'l-İlel fi'l-Hadîs, Kitâbu'l-Müsnedi'l-Kebîr, Kitâbu'l-Vühdân, Kitâbu'l-Mebsut vs. başka kitapları da vardır.

BUHÂRÎ'NİN SAHİH'İ:

Kısaca müellifine nisbet ederek Buhârî diye bilinen Câmi'u's-Sahîh'in tam adı: El-Câmi'u's-Sahîh el-Müsned min Hadîsi Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem ve Sünenihî ve Eyyâmihi'dir.

Hocası İshak İbnu Râhuye'nin: "Biriniz sahîh hadîsleri müstakil muhtasar bir kitapta cemetse" tavsiyesi üzerine yola çıkan Buhârî, Sahîh'ini 16 yılda; 600 bin hadîsten seçerek vücuda getirmiştir. Firebrî'nin rivâyetine göre, herhangi bir hadîsi Sahîh'e dahil etmezden önce yıkanıp iki rekat namaz kılan Buhârî, Allah'a istihârede bulunup mânevî bir işâret aramış, ondan sonra hadîsin sıhhatine hükmetmiştir. "Bu şekilde sıhhati nazarında sübût bulmayan hiçbir hadîsi Sahih'e almadım" der. Es-Sahîh'in bu şartlar altında tebyîz'i Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın kabr-i şerifleriyle, minberi arasında gerçekleşir.

Buhârî, eserini tamamlayınca Ahmed İbnu Hanbel, Yahya İbnu Mâin, Ali İbnu'l-Medînî gibi devrinin üstadlarına arzeder. Bunlar, rivâyete göre, dört tanesi hariç bütün hadîslerin sıhhatinde ittifak edip, takdirlerini ifâde ederler. Zehebî: "Buhârî'nin el-Cami'u's-Sahîh'i, Kitabullah'tan sonra Kütüb-i İslâmiye'nin en kıymetlisi, en üstünüdür. Bir kimse onu dinlemek için bin fersahlık mesâfeye yolculuk yapsa, bu zahmete değer, seyahati boşa gitmez" der. Buhârî, sağlığında, lâyık olduğu takdir ve hürmeti gören âlimlerdendir. Müslim, ona karşı son derece hürmetkârdı. Halku'l-Kur'ân meselesindeki yanlış anlama sonucu Zühlî ile Buhârî arasında çıkan tatsızlık sırasında, herkes Buhârî'nin meclisini terkederken, ondan ayrılmayan iki kişiden biri Müslim idi. Rivâyete göre, Buhârî'nin huzuruna her girişinde: "Müsaade et ayaklarını öpeyim ey hadîs hastalıklarının doktoru, ey

muhaddislerin şeyhi" derdi. Bağdadî, Zühlî'nin tutumu sebebiyle Buhârî ile Zühlî arasındaki hâdîse çıkıncaya kadar Müslim'in Buhârî'yi desteklediğini, ondan sonra bunların arasına da soğukluk girdiğini belirtir.

Eser, te'lîfinde müellifin takip ettiği titizlik sebebiyle en sahih hadîsleri cemederek, bütün ümmetin icmaya yakın bir ittifakla tam bir güvenine mazhar olmuş, "Kur'ân'dan sonra ikinci Kitap" olma şerefini kazanmıştır. Öyle ki, musîbet ve belâlara karşı, tıpkı Kur'ân gibi teberrüken okunması bile müesseseleşmiştir. Sağlam bir senetle Buhârî'nin kendisinden şu rivâyet anlatılmaktadır: "Bir gece rüyamda Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı gördüm. Ben önünde durmuş, elindeki yelpaze ile Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı sineklerin tâcizinden koruyordum. Bunun mânasını bir tabirciden sordum. Bana: "Sen Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı kizbe karşı müdafaa edeceksin" diye yordu. Beni, el-Cami'u's-Sahîh'i te'life sevkeden bu rüya oldu."

Eserin ehemmiyet ve makbuliyetini anlatma zımnında Ebu Zeyd el-Mervezî'den şu rivâyet kaydedilir. Ebu Zeyd demiştir ki: "Ben, birgün Rükn ile Makam arasında uyuyordum. Rüyamda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i gördüm. Bana: "Ey Ebu Zeyd, ne zamana kadar benim kitabımı değil de Şâfiî'nin kitabını tedrîs edeceksin?" dedi. Ben: Ey Allah'ın Resûlü senin kitabın hangisi? diye sordum. "Muhammed İbnu İsmâil'in Camiî" dedi."

ÜSTÜNLÜK SEBEBİ:

Sahîh-i Buhârî'yi diğer kitaplara üstün kılan tarafı Buhârî'nin bir rivâyetin sahîh olması için, âlimlerin koştuğu şartlarda hiç tâviz vermemesidir. Adalet, zabt, şöhret bütün âlimlerin müşterek şartı ise de, Buhârî bu meselelerde tavizsiz olmuştur. En bâriz davranışı da lika meselesinde ortaya çıkar. Yani, Buhârî'ye göre bir hadîsin sahîh olabilmesi için, senette yer alan bütün râvîlerin adalet ve zabt yönleriyle mükemmel yâni sika (güvenilir) olması yeterli değildir. Bu râvilerden her biri hem kendisinden hadîs rivâyet ettiği hocası durumundaki zatla fiilen karşılaşmış hem de kendisinden hadîsi rivâyet eden talebesi durumundaki zatla fiilen karşılaşmış olmalıdır. Lika denen bu karşılaşmalar da âlimlerce bilinmiş olmalıdır.

Bilinmeyen, zanda kalan karşılaşmalar Buhârî için karşılaşma sayılmaz, böyle bir durum ona göre ınkıta, kopukluk ifâde eder. Şu halde, durumu bu olan hoca-talebeden yapılan mu'an'an rivâyet mevsul değil munkatı'dır, yanî kopukluk vardır. Senette ınkıta ise zayıflık sebebidir. Dolayısıyla böyle bir hadîs Buharî'ye göre sahîh değildir. Halbuki, Müslim, ileride kaydedeceğimiz üzere, hadîsin sahîh olması için "lika"yı şart koşmamış, üstelik, Mukaddime'sinde, bu şartı koşmayı bid'at olarak tavsif etmiştir.

Şu noktayı da belirtmemizde fayda var: Buhârî'de görülen bir hususiyet olarak sunduğumuz lika şartını bazı âlimler mümârese kelimesiyle ifade eder. Ricâl taksimatıyle ilgili olarak kendisinden bahsettiğimiz Hâzimî bunlardan biridir. Hattâ Hâzimî, mümârese'yi açıklarken tûlu'l-mülâzeme tâbirine yer vererek uzun müddet beraberlik'i zikreder, bâzılarında hazerde ve seferde bile berâberlik'in tahakkuk ettiğine dikkat çeker.

HADÎSTE METODU:

Buhâri, ulemânın bu takdirlerine boşa mazhar olmamıştı. "Hâfızada âyetti" denecek hafıza gücüne, onun meselelere nâfiz zekâsı, hadîs uğrunda yorulmak bilmez gayreti inzimâm etmişti.

Araştırıcılar, Buhârî'nin hadîs metodunu tahlil edince, onun şu hususlara ehemmiyet verdiğini görmüşlerdir.

1- Sened,

2- Senedde yer alanların durumları,

3- Metin,

4- Metnin ihtiva ettiği mefhumun "asıl"ları.

Yâni, hadîsin sahîh olması için senedde bir kısım şartlar aramaktadır. Bu şartlar çoğunlukta râvilerin ahvâliyle ilgilidir. Râviler Buhârî'nin aradığı şartları kemâliyle taşımazsa o hadîsi kitabına ya hiç almamakta veya muallak olarak almaktadır.

Metnin alınmasında merfu olması esastır. Bir bâbta aradığı şartları taşıyan merfu hadîs yoksa mevkuf ve maktu olanları almakta, ancak

bunlar için "asıl" araştırmaktadır. "Asıl"dan maksad o mefhumu öz olarak ifâde eden âyet ve müsned-sahîh-hadîs'tir. Bu cümleden olarak, her bir mevkuf ve maktu hadîsin mutlaka âyet ve sahîh-müsned-sünnet'te bir aslını bildiğini kendisi ifâde etmektedir: "Sana, Sahâbe ve Tâbiîn'den bir hadîs getirmişsem, onların çoğunun doğumunu, vefâtını ve yaşadığı yerini bilirim. Ayrıca, Sahâbe ve Tâbiîn'den bir hadîs rivâyet etmişsem, onun için yanımda mutlaka, Kur'an veya (sahîh) sünnetten hıfzettiğim bir asıl vardır".

RAVİ'NİN AHVALİ:

Buhârî, râviler hakkında tesebbütün gerçekleşmesi için ezberlediği hadîslerde adı geçen bütün raviler hakkında: Nesebi, memleketi, yaşadığı asrı, şeyhleri, doğum ve ölüm târihleri, haklarında söylenenler hususlarında bilgi sâhibi olurdu. Hadîs rivâyet eden bir şeyh duyacak olsa, ona seyahat eder önce hakkında bilgi toplar ondan sonra hadîsini alırdı. Buhârî bu şartlarla 1080 kişiden hadîs yazmıştır. Bunların hepsinin de sâhib-i hadîs olduğu belirtilir. Tirmizî, Buhârî'nin rical bilgisini te'yîden şunu söyler: "Ne Irak'ta ne de Horasan'da Buhârî kadar ilel ve târik bilen, senedleri hakkıyla tanıyan bir başkasını görmedim." Raviler konusunda ilminin genişliğini kendisinden yapılan şu açıklama da te'yîd eder: "Birgün, Enes (radıyallahu anh)'ın ashabını (kendisinden hadîs rivâyet edenler) düşündüm, birden üçyüz kişi aklıma geldi". Ebu'l-Ezher de şunu anlatır: "Semerkant'ta hadîs tahsîliyle meşgul 400 kişi vardı. Bunlar yedi gün aralarında toplantılar yaparak Buhârî'yi hadîs hususunda şaşırtmak için plân hazırladılar. Şâmî senedleri Irâkîlere, Irâkî isnadları Şâmî isnadlara, Haram'ın isnadlarını Yemen'in isnadlarına katıp karıştırdılar. Ama nâfile, ne metinde ne senette ona tek bir aksama nisbet edemediler."

SAHÎH-İ BUHÂRi'NİN TERTİBİ:

Buhârî, hadîs kabûlünde tâkip ettiği şartlarda husûsiyet arzettiği gibi eserini tertipte takip ettiği tarzda da husûsiyet arzeder. Tirmizî, Nesâî, Ebu Dâvud gibi daha başka alimler de aynı tertibte gitmeye çalışsalar da Buhârî bir kısım husûsiyetlerini korur.

TERTİBDE FIKHÎ GAYE: Buhârî'de kitabın tertibine yön veren husus, öncelikle babları tanzîmdeki gâyedir. O, bâblarda fıkıh yapmak ister. Ulema arasında mâlum ve müsellem olan fıkhî hükümleri önce bâb başlığı hâlinde beyân eder, sonra bu hükümlerin -varsa- Kur'ânî delillerini ve kendi şartlarına göre sahîh olan hadîslerden delillerini serdeder.

Hemen kaydedelim ki, Buhârî, "Bab başlıklarında fıkıh yapar, fıkhî hüküm beyan eder" derken "fıkıh" kelimesiyle bugünkü kullanılan mânâda, dinî meselelere veya, muâmelâta giren hükümleri anlamayacağız. Aksine usûle, furu'a, zühde, edebe temsîle vs... Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadîslerinde yer verdiği her konuya giren hükümleri, meseleleri anlayacağız.

HADÎSLERİN TEKRARI:

Hadîsler, bablara, öncelikle fıkha delîl olarak konduğu için, kitap içerisinde tekrar edilir. Çünkü hadîslerde çoğunlukla birden fazla hüküm vardır. Hattâ bâzan Buhârî bir hadîste, çok zâhir olmayan bir hüküm, bir irtibat sezerek, hadîsi, hiç ilgisi yok gibi görülen bir babta zikredivermiştir. Buhârî'nin bu prensibini bilen şârihler o gâmız irtibatı bulmak için çok mâhir ve dakîk izahlara, tevillere yer verirler.

Buhârî, hadîsleri müteâkip bablarda tekrar ederken, her seferinde, aynı hadîsin bir başka veçhini, bir başka tarîkini koymaya gayret eder. Öyleyse hadîs tekerrür ettikçe, hadîslerin o vecihlerinde -gerek senet ve gerek metin yönüyle- bazı farklılıklar, yâni noksanlıklar veya ziyâdeler ihtiva ederler. Bu durumda bir Buhârî hadîsini tamamiyeti içerisinde görebilmek için, hadîsin tekerrür ettiği diğer bâbların hepsini bilmek gerekecektir. Bu da müşkilatlı bir iştir.

Buhârî'nin tekrarlarıyla ilgili olarak bilinmesi gereken bir diğer husus şudur: Buhârî tekrar yaparken, senedi değiştirdiği gibi, metnin de yeni babı ilgilendirmeyen kısmını imkân nisbetinde atar, yani hadîste takti'e yer verir. Kastalânî bu konuyla ilgili açıklamayı şöyle sürdürür:

"...Metin kısa ve metnin şâmil olduğu kısımlar birbirine murtabıt olarak birkaç hükme şâmil iseler, -hadîsi bölmenin zorluğuna binâen- aynen tekrâr eder. Bu durumda, hadîsin değişik bir tarîki varsa o

tarîkle sevkeder. Böylece aynı hadîsin değişik tarîklerini vererek onu takviye etmiş olur. Bâzan, hadîsin tek bir tarîki vardır, başka

tarîki yoktur, bu durumda bizzat hadîste tasarrufta bulunarak bir yerde mevsul, bir yerde muallak olarak tahrîc eder. Bazen hadîsin tam metnini, bazen kaydettiği babta lâzım olan bir tarafını zikreder. Eğer metin birkaç cümleye şâmil ise, ve bunların birbiriyle irtibatı da yoksa -uzunluktan kaçınmak için- bu cümlelerden herbirini müstakil bir babta zikreder... Buhârî, Sahîh'inde hiçbir hadîsi metin ve senedi ile aynen tekrâr etmek istememiştir. Bu çeşit tekrarlar çok azdır ve arzusunun hilâfına vâki olmuştur".

Kastalâni, bu açıklamayı sunduktan sonra aynen tekerrür eden hadîslerini kaydeder ki bunlar 21 adettir.

BAB BAŞLIĞI: Buhârî'de, tercüme (cem'i-terâcim'dir) de denen bâb başlığı nerdeyse müstakil bir konudur. Çünkü müstesna bir ehemmiyet taşır. Buhârî'nin orijinal yönlerinden biri bab başlıklarıdır. Buhâri, bu başlıklarda fıkhını ortaya kor.

Buhârî'nin Sahîh'inde 3730 bab mevcuttur. Bu bâbların başlıklarında, pek nâdir istisnalar dışında(1). mutlaka bir meseleye temâs eder. Bu mesele ya cezm halindedir, kesin bir hüküm taşır, ya da cezm yoktur ihtimal taşır. Kesin hükme, ulemânın ittifak ettiği meselelerini işlerken yer verir. İhtimalli ifâdeye de münâkaşalı bahislere girerken yer verir. Meselâ, Kitâbu'l-İmân'da geçen: "Duânız İmânınızdır Bâbı" birinciye misaldir. Keza Kitabu'l-İlim'de geçen: "İlmin Yazılması Bâbı" da ikinciye misaldir. Burada kesin bir hüküm yok, zira ulemâ bu konuda münakaşa etmiştir.

Buhârî'nin babları ve tercümeleri (bab başlığı) ile ilgili olarak beyân edilen hususiyetlerden bir kısmı şöyledir.

1-Bâzı tercümeleri açıktır, ne maksadla başlık atmışsa, buna uygun hadîsler kaydedilmiştir.

2-Bazan tercüme, arkadan kaydedilecek hadîsin lafızlarını aynen ihtiva eder.

3-Tercüme, aşağıda kaydedilecek hadîsin sözlerinden bir kısmıyla teşkîl edilir.

----

37) Az ileride belirteceğimiz üzere Buhârî, bazan: "Babun" dedikten sonra başka bir ifadeye yer vermez. Belki zamanla uygun bir tercüme koyacaktı, ömrü vefa etmediği için bunlar eksik kaldı.

4- Bâzan hadîste geçen kelâmdan kastedilmiş olan mânayı açıklar mâhiyette bir tercüme konur. Bu tercüme ile hadîs vuzûh (açıklık) kazanır.

5- Bâzan, hususî bir hadîs için, umumî mânada bir tercüme konulur. Böylece tercüme, hadîs için bir nevi te'vîl hizmeti görür ve burada, tercüme fakîh'in: "Bu hadîs-i hâs'dan murad, (hususî değil) âm'dır" sözünün yerine geçer. Bununla da -câmi bir illetin mevcudiyeti sebebiyle- başvurulacak kıyası ihsâs eder.

6- Bazan da âm bir hadîs için hâs (hususiyet ifâde eden) bir tercüme gelir.

7- Bazan tercümenin lafzını kaydeder, arkadan bir âyet veya -müsned bir hadîs değil- bir eser kaydeder. Sanki, böylece: "Bu babta şartıma uygun bir rivâyet yok" demek ister.

8- Bazan da, şartına uymayan bir hadîsi tercüme olarak kaydeder. Babta da ona şâid olacak şartına uygun bir hadîs koyar.

9- Bazan bir ayetle başlık (tercüme) açar, sonra hadîs kaydeder.

10- Bazan tercümeyi soru tarzında yapar: "Falan şey olur mu? Babı" gibi. Burada iki ihtimalden birine yönelmez. Maksadı da, bu hükmün sabit olup olmadığını beyan etmektir.

Vs. burada da, mevzuyu uzatmamak için, bu kaydedilen bab başlıklarıyla ilgili örnek vermekten sarf-ı nazar ettik.

BUHÂRÎ'DE HADÎS MİKTARI: İbnu Hacer el-Askalânî'nin Fethu'l-Bâri'nin Mukaddimesi olan Hedyü's Sârî'de yaptığı sayıma göre,

Buhârî'nin Sahîh'inde, mükerrer olanlar dâhil 7397 mevsul hadîs mevcuttur. Muallak ve mütâbaatlar buna dâhil değildir. Muallak hadîsler ise 1341 tanedir. Bunlardan 160 tanesinin sahîh'te senedi mevcut değildir. Mutâbi olarak kaydedilen ve ihtilatlarına dikkat çekilenler ise 344'dür. Mükerrer olmayan mevsullerin sayısı da 2602'dir. Böylece mevsul, muallak, mükerrer ve mütâbî bütün hadîslerin sayısı cem'an 9082'dir. İbnu Hacer mevkûf ve maktu rivâyetlerin sayısını vermez.

Sahîh-i Buhârî, ayrıca 9 cilde, 97 kitaba (ana bölüm) ve 3730 bâba ayrılmıştır.

BUHÂRÎ'Yİ TENKİD: İslâm âlimleri, Buhârî'yi kazandığı şöhrete bakarak tenkîd dışı tutmamışlardır. Tâ bidâyetlerden beri bir kısım râvî ve hadîslerinin zayıf olduğu sıhhat şartlarına uymadığı ileri sürülmüştür. Bunu ilk yapanlardan biri tenkidcilikte teşeddüdüyle şöhret yapmış olan Dârakutnîdir (v. 385). İbnu Kayyîm el-Cevzîyye de bir hadîsin mevzu olduğunu iddia etmiştir. Ancak, diğer İslâm alimleri, bu iddiaları cevaplandırarak vaz' ve hatta zayıflık iddialarını reddederler.

Buhârî'ye yöneltilen tenkîdlerin mahiyetini ve onlara verilen cevaplarla ilgili bir kısım teferruatı Sahîheyn'i Tenkîd bahsinde az ilerde işleyeceğiz. Burada, Buhârî hakkında yapılan tenkitlerle ilgili olarak İbnu Hacer'in yaptığı bir açıklamadan kısa bir iktibas yapacağız. Hedyü's-Sârî'de şunları söyler: "Buhârî ye yöneltilen illet iddialarının hepsi de hadîsi cerh edici mâhiyette değildir. Aksine çoğunluğuna verilecek cevap pek açıktır ve bu kısım cerh'ten berîdir. Bir miktarına da cevap verilecek durumdadır. Az bir miktarına cevap vermekte zorluk var. Kim, tenkîde uğrayan bu hadîslere müracaat eder ve bunlara yöneltilen tenkîdlere muttali olursa, şu gerçeği görür: Bu tenkidler Sahîh'in özüne temas etmemekte, şeklî bir tenkid olmaktadır. Ulemâyı bu tenkîdlere sevkeden husus da, onların titizlikteki aşırılıkları ve dinî meseleler karşısındaki uyanıklıklarıdır. Sözgelimi, mürsel görünmesine rağmen, gerçekte mevsul olan ve mevsul muâmelesi gören bir hadîsin mürsel olduğunu söylemeleri gibi".

Hülâsa, Buhârî'nin râvilerine olsun, hadîslerine olsun tevcih edilen tenkidler, Sahîh'in ilmî değeri hususunda ulemânın icmâına, Cumhûr'un da Kur'ân'dan sonra gelen en sahîh kitap olduğu husûsundaki ittifakına zarar verecek mahiyette değildir. Sahîh'de yer alan her bir hadîsin kesin ilim ifâde edip etmiyeceği hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. İbnu Salâh: "Kesin ilim ifâde eder" demiştir. Nevevî buna itiraz etmiş, "sıhhatte en üst derecede de olsa kesin ilim değil, zan ifâde eder" demiştir. Cumhur'un görüşü de budur.

BUHÂRÎ'NİN NÜSHALARI: Buhârî'nin sağlığında ermiş olduğu şöhret sebebiyle, Sahîh'ini 90 binle ifâde edilen büyük sayıda kimse kendisinden dinleme fırsatı bulmuştur. Bunlar arasından bin kadarının Sahîh'i dinlemekle kalmayıp rivâyet de ettiği yine kaynaklarda ifade edilir. Ancak bunlardan beşi ismen bilinmektedir: Muhammed İbnu Yûsuf el-Firebrî (v. 320), İbrahim İbnu Ma'kıl en-Nesefî (v. 194), Muhammed İbnu Hârun el-Hadramî, en-Nesevî (v. 290), Mansur İbnu Muhammed el-Bezdevî (v. 329) ve el-Hüseyin İbnu İsmail el-Mehâmilî (v 330).

Bunlardan ilk ikisi müteâkib asırlarda çeşitli çalışmalara kaynak yapıldığı, şerh vs. çalışmalarına esas kılındığı halde diğerleri çabucak unutulup gitmiştir. Buhârî'nin bu iki nüshası arasında bazılarınca mübâlağalı şekilde büyütülen, bazılarınca da pek mühim sayılmayacak farklılıklar vardır.

NESEFÎ NÜSHASI: Yedinci asra kadar, âlimlerce ilgi gösterilen nüshadır. Buhârî üzerine yapılan ilk çalışmalarda bu nüsha esas alınmıştır. İlk Buhârî şârihi Hattâbî (Ebu Süleymân Hamd İbnu Muhammed (v. 388), eseri olan İ'lâmu's-Sünen'i, Ebu Nuaynı el-İsfehânî (v. 430), el-Müstahrec ala Sahîh-i'l-Buhârî'yi, Humeydî (v. 488) el-Cem'u Beyne's-Sahîheyn'i hazırlarken hep Nesefî nüshasını esas almışlardır. Bazı bahislerde Firebrî daha mufassal ve gereksiz bâzı tekrarlar ihtiva ettiği halde, Nesefî bunlardan sâlim ve özlüdür. Firebrî'de muhtelif yerlere dağıtılan filolojik unsurlar Nesefî'de en uygun yerde bulunur. Bâzı müşkillerin çözümü Nesefî'yi doğrulamaktadır. Şunu da belirtelim ki, Sahîh'i, Firebrî'den dokuz kişi rivâyet ettiği halde, Nesefî'den iki kişi rivâyet etmiştir.

Yedinci asra kadar birinci derecede rağbet ve alakaya mazhar olan en-Nesefî nüshası, bu asırdan sonra itibar makamına geçen el-Firebrî nüshası karşısında sahneden tamamen çekilecek, Buhârî'nin Sahîhi üzerine yapılacak bütün şerh, ricâl, ihtisar, zevâid vs. çalışmalarında Firebrî nüshası esas alınacaktır.

Nesefî nüshası'nın yedinci asırda şöhretten düşmesi, usûl-i hadîs ilminin gelişmesi ve oturmasıyle izah edilmektedir. Bu ilim, müstekâr bir hâl alınca herkesçe bilinen bir kaidesi şu olmuştur: "Sema yoluyla tahammül edilen, yani hocadan öğrenilen, rivayeti için izin istihsâl edilen) bir hadîs veya bir kitap, icâzet yoluyla tahammül edilen bir hadîs veya bir kitaptan daha kıymetli, daha üstündür". Öte yandan bilinmektedir ki, en-Nesefî nüshası, büyük ekseriyeti Buhârî'den sema yoluyla alınmış olsa da sondan cüz'î bir kısmı icâzet yoluyla alınmıştır. Buna karşılık Firebrî nüshası birincisi 248, ikincisi de 252'de olmak üzere iki kere semâ yoluyla Buhârî'den alınmıştır.

İşte tamâmının, doğrudan Buhârî'den iki defa alınmış olma durumu, yedinci asırdan sonra Firebrî nüshasının şöhret-şiâr olmasında müessir olmuştur denmektedir. Ancak Firebrî nüshasından istinsah edilen ve aralarında bâzı farklılıklar ortaya çıkan muhtelif nüshaların büyük bir dikkatle Yûnînî (v. 701) tarafından birleştirilerek tek nüsha hâline getirilmesinin de bu meselede müessir olduğu kabul edilmektedir.

YÛNÎNÎ TARAFINDAN SUNULAN HİZMET: Buhârî'den rivâyet izni almış olan Firebrî'deki Sahîh nüshası ile yine aynı şekilde rivâyet izni alan Nesefî'deki sahîh nüshaları arasında yukarda belirtilen bazı farklar mevcuttur. Daha enteresanı Sahîh-i Buhârî'yi Firebrî'deki aynı "asl"dan almış olan dokuz farklı nüshada da farklılıklar tesbit edilmiştir. İşte, Ebu'l-Hasan Ali İbnu Muhammed İbni abdillah el-Yûnînî (v. 701), bu farklı Firebrî nüshalarını birleştirmiş, aralarındaki farklı durumları bazı hususî işaretlerle, remzlerle sayfa kenarlarında göstermiştir.

Yûnînî bu kıymetli mesâiyi tamamladıktan sonra bununla yetinmeyip, Sahîhte rastlanan gramere müteallik bir kısım müşkilleri de, devrinin meşhur nahiveisi (filolog) İbnu Mâlik en-Nehvî'ye (v. 672) çözdürmüştür. Nüshaların birleştirilmesine ilâve edilen bu mühim

hizmet de Firebrî nüshasının kıymetini âlimler nazarında artırarak dikkatlerin buna çekilmesine, himmetlerin buna yönelmesine müessir olmuştur.

Yûnînî, yedinci asırda dokuz ayrı nüshayı birleştirme hizmetini yaparken, bu dokuz ayrı nüshayı teker teker almamış, bunlar arasında, büyük mesâi sarfıyla ortaya konmuş bâzı birleşik nüshaları esas almış, onları birleştirmiştir. Bu noktadan diyebiliriz ki, Yûnînî'nin birleştirdiği nüshaların sayısı dörttür. Fakat, bu dörtlerden her biri birleşik nüshadır:

1- Asîlî nüshası: Bu, Cüreânî ve Mervezî nüshalarını birleştirmişti.

2- Ebu Zer nüshası: Bu, Hamevî, Küşmîhenî ve Müstemlî nüshalarını birleştirmişti.

3- Ebu'l-Vakt nüshası: Küşmîhenî ve Hamevî nüshalarını birleştirmişti.

4- İbnu Asâkir nüshası: Bu, Ebu'l-Vakt ve Hamevî nüshalarını birleştirmişti.

Yûnînî, bu birleştirmeyi yaparken farklılıkların hiçbirini ihmal etmeden, en küçük bir teferruata kadar hepsini sayfa üzerinde rumuzlarla göstermiş, kullandığı rumuzların neye delalet ettiği de ayrı bir risalede açıklanmıştır.

Bugün piyasadaki Sahîh-i Buhârî nüshaları, Yûnînî'nin İstanbul'da mevcut olan kendi el yazısı nüshasından 1313 yılında Sultan Abdülhâmîd Hân Hazretleri tarafından Mısır'da yaptırılan baskısına dayanır. Mezkûr baskıda, Yûnînî nüshasının bütün hususiyetleri aynen korunmuştur. Satırların üzerlerinde yer alan bir kısım işaretler, sayfaların kenarlarında -satırlardan gelen rakamlara bağlı olarak- yapılan açıklamalar nüsha farklarını göstermektedir. Bu yan açıklamalar zımnında görülen rumuzların hangi nüshalara delâlet ettiğini her cildin baş kısmında açıklamıştır.

NÜSHA FARKLARININ SEBEPLERİ VE MAHİYETİ

Sahîh-i Buhârî gibi İslâm Dini'nin ana kaynakları arasında yer alan mühim bir kitabın nüshaları arasında farklılık bulunduğunu söyledikten sonra bunun sebeplerini ve mâhiyetini de bilmek gerekir.

Aksi takdirde, bu mesele Buhârî'ye karşı olan itimadı sarsabileceği gibi, bu meseleyi istismar etmek isteyen kötü niyet sahiplerinin iğfallerini ve habbeyi kubbe yaparak, mübalağalandırarak başka şekilde anlatanların teşvîşleri karşısında cevapsız da kalınabilir. Nitekim başta Goldziher olmak üzere bir kısım müsteşrîkler bu meselelere çoktan müşteri çıkıp, müslümanlar arasında fitne vesîlesi yapmışlardır. Öyle ise meselenin iç yüzünü kısaca bilmek ciddî bir ihtiyaçtır. Esâsen, eskiden beri İslâm âlimleri bu meselenin aydınlatılması için mesâî sarfetmişler, bir kısım yorumlarda bulunmuşlardır.

Hemen belirtelim ki nüshalarını birleştirme çalışmaları Firebrî'den (v. 320) hemen sonra başlamıştır. Nitekim bu hususta hizmeti geçtiğini belirttiğimiz Ebu Muhammed el-Asîlî'nin (vefat târihi 392), birleştirdiği nüsha sahiplerinden Ebu Muhammed el-Cüreânî'ninki 373, Ebu Zeyd el-Mervezî'ninki de 371'dir.

Firebrî'deki asıldan yapılan istinsahların farklılıklar arzetmesi, bu "asl'ın tanzim yönünden bâzı gevşeklikler taşımasından ileri geldiği kabul edilmektedir. Bu tahmîni te'yîd eden bir şehâdeti, Firebrî nüshasının ikinci dereceden râvisi olan Ebu Zerr el-Herevî (v. 434), Firebrî ile kendi arasındaki râviden ibâret bulunan şeyhi Ebu İshak el-Müstemlî'nin (v. 374) şu sözünü nakleder: "Buhârî'nin kitâbının Muhammed İbnu Yûsuf el-Firebrî'nin yanında bulunan "aslından istinsah ettim, (son şeklini alıp) tamamlanmamış yerlerle (tamamen) boş bırakılmış yerler gördüm. Meselâ bâzı bab başlıkları vardı,

fakat altında hiç bir şey yoktu. Bazan da hadîsler yazılmış, ancak üstünde bab başlığı yazılmamıştı. Biz bunların bir kısmını bir kısmına birleştirdik". Bu açıklamayı Buhârî'nin râvilerine tahsîs ettiği Esmâu Ricâlî'l-Buhârî adlı kitapta nakleden Mâlikî ulemâsından Ebu'l-Velîd el-Bâcî (v. 747) şunu ilâve eder: "Bu sözün doğruluğunu şu da gösteriyor ki, Ebu İshâk el-Müstemlî, Ebu Muhammed es-Serahsî, Ebu'l-Heysem el-Küşmîhenî, Ebu Zeyd el-Mervezî, nüshalarını ayrı "asıl"dan istinsah ettikleri halde rivayetlerinde takdîm, te'hir'ler vardır. Bu da onların her birinin herhangi bir yerdeki bir hâmisi veya -kitaba yerleştirilmek üzere- eklenmiş bir kağıdın muhtevasını, kendi takdîrlerine göre, kitabın bir yerine yerleştirmiş olmalarından ileri

geliyor. Bu durum sana, kitapta bazan bir ve bazan da iki ve daha fazla bâb başlığını peş peşe gördüğün halde aralarında hiçbir hadîs bulunmayışının sebebini açıklar". İbnu Hacer, bu şehâdeti fevkalâde ehemmiyetli bularak teracim (bâb başlığı) ile hadîs arasında irtibat kurmanın zor olduğu nâdir durumlarda onların izâhını yapmada değerlendirir.

Kastalânî, bu meselede İbnu Hacer'den ayrılarak, ilk nüshada tanzîm gevşekliği olmayacağı, bazı tasarrufların sonradan gelen müstensihlerce yapılmış olabileceğini söyler.

Ancak, Firebrî'nin, Buhârî'den dört yıl ara ile iki aynı icâzeti bilinmektedir. Aradan geçen dört yıl içinde Buhârî'nin, eseri üzerinde bâzı değişiklikler yapmış olması pekâlâ mümkündür. Şu halde Firebrî'de Sahîh-i Buhârî'nin birbirinden farklı iki nüshasının bulunma ihtimali var. Ulema'nın ihtilaf ettikleri bir husus, Firebrî'nin üçüncü bir nüshaya daha sâhib olma ihtimâlini zihne getiriyor. Şöyle ki: Yukarıda kaydetmiş bulunduğumuz el-Müstemlî'nin açıklamasında geçen "asıl" nedir? Buhârî'nin kendi el yazısıyla yazdığı asıl mı, yoksa Firebrî'nin icâzet aldığı diğer iki nüshadan biri mi? Bâzı yorumcular bunu, Buhârî'nin kendi "asl"ı anlamıştır. Bu durumda, Buhârî'nin vefatından sonra kendi nüshasının da Firebrî'ye intikâl etmiş olma ihtimalini doğurmaktadır. Bu tahmînin doğruluğu halinde, Firebrî'nin nezdinde birbirinden az-çok farklı üç nüshadan bile bahsetmek mümkün olacaktır. Firebrî'nin 252 yılındaki ikinci semaından sonra da Buhârî'nin Sahîh üzerinde bir kısım değişikliklere gitmiş olması pek alâ mümkündür. Çünkü vefat tarihi 256'dır ve arada 4 yıllık zaman mevcuttur. Daha önce, Ahmed İbnu Hanbel'in ölüm döşeğinde iken Müsned'den bir hadîsin çıkarılması için oğluna emir verdiğini kaydetmiştik. Muhaddisler, her an arayış ve tahkîk içindedirler. Eserlerine her geçen gün bir kemal getirmeleri tabiîdir. Öyle ise Firebrî nezdinde varlığı muhtemel olan bu nüshalardan istinsah edenler, ihtilaflı nüshalara ulaşmış oluyorlar.

Bir çok te'lifatta rastlanan bir durumu, Zâhidû'l-Kevserî merhum, Buhârî'nin sahîhi için de vârid görür: Ona göre "Buhârî eserini temize çekmeden vefat etmiş olduğu için bir kısım tenkîdler, bu beşerî

zaaftan ileri gelmiştir. Ömrü vefa edip eserini tamamlayarak temize çekseydi, söz konusu aksamalar olmayacaktı."

Sahîh-i Buhârî'de bâzan "Bab-un" şeklinde kalıp hiçbir fıkhî hüküm ifade etmeyen başlıkların yer alması, bazan başlık olduğu halde arkadan hadîs kaydetmeden bir başka bab başlığına geçmesi, eserin kendi şartlarına uygun şekilde zaman içerisinde tamamlanmaya bırakılma ihtimâlini kuvvetlendirmektedir. Bu durumdaki bir esere nihâî şekli kazandırmadan müellifin vefat etmesi, veya Firebrî misalinde olduğu üzere, eserin tamamlanma vetîresi içerisinde daha dûn bir safhada iken tahammül etmesi, nüshada bazı boşluklar hâsıl edecektir. Kaydedilen açıklamalar, arkadan gelen müstensihlerin bu boşlukları doldurma ihtiyacını duyduklarını ve bunu farklı şekillerde yaptıkları için farklı nüshalar ortaya çıktığını belirtmektedir. Nesefî nüshasının, tertîb yönüyle mazbut, lüzumsuz tekrarlardan hâli, daha mütekâmil olduğuna dâir kayıtlar dahi, söylenen hususu te'yîd eder. Öyle gözüküyor ki bu nüsha daha muahhar bir icâzete müstenittir.

Tahminimizi kuvvetlendiren son bir durum Firebrî nüshaları arasında görülen farklılıklarla ilgili. Açıklayacağımız üzere ciddi bir fark mevcut değil, daha ziyade takdim-te'hîr farkı söz konusu.

NÜSHA FARKLARININ MAHİYETİ:

"Firebrî'den istinsah edilen nüshalarda, müstensihler tarafından yapılan bazı tasarruflar sonucu bir kısım farklılıklar ortaya çıkmıştır" derken bu tasarrufun yanlış anlaşılmaması gerekir. Buhârî'nin eserinden hadîs çıkarma veya esere kendi gönüllerine göre hadîs ilâve etme diye bir durum söz konusu değildir. Kitabın "bâb-un" diye hükümsüz başlıklarına uygun tercüme koymak, veya onu kaldırıp, mevzu itibâriyle zâten birbirine yakın olan hadîsleri üstteki başlığın altında toplamak, bazı kereler "bâb" yerine "kitap" kelimesini

koymak, bırakılan boşluklara, Buhârî'nin diğer kısımlarında yer alan hadîslerden uygun birini koymak gibi -ki bu tasarruftan takdîm-tehir dediğimiz durum hâsıl olmuştur- tasarruflardır. Bir kısım farklılıklar da filolojik açıklamalarla ilgilidir.

Bu mühim meselenin daha iyi kavranması için meseleyi kaynaklara inerek tahlîl eden Fuat Sezgin'in vardığı sonuçtan bir iki pasajı aynen

iktibas edeceğiz. Der ki:

"Aynı "asıl"dan gelen muhtelif fer'î rivâyetler arasındaki farklar, Yûnînî edisyonu (neşri) vâsıtasıyla, umumî bir kontrole tâbi tutulacak olursa, hadîslerinin senedlerinden ve hattâ metinlerinden ziyâde, Buhârî'nin "terâcim" adı verilen, yani babların isimleriyle mütemmim malumat şeklinde irâd edilen kısımlar arasında görülmektedir. Mesela, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Hirakl'e yazmış olduğu mektûbu ihtiva eden ve matbu kitapta iki sayfa kadar yer tutan hadîsin metnine dâir, Yûnînî'nin tesbît etmiş oldukları, bir-kaç basit varyantı (farklılığı) ve birkaç harf değişikliğini geçmemektedir.

"Yûnînî'nin, bize râvilerin faaliyetinden muhâfaza ettiği kısımların tedkikinden anlaşıldığına göre, râviler, musannıfın kaleminden sehven çıkmış bâzı basit hataları düzeltmeyi kendi hakları olarak addetmişlerdir. Meselâ Ebu Zerr, böyle bir yanlışlığın bir âyet ile alâkalı olduğunu görünce tashîh, fakat aslına da işâret etmek ihtiyacını hissetmiştir.

"Bundan başka, râvilerin, harflerin bâzı noktalarını değiştirmekle izâle edebilecekleri bâzı yanlışlıklar metinde bulunmaktadır. Meselâ, Buhârî'nin filologlarla münâsebetlerini araştırırken, yazının yanlış okunmasından ileri gelen bu tip yanlışlıklara rastlanıyor ki, bunların, acaba Buhârî tarafından mı yoksa Sahîh'in râvileri tarafından mı böyle okunduğunu tahmîn mümkün değildir. (...)

"Buhârî'nin şeyhlerinden "haddesenâ Muhammed" kaydiyle mübhem bırakmış olduğu bir isim, Firebrî'den sonra gelen İbnu's-Seken'in rivâyetinde lağvolunup yerine, "en-Nüfeylî" konulmuştur. Şârihler, bunun fâilinin İbnu's-Seken olduğunu söylerler. Hattâ İbnu's-Seken'in böyle bir tasarrufuna başka bir yerde de işâret imkânını bulurlar.

"Buhârî'nin muhaddislerin âdetine tâbi olarak yerini boş bıraktığı ve sözün siyâkı bakımından kolayca hatırlanabilecek, biraz müstehcen bir kelimenin, bâzı râviler tarafından mahall-i mahsûsuna yerleştirildiği vâkidir.

Bunlardan başka Ebu Zerr rivâyetinde, filolojik kaynaklardan gelen kısımların baş tarafında zikrolunan "ve kâlegayruhu" kaydı bulunmaz. Bu kaydın diğer râviler tarafından kendi rivâyetlerine ilâve

edilmiş olmasından ziyâde, Ebu Zerr'in, kendi rivâyetinden çıkarmış olmak ihtimali daha kolaylıkla kabul edilebilir."

(...) Şu halde Buhârî'nin Sahîh'inde mevcut nüsha farklarını büyütmeyi mâkul kılacak bir durum mevcut değildir.

BUHÂRÎ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR:

İmam Buhârî, hayatı ve eserleri üzerine en çok çalışma yapılan büyüklerden biridir. Hususen el-Câmi'u's-Sahîh'i başka hiçbir kitaba nasîb olmayan bir alakâya mazhar olmuştur. Ricali, metodu, tanzîmi, garib kelimeleri, müşkilleri, terâcim'i, fıkhı... vs. yönleri ayrı ayrı kitaplara, araştırmalara konu olmuştur. Keşfü'z-Zünûn'da bunlardan yüze yakını tanıtılır. Buhârî üzerine çalışmalar hâlâ devam etmektedir.

Hakkında yazılanların maalesef sâdece cüz'î bi kısmı matbudur. Buhârî ile ilgili bazı mühim kitaplar:

1- İ'lâmu's-Sünen: İlk Buhârî şerhidir, Vefatı 388 olan Ebu Süleyman Hamd İbnu Muhammed el-Hattâbî telif etmiştir.

2- Behçetu'n-Nüfûs: Müellifi Ebu Muhammed Abdullah İbnu Ebî Cemre'dir (v.699/1299) Buhârî'nin tasavvufa müteallik hadîslerini şerheder.

3- El-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhî Sahîhi'l-Buhârî: Kirmânî nisbetiyle meşhur Şemsüd'Dîn Muhammed İbnu Yûsuf (796) te'lîf etmiştir.

4- Et-Telvîh fî Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh: Müellifi Alaeddin Moğoltay İbni Kılıç'dır (792). .

S- Fethu'l-Barî bi-Şerhi'l-Buhârî: Müellifi İbnu Hacer diye ma'rufel-Hâfız Şihabuddin Ebu'l-Fadl el-Askalânî'dir (v. 852). Birkaç kere tabedilmiştir.

6- Umdetu'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî: Müellifi Bedruddin Ebu Muhammed Mahmud İbnu Ahmed el-Aynî'dir (v. 855/ 1451). Mükerreren tabedilmiştir.

7- İrşâdu's-Sârî Li-Şerhi Sahîhi'l-Buharî: Müellifi Kastalânî diye ma'ruf Ebu'l-Abbas Şihabüddin Ahmed İbnu Muhammed'dir (g.

923/1517), matbudur.

8- Kevserü'l-Câri ila Riyâzi'l-Buhârî: Meşhur Molla Gürânî'nin şerhidir, henüz matbu değildir.

9- Feyzu'l-Bârî ila Sahîhi'l-Buhârî: Müellifi Muhammed Enver el-Keşmîrî'dir (v. 1352/1933). Daha çok mefhumlar üzerinde durulur, farklı, faydalı bir şerhtir, matbudur.

10- Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar: Fuad Sezgin'in eseridir. 1956 yılında İstanbul'da basılmıştır.

Buhârî'nin müşkilleri üzerine yapılan çalışmalar:

1- Meşâriku'l-Envâr alâ Sahîhi'l-Asâr: Kadı İyâz telif etmiştir, Sahîheyn ve Muvatta'nın müşkillerini açar.

2- Şevâhidu't-Tavzîh ve't-Tashîh li-Müşkilâtı'l Câmi'i's-Sahîh: Müellifi. İbnu Mâlik en-Nahvî (v. 672/ 1273).

3- Keşfu'l-İltibas ammâ Evredehu'l-Buhâriyyu alâ Ba'zı'n-Nâs: Müellifi Abdü'l-Ganî el-Meydânî (v. 1298/1881). Buhârî'nin "Kâle ba'zu'n-Nas" diyerek İmam Âzâm'a çattığı meseleleri inceler, cevap verir.

4- Tağlîku't-Ta'lîk: İbnu Hacer el-Askalânî, Buhârî'deki muallak hadîslerin senetlerini verir.

5- Esmâ'u'r-Ricâli'i-Buhârî: Ebu'l-Velîd el-Bâci (v. 474/1081).

6- Mukaddimetu Fethi'l-Barî: Hedyü's-Sârî de denen bu kitap, iki cilttir. Bunu da İbnu Hacer te'lîf etmiştir. Burada, Buhârî'nin ricali, lügati, müşkilatı, garîb kelimeleri, muallak hadîsleri, hayati, metodu vs. hususlarda yapılan çalışmaları özetleyerek Buhârî ile alakalı her hususta topluca özet bilgi verir. Muhtevasının zenginliğiyle paha biçilmez bir eserdir. Buhârî'yi tanımada derli toplu tek kitaptır.

İMAM MUSLİM VE SAHÎHİ

HAYATI:

El-İmam el-Hâfız Hüccetu'l-İslâm Ebu'l-Hüseyn Müslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî, en-Nîsâbûrî: 204-261 yılları arasında yaşamıştır. Hadîs

dinlemeye küçük yaşta başlar. İlk defa 218 yılında hadîs meclislerine devama başladığı belirtilir.

Hadîs tahsili için Irak, Hicaz, Şam ve Mısır'a gitmiş, mükerrer seferler Bağdad'a uğramıştır. Bu seyahatleri sırasında Buhârî'nin şeyhlerini ve daha başkalarını da dinleme fırsatı bulur. Hadîs aldığı kimseler arasında Buhârî, İshak İbnu Râhuye, Abdullah İbnu Mesleme el-Ka'nebî, Harmele İbnu Yahya Sahîbu Şâfiî, Ahmed İbnu Yunus, Sâd İbnu Mansûr, Yahya İbnu Yahya, Heysem İbnu Hârice, Ahmed İbnu Hanbel vs. de var.

Müslim birçoklarına da hocalık yapmıştır. Ebu Avâne Ya'kub İbnu İshâk el-Esferâînî, Tirmizî, Ebu Amr el-Müstemlî gibi.

Babası Haccâc da hadîs rivayet eden şeyhlerdendi. Kendisinin, bezzâz olduğu yani bugünün tâbiriyle manifaturacılık yaptığı kaynaklarda belirtilir.

Müslim 261 yılında 57 yaşında olduğu halde Neysâbur'da vefat etmiştir. Vefat sebebiyle ilgili olarak şu vak'a anlatılır: Bir gün kendisi için akdedilen bir müzakere meclisinde Müslim'e bir hadîs sorulur, fakat bilemez. Aramak üzere evine çekilir. kitaplarını karıştırmaya başlar. Bu sırada eve bir sepet hurma gelir. Müslim, hem arar hem hurmadan ağzına arada bir atar. Bu hâl üzere sabahı eder, hurma biter, hadîs de bulunur. Bazı terâcim yazarları Müslim'in bu sebeple öldüğünü söylemiştir.

ESERLERİ:

Müslim, üzerinde ayrıca duracağımız Sahîh'i ile tanınmışsa da onun dışında pek çok ciddî eserler vermiştir: El-Müsnedü'l-Kebîr (ala'r-ricâl), Kitâbu'l-Câmi' ala'l-Ebvâb, Kitâbul-Esma ve'l-Künâ, Kitâbu't-Temyîz, Kitâbu'l-İlel, Kitâbu'l-Vuhdân, Kitâbu'l-Efrâd, Kitâbu'l-Akrân, Kitâbu Suâlâtihi Ahmede'bne Hanbel, Kitâbu Hadîsi Amri'bni Şuayb, Kitâbu'l-İntifâ' bi-Ühübi's-Sibâ', Kitâbu Meşâyihi Mâlik, Meşâyihi Şu'be, Kitabu Men Leyse Lehu İllâ Râvin Vâhid, Kitabu'l-Muhadramîn, Kitabu Evlâdi's-Sahâbe, Kitâbu Evhâmi'l-Muhaddisîn, Kitabu't-Tabakât, Kitâbu'l-Efrâd.

FAZİLETİ:

Müslim yaşadığı devrin en başta gelen hadîs âlimlerinden biridir. Şüphesiz bunda Buhârî, Ahmed İbnu Hanbel, İshâk İbnu Râhuye gibi meşhur muhaddîslere talebelik yapmış olmasının büyük payı vardı. İbnu'l-Ahram: "Şu şehrimiz (Nisâbur) üç büyük muhaddîs yetiştirmiştir: Muhammed İbnu Yahya (ez-Zühlî), İbrahim İbnu Ebî Tâlib ve Müslim" der. Bündâr da: "Hâfızlar dörttür: Ebu Zür'a, Muhammed İbnu İsmail el-Buhârî, ed-Dârimî ve Müslim" demiştir. Şeyhlerinden Muhammed İbnu Abdilvehhâb el-Ferrâ'nın da: "Müslim, halkın âlimlerinden ve ilim dağarcıklarından biridir. Onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum" dediği belirtilir.

SAHÎH'İ:

Müslim, çok sayıda eser vermiş olmakla berâber, es-Sahîh'i ile şöhret bulmuştur. İslâm uleması bu kitabı Sâni'u'l-İsneyn bilmekte icma eder. Yani Kur'an-ı Kerîm'den sonra gelen en muteber iki kitabın ikincisi. Bu iki kitaba kısaca Sahîheyn denir. Bunlarda geçen hadîsler es-Sahîh olarak vasıflandırılmıştır. Yâni, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nisbetlerine kesin nazarıyla bakılır. Yani, hadîs, sadece hâricî şartlarıyla değil, nefsülemrde de sahîhtir.

Az ilerde, Sahîheyn'in Mukâyesesi başlığı altında detaylı olarak açıklayacağımız üzere, Müslim'in kitabı bilhassa sıhhat şartları ve fıkhî inceliklere müteallik noktalarda Buhârî'nin kitabına yetişemez ise de, tertib güzelliği ve rivâyet inceliklerinde gösterdiği hassasiyet ve asla sadâkat noktalarında Buhârî'yi geçer.

Müslim, Sahîh'ini, bizzat işiterek aldığı 300 bin hadisten seçtiğini ifâde eder. İlâveten, kitabına delilsiz hiçbir şey koymadığını, keza hiçbir şeyi de delilsiz kitap dışı tutmadığını belirtir. Yine belirtir ki, kitabındaki hadîsler, (sıhhati hususunda şeyhlerinin) icma ettikleri hadîslerdir.

Der ki: "Kitabım (tamamlanınca), Ebu Zür'a ya arzettim, illet var dediği her rivâyeti terkettim".

Müslim'de tekrarlarıyla birlikte 7275 hadîs mevcuttur. Tekrarlar nazara alınmadığı takdirde 3033 hadîs mevcuttur.

TERTİB TARZI: Hadîsleri, Müslim, prensip olarak konularına göre tanzîm etmiştir. Ancak, bu işi yaparken, bir hadîsin bütün farklı senet ve metinlerini bir arada toplamayı ön plana almıştır. Bu tarzdan üç mühim netîce hâsıl olmuştur:

1- Bir hadîsi tam olarak ihata ve kavrama imkânı: Hadîsleri anlamada bu husus ehemmiyetli bir noktadır. Bir rivâyet tek başına alınınca mübhem noktalar taşıdığı gibi, o konuya giren müfredâtın tamamına da şamil olmaz. O mübhemliğin giderilmesi, konuya giren diğer ferdlerin yakalanmasında en sâlim yol hadîse, daha doğrusu o konuya giren başka hadîslere müracaattır. İşte Müslim, konuyla ilgili, kendi şartlarını taşıyan hadîsleri bir arada kaydeder. Bir misal vermek gerekirse, Müslim'in Kitâbu'l-Kader bölümünde, insanın ana karnında yaratılışını anlatan hadîste, kırkıncı gün rahme inen melek, Rabbi'nin emriyle, çocuğun kaderiyle ilgili olarak, Abdullah İbnu Mes'ud'un rivâyetinde çocuğun rızkını, ecelini, amelini cennetlik veya cehennemlik olacağını yazar. Huzeyfe İbnu Esîd rivâyetinde bunlardan başka "kız veya erkek olacağı" "eseri" de yazılır. Bir başka vecihte, rahime inen meleğin göz, kulak, deri, et ve kemikleri yaratıp şekillendirdiği de belirtilir. Bir başka vecihte, çocuğun sağlam veya sakat olacağının, ahlâk durumunun da o zaman yazıldığı belirtilir.

Aynı baba giren müteakip hadîslerde "Kaderimiz anne karnında yazıldı ise niye çalışıyoruz. kadere tevekkül etmemiz gerekmez mi?" gibi sorular, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından verilen cevapları buluruz:

Bu kolaylık Buhârî'de mevcut değildir.

2- Tekrarların asgariye düşmesi: Hadîslerde, çoğunluk itibariyle, birden fazla meseleye temas edildiği için, fıkhî konulara göre tanzîm edilen kitaplarda tekrar kaçınılması zor bir durumdur. Nitekim Buhâri, fıkhî espiriyi ön planda tuttuğu için çok sayıda hadîsi tekrar etmek zorunda kalmıştır. Tekrar, fıkıh nazarıyla kaçınılmaz ve faydalı ise de, hadîs tekniği açısından bir kusurdur. Bir kısım mahzurlar getirir.

İşte Müslim, bu meselede oldukça başarılı olmuş ve Buhârî ile mukayesede lehine kaydedilen bir fazîlet elde etmiştir.

Bu meseleye temas eden bazılarının "Müslim'de tekrar yok" gibi mübalağalı ifâdeye yer verdiği görülür. Ancak bu ifâde hakikati aksettirmez. Gerçi Müslim, kitabının Mukaddime kısmında tekrarlardan imkân nisbetinde kaçtığını belirtir. Ancak "Hiç tekrara yer vermedim" demez. Nitekim Muhammed Fuat Abdülbaki merhum, Müslim'e yaptığı tahkîkli neşirde tekrarları tesbîte ayrı bir itina sarfeder ve onları teker teker göstermeye ehemmiyet verir. Şu halde onun açıklamasına göre, Müslim'de 137 hadîs mükerrerdir. Bunlardan bir kısmı aynı bölümler (kitap) içinde tekrar edilirken, 71 adedi farklı kitaplarda tekrar edilmektedir. Mezkûr baskıda, zaman zaman hadîslerdeki müsteselsil rakamların sırayı birden kaybettiği görülür. Sıraya uymayan o rakam, hadîsin ilk geçtiği yerde aldığı numaraya delalet eder ve bu hâl o hadîsin mükerrer olduğunu gösterir.

3- Hadîslerin taktî'e (bölünmeye) uğramadan tam olarak verilmesi: Buhârî, bir hadîsi ikinci sefer tekrar ederken, hadîsin bu yeni babı ilgilendiren kısmı alır, bâbı ilgilendirmeyen kısmı terkeder. Kitabın hacmini artırmaktan (tatvîl) kaçınmak için başvurulan bu ameliyeye hadîsçiler taktî' (bölme, kesme) derler. Bu, çoğunluk tarafından her ne kadar câiz görülmüşse de câiz görmeyenler de mevcuttur ve bunu Buhârî hakkında bir kusur bilirken, buna yer vermeyen Müslim'i de tafdîl etmişlerdir.

HADÎS SEVKİNDE TİTİZLİĞİ: Müslim, turûk'un bir araya getirilmesindeki imtiyazından başka, hadîsleri sevkde gösterdiği hassâsiyetle de temâyüz eder. Hadîsleri, nasıl işitti ise onu aynen muhâfazayı esâs alır. Aynı hadîsi birkaç şeyhten farklı şekillerde dinledi ise, aradaki fark tek bir harf bile olsa onu korur ve belirtir. Öncelikle kaydettiği metin kime aitse "ve'l-Lafzu li-fülânin" diyerek o zâtın ismini kaydeder. Sonra da benzer kısımları bertaraf ederek, her bir râviye ait farklılıkları teker teker açıklar.

Asla bağlılık Müslim'i -yukarıda açıkladığımız üzere- taktî'e yer vermemeye sevkettiği gibi, hadîsleri mâna ile rivâyet etmekten de uzak tutmuştur. Âlimler ekseriyet itibâriyle rivâyet-i bi'l-mânâ'yı câiz görür ise de, câiz görmeyen de vardır ve teâruz durumunda lafzen

rivâyet, mânen rivâyete tercih edilir. Dolayısıyla, lafzen rivâyeti prensip edinmesi de Müslim'e imtiyaz kazandıran bir husus olmuştur.

Bu mümtaz yönleriyle Müslim'i tâkib edenler olmuşsa da, İbnu Hacer'in belirttiğine göre onun derecesine ulaşamamışlardır.

MUHTEVADA SEÇKİNLİK: Müslim, Mukaddime kısmından sonra kitaba hadîsten başka bir söz koymamaya da gayret etmiştir. Öyle ki, bir babtan diğerine geçerken bu yeni babta işlenecek konuyu hatırlatan bab başlığı (tercüme) şöyle dursun "bâbun" kelimesini bile koymaktan kaçınmıştır. Bunu, bilerek, kasıtla yaptığını kendisi açıklar.

İslâm âlimleri, Ebu Ali en-Neysâbûrî'nin: "Gök kubbesi altında Müslim'inkinden daha sahîh kitap görmedim" sözü ile emsâli ifadeleri, belirtmeye çalıştığımız tertip güzelliği ve muhtevadaki seçkinlikle te'vîl ederek kabul ederler.

RİCAL'DE TİTİZLİĞİ: Müslim'in mua'an'an rivâyeti bazı şartlarla muttasıl kabul etmekle birlikte, ricâl hususunda titiz davrandığı belirtilir. Zehebî ve İbni Hacer'in müştereken kaydettiklerine göre İbnu Ukde, Buhârî'nin Şamlılarla ilgili rivâyetlerde zaman zaman galat yaptığını, çünkü Buhârî'nin Şamlılarla ilgili rivâyeti kitaptan yaparak, bir şahsı, bir yerde künyesiyle zikrederken, ikinci bir yerde -ayrı bir şahıs zannederek- ismiyle zikrettiğini, halbuki Müslim'in, rivâyeti, kişinin kendisinden yazdığını, ilel hususunda da nâdiren galatına rastlandığını çünkü, müsned rivâyetleri yazıp munkati ve mürselleri almadığını dile getirerek, bu açıdan Müslim'in efdaliyetini tebârüz ettirmiştir.

MÜSLİM ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR: Sahîh-i Müslim'in muhtelif neşirleri mevcuttur. En mükemmel neşrini son devir Mısır muhaddislerinden merhum Muhammed Fuad Abdülbaki yapmıştır. Bu tahkikli bir neşir olup, hadîsler, bablar ayrı ayrı numaralanmıştır. Numaralamada, kısaca Concordence diye bilinen Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Hadîs'in-Nebevî adlı fihriste, Müslim'le ilgili numaralamayı esas alır. Hadîsleri baştan sona kadar müteselsilen numaraladığı gibi, bir de her bölümün (kitâb) hadîslerini kendi içinde müstakillen numaralar. Hadîsin önündeki iri rakamlarla yazılan ilk

numara bölüm içindeki numarasıdır, bunu takiben daha küçük puntolarla parantez içerisindeki numaralar, baştan itibaren verilen müteselsil numaradır. Birinci rakam Concordence ile uyuşan rakamdır. Bu baskının mühim bir hususiyeti, hadîs metninde geçen garîb kelimelerin, bazı tabirlerin, mefhumların dipnotta açıklanmış olmasıdır. Bu açıklamalar Nevevî şerhinden alındığı için, bu şerhin özetlenmesi mahiyetini arzeder ve Müslim'den istifâdeyi fevkalâde kolaylaştırır.

Yine bu neşrin diğer mühim bir tarafı fihristler cildidir. Beşinci cilt muhtelif fihristleri ihtiva eder.

1- Kitaplar ve bablara göre mevzu fihristi.

2- Hadîslerin müselsel rakamlara göre fihristi: Hangi numaralı hadis, hangi kitapta yer alır, râvisi kimdir belirtilir.

3- Mükerrer hadîsler fihristi: Hangi hadîsler, nerelerde tekerrür ediyor, gösterilir.

4- Sahâbe râvilerin alfabetik sırayla tanzim edildiği ve rivâyetlerinin nerelerde geçtiği gösterilir. Ayrıca o hadis Buhârî'de var mı, varsa numarası belirtilir.

5- Kavlî hadislerin alfabetik sırayla tanzim edilerek hangi sayfada geçtiğini gösteren fihrist. Hadîsin yerini bulmada fevkalâde kolaylık sağlayan bir fihrist. Ancak zaman zaman bazı atlamalar mevcuttur.

6- Bazı garîb kelimelerin yerlerini gösteren fihrist.

7- Dipnotlarda açıklanan bazı tabîr ve mefhumlar ve bunların yerini gösteren fihrist.

8- Sahîh'te geçen 54 kitabın alfabetik fihristi.

9- Müslim'in hayatı ve Sahîh'in tanıtılması.

Bu fihrist cildi 608 sayfadır ve büyük bir emeğin mahsulüdür. Bu hizmeti sunan Muhammed Fuad Abdülbâkî'ye Allah'tan rahmetini bol kılmasını dileriz.

MÜSLİM'İN ŞERHLERİ:

Müslim üzerine birçok şerh yapılmıştır. Keşfu'z-Zünun'da 15 kadarı zikredilir. Fuat Sezgin'in Târihu't-Türas'ında 30'a yakın şerhin ismi verilir. Bunlardan bazıları mühimdir.

1- El-İkmâl fî Şerhi Müslim: El-Kâdı İyâz el-Yahsubî (544/1149) tarafından yapılan bir şerhtir. Kadı İyaz bu şerhle, Muhammed İbnu Ali el-Mâzerî'nin (v. 536/1141) el-Mu'lim bi-Fevaidi Kitab-ı Müslim adındaki şerhini ikmal etmiştir.

2- El-Müfhim li-mâ Eşkele min Telhîs-i Kitabi Müslim: Ebu'l-Abbâs Ahmed İbnu Ömerel-Kurtubî'nin (v 656/1258) şerhidir. Müslim önce telhis edilmiş sonra da şerhedilmiştir.

3- İkmâlu İkmâli'l-Mu'lim: Ebu Abdillah Muhammed İbnu Halîfe el-Mâlikî (v. 827/ 1423) bu şerhte Mâzirî, Kadı İyaz, Kurtubî ve Nevevî'nin şerhlerini yeni ilavelerle birleştirmiştir.

4- el-Minhâc fi Şerhi Sahîh-i Müslim İbni'l-Haccâc: Bu şerh, kısaca Nevevî diye bilinen Ebu Zekeriya Yahya İbnu Şeref en-Nevevî (v. 676/1277) tarafından yapılmıştır. Bugün ençok mütedâvil olan Müslim Şerhî budur.

Müslim dilimize merhum Mehmet Sofuoğlu tarafından tercüme edilmiş, merhum Ahmed Davudoğlu tarafından da hem tercüme hem de şerhedilmiştir (rahmetullahi aleyhima).

SAHÎHEYN'İN MUKÂYESESİ:

Sahîheyn bazı noktalarda birbirine benzerse de bazı noktalarda ayrılırlar, bunları kısaca belirtelim:

1- Sıhhat Nokta-i Nazarından: Bu açıdan Buhârî'nin üstünlüğü kabul edilmiştir.

* Buhârî, bir hadisin mevsul olması için Lika'yı şart koştuğu halde, Müslim muâsara'yı yeterli bulur. Müslim'le Buhârî arasındaki en mühim farkı teşkîl eden bu meseleyi daha önce açıkladık, burada hatırlatmakla iktifa ediyoruz.

Ancak, sıhhat meselesinde, Buhârî'nin üstünlüğünü te'yid eden birkaç hususu daha belirtmede fayda var:

* Sahiheyn'in ricâlinden toplam 210 kişi cerhe mâruz kalmıştır. Zayıf oldukları ileri sürülen bu ravilerden 32'si hem Buhârî ve hem de Müslim'in ricâli arasında yer alırken 78'inde Buhârî, 100'ünde de Müslim teferrüd eder. Yâni Müslim'in cerhedilen râvisi daha çok. İbnu Hacer: "Cerh, isnadı yaralayıcı çeşitten olmasa bile, cerh edilmeyenlerden almak, cerh edilenlerden almaktan daha iyidir" der.

* Şu da bilinmeli ki, Buhârî'nin, teferrüd ettiği zayıfların çoğu, Buhârî'nin bizzat tanıdığı şeyhleridir. Yani bazıları onları zayıf addetmiş olsa bile Buhârî, şahsen tanıdığı, ahvâlini yakından bildiği için bu çeşit cerhin ehemmiyeti kalmamaktadır. Halbuki Müslim'in cerhedilen râvileri çoğunluk itibariyle Müslim'in temâs ettiği kimseler değil, daha önceki tabakalara mensup kimselerdir. Müslim'in onları şahsen tanıması mümkün değildir, dolayısıyla bunlar hakkındaki cerh muteberlik kazanmaktadır.

* Buhârî'nin, Müslim'e nisbetle teferrüd ettiği râvilerin sayısı 430, Müslim'in Buhâri'ye nisbetle teferrüd ettiği râvilerin sayısı 620'dir. Burada görülen fark da Buhârî lehine bir durumdur.

* Buhârî, Hâzimî'nin taksiminde ikinci tabakaya mensup râvilerden mutâbaat niyetiyle hadîs alırken, Müslim bu tabakadan usûl hadîsi almaktadır.

2- Tertîb nokta-i nazarından: Bu açıdan Müslim'in üstünlüğü kabul edilir. Buhârî, hadîsleri, hadîste mevcut olan fıkıh adedince kitabında, taktî ederek (bölerek) tekrâr ederken, Müslim kitabının en uygun yerinde kaydeder, nâdiren tekrara yer verir. Müslim'in esâs gâyesi, fıkıh yapmak değil, hadîslerin senedlerini bir araya getirmektir. Bir hadîsin muhtelif turûk ve metinleri hakkında bilgi edinmek Buhârî'de pek çok müşkilâtla ancak imkân dâhiline girerken, bu, Müslim'de pek kolaydır. Çünkü bir hadisin ne kadar tarîk ve farklı metni var ise hepsini bir arada kaydeder.

3- Fıkıh Nokta-i Nazarından: Bu hususta Buhârî üstündür. Buhârî, daha önce belirttiğimiz üzere bâbları fıkhî mülâhaza ile tanzim etmiş, terâcim denen bâb başlıklArında bilhassa fıkıh beyanına gayret göstermiş, bablar arasında mantıkî bir irtibat da gözetmiştir. Müslim'de fıkıh mülahazası olmamıştır. Buhârî'de fıkıh öylesine

galebe çalar ki, bâzı âlimler onun müstakil bir müctehid olduğuna hükmeder.

Müslim, kitâbını tertibde fıkhî mülâhazadan o kadar uzak durmuştur ki, bablara başlık bile koymamıştır. Elimizdeki hal-i hâzır matbu Müslim nüshalarındaki bab başlıkları bilâhare, Nevevî tarafından konmuştur. Müslim'in bu davranışı, kitâbına, "Mukaddime'den sonra hadîs'ten başka bir şey koymamak" arzu ve prensibinden ileri gelir. Bazı kaynaklarda gelen ve Müslim'i diğer bütün hadîs kitaplarına tafdîl edici sözleri, bazı Mağrîb ulemâsının, Müslim'in Sahîh'indeki bu durumu nazar-ı itibara alarak sarfedilmiş olduğunu, İbnu Hacer tahkîke dayanarak ortaya koyar.

BUHÂRÎ'NİN ÜSTÜNLÜĞÜ: İslâm uleması icmaya yakın bir ittifakla Buhârî'nin, Müslim'den üstün olduğunu söyler. Ancak bazı Mağrib ulemasının Müslim'in en sahîh hadîs kitabı olduğunu söylediği de rivâyet edilmiştir. Hâfız Ebu Ali en-Nîsâbûrî de: "Gök kubbesi altında Müslim'in eserinden daha sahîhini görmedim" demiştir. Zehebi bu sözü: "Onun eline Buhârî'nin Sahîh'i geçmemiş olabilir" diyerek te'vîl eder. İbnu Salah: "...Bu söz eğer, kitabın içinde, sahîh hadîsten başka bir şey yoktur mülahâzası ile söylendi ise doğrudur. Çünkü Müslim, giriş kısmından sonra sahîh hadîsten başka bir şey koymaz. Halbuki Buhârî kitabına eserinde takîp ettiği şartlara uygun olmayan bir kısım sözleri, bâb başlıkları (terâcim) şeklinde, fıkhî hükümler tarzında dercetmiştir... Eğer sıhhat nokta-i nazarında en sahîh kitap Müslim'dir demek istemişse bu söz merduddur" der. Dârakutnî de: "Buhârî olmasaydı Müslim olmazdı" diyerek Buhârî'nin Müslim'e olan tefevvuk ve yardımını dile getirir. Esâsen Buhârî, Müslim'in şeyhlerindendir. Buhârî Müslim'den rivayette bulunmaz, ama Müslim, Buhârî'den hadîs rivâyet eder.

SAHİHEYN'İ TENKİD: Şimdi bir nebze de Sahiheyn'e yöneltilen tenkidlerin mâhiyetinden söz edelim. Daha önce belirttiğimiz üzere, Buhârî ve Müslim, diğer meslektaşlarına göre, hadîs kabûlünde çok daha titiz olmalarına rağmen bir kısım tenkidlerden uzak kalamamışlardır. Kastalânî, Sahiheyn hadislerine gelen tenkîdleri altı kısma ayırır. Her birini teker teker ele alarak, tenkîdlerin haksızlığını gösterir, haklı olunan nokta varsa ona da parmak basar. Burada altı

maddeyi özetle kaydedecek, sâdece birinci madde ile ilgili açıklamasını hülâsa ederek sunacağız:

1- Bâzı senedlerin ricâlinde şahıslar sayıca farklıdır. Kastalânî der ki: "Sahîh hadîs sahibi, ziyâde râvi bulunan bir senedle bir hadîs rivâyet etse, tenkîdci de, bu rivâyeti, eksik râvili senede dayanarak tenkîd etse, bu tenkîd merduddur. Çünki, râvi, bunu nâkıs tarîkli olarak işitmişse bu nâkıs rivâyet munkatı'dır. Munkatı rivâyet zayıf kısmına girer. Mâlumdur ki, zayıf hadîs, sahih hadîsi illetli kılmaz, (zayıflatamaz). Eğer sahih hadîs rivâyet eden kimse, nâkıs tarîkli hadîs'i rivâyet etmiş, bu yüzden de nâkıd (tenkidci) bu hadîsi ziyâdeli tarîka dayanarak illetli kılmışsa, bu îtirazı, musannıfın sahîh addettiği rivâyette inkıta iddiâsı mânasına gelir. Bu durumda, ziyâdeli tarîkle rivâyet eden kimsenin başka rivâyetlerde müdellis olup olmadığı araştırılır. Eğer tedlîsi ortaya çıkarılırsa nâkıdın itirazı, buna dayanılarak reddedilir. Şâyet tedlîs'e rastlanmazsa, itiraza uğrayan rivayette inkıta var demektir. Bu durumda, sahîh rivâyet sâhibi hakkında verilecek cevap şudur: "Bu zât, böylesi bir rivâyeti, mütâbi'i ve âzıdı olmayan, kendini takviye edici başka bir karînenin şemsiyesi altına girmeyen bir bâbta yapmış demektir. Bu durumda tashih, mecmuun nazar-ı itibâra alınmasıyla meydâna gelir. Buhârî ve Müslim'de bu çeşitten hadîs vardır ve şu tarîkle gelir..."

2- İsnâdın değişmesiyle râvileri ihtilaf eden rivâyetler.

3- Bâzı râviler, ziyâdelerinde teferrüd ederler.

4- Zayıf addedilen râvilerin teferrüd ettiği hadîs mevcuttur (Buhârî'de 2 aded).

3- Vehm'ine hükmedilen (zayıf râviden rivâyet var).

6- Bâzı metinlerde elfaz değişmektedir.

Kastalâni, bunlara teker teker izâh getirerek, tenkidlerin haksızlığını gösterir.

Râviler'e yöneltilen cerh sebeplerine gelince, bunlar, bid'at (ehl-i sünnet dışı bir mezhepten olma), cehâlet (râviden sâdece bir kişinin hadîs rivâyet etmesi), galat, muhâlefet, tedlîs ve irsâl cihetlerinden

gelmektedir. Bunlardan biri veya bir kaçıyla cerhedilen râvilerin sayısı, -çoğunluğu Müslim'e âit olmak üzere- 210 adeddir. Bu ithamların müessir bir taz'îf olmayacağını göstermek için İbnu Salâh, Hâzimî, Nevevî, Suyûtî, İbnu Hâcer gibi muhakkik âlimlerimiz bâzı açıklıklar getirirler. Şöyle ki:

1. Bu râvilerdeki zayıflık, hadîslerini terkettirecek derecede şiddetli değildir.

2- Onlardan alınan rivâyetler şevâhid ve mütâbaat nevindendir, asıl değildir.

3- Buhârî ve Müslim'in bu zayıf râvilerden hadîs alma târihleri, zaaf sebebinin onlara ârız olma târihinden evvele âittir. Meselâ bir muhtalit'ten rivâyet varsa, bu rivâyeti, o şahsa ihtilat ârız olmazdan önce almışlardır veya ihtilattan önce kendilerinden hadîs almış olan râvilerden almışlardır. Buhârî'nin böyle bir muhtalitin ihtilattan sonraki rivâyetini aldığı da görülmüş, ancak bu durumda, Buhârî, ulemânın, o hadîsi almada ittifak etmiş olma şartını aramıştır. Keza Şeyheyn'in mukıll'dan hadîs alırken çok dikkatli davrandıklarını, güvenilir olanlarının münferid rivayetlerini aldıkları, güvenilir olmayanlardan ise, başkaları tarafından da rivâyet edilmiş olan rivayetlerini aldıklarını belirtir.

4- Zayıflardan hadîs alma işi bazan onların senedindeki ulviyet sebebiyledir. Yani, biri âli fakat zayıf, diğeri nâzil fakat sağlam iki ayrı senedle rivâyet edilen bir hadîsin ulvî senedle gelen veçhini, öbürünün desteğine binâen kitaplarına almışlardır. Nitekim Hâzimî'nin kaydettiği bir rivâyete göre Ebu Zür'a tarafından reddedilen bir rivayeti için, Müslim, yaptığı açıklamada, aynı hadîs evsak fakat nâzil bir isnadla da kendisine ulaşması sebebiyle zayıf olmasına rağmen mezkûr âli senedden kabul ettiğini söylemiştir.

5- Buhârî ve Müslim'in bâzı zayıf râvileri hakkında da şu söylenmiştir: Bunlara başkaları tarafından yapılan zayıflık ithamı Buhârî ve Müslim açısından sâbit ve muteber değildir. Cerh ve ta'dil ictihâdî bir keyfiyettir. Herkes kendi elde ettiği bilgiye göre hüküm verir. Buhârî ve Müslim, demek ki bu râvileri sika biliyor. Üstelik bâzı ithamlar çok çabuk yapılı vermiştir. Bîd'a ithamı bunlardan biridir. Bizzat

Buhârî'nin kendisi de halku'l-Kur'an meselesinde ağır ithamlara mâruz kalmıştır. Nitekim Buhârî ve Müslim'in râvileri arasında 32 kişinin ehl-i bid'adan olduğuna dair itham yedikleri söylenmişse de onların gerçekten ehl-i bid'a oldukları sübut bulmamıştır.

6- Nevevî, bir kısım râviler hakkında cerhin müfesser olmadığını, Buhârî ve Müslim de bu sebeple onlar hakkındaki cerhi kabul etmediklerini söyler.

Hadîs ilminin umumî kaidelerinden birine göre, râvinin mecruh (zayıf kabul edilmesi için cerh yapanın cerh sebebini iyi açıklaması gerekir. Hangi sebeple mecrûh? Sadece "zayıftır" demek makbul değildir.

7- Buhârî ve Müslim, kendi tabakaları dışından hadîs almış ise de Buhâri bu meselede de titiz davranmıştır. Şöyleki ikinci tabakadan aldığı hadisleri muallak olarak kaydetmiştir. Üçüncü tabakanın sâdece müksirlerinden ve nâdiren almış. Keza bunları da muallak olarak kaydetmiştir.

Hülâsa etmek gerekirse, İslâm âlimlerinin müteşeddid kısmı Sahîheyn'i didik didik ederek, tenkîd edilebilecek hiçbir noktasını bırakmadan, söylenebilecek her şeyi söylemekten çekinmemişlerdir. İlim ve vukufta onlardan geri kalmayan ve hatta onları geçen mutavassıt âlimler de bunlara cevaplar vermişler, haklı oldukları noktalarda hak vererek, haksız oldukları yerlerde de haksızlıklarını göstererek, Sahîheyn'in gerçek değerini ortaya koymuşlardır.

Bu duruma göre, İmâmu'l-Harameyn'in: "Birkimse Sahîheyn'de yeralan bütün hadîslerin sahîh olduğu hususunda yemîn etse, veya talakta bulunsa ne hânis olur ne de tatlîk vâki olur" sözünün doğruluğunda fukahâ ve diğer ehl-i ilmin tamâmı icma ederek Kur'an'dan sonra en mûteber, en sahîh olduklarını kabul etmişlerdir. Bir kısım rivayetleri değerlendiren Kastalânî şu sonucu ifade eder: "Öyle ise Buhârî ve Müslim kitaplarına illetsiz hadîsleri almışlardır. Şâyet illetli olanı varsa, bu da müessir olan, sıhhati bozan bir illet değildir."

Bu iki kitaptan bilhassa Buhârî, felâket anlarında teberrüken okunmasında fayda umulacak kadar ümmet arasında müstesna bir rağbete mazhar olmuştur.

Durum bu iken, güneşin ziyasından rahatsız olan dîde-i huffâş gibi, İslâm'ın hakkaniyetini hazm edemiyerek, içlerinde asırların kaynattığı kinin şevkiyle, dinî kaynakları hakkında kasden câhil bırakılan müslüman nesilleri iğfâl edip saptırmak için Buhârî'ye, Müslim'e, Kütüb-i Sitte'ye taş atan, mevzu hadîs var iddiasında bulunan müsteşrîkler ve onların iddialarını tekrar edenler keyfi, subjektif, isbatsız, sonu çıkmaz bir yola sülük etmiş olmaktadırlar. Böylelerinin misâli, gökteki yıldızları düşürmek üzere, geceleyin sapanıyla taş atan çocuklara benzerler.

EBU DAVUD VE SÜNEN'İ

HAYATI

el-İmâm es-Sebt Seyyidü'l-Huffâz Süleymân İbnu'l-Eş'as İbni İshâk es-Sicistânî. 212-275 yılları arasında yaşamıştır. Ceddi İmrân'ın Sıffîn savaşında Hz. Ali (radıyallahu anh) saflarında şehîd olduğu belirtilir. Basra'da yaşadı. Ancak Irak, Hicaz, Şam, Mısır, Cezire, Horasan gibi ilim merkezlerine seyahatler yaptı, pek çok kereler Bağdad'a uğradı. Hadîs aldığı hocalarını sayısı 300'ü bulur. Buhârî ve Müslim'in meşayihinden hadîs aldı. Ebu Seleme, Ebu'l-Velîd et-Tayâlesi, Ahmed İbnu Hanbel, İbnu Ebî Şeybe, Ali İbnu' Medînî, Yâhya İbnu Ma'în, Kuteybe İbnu Sa'îd, İshâk İbnu Râhuye hocalarının meşhurlarındandır. Iraklılar, Horasanlılar, Şamlılar, Mısırlılar, Cezîreliler hep onun hocaları arasında yer alır.

Kendisinden hadîs alanlara gelince, Ahmed İbnu Hanbel ondan bir hadîs almıştır. Ebu Dâvud'un bunu (iftiharla) zikrettiği belirtilir. Tirmizî, Nesâ oğlu Ebu Bekr İbnu Ebî Dâvud, Ebu Avâne, Ebu Bişr ed-Dûlâbî, el-Lu'luî (Ebu Ali Muhammed İbnu Ahmed İbni Amr), İbnu'l-A'râbî (Ebu Sa'îd Ahmed İbnu Muhammed İbni Ziyâd el-A'râbî), İbnu Dâse (Ebu Bekr Muhammed İbnu Abdirrezzâk) er-Remlî (Ebu İsâ İshak İbnu Musâ İbni Sâid) kendisinden hadîs alanların başında gelirler.

FAZÎLETİ: Ulema, Ebu Dâvud'u birçok yönüyle övmüş, takdir etmiştir. Hadîs bilgisi, hıfzı, anlayışı, fıkıh bilgisi, verâ ve dindarlığı, ilminde itkânı ayrı ayrı dile getirilmiştir. İlmiyle âmel eden alimlerden olduğu bilhassa belirtilir. Hâl ve hareketlerinde istikâmetinin doğruluğunu ifâde etmek için bâzı âlimler şöyle derler: "Ebu Dâvud

yaşayışında, ahvalinde, huy ve tavırlarında Ahmed İbnu Hanbel'e benzerdi. Ahmed de bu hususlarda Vekî'e benzerdi. Vekî de Süfyân'a benzerdi. Süfyan ise Mansur'a benzerdi. Mansur İbrâhim en-Neha'î'ye , İbrahim de Alkame'ye benzerdi. Alkame ise Abdullah İbnu Mes'ud'a benzerdi. Alkame demiştir ki: İbnu Mes'ud yaşayışında, ahvâlinde huy ve tavırlarında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a benzerdi".

Ebu Dâvud, hadîsi metniyle, senetleriyle illetleriyle çok iyi bilirdi. Onun bu ilimdeki yüksek derecesini ifâde için, Muhammed İbnu İshâk es-Sağânî ve İbrahim el Harbî: "Hz. Dâvud'a demir yumuşatıldığı gibi Ebû Davud'a da hadîs yumuşatılmıştır" demişlerdir. Mûsâ İbnu Harun takdirlerini ifade için "Ebu Davud dünyada hadîs, âhirette de cennet için yaratılmıştır" der. Hadîsi iyi bilirdi. Bu sebeple Sünneti, mevzu ve şiddetli zayıflara karşı korumuştur. Ebu Abdillah İbnu Mende, onun bu hizmetini şöyle dile getirmiştir: "Hadîs tahric edip sahîhleri illetli olanlardan, hatâlıları da doğrulardan ayıran dört kişi var: Buhârî, Müslim, bunlardan sonra da Ebu Dâvud ve Nesâî gelir. Ebu Bekr el-Hallâl takdirde daha da ileri giderek: "Zamanının el-İmâmu'l-Mukaddem'i" (en önde giden İmâm) diye vasıflandıracaktır. El-Hakîm Ebu Abdillah da: "Ebu Dâvud, asrında ehlü'l-hadîs'in rakipsiz imamıydı" der. Hadîs rivayetindeki hayranlarından meşhur mutasavvıf Sehl İbnu Abdillah et-Tüsterî, Ebu Dâvud'u ziyâret eder ve: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadîslerini rivâyet eden dilinî çıkar, onu öpeceğim" der. Ebu Davut çıkarır, o da öper.

HADÎS ALMADA PRENSİBİ:

Ebu Dâvud, ehl-i hadîs'in başını çekenlerden olması hususiyetiyle, nazarında zayıf hadîs fukahânın kıyasından evlâdır. Bu sebeple bir babta, başka rivâyet yoksa zayıf hadîsi tahrîç etmekten çekinmez. Bu durumda zayıfın terki kıyâsa gitmek mânasına gelir. Ancak, şurası da muhakkak ki, terki hususunda ulemânın ittifak ettiklerinden hadîs olmamıştır. Şu açıklamayı yapar: "Sünen'imde metrûku'l-hadîs olan kimseden hadîs rivâyeti almadım. Kitapta münker bir rivâyet varsa durumunu bildirdim. Bu mevzuda başka rivayet olmadığı için bunu aldım." Ebu Davud'un zayıf hadîsi kıyastan üstün tutma

prensibini aydınlatan bir rivâyeti İbnu Hazm, el-Muhalla'da, İmâm'ın oğlu Abdullah'tan kaydeder:

"Babama, "bir beldede, sahîh hadîsi, sakîm hadîsten temyiz etmeden rivayette bulunan bir ehl-i hadîsle bir ehl-i reyden başkasını bulamayan bir kimsenin başına bir iş gelse, ehl-i reye mi, yoksa ehl-i hadîse mi müracaat etmeli?" diye sordum. Babam cevaben: "Ehl-i hadîse müracaat etsin, ehl-i reye değil. Çünkü zayıf hadîs reyden daha kavîdir" dedi."

ESERLERİ: Ebu Dâvud, Sünen'i ile meşhur olmuşsa da başka te'lifâtı da var:

1- Er-Reddû alâ Ehli'l-Kader. Bunu kendisinden Ebu Abdillah Muhammed İbnu Ahmed rivâyet etmiştir.

2- Kitâbu'n-Nâsih ve'l-Mensûh. Bunu kendisinden Ebu Bekr Ahmed İbnu Süleymân en-Neccâr rivâyet etmiştir.

3- El-Mesâil. Bunu Ebu Ubeyd Muhammed İbnu Ali el-Âcirî rivâyet etmiştir.

4- Müsnedu Mâlik: Bunu kendisinden İsmâil İbnu Muhammed es-Saffâr rivâyet etmiştir.

5- Es-Sünen, el-Lü'lu'î, İbnu Dâse, İbnu'l-A'rabî, er-Remlî tarafından rivâyet edilen bu eser en meşhur eseridir. Bunu ayrıca tanıtacağız.

EBU DAVUD'UN BİR UYARISI:

Ebu Davud bir kaç hadîsin ehemmiyetini belirtmek için şöyle der: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan 500 bin hadîs yazdım. Onlar arasından, sâdece şu kitabıma koyduklarımı seçtim. Ancak, kişiye, dinini doğru kılması için bu hadîslerden dört tânesi yeterlidir.

Birincisi: "Ameller niyetlere göredir..." hadîsidir.

İkincisi: "Kişinin müslümanlığının kemâli mâlâyâni'yi terketmesine bağlıdır" hadîsidir.

Üçüncüsü: "Mü'min kendisi için istediğini kardeşi için istemedikçe (kâmil) mü'min olamaz" hadîsidir.

Dördüncüsü: "Helâl olanlar açıklanmıştır, haram olanlar da açıklanmıştır.

Bu ikisi arasında (durumu açık olmayan) şüpheli şeyler vardır. Bunların (haram mı helal mı olduğunu) çokları bilemez. Kim şüpheli şeylerden kaçınırsa, dinini ve ırzını korumuş olur. Kim şüpheli şeyi işlerse harama düşer. Tıpkı, sürüsünü, yasak koruluğun etrafında güden çoban gibi.) Koyunları her an koruluğa kayabilir. Bilesiniz! Her melikin bir koruluğu olduğu gibi, (Allah'ın da bir koruluğu vardır.) Allah'ın koruluğu haramlardır. Bilesiniz! Vücudda bir et parçası vardır, bu sıhhatli oldu mu vücudun tamamı sıhhatlidir, bozuldu mu, vücudun tamamı sıhhatini kaybeder. İşte bu parça kalptir" hadîsidir".

SÜNENU EBÎ DÂVUD:

Ebu Dâvud'un ismini ebedîleştiren eseridir. Bâzı görüşlere göre Sünen, tarzında ilk yazılan eser olma şerefine de sâhiptir. Ebu Dâvud eserini şöyle tanıtır: "Ben Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nisbet edilen 500 bin hadîs yazdım. Onlardan şu Sünen'i seçtim. Kitabımın içerisinde 4800 hadîs mevcuttur".

Ebu Dâvud, Sünen'in hadîslerini seçerken, ahkâm hadîsleriyle yetinmiştir. Bu sebeple sünen ve sıhâh müellifleri arasında ahkâm sâhasında ilk eser veren kimse olmuştur. Ebu Dâvud'un Sünen'i, muhtelif beldelerdeki fukahânın istidlâl edip üzerine ahkâm bina ettikleri hadîslerini ihtiva eder. Ebu Süleymân el-Hattâbî, Me'âlimu's-Sünen adlı şerhinde şöyle der: "Biliniz ki, Ebu Dâvud'un es-Sünen kitabı, kıymetli bir telîftir. İlmu'd-Dîn sâhasında onun misli te'lîf edilmemiştir. (Her mezhebe mensub) âlimlerin kabûlüne mazhar olmuş, böylece muhtelif fırkalar teşkil eden âlimler ve farklı mezheplere mensup fakîhler arasında hakem rolü oynamıştır. Irak, Mısır, Mağrib ahalisi, İslâm âleminin ekseri beldelerinin müslümanları ona sarıldılar. Onun bu kitabı ehl-i hadîs nezdinde hoşlanılan bir makam tuttu. Bu kitap için meşakkatli yolculuklar yapıldı, arandı da arandı". Gazâlî'nin, Sünen hakkında: "Bir müçtehide, ahkam hadîsleri hususunda kifayet eder" dediği rivayet olunur. Nevevî, Sünen'e yaptığı şerhte: "Fıkıhla olsun, başka şeyle olsun, İslâmî mevzularla meşgul olan herkesin Ebu Dâvud'un Sünen'ine alâka göstermesi, onu iyi bilmesi gerekir. Zira onun içindeki hadîslerin

çoğuyla ihticâc edilir ve bu hadîsleri tefrik de kolaydır. Ayrıca hadîslerin (fıkha girmeyen fazlalıklardan) özetlenmiş olması, musannıfının emsaline üstünlüğü ve eserin tehzîbine gösterdiği itina, Sünen'in ehemmiyetini artıran hususlardır." Sünen'in râvilerinden Ebu Sâd İbnu'l-A'râbî de şunları söylemiştir: "Bir fakîh'in yanında, Allah'ın kelamını ihtiva eden Mushaf'la Ebu Dâvud'un Sünen'inden başka kitap bulunmasa, (fıkhın tedvîni için) bir başka kitaba ihtiyaç duymaz". Muhammed İbnu Mahled: "Ebu Dâvud, Sünen'ini telif edip halka okuduktan sonra, kitabı, Ehl-i hadîs için, kendisine uydukları bir "mushaf" oldu" der.

Ebu Dâvud Sünen'ini yazdıktan sonra Ahmed İbnu Hanbel'e arzeder. Ahmed İbnu Hanbel istihsan ederek takdîrlerini ifâde eder. Ebu Dâvud, Sünen'i Bağdat'ta rivayet etmiştir.

SÜNEN'İN SIHHAT DURUMU:

Bu konuda daha önce, Kütübü Erba'a'nın şartlarıyla ilgili bahiste dört sünen'in her birinde üç çeşit hadîs bulunduğunu, birinci grubu "sahîheyn hadîsleri" nevinden hadîslerin, ikinci grubu "kendi şartlarına göre sahîh olan" hadîslerin, üçüncü grubu da zıddiyet hadîslerinin teşkîl ettiğini belirtmiş ve bunların ne demek olduğunu açıklamıştık. Burada aynı bilgileri tekrar etmeyeceğiz. Ancak Ebu Dâvud'un bir tabiri üzerinde kısaca duracağız: Sâlih tabiri(1).

Ebu Dâvud, Sünen'i hakkında bir kısım teknik bilgiler vermek maksadıyla kaleme aldığı Risâletu Ebî Dâvud İlâ Ehli Mekke diye meşhur mektubunda şu açıklamayı yapar:

"Kitabımda yer alan bir hadîste şiddetli vehn (zayıflık) varsa bunu belirttim. Kitapta senedi sahîh olmayan rivâyet de var. Hakkında sükût ettiğim sâlihtir. Bâzısı bâzısından daha sahîhtir". İbnu Salah, bu söz üzerine şu açıklamayı yapar: "Ebu Dâvud'un kitabında bu şekilde "zayıftır" diye meşruhat verdiği hadîslerden hiçbirisi Sahîheyn'de mevcut değildir. Ayrıca Ebu Dâvud'da "hasen" olarak zikredilen hadîslerden herhangi birisinin, sahîh ve hasen hadîsleri temyiz edenlerce "sahîh'dir" diye hükme bağlandığına da rastlamadım."

NİÇİN SÂLİH?

Ebu Dâvud'un yukarıda kaydettiğimiz açıklamasıyla ilgili iki noktaya dikkat çekeceğiz:

Birinci nokta: Sâlih'ten kastedilen şey nedir? Yani sükût edilen hadîs, kendisiyle ihticâc etmeye mi sâlihtir (uygundur, elverişlidir) yoksa i'tibâr etme'ye mi sâlihtir? Zira, sâlih tâbiri, kayıtsız olarak, bu mutlak hâliyle kullanılınca şuna sâlihtir diye ulema nezdinde oturmuş bir ıstılah değildir. Bu sebeple normalde böyle kullanılmaz. İşte belirttiğimiz bu durum, Ebu Dâvud'un sâlih tâbirinden neyi kasteddiği sorusuna sebep olmuştur. Bazı muhaddîsler "ihticâc'ı kasteddiği"ni söylerken bâzıları da "itibar'ı kasteddiğini" söylemiş ve ihtilaf etmişlerdir. Son Osmanlı muhaddislerinden Zâhidu'l-Kevserî de bu mevzuya mesâî sarfedenlerden biridir. O, özetle, bu çeşit hadîslerin hepsini aynı kategoriye sokmanın yanlış olduğu kanaatindedir. Yani ona göre bâzıları ihticâca, bazıları da itibâra sâlihtir. Hangisine salîh olduğunu tâyin de hadîsin incelenmesiyle elde edilecek karîne'ye bağlıdır. Bu da hadîsten hadîse değişebilir. O sözünü şöyle tamamlar: "Bundan maksad sâdece ihticâcâ salâhiyettir" diyen kimse Ebu Dâvud'u keyfine göre konuşturmuş olur".

İkinci Nokta'ya gelince, bu temâs edeceğimiz husus, en az önceki kadar ehemmiyet taşır: Ebu Dâvud'un hakkında sükût ettiği bütün hadîsler "sâlih" midir?

Yukarıda iktibas ettiğimiz pasajdan şu mâna çıkmaktadır: Salâhat ister itibâr'a ister ihticâc'a olsun, her hadîs sâlihdir, ifâdeden anlaşılan bu. Halbuki, mudakkik hadîsçiler, Ebu Dâvud'un sükût ettiği hadîsleri tahlîl edince şu neticeye varmışlardır: Durumu (ehli nezdinde) çok açık olan bir kısım fazla zayıf hadîslerin zaafına dikkat çekmeyi zâit addederek açıklama yapmadan geçmiştir, yâni haklarında sükut etmiştir.

Biz, ehemmiyetine binânen, bu mevzuya tahsis edilen genişçe bir tahlîli, kitabımızın Hadîsle İlgili Bâzı Meseleler bölümünde sunacağız.

SÜNEN'İN TERTÎBİ:

Ebu Dâvud tertib yönüyle Buhârî'ye benzerlik arzeder. Öncelikle fıkha ve dolayısıyla metne ehemmiyet verir. Bu sebeple, hadîsin

fazla turuk'u varsa bir kısmını verir, her birinde vâki ihtilaf ve ziyâdelerini kaydeder. Onun esâs gâyesi, hadîslerde mevcut olan fıkhî ahkâmı bildirmektir. Bu sebeple, bir babta zikredeceği hadîslerin, senedce en sahîh olanını önce kaydeder. Bâzı kereler muallel senedleri hiç kaydetmez. Mekke ehline hitâben yazdığını belirttiğimiz kıymetli Risâle'sinde eserinin tertib yönünü de aydınlatan şu teknik açıklamayı yapar:

"Siz, benden Sünen kitabındaki hadîsleri soruyor ve: "Bunlar, bu mevzuda bildiğin hadîslerin en sıhhatli olanları mı?" diyorsunuz. Biliniz ki, bir kısmı hâriç hepsi öyledir. Hâriç olanlar da iki vecihle gelmiştir. Bunlardan hangisi senedce âli ise, diğerine takdîm edilmiştir. Diğeri de hıfz yönüyle daha kuvvetli bir râvinin rivayetidir...

Bir babta çok hadîs bulunmasına rağmen bir veya iki tanesini yazdım. Zira hepsini yazmak kitabı uzatırdı. Böyle yapmakla (hacmi daraltıp) istifâdeyi kolaylaştırmayı düşündüm... Eğer bir babta hadîsin iki üç vechine yer vermiş isem, bu davranışım rivâyetlerdeki bâzı ziyâdelerden dolayıdır. İkinci rivâyette, birinciye nazaran ziyâde bir kelime bulunabilir. Bazan uzun bir hadîsi kısalttığım da olmuştur. Zira tamamını yazacak olsam onu dinleyen kimselerden bir kısmı, bundaki fıkhî yönü anlamayacak ve bilemiyecekti. Buna meydan vermemek için kısalttım...

Sana benim kitabımda bulunmayan bir sünnet zikredilecek olursa bil ki o, vâhi (zayıf bir hadîstir. Aksi takdirde kitabımda bir başka tarîkle gelmiş olmalıdır. Zira ben, okuyucuya uzun kaçmasın diye bütün tarîkleri vermedim."

FARKLI NÜSHALARI:

Ebu Dâvud'un Sünen'ini, kendisinden tahammül edîp rivâyet izni olan yedi kişi mevcuttur. Bunlardan dört tânesi ulema arasında yaygınlık kazanmıştır. Nüshalar arasında bazı farklar mevcuttur. Bu nüshalar şunlardır.

1- Ebu Ali Muhammed İbnu Ahmed İbn-i Amr el-Lü'lü'î (333/944) nüshası: Bu nüsha en ziyade şöhret ve yaygınlık kazanan nüshadır. Bilhassa Meşrik memleketlerinde yazılmıştır. El-Lü'lü'î, Sünen'i, Ebu Davud'dan bir kaç sefer dinleme fırsatı bulmuştur. Son defa, müellifin

vefat ettiği sene olan 275'te dinlemiş olması, bu nüshaya ayrı bir itibâr kazandırmıştır.

2- Ebu Bekr Muhammed İbnu Bekr İbni Abdirrezzâk İbni Dâse et-Temmâr (v. 346/957) nüshası: Kısaca: İbnu Dâse nüshası diye bilinir. Bu nüsha Mağrib beldelerinde şöhret yapmıştır. İbnu Dâse nüshası el-Lü'lü'î nüshası'na muhteva itibariyle benzerlik arzeder. Farklı yönleri bir kısım takdîm ve te'hirlerdir. Hadîslerin ziyâde-noksanlığı söz konusu değildir.

3- Ebu Îsa İshâk İbnu Mûsa İbn-i Sâ'îd er-Remlî (320/932) nüshası. Bu da er-Remlî nüshası olarak yâdedilir.

Bu zât, Ebu Dâvud'un verrâkı (hususî kâtibi) dir. Bunun rivayeti tertîb itibâriyle İbnu Dâse nüshasına benzer.

4- İbnu'l-A'râbî nüshası. Daha çok sûfi olan Ebu Sa'îd Ahmed İbnu Muhammed İbni Ziyâd İbni'l-A'râbî'nin (vefat tarihi 340/951) dir. Bunun nüshası diğerlerine nazaran eksik bir nüshadır.

EBU DAVUD ÜZERİNE ÇALIŞMALAR

Sünenü Ebî Dâvud el-Münzirî [Ebu Muhammed Abdülaziz İbnu Abdilkavî (v. 656/1258)] tarafından ihtisar edilmiştir. İhtisarın ismi el-Müctebâ'dır, bir kaç baskısı mevcuttur. İbnu Kayyîm el-Cevziyye (v. 751 / 1350) Sünen üzerine bir tehzîb çalışması yapmıştır. Tehzîbu Süneni Ebî Dâvud adını taşıyan bu eser de basılmıştır.

Belli başlı şerhleri şunlardır:

1- Me'âlimu's-Sünen: İlk Buhârî şârihi diye daha önce takdim ettiğimiz Ebu Süleyman el-Hattâbî (v. 388) tarafından yapılmış muhtasar bir şerhtir, matbudur.

2- Avnu'l-Ma'bud Şerhu Süneni Ebî Dâvud: Ebu't-Tayyîb Muhammed Şemsülhak el-Azîmâbâdî tarafından te'lif edilmiştir. 14 ciltlik bir şerh olup açıklamaları son derece basit, yabancılar için anlaşılması kolaydır. Hadîs metninde geçen kelimeler lügat gibî açıklanır. Bir kaç kere basılmıştır.

3- El-Menhelü'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud: Mahmud Muhammed Hattab es-Subkî (1352/ 1933) tarafından yapılmıştır. Hadîslerden dört mezhebin ne gibi hükümler çıkardığı belirtilen geniş muhtevalı bir şerhtir, ne var ki, Sünen'in tamamı aynı şekilde bitirilememiş, yarıda kalmış bir şerhtir.

4- Mirkâtu's-Su'ûd ilâ Süneni Ebî Dâvud: Suyûtî'nin şerhidir.

5- Bezlu'l-Mechûd fi Hallî Ebî Dâvud: Bu şerh Hanefi mezhebini esas alır. Halil Ahmed es-Sehârenfûrî (v. 1346/1927) te'lîf etmiştir. Muhammed Zekeriyya el-Kandehlevî tâlikte bulunmuştur. 20 cilttir, matbudur.

Ebu Dâvud'a bunlar dışında, Nevevî, İbnu Mulakkin, Kutbuddîn Ebu Bekr İbnu Ahmed el-Yemenî, Veliyyüddin Ebu Zür'a Ahmed İbnu'l-Hâfız Ebî'l-Fadl Zeyniddîn el-Irâkî, Alaeddin Moğoltay İbni Kılıç. Şihâbuddin İbnu Raslân, Bedruddîn el-Aynî ve Sindî gibi muhtelif âlimler tarafından çoğu yarım kalmış başka şerhler de yapılmıştır.

Ebu Dâvud'un Sünen'i Türkçemize de tercüme edilmiştir.

---

1) Ebu Dâvud hakkında düşülen bazı yanlışlıkların önlemesi sebebiyle nazarımızda ehemmiyetli olan bu meseleye daha geniş, müstakil bir açıklamaya Hadisle İlgili Bazı Meseleler kısmında yer verdik, dileyen oraya bakabilir.

TİRMİZÎ VE SÜNEN'İ

HAYATI

Tirmizî, Orta Asya şehirlerinden Termiz, Türmiz, şeklinde de telaffuz edilen Tirmiz şehrine nisbettir. Bu nisbeti taşıyan meşhur başka hadîsçiler de var ise de öncelikle Kütüb-i Sitte müelliflerinden Ebu Îsâ Muhammed İbnu İsâ İbni'd-Dahhâk bu nisbetle anılır. Ebu İsâ'nın meşhur eseri el-Câmi'u's-Sahîh'i de bu nisbetle yâdedilir.

Muhammed İbnu İsa et-Tirmizî'nin künyesi Ebu Îsâ'dır. Kitabında, kendi görüşünü sunarken Kâle Ebu Îsâ diyerek, künyesini zikreder.

Ebu Îsâ 209/824-279/892 yılları arasında yaşamıştır. İlim talebi için bir çok beldeler dolaşmış, Horasanlılardan, Iraklılardan, Hicâzlılardan... hadîs almıştır... Kuteybe İbnu Sa'd, Ebu Musab, İbrahim İbnu Abdullah el-Herevî, İsmail İbnu Mûsa es-Süddî, Süveyd İbnu Nasr, Ali İbnu Hacer, Muhammed İbnu Abdillah gibi pek çoklarını dinlemiştir. Buhârî ve Müslim mühim hocalarındandır. Hadîs tahsilini esas itibariyle Buhâra'da yapmıştır.

Kendisinden başta Buhârî olmak üzere Mekhûl İbnu Fadl, Muhammed İbni Mâhmûd İbnu Anber, Hammâd İbnu Şâkir, Ebu Hâmid Ahmed İbnu Abdillah el-Merzevi, el-Heysem İbnu Küleyb eş-Şâmî, Muhammed İbnu Mâhbûb... gibi birçokları rivayette bulunmuştur. İbnu Hacer'in Tehzîbü't-Tehzîb'de kaydettiği bir rivayete göre, Buharî, Tirmizî'ye: "Benim senden istifâdem, senin benden istifâdenden fazladır" demiştir.

Alimler sikalığı ve imâmeti hususunda ittifak eder. Sâdece İbnu Hazm, Tirmizi için "meçhûl" demiştir. Ancak, İbnu Hazm'ın başka bazı meşhur hâfızlarıda "meçhûl" olmakla ittiham ettiği için nazar-ı itibara alınmamıştır. Nitekim Ebu'l-Kâsım el-Begâvî, İsmâil İbnu Muhammed es-Saffâr, Ebu'l-Abbâs el-Asam vs. de İbnu Hazm tarafından meçhûl addedilmiştir. İbnu Hibbân: Tirmizî'yi "İlmi cem eden, te'lif eden ve müzâkere edenlerden" biri olarak tavsîf eder.

Tirmizî, bâzılarınca Hanbeli, bazılarınca Şafiî vs. mezheplere nisbet edilmiştir. Ancak, ashâbu'l-hadîs'ten olduğu, sünnete uyup, doğrudan sünnetle amel ettiği, herhangi bir mezhebi taklid etmeyen müstakil bir müctehid olduğu görüşü râcihtir. Sahîh'inde sıkça geçen ashâbunâ (arkadaşlarımız) tabiriyle ehl-i hadîs'i (Mâlik İbnu Enes, Şâfiî, Ahmed İbnu Hanbel, İshak İbnu Râhuye, vs.) kasteddiği, tahlil sonunda anlaşılmıştır.

Tirmizî, ed-Darîr, yâni âmâ unvanını da taşır. Bazıları, onun doğuştan âmâ olduğunu söylemişse de esas olan, ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetmiş olmasıdır.

HAFIZASI:

Tirmizi, müstakilen üzerinde durulacak kadar müstesna bir hâfızaya sahiptir. Ebu Sa'd el-İdrisî: "Ebu İsa et-Tirmizî, darb-ı mesel olan bir

hâfızaya sahipti" der. Hadîsleri, bir defa dinleyince olduğu gibi ezberlediği belirtilir. Terâcim kitaplarında, onun hâfıza gücünü belirten şu menkıbe kaydedilir: Tirmizî anlatıyor:

"Ben Mekke yolunda idim ve daha önce bir şeyhe âit iki cüz istinsâh etmiştim. Mezkûr şeyh kâfilemize uğradı. Kendisini sordum, falanca diye gösterdiler. Yanına gittim. Yazmış olduğum cüzlerin berâberimde oldûğunu zannediyordum. Şeyh'e âit olduğunu zannetiğim bu cüzleri heybeme koyarak yanına vardım. Kendisiyle karşılaşınca bunları gözden geçirerek rivâyeti için icâzet talep ettim. "Ver bakalım" dedi. Verdiğim zaman adamcağız bir de ne görsün, uzattığım cüzler beyâz (defterdi, yazı filan yoktu). Şeyh öfkelendi ve "Benden utanmıyor musun?" dedi. Niyetimin hafiflik olmadığını, araya bir aldanma, yanlışlık girdiğini anlattım ve: "Mâmafih bu cüzlerin muhtevâsı tamâmıyla ezberimde" dedim. "Oku" dedi. Onun okuduğunu ard arda tamâmen okudum. Beni tasdîk etmeyip: "Yanıma gelmezden önce bunu ezbere okuyarak hazırlıklı gelmiş olabilirsin" dedi. Ben de: "Öyleyse başka şeyler tahdîs et" dedim. Bunun üzerine benim için, garîb hadîslerinden kırk kadar hadîs okudu. Sonra "Haydi oku" dedi. Ben de baştan sona kadar hepsini kendi okuduğu gibi okudum, tek harfte bile hatâ yapmadım. Bunun üzerine: "(Hâfızası) senin gibi olanı görmedim" dedi."

DİNDARLIĞI:

Tirmizî'nin hayatından bahseden müellifler, dindarlığını da tebârüz ettirirler. Ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetmesi de, âhiret korkusuyla ağlamaktan ileri geldiği belirtilir. Zehebî, şu ibâreye yer verir: "Buhârî öldüğü zaman, Horasan'da, ilim, hıfz, verâ ve zühd yönleriyle Tirmizî denginde bir başkasını geride bırakmamıştı".

HADÎS İLMİNE HİZMETİ: Tirmizî, sâdece rivâyetleri cemedip eser te'lif etmekle hizmet etmemiş, hadîs ilminin gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Kendisine kadar hadîsler iki dereceye ayrılıyordu: 1- Sahîh, 2- Zayıf. Tirmizî üçüncü bir kısım ilâve etti: Hasen. Her ne kadar, bazı tahkîkler, hasen tâbirinin Tirmizî'den önce de kullanıldığını göstermiş ise de, bu tâbiri ısrarla ve çokça kullanarak muhaddisler arasında yayılıp benimsenmesine sebep olmuştur.

Böylece, kendisinden sonra, hadîslerin üç mertebede mütâlaa edilmesi gelenek hâlini aldı.

Tirmizî, sâdece hasen tâbirini kullanmakla yetinmeyip, buna başka kelimeler de ekleyerek yeni mürekkep tâbirler ortaya koydu: "Hasenun garibun", "hasenun sahîhun" gibi.

Ayrıca, Tirmizi, hasen ve garib tâbirlerine târifler getirdi. Kendinden sonra gelen muhaddisler, Tirmizî gibi bir otoritenin bu tabîr ve târiflerini nazar-ı dikkate aldı, gereken ehemmiyeti verdi. Tirmizî böylece ıstılahlara getirdiği tarîfle usul-i hadîs ilminin gelişmesine hizmet etmiş oldu.

Keza, Kitâbu'l-İlel'de yer verdiği râvilerin tabakaları, ve cerh-tâdille ilgili bahisler de ulûmu'l-hadîs üzerine olan en eski sistematik meseleleri teşkîl eder. İbnu Ebî Hâtim'in (v. 327/938) daha da geliştireceği rical taksimatında bu bahisler çekirdek hizmetini görmüştür.(1).

Tirmizî'nin rivâyet metodu da, kendinden sonra te'lif edilen eserlere tesîr etmiştir. Bu hususu, Dârakutnî'nin Sünen'inde, Münzirî'nin et-Terğîb ve't-Terhîb'inde daha bâriz olarak görürüz. Zira onlar da Tirmizî gibi hadislerin sıhhat durumunu belirtmeye önem verirler.

Tirmizî'nin bâzı teliflerde de çığır açtığı görülmüştür. Sahâbelerin hayatına müstakil olarak tahsis edilen ilk eserin, bâzı âlimler, Tirmizî tarafından yazıldığını kabul etmiştir: Kitâbu Esmâ-i's-Sahâbî, Keza Şemâil'i, bu dalda yazılan ilk müstakil ve mükemmel eserdir. Tirmizî'nin bu eseri pek çok te'liflere örnek olmaktan başka birçok şerhlere de mazhar olmuştur.

Eserleri meyanında el-İlelü'l-Kübrâ'sını da belirtmek gerek. Bu Sahîh'inin sonundaki ilel değildir. Birçok müellif bundan kitaplarına iktibaslarda bulunmuştur. Muahhar müellifler bunun kaybolduğunu, kütüphanelerde nüshasının bilinmediğini kaydederler ise de Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde Şerhu İlelu't-Tirmizî adıyla rastladığımız nüshanın, el-İlelu'l-Kebîr olması kuvvetle muhtemeldir(2).

Kitâbu'z-Zühd, et-Târîh, el-Esma ve'l-Künâ, Kitâbun fi'l-Asârı'l-Mevkufe gibi başka eserleri de bilinmekte ise de bize kadar ulaşmamıştır. Ancak bunların, hadîs ilminin gelişmesine hizmet etmiş olmaları inkâr edilemez.

SAHÎH'İ:

Tirmizî'nin en meşhur eseri Sünen de denmiş olan es-Sahîh'idir. Hadîscilerin yer verdikleri bütün ana bablara şâmil olması sebebiyle "câmi" vasfını ele almıştır.

Sahîh-i Tirmizî'deki tertip güzelliği diğer kitapların hiçbirinde yoktur. Bu yönünü nazar-ı dikkate alan bazı âlimler, onu Kütüb-i Sitte'nin üçüncü kitabı kabul etmiştir. Kitabı hakkında Tirmizî şu açıklamayı yapar: "Ben bu kitabı yâni el-Müsnedü's-Sahîh'i telif edince, Hicâz, Irâk ve Horasan âlimlerine arzettim, hepsi de onu beğendi. Kimin evinde bu kitap, yani el-Câmi bulunursa, sanki evinde konuşan bir peygamber vardır."

Tirmizî'nin Sahîh'i, sünen tarzında yanî fıkıh babları esas alınarak tertip edilmiştir. İçerisinde, sahîh, hasen ve zayıf hadîsler mevcuttur. Ancak her bir hadîs hakkında, hadîsi kaydedince, sıhhat durumu ve amel durumuyla ilgili bilgi verir. Zayıfsa, sebebi ve zayıflık veçhi nedir belirtir. Ayrıca, açtığı her babta sahâbe ve farklı diyarlardaki âlimlerin görüşlerini açıklar. Eser bu yönüyle ilk defa telif edilmiş, mukayeseli fıkıh mezhepleri tarihi mahiyetini arzeder.

Her hadîsin durumunu belirtmesi, kitabından herkesin kolayca istifadesine imkân tanır. Bu vasıf onu diğer te'liflerden ayıran en mümtaz yönünü teşkîl eder.

Kitabının sonuna koyduğu Kitabu'l-İlel bölümü eserin diğer bâriz bir hususiyetini teşkîl eder. Bu bölümde mühim kaidelere yer verir. Diğer rivâyet kitaplarında bu ismi taşıyan bir bölüme rastlanmadığı gibi, bu bölümde yer alan meselelere de rastlanmaz.

Tirmizî'de yer alan hadîslerin mâhiyetini hakkıyla tanımak için şu noktanın da bilinmesi gerekir: Tirmizî, eserine, âlimlerden herhangi biri tarafından amel edilmiş olan hadîsleri almıştır. Eserinin Kitabu'l-İlel bölümünde, Sünen'indeki hadîslerin ikisi hâriç geri kalan hepsinin

ma'mûlun bih olduğunu yâni âlimlerden biri tarafından amel edildiğini bizzat açıklar. Hiçbir âlimce amel edilmemiş olan iki hadîsi de belirtir: Biri, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in yolculuk hâli bile olmadığı halde -ümmete kolaylık olsun diye- öğle ile ikindiyi, akşamla yatsıyı birleştirdiğine dair İbnu Abbas (radıyallahu anh)'tan yapılan rivâyettir. Diğeri de, içki içmede ısrar eden kimseye üç kere hadd tatbîk edildikten sonra dördüncü seferde öldürülmesini emreden rivâyettir. Bu iki hadîsle hiçbir âlimin amel etmediğini belirtir.

Şu halde Sünen-i Tirmizî, bir bakıma mâmûlün bih (kendisiyle amel edilmiş) olan hadîsleri cemeden bir mecmuadır. İçerisinde 3962 hadîs mevcuttur.

BAB BAŞLIKLARI:

Tirmizî, eserini tanzîmde öncelikle fıkhî endîşe taşır. Bu yönüyle Buhârî'ye benzer. Bunda da, Buhârî'de olduğu gibi tercümeler vardır. Terecmeler'de, bazan, meseleye umumî bir tarzda dikkat çeken bir ifade kullanılır: "Babu mâ câe fi's-Sivâk" yani: "Misvak konusunda gelen hükümlerle ilgili bab" gibi. Bâzan hususî bir konuda kesin bir hüküm konur: "Babu mâ câe enne'l-ikâmete mesnâ mesnâ" yani: "Kâmet okurken ikişer kere tekrar okunacağına dair rivayetler babı" gibi, bazan başlık soru tarzındadır: "Secdeden nasıl kalkılacağına dair rivâyetler babı" gibi. Tirmizî bâzan, nâsih ve mensuh deliller için ayrı ayrı bab açar. Her mezhebin görüşünü ve delillerini ayrı ayrı zikreder. Bu tarz tercümeler Buhârî'de yoktur. Tirmizî'de pek çoktur. Önceki bâba yakın durumlarda sadece "babun" diyerek de tercüme koyduğu da olmuştur. Buna da sıkça rastlanır.

BABLARIN TANZÎMİ:

Bu meselede de Buhârî'ye benzer, zira o da fıkıh yapmak, bab başlıklarında ifade ettiği ahkâm-ı fıkhîye'yi sahîh hadîslerle delillendirmek maksadıyla hadîsleri kaydetmiş, eserine bu maksada uygun bir tertip ve tanzîm kazandırmış idi. Ancak, Tirmizî, Müslim'in espirisini de gözden uzak tutmamıştır. Yâni, hadîslerin muhtelif tarîklerini de aynı anda göstermeye gayret etmiştir. Ne var ki turûk'u bir arada gösterirken Müslim'in tarzından ayrılır. Müslim her tarîk'de mevcut en küçük farkları bile gösterdiği halde, Tirmizî daha ziyâde

mânaya tesir edebilecek farklılıklara dikkat çeker. Senetleri öylesine kısaltır ki, çoğu kere, hadîsin, sâdece sahâbeden olan râvilerini zikreder. Meselâ hadîsi kaydettikten sonra: "Ve fî'l-bâb an fülan, an fülan, an fülan..." diyerek birçok isim zikreder. Bu isimler, o konuda rivâyet edilen diğer hadîslere işâret eder. Her isim ilgili hadîsi rivayet eden bir sahâbîye aittir. Dikkat çekilen bu rivâyetler, Tirmizî'nin başka bablarında kaydedilmiş olabileceği gibi, kaydedilmemiş de olabilir.

Makdisî, en azından bir kısım babların tanziminde Tirmizî'nin takip ettiği yolu şöyle açıklar:

"Merhûmun tâkip ettiği metodlardan biri şudur: Önce, senedi sahîh olarak bir sahâbî'ye -ki bu Sahâbî'nin rivâyet ettiği hadîsler diğer sahîh kitaplarda tahrîc edilmiş olacak- ulaşan bir hadîsin ifâde ettiği (hüküm ve) mânâya uygun olarak bir bâb başlığı koyar. Sonra başlıktaki bu hükmü, hadîsi diğer kitaplarda tahrîc edilmemiş olan bir sahâbînin rivâyetini -ki bunu tarîki de bâb başlığında kastedilmiş olan hadîsin tarîkinden farklıdır- vererek beyân eder ki bu davranış hükmün sahîh olduğu hâllerde câridir. Sonra rivâyete şu sözü ekler: "Bu bâbta falan ve fâlan (sahâbî) den de rivâyet mevcuttur." Bu sayılanlar arasında, bâbtaki hükme esâs teşkîl edilen rivâyeti yapan meşhûr sahâbî ve diğerlerinin ismi de mevcuttur. Bu metodu sâdece bâzı bâblarda tâkip eder."

Tirmizî'nin bu davranışından maksad, o hadîs, sened yönüyle zayıf olsa bile, sahîh olan bir hadîse hükümde tevafuk etmekle, metnin ifâde ettiği ahkâm yönüyle sıhhatini göstermek ve bu rivâyeti korumaktır.

Yeri gelmişken bir kere daha hatırlatalım ki, hadîsler hakkında verilen "sahîh" veya "zayıf" hükmü nefsülemr'e bakmaz, zâhire bakar. Aynı ahkâmı ihtiva eden bir hadis, bazan bir kaç tarîkten ulaşır, bu tarîklerden biri esas alınınca hadîs "zayıf" addedildiği halde, diğer biri esas alınınca "sahîh" addedilir. Çünkü hüküm zâhire göre verilir, nefsülemr'i yâni gerçeği Allah bilir. Tirmizî, bu durum sebebiyle, zaafı şiddetli olan bâzı râvilerden de rivâyet almaktan çekinmemiştir: Muhammed İbnu Sâd el-Kelbî ve Muhammed İbnu Sâd el-Maslûb gibi. Bunların durumunu belirtmekten başka, rivâyetlerini mûteber olan başka tarîklerden de kaydetmiştir.

Tirmizî'nin bu davranışı ona Sahîheyn'le kıyaslayınca bazı farklılıklar ve hatta üstünlükler kazandırır:

1- Sahîheyn'de bile bulunmayan bir kısım sahîh hadîsleri ihtiva eder.

2- Yine Sahîheyn'de bulunmayan çok miktarda hasen ve zayıf hadîsleri ihtiva eder. Bir kısım âlimlerin zayıf hadîsle amel etmeyi esas aldığını düşünürsek bunun ehemmiyetini daha iyi anlarız(3).

3- Ravilerin hallerini açıkça beyan eder. Buhârî ve Müslim bu işi, sâdece hadîs ilminde ihtisas yapmış, ilel'i bilen kimselerin anlıyacağı gâmız bir işaretle yaparken Tirmizî herkesin anlayabileceği çok açık bir üslûbu seçmiştir.

4- Sahîheyn, bir babta bulunan en sahîh hadîsleri kaydetmek ve onlarla yetinmek gayretine düşerken, Tirmizî ele aldığı baba giren sahîh, hasen, zayıf, sâlim, muallel hadîsleri de kaydetmekten çekinmemiştir. Zira, ahkâm-ı şer'iyye her zaman sahîh hadîsle değil, bazı kere de hasen ve hatta -turûk'un çoğalması hâlinde- zayıf hadîsle sübût bulur.

5- Zayıf hadîslerin zayıf olduğunu bildirdiği için zayıfın hasen veya sahîh sayılmasından doğabilecek mahzurlar önlenmiş oluyor.

6- Kendisiyle itibar edilebilecek hadîsler anlaşılıyor.

7- Âlimlerin, haklarında cerh ve ta'dîl hususunda ihtilaf ettikleri şahıslar tanıtılmış olmaktadır. Ayrıca, mezheplerin, istidlâl'de delilleri ve ihtilafları da Tirmizî'de bilinmektedir.

HADÎSLERİN KISALTILMASI:

Tirmizî, eserini fıkhî espiriyle tanzîm ettiği için, bir hadîste fıkha temas etmeyen -esbâb-ı vürûd gibi- bir kısım varsa orayı çoğu kere atar. Maksadı kitabın hacmini artırmamaktır. Ancak, hadîste yaptığı bu kısaltma ve taktî'e dikkat çeker ve: Ve fi'l-hadîsi kelâmın ekseru min hâzâ: "Bu hadîste, kaydettiğimizden daha uzun bir metin mevcuttur" veya: "ve fı'l-hadîsi kıssatun tavîle" yani: "Hadîsin aslında (esbab-ı vürûdu belirten) uzunca bir hikâye mevcuttur" der.

TÂLİK: Tirmizî'de muallak hadîs pek nâdirdir. Buhârî'yi çok miktarda tâlik yapmaya sevkeden durum şartlarındaki sıkılık idi. Halbuki Tirmizî, hadîs kabûl etmede geniş davranmıştır, zira, durumunu belirttiği için, çok zayıf râviden bile hadîs almaktan çekinmemiştir. Öte yandan, Müslim gibi o da isnada ehemmiyet vermiş, bu sebeple tâlik ederek metin kaydetmekten ziyade kısaltarak da olsa senet kaydetmeyi ön plana almıştır. Netice olarak bu durumlar ona tâlik yapma ihtiyacı duyurmamıştır.

USUL-HADÎSLERİ:

Tirmizî'yi Sahîheyn'le kıyaslamada mühim bir farka daha işaret etmemiz gerekmektedir: Sahîheyn, muttarıd bir kaide olarak bir babta mevcut olan en sahîh hadîsi (asl'ı) ilk önce zikrettikleri halde Tirmizî'de bu muttarıd değildir. Bazı kereler zayıf hadîsi önce kaydeder, zaafına dikkat çeker. Arkadan o babın daha sahîh olan rivâyetini zikreder. Kitapta bunun örneği çoktur. Nesâî ise bir babta mevcut bütün hadîsleri bir arada toplarken, muttarıdan -şayet varsa- önce kusurlu hadîsi kâydeder. Tirmizî'nin davranışı tenkîd vesilesi olamaz, zira, hadîs hakkında derhal açıklama yapmaktadır.

ŞERHLERİ:

Tirmizî'nin Sahîh'ine muhtelif şerhler yapılmıştır. Bazıları şunlardır:

1- Ârızatu'l-Ahvazî fî Şerhi't-Tirmîzî müellifi, Mâliki ulemasından İbnu'l-Arabî el-Mâlikî diye şöhret bulmuş olan Muhammed İbnu Abdillah el-İşbilî'dir (v. 543/1148). Eser on üç cilt olup 7 mücelled halinde matbudur.

2- Mütedâvîl şerhlerden biri de Tuhfetu'l-Ahvazî Şerhu Câmi'i't-Tirmizi'dir. Müellifi Muhammed Abdurrahmân İbnu Abdirrahim el-Mubârekfûrî'dir. (v. 1353/1934). Bu şerh için hazırlanan iki ciltlik Mukaddime, hem Tirmizî hakkında geniş bilgi sunar, hem de usul-i hadîsle ilgili derli-toplu bilgiler verir.

Tirmizî'nin sahîhi üzerine geniş bir tahlîli Nureddin Itr, el-Imamu't-Tirmizî ve'l-Muvazenetu Beyne Câmiihi ve Beyne's-Sahîheyn adlı eserde sunar.

Suyutî'nin, Sindî'nin İbnu Mulakkin'in, Muhammed İbnu Muhammed el-Ya'merî'nin, Abdurrahman İbnu Ahmed el-Hanbelî'nin de muhtelif hacimlerde şerhleri mevcuttur. Tirmizî'yi ihtisar edenler de olmuştur: Necmuddîn Muhammed İbnu Akîlî el-Balisî, Necmuddîn Süleyman İbnu Abdilkavî gibi.

Tirmizî'nin hadîslerini tek bir kelimeden bulmak maksadıyla Sıddîkî el-Beyk tarafından el-Mürşid ila Ehâdîsî Süneni't-Tirmizî adıyla bir miftah yapılmıştır (Humus 1969).

---

1) İbnu Ebî Hâtim râvileri dört ta'dîl, dört de cerh tabakası olmak üzere sekiz tabakaya ayırmıştır. Hâfız Zehebî, Irâkî ve İbnu Hacer bu taksimata yenilerini ilâve ederek onikiye çıkarmışlardır.
2) 1976'da mikrofilme aldığımız bu nüsha üzerinde, bir talebemize mezuniyet tezi çalışması yaptırdık.
3) Zayıf hadîsle amel bahsini ayrıca ele alacağız.

NESÂÎ VE SÜNENİ

HAYATI

El-Hâfız el-İmâm Şeyhu'1-İslâm Ebu Abdirrahmân Ahmed İbnu Şuayb İbnu Ali İbni Sinân İbni Bahr el-Horâsânî el-Kâdî. 215/830-303/915 yılları arasında yaşamıştır. Kuteybe İbnu Saîd, İshak İbnu Râhuye, Hişâm İbnu Ammâr, gibi sayısız kimselerden hadîs dinledi. Hadîs almak üzere Horasan, Irak, Hicâz, Mısır, Şam, Cezire gibi diyarları dolaştı. İlminin derinliği, itkânı, rivâyetlerindeki ulviyetle (ulüvvü isnâd) temâyüz etti. İlmini Mısır'da neşretti. Fıkıh, hadîs ve rical bilgisinde Mısır'daki emsallerine, devrinde, tefevvuk ve tekaddüm ettiği muâsırı olan âlimlerce te'yîd edilmiştir. Müslümanların imâmlarından biri olduğu bilhassa tebârüz ettirilir. Bazı âlimler Nesâî'nin Müslim'den ahfaz olduğunu da söyler.

Hadîs tahsili için, Kuteybe İbnu Saîd'in yanına 230 yılında gittiği zaman 15 yaşında olduğunu, rivayetlerini almak üzere bir yıl iki ay yanında kaldığını kendisi anlatır.

Nesâî'nin dört hanımı olduğu, hanımlarına karşı vazîfesini eksiksiz yerine getirdiği, gece ve gündüz ibadetlerine düşkün bulunduğu,

günahlardan kaçmaya çok gayret ettiği, bu meyanda cihadlara iştirakten de geri kalmadığı belirtilir. Ayrıca Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetlerini ihya ettiğini, Sultanların meclisinden kaçtığını faziletleri meyanında zikreden İbnu Hacer, bu davranışının, Nesâî'yi şehit olmaya götürdüğünü de ifade eder.

Ölümüyle ilgili olarak şu vak'a anlatılır: Uzun müddet Mısır'da yerleşip, ilim neşrinden sonra 302 yılında orayı terkederek Şam'a (veya Remle'ye) gelen Nesâî, orada Hz. Muâviye taraftarlarının baskısına mâruz kalır. Kendisinden, Hz. Muâviye'nin Hz. Ali (radıyallahu anhüma)'dan üstünlüğüne dair rivayette bulunmasını isterler. O ise: "Allah onun karnını doyurmasın" hadîsinden başka bir şey bilmediğini söyleyince (1) Hz. Muâviye (radıyallahu anh) taraftarları Nesâî'yi Mescid'in içinde dövmeye başlarlar. Onları, bu davranışa sevkeden şüphesiz Nesâî'deki Hz. Ali sevgisi ve dolayısıyla Fî Fadli Ali adıyla te'lîf etmiş olduğu eseri idi. Buradan, hırpalanmış ve sakatlanmış olarak Mekke'ye hareket eder. Nesâî, Mekke'ye varır varmaz kötü muâmelelerin tesiriyle vefat eder. Bu yüzden ona şehîd de denmiştir. Kabrinin, Safa ile Merve arasında olduğu belirtilir. Bâzı tarihçiler Filistin'de vefat ettiğini söylerse de Mekke'de ölmüş olması daha sahîh gözükmektedir.

Kendisinden oğlu Abdulkerim, Ebu Bekr Ahmed İbnu Muhammed İbnu İshâk İbni's-Sünnî, Ali İbnu Ebî Ca'fer et-Tahâvî, Ebu Bişr ed-Dûlâbî, Ebu-Avâne, Ebu Câfer et-Tahâvî gibi pek çokları hadîs rivâyet etmiştir.

EL-MÜCTEBÂ:

Nesâî, önce es-Sünenü'l-Kübrâ'yı te'lif etmiştir. Bunda sahîh ve ma'lûl hadîsler karışık olarak bulunuyordu. Bunu Remle Emîri'ne takdim edince Emîr: "İçinde yer alan bütün rivâyetler sahih mi?" diye sorar. Nesâî: "Hayır, kitapta sahîh, hasen ve hasene yakın olan rivâyetler var" cevabını verir. Bunun üzerine Emîr:

"- Bana, sahîh olanları öbürlerinden ayırıver!" der. Bu istek üzerine Nesâî, es-Sünenü's-Suğra'yı te'lif eder ve buna el-Müctebâ Mine's-Sünen adını verir. Bugün, Sünenü Nesâî deyince el-Müctebâ kastedilir.

El-Müctebâ, diğer sünenlerle mukâyese edilince içerisinde, zayıf hadîs en az olanıdır. Bu sebeple, bir kısım âlimler, el-Müctebâ'yı Kütüb-i Sitte'nin üçüncü kitabı saymıştır. Makdîsî'den naklen İbnu Hacer, Zehebî, Katip Çelebi, Sübkî, gibi meseleye temas eden bütün âlimler, Hafız Ebu Alî'nin şu sözünü kaydederler: "Nesâî'nin rical hususundaki şartı, Müslim'in ve Buhârî'nin şartından daha şiddetlidir". Ancak bu şartın ne olduğunu hiç biri belirtmez. Şu kadar var ki, Nesâi, Buhârî ve Müslim'in hadîs aldığı bir kısım râvilerden hadîs almamıştır. Sindî, bu sebeple, şartının Sahîheyn'den sıkı olduğunun söylendiğini ifâde eder." Kendisi der ki: "Ben Sünen'i cemetmeye azmedince hakkında, içime şüphe düşen bir kısım râvilerden hadîs alma hususunda Allah'tan istihârede bulundum. Netîcede, terklerinde hayır olduğu kanaatine vardım."

Nesâî, kitabını tanzîm ederken, râvinin terkinde ittifak olup olmadığına bakmıştır. Terkinde ittifak olmadıkça hadîs almıştır. Bu hususta o da Ebu Dâvud gibi düşünmektedir: Muhtelefun fih râvinin hadîsi makbuldür, zira bir babta zayıf rivâyet, re'yü'r-ricâl'den evlâdır. Çünkü Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den olma ihtimâli mevcuttur.

TERTÎBİ:

Nesâî'nin el-Müctebâ'sı, sünen tarzında bir te'liftir. Hadîsler fıkhî bablara göre tasnîf edilmiştir. 51 aded ana bölüm vardır. Her bölüm, diğer sünenler gibi, tâli bablara ayrılır. Bab başlıklarında (terâcim) fıkhî hüküm belirtilir. Hükmü te'yid eden hadîsler kaydedilir. Nesâî, tertipte Müslim'in yolunu tutar. Yani hadîslerin turûkunu bir araya getirmeye ehemmiyet verir, hadîslerin illetini göstermeyi birinci plâna alır. Bu sebeple bir hadîsin birçok turûkunu verdiği vâkit, şayet varsa, önce galat bulunan tarîki kaydeder. Arkadan ona muhalefet eden sahîhi kaydeder. El-İmâm Ebu Abdillah İbnu Reşîd, Nesâî'nin kitabını, Buhârî ve Müslim'in medotlarını birleştirici olarak tavsîf ederken çokça ilel beyan etme yönüyle arzettiği hususiyete de dikkat çeker. İbâdet ve ahkâmla ilgili bahîslerden başka diğer kitaplarda rastlanmayan ana bölümlere yer verildiği görülür: İhbâs, Nuhl, Rukbâ, Umre, Hayl gibi. Diğer taraftan Fiten, Kıyâme, Menâkıb ve Kur'an'a dâir bölümler yer almaz.

ŞERHLERİ:

El-Müctebâ'yı çok kısa bir surette Celâleddin es-Suyûtî şerhetmiştir. Ebu'l-Hasan Muhammed İbnu Abdillah es-Sindî (1138/1725), okuyucunun i'rabında ve zabtında müşkilat çekeceği kelimelerin, garîblerin şerhini yapmak maksadıyla Suyûtî'nin şerhi üzerine bir hâşiye ilâve etmiştir.

Siracüddin Ömer İbnu Ali İbnu Mülakkin (804/1401) Sahîheyn, Ebu Dâvud ve Tirmizî'ye olan zevâidini tek cilt halinde şerh etmiştir. El-Mücteba, Suyûtî'nin şerhi ve Sindî'nin haşiyesi ile birlikte matbudur. El-Mücteba dilimize de tercüme edilmiştir.

---

1) Zehebi, bu rivâyette Hz. Muâviye (radıyallahu anh)'yi zemmetmek kastedilmediğini belirtmek için "Hz. Muavive ile alakalı bu menkıbe muhtemelen, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şu sözü sebebiyledir: "Ey Rabbim, ben kime lânet ve şetimde bulundu isem, bunu onun hakkında zekât ve rahmet kıl" (Müslim, Birr. 88-95).

İBNU MÂCE VE SÜNEN'İ

HAYATI

İbnu Mâce künyesiyle bilinen el-Hâfız Ebû Abdillah Muhammed İbni Yezîd 209/824-273/886 yılları arasında yaşamıştır. Kazvîn şehrinde doğduğu için el-Kazvinî nisbetini de alır. Kendisini hadîs sahasında yetiştirmiş, bu maksadla; devrinin âdeti üzere, ilim adamlarını dinlemek üzere Horasan, Basra, Kûfe, Mekke, Şâm, Mısır gibi mühim merkezlere ilim seyahatleri yapmıştır. İmâm Mâlik'in ve Leys İbnu Sa'd'in (v. 175) ashâbını dinlemiştir. Ebu Ya'la el-Halîli, hakkında: "Sikadır, büyüktür, bu hususta hakkında âlimler ittifak eder, kendisiyle ihticâc edilir, hadîs bilgisine sâhiptir, hıfzı vardır" der. İbnu Mace Sünen'den başka Târih ve Tefsîr kitapları da telif etmiştir.

Kendisinden, Muhammed İbnu Îsâ el-Ebherî, Ebu Ömer, Ahmed İbnu Muhammed İbni Hakîm, Ebu'l-Hasen el-Kattân, Süleymân İbnu Yezîd el-Fâmî vs, bir çokları rivâyette bulunmuştur. Bu kaydettiğimiz isimler Sünen'i de rivâyet edenler arasında yer alır.

SÜNEN'İ

İbnu Mâce'nin Sünen'i, Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı olarak kabul edilmiştir. Onun altıncı kitap olarak benimsenmesi sonradan olmuştur. Daha önce, usûl (temel) olarak beş kitap şöhret yapmış idi. İlk defa, Ebu'l-Fadl Hâfız Muhammed İbnu Tâhir el-Makdîsî (v. 507/1113), Etrâful-Kütübi's-Sitte adlı kitabı ile Şurutu'l-Eimmeti's-Sitte adlı risâlesinde İbnu Mâce'yi altıncı kitap olarak sahîh'ler arasında zikretmiş, onu, el-Hâfız Abdulganî el-Makdisî (v. 600/1203) el-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl kitabında tâkip etmiştir. Bu görüşü diğer etrâf ve ricâl müellifleri tâkip edince İbnu Mâce'nin Sünen'i yedinci asırdan itibaren Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı olarak benimsenir. İbnu Salah ve Nevevî, İbnu Mâce'den fazla söz etmezler. Bu iki müellif usül olarak beş kitabı bilirler ve İbnu Mâce'yi altıncı kitap olarak zikretmezler. Bazıları da Altıncı Kitap olarak Muvatta'yı görmüştür: Rezîn İbnu Muâviye, et-Tecîd'de, Ebu's-Seâdât İbnu'l-Esîr, Câmi'ul-Usûl'de böyle yaparlar. İbnu Salah, Nevevî, İbnu Hacer, Salâhu'd-Dîn Alâî gibi bâzıları Altıncı Kitap olmaya Muvatta layıktı demişlerdir. İçerisinde mürsel ve mevkuf rivâyetler yer almasına rağmen zayıf ravilerinin azlığı münker ve şaz rivâyetlerin nâdirliği sebebiyle altıncı kitap olmaya Dârimî'nin, Sünen'ini layık görenler de olmuştur.

İbnu Mace'yi, müteahhir ulemâ nezdinde yücelten husus, onun fıkhî faydalarının çokluğudur. Bu da, öbür kitaplarda bulunmayan, çok sayıdaki ziyâde hadîsler ihtiva etmesinden ileri gelir. İçinde mevcut 4341 hadîsten 1339'u zevâid'dir yani öbürlerinde yer almaz. Mütekaddim ulema nezdinde kıymetini düşürmüş olan yönü de zaafı şiddetti olan râvilerden hadîs almış olması idi. Bu çeşit hadîslerin sayısı 99'dur. Bunların râvileri kizble itham edilmiş, sarakatu'l-hadîs'te bulunmuş kimselerdir. Hadîsçiler, normalde böylelerinin münferid rivâyetlerini almazlar.

Bu çeşit şiddetli zayıfların rivâyetleri ya mevsuk bir başka senedin desteğiyle veya râvîsinin durumunu beyan etmek suretiyle kaydedilebilir. Nitekim, Tirmizî'nin öyle yaptığını görmüş idik. İbnu Mâce, bu esaslara riâyet etmeden çok zayıfların rivâyetini aldığı için mütekaddim ulemânın istiskaliyle karşılaşmıştır. Ebu'l-Haccâc el-Mizzî: "İbnu Mâce'nin Kütüb-i Hamse'den infirâd ettiği hadîsleri zayıftır" demiştir. İbnu Hacer bu hükmü ricâle hamletmenin daha doğru olacağını, hadîslere hamletmemek gerektiğini, söyler. Ona

göre, İbnu Mace'nin teferrüdleri arasında sahih ve hasen hadîsler de mevcuttur. Nitekim yapılan müteakip tahliller şu tabloyu ortaya koymuştur: Kütüb-i Hamseye olan 1339 zevâid'den 428'i sahîh, 199'u hasen, 613'ü zayıf, 99'u da çok zayıftır.

Bazı kaynaklar, İbnu Mâce'den şu sözü nakleder: "Bu Sünen'i yazınca, Ebu Zür'a'ya arzettim. O, eseri inceledi. Ve: "Öyle zannediyorum ki, bu kitap ulemanın eline geçerse, geride kalan Câmi'leri veya en azından çoğunu iptal eder... Bunun içinde isnadı zayıf olanların sayısı otuz kadardır". Suyûtî, senedindeki inkıta sebebiyle bu rivayetin sahîh olmadığını söyler.

İbnu Mâce'nin Sünen'i hakkında bilgi verirken, Hâzimî, Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte adlı kitabında diğer beş kitabın râvilerinin tabakalara ayırırken İbnu Mâce'nin râvilerini tabakasından bahsetmez. Keza ed-Dehlevî, ilerde kaydedeceğimiz, hadîs müellefâtıyla ilgili derecelemede İbnu Mâce'yi zikretmez, ancak kaydedilen evsafa göre ikinci tabakada mütâlâa edilmesi daha uygun gözükmektedir.

SÜNEN ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

İbnu Mace'yi, Muhammed Fuad Abdulbaki merhum, tahkîk ederek neşretmiştir. Bu baskıda bablar, hadîsler numaralanmış, Kütüb-i Sitte takımının diğer beş kitabına ziyade olan hadîsler belirtilmiş, bunların sıhhat durumları hakkında kısa bilgi verilmiştir. Ayrıca, izaha muhtaç garîb kelimeler ve ibâreler dipnotlar halinde açıklanmıştır. Gerek senet ve gerekse metnin tamâmen harekelenmiş bulunduğu bu neşrin sonuna, hadislerin baş kısmını esas alarak alfabetik bir fihrist konmuştur. Böylece aranan bir hadîs derhal bulunabilmektedir. Muhakik ayrıca, -ikinci cildin sonundâ- İbnu Mâce ve Sünen'i hakkında bilgi verir.

İbnu Mâce'nin Sünen'inde mevcud olan ziyâde hadîsleri Ahmed İbnu Ebi Bekir el-Bûsîrî (v. 840/1436), Kitâbu Zevâidi İbni Mâce adlı bir te'lifde toplamıştır. Bu ziyadeleri Sirâcuddin Ömer İbnu Ali 8 ciltte şerhetmiştir.

Suyûtî: Misbâhu'z-Zücâce âlâ Sünen-i İbni Mâce; Mevlevî Abdulganî ed-Dehlevî: İncâu'l-Hâce; Ebu'l-Hasen Muhammed İbnu Abdi'l-Hâdî es-Sindî de Hâşiye adlı kısa şerhlerde bulunmuşlardır. Bunlar

matbudur. İbrahim İbnu Muhammed el-Halebî (v. 841/1437), Muhammed İbnu Musa ed-Demîrî (808/1405), Sirâcuddin Ömer İbnu Alî İbni Mulakkin (804/1401) gibi başkaları da muhtelif şerhler yapmışlardır.

İbnu Mâce'nin Sünen'i de Türkçeye tercüme edilmiştir.

ŞİA'DA HADÎS TEDVÎNİ:

Usûl-i Hadîs bahsinde temas edeceğimiz üzere, bütün İslâm fırkaları, hadîsi ikinci kaynak görmede müttefiktirler. Hadîs mevzuunda aralarındaki ihtilâf, daha ziyâde, hadîs kabul şartlarından ileri gelir. Netice itibariyle, Ehl-i Sünnet dışındaki fırkaların benimsedikleri bazı hadis mecmuaları vardır. Mühimlerine kısaca temas edeceğiz.

1- MÜSNED-İ ZEYD: Bu eser Zeydiye fırkasınca benimsenmiştir. Hicrî ikinci asrın başlarında te'lif edildiği kabul edilir. Eser İmâm Zeyd'e aittir. Bu zât Zeyd İbnu Ali Zeynelâbidin İbni'l-Hüseyn İbni Ali İbni Ebî Talib olup, ikinci göbekten Hz. Ali'nin torunudur. Hicrî 80-122 yıllarında yaşamıştır. İlmi seviyesi yüksek bir muhîtte yetişmiştir. Muasırlarınca da ilmî kudreti takdîr edilmiştir. Mecmû'u'l-Fıkhî ve Mecmû'u'l-Hadsi adında iki ayrı eser te'lif etmişti. Bunları Ebû Hâlid Amr İbnu Hâlid el-Vâsıtî birleştirerek rivâyet etmiştir. Ebu Hâlid, muhaddislerce yalancılıkla itham edilen güvenilmez biri ise de Zeydiyye fırkası, rivayetlerini kabul etmektedir.

Bu eseri Ezher ulemasından bazıları inceleyerek, eserin Ehl-i Sünnet açısından sıhhatine hükmedilebileceğine dair fetva vermiştir. Müsned'in yeni baskısının arka sayfalarına dercedilmiş bulunan bu fetvalara imza koyanlar arasında Muhammed Ebu Zühre de yer alır.

Eseri imla ettirmiş bulunan Zeyd İbnu Ali'nin hicrî 122'de vefat ettiği göz önüne alınınca eserin Muvatta'dan otuz sene kadar önce te'lif edildiği anlaşılır ve eskilik yönüyle önemi daha da artar, Sübûtu tahakkuk ettiği takdirde, bu kitap, sistematik te'lif ve tedvîn işinin ikinci asrın bidâyetinde başladığına târihî bir delîl olur.

Eser, elde mevcut matbu hâliyle Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e nisbet edilen merfû hadîslerden başka Hz. Ali'ye nisbet edilen âsar ve Zeyd İbnu Ali'nin fıkhını aynı bâb içerisinde beraberce

ihtiva eder. Eserde Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan 228 merfu hadîs, Hz. Ali (radıyallahu anh)'den 320 mevkûf haber, Hz. Hüseyn'den de 2 haber mevcuttur. Eser, musannaflarda olduğu gibi önce Kitap'lara (Tahâret, Salât, Ferâiz, Zekat, Savm, Hacc, Büyû...) ve her bir kitap da tekrar bablara ayrılır.

2-ŞİA'NIN TEDVÎN'İ: Şiî müellililer sünnî kitaplarda, muhtelif rivâyetlerde temas edilen Hz. Ali'nin kılıncının kabzasında asılı sahîfe'yi kendi tedvînleri meyanında zikrederler. Keza, Müslim'de zikri geçen ve yine Hz. Ali'ye ait Kitab-ı Kaza-i Ali -ki Hz. Ali'nin fetvâlarını muhtevî olmalıdır-, Nehcü'i-Belâğa'(1), Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in azadlısı Ebu Râfi'ye ait Kitâbu's-Sünen ve'l-Ahkâm ve'l-Kadâyâ şiî te'lîfat arasında zikredilir.

Yeri gelmişken, bugünkü şiîler nezdinde en ziyâde itibarda olan ve onlardaki mevkii bizde Kütüb-i Sitte'nin mevkii ile kıyas edilebilecek Kütüb-i Erba'a'yı kısaca tanıtalım. Bunlar te'lif edildikleri zaman itibâriyle tedvîn mânâsına girmezlerse de şiî hadîs müellefatı olarak isimlerini bilmekte fayda var.

1- a) El-Usûl Mine'l-Kâfî: Ebu Câfer Muhammed İbnu Ya'kub İbni İshak el-Küleynî (v. 328/942) te'lif etmiştir. İtikadî hadîsleri cemeder, 2 cilttir.

b) El-Fürû mine'l-Kâfi: Bu da Küleynî'nindir. Ahkâm'la ilgili rivayetleri cemeder, 5 cilttir.

c) Er-Ravda mine'l-Kâfi: Kuleynî'nin ve tek cilttir. Görüldüğü üzere birinci takım üç ayrı kitaptan müteşekkildir.

2- Men la Yahduruhu'l-Fakîh: Ebu Ca'fer es-Sadûk Muhammed İbnu Ali İbni Babaveyh el-Kummî (v. 381/991). Bu eser 4 cilttir. Fıkhî hadîsleri, senetleri hazfedilmiş olarak cemeder.

3- El-İstibsar Fî Mâ'htulife mine'l-Âsâr: Ebu Câfer Muhammed İbnu'l-Hasan et-Tûsî (v. 460/ 1067) ahkâm hadîslerinin yer aldığı bu eser 4 cilttir.

4- Tehzîbu'l-Ahkâm fi şerhi'l-Mukni'a: Bu da et-Tusî'nindir. Bunda da ahkâm hadîsleri mevcuttur. Tûsî eserlerinde hadîsler arasındaki

ihtilâfları da gidermeye çalışır.

Bu dört takım incelendiği zaman gerek muhteva ve gerekse râviler ve hatta rivâvetlerin üslûb ve kelimeleri sünnî hadîs kaynaklarına nazaran oldukça farklılıklar arzeder. Bir çok ifâdelerinde sünnîlere karşı kin ve gayz açıkça görülür. Büyüklere yakıştırılamıyacak ifâdeler onlara söylettirilir.

Bir kısım şiîler bu rivâvetlerden bir çoğunun kendi kıstaslarına göre bile sahîh sayılamayacağını itiraf etmiştir.

---

1) Nehcü'l-Belâğâ'yı bütün Şiiler Hz. Ali'ye nisbet etseler de, üzerinde yapılan araştırmalar bunun, ölüm tarihi 406/1015 olan eş-Şerif er-Râzi tarafından derlendiğini göstermiştir. İçerisinde, Hz. Ali'ye ait parçalar bulunsa bile, Câhız'ın el-Beyan ve't-Tebyîn'inde ve başka kitaplarda da rastlanan metinler vardır.

ÜÇÜNCÜ ASIRDA YETİŞMİŞ RİCAL ÇALIŞMASI AĞIR BASAN BAZI ŞAHSİYETLER

İslâm medeniyetinin her yönüyle parlak asrı olan üçüncü asırda Kütüb-i Sitte müelliflerinden başka her sâhada yetişmiş nice büyük şahsiyetler ve verilmiş kıymetli eserler vardır. Biz yine hadîsle ilgili, fakat daha ziyâde ricâle müteallik birkaç isimden bahsedeceğiz.

EBU HATİM ER-RAZÎ:

Muhammed İbnu İdrîs İbni'l-Münzir el-Hanzelî, er-Râzî (195-277 hicrî, 81l-890 milâdi). Hadiste imam ve hâfızdır. Daha çok cerh ve ta'dîl sâhasında tanınmış ise de isnâd kadar metni de tanımakta ün yapmıştır. Rey'de doğdu. On dört yaşında ilim talebine ve hadîs yazmaya başladı. Bu maksadla pek çok seyâhatler yaptı. Horasan, Hicâz, Yemen, Irak, Suriye, Mısır ve Rum diyarlarını dolaştı. Seyahatler esnasında topladığı rivayetleri yazdı. Tanıdığı binlerce râvi hakkında cerh ve ta'dîl'de bulundu. Hadîslerin sahîh ve illetli olanlarını beyan etti. Değme muhaddisin söz sâhibi olamadığı ilelü'l-hadîs'te otorite olması onun hadîs ilmindeki yerini göstermeye kâfidir.

Ebu Hâtim, hadîsteki engin ilmini, doymak bilmeyen ilim aşkıyla elde etmiştir. Ondaki aşk, çoğu kere yayan olmak üzere, yukarıda zikrettiğimiz belde isimlerinden de anlaşılacağı üzere İslâm âleminin

mühim ilim merkezlerini birer birer dolaşıp oralardaki âlimlerle görüşüp, dağınık halde bulunan ilmi nefsinde cemetmeye, eserler hâlinde te'lif etmeye ve sonra da diğer tâliblere topluca vermeye sevketmiştir.

Terâcüm kitapları, İslâm medeniyetinin diğer ilk mîmarlarının hayatında olduğu gibi Ebu Hâtim'in hayatını anlatırken de ilim talebi yolunda çekmiş olduğu zahmetlerle ilgili birçok menkabeler kaydederler, ibret dolu bir iki tanesini kaydedelim. Rivâyetler, seyahate başladığı ilk yılda, Ebû Hâtim'in bin fersahtan fazla mesâfeyi yaya olarak katettiğini, Bahreyn'den Mısır'a; Mısır'dan Remle'ye; Remle'den Tarsus'a hep yaya gittiğini, Tarsus'a geldiği esnâda 20 yaşında bulunduğunu, bu ilk seyahatinin onu tam yedi yıl gurbette tuttuğunu belirtir.

O devrin şartları icâbı bu seyahatler meşakkat ve tehlikelerle doludur. Nitekim Ebu Hâtim'in yollarda günlerce aç kalıp çok ciddi ölüm tehlikeleri atlattığını görmekteyiz. 214 yılında bir yıl kalmak üzere Basra'ya gider. Ancak orada sekiz aydan fazla kalamaz. Zira, maddî imkânları sekiz ay sonunda tükenir. Üzerinde giymekte olduğu elbiseleri parça parça satarak bir müddet daha kalmaya çalışır, ancak çok geçmeden satacak parçası da kalmaz ve üzülerek ayrılır.

Ebu Hâtim'in ilim aşkını ve bu aşkın ona kazandırdığı ilmin genişliğini göstermek için kaydedilen menkıbelerden birine göre, duymadığı bir rivayet varsa bunu öğrenip yazmak maksadıyla, bir gün, Ebu'l-Velîd et-Tayâlesî'nin cemaatinde -ki içerisinde Ebu Zür'a da mevcuttur- şöyle ilan eder: "Kim bana bilmediğim sahîh bir hadîs rivayet ederse, her bir rivâyet için bir dirhem ödeyeceğim". Fakat kimse onun bilmediği bir rivayette bulunamaz.

Ebu Hâtim'den hadîs alanlar arasında Ebu Dâvud, Buhârî, Nesâî, Ebu Avâne, İbnu Mâce gibi meşhurlar da mevcuttur.

Ebu Hâtim'in eserleri:

l- Tefsiru'l-Kur'an,

2- El-Câmi fi'l-Fıkh,

3- Ez-Zîne,

4- Tabakâtu't-Tâbiîn.

YAHYA İBNU MA'ÎN

Yahya İbnu Ma'in İbni Avn İbni Ziyâd İbni Bistâm el-Mürrî, 158-233 yılları arasında yaşamıştır. Cerh ve ta'dîl imamıdır.

Abdullah İbnu'l-Mübârek, Hafs İbnu Gıyâs, Cerîr İbnu Abdilhamîd, Abdurrezzâk, İbnu Uyeyne, Vekî', Gunder vs. pek çoklarından hadîs rivayet etmiştir.

Kendisinden Buhârî, Müslim, Ebu Dâvud başta pek çokları hadîs almıştır. Yahya'nın babası Ma'în'den bir milyon elli bin dirhem para tevârüs ettiğini, bu paranın tamamını hadîs tahsîli yolunda harcadığını belirtir.

Yahya İbnu Ma'în çok hadîs yazardı. Kendisi: "Bir hadîsi elli kere yazmazsak onu anlamış sayılmayız" demiştir. Bir başka rivâyette: Bir hadîsi otuz farklı vecihten yazmayınca onu anlayamayız" demiştir. Elleriyle bir milyon aded hadîs yazdığını kendisi beyan eder. İbnu'l-Medînî: "Hz. Adem (aleyhisselam)'den bu yana Yahya kadar hadîs yazan olmadı" sözüyle onun yazıdaki derecesini belirtir. Muhammed İbnu Nasr et-Taberî'nin açıklamasına göre, Yahya İbnu Ma'în, hadîslerin tamamını yazmış ve kizb olanları da karıştırmamıştır: "İbnu Ma'în'in yanına girmiştim yığın yığın defterler gördüm. Eliyle işâret ederek şöyle diyordu: "Şurada bulunmayan her hadîs kizbtir". Ahmed İbnu Hanbel de: "İbnu Ma'în'in bilmediği her hadîs kizbtir" demiştir.

Öldüğü zaman otuz koli (Kımtar) ve yirmi dağarcık (Cibb) kitap bıraktığı belirtilir. Ali İbnu'l-Medînî, hadîs ilminin Yahya İbnu Ma'în'de cemolup nihaî zirvesine ulaştığını söylemiştir. Hadîste şöhret yapan diğer birçoklarına, nazaran Yahya İbnu Ma'în'in rical bilgisinde ve dolayısıyla hadîsin sakîm ve sahîh olanlarını bilmede hepsine tefevvuk ettiği belirtilir. Yani "Ebu Bekr İbnu Ebî Şeybe teker teker hadîs rivâyetinde, Ahmed İbnu Hanbel hadîsle ilgili fıkıhta, Ali İbnu'l-

Medini hadîsi bilmede, Yahya İbnu Ma'în ise hadîsi yazmada ve sahîh ve sakîmini bilmede rakipsizdir". Amr en-Nakıd: "Ashâbımız arasında isnâdları Yahya İbnu Ma'în kadar iyi bilen birisi mevcut değildir. Kimse ona herhangi bir senedi kalbedip onu yanıltamazdı". Iclî, imtihan için kalbedilip getirilen hadîsleri normal düzenine hemen soktuğunu ve hiçbir zamanda bu işte yanılgıya düşmediğini belirtir.

Yahya İbnu Ma'în de halku'l-Kur'an meselesinde yara alanlardandır. Bu hususta imtihana çekilip de icâbet edenlerden Ahmed İbnu Hanbel, hadîs rivayet etmemiştir. Yahya İbnu Ma'în de bunlar arasında yer alır.

Ancak bu mesele dışında, Yahya İbnu Ma'în, hayatını ve servetini Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetine hizmet, ve sünet'e kizb karışmasını önlemede sarfetmiştir. Hatibu'l-Bağdâdî onun hakkında: "İmam, rabbanî, âlim, hâfız, sebt (titiz, muhakkik) mutkin (eksiksiz) bir âlimdi" diye tarif eder. İbnu Hibban da onu "Din ve fazîlet sahibiydi. Sünneti cemetme yolunda dünyayı reddedenlerdendi. Sünnete hizmeti çoktur. Onu cemetti, ezberledi ve rivâyetlerine itimâd edilip uyulan bir bayrak, (ihtilafa düşülen) âsârda kendisine müracaat edilen bir imâm oldu" diye tavsif eder.

Allah rahmetini bol kılsın.

FESEVÎ

Ebu Yusuf Ya'kub İbnu Süfyân İbni Cevvân el-Fârisî (19l-277 hicrî, 808-890 milâdî). İrân'ın Fesâ şehrinde doğduğu için Fesevî nisbetini almıştır. Hâfız, İmâm, Hüccet, Muhaddis, Müerrih ve Rahhâl (seyyâh) vasıflarıyla muttasıftır. İlim talebi yolunda Şark ve Garb'a seyahatler yapmış, 30 yıl kadar gurbette kalmıştır. Bu uzun seyahatler kendisine çok sayıda âlimle karşılaşıp onlardan ilim alma imkânı tanımıştır. Bizzat kendisi: "Hepsi sika (güvenilir) olan 1000 kadar şeyh'in meclisinde hazır bulundum ve rivâyetlerini dinledim" der.

Hadîs ilminin ana direklerinden (erkân) biri sayılmış olan Fesevî, verâ ve takvâsıyla da ün yapmıştır. Sünnete son derece bağlı kalmıştır. Şiîliğe meylettiğine dâir bazı kayıtlara rastlanır ise de Zehebî ve diğer muhakkikler bu iddiayı reddederler.

Kendisinden hadîs alanlar meyanında Tirmizî, Nesâî, İbnu Huzeyme, Ebu Avâne, İbnu Ebî Hâtim, Muhammed İbnu İshâk es-Sağânî gibi meşhurlar da vardır. Ebu Zür'a ed-Dımeşkî, Fesevî'den bahsederken: "Bize büyüklerden Ya'kub İbnu Süfyân uğradı. 'Irak ehli artık onun gibi birisini bir daha göremez' dedi" der.

Kendisinden yapılan rivâyetlerden, seyahatleri sırasında pek çok sıkıntılarla karşılaştığı anlaşılmaktadır. Bunlardan birinde, gündüzleri ders halkalarına giderek notlar aldığını, geceleri de bunları temize çekip istinsâh ettiğini belirtir. Nafaka yönünden sıkıntıya düştüğü bir kış gecesinde, mum ışığında istinsah yaparken gözüne su iner ve artık göremez olur. Hem maddî sıkıntı, hem gurbet fırkati, hem de artık uğruna hayatını adadığı ilmî meşguliyetten ebediyyen mahrûm kalma düşüncesinin verdiği elem ve ızdapla ağlar ağlar. Bu halde uyuyakalır. Rüyasında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı görür. Kendisine "Ey Ya'kub niye ağladın, söyle bakalım!" der.

"- Ey Allah'ın Resulü, gözlerimi kaybettim, artık ilimle meşgul olamayacağım, bunun için ağladım" cevâbını verir. "Bana yaklaş" diyen Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), bir şeyler okuyarak Fesevî'nin gözlerini şefkat ve şifa dolu elleriyle sıvazlar.

Uyanınca gözlerine tekrar kavuştuğunu gören Fesevî, oturup yazma ve istinsah işlerine ara vermeden devam eder.

Kendisini, böylesine ilme vermiş olan Fesevî'yi ölümden sonra rüyasında gören Abdân İbnu Muhammed el-Mervezî: "Allah sana nasıl muâmele etti?" diye sorar. Aldığı cevap şudur: "Günahlarımı affetti ve aynen yeryüzünde rivâyet ettiğim gibi semâda da rivâyet etmemi emretti".

Fesevî te'lif ettiği et-Târîhu'l-Kebîr ve el-Meşyehât'ı ile meşhurdur. El-Meşyehât'da kendilerinden hadîs dinlediği şeyhleri memleketlerine göre tanzîm ve tertîb ederek tanıtır.

İBNU EBÎ HATÎM

İbnu Ebî Hatîm diye meşhur olan zat Ebu Muhammed Abdurrahmân İbnu'l-Hâfız el-Kebîr Ebî Hatîm Muhammed İbni'l-İdrîs İbn'l-Münzir et-Temîmî el-Hanzali er-Râzî'dir. 240-327 yılları arasında yaşamıştır.

Horasan dışında pek çok yerlere seyahatler ederek devrinin âlimlerini dinlemiştir. Ebu Ya'la el-Halîli, babası Ebu Hâtim ile Ebu Zür'a'nın ilmini aldığını belirtir. Her çeşit ilimlerde ve bilhassa ricâl ilminde bir derya olduğu belirtilir. Fıkıh, Sahâbe ve Tâbiîn'in ihtilafları üzerine eserler te'lif etmiştir. Tefsirle ilgili te'lifi birçok cilt tutmaktadır. Ayrıca Cehmiye'ye redle ilgili eseri de hacimlidir.

Abdurrahmân'ın dindarlığı da zikre şayan derecede fazladır. Kendisi Ebdâl'lerden sayılacak derecede zâhiddir. Dindarlığı karşısında hayrete düşen babası: "Abdurrâhmân'ın ibâdetine kim yetişebilir? Onun bir kerecik günaha düştüğünü hatırlamıyorum." demiştir. Ebu'l-Hasen Ali İbnu İbrahim er-Râzî de onun hakkında: "Merhum'u Allah öyle bir behâ (mânevî güzellik) ve öyle bir nûrla kuşatmıştı ki kendisine bakan sürurla dolardı" der.

Kendisinden şu hatırası anlatılır: "Bir kısım arkadaşlarla Mısır'da bulunuyorduk. Aradan yedi ay geçti, bu esnada bir kere olsun sıcak çorba içmedik. Gündüzleri şeyhleri dolaşıyor, geceleri de müsveddelerimizi istinsah ediyor ve mukabelede bulunuyorduk. Birgün arkadaşımın biriyle bir şeyhe uğramıştık ki, oradakiler (zafiyetim ve rengimin uçukluğuna bakarak): "Bu hasta!" dediler. Derken o gün çarşıda satıcılarda bir balık gördüm, hoşuma gitti, biz de satın aldık. Eve vardığımızda bazı şeyhlerin ders saati gelmişti. Balığı bırakıp oraya gittik. Böylece üç gün balığı pişirme fırsatı bulamadık. Kokmaya yüz tutmuştu, "bedenin rahatıyla ilim elde edilemez" diyerek çiğ çiğ yedik".

Ebul-Velîd el-Bâci, İbnu Ebî Hâtim'in sikâ ve hâfız olduğunu söylemiştir. Zehebî'nin kaydına göre, meşhur te'lîfi el-Cerh ve't-Ta'dil'den tahdîste bulunduğu bir sırada kendisine, Yahya İbnu Maîn: "Biz öyle kimseleri ta'nederiz ki, onlar göçlerini cennete indirmişlerdir..." dediği hatırlatılınca, ağlar ve elleri öylesine titremeye başlar ki kitabı elinden düşer."

EL-CERH VE'T-TA'DÎL, İbnu Ebî Hatim'in meşhur eseridir. Asıl konusu, râvileri adalet ve zabt yönleriyle incelemek olan cerh ve tâdîl sahasında yazılmış ilk mükemmel eserlerden biridir.

Hadîs ilimlerinin mühim bir şûbesini ilmu'l-cerh ve't-ta'dîl teşkîl eder. Kâtip Çelebi'nin kaydettiği târife göre, bu ilim, hadîs râvilerinin kabaca hâfıza ve diyânet diye ifâde edebileceğimiz zabt ve adâlet yönlerini inceleyerek kendine has tâbirlerle beyân etmek bu tâbirlerin mertebelerini ve ifâde ettikleri hükümleri ortaya koymakla meşgûl olan bir ilimdir. Zehebî, bu sâhada, ilk eseri Yahyâ İbnu Sâdi'l-Kattân'ın (194/809) verdiğini belirtir. Buhârî'nin et-Târîhu'l-Kebîr'i de, içerisinde tanıtılan 40 bin kadar râvi ile mühim kaynaklardan birini teşkîl eder. Ne var ki, Buhârî'yi -bir kısım âlimlerimizin dikkat çektiği üzere- çok nâdir ferdlerde görülebilecek kemal mertebesine ulaşan bir fıtrî nezâhet ve takva hâli, cerh ve tâdil âlimleri beyninde câri olan deccâl, kezzâb, vazzâ' gibi şiddetli tâbirleri cerh maksadıyla râviler hakkında kullanmaya mâni olduğu gibi, bir çok durumlarda, râvilerin cerh ve ta'dîllerini yeterince yapmaktan da alıkoymuştur. Bu durum et-Târîhu'l-Kebîr'in dikkat çekici bir hususiyetidir.

İşte Buhârî'nin eserindeki bu noksanlığı hissedip telâfi etmek üzere eser verenlerden biri Ebû Muhammed Abdurrahmân İbnu Ebî Hâtim er-Râzi olmuştur.

İbnu Ebî Hâtim er-Râzî'nin bu eseri 9 büyük cilt teşkîl eder ve içerisinde 18039 aded râvinin hayatı incelenir.

Kitabın birinci cildi Takdimetü'l-Ma'rife adını taşır ve sanki müstakil bir eserdir. Asıl kitabın esâsı ve mukaddimesi durumundaki bu Takdime kısmı, zâten son derece ehemmiyet arzeden esere ayrı bir kıymet, ayrı bir renk katar.

Takdime'de bir kısım temel mevzular şu sırayla ele alınır: "Sünnete olan ihtiyâç; sahîh hadîslerin sakîm olanlarından tefrîk edilmesinin ehemmiyeti; râvilerin ahvâlinin bilinmesinin lüzumu, râvilerinin ahvâlini ancak cerh ve ta'dîl âlimlerinin bilebileceği; vs."

Bu hususlar birbirine bağlı olarak açıklandıktan sonra, râvilerin tabakalarına işâret edilir, ashâbın hepsinin adâlet sâhibi oldukları, onlar hakkında cerhin mümkün olmadığı belirtilir, sonra Tâbiîn ve Etbauttâbiîn tabakalarına geçilerek onların da fazîletleri beyân edilir. Daha sonra, kısaca râvilerin mertebelerine temâs edildikten sonra cerh ve ta'dîl âlimlerinden imam sayılan büyükler tanıtılır. Çeşitli

vasıfları ve fazîletleriyle tanıtılan imamlar meyânında sırayla Mâlik İbnu Enes, Süfyân İbnu Uyeyne, Süfyânu's-Sevrî, Şu'be İbnu'l-Cerrâh, Hammâd İbnu Zeyd, Evzâî, Veki'... vs. burada kaydedilebilir. En sonda da babası olan Ebû Hâtimi'r- Râzî'yi tanıtır. Babası için ayrılan kısım 26 sayfa tutar.

Takdime'den sonra, râvileri cerh ve ta'dîl edildiği esas kitaba ikinci cilde geçilir. Ancak bu ciltte de, tekrar mukaddime mahiyetinde 38 sayfalık umumî bilgilerin sunulduğu bir giriş kısmına yer verilir. Bu kısımda önce Sünnetin tesbîti (âyet ve hadîsten alınan delilerle, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in tesbîte matûf teşvîklerinden örneklerle) işlenir. Arkadan Ashâb'ın Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında töhmet-i kizbten uzak olduğu, rivâyetin dinin bir parçası anlaşıldığı, râvileri cerh etmenin gıybet sayılmaması gerektiği, ahkâm hadîsleriyle mevâiz hadîslerinin kabûlünde aynı hassasiyetin gösterilmediği, ahz-ı ilimde teyakkuz ve titizlik gerektiği, vs. gibi bir kısım temel bahislere yer verilir, kıymetli açıklamalar sunulur.

Takdime kısmını birinci cilt kabûl ettiğimiz takdirde, bu ikinci cildin 39. sayfasından itibaren esas mevzuya geçilerek "kendilerinden ilim alınmış olan râviler"in tanıtılmasına başlanır. Râvileri alfabetik sıraya göre tanzîm eden kitap, Ahmed ismini taşıyanlardan başlar. Tanıtılan râviler hakkında bilgi verilirken, umûmiyetle cerh ve ta'dîl kitaplarında rastlandığı üzere, râvinin hadîs aldığı hocaları (şeyhleri), kendisinden hadîs alan (talebe mesâbesinde) kimseler zikredilir, sonra da hakkında gelmiş olan cerh ve ta'dîl hükümleri kaydedilir.

Eser 1371/1952 yılında üç elyazması nüshası karşılaştırılarak, tahkîkli olarak Haydarâbâd Deken'de basılmıştır. Tahkîki yapan Abdurrahman İbnu Yahya el-Muallimî el-Yemânî'nin 26 sayfa kadar tutan mukaddimesi mevcuttur.

EBÛ AVANE

Ya'kûb İbnu İshâk İbni İbrahim İbni Yezîd el-İsferâyîni (130/845-316/928). Aslen Neysâburludur. Müslim'in Sahîh'i üzerine yazmış bulunduğu es-Sahîhu'l-Müsned(bâzı kaynaklarda el-Müsnedü's-Sahîh) adındaki müstahreci ile meşhurdur. Bu Müsned'de Müslim'in

Sahîhi'nde bulunmayan pek çok ziyâde hadîsin yer aldığı kaynaklarda zikredilir.

Ebû Avâne kendisini hadîse vermiş ve bu maksadla çok yer dolaşmış bir âlimdir. Uğradığı yerler arasında Şam, Mısır, Basra, Fâris, Kûfe, Vâsıt, Hicâz, el-Cezîre, Yemen, İsfehân, Rey sayılır. Zehebî, onun hakkında: "Dünyayı dolaşmıştı" der. Hâfız, İmam, Sika (güvenilir) vasıflarıyla muttasıftır. Hadîste olduğu kadar fıkıhta da ün yapmıştır. Şâfiîdir. İmâm Şâfiî'nin kitaplarını ve mezhebini İsferâyin şehrine ilk defa Ebû Avâne'nin soktuğu belirtilir. İlmi kadar ibâdet ve zühtü de takdîr görmüştür.

ÜÇÜNCÜ ASRIN EHEMMİYETİ VE ÜÇÜNCÜ ASIRDAN SONRA TELÎF EDİLEN BAZI ORİJİNAL ESERLER

ÜÇÜNCÜ ASRIN EHEMMİYETİ

Hadîs tarihinde en verimli asrın, üçüncü asır olduğu söylenebilir. Günümüze intikal eden mûteber ve sahîh olan hadîs kitapları hep bu asırda te'lif edilmişlerdir.

Bu asırda ortaya konan eserler, müelliflerin şahsî gayretleriyle ortaya çıkmıştır. Diyar diyar, şehir şehir dolaşarak, bizzat rivâyet sahiplerinden derledikleri malzemeleri değerlendirerek te'liflerini vücuda getirmişlerdir. Bu sebeple, hepsi de orijinal eserlerdir. Çoğu kere sâdece muhteva değil, tertîb yönüyle de orijinaldirler, kendilerinden önce yapılmış bir çalışmanın tekrarı veya ıslâhı yoluyla ortaya konmamışlardır. Önceki bahislerde tanıtmış bulunduğumuz Kütüb-i Sitte mecmuaları olsun, bunlara ilaveten tanıtılan Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'i olsun, hepsi de tertipçe orijinal, muhtevaca da hem orijinal ve hem de seçme, sahîh ve mûteber eserlerdir.

Müteâkip asırlarda yapılacak hadîs çalışmaları çoğunluk itibariyle ve en mühimleri bunlar üzerine olacaktır. Bundan sonraki asırlarda bizzat râvilerden bazı derleme orijinal eserler verilmişse de bunlar ümmet tarafından fazla bir alâkaya mazhar olamamıştır, zira sıhhat yönüyle güven verememişlerdir.

ÜÇÜNCÜ ASIRDAN SONRA TELÎF EDİLEN BAZI ORİJİNAL ESERLER:

Sünnetin yazılması mânâsında bazı eserlerin dördüncü ve hattâ beşinci asırda bile ortaya konmaya devam ettiğini söyleyebiliriz. Bunlar daha ziyâde, rivayetleri, sahîh-zayıf demeden cemetme gâyesini güttükleri için sıhhat yönünden güven vermeyen ve dolayısıyla ulemâ tarafından da fazla itibar görmemiş eserlerdir:

1- ME'ÂCİMU'T-TABERÂNÎ:

Bu eserlerden en mühimi Taberânî'nin üç mu'cemidir; el-Mu'cemu'l-Kebîr, el-Mu'cemu'l-Evsat, el-Mu'ccemu's-Sağîr. Üçüne birden kısaca Me'âcimu't-Taberânî denir. Me'âcim, mu'cem kelimesinin cem'idir. Mu'cem, ıstılah olarak muhaddislerce, hadîsleri tasnîfte başvurulan bir metodun adıdır. Bu metodda rivâyetler ricâle (sahâbeler veya şüyuh) göre tasnîf edilirse de belde vs.'ye göre yapılan tasnîflere de mu'cem dendiği olmuştur. Sözgelimi hadîsleri rivâyet

eden sahâbeler veya şeyhler alfabetik sırayla tertiplendikten sonra herbirinin rivâyetleri adının altına yazılır.

Bu tarzın en güzel örneğini Taberânî vermiştir. Taberânî 260-360 yılları arasında yaşamıştır. Hadîs dinlemeye 13 yaşında başlamıştır. İlim için Medain, Harameyn, Yemen, Mısır, Bağdâd, Kûfe, Basrâ, İsfahân, Cezire gibi pek çok beldeleri dolaşmış, binden fazla şeyhten hadîs dinlemiştir. Yetişmesinde babasının hususî ilgisi vardır. Birçok ilmî seyahatlere babasıyla çıkmıştır.

İlmi geniş, eserleri çoktur. Zehebî, Tezkirefu'l-Huffâz'da 5O'ye yakın eserini ismen kaydeder. Taberânî've nasıl olup da bu kadar ilmi elde ettiği sorulunca "30 yıl hasır üzerinde yatmakla" diye cevap verir. Yüz yıl gibi uzun bir ömrü olduğu ve küçük yaşında hadîs dinlemeye başladığı için, muasırları içerisinde senedindeki ulviyet'le temâyüz etmiştir.

En mühim eseri el-Mu'Cemu'l-Kebîr'dir. Mu'cem tarzında yazılanların da en meşhurudur. El-Mu'cem diye mutlak kullanılınca bu kastedilir. Diğer mucemleri belirtmek için sahiplerinin ismiyle kayıtlamak gerekir: Mu'cemu Ahmede'bni Ali İbni Lâl gibi.

Mu'cemu'l-Kebîr bazı sayımlara göre 60 bin hadîs ihtiva etmektedir. Hadîsler sahâbelerin isimleri esas alınarak tertib edilmiştir. Bunda Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'nin hadîsleri yoktur. Çünkü Taberânî, onun hadîslerini müstakil bir risâlede toplamıştır.

Taberânî, Mu'cemu'l-Kebîr'de her sahâbeden bir veya daha çok hadîs kaydettiğini, rivayeti az olanların, rivayetlerinin tamamını kaydettiğini belirtir. Taberânî'nin her üç mücem'inde Kütüb-i Sitte'ye ziyâde olan hadîslerini Nureddin el-Heysemî Mecma'u'z-Zevâid adlı eserde fıkıh babları tertibine göre kaydetmiş ve sıhhat derecelerini de belirtmiştir.

El-Mu'cemu'l-Kebîr Irak Evkaf Bakanlığı'nca neşredilmiştir. Ancak bazı cüzlerinin aslı kütüphânelerde bulunamadığı için eksiktir. El-Mu'cemu'l-Evsat'a gelince bunu Taberânî, hadîs aldığı şeyhlerin -alfabetik sıraya göre tanzîm edilen- isimlerini esas alarak tertiplemiştir. İki bine yaklaşan şeyhlerinden herbirinin nâdir rivâyetlerini buna almıştır. Otuzbin kadar hadîs ihtiva ettiği belirtilir. Henüz basılmamıştır.

El-Mu'Cemu's-Sağîr, iki cilt halinde basılmıştır: Taberânî bunu alfatebik

sıraya koyduğu şeyhlerinden birer -bazan da ikişer- hadîs kaydederek vücuda getirmiştir. Burada kaydedilen hadîslerin tamamı binbeşyüz kadardır.

Taberânî'nin rivâyetlerinin umumî vasfı zayıf olmaktır. Dehlevî'nin taksiminde üçüncü tabakada yer alır. Ancak, Nureddin el-Heysemî, ziyade hadîslerinin durumunu belirttiği için, onun eserinden hareketle, bu üç mu'cemin hadîslerinden daha rahat istifade edebilir.

2- DÂRAKUTNÎ VE SÜNENİ

Ebu'l-Hasen Ali İbnu Ömer İbni Ahmed 306-385 yılları arasında yaşamıştır. Ed-Dârakutnî nisbetiyle meşhurdur. Dâru'l-Kutn, Bağdad'da bir mahalle adıdır. İlim talebi için Basra, Kûfe, Mısır, Vâsıt, Şâm gibi ulemânın çokça bulunduğu merkezleri dolaşmıştır.

Ebu'l-Kasım el-Bağavî, Ebu Bekr İbnu Ebî Dâvud es-Sicistânî vs. pek çok şahıslardan hadîs almıştır.

Kendisinden de el-Hâkim, Ebu Hâmid el İsferâînî, Temmâm er-Râzî, Abdulgani el-Ezdî, Ebu Zer el-Herevî, Ebu Bekr el-Berkânî, Ebu Nuaym el-İsfehânî... vs. birçok zatlar hadîs dinledi.

Telifatı çoktur, en meşhuru es-Sünen'dir. el-Muhtelif ve'l-Mü'telif, Kitâbul'-İlel, el-İstidrâk ala's-Sahîheyn, el-Efrâd burada zikre değen eserleridir. Dârakutnî, Zekâ, hıfz, fehm ve verâ'da devrinin nâdirlerinden biridir. Kıraat ve nahivde de imâmdır. Şiiri de iyi bilir. Hatîbu'l-Bağdadî onu asrının ferîd'i (eşi bulunmayanı) diye tavsîf eder ve "Hadîs ilminde ileli tanımada ve râvilerin ismini, sıdk ve kizb adâlet ve emânet yönleriyle ahvâlini bilmede en başta gelen kimse" olduğunu söyler. Hadîsten başka pek çok ilmi yüksek seviyede bilmektedir. Onun seviyesinde bir başkasının bulunmadığını Hâkim, Bağdâdî gibi birçokları ifade eder.

SÜNEN'İ dördüncü asırda yazılmış mühim kitaplardan biridir. Diğer sünenlerde olduğu gibi hadîsler fıkıh bablarına göre tanzîm edilmiştir. Bu da Kitabu't-Tahâret'le başlar Kitabu'l-Hayz, Kitabu's-Salât, Kitahu'l-Cum'a... Kitâbu'z-Zekât, Kitâbu'l-Hacc... diye devam eder. Her bir kitap daha tali bablara ayrılır. Bir babta bir iki hadîsten, üçyüze yakın hadîsin yer aldığı da olur.

Kettânî, Sünen'de garîb rivayetlerin cemedildiğini, muhtevada yer alan hadîslerden çoğunun zayıf ve münker olduğunu hatta mevzu rivâyetlerin bile

yer aldığını belirtir. Müellif sıkça râvilerinin ahvâlini bildirmeyi ihmal etmez. Bu onun rical ilmine şehâdet eder.

Zayıf ve münkerlerin çokluğu sebebiyle ulema, buna çok fazla itibar etmemiştir. Nitekim Kütüb-î Sitte'den sayılmaz. Üzerinde ciddî bir çalışmanın yokluğu da buradan ileri gelir. Sadece, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak Azîmâbâdî, yakın zamanda et-Ta'lîku'l-Muğnî Ala'd-Dârakutnî adıyla bir talîk yaparak, Sünen'deki hadîsleri tahrîc etmiş, gerektiği hallerde râviler hakkında bilgi sunmuştur.

Ayrıca her babın hadîslerini kendi arasında numaralamıştır. Azîmâbâdî'nin naklettiği bilgiye göre, Sünen'in üç farklı nüshası vardır: Berkânî, Ebu't-Tâhir, İbnu Bişrân nüshaları. İki nüshasında hadîslerin miktarına taalluk etmeyen bazı takdim tehîr farkları mevcuttur. Sadece birinde (Ebu't-Tâhir nüshasında) bazı eksiklikler mevcuttur.

ÜÇÜNCÜ ASIRDAN SONRA TELÎF EDİLEN BAZI ORİJİNAL ESERLER

Sünnetin yazılması mânâsında bazı eserlerin dördüncü ve hattâ beşinci asırda bile ortaya konmaya devam ettiğini söyleyebiliriz. Bunlar daha ziyâde, rivayetleri, sahîh-zayıf demeden cemetme gâyesini güttükleri için sıhhat yönünden güven vermeyen ve dolayısıyla ulemâ tarafından da fazla itibar görmemiş eserlerdir:

1- **ME'ÂCİMU'T-TABERÂNÎ**:

Bu eserlerden en mühimi Taberânî'nin üç mu'cemidir; el-Mu'cemu'l-Kebîr, el-Mu'cemu'l-Evsat, el-Mu'ccemu's-Sağîr. Üçüne birden kısaca Me'âcimu't-Taberânî denir. Me'âcim, mu'cem kelimesinin cem'idir. Mu'cem, ıstılah olarak muhaddislerce, hadîsleri tasnîfte başvurulan bir metodun adıdır. Bu metodda rivâyetler ricâle (sahâbeler veya şüyuh) göre tasnîf edilirse de belde vs.'ye göre yapılan tasnîflere de mu'cem dendiği olmuştur. Sözgelimi hadîsleri rivâyet eden sahâbeler veya şeyhler alfabetik sırayla tertiplendikten sonra herbirinin rivâyetleri adının altına yazılır.

Bu tarzın en güzel örneğini Taberânî vermiştir. Taberânî 260-360 yılları arasında yaşamıştır. Hadîs dinlemeye 13 yaşında başlamıştır. İlim için Medain, Harameyn, Yemen, Mısır, Bağdâd, Kûfe, Basrâ, İsfahân, Cezire gibi pek çok beldeleri dolaşmış, binden fazla şeyhten hadîs dinlemiştir. Yetişmesinde babasının hususî ilgisi vardır. Birçok ilmî seyahatlere babasıyla çıkmıştır.

İlmi geniş, eserleri çoktur. Zehebî, Tezkirefu'l-Huffâz'da 5O'ye yakın eserini ismen kaydeder. Taberânî've nasıl olup da bu kadar ilmi elde ettiği sorulunca "30 yıl hasır üzerinde yatmakla" diye cevap verir. Yüz yıl gibi uzun bir ömrü olduğu ve küçük yaşında hadîs dinlemeye başladığı için, muasırları içerisinde senedindeki ulviyet'le temâyüz etmiştir.

En mühim eseri el-Mu'Cemu'l-Kebîr'dir. Mu'cem tarzında yazılanların da en meşhurudur. El-Mu'cem diye mutlak kullanılınca bu kastedilir. Diğer mucemleri belirtmek için sahiplerinin ismiyle kayıtlamak gerekir: Mu'cemu Ahmede'bni Ali İbni Lâl gibi.

Mu'cemu'l-Kebîr bazı sayımlara göre 60 bin hadîs ihtiva etmektedir. Hadîsler sahâbelerin isimleri esas alınarak tertib edilmiştir. Bunda Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'nin hadîsleri yoktur. Çünkü Taberânî, onun hadîslerini müstakil bir risâlede toplamıştır.

Taberânî, Mu'cemu'l-Kebîr'de her sahâbeden bir veya daha çok hadîs kaydettiğini, rivayeti az olanların, rivayetlerinin tamamını kaydettiğini belirtir. Taberânî'nin her üç mücem'inde Kütüb-i Sitte'ye ziyâde olan hadîslerini Nureddin el-Heysemî Mecma'u'z-Zevâid adlı eserde fıkıh babları tertibine göre kaydetmiş ve sıhhat derecelerini de belirtmiştir.

El-Mu'cemu'l-Kebîr Irak Evkaf Bakanlığı'nca neşredilmiştir. Ancak bazı cüzlerinin aslı kütüphânelerde bulunamadığı için eksiktir. El-Mu'cemu'l-Evsat'a gelince bunu Taberânî, hadîs aldığı şeyhlerin -alfabetik sıraya göre tanzîm edilen- isimlerini esas alarak tertiplemiştir. İki bine yaklaşan şeyhlerinden herbirinin nâdir rivâyetlerini buna almıştır. Otuzbin kadar hadîs ihtiva ettiği belirtilir. Henüz basılmamıştır.

El-Mu'Cemu's-Sağîr, iki cilt halinde basılmıştır: Taberânî bunu alfatebik sıraya koyduğu şeyhlerinden birer -bazan da ikişer- hadîs kaydederek vücuda getirmiştir. Burada kaydedilen hadîslerin tamamı binbeşyüz kadardır.

Taberânî'nin rivâyetlerinin umumî vasfı zayıf olmaktır. Dehlevî'nin taksiminde üçüncü tabakada yer alır. Ancak, Nureddin el-Heysemî, ziyade hadîslerinin durumunu belirttiği için, onun eserinden hareketle, bu üç mu'cemin hadîslerinden daha rahat istifade edebilir.

2- DÂRAKUTNÎ VE SÜNENİ

Ebu'l-Hasen Ali İbnu Ömer İbni Ahmed 306-385 yılları arasında yaşamıştır. Ed-Dârakutnî nisbetiyle meşhurdur. Dâru'l-Kutn, Bağdad'da bir mahalle adıdır. İlim talebi için Basra, Kûfe, Mısır,

Vâsıt, Şâm gibi ulemânın çokça bulunduğu merkezleri dolaşmıştır. Ebu'l-Kasım el-Bağavî, Ebu Bekr İbnu Ebî Dâvud es-Sicistânî vs. pek çok şahıslardan hadîs almıştır.

Kendisinden de el-Hâkim, Ebu Hâmid el İsferâînî, Temmâm er-Râzî, Abdulgani el-Ezdî, Ebu Zer el-Herevî, Ebu Bekr el-Berkânî, Ebu Nuaym el-İsfehânî... vs. birçok zatlar hadîs dinledi.

Telifatı çoktur, en meşhuru es-Sünen'dir. el-Muhtelif ve'l-Mü'telif, Kitâbul'-İlel, el-İstidrâk ala's-Sahîheyn, el-Efrâd burada zikre değen eserleridir. Dârakutnî, Zekâ, hıfz, fehm ve verâ'da devrinin nâdirlerinden biridir. Kıraat ve nahivde de imâmdır. Şiiri de iyi bilir. Hatîbu'l-Bağdadî onu asrının ferîd'i (eşi bulunmayanı) diye tavsîf eder ve "Hadîs ilminde ileli tanımada ve râvilerin ismini, sıdk ve kizb adâlet ve emânet yönleriyle ahvâlini bilmede en başta gelen kimse" olduğunu söyler. Hadîsten başka pek çok ilmi yüksek seviyede bilmektedir. Onun seviyesinde bir başkasının bulunmadığını Hâkim, Bağdâdî gibi birçokları ifade eder.

SÜNEN'İ dördüncü asırda yazılmış mühim kitaplardan biridir. Diğer sünenlerde olduğu gibi hadîsler fıkıh bablarına göre tanzîm edilmiştir. Bu da Kitabu't-Tahâret'le başlar Kitabu'l-Hayz, Kitabu's-Salât, Kitahu'l-Cum'a... Kitâbu'z-Zekât, Kitâbu'l-Hacc... diye devam eder. Her bir kitap daha tali bablara ayrılır. Bir babta bir iki hadîsten, üçyüze yakın hadîsin yer aldığı da olur.

Kettânî, Sünen'de garîb rivayetlerin cemedildiğini, muhtevada yer alan hadîslerden çoğunun zayıf ve münker olduğunu hatta mevzu rivâyetlerin bile yer aldığını belirtir. Müellif sıkça râvilerinin ahvâlini bildirmeyi ihmal etmez. Bu onun rical ilmine şehâdet eder.

Zayıf ve münkerlerin çokluğu sebebiyle ulema, buna çok fazla itibar etmemiştir. Nitekim Kütüb-î Sitte'den sayılmaz. Üzerinde ciddî bir çalışmanın yokluğu da buradan ileri gelir. Sadece, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak Azîmâbâdî, yakın zamanda et-Ta'lîku'l-Muğnî Ala'd-Dârakutnî adıyla bir talîk yaparak, Sünen'deki hadîsleri tahrîc etmiş, gerektiği hallerde râviler hakkında bilgi sunmuştur. Ayrıca her babın hadîslerini kendi arasında numaralamıştır. Azîmâbâdî'nin naklettiği bilgiye göre, Sünen'in üç farklı nüshası

vardır: Berkânî, Ebu't-Tâhir, İbnu Bişrân nüshaları. İki nüshasında hadîslerin miktarına taalluk etmeyen bazı takdim tehîr farkları mevcuttur. Sadece birinde (Ebu't-Tâhir nüshasında) bazı eksiklikler mevcuttur.

4.SAFHA: TEHZÎBU'S-SÜNNE

TEHZÎB DEVRİ:

Hadîs tarihiyle meşgul olanlar üçüncü asırdan sonra gelen dönemi kısaca tehzîb devri diye tavsîf eder. Bu devre, dördüncü hicrî asırdan günümüze kadar olan uzun bir dönemi içine alır. Bu kadar uzun bir zaman diliminin aynı safha olarak mütâlaası yadırganmamalıdır. Çünkü, üçüncü asırdan sonra yapılan hadîs çalışmalarının -bir kaçı müstesna- hemen hepsi orijinaliteden uzaktır ve daha önce ortaya konmuş olan eserlerin üzerine yapılmıştır. Nitekim önceki üç asrın her birinde, tabiatı farklı çalışmalar yapıldığı için müstakil safhalar olarak değerlendirilmişti. Burada da durum aynı. Pek çok asır geçmesine rağmen yapılan çalışmalar özde aynı kalmış, hammadde olarak, üçüncü asra kadar ortaya konmuş olan eserleri alıp onlar üzerinde çalışmalar yapmıştır.

Mevcut bir eserin üzerine -ne çeşitten olursa olsun- yapılan müteâkip çalışmaya tehzîb çalışması denmiştir. Tehzîb, lügat olarak, fazlalıkları atarak ıslâh etmek, temizlemek, daha güzel, daha mükemmel kılmak gibi mânalara gelir. Öyle ise, te'lif edilmiş hadîs kitapları üzerine yapılmış olan tehzîb işlerini şöyle sayabiliriz:

* Cem çalışmaları: Farklı kitapları birleştirmek gibi,

* Mukârene çalışmaları: Farklı kitapları karşılaştırmak,

* Zevâid çalışmaları: Bir kitaba (veya kitaplara) diğer bir kitabın (veya kitapların) ziyade hadîslerini çıkarma,

* İhtisar çalışmaları: Bir kitabın mükerrer hadîslerini, senedlerini atarak özetleme çalışması,

* İstidrak çalışmaları: Bir kitabın şartlarına uyan hadîsleri derleme,

* İstihrac çalışmaları: Bir kitaptaki hadîsleri, kitabın müellifiyle, müellifin şeyhinde veya daha yukarıda birleşmek şartıyla başka senetlerle bulup çıkarma çalışmaları,

* Tahrîc çalışmaları: Bir kitapta geçen hadîsleri kaynak kitaplarda bulup çıkarma,

* Şerh çalışmaları: Her hangi bir hadîs kitabını rical, ahkam, lügat vs. yönleriyle açıklama çalışması.

* Rical çalışmaları: Herhangi bir hadîs kitabının (veya kitaplarının) râvilerini inceleme, sika, zayıf, müdellis, kezzâb râvilerin tanıtıcı eserler verme çalışmaları,

* Lügat (garîbu'l-hadîs) çalışmaları: Hadîslerde geçen anlaşılması zor (garîb) kelimeleri açıklama çalışmaları,

* Cüz (cezâ) çalışmaları: Muayyen konulardaki, muayyen vasıflardaki hadîsleri bir araya getirme, belli sayılarda hadîs ihtiva eden derlemeler yapma vs. çalışmaları,

* Hadîs ağırlıklı te'lifler,

* Mevzû hadîsler üzerine te'lifler,

* Meşhur hadîsler üzerine te'lifler,

* Hadîs bulmada yardımcı kitaplar: Aranan hadîsleri bulmada kolaylık sağlayan rehber kitaplar.

Dördüncü devre içerisinde yapılan bu çalışma çeşitlerini daha da artırmak mümkündür. Maksadı ifâdeye kafi geldiği için bu kadarı ile yetiniyoruz. Şimdi bunlara bâzı örnekler vererek bu safhayı daha yakından tanıtacağız.

1- **CEM ÇALIŞMALARI:**

Bu, birden fazla kitabın hadîslerini yeni ve tek bir nüsha halinde ortaya koyma işidir. Bu, bazan daha hususî eserleri birleştirmek suretiyle yapılır, bazan da umumî eserleri birleştirmek suretiyle yapılır.

Hususî birleştirmelere en güzel örnek Buhârî ve Müslim'in hadîslerini birleştirmeye yönelik çalışmalardır, el-Cem'u Beyne's-Sahîheyn adı altında pek çok eserler te'lîf edilmiştir. El-Hasan İbnu Muhammed es-Sâğânî' (650/1252) -eseri Meşâriku'l-Evvari'n-Nebeviyye adını taşır-, Ebu Abdillah Muhammed İbnu Ebî Nasr Fettûh el-Humeydî (488/1098), Muhammed İbnu Hüseyn İbni Ahmed el-Ensârî el-Merî'nin (582) eserleri gibi.

Hususî cem'e giren mühim te'lifler'den biri Ebu's-Seâdât Mecdü'd-Dîn el-Mubârek İbnu Ebî'l-Kerem Muhammed İbnu Muhammed İbni Abdilkerim İbni Abdi'l-Vâhid es-Şeybânî'ye aittir. İbnu'l-Esir diye de meşhur olan bu zatın vefat târihi 606/1209'dur. Buhârî, Müslim, Muvatta, Ebu Dâvud, Tirmizî ve Nesâî'den müteşekkil altı kitabı Câmi'ul-Usûl adıyla birleştirmiştir.

Aslında, vefatı 535/1140 olan Rezîn İbnu Muâviye'nin eserinin yeni ilâveler ihtiva eden bir tehzîbi olan Câmi'u'l-Usûl'ü pek çokları ihtisar ve tehzîb ederek daha muhtasar yeni eserler ortaya koymuşlardır: Şerefü'd-Dîn Ebu'l-Kâsım Hibetullah İbnu Abdirrahîm el-Hamevî (738/1337), Muhammed Tâhir el-Fetenî el-Hindî es-Sıddîkî... gibi. Bunlardan en ziyâde tutunanı Vecîhü'd-Dîn Abdurrahmân İbnu Ali İbni Muhammed İbni Amr'ın (944/1537) eseridir. İbnu Deybe' diye meşhur olan bu zatın eserinin ismi Teysîru'l-Vüsûl ilâ Câmi'il-Usûl adını taşır. Şerhini yapacağımız eser işte bu kitaptır.

CEVAMİ'U'L-ÂMME de denen umumî cem kitaplarına gelince; bunlar, Sahîheyn ve Kütüb-i Sitte'nin dışına çıkarak başka eserleri de birleştirmeyi gaye edinen eserlerdir: Mesâbîhu's-Sünne, Cem'ul-Cevâmi, Câmi'u'l-Mesânîd ve'l-Elkâb, Câmi'u'l-Mesânîd ve's-Suneni'l-Hâdi Li-Akvami Sünen...

Bunlardan en eskisi Mesâbîhu's-Sünne'dir, Hüseyin İbnu Mes'ûd el-Begavî (516/1122) te'lîf etmiştir. Sıhâh ve hısân hadîslerden 4484 adedini cemeder. Bunlar günlük hayatta sıkça temas edilen meselelerle ilgilidir. Sıhâh tabiriyle Sahîheyn hadîslerini, hısân tabiriyle de Ebu Dâvud, Tirmizî gibi, diğer muteber kitapların hadîslerini kasteder. Eserde zayıf ve garîb olanlar belirtilir, münker ve mevzu olanlara hiç yer verilmez.

Ulema bu esere, güvenilir oluşu ve bir de günlük ihtiyaca cevap vermesi sebebiyle, fazlaca alaka göstermiş, çeşitli şerhlerini yapmıştır. Muhammed İbnu Abdillah el-Hatîb et-Tebrizî (v. 737/1336'dan sonra) de tehzîb ederek ilâvelerde bulunmuştur. Ayrıca hadîsi rivayet eden sahâbiyi, hadîsin alındığı kitabı belirtmiştir. Bu yeni eserin adı Mişkâtu'l-Mesâbîh'dir. Muhtelif şerhleri vardır. En meşhur şerhi Aliyyü'l-Karî'nin Mirkâtu'l-Mesâbîh Şerhu Mistâki'l-Mesâbîh'dir. Matbudur.

Câmi'u'l-Mesânîd ve'l-Elkâb'ı, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân İbnu Ali el-Cevzî (597/1200) te'lif etmiş, bunda sahîheyn, el-Müsned ve Tirmizî'yi cemetmiştir.

Câmi'u'l-Mesânid ve's-Sünen'il-Hâdi li-Akvami's-Sünen-i İsmâil İbnu Ömer el-Veşî (774/1372) te'lif etmiştir. İbnu Kesîr diye de meşhur olan müellif bu eserinde Kütüb-ü Sitte, Ahmed İbnu Hanbel, Bezzar ve Ebu Ya'lâ'nın "Müsned"lerini ve Teberânî'nin el-Mu'cemu'l-Kebîr'ini birleştirmiştir.

CEM'U'L-CEVAMÎ:

Cevâmi'u'l-Amme grubuna giren cem kitapların en câmisi ve en genişi olması ve ayrıca, arkadan tanıtacağımız Câmi'u's-Sağîr ve Kenzu'l-Ummâl gibi matbu ve müminlerin ellerinde mevcut ve mütedâvil bazı kitapların da dayanağı ve kaynağı olması sebebiyle bu kitap hakkında genişçe bilgi verip tanıtacağız. Görüleceği üzere arkadan tanıtacağımız mezkur kitaplarının muhtevasını, sıhhat durumunu kavramak, öncelikle Cem'u'l-Cevâmî'nin yeterince bilinmesine bağlıdır.

Cem'u'l-Cevâmî, eş-Şeyh el-Hâfız Celâleddin Abdurrahmân İbnu Ebî Bekr es-Suyûtî (v. 911/1505) tarafından te'lîf edilen bu eserin diğer adı el-Câmiu'i-Kebîr'dir. Müellif Suyûtî (rahimehullah), el-Câmiu's-Sağîr'in mukaddimesinde, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bütün hadîslerini bir kitapta toplamak maksadıyla Cem'u'-Cevâmi'yi te'lîfe karar verdiğini belirtir. Muhakkik âlimlerin ifâde ettikleri üzere, böyle bir çalışmayı yapmak mümkün değildir. "Bütün hadîsler" tâbirinden Suyûtî merhûmun maksadının "kendi muttali olduğu hadîsler" olması gerektiği tebârüz ettirilmiştir. Her hâl

u kârda merhûm, ömrünün bu işe yetmeyeceğini anlayarak, bir müddet sonra, çalışmayı yarıda kesmiş gerçekleştirdiği kısımdaki hadîsleri ihtisar ederek el-Câmiu's-Sağîr'i ortaya koymuştur. Daha sonra yine aynı eserden ihtisar sûretiyle Ziyâdetu'l-Câmi adıyla ikinci bir kitap daha çıkarmıştır.

Bâzı kaynaklarda Cem'u'l-Cevâmi'nin bu hâliyle 100.000 civarında merviyâta şâmil olduğu ifâde edilir. Ancak bu tahminin gerçeği ifâdeden oldukça uzak kaldığı anlaşılmaktadır. Zira, eserin değişik bir tertibinden ibâret olan Kenzu'l-Ummâl'in 1978 Haleb baskısında -ki hadîsler sırayla müteselsilen numaralanmıştır- 46624 hadîs mevcuttur.

Suyûtî, hadîsleri Cem'u'i-Cevâmi'de iki ana bölümde tertîblemiştir. Birinci Bölümde (el-Kısmu'l-Evvel) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in kavlî sünnet'ini yani sözlerini, hadîsin ilk kelimesini esas alarak alfabetik sıraya göre tanzîm etmiştir. İkinci Bölümde (el-Kısmu's-Sâni) ise, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın fii'lî sünnet'ini yâni, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın davranış ve sözlerine veya bir sebebe veya kendisine yapılan bir müracaat gibi zât-ı risâlet penâhîleri ile ilgili olarak yapılmış olan rivâyetleri toplamıştır. Bu ikinci kısımda rivâyetler, rivâyeti yapan sahâbe isimlerine göre tertîb edilmiştir. Yâni, müellif, Aşere-i Mübeşşere'yi en başta kaydettikten sonra, diğer sahâbeleri, isimlerine göre, alfabetik sıraya koyar. İsimler kısmını aynı şekilde künyeler kısmı, bunu da mübhem olanlar kısmı, mübhemleri de kadın Sahâbelerin isimleri tâkib eder. En sonda da mürsel rivâyetler yer alır.

Suyûtî bu eseri te'lîf ederken çok miktarda kitap mütâlaa etmiştir. Kenzu'l-Ummâl'de kaydedilenler tedkîk edilince bu kaynakların 80'e yaklaştığı görülür. Bu mecmûada sahîh, hasen ve zayıf hadîsler bulunduğu gibi zaafı şiddetli (şedîdü'z-zaaf ve hattâ mevzu (uydurma) olan hadîsler de mevcuttur. Bizzât Suyûtî, mukaddimesinde yaptığı kıymetli bir açıklama ile, hangi kitaplara nisbet edilen hadîslerin sahîh, hangilerine nisbet edilenlerin sahîh ve zayıf ve hangilerine nisbet edilenlerin de zayıf addedilmesi gerektiğini bildirir. Bu hususla ilgili gerekli açıklamayı, Hadîs

Müellefâtının Tabakâtı adlı başlık altında sunduğumuz için, burada tekrar etmeyeceğiz.

EL-CÂMİ'U'S-SAĞÎR:

Eş-Şeyh el-Hâfız Celâleddin Abdurrahmân İbnu Ebî Bekr es-Suyûtî (v. 911/1505) tarafından te'lîf edilen bu eserin tam adı el-Câmi'u's-Sağîr min Hadîsi'l-Beşîri'n-Nezîr'dir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in vecîz (kısa) olan bir kısım hadîslerini, rivâyetlerin ilk kelimesindeki harfleri esas alarak alfabetik sıraya göre tanzîm eder. Alfabetik tanzîmde hadîslerin metni esas alındığından senetlerin atılmış olacağı açıktır. Ancak, hadîs kaydedildikten sonra, bunu Ashâb'tan kim rivâyet etmiş ise onun ismi zikredilir. Hadîsin sonunda ayrıca, sıhhat durumu ve alınmış olduğu kaynak(lar) bâzı rümûzlarla belirtilir. Kitapta rastlıyacağımız rümûzların nelere delâlet ettiği ise, eserin Mukaddime kısmında bize müellif tarafından belirtilir.

El-Câmiu's-Sağîr'i Suyûtî, Cem'u'l-Cevâmi -diğer adıyla el-Câmiu'l-Kebîr- adlı eserinden telhîs etmiştir. Müellifimizi bu ihtisârı yapmaya sevkeden husus, Cem'u'l-Cevâmi'yi te'lîfi planlarken kendisine seçmiş olduğu hedefin zorluğudur: El-Câmiu's-Sağîr`in mukaddimesinde belirttiği üzere, müellif, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e nisbet edilen bütün hadîsleri, Cem'u'l-Cevâmi'de alfatebetik sırayla toplamak istemiştir. Şârih Münâvî'nin de belirttiği gibi, böyle bir çalışma hemen hemen mümkün değildir. Çalışmaları ilerleyince, bu işe ömrünün vefa etmiyeceğini bizzât Suyûtî de anlayarak, Cem'u'l-Cevâmi'yi belli bir noktada bırakır ve el-Câmiu's-Sağîr'i telîf etmek üzere onu ihtisar eder.

Kitabın mukaddimesinde belirttiği üzere Suyûtî, Cem'u'l-Cevâmi'nin hadîslerini seçerken, hadîslerin vecîz (kısa) olanlarına ve bilhassa sıhhat durumuna dikkat eder; zaafı şiddetli olan, yâni hadîs uydurmak veya Hz. Peygamber (aliyhissalâtu vesselâm) hakkında yalan söylemek gibi bir itham yemiş râvilerin, rivâyette yalnız kaldıkları (teferrüd ettikleri) hadîsleri kitaba almaz. Hadîslerdeki mezkûr sıhhat sebebiyle eserin, bu nevde yazılmış olan el-Fâik ve eş-Şihâb gibi diğer eserlere üstünlük kazandığını bizzat Suyûtî ifâde etmeyi ihmal etmez ki, ümmetin göstereceği alâka bu iftihârı te'yîd edecektir. (Burada geçen el-Fâik'in Abdullah İbnu Ğânîm'in el-Fâik

fi'l-Lafzı'r-Râik kitabı, eş-Şihâb'ın da Kadı Ebû Abdillâh Muhammed İbnu Selâm el-Kudâî'nin eş-Şihâb'ı olduğu tahmîn edilmektedir).

Muhakkikler, Suyûtî'nin bu iddiasına rağmen el-Câmiu's-Sağîr'de bütün hadîslerin sahîh olduğunu kabûl etmezler. Sahîh ve hasen hadîslerin yanında zayıf hadîslerin de varlığına dikkat çekerler. Şârihler -ve bilhassa Münâvî, Feyzu'l-Kadîr adlı şerhinde- hadîslerin sıhhat durumlarını belirtmeyi ihmal etmezler.

El-Câmiu's-Sağîr, havas, avam, âlim vs. her sınıfa mensup müslümanlar tarafından büyük bir alâka ve rağbete mazhar olmuştur. Bu durum eseri, Suyûtî'den sonra te'lîf edilen tasavvuf, tefsîr, ahlâk, âdâb gibi dinî edebiyâtın her çeşidine alınan hadîslere ana kaynak kılmıştır. Bu sebeple eski metinlerde rastlanan hadîslerin kaynağını bulma, sıhhat derecesini anlama ihtiyâcı duyulduğu zaman ilk başvurulacak kitap durumundadır.

Hadîsler numaralanarak Münâvî'nin şerhiyle birlikte yapılan baskısına göre, içerisinde 10031 adet hadîs mevcuttur.

El-Câmiu's-Sağîr'e birçok şerhler yapılmıştır -ki bunlardan bir kısmı Keşfu'z-Zünûn'da görülebilir-, en değerli şerhi Abdurrauf el-Münâvî'nin Feyzu'l-Kadîr adlı şerhidir.

El-Câmiu's-Sağîr'de hadîs arayacakların şu noktayı da bilmesi gerekir: Kitabın tertîbi alfabetik esâsa göre olmakla berâber, her defasında bu prensibe tam olarak riâyet edilmemiştir. Zaman zaman takdîm ve te'hîrlere rastlanmaktadır.

ZİYÂDETÜ'L-CÂMİ:

Suyûtî, el-Câmiu's-Sağîr'in te'lîfini tamamladıktan sonra hemen hemen aynı hacim ve tertipte olmak ve aynı rümûzları kullanmak sûretiyle buna bir de Ziyâde hazırlamış ve bu yeni eserine Ziyâdetu'l-Câmi adını vermiştir. Yûsuf en-Nebhânî'nin tâdadına göre, bu ikinci eserde 4440 hadîs mevcuttur. Nebhânî, bu eserde yer eden hadîslerin bir kısmını Miftâhu's-Seâde bi-Şerhî'z-Ziyâde adı altında Münâvî'nin şerhetmiş bulunduğuna dâir açıklamasını gördüğü halde, mezkûr esere muttali olamadığını da kaydeder.

Suyûtî merhûm, gerek el-Câmiu's-Sağîr'e ve gerekse Ziyâde'sine aldığı hadîsleri Cem'u'l-Cevâmi'nin "Kısmu'l-Akvâl" bölümünden ihtisar etmiştir. Ancak, el-Müttakî el-Hindî'nin Kenzu'l-Ummâl Mukaddime'sinde kaydettiğine göre, el-Câmiu's-Sağîr'de ve gerekse Ziyâde'sinde Cem'u'l-Cevâmi'de bulunmayan bir kısım hadîsler mevcuttur. Demek oluyor ki, Suyûtî bu eserleri hazırlarken, Cem'u'l-Cevâmi dışında başka kaynaklara da başvurmuştur.

EL-FETHU'L-KEBÎR:

Gerek el-Câmiu's-Sağîr ve gerekse Ziyâdetu'l-Câmi, yakın zamana kadar iki ayrı eser olarak tedâvül etmiş ise de, vefatı 1350/1932 olan el-Ezher ulemâsından Yûsuf İbnu İsmâil en-Nebhânî merhum, bunları alfabetik sıraya göre birleştirerek tek kitap hâline getirmiştir. Ortaya çıkan bu yeni eserin adı "el-Fethu'l-Kebîr fî Zammi'z-Ziyâdâti ilâ'i-Câmii's-Sağîr"dir.

Bu kitapta, en-Nebhânî, ziyâde hadîslerin diğerlerinden tefrîki için bunların başında ze (ز) harfi ile rümûz koymuştur.

Hâlen matbû olan el-Fethu'l-Kebîr, ihtiva ettiği 15 bin civarındaki hadîsleriyle el-Câmiu's-Sağîr'den çok daha istifâdeli bir durumdadır.

El-Câmiu's-Sağîr'le alâkalı mütemmim açıklamalar için Cem'u'l-Cevâmi ve Kenzu'l-Ummâl maddelerine de bakılabilir.

KENZU'L-UMMÂL:

Pek çok eseri birleştirmiş durumda olan Cem'u'l-Cevâmi, kullanış yönünden oldukça kusurludur. Zira bir hadîsten istifâde edebilmek için, kavlî ise baş kısmını, fi'lî ise râvisini bilmek gerekmektedir. Bu ise nâdir kimselerin imtiyâzıdır. İşte bu durumu göz önüne alan eş-Şeyh Alâeddin Ali İbnu Hüsâmeddin Abdülmelik İbni Kadı Hân el-Hindî -ki el-Müttakî diye meşhurdur (v. 975/1567), bu değerli kitabın hadislerini, istifâdesi kolay hâle koymak için, fıkhî mevzularına göre yeni baştan tanzime tâbi tutarak Kenzu'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl adı altında 16 ciltlik eserini meydana getirir.

Henüz tabedilmemiş olan Cem'u'l-Cevâmi'nin değişik tertible basılmış şekli durumunda olan Kenzu'l-Ummâl'ı bu vesîle ile kısaca

tanıtmakta fayda var: Kenzü'l-Ummâl, alfabetik sıraya göre tertiplenen fıkhî bablara ayrılır. Şu halde Cem'u'l-Cevâmi'nin içinde dağınık şekilde yer etmiş olan, bir mevzu ile alâkalı bütün hadîsleri bu yeni kitapta bir arada bulmak mümkündür. Ancak Kenzu'l-Ummâlde hadîslerin üç grup hâlinde verildiğini bilmeliyiz:

Birinci Grup Hadîsler: Bunlar bir babta ilk defa zikredilen hadîslerdir ki Kısmu'l-Akvâl başlığı altında sunulur. Bu grubta kaydedilen hadîsler el-Câmiu's-Sağîr ile Ziyâdetü'l-Câmi'den alınan hadîslerdir. Bunlar vecîz (kısa) olan kavlî hadîslerdir. Bu hadîsler bizzât Suyûtî'nin yaptığı açıklamaya göre sıhhatçe üstün olan hadîslerdir.

İkinci Grup Hadîsler: Bunlar "el-İcmâl" başlığı altında sunulan hadîslerdir. Bunlar da Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in kavlî sünnetidir, yâni sözleridir, ancak Cem'u'l-Cevâmi'nin el-Câmiu's-Sağîr ve Ziyâdetü'l-Câmi'ye alınmamış olan hadîslerdir. Sıhhatçe öncekilerden düşük olduğu için el-Müttakî bunları ayrıca vermeyi uygun görmüştür.

Üçüncü Grup Hadîsler: Bunlar Cem'u'l-Cevâmi'nin Kısmu'l-Efâl adını taşıyan bölümünde yer alan Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in fi'lî sünnetlerini teşkîl eder. Yani bir babla ilgili fi'lî hadîsler Kısmu'l-Ef'âl başlığı altında sunulmaktadır.

Bu durumda bir bâbla (mevzu ile) ilgili hadîslerin tamamını görmüş olmak için, o babta bu üç başlıkla gelen hadîslerin hepsini tedkîk etmek gerekecektir. Şunu da belirtelim ki, her babta bu üç kısımla ilgili hadîs bulunmayabilir. Sözgelimi, her babta kısmu'l-ef'âl mevcut değildir.

Hadîslerin sıhhat durumu hususunda bu kaydettiğimiz tertip şekli kaba bir bilgi vermekten başka, yukarıda kısmen kaydetmiş bulunduğumuz Suyûtî tarafından belirtilmiş olan "hadîslerin alınmış olduğu kaynakların umûmî vasıflarına göre yapılacak değerlendirme" prensibi de mûteberdir. Kitabın mukaddime kısmında bu açıklama etraflıca görülmelidir.

Bu kitap, ihtiva ettiği 46624 aded hadîsiyle, yeryüzünde matbu en hacimli hadîs mecmuası olma şerefli imtiyazını taşımaktadır. Cenâb-ı Hakk, bu eserin ortaya çıkmasında emekleri geçen Suyûtî ve el-

Müttakî hazretlerine rahmetini bol, makamlarını cennet kılsın, onlardan ebediyyen râzı olsun.

AHKAM HADÎSLERİNİ CEMEDEN ESERLER:

Hadîs sâhasında ortaya konan mühim bir grubu, ahkam hadîslerini bir araya getirmek maksadıyla yapılan te'lîfler teşkîl eder. En mühimlerinden birkaç örnek vereceğiz:

1- Es-Sünenü'l-Kübra: Ahmed İbnu Hüseyn el-Beyhakî (458/1065) te'lif etmiştir. Beyhakî burada, ahkâmla ilgili ne kadar hadîs vârîd olmuşsa hepsini bir araya getirmeyi düşünmüştür. Kütüb-i Sitte'ye çokça ziyâdesi mevcuttur. Busîri, Fevâidu'l-Müntakî'de bu ziyadeleri bir araya getirmiştir. Eser on cilttir ve ciltler iri boy ve hacimlidir. Eser Hindistan'da 1346'da basılmıştır, aynı baskıdan müteâkip ofset baskılar da yapılmıştır.

2- Müntekâ'i-Ahbâr Fi'l-Ahkâm: Mecdü'd-Dîn Ebu'l-Berekât Abdüsselâm İbnu Abdillah [İbnu Teymiye (652/1254) te'lif etmiştir. Müellif Kütüb-ü Sitte ile Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'inde geçen ahkâmla ilgili hadîsleri bir araya getirmiştir. Senetler atılmıştır. Hadîslerin hangi kitaptan alındığı belirtilir, ancak sıhhat durumu veya mezheplere göre amel durumu meskût geçilir. Kevserî, İbnu Teymiye'nin "hadîslerin nefsülemirdeki gerçek durumuna göre "sahîh", "hasen" veya "zayıf" diye hükmedilmeyip, zâhirine göre bu hükümlere varılmış

olması sebebiyle sıhhat durumunu belirtmediğini söyler ve bu davranıştaki inceliğin anlaşılmadığını ileri sürer".

Ancak ulemâ, onun böyle davranmasının eseri için ciddî bir kusur olduğunu ittifakla kabul eder. Böyle düşünenlerden biri olan Muhammed İbnu Ali eş-Şevkânî (1250/1834) Müntekâ'l-Ahbar'ı tehzîb ve şerhederek Neylü'l-Evtar adlı eserini vücûda getirmiştir. Bazı tasrihat, zeyl ve açıklamalar ihtiva eden bu eser Müntekâ'l-Ahbâr'ı kullanışlı hâle getirmiştir. Sekiz iri cilt hâlinde matbûdur.

3- El-İlmâm Fî Ahâdîsi'l-Ahkâm: Bu eseri İbnu Dakîki'l-Îd (702/1302) te'lif etmiştir. Ahkâmla ilgili hadîsleri cemeder. Müellif eserini el-İmâm Fî Şerhi'l-İlmâm adıyla şerhe de başlamış ise de, şerhini

tamamlayamamıştır. Şerhi çok geniş tutmuş, Zehebî'nin tahmînine göre, ikmâle muvaffak olsaymış eser onbeş cildi bulacakmış.

ZEVÂİD ÇALIŞMALARI

Bu, cem çalışmalarının bir çeşididir. Bir hadîs kitabını esas alarak, bir başka kitabın (veya) kitapların ona nisbetle ihtiva ettiği ziyâde hadîslerini cemetme işidir. Bu neve giren çalışmada umumiyetle Sahîheyn veya Kütüb-i Sitte esas alınır. Bunlar dışındaki herhangi bir kitabın veya kitapların ziyâde hadîsleri müstakil bir eserde cemedilir. Meselâ, İbnu Mâce'nin Kütüb-i Hamse'ye olan ziyâde hadîslerini Ahmed İbnu Muhammed eş-Şihâbu'l-Bûsîrî Misbâhu'z-Zücâce fî Zevâidi İbni Mace adıyla cemetmiştir. Keza aynı Bûsîrî Beyhakî'nin es-Sünenu'l-Kübrâ'sında yer alan Kütüb-i Sitte'ye ziyade hadîsleri Fevâidü'l-Müntakî Li-Zevâidi'l-Beyhakî adlı eserde cemetmiştir.

Bu daldaki çalışmalarıyla Nureddîn el-Heysemî (807/1404)'de meşhurdur. Bu zat, Ahmed İbnu Hanbel, Bezzâr, Ebu Ya'la el-Mevsılî'nin "Müsned"leri ile Taberânî'nin Mu'cem'lerinde Kütüb-ü Sitte'ye ziyâde olan hadîsleri önce müstakil te'liflerde cemeder, sonra da bunları tekrar birleştirerek tek kitapta toplar. Bu yeni kitabın adı: Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid'dir. Böylece altı meşhur kitabın Kütüb-i Sitte'ye ziyâde olan rivayetlerini cemetmiş olan bu kitap, fıkıh bablarına göre hadîsleri cemeder. Hadîslerde senetler atılmış, sâdece sahâbenin adı verilmiştir. Hadîsin arkasından şu bilgiler verilir:

1- Hadîsin rivayet edildiği kaynak(lar).

2- Hadîsin sıhhat durumu.

3- Hadîs zayıf ise, zaaf sebebi.

Her biri 450-500 sayfa civarında hacme şâmil olan bu eser, 10 cilt tutar. Hadîslerin sıhhat durumunun belirtilmesi esere fevkalade bir değer kazandırmıştır. Muhammed İbnu Ca'fer el-Kettânî, bu eser için "Hadîs kitaplarının en faydalısıdır, daha doğrusu, bu babta onun misli yoktur, öyle bir eser henüz te'lif edilmemiştir" der.

El-METÂLİBU'L-ÂLİYE: İbnu Hacerel-Askalânî'nindir. Sekiz "Müsned"in Kütübü Sitte'ye ziyâde hadîslerini cemeder. Bu sekiz

Müsned: İbnu Ebî Ömer el-Adenî, Ebu Bekr el-Humeydî, Müsedded, et-Teyâlisî, İbnu Menî, İbnu Ebî Şeybe, Abd İbnu Humeyd ve el-Hâris'in Müsned'leridir. Habîbu'r-Rahmân el-A'zâmî tarafından tahkîkli olarak neşredilmiştir, dört cilttir.

CEM'U'L-FEVÂİD MİN CÂMİ'İ'L-USÛL VE MECMA'İ'Z-ZEVÂİD: Ebu Abdillah Muhammed İbnu Süleymân el-Mağribî er-Ravdânî (1094/1682) te'lif etmiştir. Bu eser Sahîheyn, Muvatta, Sünenü Erba'a ve Mecma'u'z-Zevâid'in hadîslerini cemeder. Eser'in hatalarla dolu 1961 Medîne baskısı vardır.

İHTİSAR ÇALIŞMALARI

İhtisar çalışmaları hadîs kitaplarını hacimce daraltmak, daha kullanışlı hale getirmek üzere mükerrer hadîsleri atmak, senetleri atıp sâdece metin kısımları bırakmak üzere yapılan çalışmalardır. Buna en güzel örnek Buhârî'nin Sahîh'inin ihtisârı olan et-Tecrîdü's-Sarîh Li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh'dir. Müellifi Şihâbü'd-Dîn Ebu'l-Abbâs Ahmed İbnu Abdi'l-Latîf eş-Şereî ez-Zebîdî (v. 893/ 1497).

Beyhakî'nin Şu'abu'i-İmân'ına Ebu Muhammed Abdü'l-Celîl İbnu Musa el-Kasarî'nin yaptığı Muhtasaru Suabi'l-İmân, Târîhu'l Dımeşk'e Ebu Şâme'nin yaptığı el-Muhtasaru's-Sağir ile, el-Muhtasaru'l-Kebîr'i, Zehebî'nin Târîhu'l-Bağdâd'a yaptığı el-Muhtasaru'l-Muhtâc İleyhi Min Târîhi'l-Bağdâd adlı ihtisarı gösterilebilir

ET-TERĞÎB VE'T-TERHÎB

Cevâmi'u'l-amme'ye dâhil edebileceğimiz, bir grup te'lîf de iyi amellere teşvîk edip kötü amellerden nehyeden, caydıran hadîsleri, muhtelif kaynaklardan seçerek cemeden kitaplardır. Bunların en meşhuru Abdül'Azîm İbnu Abdi'l-Kavî el-Münzirî'nin (v. 656/1258) Kitâbu't-Tergîb ve't-Terhîb adlı eseridir. Eser fıkıh bablarına göre tanzîm edilmiştir. Her bâbta önce terhîb hadîslerini, arkadan tergîb hadîslerini kaydeder. Hadîslerin kaynağını ve gereğinde sıhhat durumlarını da beyân eder. Mustafa Muhammed Ammâre'nin talikâtı ile tabedilmiştir (1968-Mısır).

İSTİHRÂC ÇALIŞMALARI

Tehzîb devrinde, önceki çalışmaları zenginleştirmek maksadıyla yapılan çalışmalardan biridir. Tanınmış bir müellifin kitabındaki

hadîsleri, bu kitapta mevcut olan senedlerinden farklı senedlerle, kitabın müellifiyle, müellifin şeyhinde veya daha yukarılarda birleşmek şartıyla, tesbît etme ve bir kitapta cemetmeyi gerçekleştirir. Böylece üzerine istihrâc çalışması yapılmış olan kitabın hadîsleri, başka tarîklerden rivâyetlere kavuşarak zenginleşmiş olur. Bu yeni tarîklerde, kitabın hadîslerindeki bazı mübhemleri izâle edecek ziyâdeler, açıklayıcı unsurlar, ziyâde hüküm ve ifâdeler bulunabilir. Bu çeşit eserlere müstahrec denir.

Kütüb-i Sitte mecmuâlarından çoğu için müstahrecler yapılmıştır. Buhârî örneğinde olduğu üzere, bâzıları üzerine birçok müstahrec yapılmıştır. Mesela Buhârî ve Müslim üzerine el-Müstahrec alâ's-Sahîheyi'l-Buhârî ve Müslim adı altında Ebu Naym el-İsfehânî (v. 430/1038), Ebu Zer el-Herevî, Ebu Muhammed el-Hasen İbnu Ebî Tâlib İbnu Hallâl (439/ 1047), gibi daha bir çoklarının müstahreci var. Sırf Buhârî üzerine Ebu Bekr Ahmed İbnu İbrahim el-İsmâîlî el-Cürcânî (v. 371/981), Ebu Bekr Ahmed İbnu Musa İbni Merduye el-İsbehânî (v. 410/1019), vs. Sahîhu Müslim üzerine Ahmed İbnu Seleme en-Neysâburî el-Bezzâr (v.286/899), Ebu'l-Velîd Hisân İbnu Muhammed İbni Ahmed el-Kazvînî (v. 344/955) vs. Ebu Dâvud üzerine Ebu Abdillah Muhammed İbnu Abdi'l-Melik İbni Eymen el-Kurtubî (v. 330/941), Ebu Bekr Ahmed İbnu Ali İbni Muhammed İbnu Mercûye el-İsbehânî (v. 486/1093), Tirmizî üzerine Hasen İbnu Ali et-Tûsî (v. 312/924) ve Ebu Bekr İbnu Mercûye müstahrec yapmıştır. Keza el-Müstedrek üzerine el-Irâkî, İbnu'l-Cârud'un Müntekâ'sı üzerine Kâsım İbnu Esbağ el-Endülüsî, Dârakutnî'nin Sünen'i üzerine Ebu Zer el-Herevî, İbnu Hüzeyme'nin Sahîh'i üzerine İbnu'l-Cârud müstahrec yapmıştır.

RİCAL ÇALIŞMALARI

Rical çalışmaları esasen ikinci asırda başlamış, üçüncü asırda en muhalled eserlerini vermiştir. Ancak müteakip asırlarda bu çalışmalar hem daha da zenginleştirilmiş hem de çeşitlendirilmiştir.

Sika ve zayıfa şamîl olan kitaplar,

Sikalara şamil olan kitaplar,

Zayıflara şamil olan kitaplar,

Kizbi ve vaz'ıyla tanınanlara şamil kitaplar, Sahâbîler için müstakil kitaplar,

Tâbiîn için müstakil kitaplar,

Bazı kitapların râvileri için kitaplar, Şimdi bunlardan mühimlerini tanıtalım:

SİKA VE ZAYIFLARA ŞÂMİL OLANLAR

Bu hususta ilk te'lîflerden biri Kâtibu'l-Vâkidî diye mâruf Muhammed İbnu Sa'd'ın (v. 235/849) et-Tabakâtu'l-Kübrâ'sıdır. Sahâbe, Tâbiin ve Etbauttâbiîn'den birçoklarını inceler. Bazıları hakkında uzun, bazıları hakkında çok kısa mâlûmât verir. Sekiz cilt olup, son cilt kadınlara tahsîs edilmiştir.

Bu gruba Halîfetu'bnu Hayyât'ın (v.230/844), Nesâî'nin (v.303/915), Müslim İbnu'l-Haccâc'ın (261/874) et-Tabâkat'ları, İbnu Ebî Heyseme'nin (279/892) Târih'i, Buhârî'nin et-Târîhu'l-Kebîr, et-Târîhu'l-Evsat ve et-Târîhu's-Sağî adlarını taşıyan üç aded târihi, Ali İbnu'l-Medînî'nin sahâbe üzerine te'lifatı, İbnu Hazm diye bilinen Hüseyin İbnu İdris el-Ensârî el Herevî'nin (301i913) Târîhî vs. girer.

Keza Ebu Ya'lâ el-Halîlî'nin (446/1054) el-İrşâd, Hâtîbu'l-Bağdâdî'nin Târîhû'l-Bağdad, İmâduddîn İbnu Kesîr'in (v. 774/1372) et-Tekmîl fî Esmâi's-Sikât ve'z-Zu'afâ ve'l-Mecâhîl'i de zikredilebilir. İbnu Kesir, bu kitabında Zehebî'nin el-Mîzan'ı ile Mizzî'nin Tahzîb'ini -bâzı yeni ilâvelerle- birleştirir.

Şemsü'd-Dîn Zehebî'nin Mîzanu'l-İ'tidâl'ine gelince, bu da Câmi bir kitaptır, kendinden önce yazılmış bir kısım kitapları birleştirir. Zayıf ve "zayıflık ithamına maruz kalmış" râvilere şâmildir. Dört cilttir. Usulün bazı meselelerine yer veren kıymetli bir mukaddimesi vardır.

Zehebî'nin yirmi cilde ulaşan Târîhu'l-İslâm'ı da burada zikredilebilir. Ömer İbnu Ali İbnu Mulakkîn'in (804/1401) el-Kemâl fî Ma'rifeti'r-Ricâl'i ve Tabakâtu'l-Muhaddîsîn'i burada zikre değer. Bu ikinci eserde İbnu Mulakkin, zamanına kadâr gelip geçmiş bütün muhaddisleri zikreder.

SÂDECE SİKALARA ŞAMİL OLANLAR

Bu çeşit eserler çoğunlukla Kitâbu's-Sikât diye isimlenirler. Ahmed İbnu Abdullah el-İclî'nin (261/874), İbnu Hibbân'ın (354/965), Halîl İbnu Şâhin'in, Zeynuddin Kâsım İbnu Katlubuğa'nın (879/1469) Kitâbu's-Sikât'ları vardır. Bu gruba, İbnu'd-Debbâğ (546/1151), İbnu'l-Mufaddal (?), Zehebî (?) ve İbnu Hacer el-Askalanî (852/1448) gibi müelliflerin Tabakâtu'l-Huffâz'ları da girer.

SADECE ZAYIFLARA ŞAMİL OLANLAR

Bunlar çoğunlukla Kitâbu'z-Zuafa ismini taşıyan kitaplarda cemedilmiştir. Buhârî, Nesâî, Muhammed İbnu Amr el-Ukeylî (322/933) Ebu'l-Ferec Ab-durrahmân İbnu Ali el-Cevzî (597/ 1200), Hasan İbnu Muhammed es-San'ânî, İbnu Hibbân, Dârakutnî, Hâkim, Alaeddin el-Mardinî, vs.'nin Kitâbu'z-Zuafâ'larını İbnu Adiy'in el-Kâmil fi Marifeti'z-Zu'afâ'sı İbnu'r-Rumiyye diye meşhur Ebu'l-Abbas Ahmed İbnu Muhammed el-İşbilî'nin (637/1239) buna yaptığı zeyl -ki el-Hâtil diye adlanır-, bu sınıfa giren kitaplardır.

İbnu Hacer bütün bu kitaplarda geçen zayıf râvileri başka kitaplardakilerle zenginleştirerek Lisânu'l-Mizan, Takvîmu'l-Lisan, Tahrîru'l-Mîzân gibi eserlerde topluca tanıtma yoluna gitmiştir.

SAHABELER ÜZERİNE TE'LÎFLER

Sahâbelerin hayatın yazan müellifler önceleri Tâbiûn ve Etbauttâbiîn ricaliyle birlikte ayrı kitaplar içerisinde vermişlerdir. İbnu Sa'd'ın et-Tabakâtu'l-Kübra'sı ile Buhârî'nin et-Târîhu'l-Kebir'î gibi.

Ancak, zamanla sahâbeleri müstakil kitaplarda cemeden müellifler olmuştur. Bu mevzuda ilk müstakil eseri kimin verdiği kesinlikle bilinmemektedir. Ancak Tirmizî'nin Esmâu's-Sâhâbe adlı telifinin de ilk olabileceği söylenmiştir. Ali İbnu'l-Medînî (v. 234/848), Abdullah İbnu Muhammed İbni İsâ el-Mervezî (v. 293/905), el-Hasan İbnu Abdullah el-Askerî (v. 382/992), Ebu Nuaym el-İsfehanî (v. 430/1038), Ebu'l-Kasım el-Bagavî (v. 516/1122), Ebu Hafs İbnu Şâhin (v. 385/995), Ebu Hatim İbnu Hibbân (v.354/965)... gibi pek çokları sahâbîlerin hayatı üzerine te'lifatta bulunmuştur. Muahhar kitaplar, bunları cemetmek, bazı yanlışlıkları da tashîh etmek suretiyle daha mükemmel eserler vermişlerdir. Halen matbu olarak bulabileceğimiz birkaç tanesi şunlardır:

1- El-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb: Ebu Ömer Yûsuf İbnu Abdillah İbnu Muhammed İbni Abdilberr (v. 463/1070) te'lîf etmiştir. İsminden de anlaşılacağı üzere bütün sahâbeleri bu eserde cemettiği düşüncesi ile hareket etmiş ise de pek çok sahâbenin hayatı burada yer almaz. Ancak kendinden öncekilere nisbetle daha mükemmeldir, Ebu Bekr İbnu Fethûn'un, el-İstîâba büyük bir Zeyl'i mevcuttur.

2- Usdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe: İzzeddîn İbnu'l-Esîr Ebu'l-Hasen Ali İbnu Muhammed el-Cezerî (v. 630/1232), te'lîf etmiştir, yedi cilttir. Son cildinde kadın sahâbelerin hayatı işlenir. Müellif bu eseri, kendinden önce yazılmış olan 1- Ebu Abdullah İbnu Mende (v. 301/913), 2- Ebu Nu'aym el-İsfehânî (v. 430/ 1038), 3- İbnu Abdilberr ve Ebu Musa Muhammed İbnu Ebî Bekr İbnu Ebî Îsa el-İsfehânî'nin (v. 581) eserlerini birleştirmek ve bunlara başka kitaplarda rastladığı ziyade isimleri eklemek suretiyle vücûda getirmiştir. Alfabetik sırayla tanzîm edilmiştir. İçerisinde sahâbe olmayan bir çok isimler de yer alır. Bu eser tahkîkli olarak 1970'te mükemmel bir baskıya kavuşturulmuştur (Kahire). Bütün isimler harekelenmiş, hayatı verilen sahâbelerle ilgili olarak kaydedilen hadîslerin hangi kaynaklarda geçtiği gösterilmiştir.

3- Şemsü'd-Din ez-Zehebî (748/1347), Usdü'l-Gâbe'deki isimlere yenilerini ilâve etmek ve sahâbe olmayanları belirtmek ve el-Cezerî'nin hatalarına da dikkat çekmek suretiyle yeni bir telîfte bulundu. Eserin adı et-Tecrîd'dir.

4- El-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe. İbnu Hacer el-Askalânî (952/1545) tarafından te'lîf edilen bu eser Ashab'ın hayatı üzerine yapılan te'liflerin en mükemmelidir. Kendisinden önce yazılan bütün eserleri görmüş, onların kusurlarını gidermiş, kitabın tertîbine öncekilerde rastlanmayan bir yenilik getirmiştir.

Sahâbenin tarifi, adaleti, tabâkâtı gibi çok kıymetli umumî bilgilerin verildiği mukaddime kısmından sonra kitap, harflere göre bölümlere ayrılır: Harfu'l-Elif, Harfu'l-Be, Harfu'l-Cim... gibi.

Her harf de dört kısma ayrılır:

1- El-Kısmu'l-Evvel: Burada, sahâbe olduğu herhangi bir delîl ile kesinlik kazanan zatların isimlerini alfabetik sırayla vererek hayatları

hakkında bilgi sunar.

2- El-Kısmu's-Sâni: Burada Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı temyîz yaşından önce gören sahâbe çocuklarını verir. Böylelerinin sahâbe sayılıp sayılmayacağı hususunda âlimler ihtilâf ettiği için, İbnu Hacer bunları ayrıca vermeyi uygun bulmuştur.

3- El-Kısmu's-Sâlis: Burada muhadramları tanıtır. Muhadram, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sağlığında müslüman olmuş bulunduğu halde, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ı vicâhen görme şerefine eremeyen müslümanlara denir. Ümmet içerisinde onların da ayrı bir şeref ve makamı vardır.

4- El-Kısmu'r-Râbi: Bu kısmı, bir bakıma önceki kitapları tashîh maksadıyla koymuştur. Onlarda sahâbe olarak zikredilmiş olmalarına rağmen, İbnu Hacer'in kendi tahkikiyle sahâbe olmadıklarına hükmettiği kimseleri bu dördüncü tabakada cemeder.

Bu dört tabakanın dördü de her harf bölümünde bulunmayabilir. Bu kitaptan istifâde için kaydettiğimiz tertîp hususiyetinin bilinmesi şarttır. Herhangi bir yerde sahâbe diye rastladığımız bir ismi bu kitapta bulunca hangi kısımda yer aldığına ve bu kısmın neyi ifâde ettiğine dikkat etmemiz gerekir. Hal-i hazır, Mısır 1328 baskısı, İsâbe'de her sayfanın üstünde, hangi kısım olduğu belirtilmiştir.

Bu baskı dört cilttir. Kenarında el-İstî'âb da basılmıştır. İçerisinde 12279 aded tercümeye yer verilmiştir.

El-isâbe'ye, İbnu Hacer'den sonra bazı istidrâkler yazılmıştır. Talebesi Celaleddin es-Suyûtî (911/1505) ihtisarda bulunmuştur. Bu ihtisar: Aynu'l-İsâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe adını taşır.

HUSÛSÎ MÜELLEFATIN RİCALİNE TAHSÎS EDİLEN KİTAPLAR

Buhârî'nin ricali için Ahmed İbnu Muhammed el-Kelâbâzî (398/1007), Ebu'l-Velîd el-Bâcî (474/ 1081) vs. Müslim'in ricâli için Ahmed İbnu Ali İbnu Mencuye (v. 428/ 1036), Hüseyin İbnu Muhammed el-Hibbânî (498/1104) Ebu Dâvud'un ricâlini, Suyûtî Muvatta'ın ricâlini, Ebu Muhammed ed-Devrakî Tirmizî'nin ricalini cemeden müelliflerdendir.

Şüphesiz burada birer ikişer örnek vermekle yetindik. Aslında bu ana kaynakların ricalini gerek müstakillen ve gerekse müştereken tahlil eden kitaplar sayıca çoktur.

Bilhassa Kütüb-i Sitte ricalini topluca inceleyen eserler de telîf edilmiştir. Bunlardan en tanınmışı Abdülganî İbnu Abdilvâhid el-Makdisî'ye (600/1203) aittir. Eseri el-Kemâl fi Esmâi'r-Rical ismini taşır. Bunu Ebu'l-Haccâc el-Mizzî (742/1341) yeni ilâvelere tehzîb ederek Tehzîbü'l-Kemal fi Esmâ'i'r-Ricâl adını verdi. Sübkî'yi: "Misli te'lif edilmemiştir" demeye sevkedecek kadar Câmi bir mahiyette ve zenginliktedir. Bazıları: "Böyle bir kitap te'lîf edilemez" diye değerlendirmiştir.

Tehzîbu'l-Kemal'i birçokları ihtisâr etmiştir. Zehebî'nin ihtisarı Tezhîbü't-Tehzîbi'l-Kemal diye isimlenir. Bunu da ihtisar eden Zehebî son esere el-Kâşif adını verir. İbnu Hacer, yaptığı ihtisara yeni ilaveler de yapar ve eserine Tehzîbü't-Tehzîb adını verir. Bunu da ihtisar eden İbnu Hacer Takrîb'ü't-Tehzîb'i ortaya kor. Her ikisi de matbudur. Tehzîbü't-Tehzîb 12 cilttir, son cildi Kitâbul'l-Küna'dır, burada, künyesi nisbeti ile bilinenler, mübhemler vs. açıklanır. Takrîbü't-Tehzîb'de ilâve ricâlden başka, her râvinin kaçıncı tabakada olduğu belirtilir. Bunlar Kütüb-i Sitte ricali ile meşgul olacakların ilk müracaat edecekleri kaynağı teşkîl ederler.

İbnu Hacer burada Mizzî'nin eserini tehzîb ederken, onun raviyle ilgili verdiği menkîbe, fezâil nevinden fazlalıkları, hadîs aldığı hoca ve verdiği talebelerden tali olanların isimlerini, doğum ve ölüm tarihleriyle ilgili münakaşaları atmıştır. Daha kullanışlı, daha pratik bir şekil vermiştir. Ayrıca bir kısım yeni ilâvelerle muhtevayı zenginleştirmiştir.

MÜDELLİSLERİ TANITAN KİTAPLAR

Müdellis râviler zayıf râvilerden bir grubu teşkîl eder. Zayıf râvileri inceleyen kitaplar bunları tanıtır ise de, İslâm âlimleri, bunları tanıtan müstakil eserler vermeyi de ihmal etmemişlerdir: Bu sahada ilk eseri İmam Şâfiî (radıyallahu anh)'nin ashâbından Hüseyn İbnu Ali el-Kerâbîsî'nin (248/862) olduğu kabul edilir. Ondan sonra Nesâî, Dârakutnî, Zehebî, Zeynü'd-Dîn el-Irâkî de bu dalda te'liflerde

bulunmuşlardır. İbrahim İbnu Muhammed el-Halebî (841/1437) kendisinden önce yazılanları et-Tebyîn fi Esmâi'l-Müdellisin adlı bir eser te'lîf etmiştir. İbnu Hacer, ve Suyûtî de bu dalda eserler vermişlerdir. 152 aded müdellis olduğu belirtilir.

DİĞER RİCAL KİTAPLARI

Tehzîb safhasında hadîsle ilgili olarak ortaya konan kitâbiyatın (hadîs edebiyatının) zenginliğini belirtmek için sırf ricâl sahasında gerçekleştirilen telîfat çeşitlerine, birer ikişer örnekle dikkat çekmemizde fayda var.

1- TABAKÂT KİTAPLARI:

Sayıları çok olan bu isim altındaki kitaplar Şüyûhun ahval ve rivâyâtını tabaka tabaka yani asır be-asır müellifin kendi devrine kadar cemeder. Buna ilk örnek olan kitapları daha önce zikrettik: İbnu Sa'd'ın et-Tabakâtu'l-Kübra'sı, Müslim ve Nesâî'nin Tabakât'ları gibi. Bazan, -Abdurrahmân İbnu Mende örneğinde olduğu gibi, -Tabakâtu't-Tâbiîn, Tabakâtu'n-Nüssâh-Ebu Sâd İbnu'l-A'râbî gibi-, Tabakâtu'r-Ruvât -Halîfetu'bnu Hayyât-, Tabakâtu'l-Kurra -Osman İbnu Sâd, Tabakâtu's-Sufiyye -Ebu Abdirrahman es-Sülemî-, Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Asfıya -Ebu Nuaym el-İsfehânî Tabakâtu'ş-Şâfi'iyye, Tacu'd-Dîn Sübkî (771)-, Tabakâtu'l-Huffâz-Şemsü'd-Dîn Zehebî- oldukça farklı istikametlere yönelik Tabakât kitapları te'lif edilmiştir.

2- MEŞYAHAT KİTAPLARI:

Müellifin rastladığı ve kendisinden hadîs dinlediği veya rastlamasa bile kendisine rivayet için izin vermiş bulunan şüyûhun zikrine tahsîs edilen kitaplardır. Ebu Ya'la el-Halîlî'nin, Ebu Yusuf Ya'kub İbnu Süfyan'ın Tacü'd-Dîn Ali İbnu Eneeb es-Sâcî'nin Meşyahât'ları gibi.

3- VEFAYAT KİTAPLARI

Rical kitaplarından bir kısmı muhaddislerin vefayatını esas alır ve şahısları öldükleri yıl ve aya göre sıralar. Bu sâhada ilk eseri Ebu Süleyman Muhammed İbni Abdillah vermiştir. Müellif, hicretten itibaren 338/949 yılına kadar olan vefayatı cemetti. Bunu ölüm tarihi

olan 466 yılına kadar Ebu Muhammed İbnu Abdilaziz el-Kettânî tamamladı. Kettânî'yi Hibetullah İbnu Ahmed el-Ekfânî; el-Efkânî'yi Ali İbnu Mufaddal el-Makdisî (611 / 1214); bunu Abdülazim İbnu Abdülkâvî el-Münzirî (656) tamamladı. El-Münzirî'nin eseri et-Tekmile bi-Vefayâti'n-Nakale adını taşır. Aynı minvâl üzere bu esere ilaveler devam etmiştir.

Bu çeşitten eser çoktur. Seğânî'nin Dürrü's-Sahâbe fi Vefeyâti's-Sahâbe; Zehebî'nin el-İlâm bi-Vefeyâti'l-A'lâm; Ebu l-Kâsım İbnu'l-Mende'nin Kitâbu'l-Vefeyât, İbnu Hallikân'ın Vefeyâtu'l-A'yân adlı eserleri burada zikredilebilir.

4- ESMA, KÜNA, ELKÂB VE ENSAB KİTAPLARI

Hadîs râvileri arasında bazıları künye veya lakâbı olmaksızın sâdece ismiyle meşhurdur. Bazıları ismiyle değil lâkabı veya nisbetiyle meşhurdur. Üstelik aynı isim veya aynı lakab ve nisbetle meşhur olanlar da mevcuttur. İlim adamları, bu durumdan hâsıl olabilecek iltibasları önlemek için eserler vermişler, künye sahiplerinin isimlerini, ismiyle veya nisbetiyle meşhur olanların da künye, lakab gibi diğer ayırdedici unvanlarını göstermişlerdir. Böylece isim, nisbet, lakab ve künyelerdeki benzerlikler sebebiyle zayıf râvinin sika, sikanın da zayıf râvi ile karıştırılmasını önlemişlerdir.

Bu konudaki te'lîfat Ali İbnu'l-Medînî, Nesâî gibi üçüncü asır müellifleriyle başlar, Hâkim, Bağdadî, İbnu Abdilberr vs. ile devam eder. Hadîs ilmi ile alakalı telifatta bulunan Ahmed İbnu Hanbel, Buhârî, Müslim, Nesâî, Hatib, Nevevî, İbnu Hacer, İbnu'l-Cevzî gibi alimlerin çoğunlukla bu konularda eserler verdiği görülür. Sözgelimi Zehebî, künyesi ile meşhur olanları Kitâbu'l-Muktarî fi Serdi'l-Kunâ'da, tanıtmıştır. İzzeddin İbnu'l-Esir (630/1232) el Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb'ta nisbetlerin hem okunuşu, hem de nisbetlere delalet eden meşhurları belirtmeye çalışır.

İsimleriyle meşhur olanların künyelerini belirtmek maksadıyla Ebu Hâtim Muhammed İbnu Hibbân el-Büstî, lakabları beyan için Ebu Bekr eş-Şirâzî (407/1016), İbnu'l-Cevzî ve İbnu Haceri'l-Askalânî (952/1545) ve başkaları eserler vermişlerdir.

Bu çeşit eserlerde muahhar olanlar daha câmi, daha tertipli, istifâdesi daha kolaydır.

5- MÜBHEMAT KİTAPLARI

Senetlerde olsun metinlerde olsun, recülün, nisâün diye tesmiye edilen, ismi verilmeyen şahıslara rastlanır. Bunlara mübhem (cemi olarak mübhemât) denir. Âlimler araştırıp imkân nisbetinde bunları aydınlatmaya, teşhîs etmeye çalışmışlar, bu maksadla müstakil eserler vermişlerdir. Bu çeşit eserler bazan belli bir kitapta geçen mübhemât'ın aydınlatılmasına tahsîs edilir.

Bu sâhada da Hatîbu'l-Bağdâdî, Abdülganî İbnu Sâd el-Mısrî, Nevevî, Ömer İbnu Ali İbni Mulakkin el-Ensârî el-Endulisî, İbnu'l-Kayserânî (508/1114) vs. pek çokları eser vermiştir. Bunların çoğunu tek kitap hâlinde Veliyyü'd-Dîn Ebu Zür'a Ahmed İbnu Abdirrahîm el-Irâkî birleştirip tek kitap hâline getirmiştir. Eseri: El-Müstefâd min Mübhemâti'l-Metni ve'l-İsnâdi diye isimlendirmiştir. Fıkhî bablara göre tertiplemiştir. Bu dalda yazılanların en mükemmelidir.

İbnu'l-Esîr, Câmi'u'l-Usûl'ün sonuna Mübhemât'ı açıklayıcı bir kısım koymuştur.

İbnu Hacer, Buhârî'nin Mübhemat'ını Fethu'l-Bâri Mukaddimesi olan Hedyü's-Sârî'te açıklar.

6- ESMA VE ENSABDA MÜŞTEBİH, MÜTTEFİK, MUHTELİF VE MÜ'TELİF OLANLAR

Arap alfabesi ile yazıldığı zaman, bazı isim ve nisbetler görünüşte benzediği halde farklı okunurlar. محمد بن عُقَيْل (selam) kelimesi ile محمد بن عَقِيل (sellâm) kelimesi gibi. Bunlara mü'telif ve muhtelif denir. Bazı isimlerin ise yazılışı da okunuşu da aynıdır, fakat delalet ettikleri şahıslar farklıdır. Mesela Halil İbnu Ahmed birçok kimselerin ismidir. Böyle isimlere müttefik ve müfterik denir. Bazılarında isimler hat yönüyle de telaffuz yönüyle de müttefiktirler, ancak babalarının veya neseblerinin ismi hat cihetiyle müttefik olduğu halde telâffuz cihetiyle muhtelifdir veya tersi vakidir: Muhammed İbnu Akîl ile Muhammed İbnu Ukayl gibi (سَرَيح بن النعمان) (   ), Şüreyh İbnu'n-

Nu'mân ile Süreye İbnu'n-Numan da böyle (سُريح بن النعمان) ( ), Bu çeşide müştebih denmektedir.

Bunların bilinmesi hadîste ehemmiyet arzeder. Ali İbnu'l-Medînî "Tashîf'in en fenâsı isimlerde vâki olanıdır" der. Çünkü benzerlikten dolayı iki farklı kişi aynı adam zannedilir. Bu zan zayıfı sika, sikayı da zayıf addetmeye sevkeder, ikisi de fenâdır. Bu sebeple ulemâ bu nevilerin her birinde eserler te'lif ederek iltibası önlemeye çalışmıştır.

El-Mü'telif ve'l-Muhtelif konusunda yazılan çeşitli kitapları birleştirip yeni ilâvelerle zenginleştiren İbnu Mâkula diye meşhur Ebu'n-Nasr Ali İbnu Hibetullah (475/1082) olmuştur, eserinin adı kısaca el-ikmal'dir. Muhtevasını da tanıtan tam adı şöyledir: el-İkmâl fi Ref'i'l-İrtiyâb ani'l-Mü'telif ve'l-Muhtelif fi'l-Esmâ ve'l-Künâ ve'l-Ensâb. Bu eser hâlen 7 cilt olarak basılmıştır (Haydarâbad 1962).

Müştebih isimler üzerine Zehebî de bir te'lifte bulunmuş, ancak İbnu Hacer, yeni ilâvelerle zenginleştirerek Tabsîru'l-Müntebih bi-Tahrîri'l-Müştebih'i ortaya koymuştur.

Bu sâhada Hatîbu'l-Bağdadî'nin verdiği bir eserin adı el-Müttefik ve'l-Müfterik, diğer bir eserinin adı da Telhîsu'l-Müştebih'dir. Buna bir de zeyl ilave etmiştir.

Nevevî'nin (676/1277) Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lügât'ı da burada zikre değer. İsimlerden de anlaşılacağı üzere kitap iki kısımdır. Bir kısmında bazı isimler hakkında bilgi verirken ikinci kısımda bazı kelimeleri açıklar.

Eski metinlerde geçen yer isimlerinin gerek okunuşunu ve gerekse bulundukları coğrafi bölgeyi öğrenmede Şihâbu'd-Din Ebu Abdillah Ya'kub İbni Abdillah'ın (v. 620/1223) Mu'cemu'l-Büldân ve'l-Cibâl ve'l-Edviye ve'l-Kay'an ve'l-Kurâ ve'l-Mahâlla ve'l-Evtân ve'l-Bihâr ve'l-Enhâr ve'l-Gudvân ve'l-Esnâm ve'l-Endâd ve'l-Evsân adlı kitabı mevcuttur. Bu kitap uzun isminin de gösterdiği üzere, sadece beldeler değil, şehirler, köyler, nehirler, denizler, putlar, kayalar vs. hakkında bilgi verir. Bazı mühim şahsiyetler hakkında bile bu kitapta kıymetli bilgiye rastlanır.

7- TEVÂRÎHÜ'L-MÜDÜN

Muhaddislerin yazdığı ricâl kitaplarının mühim bir bölümünü bazı şehirler üzerine yazılmış olan Târih'ler teşkîl eder. Bu târihler, kelimenin bugünkü mânasında şehrin kuruluş, gelişme hikâyesini anlatmaz. Daha ziyade ricâlden bahseder. Yani hangi şehrin târihi ise o şehrin yetiştirdiği kimseler, o şehre uğrayanlar vs. tanıtılır.

Misal olarak Ebu Nu'aym el-İsfehânî'nin Târîhu'l-İsfehân'ı; Hatîbul-Bağdâdî'nin Târîhu'l-Bağdâd'ı; Ebu'l-Kasım İbnu Asâkir ed-Dimeşkî'nin Târîhu Dımeşk'i zikredilebilir. Gerek Bağdâdî'nin ve gerekse İbnu Asâkir'in Târih'leri çok hacimlidir ve birtakım zeyiller de yapılmıştır. Târîhu Dımeşk için: "Böyle bir eseri yazmaya bir ömür yetmez" denilmiştir.

Bu gruptan, Ebu Abdillah el-Hâkim en-Neysâbûrî'nin Târîhu Neysâburî, İbnu Mâce el-Kazvini'nin Târîhu Kazvin'i Abdurrahman İbnu Ahmed'in Târîhu Mısr'ı; İbnu Neccâr'ın Târîhu'l-Medîne'si -ki ed-Dürretü's-Semîne fi Ahbâri'l-Medîne diye de isimlendirilir-, yine aynı zât'ın Târîhu Mekke'si burada kayda değen mühim eserlerdir.

Tarih kitapları zımnında zikredeceğimiz mühim bir eser Zehebî'nin Târîhul-İslâm adlı eseridir. 20 cilt tutmaktadır. Senelere göre tertîb edilmiştir. Hâdiselere ve şahısların vefatına beraberce yer verir. Zehebî'nin Siyerün-Nübelâ'sı da çokça hadîs zikriyle ricâli tanıtan mühim bir kitaptır, 14 cilttir. İbnu Cerîr et-Taberî'nin (v. 311/923) Târîhu'l-Umem ve'l-Mülük'ü, insanlığın yaratılışından başlayan müslüman olmayan milletlere de yer veren bir dünya târihidir. İbnu Hallikân, onu "tarihlerin en sağlamı" olarak vasıflandırır. İnsanlığı bir bütün olarak ele alması, o devirde ileri bir esprinin ifâdesidir.

LÜGAT (GARÎBU'L-HADÎS) ÇALIŞMALARI

Hadîsle ilgili lügat çalışmaları daha çok garîbu'l-hadîs adı altında incelenir. Mevzuya girerken belirtelim ki, garîbu'l-hadîs, garîb hadîs demek değildir. Garîb hadîs deyince tek bir tarîkden gelen hadîs kastedilir. Garîbu'l-hadîs deyince, hadîslerde geçen garîb, yâni mânası hemen herkesçe anlaşılmayan kelimeler anlaşılır. Bunların açıklanmasıyla meşgul olan ilim dalına ilmu garîbi'l-hadîs denmiştir.

Bu ilmin Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le başladığı söylenebilir. Zira zaman zaman Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)

konuşmaları, tebligatı esnasında kullandığı kelimeleri açıklamak ihtiyacını duymuştur. Bazan da Ashâb bazı kelimelerin mânasını sormuştur. Nitekim, İbnu Esîr'in en-Nihâye'nin mukaddimesinde belirttiği üzere Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) lisanca Arabların en fasîhi, beyanca en vâzıhı, nutukça en tatlısı olmasına rağmen, Benû Nehd heyeti ile olan konuşmasını dinleyen Hz. Ali: "Ey Allah'ın Resûlu! Biz aynı babanın evlatları olduğumuz halde senin, Arab heyetleriyle olan konuşmalarının ekserisini anlayamıyoruz" demiştir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in konuşmalarında sıkça garîb kelimelerin geçmesi normaldi. Çünkü O (aleyhissalâtu vesselâm) prensip olarak muhataplarına göre konuşuyor ve yazıyordu. Birbirinden uzak Arab kabîleleri, hepsi Arabça konuşmakla birlikte aralarında lehçe farkları vardı. Günlük hayatta kullanılan kelimeler, bir kabîleden diğerine epeyce değişiyordu. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bunlarla konuşurken veya onlara yazarken onların kendi kelimelerini ve hatta tarzlarını kullanmayı tercîh ediyordu. Hz. Ali (radıyallahu anh)'den yukarıda kaydettiğimiz müracaat bu durumu aksettirmektedir. Bu vak'adan da anlaşıldığı üzere, Ashab anlamadığı bir kelime olunca soruyordu Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) da açıklıyordu. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ve ashab devri bu minval üzere geçti.

Bu arada komşu devletler fethedildi, dilleri değişik olan milletlerle ihtilaf başladı, karşılıklı evlenmeler, kültür alış verişleri ilerledi. Yabancılar çok nâkıs ve bazan da hatalarla dolu olarak Arapçayı öğrenip konuşmaya başladılar. Zaman geçtikçe bu bozulma ilerliyordu. Böylece anlaşılmayan kelimeler de artıyordu.

Bu durum bazı hamiyet sâhîplerini gayrete getirdi. Bunlar, Kur'an ve hadîs üzerine eğilerek, onların ihtilaf ve ziyâna maruz kalmaması için, anlaşılmayan kelimelerin mânalarını zabt ve kaydetme işine giriştiler.

Bu sahada ilk eser verenin Ebu Ubeyde Ma'mer İbnu'l-Müsennâ et-Temîmî (210/825) olduğu kabul edilir. Bu zât hadîste geçen bir kısım garîb kelimeleri küçük bir kitapta topladı. Kitabın küçük olması, diğer

garîb kelimelerin dikkatinden kaçmasından ileri gelmiyordu. İbnu Esîr'e göre bu, iki sebebe dayanmakta idi:

1- Bir meselede ilk adım atan fazla ileri gidemez. Çığır açar ve tohum atar, bu başlangıçta azdır, sonra çoğalır; küçüktür bilâhare büyür, basittir, sonradan kemâle erer.

2- İlk zamanlarda herkeste ilmî bir seviye vardı. Bilinmeyen şeyler azdı, cehâlet umumîleşmemişti. Zaman geçtikçe cehâlet umumîleşti, bilinmeyen şeyler, anlaşılmayan kelimeler arttı.

Arkadan Ebu'l-Hasan en-Nacir İbnu Şümeyl el-Mâzinî, Ebu Ubeyde'ninkinden daha büyük bir eser te'lîf etti. Bunu Abdü'l-Melik İbnu Kureyb el-Esmâ'î'nin eseri tâkib etti. Bu öncekilerden hem geniş hem de daha tertibli idi.

Bu arada başta lügatçiler olmak üzere ulema, konu üzerine te'lîfatta bulunmaya devam etti. Bunlar arasında Ebu Ubeyde el-Kâsım İbnu Sellâm (vs. 224/838) muhtevaca zenginlik ve mükemmelliği ile şöhret bulan ilk eseri verdi. Kendi ifâdesiyle bunu 40 yılda hazırlamıştır ve ömrünün hülâsasıdır. O, kitabını hazırlayabilmek için dağınık halde olan bütün merfu, mevkuf ve maktu rivâyâtı görmek zorunda kalmıştı.

İbnu Sellam, bu sâhada en mükemmel eseri vücuda getirdiğine inanmış ulemâ da bunu bir el kitabı olarak benimsemişti.

Ancak Ebu Muhammed Abdullah İbnu Müslim İbni Kuteybe ed-Dinâverî (v. 276/889) garîbu'l-hadîs mevzuunda daha mükemmelini ortaya koydu. Ön sözündeki şu açıklaması ilgi çekicidir: "Ebu Ubeyd'in kitabına uzun zaman garîbu'l-hadîs sâhasında yeterli bir kitap olarak baktım. Araştırıcıya başka bir kitaba ihtiyaç bırakmıyacak kadar yeterli olduğuna inandım. Ancak tenkîd gözüyle bakınca, kitabına aldığı kadar da almadığı ve fakat şerhe muhtaç kelimâtın varlığını gördüm. Bunları meydana çıkarıp onun yaptığı şekilde şerh ve tefsîr ettim. Temennim, bu iki kitap hâricinde tefsîre muhtaç garîbu'l-hadîs kalmamış olmasıdır".

Bu dalda, her yeni eser veren mükemmele ulaştığını zannederek yeni eserler vermeye devam etmiştir. İbrahim İbnu İshâk el-Harbî

(825), Ebu Süleyman Ahmed İbnu Muhammed el-Hattâbî (378) bunlardandır. Bilhassa Hattâbî'nin eseri de tutulmuş, benimsenmiş idi.

Ebu Ubeyde Ahmed İbnu Muhammed el-Herevî (401 / 1010) Kur'an ve hadîste yer alan garîb kelimeleri alfabetik sıraya koyup irab ve açıklamasını yapan fevkâlâde kullanışlı yeni bir eser ortaya koydu. Bu eser, önceki eserlerdeki garîbleri birleştirmiş ayrıca kendi bulduklarını da ilâve etmiş idi. Muhteva zenginliğine inzimam eden kullanış kolaylığı kısa zamanda şöhrete ererek İslâm âlemine hemen yayılmasına sebep oldu.

Bundan sonra Zemâhşerî'nin (538/1143) el-Fâik isimli eseri karşımıza çıkar. İzah ve açıklamalarıyla seleflerine tefevvuk ederse de tertîbi karışıktır. Yeni baskılarda, incelenen kelimeler en sonda alfabetik sırayla kaydedilerek karşısında hangi cilt, hangi sayfada açıklandığı gösterilmek suretiyle kusuru giderilmeye çalışılmıştır.

Bundan sonra altıncı asrın büyük âlimlerinden olan Hâfız Ebu Musa Muhammed İbnu Ebî Bekr el-İsfehânî (581 / 1185), el-Herevî'nin metodunca gidip, onun nazarından kaçan Kur'an ve hadîsteki garîbleri cemederek aynı değer ve hacimde yeni bir eser ortaya koydu. "Arap lisanı Çok zengin olması hasebiyle benim gözümden de pek çok kelimâtın kaçtığı muhakkak" der.

Bu iki eser birbirini tamamlar.

Bu arada başka te'lifler de mevcuttur. Ancak bunların en mükemmeli, el-Herevî ve el-İsfehanî'nin eserlerine girmeyen çok sayıda başka garîb kelimeleri ortaya çıkarıp el-Herevî metodu üzerine tertip eden İbnu'l-Esîr'in (606/1209) en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser adlı te'lîfidir.

Müellif, sahasında en pratik hadîs lügati hizmetini veren bu âbidevî eserini şöyle anlatır: "Herevî ve İsfehanî'nin eserlerindeki garîb'lerin çokluğuna rağmen, birçok garîb kelimeler de nazarlarından kaçmıştır. Daha işin başında Müslim ve Buhârî gibi meşhur kitaplarda mevcut fakat bunlarda yer almayan pek çok garîb kelimat hatırıma geldi. Hal böyle olunca şöhrete ulaşmayan diğer kitaplardaki pek çok garîb kelimatın gözden kaçmış olacağını

mülâhaza ettim. Bunlardan yanımda mevcut olanları okudum ve inceledim. Müsnedleri, Câmileri, sünenleri, eski ve yeni yazılmış garâib kitaplarını, çeşitli lügatleri iyice tedkîk ettim. O iki kitaba alınmayan pek çok garîb kelime buldum. Böylece, bu iki kitabı birleştirmekle iktifa etmekten vazgeçip araştırmalarım sırasında rastlayıp derlediğim bu kelimeleri alfabetik sırayla onlardaki benzerlerinin yanına dercettim."

İbnu'l-Esir burada açıkladığı birleştirme ve derc işini yaparken, Herevî'den aldığı kelimelerle, İsfehânî'den aldığı kelimelerin başına işaret koyarak (Herevî'yi he İsfehânî'yi de sin harfiyle) belirtir. Şu hâlde işaretsiz kelimeleri kendisi ilâve etmiş olmaktadır. Eser 5 cilttir, matbudur, kelimeler alfabetik sırayla tanzîm edilmiştir. Açıklamalarla birlikte kelimenin geçtiği hadîs kaydedilerek şâhidlenir.

Eser, bizzat müellifinin de söylediği gibi bu sâhanın aşılması imkânsız te'lifi değildir. Nitekim, buna, Mahmud İbnu Ebî Bekr el-Ermevî (723/1323) bir zeyl ilâve ederek zenginleştirmiştir. Celaleddin es-Suyûtî de (911/1505) ve başkaları da ihtisarlar yapmışlardır.

HADÎS AĞIRLIKLI KİTAPLAR

İslâm kültür tarihinde bir kısım te'lifler vardır ki, ilk nazarda hadîs sâhasına girmez, âncak asıl malzemesini hadîs teşkîl eder. Bu çeşitten tefsîr, tasavvuf, kıraat vs. kitapları vardır.

TEFSÎR KİTAPLARI: Bu gruba muhtevasında çokça hadîse yer veren ve hadîsleri

senetleriyle kaydeden tefsîr kitapları girer. Bunlara bir bakıma rivâyet tefsiri de denir. Abdurrahmân İbnu Ebî Hâtim'in tefsîr'i gibi bunun tamamı müsned âsârla doludur. İshâk İbnu Râhûye, Ebu Kasım Abdullah İbnu Muhammed İbnu Abdilazîz el-Bağavî (317/929), İbnu Cerir et-Taberî, İmadu'd-Dîn Ebu'l-Fida İsmâil İbnu Kesîr'in (774/1372) Tefsîr'leri, keza Suyûtî'nin ed-Dürrü'l-Mensûr adındaki tefsirler hep bu gruba girer.

ŞERH KİTAPLARI: Bir kısım âlimler ister hadîs, ister fıkıh isterse başka çeşitten olsun, herhangi bir kitabı şerhederken çokça senetli hadîslere yer vermişlerdir. Buhârî şerhi Umdetu'l-Kari ve Fethu'l-Bâri bunun en güzel örneğini teşkîl ederler. Fethû'l-Bârî'nin

mukkaddimesinde, derecesi hususunda sükut edilen şerh hadîslerinin en az hasen mertebesinde olduğu belirtilir.

Suyûtî'nin Cami'u's-Sağîr'ine Abdurrauf el-Münâvî'nin yaptığı Feyzu'l-Kadîr şerhi de bu gruba girer.

Muhammed İbnu Abdulvâhid İbnu'l-Hümâm es-Sivâsî'nin (861/1456) el-Hidâye fî Fıkhı'l-Hanefî'ye yaptığı Fethu'l-Kadîr adlı sekiz ciltlik şerh de böyledir. Keza, yine Sivâsî tarafından, usul-i fıkha müteallik et-Tahrîr'e (müellifi Muhammed İbnu Muhamıned el-Halebî'dir) yapılan şerh'de senetli hadîslerle doludur.

Muhammed Murtezâ el-Vâsıtî ez-Zebîdî'nin İhya'ya yaptığı on ciltlik şerh, Şevkânî'nin Müntekâ'l-Ahbâr'a yaptığı Neylü'l-Evtâr şerhi de bu gruba girer, hadîsle doludurlar.

MESAHİF VE KIRAAT KİTAPLARI: Bunlarda da müsned hadîsler çokça yer almaktadır. İbnu Ebî Dâvud'un, Ebu Bekr Muhammed İbnu'l-Kâsım el-Enbârî'nin (v. 328/939) Kitâbu'l-Mesâhîf'leri gibi. Yine Ebu Bekr İbnu'l-Enbârî'nin Kitâbu'l-Vakf ve'l-İbtidâ adlı eseri de bu gruba girer.

TASAVVUF KİTAPLARI: İçerisinde çok senetli hadîs kaydedilen kitaplardan Ebu Bekr el-Âcirî'nin Edebu'n-Nüfûs'u; Ebu Bekr ed-Deynûrî'nin Kitâbu'l-Mücâlese'si; Ebu Abdirrahmân es-Sülemî'nin Edebü's-Sohbe, Sünenü's-Süfiyye, Târîhu Ehli's-Suffe adlı kitapları; İbnu Ebî'd-Dünya'nın Kitâbu'l-Evliyâ'sı; Ebu Muhammed el-Hasan İbnu Ebî Tâlib'in Kerâmâtu Evliyâ'sı; Ebu'l-Ferec el-Mu'âfı'nin Kitâbu'l-Celîs ve'l-Enîs'i, Ebu'l-Kasım Abdulkerîm İbnu Hevâzin el-Kuşeyrî'nin (465/1072) er-Risâletu'l-Kuşeyriyye'si; Şehâbeddin Ebu Hatb Ömer es-Sühreverdî'nin Avârifu'l-Meârif'i; Muhyiddin İbnu Arabî'nin Fütûhâtu'l-Mekkiyye'si misal olarak zikredilebilir.

FETÂVÂ'L-HADÎSİYYE: Bazı âlimler, hadîsle ilgili fetva kitapları yazmışlardır. Celâleddîn Suyûtî'nin, İbnu Teymiyye'nin, İdris İbnu Muhammed el-Irakî'nin, İbnu Hâcer el-Askalânî'nin, Ebu'l-Hayr es-Sehâvî'nin Fetâvâ'ları vardır. Sehâvî'nin ki el-Ecvibetu'l-Mardiyye ammâ suilet anhu mine'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye adını taşır. Ahmed İbnu Muhammed el-Heytemî'nin eseri de Fetâvâ'l-Hadîsiye diye isimlenir.

TAHRÎC KİTAPLARI

Hadîsçiler, çeşitli sâhalara giren mühim kitaplardan birçoğunun içinde geçen hadîslerin menşeini arayarak kaynak kitaplarda göstermeye çalışmışlardır. Bunlardan en mühimlerini kaydediyoruz:

1- Nesefi'nin Şerhu'l-Akaid'de geçen hadîsleri Aliyyu'l-Kâri Ferâidu'l-Kalâid fî Tahrîci Ehâdîsi Şerhi'l-Akâid adlı kitabında tahric etmiştir.

2- Keşşâf Tefsîr'inde geçen hadîsleri de Cemâlu'd-Dîn Ebu Muhammed Abdullah İbnu Yusuf tahric etmiştir. Aynı eser için İbnu Hacer de bir çalışma yapmış, eserine el-Kâfi's-Sâf fî Tahrîci ehâdîsi'l-Keşşâf adını vermiştir.

3- Beyzâvî tefsirinde geçen hadîsleri Abdurrauf el-Münâvî ve Muhammed Himmetzâde İbnu Hasan Himmetzâde (1171/1757) tahrîc etmişlerdir. Himmetzâde'nin eseri Tuhfetu'r-Râvi fi Tahrîci Ehâdîsi'l-Beyzâvî adını taşır.

4- Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsîr'indeki hadîsleri Zeynuddin Kâsım Katlubîğa tahrîc etmiştir.

5- Tahâvî'nin Meâni'l-Asâr şerhindeki hadîslerini yine İbnu Katlubiğa tahric ederek el-Hâvî fi Beyâni Asâri't-Tahâvî adlı eserde cemetmiştir.

6- Hanefi fıkhının temel kitaplarından olan el-Hidâye'nin hadîslerini Zeyle'î Nasbu'r-Râye bi-Ehâdîsi'l-Hidâye adlı kitapta tahrîc etmiştir. Aynı kitabın hadîslerini İbnu Hacer ed-Dirâye fi Müntehâbı Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye adlı kitapta tahrîc etmiştir. Keza Muhyiddîn Ebu Muhammed (775/1373) ve Alâeddin Ali İbnu Osmân el-Mardînî de Hidâye'nin hadîslerini tahrîc eden kitaplar te'lif etmişlerdir.

7- Hanefi fıkhına âit Şerhu'l-Muhtar'da geçen hadîsleri de el-ihtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr adı ile Kasım İbnu Katlubiğa tahrîc etmiştir.

8- Şâfiî fıkhından Gazâlî'nin Vecîz'ine Râfiî tarafından yapılan eş-Şerhu'l-Kebîr'de geçen hadîsleri el-Bedrü'l-Münîr fi Tahrîci'l-Ehâdisi ve'l-Âsari'l-Vâkia fi'ş-Şerhi'l-Kebîr namıyla yedi cilt hâlinde Sirâcüddin Ömer İbnu Mulakkin tarafından tahrîc edilmiştir. Bilâhare eserini dört ciltte telhîs ederek Hülâsatu Bedri'l-Mü'nîr'i meydana getirmiştir. Bunu da tekrar tek ciltte hülâsa ederek Müntekıu Hülâsâtı'l-Bedri'l-Münîr adını vermiştir. Aynı esere (el-Vecîzü'l-Kebîr'e) İbnu Hacer, et-

Telhîsu'l-Hâbir fî Tahrîci Ehâdîsi Şerhi'l-Vecîzi'l-Kebîr'i; Suyûtî Neşrü'l-Abîr fi Tahrîci Ehâdîsi'ş-Şerhî'l-Kebir adlı tahrîcler yapmışlardır. Başta Zerkeşî, başkaları da aynı esere tahrîçler yapmışlardır.

9- Yine Gazâlî'nin el-Vasît'indeki hadîsler için İbnu Mulakkin Tezkiretu'l-Ahyâr bi-mâ fi'l-Vasît mine'l-Ahbâr adlı eserini meydana getirmiştir.

10- Ebu Ishâk eş-Şirâzî'nin el-Mühezzeb adlı Şafiî fıkhına dâir olan eserindeki hadîsleri yine İbnu Mulakkin ve Ebu Bekr Muhammed İbnu Musâ el-Hâzimî tahrîc etmişlerdir.

10- Gazâlî'nin İhya'sında zikredilen hadîsleri Ebu'l-Fazl Zeynü'd-Dîn Abdurrahim el-Irâkî tahrîc etmiştir. Kitabın ismi el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr'dır. Bu İhyâ'nın bazı baskılarında dipnot olarak basılmıştır. İhyâ'nın Türkçe'ye yapılan bazı tercümelerinde bu tahrîcten istifâde edilerek hadîsler hakkında dipnot hâlinde bilgiler verilmiştir.

11- Sühreverdî'nin Avârîfu'l-Meârif adlı eserinde geçen hadîsleri Kasım İbnu Katlubiğa tahrîc etmiştir.

12- Cevherî'nin Sıhâh adlı lügatinde geçen hadîsleri Suyûtî Falaku'l-Esbâh fi Tahrîci Ehâdîsi's-Sıhâh adlı kitapta tahrîc etmiştir.

MEVZU HADÎSLER ÜZERİNE TE'LİFAT

Mevzu hadîsler bahsi, usûl-i hadîsin mühim mevzularından biridir. Zira Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) söylemediği halde, ona maledilen sözler, çok menfi maksadlarla uydurulmuş demektir. Çünkü Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın en çok üzerinde durduğu, ısrarla yasakladığı hususlardan biri kendi adına yalan söylenmesidir. Bir mü'minin böyle bir işe tevessül etmesi çok uzak bir ihtimaldir. Öyle ise uydurulan mevzû hadîsler temelde kötü niyetli münafık veya kâfirler tarafından uydurulmuştur. Ümmetin bu konuda uyarılması, mevzu hadîslere dikkatlerin çekilmesi mühim bir vazife olmaktadır. Bu sebeple birçok hamiyet ehli bu dalda eser vermiştir.

1-Ebu'l-Fadl Muhammed İbnu Tâhir el-Makdisî: Tezkiretu'l-Mevzûât.

2- Ebu Abdillah el-Hüseyn İbnu İbrahim İbni Hüseyn el-Cûzekî'nin (543/1148) Kitâbu'l-Mevzû'ât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfû'ât.

3, 4, 5- Ebu'l-Ferec Abdurrahmân İbnu Ali İbni'l-Cevzî'nin (751/1350) el-Mevzû'âtu'l-Kübrâ'sı. Bu eser bu dalda yapılan en hacimlî eserlerden biridir. Ancak, İbnu'l-Cevzî müteşeddid mizacıyla nazarına çarpan ilk karineye dayanarak, araştırma yapmadan hadîslere mevzu damgasını vurmakta aceleci olmuş, verdiği hükümlere itibar edilmemiştir. Onun kitabında gerçekten mevzu olan hadîslerin yanında zayıf ve hatta hâsen ve sahîh olan hadîsler de mevcuttur ve hepsi mevzu damgasını yemiştir.

Bu sebeple Celâleddin Suyûtî hazretleri bu kitabın hadîslerini teker teker yeni baştan inceleyerek gerçek durumlarını ortaya koymuş, İbnu'l-Cevzî'nin hükümde isabet ettiği hadîsleri te'yîd ederken hata ettiği hadîslerde de hata sebebini belirtmiştir.

Bu eserin adı el-Leâli'l-Mesnû'a fî Ehâdîsi'l-Mevzû'a'dır. Suyûtî, Mukaddime kısmında İbnu'l-Cevzî'nin eserinin istifade dışı olduğunu belirtir.

Bu iki eseri, yeni bazı ilâvelerle, İbnu Arrâk diye meşhur Ebu'l-Hasen Ali İbnu Muhammed el-Kinânî (v. 963/1555) birleştirmiş ve hadîsleri de öbür iki kaynakta olduğu üzere fıkhî mevzularına göre tanzîm etmiştir. Eserin adı Tenzîhü'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a ani'l-Ahbâri'ş-Şenî'ati'l-Mevzûa'dır. Eser matbûdur ve baş kısmında yer alan mevzuat çalışmaları ve hadîs uyduranların tanıtılmasıyla ilgili kısım, esere ayrı bir değer kazandırmıştır. İbnu Arrâk eseri tamamlayınca Kanunî Sultan Süleyman'a ihdâ etmiştir.

6, 7- Ebu'l-Hasen Ali İbnu Muhammed Sultân el-Herevî'nin (ki el-Kârî diye meşhurdur) (v. 1014/1605) Tezkiretu'l-Mevzû'ât'ı, buna Esrâru'l-Merfû'a fi Ahbâri'l-Mevzû'a da denmektedir (Beyrut 1971). Aliyyü'l-Kâri'nin mevzuat üzerine başka telifleri de var, el-Masnu fi Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzû da burada zikre değer.

MEŞHUR VE MÜŞTEHİR HADÎSLER ÜZERİNE TELÎFAT

Halk arasında meşhur olan sözler vardır. Bunlardan bir kısmı atasözü olarak bilinir, bir kısmı da hadîs olarak bilinir. Bilhassa hadîs olarak bilinen sözler, gerçekten hadîs midir merak konusudur. Eğer hadîsse sıhhati nedir, kaynağı nedir? Bilinmesi istenir.

Alimler bu meseleyi de ele alarak pek çok te'lifatta bulunmuşlardır. Bu çeşit eserlerde hadîsler, alfabetik sıraya göre tanzîm edilir. Bir kaçını tanıyalım:

1- Muhammed İbnu Abdirrahmân es-Sehâvî'nin (902/1496) el-Makâsıdu'l-Hasene fi Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Meşhûre alâ'l-Elsine adlı kitabı tanınmış bir eserdir. Matbûdur ve mukaddime kısmında bu çeşit çalışmaların tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir (Mısır, 1956).

Bu eser, Ebu'z-Ziya Abdurrahmân İbnu'd-Deybe' eş-Şeybaânî tarafından Temyîzü't-Tayyib mine'l-Habîs fi ma yedûru ala'l-Elsine mine'l-Hadîs adıyla ihtisar edilmiştir.

2- Celâleddin es-Suyûtî'nin ed-Dürerü'l-Müntesire fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehire (Mısır, 1910).

4- İsmail İbnu Muhammed el-Aclûnî'nin (1162/1748) Keşfu'l-Hafâ ve Muzil'ül-İlbâs amme'ş-tehere mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs (Beyrut, 1932). Bu kitap hemen hepsinden muahhar olduğu için kendinden önce yazılmış olanları cemetmiş durumdadır. Hem tedkîke konu olan hadîsler sayıca çoktur, hem de bir hadîs hakkında bilgi verilirken daha fazla malûmata yer verilmektedir. İki cild olan bu eser bir çok kereler basılmıştır. Bu sâhada en mütedavil olan te'lif budur. Bu kitabın son kısmında, âyrıca bazı yanlış tarihî bilgilere dikkat çeken bir bölüm vardır.

CÜZ'LER

Hadîsçiler, bazan bir sahâbîden veya daha sonra gelen bir râviden mervî olan hadîsleri müstakil bir risalede cemetmişlerdir. Bazan da muayyen, hususî bir konuya giren hadîsleri veya belli bir hadîsin bütün tarîklerini müstakil bir risalede cemetmişlerdir. Bazan da belli bir gâye ile muayyen miktarda veya

vasıfta hadîsler müstakil risalelerde cemedilmiştir. İşte bütün bu kısmi te'liflere cüz (cemi cezâ) denmesi âdet olmuştur. Cüz'ler, tertibinde tâkip edilen gayelere göre farklı şekil ve isimlerde olur: Mesbut, fevâid, vuhdâniyyat, sünâiyyât, sülâsiyyât, rübâiyyât humâsiyyât.. üşâriyyât, erbâûniyyât, semânûniyyât, mie ve miât vs. gibi.

Bu cüz'ler çoğunlukla müelliflerinin isim ve ünvanlarına göre isimlenirler. Mesela Abu Abdillah el-Kâsım İbnu'l-Fadl es-Sahâfî'nin cüzleri, el-Cezâu's-Sahâfiyyât adını taşır.

Şu isimlere bakalım:

Cüz'ün fi Ahiri's-Sahâbe Mevten (İbnu Mende'nin).

Cüz'ü İbni Bişrân (Ebu'l-Huseyn Ali İbni Abdillah (414/1023),

Cüz'ü Salâti't-Tesbîh (Hatîbu'l-Bağdadî),

Cüz'ü men haddese ve nesiye (Hatîbu'l-Bağdadî),

Cüz'ü Fadli Sûreti'l-İhlâs (Ebu Nuaym el-İsbehânî),

Cüz'lerin tesmiyesinde her zaman cüz kelimesi bulunmaz, mahiyetine göre değişik isimler alır:

Fevâidu İbni Şâhin,

El-Fevâidu'l-Celîle fi Müselselâti Muhammed İbni Ahmed Akîle,

El-Vühdan Li'i-Buhârî,

El-Vühdan Li-Müslim İbni'l-Haccâc,

Vuhdâniyyâtu Ebî Hanîfe (Abdulkerîm İbnu Abdi's-Samet et-Taberî),

Sünâiyyâtu Mâlik: (İmam Mâlik'in Muvatta'da geçen iki râvisi bulunan hadîsleri cemeden cüz).

Sülâsiyyatu Ahmed, Sülâsiyyâtu Buhârî, Sülâsiyyâtu'd-Dârimî... Senetlerinde üç râvi bulunan hadîsleri cemeder.

Rubâiyyatu'l-Buhârî, Rubâiyyatu Müslim...

Humâsiyyâtu'd-Dârakutnî...

Sümâniyyâtu Yahya İbnu Ati el-Attâr..

Tüsâiyyatu İbni Cemâ'a...

El-Uşâriyyât li't-Tirmizî...

KIRK HADÎSLER:

Türkçemize Kırk Hadîsler diye geçen ve belli bir konuya giren veya değişik konularda kırk hadîsi derleyen kitaplar vardır. Bunlar da cüzler sınıfına girer, ancak kırklı'lar mânasına erbaûniyyât denmiştir. Bu çeşit te'lifat menşeini Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şu sözlerinden alır: "Kim ümmetime, sünnetimden kırk tanesini koruyup ulaştırırsa ben kıyamet günü onun imânına şâhid ve şefaatçi olurum". Bu hadîsin müjdesine mazhar olmak ümidiyle ilk defa Abdullah İbnu'l-Mubârek el-Hanzalî (181/797) olmak üzere pek çok âlim kırk hadisler cüzleri tanzim etmişlerdir:

El-Erbaûn li'd-Dârakutnî,

El-Erbaûn li-Fadli Aliyyin(Radıyyu'd-Dîn el-Kazvîni),

El-Erba'în li'l-Hâfız İbni Hacer vs.

Bâzı alimler birçok erbaûn mecmuâları te'lîf etmiştir, Ebu'l-Kasım İbni'l-Asâkir gibi.

Mie (yüz hadîsler) ile ilgili telifat da olmuştur. Ebu İsmâil Abdullah İbnu Muhammed el-Herevî'nin (481/1088) el-Mietu Hadîs'i gibi. Keza Selâhuddîn el-Alâî, Sahîhu Müslim ve et-Tirmizî'den seçtiği hadîslerle iki ayrı Mie te'lîf etmiştir.

HADÎS BULMADA YARDIMCI TELİFAT

İstenen hadîsi kolayca kaynaklarından bulup çıkarmak, eskiden beri bir ihtiyaç olarak kendisini hissettirmiştir. Bu maksada yönelik farklı çalışmalar mevcuttur.

1- ETRAF KİTAPLARI: Bunlar, öncelikle Sahîheyn ve Kütüb-i Sitte gibi belli başlı mecmuaların hadîsleri üzerine yapılmıştır. Bu çeşit te'liflerde, çalışmaya esas kılınan kitap (veya kitaplar) daki hadîsleri rivâyet eden sahâbîler alfabetik sırayla düzenlendikten sonra her sahâbenin rivâyet ettiği hadîslerden her birinin -mânaya delalet edecek kadar bir tarafı alınır ve, arkadan rivâyetin alındığı fıkhî bölüm belirtilir.

Bu çeşit te'life Ebu Mes'ûd İbrahim İbnu Muhammed ed-Dımeşkî'nin (v. 401/1010) Etrafu's-Sahiheyn'i, Ebu'l-Abbas Ahmed İbnu Sâbit İbni

Muhammed et-Terkî'nin Etrâfu'l-Kütübi'l-Hamse'si veya buna İbnu Mace'nin de ilâvesiyle, Ebu'l-Fadl Muhammed İbnu Tâhir el-Makdisî'nin te'lif ettiği Etrâfu's-Sitte'si misal gösterilebilir.

Altı kitaba Muvatta'nın da ilavesiyle Abdülgani İbnu İsmâil en-Nablusî (v. 1143/1730) tarafından telif edilmiş bulunan Zehâiru'l-Mevârîs fi'd-Delâleti alâ Mevâdi'l-Ehâdîs daha geniş ve matbu bir etraf kitabıdır.

En geniş etraf kitabı İbnu Hacer el-Askalânî tarafından yapılmıştır: İthâfu'l-Mehere bi-Etrâfı'l-Aşere. İsminden de anlaşılacağı üzere on kitabın etrafını yapmıştır: Muvatta; Şâfi'î, Ahmed İbnu Hanbel ve Dârimî'nin Müsned'leri; İbnu Huzeyme'nin Sahîh'i; İbnu Cârûd'un Müntekâ'sı; İbnu Hibbân'ın Sahîh'i; el-Müstedrek Ebu Avâne'nin Müstahrec'i; Tahâvî'nin Şerhu Me'âni'l-Asâr'ı; Dârakutnî'nin Sünen'i.

2- ALFABETİK TANZÎMLER: Hadîsleri alfabetik sıraya göre tanzîm eden eserler de baş tarafı bilinen hadîsleri bulmak maksadına râcidir. Suyûtî'nin Cem'ul-Cevâmi'si (Câmi'u'l- Kebir de denir), Cami'u's-Sağîr ve Ziyâdetu'l-Cami'i merfu hadîsleri alfabetik sıraya göre tanzîm eden kitaplardır.

Bu gruba, en ziyade arama ihtiyacı duyulan ve halk arasında şöhret bulan hadîslerin kaynaklarını ve sıhhat durumlarını göstermek maksadıyla te'lif edilen bazı kitaplar da girer. Bunlar da umumiyetle alfabetik sırayla tanzîm edilmişlerdir: El-Makâsıdu'l-Hasene (Sehâvî'nin) ve Keşfu'l-Hafa (el-Aclûnî'nin) gibi.

Bu kitapları, meşhur ve müştehir kitaplar üzerine te'lifat kısmında tanıttık.

3- MİFTAHLAR: Daha muahhar devirlerde belli kitapların hadîslerini, baş kısmını alfabetik tertiple tanzîm ederek, hadîsin bölüm (kitap) ve babını eser içerisinde göstermeyi gaye edinen telifler ortaya konmuştur. Buna en güzel örnek Miftâhu's-Sahiheyn'dir. Muhammed eş-Şerif İbnu Mustafa et-Tokâdî (1312/1897) tarafından ortaya konmuştur. Kavlî hadîsler, Buhârî ve Müslim için iki ayrı bölümde alfabetik sırayla kaydedildikten sonra kitap ismi, bab rakamları, cilt ve sayfa numaraları, Buhârî hadîsleri için Fethu'l-Barî, Umdetu'l-Kârî ve İrşâdu's-Sârî şerhlerinin cilt ve sayfa numaraları, Müslim hadîsleri

için de Kastalânî kenarındaki Nevevî Şerhi'nin cîld ve sayfa numaraları gösterilmiştir.

Hadîs kitaplarının tahkikli yeni baskılarında, hadîslerin baş taraflarına göre fihristlerini bulmaktayız. Muhammed Fuad Abdu'l-Bâki'nin tahkik ettiği Müslim, İbnu Mâce ve Muvatta baskıları böyledir. Keza Azîz Ubeyd er-Rakkâş tarafından tahkikli olarak neşredilen Tirmîzî ile yine aynı zâtın Tahkîkinden geçen Ebu Dâvud'un sonlarında alfabetik hadîs fihristleri mevcuttur.

Son zamanlarda zenginleşen hadîs çalışmaları, bir çok tanınmış kitapların bu çeşitten fihriste kavuşmasını sağlamıştır. Mesela Ebu Hâcir Muhammed es-Sâd İbnu Besyûnî Zağlûl, Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'inin ve Ebu Nu'aym'ın Hilyetu'l-Evliya'sının ayrı ayrı fihristlerini neşretmiştir (Müsned'inki 1985'te Beyrut'ta Hilye'ninki de yine Beyrut'ta 1986'da basılmıştır). Keza Dr. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî el-Müstedrek Ala's-Sahîheyn ile Sünenu'd-Dârakutnî'de geçen hadîslere fihristler yapmıştır. (Her ikisi de Beyrut'ta 1986 yılında basılmıştır).

Bu cümleden olarak İbnu Sa'd'ın et-Tabakâtu'l-Kübrâ'da geçen hadîsler, Beyrut 1968 baskısı'nın fihrist cildinde, Sahîhu İbni Hibban'ın hadîsleri Beyrut 1987 baskısının fihrist cildinde İmam Begavî'nin Şerhu's-Sünne'sinde geçen hadîsler Beyrut 1983 baskısının fihrist cildinde, Tebrizî'nin Mişkâtu'l-Mesâbîh'inde geçen hadîsler Beyrut 1961 baskısının üçüncü cildinin arkasında gösterilmiştir.

KELİME MİFTÂHI: CONCORDANCE: Söylemeye hâcet olmayan bir husus şu ki, bu fihristler hep hadîsin başı bilindiği takdirde bize yol gösterir, aksi takdirde işe yaramazlar. Öyle ise hadîsin neresinden olursa olsun bilinen bir veya daha fazla kelimeden hareketle istenen hadîsleri bulmada, başka rehberlere, miftahlara ihtiyaç vardır. Bu maksadla müsteşrîkler tarafından hazırlanmış bulunan el-Mu'cemu'l-Müfehres Li-Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî'den bahsetmemiz gerekmektedir. Kısaca Fransızca adıyla Concordance de denen bu eser Kütüb-i Sitte'ye ilâveten Muvatta, Sünenu'd-Dârimi ve Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'i olmak üzere dokuz kitabın hadîslerini herhangi bir kelimesinden bulmaya yarayan bir miftâh'tır.

Kelimeler sülasî asıllarından mezîd bablara doğru, fiil, (mazî, muzari, emir) masdar ve isim sırasıyla tertiplenmiştir. İstenen bir kelime bu tertîbe göre aranır.

Bir kelimeden bir başka baba ait bir kelimeye geçince yeni kelimeyi altına çizgi atarak verir.

Bu hususları bilmek, aradığımız kelimeyi daha çabuk bulmada yardımcı olur. Şunu da belirtelim ki, bu miftah tertiplenirken pek çok kelime gözden, kaçmış durumda. Bu sebeple bir hadîsi ararken bir kelimesinden bulamadı isek, "Bu hadîs Kütüb-ü Sitte'de yok" veya "Mu'cemin şâmil olduğu kitaplarda yok" diye acele hüküm vermemek gerekir.

Aradığımız hadîsi bulduğumuz takdirde rumuzlarla kaynaklarını gösterir. Rumuzların hangi kitaba delalet ettiği her sayfanın altında gösterilir. Ancak şunu bilmek gerekir: Buhârî, İbnu Mâce, Nesâ, Tirmizi, Ebu Dâvud, Dârimî'ye delalet eden rumuzlardan sonra hadîsin bulunduğu kitab ismi, sonra da bab numarası bulunur. Müslim ile Muvatta'ya delalet eden rumuzlarda ise kitap isminden sonra gelen rakam bab numarası değil, her kitapta (bölüm) 1'den başlatılan hadîs numarasıdır. Ahmed İbnu Hanbel'le ilgili rakamlar ise cilt ve sayfa numarasına delâlet eder.

MİFTAHU KÜNÛZİ'S-SÜNNE: Bunu müsteşriklerden Weinsinck İngilizce olarak hazırlamış ise de M.F. Abdulbâki Arapçaya çevirmiştir. 14 kaynak kitap esas alınarak hazırlanmıştır: Concordance'daki 9 kitaptan başka şu kitaplara da yer verilmiştir: Tayâlisî'nin Müsned'i, İbnu Hişam'ın Siret'i, İbnu Sa'd'ın Tabakât'ı, Zeyd İbnu Ali'nin Müsned'i.

Kitap alfabetik sırayla İman, Hac, Zekat, Salât gibi ana konulara ayrılmakta, ana başlıklardan sonra tâli başlıkları vermekte; tâli konuya (bâba), bazan bir hadîs metni, bazan da bab başlığı diyebileceğimiz bir kaç kelimelik bir cümle ile işâretten sonra, önce o bahsin geçtiği kaynak kitaplar rumuzlarla gösterilmekte, sonra, bahsin kaynak kitaplardaki yeri, bölüm (kitap) ve bâb numaraları veya -kaynağına göre- cilt ve sayfa numaraları verilerek belirtilmektedir. Bu esnada kullanılan kısaltmaların neye delâlet ettiği,

bölüm (kitap) gösteren rakama tekâbül eden bölüm adı vs. en başa konmuş olan kısaltmalar ve miftah kısmında belirtilmektedir.

EL-MÜRŞİD: Kelime'den hadîs bulmak maksadıyla yapılan bir miftah Tirmizî hadîsleriyle ilgili el-Mürşid ilâ Ehâdîsi Sünen'it-Tirmizî adını taşır, Sıddîkî el-Beyk tarafından hazırlanmıştır. Humus'ta 1969'ta basılmıştır. Maalesef, pek çok eksiklikleri var, her kelimeyi bulmak gayr-ı mümkindir.

SELEF VE SELEFİYE

İslâm ümmeti içerisinde ilk üç asırda yaşayan nesle muhaddîsler, müfessirler ve fukahâ selef veya mütekaddimîn der. Kelamcılar, bu devri, İmam Gazali'ye yani beşinci asra kadar uzatırlar. Muhtelif bahîsleri işlerken sıkca selef'e atıf yaptığımız için, onlar hakkında derli toplu kısaca bilgi vermede ve bazı açıklamalar kaydetmede fayda ve gerek görüyoruz.

Müslüman nesiller arasında selef'in mümtaz bir mevkii vardır. Dinî nasların tefsîr ve yorumunda onların görüşleri esastır ve bağlayıcıdır. Bu üstünlük ve imtiyazı onlara âyet ve hadîsler tanıdığı için, inkârı, istiskali, nazar-ı itibardan uzak tutulması mümkün değildir. Esâsen selef denen sahâbe, Tâbiîn ve Etbauttâbiîn nesilleri yakinen incelenecek olsa nasların tanıdığı takaddüm hakkına ziyâdesiyle layık oldukları görülür. Onların dini anlayışları farklı, dinin emirleri karşısındaki tavır ve teslimiyetleri farklı, dine hizmet hususundaki gayret ve fedâkarlıkları ise kıyas götürmeyecek kadar farklı ve başkadır.

Selef de kendi aralarında Sahâbe, Tâbiîn ve Etbauttâbiîn diye üç ayrı hiyerarşik tabakaya ayrılır. Bir evvelki tabaka, sonrakine nazaran daha mümtazdır ve tekaddüm hakkına sâhiptir. Sözgelimi, Ashâb'ın ittifak ettiği bir meselede Tâbiîn farklı bir fetva ileri süremez, keza onların ittifakına Etbauttabiîn muhalefet edemez. İhtilaflı meseleler ayrı. Selef nesillerinin imtiyazı Kur'ân ve hadîsten gelir dedik. Bilhassa Ashab'la ilgili pek çok âyet ve hadîs vârid olmuştur(1). İslâm âlimleri, hiçbir istisna yapmaksızın bütün Ashâb'ı tebric edip adâlet'ine hükmederken bu ayet ve hadîslere dayanırlar. Teferruâtı Ashâb'ın adaleti ile ilgili bahse bırakarak burada, Ashâb ve "onlara güzellikle tâbi olanlar"ı berâberce tebric eden bir ayet kaydedeceğiz.

وَالسَّبِقُونَ اَوّلَونَ مِنَ المُهَاجِرِينَ واَنْصَارِ والّذِينَ اتّبَعُوهُم بِاحْسَنٍ رَضِيَ اللّهُ عَنْهُم وَرَضُواً عَنْهُ واعّدّ لَهُمْ جَنّاتٍ تَجْرِي تَحْتَها اَنْهَارُ خَالدِينَ فِيَها ابداً ذلِكَ الْفَوْزُ العظِيم

Meali: "(İslâm'da) birinci dereceyi kazanan Muhâcirler ve Ensâr ile onlara "güzellikle tâbi olanlar" (var ya!) Allah onlardan râzî olmuştur. Onlar da Allah'tan râzı olmuşlardır. (Allah) bunlar için -kendileri içinde ebedî kalıcı olmak üzere- altlarından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte bu, en büyük bahtiyarlıktır." (Tevbe, 100)

Resul-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîslerinde selef daha sarîh olarak medar-ı bahs edilmiştir. Farklı şekillerde söylenmiş olan hadîs'in bir veçhi şöyledir: " خير امتي قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم" Ümmetimin en hayırlı olanları benim asrımda yaşayanlardır (Ashâb), sonra onları takip edenler (Tâbiîn), sonra da onları tâkip edenler (Etbauttâbiîn) gelir..."

Bu hadîs, hükmüyle amel edilmesi vâcib olan bir hadîstir, zira, Kettânî'nin, Nazmu'l-Mütenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtir'de belirttiği üzere Suyûtî, İbnu Hacer gibi hadîs ilminin üstadları, bu hadîsi tevâtüre nisbet etmişlerdir. Hadîs 13 farklı tarikten rivâyet edilmiştir.

Hadîsin, Buhari'de gelen bir veçhinde, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Sahâbe'den sonra iki asır mı, üç asır mı zikrettiği hususunda râvi şüpheye düşer. Ayrıca Ca'de İbnu Hübeyre ve Ebu Hüreyre (radıyallahu anhüma)'den gelen bazı rivâyetlerde Sahâbe'den sonra üç nesil zikredilmektedir. Böylece dördüncü asrı da buraya dahil etme imkânı doğmaktadır. Yine belirtelim ki, Abdullah İbnu Havâle'den yapılan bir rivâyette, Sahâbe'den sonra dört asır "hayırlı asırlar"a dâhil edilir(48).

Selef'in tesbitinde, ekseriyet itibâriyle ilk üç nesilde ittifak edilmiş ise de dördüncü ve beşinci asrı da dâhil edenlerin -delîl açısından- haklılıklarını göstermek iddialarında hevâlarına dayanmadıklarını belirtmek için bu son iki rivayete de dikkat çektik.

Bu tabakalar arasında hiyerarşi ve birinin diğerine üstünlüğü ve hatta, bunlardan mesela Ashâb'ın tekrar hiyerarşik bir kısım tabakalara ayrılmasında şu âyet-i kerîme esâs alınmıştır.

َ يَسْتَوىِ منكُم مَن انْفَقَ مِن قَبلِ الْفَتْح وقاتلَ اولئكَ
اعظَمُ درَجَةً من الّذِينَ انْفَقُوا مِن بعد وقاتلوا وَكُ
وعداللّهُ الحسْنَى واللّهُ بِما تَعمَلُونَ خَبيرٌ

"İçinizde fetihten evvel (Allah yolunda) harcayan ve muhârebe eden kimseler (diğerleriyle) bir olmaz. Onlar derece itibâriyle (fetihten) sonra harcayan ve muhârebe edenlerden daha büyüktür. Bununla berâber Allah (bu iki zümreden) her birine en güzel olanı (Cennet'i) vâdetti. Allah ne yaparsanız hakkıyla haberdârdır" (Hadîd, 10).

Burada hatıra gelebilecek bir soru, Sahâbe, Tâbiîn ve Etbauttâbîn tabakalarının birbirine efdaliyeti bir bütün olarak mı, yoksa ferd ferd mi? sorusudur.

Şartlara göre farklı hükümlere gidilebilirse de, cumhur, ferd ferd üstünlüğü esas almıştır. Ancak, yukarıda kaydedilen âyetin de ifâde ettiği üzere, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sağlığında bulunup O'nunla (aleyhissalâtu vesselâm) birlikte veya sağlığında emriyle savaşanlar, Allah yolunda harcıyanlar, faziletçe böyle olmayanlardan üstündürler. Zira onlar, müslümanların azınlıkta ve zaaf içinde bulundukları bir dönemde hizmet sunmuşlardır. Sebep olan, arkadan gelenlerin sevabına da iştirak edeceklerinden onlara fazîlette yetişmek mümkün değildir.

Selef'in üstünlüğü bir de nübüvvet nuruyla doğrudan temastan veya o hidâyet menbaına yakınlıktan ileri gelmektedir. Ashâb vâsıtasız o kaynağın menbaından feyz alıp tenevvür etmiştir. Tâbiîn ve Etbauttâbiîn ise, o kaynağı, zaman bulutu fazla kesafete boğmadan ikinci veya üçüncü perdenin gerisinden irtibat kurmuş, tenevvür etmiştir. Aradaki uzaklık çok değil azdır. Bu'diyetten ziyâde kurbiyet esastır.

Bu yakınlık onlarda, sonradan gelen müteahhirîn'de görülmeyecek bazı vasıfları hâkim kılmıştır. Selef deyince, her ferdini bu vasıflarla

muttasıf ve mümtaz kişiler olarak görmekteyiz. Bizce mezkur vasıflar dörttür:

1- Sünnete tam teslimiyet. Kur'ân-ı Kerîm'i anlamada, karşılarına çıkan meseleleri çözmede kılık-kıyafet, yeme-içme, günlük ömrünü tanzîm ve değerlendirme vs. her hususta ilk müracaat kaynağı, yegâne hakem sünnettir. Aralarındaki ittifak sünnete, ihtilâf sünnete, kavga varsa o da sünnete, sünneti anlayışlarına dayanır. Bir hadîsin tek kelime ve hatta tek harfinde düştüğü tereddüdü çözmek için günlerce, haftalarca süren meşakkat ve tehlikelerle dolu seyahatlere çıkacak kadar sünnete kıymet vermek, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın kavunu ne şekilde yediğine dair rivâyet bulamadığı için kavun yemekten vazgeçecek kadar sünnete bağlılık fetva ve görüşleri, arkadan gelen nesillerce mezheb olarak taklid edilecek olan kimselerde, sünnete olan bu teslimiyet, ziyâdesiyle ehemmiyetlidir.

2- Diyânet ve Takva: Dinin emirlerini şahsî hayatında tatbîk edip yaşamada da Selef temayüz eder. Bu noktada onları geçmek mümkün değildir. ister Sahâbe olsun ister Tâbiîn ve Etbauttâbiîn olsun namaz, oruç, Kur'ân-ı Kerimin'in tilaveti, tasadduk gibi dindarlığın tezâhürü olan her amelde onlar, günümüz insanının anlamakta acze düşecekleri derecede ileri tatbikat içerisindedirler. Bir ömür yatsı abdestiyle sabah namazı, her gecede veya birkaç günde bir Kur'ân hatmi, âhiret tasasıyla ağlamaktan gözlerin zayıflaması ve hattâ kör olması, bütün malını tasadduk, namaz kılmaktan derinin kemiğe yapışması, bütün namazların Câmide ve hatta ön safta edası... vs. önceki büyüklerin müşterek ve galip vasıflarıdır. Sonrakilerde bunlar nadir ferdlerde münferid vasıflar olarak rastlanır.

3- Hamiyet ve Gayret: Selef büyüklerinin müşterek bir vasfı, din için gösterdikleri yorulmak bilmez gayrettir. Hepsi dine hizmet etmek arzusuyla doludur. Bu gâyenin tahakkuku için her çeşit zahmete, meşakkate, sıkıntıya katlanmaya, gereken fedakârlığı göstermeye hazırdır. Bu ruh hali ferdlerden tabiî bir netîce olarak, beşeri takatin fevkinde gayret istemiştir, selef bu gayreti göstermekten çekinmemiştir. Mevki makamların tepilmesi; hizmet uğrunda dayak

ve hapsin, taltîf ve teşrîfe tercîhi; yarı aç yarı çıplak, yaya olarak yıllarca süren seyahatler; haftalarca sıcak bir lokmadan mahrûm ve satın aldığı balığı pişirme fırsatı bulamayarak kokuşma anında çig çiğ yiyecek kadar ilimle meşguliyet vs.

4- İhlas ve Samimiyet: Selef'in sonraki nesillerden ayrılan en mühim yönlerinden biri de bu. Dini anlamada peşin bir hükme sâhip değil. Allah ne diyor, ne istiyor, O'nu râzı edecek düşünce tavır ve amel nedir, hangisidir? Aradıkları bu. Bütün ilmî muktesabatları beşerî kapasiteleriyle aradıkları tek şey budur. Bir başka ifâdeyle, selef dönemi, İslâm'ın askeriyede, iktisadda, siyâsette, ilimde hâkim olduğu bir dönemdir. Ferdler üzerinde, düşüncelerde hâkimiyet kurmaya çalışan, gizli güçler yok, Batı tasallutu, gayr-ı İslâmî iradeyi hîle ve dalavereyle, zor ve kamçıyla düşüncelere, fikirlere, hayata hâkim kılmaya çalışan yerli müstebitler, zâlimler ve bunlar karşısında vicdanını satmış, fetva veren veya en azından susan ulemâ-ı sû yok. Selef, müteahhir devirlerde ve hususen zamanımızda olduğu gibi, kafasındaki bâtıla dinî bir kılıf bulmak için âyet ve hadîsi tedkîk etmiyor, düşünce ve tefekkürünü İslâm'a göre düzeltmek, yönlendirmek için ayetleri hadîsleri araştırıyor ve okuyordu.

Onun için onların görüşleri mûteberdir, isâbetlidir ve itimâda lâyıktır. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), ümmet içerisinde selef'in ihraz ettiği yüce makamı belirtmeye ehemmiyet vermiş ve birçok hadîsleriyle buna dikkatleri çekmiştir. Yukarıda kaydettiğimiz hadîs onlardan sâdece biridir. Bir başka hadîste bu ümmetin sonradan gelenlerinin (müteahhirun) önden gelenlerine (selef-i sâlih) dil uzatmasını kıyâmet alâmetleri arasında sayar. Başka bazı hadîslerde ilmin "küçükler" nezdinde aranması kıyâmet alameti olarak ifâde edilir. Başta İbnu'l-Mubarek, ulemâ buradaki "küçük"le kastedilenin, Ashâb ve diğer büyüklerin görüşünden ayrılıp kendi reyine tâbi olan kimse olduğunu belirtirler. Keza: "İlim büyükleriniz nezdinde oldukça hayır üzere devam edersiniz, ne zaman ilim küçüklerinizin eline geçerse küçükler büyükleri bozar" veya "İnsanlara ilim... çocuklar canibinden gelirse helâk olur"lar mealindeki ve benzeri rivâyetlerde "çocuk"tan murad hep selef yolunu terkeden, kendi hevâsına uyan kimse olarak yorumlanmıştır.

İbnu Abdilberr'in kaydettiği üzere, âlim kişi, hangi yaşta olursa olsun büyüktür. Büyükten rivayette bulunan küçük de, küçük değildir, büyüktür.

ALDANILAN BİR HUSUS:

Yukarıda kısacâ temas edilen âyet ve hadîslere dayanarak, İslâm ulemâsı Kur'ân ve hadîs'i anlamak ve yorumlamakta olsun, Kur'an ve hadîste bulunmayan yeni meseleleri çözmek için verilecek hükümlerde olsun önce Ashâb'ın sünnetine, orda yoksa Tâbiîn'e orda da yoksa Etbauttâbiîn'in sünnetine başvurmayı mühim bir prensip yapmıştır. Sözgelimi, Ashâb bir meselede ittifak etmişse, o meselenin dinî hükmü odur, bu değiştirilmez.

Çözümüne bu üç tabakada rastlanmayan meselede kıyas ve içtihâda başvurulur. Öncekiler tarafından halledilen meselede yeniden içtihâd yapmaya izin yoktur, yapılırsa itibâr edilmez.

İmam-ı Azam Hazretleri, söylediğimiz bu kaideyi te'yîden: "Bir mes'ele sahâbe tarafından açıklanmışsa ona uyarız. Değilse başkasına uymayız. Meseleyi çözmede onlar insansa biz de insanız, biz de çözeriz" mânâsında ifâdede bulunmuştur. Şimdilerde bâzı nâdânlar, İmam'ın bu sözünü delîl göstermek sûretiyle davranışlarının İslâma uygunluğunu sağladıktan sonra, Selef'in yolundan ayrılmak için "onlar insansa biz de insanız" diyorlar.

Şurası muhakkak ki, İslâm'ı, dileyen benimser, dileyen benimsemez. Buna kimsenin bir diyeceği yok. Ancak, kendi bâtıl inancına İslâm libası giydirmeye kalkar, haddini de tecâvüz ederek ümmet-i merhûmenin ondört asırdır gittiği cadde-i kübrâda gidenleri Batılılaşmış, bâtıllaşmış bir dille itham etmeye kalkarsa buna hakkı yoktur.

Yukarıda açıklandığı üzere, Tâbiîn'den olan bir âlim, Sahâbe'de bulmadığı bir meseleye çözüm bulacaktır. Yukarıdaki hiyerarşi sistemine göre, Tâbiîn'i bağlayan Sahâbe'dir. Şâyet Sahâbe, bir meselede fetva vermemiş ise Tâbiîn'den olan bir âlimi fetva vermekten alıkoyacak hiyerarşik bir makam yoktur. İmam-ı Azâm, Tâbiîn'den biridir. Öyle ise, Tâbiîn'den bir başkasının veya başkalarının fetvası onun üzerinde bir otoriteye sâhip değildir. Öyle

ise o söz, gayet yerindedir ve itiraz da mümkün değildir. Ancak Etbauttâbiîn'den birisi çıkıp da: "Sahabeye diyeceğimiz yok, ama ondan sonrakilere gelince, onlar insansa biz de insanız" diyemez, bu mümkün değildir. Çünkü müslümanların benimsediği hiyerarşiye göre arada Tâbiîn tabakası var. Onların bir meselede ittifak veya ihtilaf etme durumları Etbauttâbiîn ulemâsının tavrına müessirdir.

Durum böyle olunca, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın, en başta kaydettiğimiz hadîsin devamında Selef'ten sonra geleceğini bildirip "şâhidliği istenmeden şâhidlik (müslümanlar aleyhine ispiyonluk) yaparlar, ihânette bulunurlar itimâd edilmez, nezrederler yerine getirmezler, (gamsız-kadersizdirler) aralarında düşmanlık zuhur eder" diyerek tasvir ettiği şerîr nesillerden birinin bu sözü söylemeye hakkı yoktur, aksi takdirde cehâletini ve ihânetini ortaya koymuş olur.

Esâsen bu çeşit sözleri sarfedenler mezhep kaydını kaldırmak isteyenlerdir. Zira dört mezhebin dördü de tekevvününü selef devrinde tamamlamıştır. Selef devrinde hükme bağlanmayan meseleler için, her devrin uleması elbette çözüm hususunda yetkilidir. Hatta çözmeye mecburdur.

Buna hiç kimse itiraz edemez, yeter ki selefin koyduğu esaslardan ayrılmasın.

SELEFİYE

Yukarıda yapılan açıklama ışığında selefiye tabiri üzerinde durmak istiyoruz. Çünkü bu tâbirin zaman zaman suistimal edilip menfî maksatlara âlet edildiğine şâhit olmaktayız. Yukarıda temas ettiğimiz mezhep düşmanları, din-i mübîn-i İslâm'ı 1500 yıllık mihrakından çıkararak arzîleştirmek, laisize edebilmek için, dindarları bile aldatma planlarına girişmişlerdir. Bunu da, dindarlarca sevilen sayılan selef i sâlihîn büyüklerinin gittikleri yolu, bir kısım tahrîf ve muğâlatalarla işlerine gelen şekilde yorumlayarak kendi bâtıl yollarının paraleline getirip, bu yola "selefiye" demek, sonrada "bizim yolumuz selefiye yoludur", "selefiye mezhebini benimsemişiz" şeklinde iddiaya kalkarak yapıyorlar.

Aslında bu kimselerin selef'le, selefiye ile hiçbir ilgileri yoktur. Selef, yukarıda belirtildiği üzere Kur'ân ve sünneti esas alan, herşeyini ona göre tanzîm eden, İslâmı en küçük âdâbına kadar elinden geldikçe yaşayan, İslâma hizmet için herşeyini ortaya koyan insanlardır.

Bugünün selefiye iddiacıları ise, bir kısım mugâlata ile, selefi aradan çıkarma gayretinden başka bir şey gütmüyorlar. Zira "Biz de selef gibi dini doğrudan kaynağından öğreneceğiz" iddiasının altında eimme-i müctehidîn denen selef büyüklerini aradan çıkarma gâyesi yatmaktadır. Çünkü zaman içinde zuhur eden ve edecek ihtiyaçları, Kur'ân ve hadîsten çıkarmada, muhtaç olunan temel prensipleri -Kur'ân ve hadîsin ruhuna uygun olarak- selef uleması tedvîn ve tanzîm etmiştir. İslâm ümmeti selefe bağlı kaldıkça, Kur'ân ve hadîsi anlamada, zâten Kur'ân ve hadîsten çıkarılmış olan bu esaslara başvurdukça din semâvîlik, ilâhîlik vasfını koruyacaktır. Şu halde, İslâm'ın hıristiyanlık ve yahudilikte olduğu gibi, arzîleştirilmesi, beşerileştirilmesi, istenen meselesinin isteyenin istediği zaman değiştirebileceği bir hâle getirebilmesi için selefe müracaat mekanizmasının, metodunun kaldırılması lâzımdır.

Çoğu kere kâili, imamı bilinmeyen mugâlatalarla ve sâdece suiniyet sâhiplerinin başvurduğu dedikodu faaliyetleriyle sinsi düşmanın yapmak istediği budur.

Kelamî bahislerde geçen gerçek selefiye mezhebi tâbirine gelince, bu, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîslerde gelen bir kısım müteşâbih ifâdelerin anlaşılmasında takîp edilen yolla ilgili bir tâbirdir. Zira bu meselede selefle müteahhir ulema arasında bâzı farklar var. Selef, Kur'ân ve hadîse olan bağlılığı sebebiyle, o çeşit ifâdelerin izâhında Kur'ân ve hadîste bulabildiği açıklayıcı ifâdelerle yetinip, aklî-beşerî izahtan kaçındığı halde müteahhir ulema, ihtiyacın ilcaat ve zorlamasıyla bâzı aklî açıklamalar getirmişlerdir. Müteahhir ulemayı buna mecbur eden husus da sözkonusu müteşâbih nassların(3) -Kur'ân-ı Kerîm'in ifâdesiyle- kalplerinde eğrilik bulunanlar tarafından suiniyete alet edilmesi, İslâm'ın reddedeceği şekillerde te'vîle yeltenmeleridir(4).

Öyle ise, temel nokta-i nazarları bu şekilde açıkladığımız selefiye mezhebi hakkında, Osmanlıların son zamanında yetişmiş ve Cumhuriyet döneminin başlarını da idrak etmiş olan tanınmış

kelamcılarımızdan İsmail Hakkı İzmirli merhumun bir açıklamasını aynen iktibas edeceğiz.

"Vücud-u Bâri'ye arzî ve semâvi cisimlerin aksamiyle istidlâl edip taammuku (derinleşmeyi) terketmek; diğer tâbirle nizâ'ı mucip (ihtilafı gerektiren) ve halli müşkil olan bir takım meseleler ile uğraşmamak, ancak Kur'ân-ı Mübîn'in irâe eylediği (gösterdiği) veçhile, aklî ve naklî delillerle iman akîdelerini isbat eylemek tarîkidir ki, tarîk-i eslem (en sağlam yol) budur.

Selefiye tarîki yedi esasa dayanır: 1- Takdîs, 2- Tasdîk, 3- İtirâfı acz, 4- Sükût, 5- İmsâk, 6- Keff, 7- Ehl-i mârifeti teslîm.

1- TAKDÎS: Cenâb-ı Bâri'yi, celâl ve azametine layık olmayan şeyden tenzîh etmektir.

2- TASDÎK: Kur'an'la Sünnet'te vârid olan ilâhî isim ve sıfatların celâl ve Kemal-i Barî'ye layık bir mânası olduğunu cezm edip, Cenâb-ı Hakk nefs-i sübhânisini ve Resul-i Zişân, Cenâb-ı Hakk'ı nasıl vasfetmiş ise, murad olan mânanın velevki hakikatına vakıf olmasın, öylece iman etmektir.

3- İTİRAF-I ACZ: Müteşâbihât'da murâd ve ilâhî maksada vüsulde aczini itiraf etmektir.

4- SÜKÛT: Câhil ise, umûr-i müteşâbihe'yi sormamak, âlim ise (sorulunca) ona cevap vermemektir. Çünkü, câhil sormakla akîdesini tehlikeye sokar, âlim de ona cevap vermekle şüphe kapısını açar, bidat'i kolaylaştırır. Avam, umur-u müteşâbeheyi sorarsa ondan menolunur. Nitekim Resul-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm), kader meselesine dalan Ashâb'ı menetmişlerdi. Hz. Ömer de "Rahmân (olan Allah) arş üzerine istiva etmiştir. (Tâ-ha, 5) mealindeki âyetin mânâsını soran Subeyg-ı Mısrî'yi Basra'ya nefyetmişti (sürmüştü)...

Filvaki Usul-i dinden olan ahkâm hakkında söz söylemek, münâzara etmek câizdir. Ancak muhatap, anlamadan âciz olur ise, dalâlete düşmemek için "İnsanlara anlıyacağı şeyleri söyleyin" kavline uyularak bâzı hususâtı bildirmemek câiz olur.

5- İMSAK: Nassları zâhir olmayan mânalarına sarfetmekten, nususta aklı veya zevki hakem kılmak suretiyle tasarruf eylemekten kısas-ı te'vîl'den çekinmektir.

6- KEFF (SAKINMAK): Kalbin fesâdına sebep olmamak için ta'mîki (derinleştirilmesi, dalınması) memnu olan umûru kalben de tefekkür etmemektir.

7- EHL-İ MARİFETİ TESLÎM: "Âli mebhaslar (yüce meseleler) Nebiyy-i Zişân(aleyhissalâtu vesselâm)'a ve Ashâb-ı güzîn (radıyallahu anhüm ecmaîn)'ine hafî (gizli) değildir. Şu kadar ki, bu bahislerle uğraşmak muzur olduğu için menolunmuştur" demektir".

İsmail Hakkı İzmirli, Selefiye nazariyelerini şu şekilde hülâsa eder: "1- Nazar-ı aklî (aklî muhâkeme), mesnûn olmak şartıyla me'murun bihtir(5).

Ayât-ı Mahlûka-i ilâhiyye demek olan edilleye, masnuât ve meknunâta (gaybî umûr) nazar, Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'in haber verdiği ilmi muktazi olan nazar-ı sünnete muvafıktır, evâmir-i şerriyyedendir.

Ehl-i enzar olan mütekellimîn ve felâsife indinde alelıtlak nazara itimad olunur.

Mücerret ilmi muktezî nazar, nasıl olur ise olsun, edilleye nazar mütekellimîn ve felâsife tarîkleridir. Selefiyenin nazarı ehas (daha hususî), ehl-i enzâr'ın (akılla hareket edenlerin) nazarı eamdır. selefiyece nusûsu takrir eden, nusûsun mehâsinini izah eden, nusûsu tefsîr eden nusûsun delâleti cihetini bildiren, ispat tarîkini kolaylaştıran nazarlar mesnundur. Te'vîle veya redde müeddi olan (ulaşan), ilâhî sıfat ve fiillerin ta'tilini (ibtalini) mutazammın olan (gerektiren) nazarlar mesnûn değildir. Ehl-i enzârın kabul ettikleri nazarlarda mesnun olmayan bu gibi nazarlar da vardır.

2- Ancak edille-i Şer'iyye matluptur: Cenâb-ı Hakk'ın mahbubu, marzisi (istediği şey) maksûdu uğrundaki irâde, Resul-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'ın getirdiği irâde taleb olunur. Ancak Cenâb-ı Hakk'a ibâdeti irâde maksud olur.

İrâdenin medârı ancak bir tek olan Allah'a ibâdeti, meşru veçhile ibadeti dilemek üzeredir.

Mutasavvife alelıtlak irâdeyi iltizam etmekle selefiyyeden ayrılmış olur. Buna mebni muttasavvifa tarîkinde mesnun olmayan irâde, ibâdât-ı bida'iyye (bid'at olan ibâdetler) bulunur. Nitekim mütekellimîn tarîkinde itikâdât-ı bida'iyye (bid'at itikadlar) bulunur.

3- Nusus'ta vârid olan Esma-i Hüsna sıfat-ı celîle-i sübhâniyye nusûsta olduğu gibi şân-ı Bâri'ye layık bir surette ispat olunduğu gibi alâ vechi't-tafsîl (teferruatlı olarak) ispat olunur. Şân-ı Bâri'ye layık olmıyan teşbîh ve temsîl icmâlen nefy olunur. Sıfât-ı ilâhiyye mahlûkun sıfatına benzemez, keyfiyeti tâyin olunmaz. İlahî sıfatlarda te'vîl de olunmaz, tahrîf de. Hayat, ilim, kudret, irâde, semi, basar, kelam nasıl zâtî sıfatlardan ise " vech, yed, ayn" da zâtî sıfatlardandır. Halkı ihya, imâte, terzîk, avf, ukubet nasıl meşiyyet ve kudretin taalluk ettiği fiilî sıfatlardan ise, istiva, nüzûl, muhyî de öylece fiilî sıfatlardandır. Her iki nevi sıfat, zâtî ve fiilî sıfatlar Allah ile kâimdir. Allah dâim mütekellim, dâim fâildir.

Eş'ariyye meşiyyet ve kudrete talluk eden fiilî sıfatları, Cühemiyye ve Mu'tezile her iki nevi sıfatı inkâr ederler, Allah ile kâim olduğunu kabul etmezler. Mutezile esmayı ispat ettiği halde, hâlis Cühemiyye onu da inkâr eder.

Esmâ-i ilâhiyyenin tevkîfi (vahiyle bildirilmiş) olup olmaması muhtelefun fih'tir (ihtilaflı). Tevkif taraftarlarınca, şer'î naslarda vârid olmayan esma, Cenâb-ı Hakk'a ispât olunmaz, diğerlerince naksı îhâm etmiyen (noksanlık vehmine düşürmeyen) bir mânaya adelâlet eden esma ispat olunur.

Cühemmiye, Cenâb-ı Hakk'ı, ancak selbî sıfatlarla tavsif eder. Bunun mahzuru pek büyüktür. Çünkü mâdum da selbî sıfat ile tavsîf oluna geldiğinden Cenâb-ı Hakk ile mâdum arasında bir fark kalmaz.

Esma ve sıfat-ı ilâhiyye (ilâhi isim ve sıfatlar) mahlûkun esma ve sıfatına hiçbir veçhile müşâbih ve mümâsil olmayıp zât-ı Bâri'ye lâyıkı veçhile ispat olunur. Zatın keyfiyyeti mâlum olmadığı gibi sıfatın keyfiyeti de mâlum değildir. Keyfiyetten sual Bid'attir. "Allah'ın ilim, kuvvet, rahmet, kelam, muhabbet, rıza, istivâsı yoktur" diyen

Muattıla'dan, "İlmi benim ilmim gibidir, kuvveti de benim kuvvetim gibidir... ilâahir" diyen müşebbihe'dendir. Bu sıfatları mahlûka mümâsil sıfat kılan Mümessile'dendir.

"Hülâsa ispat, tekyîf ve temsîlsiz, tenzîh tahrîf ve tatîlsiz olur."

4- Nususun (nassların) zâhiri, Cenâb-ı Bâri'ye layık olan mâna maksuttur. Nusus mücerret rey ve nazarla te'vîl olunmaz.

"Mütekellimîn indinde nusus rey ve nazar ile te'vîl olunur. "Muttasavvıfa indinde zâhir nusûs ile bâtın nusûs maksuttur.

"Batıniyye indinde olacak bâtın nusûsu maksuttur.

5- Vücûdu Bâri hususunda edille-i Kur'an umdedir. Hudûs (eşyanın sonradan olması) delili, hikmet delili gibi.."

"Hikmet delili, iki aslı muhtevîdir:

l- Bütün mevcudat vücûd-u insana muvaffıktır, 2- Bu muvâfakat bizzarure bir fâil-i kâsıd tarafından bilittifak (tesadüfen) değil, bilkasd sâdırdır. Azayı beden hayata eşcâr ve hayvan da muhîtine uygundur.

"Hudûs delili de iki aslı mutazammındır: 1) Bu mevcudat ihtira olunmuştur (yaratılmıştır), hâdistir (sonradan olandır) 2) Her bir hâdise'ye bir muhdis (yâpan), ihtira olunan her şeye ihtira edici lâzımdır.

"Hülâsa eşyâdaki bu intizam ve tevâfuk hakîm ve habîr olan bir Zât-ı Ecel A'lâ'ya delalet eder. Şu muhtereât'ın (yapılmışların) da bir hâlıkı, bir muhteri'i vardır. Bu da bizzarure mâlumdur.

"Kur'an-ı Mübîn delîli hem yakînîdir, hemde mukaddimât-ı kalîleye mebnîdir. Netâyici de bittabi daha yakindir."

Selefiyye mezhebi müstakil ve müttehid bir mezheptir. Ancak icmal ve tafsîl itibâriyle iki neve ayrılabilir. Mütekaddimîn-i selefiyye icmâl ile iktifa ettikleri halde müteahhirîn-i selefiyye tafsîle itina etmişlerdir.

Selefiye mezhebi üzere marûf olan eser, İmam-ı Hümâm Ebû Hanîfe'nin Fıkh-ı Ekber'idir. Tafsîle itina edenlerin başında Şeyhülislam İbnu Teymiyye bulunuyor.

Selefiyye'nin hepsi ehl-i Sünnet-i hassadır, kudemâ-yı Hanefiyye selefiyyedir. Kudlemâyı Mâlikiyye ve Şâfi'iyye de selefiyyedir. Hanâbile'nin çoğu selefiyyedir. Eime-i metbû'în tamamıyla selefiye'dir. İmam Ahmet mütekellimînin vazettiği edille ile ehl-i bid'atı reddetmeyi kerîh görürdü. Bu hususta pek ziyâde mübâlağa ederdi. Cumhur-ı Hanâbile bu yola sülük ettiler. Eş'ariyye ve Mâturidiyye gibi ilmi kelam ile mutevağğil olmadılar. Ehl-i bid'at-ı akval-i selef, Kitap ve Sünnet ile redder oldular.

Selefiyye mezhebinin daimi hayatı vardır. Her asırda ehl-i İslâmdan mümtaz bir sınıf, enfa-i ulum ile ulûm-i fıkhiyye ve ilmi tevhîd ve Hadîs ile iktifa edip nızâı mucib ve halli müşkil olan mesâil-i nazariyyeye rağbet eylemez. Mezâil-i âliyeyi, nusûsu şerriyenin beyânı veçhiyle şerk ve şüpheden âri olarak kabul eder. Selefiyyenin mesâili veçhen minel-vücûh değişmez. Yalnız vesâil demek olan delâil teceddüd edebilir.

"Felsefe-i cedîde, ulûm-ı asriyye selefiyye'nin usul ve mesâiline hâiz-i te'sîr olmaz. Selefiyye mezhebi gıda, mütekellimin'in mezhebi devâ menzilesindendir."

Muğalatıcıların samimiyetsizliğini göstermek için son olarak şu noktaya dikkat çekmek istiyoruz: Görüldüğü üzere, selefiyye mezhebi, itikadî ve gaybi meselelerin izahında bir tarz bir nokta-i nazar, hususî bir felsefe olduğu halde günümüzün selefiye iddiacıları, amelî meselelerde selefiyecilik yapmaktadırlar.

---

1) Şu ayetler görülebilir: Âl-i İmran, 110; Bakara, 143; Feth, 18; Tevbe, 100; Enfal, 64; Haşr, 8-10.
2) İbnu Hubeyre ve Abdullah İbnu Havâle hadîslerinin de sahîh olduğu Heysemî tarafından belirtilir. Ancak İbnu Hubeyre'nin sahâbe olup olmadığı münâkaşa edilmiştir.
3) Sıkça geçecek olan nass kelimesinin cemi (çoğula) nusus'dur. Kur'ân ve hadiste gelen beyanlara denir, âyet ve hadîs demektir.
4) Müteşâbiheyi aklî izahlara tâbi tutulması hususunda selef devrinde ciddi bir ihtiyaç olsa herhalde aynı işi onlar da yapardı. Onların tarzında teslimiyete dayanan nesillerin hakim olduğu

devirlerde cemiyetin tamamına yakın büyük çoğunluğu tatmin eden açıklamalar, itikâdî fitnelerin yaygınlık kazandığı sonraki zamanlarda tesirsiz kalıp, müteşâbihât'ın bâtıl bir şekilde yorumlanarak istismar edilmesi karşısında hamiyet-i diniye sâhibi âlimler kelâmî, felsefi,"aklî" açıklamalar yapmışlardır. Aslında gâyede bir sapma sözkonusu değildir. Meselâ Kur'ân'da geçen "yedullah = Allah'ın eli" tâbiri hakkında selef: "Bundan muradı Allah bilir" deyip yoruma gitmezken, müteahhir ulema: "Bundan murad Allah'ın kudretidir, çünkü "el" kudreti'i temsil eder" demiştir. Bu açıklamanın yapılmasına, bu çeşit Kur'âni tabirlere dayanarak Allah'ı -diğer dinlerdeki gibi- insana benzetmeye çalışan Müşebbihe denen sapık mezhep sebep olmuştur.
5) Bu bahsin anlaşılması için, lügat olarak bakmak mânasına gelen nazar kelimesinin burada aklî muhâkeme manasına geldiği bilinmelidir. Keza mesnûn da sünnete uygun demektir.

KÜLTÜR-İSLÂM

Günümüzde, Batı'dan gelerek müslümanların dillerine giren bazı mefhumlar vardır ki, yerli kültürde İslâmî karşılıklarını bulmak bile zor ve hattâ imkansızdır. Medenî, gayr-ı medenî tabirleri gibi. Bu mefhumların İslâmî ıstılahta muadilini bulmak mümkün değildir.

Kültür kelimesini de tam olarak karşılayan bir tâbire rastlayamayız. Sözgelimi, dilimizde kültürün karşılığı olarak hars kelimesi, lügat açısından gerçekten ekim, ziraat mânasını taşımakta ise de, târih boyu beşerî müktesebât, bilgi, mârifet mânalarına hiç kullanılmamıştır. Bizzat Kur'an-ı Kerîm'de birçok defa geçen bu kelime hep "ekim", "tarla" mânasına gelmiştir. Kültür mânasındaki kullanış hem yenidir ve hem de muhtemelen sâdece Türkçe'de mevcuttur ve ilk defa olarak da Ziya Gökalp tarafından kullanılmıştır. Araplar bugünkü kültür mefhumunu "sekâfe" kelimesiyle karşılarlar ve aslında bu kullanış da yenidir. Sözgelimi, zamanımızda tanzîm edilen el-Müncid adlı lügatte sekâfe kelimesine "ilimler, fenler ve edebiyatta hâkimiyet" diye kültür mânâsı da verilirken, hicrî yedinci asırda (v. 711) yaşamış olan İbnu Manzûr'un "Lisânu'l-Arab" adlı lügatinde "hazâkat, anlayış, sür'atli fehim" mânâsında açıklanmıştır. Hadîslerde kelimenin bu mânâda kullanıldığı görülür. Meselâ, Hz.

Aişe, hicretle alâkalı rivâyette kardeşi Abdullah'ı tasvîr ederken "O, genç, anlayışlı ve sakîf bir oğlandı" der. İbnu Hacer, kelimeyi hâzık diye açıklar. Kelime en-Nihâye'de de: "Kendisine muhtaç olunan şeyde kesin mârifet sâhibi olan" diye açıklanır.

Kültür kelimesinin Arab dilinde bugünkü karşılığı olan sekâfe kelimesi târihen bu mânâda kullanılmamış ise de, belli bir ölçüde kültürlü mânâsına kâtib kelimesinin kullanıldığı söylenebilir. Nitekim ümmî kelimesini inceleyince, bunun mukaabili olarak kâtib kelimesinin bizzat hadîslerde kullanılmış olduğunu görürüz.

Bir Arab müellifinin açıklamasına bakılırsa, edeb kelimesi de Arabların "medenî terakkîsine" tâbi olarak mânâ ve kullanışında istihâle geçirerek zamanımızda tam "kültür" mânâsını kazanmıştır. Açıklamaya göre:

1- Câhiliye devrinde âdib halk için yemek dâveti çıkaran kimsedir ve me'dübe, ziyâfet yemeği demektir.

2- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîslerinde terbiye etmek tehzîb, ahlâkı güzelleştirmek mânâsına kullanılmıştır.

3- Emeviler devrinde edeb, ilim mânâsını kazanır ve muallim mânâsında müeddib kelimesi kullanılır.

4- Abbâsîler zamanında kelimeye nazm, nesir nev'inden her çeşit (ahlâkî, siyâsî, sözler, nasîhatlar, ata sözleri vs.) edebî sözler mânâsı kazandırılır.

5- Bugün (Fransızca literature kelimesinin karşılığı olarak) edebiyât mânâsında kullanılarak mevzûsu, üslûbu ne olursa olsun bir dilde yazılan her şey, akıl ve şuurun ortaya koyduğu her şey mânâsına kullanılmaktadır.

SÜNNET: Üzerinde durduğumuz kültür kelimesini, İslâm'da en ziyade karşılayan tâbirin "sünnet" ve sünnet mefhumunu ifade eden diğer tâbirler olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple sünnet kelimesi üzerine biraz açıklama yapacağız.

Sünnet, lügat açısından "yol" mânâsına gelir, iyi ve kötü her ikisi için de kullanılır. Istılah olarak, Kur'ân'dan sonra dinin ikinci kaynağına

denir. İslâm cemaatini diğer cemaatlerden ayıran husûs, sâdece imân değildir. İmân temel ve vazgeçilmez şart olmakla berâber bunu tamamlayan ve bir nevi imânının hârici tezâhürlerinden olan davranışlar vardır. Bunlara sünnet denir. Sünnet, umûmiyetle Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından yapılmış olan ameller, söylenen sözlerdir. Ancak, bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le doğrudan ilgisi olmamakla beraber, ilk devir müslümanları tarafından benimsenmiş olan bir kısım amellere ve sözlere de sünnet denmiştir. Kelimenin böyle şümullü bir mânâ taşıması sebebiyle iltibasları önlemek maksadıyla âlimler ayırt edici tâbirler kullanırlar: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den vâki olan söz ve amellere merfû sünnet, Sahâbe'den vâki olan söz ve amellere mevkûf sünnet, Tâbiîn ve Etbauttâbiîn'den vâki olan söz ve amellere de maktû sünnet denir. Bu açıdan, sözgelimi, Hz. Ömer zamanında hicrî takvimin vaz'ı, devlet divanlarının tutulması, ümmetin bir kıraate sevki gibi hususlar hep "sünnet" tâbiriyle ifâde edilir. Hülâsa sünnet, geniş mânâsıyla ilk devir (selef müslümanlarınca benimsenerek dine kazandırılan ameller, değerler, eşkaller mânâsına gelmektedir.

Sünnet, her hal ü kârda insanlarca yapılacak, yapılırken pek çok tarz ve şekilde yapılma imkân ve ihtimâli olan davranışlara tek bir şekil vererek cemaati teşkil eden ferdler arasında birlik sağlar. Misâl olarak yemek yemeyi ele alalım. Her insanın başvuracağı bu fiil, bir gündeki öyün sayısı, her öyündeki çeşit ve miktar, yemekte oturuş tarzı, çiğ, pişmiş, yanık, sıcak, soğuk yemek, yenmemesi gereken şeyler, sağ veya sol elle yemek gibi pek çok mes'elelerde çeşitli tarzlar hatıra gelebilir. Sünnet bu mes'elelerin her birinde pek çok ihtimallerden bir tanesini tavsiye eder. Böylece aynı sünnete uyan ferdler cemiyette birlik içerisinde olurlar.

Sünnetin sağladığı birlik âdâb-ı muâşeret, kıyâfet, ahlâk kaideleri gibi hususlarda daha çok ehemmiyet taşır. Şu halde cemiyetteki müşterek değerler manzumesi manasında kullanılan "kültür" kelimesini İslâm'da büyük ölçüde "sünnet" kelimesi karşılar. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in

فَمنْ رَغبَ عن سنّتى فليس منّى

"Benim sünnetimi beğenmeyen benden değildir" veya:

فَمَن لم يعملْ بسُنّتِى فليس منّي

"Benim sünnetimle amel etmeyen benden değildir" gibi sözlerindeki sünnet kelimesi bu manada kullanılmıştır. Mâna şöyledir: "İslâm ümmetinin gittiği yoldan gitmeyen, onun dinini beğenmeyen, ona zıd düşen bir yolu benimseyen bizden değildir."

Şârihler de hadîsi böyle anlarlar ve herhangi bir te'vîl ve mâzeretle sünneti terkedenin dinden çıkmayacağını, fakat sünnetin zıddı olan amelin üstün olduğuna inanarak sünneti terkederse bunun bir nevi küfür olacağını belirtirler. Zira böyle bir inanç en azından içtimâî, birliği bozmaya müncer olacaktır. Hattâ farzın karşılığı olan "sünnet"in bu cihetten ehemmiyetini teyid eden ve ümmeti "sünnet" etrafında, ısrarla kenetlenmeye teşvik eden rivâyetler mevcuttur:

أنّ اوّلَ ذهَابِ الدّينِ تركُ السنّة يذهبُ الدّينُ سنّة سنّةً كمَا يذْهبُ الحَبْلُ قُوّةً قُوّةً

"Dinin elden gidişi sünnetin terkiyle başlar. Bir halat iplik iplik ortadan kalktığı gibi, din de sünnetlerin birer birer terkiyle ortadan kalkar".

Nitekim bir cemiyet, millî değerlerini birer birer terkedecek olsa, kendisine, diğer cemiyetlerden ayrı müstakil millî şahsiyet veren şeylerden geriye ne kalır?

Şu halde hadîslerde geçen "sünnet" ve "din" tâbirleri çoğu kere "kültür" ve "medeniyet" manalarında kullanılmıştır. Sünneti terk, belli bir ölçüde "İslâm kültürünü terk" dinden çıkma da "İslâm medeniyetinde çıkma" manasına gelmektedir.

Bizden Olan-Bizden Olmayan: Hadîslerde tefrîk ifade eden mühim tâbirlerden biri budur. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu tâbiri "kâfirler ve müşrikler" hakkında kullanmış değildir. Onların "bizden" olmadığı zâten bilinen açık bir husustur. Bu tehdîdi, daha çok İslâmî yaşayış ve telâkkinin nihâî hududlarını göstermek, bu hududları taşma noktasında bulunan tehlikeli sınırları belirtmek için kullanmıştır.

Bir başka ifade ile, İslâm cemaatinin husûsiyetini teşkîl eden, onun başka cemaatlerden temyîz ve tefrîkini sağlayacak olan hârici tezâhürler mevzûunda bu tâbir kullanılmıştır. Bu tâbirle, beşer kültüründe yer eden ümmetî değerler'in veya ümmet fertleri arasında imânî birliği takviye edip sağlamlaştıracak bir kısım müşterek değerlerin muhâfazası düşünülmüştür.

Bu hususun anlaşılması için şu hâdisleri dikkatle okuyalım.

"Bizim dışımızdakilere benzeyenler yahûdilere, hıristiyanlara benzeyenler bizden değildir..."

"Yağma yapan veya soyan veya soyguna tevessül eden bizden değildir".

"Erkeklerden kadınlara benzeyenler, kadınlardan erkeklere benzeyenler bizden değildir".

"Uğursuzluğa inanan, (müracaatı üzerine) kendisi için uğursuzluk çıkarılan, kehânete inanan, kendisine kehânette bulunulan (kâhine baş vuran); sihir yapan, sihir yaptıran bizden değildir."

"İnsanları iğdiş eden, kendisini iğdiş ettiren bizden değildir..."
"Asabiyete (kavmiyetçiliğe) çağıran, bu yolda savaşan, ölen bizden değildir."

"Musîbete uğrayınca bağırıp çağıran, saçını başını yolan, elbisesini yırtan bizden değildir".

"Bizden başkasının sünneti ile amel eden bizden değildir".

"Mâtem için suratını döven, üstünü, başını yırtan, câhiliye çığlığıyla çığlık atan bizden değildir".

"Küçüklerimize merhamet, büyüklerimize hürmet etmeyen emr-i bil-marûf ve nehy-i ani'l-münker'de bulunmayan bizden değildir" vs.

Bu çeşit hadîsleri, hüküm açısından değerlendiren âlimler maksadın bu yasakları işleyenleri tekfir etmek olmayıp, nehyi takviye etmek olduğunu belirtirler. Bunların haramlığı reddedilmeyip, yapılmasının cevâzına kesinlikle hükmedilmediği müddetçe fâili tekfir edilmez.

Korunması gereken "Ümmetî kültür" değerleri, her seferinde "benden değil" veya "bizden değil" gibi tâbirlerle ifâde edilmez. Allah'ın "lânet"ine,"gadab"ına nisbet etmek "şeytan"a nisbet etmek, "eski milletler"e nisbet etmek, "yabancı milletler"e nisbet etmek gibi çeşitli üslublara da yer verilmiştir. Hadîslerde bol miktarda örnekleri olan bu hususa birer örnek kaydedip geçeceğiz.

"Peruk (takma saç) takma işini yapana da, peruk taktırana da Allah lânet etsin."

"Sağ elinizle yiyin, sağ elinizle için, sağ elinizle alın, sağ elinizle verin, zira sol eliyle yiyen, sol eliyle içen, sol eliyle alıp sol eliyle veren şeytandır."

"Sizden önce gelip geçenlerden bir adam, hoşuna giden bir elbise giymiş ve gurura kapılmıştı. Allah onu yerin dibine batırdı. Kıyâmete kadar orada sarsılarak azab çekecek.

"Kim bir yabancı millete benzerse, o, onlardandır" veya "Bizden başkasına benzeyen bizden değildir".

Hadîste gelen bu beyanlardan çıkarılacak netice şudur: İmândan çıkarıp küfre götüren her şey bizi medeniyetten çıkarmakta, sünnetin terkine veya sünnete muhâlefete götüren her şey "ümmetî kültür"den koparmaktadır.

BİD'AT:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîslerindeki "kültür" mefhumunu daha mükemmel, daha bütün bir şekilde kavramamıza yardım edecek mühim tâbirlerden biri de "bid'at" kelimesidir.

Bid'at lügatte "daha önce bir örneğine rastlanmaksızın yapılan -iyi veya kötü- her yeni şey" manasına gelmektedir. Din kemâlini bulduktan sonra, (onu uzak veya yakından ilgilendirmek üzere) vazedilen (konan) her bir yeni şeye şer'i örfde bid'at denmektedir. İslâm âlimlerinin, ilgili bahislerde, "bid'at"a verdikleri -hadîslerin tedvini (yani kitap hâline konulması), tefsir, kelâm vs. ilimlerin tedvîni, eski Yunan hikemiyatından tercümeler, kelâmî mezheplerin çıkışı, batıl fikirleri çürütücü kitapların te'lifi, ribât ve medreselerin inşası gibi

örneklere bakınca, bu tâbirle, ister cemiyetin tabiî gelişmesinin sonucu bir ihtiyâca mebnî olarak, isterse taklid ve teşebbüh yoluyla zaruret olmaksızın cemiyette zuhur eden her şeyin ifade edildiği görülür. Bu bir fikir, bir müessese, bir davranış şekli veya bir teknik, bir eşya olabilir, yani, ortaya çıkan her yeni şey. Nevevî'nin tarifiyle, dinî açıdan bid'at: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde bulunmayan bir şeyin bilâhare ihdâsı, ortaya konmasıdır". Bir başka ifadeyle, ümmetin kültür hamûlesine Hz. Peygamber (aleyhisselâtu vesselâm)'den sonra girmiş bulunan iyi veya kötü her çeşit müktesebâtdır.

Anlaşıldığı üzere, şe'ninde terakkî bulunan içtimâî heyet için bu umumî manada bid'at kaçınılmaz bir durumdur.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den vârid olan:

مَن احدّثَ في امْرِنا هذا ما ليسَ منهُ فهُو ردّ

"Bu dinde olmayan bir şeyi ihdâs eden kimse bilsin ki o, merdûddur."

مَن عَملَ عَمً ليسَ عليهِ امرُنا فَهوَ ردّ

"Kim dinimize muvâfık düşmeyen bir amelde bulunursa bilsin ki, o merdûddur."

اَ وإيّاكُم ومُحدثاتِ اُمُورِ فإنّ شَرّ اُمُور محدَثَاتُهَا وَكلّ محدثةٍ بِدْعَة وكلّ بدْعَة ضَلَةً

"Sonradan çıkan şeylerden kaçının, zira, en fena şey sonradan çıkan şeydir, her sonradan çıkan şey, bid'attir, her bid'at ise dalâlettir" gibi muhtelif hadîsler, herhangi bir kayda yer vermeksizin "bid'at"ı alelıtlak reddeder. Ancak, bu babta gelen başka ifâdeleri de göz önüne alan İslâm âlimleri, onu, "iyi" ve "kötü" olmak üzere ikiye ayırmıştır.

Bazıları ise, yine aynı neticeye ulaşmakla birlikte, daha da teferruâta inerek bid'atı, "vâcib, mendûb, haram, mekrûh ve mübah" olmak üzere beşe ayırmıştır (1). İmâm Şâfiî, "dalâlet" olarak ifâde ettiği kötü bid'ayı: "Kitap, sünnet, eser veya icmâya muhâlif olarak ihdâs edilen

şey" olarak, kötü olmayan bid'ayı da bu sayılanlardan herhangi birine muhâlif olmaksızın sonradan ihdas edilen hayırlı şey olarak açıklar. İbnu Hacer, şeriatçe, müstahsen addedilen bir sınıfa sokulabilen her bid'anın "iyi"; kabih addedilen bir sınıfa sokulabilen her bid'anın "kötü", bunlar dışında kalanların da "mübah" olacaklarını belirtir.

Aslında bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîslerinde faydalı ve hayırlı bid'aların ihdasına teşvik buluruz. Nitekim sahîh bir rivâyette O (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurur:

"İslâm'da kim güzel bir çığır (sünnet) açarsa ona, bu amelinin ecri ile, kendisinden başka onunla amel eden diğerlerinin ecri de -onlarınkine herhangi bir noksanlık gelmeksizin- aynen verilir. Hz. Ömer Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde kısmen münferid, kısmen cemaat halinde kılınan terâvih namazının tamamının cemaat halinde kılınmasını emreder ve öyle yapılmaya başlandığını görünce: "Bu ne güzel bid'attır" der.

Şu halde, hülâsa etmek gerekirse bir bid'at, ya dine muvâfık ve bir ihtiyâcı karşılayan bir şeydir ki, bu bid'at-ı hasene adı altında tahsîn edilmiştir (güzel bulunmuştur); veya bir ihtiyacı karşılamayan, daha önce zaten mevcut bir şeyi kaldırarak yerine geçecek olan -bir başka kültürden alınma, yahut beşerî hevâya uyularak, yokdan ihdâs edilme- bir şeydir. Bid'at-ı seyyie denen bu ikinci kısım, bütün müslümanların müşterek kültürleri yani onların birlik ve vahdet vesileleri olan "sünnet"e ters düştüğü için merdûddur. Bu çeşit bid'atler yani yabancı kültürlere ait unsurlarla ferdî hevâdan kaynaklanan unsurlar müstakillik esasına müstenid ümmet şahsiyetini haleldar edeceği için hiç bir müsamaha tanınmaksızın şiddetle reddedilmiştir. Böylesi bir bid'atın alınması, bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından, "mevcut bir sünnetin atılması" olarak değerlendirilmiştir: "Yeni bir bid'at ihdas eden her kavm onun bir mislini Sünnet'ten kaldırıyor demektir."

Ümmetin hârice karşı dahilî vahdetinin korunması için bu çeşit bid'atın şiddetle yasaklanması, "sünnet"in, bir başka ifadeyle "ümmetî kültür"ün korunması için ağır müeyyide konması gerekmektedir. Bu sebeple, sünneti terkedenler, bid'at ihdas edenler hakkında bir mü'min için en değerli varlık olan "imân"ın selbi gibi

tehdîdler ifade edilmiştir. Nevevî, İbnu Hacer gibi âlimler her çeşit bid'atın reddini ifade eden "Her bid'at delâlettir", "Bu dinde olmayan bir şeyi ihdas eden kimse bilsin ki, o, merdûddur" gibi hadîsleri "İslâm'ın öğrenilmesi ve icra edilmesi gereken mühim ve küllî kaidelerinden biri" olarak tavsif etmişler, ehemmiyetlerine dikkat çekmişlerdir.

Bid'at-ı Seyyie'nin Modern Karşılığı: Kültürel Tezad: Yukarıdaki açıklamalardan şu husus vâzıh olarak anlaşılmış olmalıdır: Müslümanın hayatında bid'at-ı seyyie, Batılı sosyologlarca medeniyetin yaşı için ölçü, yıkıma gidişin alâmet ve habercisi (symptome) kabûl edilen kültürel tezadlar'ı temsil eder. Ümmetin ihtilâfını rahmet kabul eden hadîsle, mürtede (dinden çıkan) hayat hakkı tanımayan fıkıh kaidesinin bu noktada iyi değerlendirilmesi lazımdır. İslâm'ın temel esasları tarafından çizilen çerçeve (medenî hudud) içerisinde kaldığı müddetçe yapılacak fikrî münâkaşalar (ihtilâf, medeniyetin gelişmesini, yenilenmesini, değişen hayat şartlarına -esâsat ve İslâmî sıbga (boya) değiştirilmeden, medenî şahsiyet bozulmadan- adaptesini sağlıyacaktır. Bu sebeple bu, "rahmet" olarak tavsîf edilerek tahsîn edilmiştir. Bu çerçevenin dışına çıkılması ise, bünyenin çatlaması, temelin oynamasıdır. Buna müsâmaha edilmesi bu çatlağın büyüyerek tehdîdkâr vaziyet almasına, yıkıma götürecek şartların hazırlanmasına seyirci kalmak demektir. Halbuki, hikmeten kabul edilen umumî bir kaideye göre, hiç bir hayatî organizma kendi ölümüne seyirci kalmaz. Muhafaza-i hayat ve ibka-i vücut her bir organizmanın temel insiyaklarından (iç güdü) biridir. İşte bu sebepledir ki, İslâm hey'et-i içtimaiyesi de varlığının ibkası için, kültürel bünyesinde bir çatlama telâkki ettiği -ve ilmen de öyle olduğu görülmüş olan- bid'at-ı seyyie'yi şiddetle takbîh etmiş, müsâmaha edilmemesini kesinlikle emretmiş, tedâvi ve tâmir kabul etmeyecek dereceye gelmiş olan "mürted"e de hayat hakkı tanımamıştır. Tıpkı kangren olan bir uzvun kesilip atılması gibi.

Her çeşit yabancı kültür mensuplarının varlığına ve kültürleri çerçevesinde tam bir hürriyetle yaşamalarına müsâmaha gösteren, İslâm'ın, kendi bünyesinden kopmuş olan mürtede hakk-ı hayat tanımaması tamamen içtimâi bünyeyi korumaya mâtuf bir tedbirdir. Aksini düşünmek, cemiyetin, kendi ölümüne seyirci kalması demek

olacaktır. Bu mevzûyu en açık şekilde 1968-1980 yılları arasında yurdumuzu kasıp kavurmuş, devletimizi ciddî bir şekilde tehdîd etmiş bulunan anarşi gerçeği isbat etmiştir. Bu hadîseyi, temel kültürel değerlerin tahribine seyirci kalmanın, zamanında tedbir almamanın bir sonucu olarak izah etmeyen her çeşit izah gerçekten uzaktır, aldatmacadır, ilmî değildir.

ÖRF:

Sünnette olmamakla birlikte, beşer kültüründe mevcut olan bir kısım değerler karşısında İslâm'ın tutumunu belirtmemiz gerekmektedir. Böylesi değerler Kur'ân veya Sünnet'te mevcut olana muhâlif düşerse merdûddur, değilse makbûldur. Bu makbûl kısım örf adı altında istihsan edilmiştir ve fıkıhta şer'î delillerden biri sayılmıştır.

Tabirin fıkhî yönü, muhakkak ki, mevzumuzun dışında kalır. Ancak "akılların şehâdetiyle iştihâr edip, tab'an kabul edilen herhangi müstahsen şey" olarak tarif edilen örf, bir yönüyle mevzumuzu yakından ilgilendirir. Kur'ân-ı Kerîm mükerrer âyetlerinde: "Biz atalarımızdan devraldığımız yol üzereyiz, bunu terketmeyiz" mealindeki itirazları şiddetle takbîh edip reddederken mârûf'a yâni "aklen veya şer'an müstalisen olan ve akl-ı selîm ashâbı indinde münker olmayan şey"e uymayı tekrarla emretmiştir.

Örf ün bütün cemaate şâmil olan örf-i âm kısmından başka bilhassa muayyen bir mahalle mahsûs olan örf i has kısmı sosyoloji açısından ehemmiyet taşır. Zira, böylece İslâmiyet mahallî örfleri kabul etmekle sünnetî kültür'le müştereklik kazanmış, "ümmetî cemaat" in daha tâli kültürel gruplar teşkîl etmesini tecvîz etmiş olmaktadır. Daha önce belirttiğimiz üzere, beşeriyetin terakkîsi için, günümüzde ilmî çevreler tarafından "zarûrî" olduğu ifade edilen farklı kültürlerin varlığı mes'elesinde Kur'ân-ı Kerîm'in daha mühim bir diğer âyeti şudur.

يَا اَيّهَا النّاسُ إنّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَانْثَى وَجَعَلْنَكُمْ شُعُوباً وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إنّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّهِ اَتْقَاكُمْ

"Ey insanlar, doğrusu, biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık. Sonra da sizi milletler ve kabîleler hâline koyduk, tâ ki, birbirinizi

tanıyasınız. Şüphesiz, Allah katında en değerliniz, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır." (Hucurât 13).

Âyette geçen ve "birbirinizi tanıyasınız" diye tercüme ettiğimiz "teârüf" kelimesi a.r.f. kökündendir ve bu kök, yükseklik (urf) manası da taşımaktadır. Binâenaleyh bu mana açısından âyet: "Karşılıklı terakkî edip yükselme kaydetmeniz için sizi milletler ve kabîleler hâline koyduk" manasına da gelir ki, bu tevcih günümüz etnologlarına ziyâdesiyle uygun gelir.

İnsanlardaki renk ve dil farklılıklarının, Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah'ı tanıtan âyetler" meyânında zikredilerek nazara verilmesi de, beşer cemiyeti veya İslâm ümmeti içerisinde farklı kültür gruplarının mevcudiyetinin bizzat Yaratıcı tarafından irâde edildiğini, bunların -Batılılarca, yakın zamana kadar ittifakla, şimdi ise sâdece bir kısmı tarafından arzu edilmiş bulunduğu üzere- şu veya bu mülâhazalarla istiskal, red veya ilga edilme cihetine gidilmesinin insanlığın hayrına olmayacağını gösterir. İngiliz tarihçilerinden Macaulay, "Tarih Üzerine Deneme" (Essay on History) adlı kitabında, Eski Yunan ve Roma'nın asıl yıkılış sebebini kendilerini çok beğenmelerinden neş'et eden kapalılık'a bağlar: "Öyle geliyor ki, Yunanlılar ve Romalılar sadece kendilerinden hoşlanıyorlardı. Bu durumdan onlardaki görüş darlığı ortaya çıktı. Bir başka deyişle, onların zekâları sadece kendi cevherlerinden gıdalarını alıyordu. Böylece onlar, kendilerini tereddîye (bozulmaya) ve kısırlığa mahkûm etmiş oldular.

Sezarlar'ın kesif istibdâdları, her çeşit millî husûsiyetleri tedricen ortadan kaldırmak ve imparatorluğun en uzak vilâyetlerini bile tamamen kendinde eritmek suretiyle fenâlığı iyice arttırdı..." Strauss da, bir cemiyeti inkişâftan ve varlığını tam olarak ortaya koymaktan alıkoyan tek şanssızlığın "yalnızlık" olduğunu ifade eder.

KÜLTÜRDE FERDİYET:

Az ilerde kaydedeceğimiz üzere yabancılarda görülen ilim ve tekniğin iktibas edileceğinden bahsederken kültür iktibasıyla iltibas edilmemesi gereğine hususen dikkat çekme ihtiyacını duyuyoruz.

Gerçekten Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîsleri, ilmin ve tekniğin alınmasını âmir olmalarına

rağmen, kültür iktibasını kesinlikle yasaklarlar. Bu husus, gerek "sünnet" ve gerekse "bid'at" tabirleri ile alakalı rivayetlerde vâzıh olarak gelmiştir. Nitekim bâzı örneklerini de kaydetmiştik. Burada bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bazı uygulamalarından misal vereceğiz.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) teblîğe başladığı ilk yıllarda muhatapları arasında bir tefrîk yaparak Ehl-i Kitâb ile müşrikleri bir tutmuyordu. Tevrât ve İncil'e inanan yahudi ve hıristiyanları, putlara tapan müşriklere tercîh ediyor, onları kendisine daha yakın hissediyordu. Esasen bundan daha tabiî ne olabilirdi? Onlar da vahye dayanan bir din müessesesine, Allah'a, ahirete, sevaba, günaha inanıyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm de sık sık Tevrât ve İncil'e atıflar yapıyor, onların inandığı peygamberlerden bahsediyordu.

Bu tabiî durumun neticesi olarak Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) vahiy gelmeyen meselelerde yani îlahî irşadın henüz şekil ve istikamet vermediği -ve bu sebeple şekke düştüğü- husûslarda müşriklerin tarzına uymaktansa Ehl-i Kitâb'ın tarzına uymayı seviyordu. Nitekim Medîne'ye geldiği zaman saç tuvaletinde müşrik Araplarla Yahudiler arasında bir farklılık gördü: Yahudiler, alın saçlarını (perçemlerini) alınlarının üzerine olduğu gibi bıraktıkları halde müşrikler ortadan ikiye ayırarak yanlara bırakıyorlardı. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'de Yahûdiler gibi alnına bırakmaya başladı. Zamanın geçmesiyle getirdiği şeriatı hâricî tezahürlerde bile ferdiyet ve şahsiyet isteyen müstakil, cihanşümûl bir medeniyet halinde sistemleşmeye başlayınca Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) kendinden önce mevcut medeni sistemlere muhalefet prensibinin gereği olarak saç tuvaletinde de muhalefet ederek eski şekle döndü ve perçemini (alın saçını) ortadan ikiye ayırarak yanlara saldı.

Burada bir noktayı belirtmek isteriz: Bu vak'ayı rivâyet eden hadîs metinleri bilahare Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in tekrar ayırma şekline döndüğünü kaydetmekle birlikte ne zaman döndüğü, niçin döndüğü hususunda açıklama kaydetmezler. Şârihler, bu maksadla "Yahûdileri insanların en sapığı görerek İslâm adına kazanılma ümidinin kaybolması "saçı ayırmadan salmanın

neshedilmiş olması" Hz. Peygamber (aleyhissâlatu vesselâm)'ın "içtihadla" veya "vahiyle terketmesi" gibi çeşitli yorumlar kaydeder. Bunlar arasında mevzuumuza en muvafık olanı İbnu Hacer tarafından ifade edilmiş olanıdır. "Putperestler çoğunlukla İslâm'a girince, Ehl-i Kitab'a muhalefet Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e daha hoş geldi".

Aslında Ehl-i Kitab'a muhalefet, bu meseleye has münferid bir vak'a olmayıp bir prensiptir. Saça verilen şekil, bu prensibin getirdiği muhâlefetler dizisinden sâdece bir tânesidir, zincirden bir halkadır.

Muhtemelen -hicretin 16. ayında vâki olan, kıblenin Kudüs cihetinden Kâbe cihetine tahvîliyle başlayan Ehl-i Kitab'a muhalefetler zinciri saçın boyanmasında, selâm şeklinde, kıyâfette, haftalık toplanma gününde, cum'a günü nafile orucunu yasaklamakta -zira hıristiyanlar o gün oruç tutarlardı-, savm-ı visalin (yıl orucu) yasaklanmasında -ki bu da hristiyanların işiydi-, ibadet vakitlerinin duyurulması şeklinde, kıblede, elbiseyi giyiş tarzında, hayızlı kadınla ihtilât meselesinde vs. pek çok şeyde devam edecektir. Heysemî tarafından sıhhati te'yîd edilen ve Ebu Ümâme'nin naklettiği bir rivayet şöyle: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), birgün, sakalları ağarmış, Ensâr'dan bir grup yaşlıya uğramıştı. Onlara: "Ey Ensâr topluluğu, sakallarınızı kızıla veya sarıya boyayın, Ehl-i Kitâb'a muhalefet edin" dedi. Biz de: "Ey Allah'ın Resûlü, Ehl-i Kitâb şalvar giyerler, izar bağlamazlar" dedik. Bunun üzerine Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): "Siz şalvar da giyin, izar da bağlayın, Ehl-i Kitâb'a muhâlefet edin" dedi. Biz tekrar: "Ey Allah'ın Resûlü, Ehl-i Kitâb mest giyiyorlar, nalin kullanmıyorlar" dedik. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) da: "Siz mest de giyin, nalın da, Ehl-i Kitâb'a muhâlefet edin" dedi. Biz tekrar: "Ey Allah'ın Resûlü, Ehl-i Kitâb sakallarını kısa kesip bıyıklarını uzatıyorlar" dedik. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm): "Bıyıklarınızı kesin, sakallarınızı uzatın, Ehl-i Kitab'a muhâlefet edin" cevâbını verdi". Bu hadîs bize, Ehl-i Kitab'la müştereken taşınan bir kıyafette bile bir değişiklik, bir hususiyet peyda etmenin müstahsen olacağını ifade etmektedir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in muhalefetteki sistemli ısrarına şu vak'a da güzel bir örnektir: Belirtildiğine göre, Hz.

Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bir cenâze merasimine katıldığı zaman, cenâze kabre yerleştirilinceye kadar oturmazdı. Bir seferinde, bir yahudî âlimi: "Biz de böyle yaparız" diyerek bu tarzı takdîr edince, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) derhal oturur ve "onlara muhâlefet edin" diyerek oturmayı emreder(2).

Rivâyetlerden öyle anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ehl-i Kitâb'a muhalefeti bir yahudiye: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), bize muhâlefet etmedik hiçbir şey bırakmadı, her işimizde bize muhâlefet etti" dedirtecek kadar çok meseleye şâmil olmuştu.

Bu muhâlefet keyfiyeti sâdece Ehl-i Kitâb'a karşı değildir. Diğer bir kısım amiller takrir edilirken başka milletlere muhâlefet gerekçe gösterilmiştir: "Acemler büyüklerini zikrederek mektuba başlarlar, siz kendi isminizi zikrederek başlayın".

"Bıyıklarınızı kısa kesin, sakallarınızı uzun tutun, mecûsilere muhâlefet edin".

"...Hayvanları diş ve tırnakla kesmeyin, zira diş, bir kemiktir; tırnak ise Habeşlilerin bıçağıdır,"

"İranlıların, büyüklerine ayağa kalktıkları gibi siz de kalkmayın"(3).

"(İmamınız otururken namaz kıldığı vakit) siz ayakta kılmayın. Aksi halde Rûmlara ve İranlılara benzersiniz; onlar kralları otururken ayakta dururlar".

Kaynaklarda gelen misâller daha çoktur. Bunlardan anlaşılan şudur: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in takrîr edeceği yeni şekilleri duyururken "Ehl-i Kitâb'a", "acem'e", "Habeşlilere" vs. muhâlefeti hatırlatmayı ihmâl etmeyişinin mühim sebeplerinden biri "müstakil ümmet" fikrinin zihinlerde tesbîti ve diğer ümmetlere muhâlefet düşüncesinin ferdlerde meleke hâline gelmesini sağlamaktır.

Dünya görüşü veya inanç sistemi dediğimiz dâhili rûhî aynîliği, bu hârici tezâhürler tamamlayarak ferd'de hem müstakil medenî

şahsiyet fikrini, hem de aynı tezâhüre bürünen kimselere karşı birlik, kardeşlik duygusunu uyandırıp pekiştirecektir.

İçtimâî kaynaşmanın sağlamlaşması meselesinde İslâm âlimleri bu çeşit dış benzerliklere de büyük ehemmiyet atfetmişlerdir. Bu hususu Mâlik İbnu Dinâr bir de teşbihle takviye ederek şöyle ifade eter: "İki kişide aynı müşterek vasıf olmadıkça aralarında ülfet ve kaynaşma hâsıl olmaz. Ecnâs-ı insan, ecnâs-ı tuyur (kuş cinsleri) gibidir. Aralarında bir münasebet olmadıkça iki nev kuş birlikte uçmaz" der. Günün birinde bir karga ile bir güvercini berâber görünce şaşırır. Nasıl olur da arkadaşlık yapabilirler diye tahkîke koyulur. Az sonra anlar ki, ikisi de topaldır ve bunları topallık vasf-ı müştereki bir araya getirmiştir.

Hülâsa, çoğu kere "sünnet" olarak -ki fıkıh ve akaid açısından hüküm yönüyle ehemmiyeti "farz"a nazaran tahfif edilir- ifade edilen dinin pek çok hâricî tezâhürlerini, İslâm medeniyetinin ferdiyet ve şahsiyetini örmesi hasebiyle "Cebrâil Kur'ân'ı indirdiği gibi Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'a sünneti de indiriyordu" rivâyetinin ifâde ettiği hakikat çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. O sünnet ki, "kendisine uyulduğu nisbette bu ümmete vâdedilen meziyetler, üstünlükler elde edilecektir."

---

1) İbnu Hacer, Fethu'l-Bâri'de aynen şöyle der: "Vâcibe misal nahivle meşgûliyettir, zira Allah ve Resûlunun sözleri onunla anlaşılır. Zira şeriatın hıfzı vâcibdir, bu iş ise o suretle hâsıl olur; böylece o meşguliyet bir vâcibin mukaddimesi olmuş olur. Garîb (anlaşılması zor) kelimelerin şerhi, usûl-i fıkhın tedvîni, sahîh ve zayıf hadîslerin temyîzine tevessül dahi bu guruba girer. Harama misal: Sünnete muhâlif olan Kaderiye, Mürcie ve Müşebbihe'nin tanzîm ettiği kitaplardır. Mendûba misal: Hz. Peygamber devrinde bizzat yapılmamış olan iyi işler: Terâvihin topluca kılınması, medrese ve ribatların inşâsı, güzel olan tasavvuf hakkında söylenenler, Allah'ın rızâsını gözeterek akdedilen münâzara meclisleri vs. Mubah bid'ata misal: Sabah ve ikindi namazlarının peşi sıra yapılan musâfaha, yeme ve içmede, giyecek ve meskende genişlik ve bolluğa yer vermek. Mekrûha gelince: Yukarıda söylenenler bâzan mekrûh ve

evvelkinin hilâfı olur".
2) Şârihler hu hükmün başka hadîslerle neshedildiğini belirtir.
3) Bu hususta çok münâkaşa edilmiş, netice olarak büyüğe ayağa kalkılması gereği kabul edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM (BAZI HADİS MESELELERİ)

1**-KUR'ÂN VE SÜNNET ARASINDAKİ MÜNASEBET**

2-HALKU'L-KUR'ÂN MESELESİ

3-BUHÂRÎ-İMAM-I AZAM İHTİLAFI

4-EBU DAVUD'UN SALİH TÂBİRİ

1- BİRİNCİ MESELE:KUR'ÂN-SÜNNET MÜNASEBETİ KUR'ÂN VE SÜNNET ARASINDAKİ MÜNASEBET

KUR'ÂN VE SÜNNET ARASINDAKİ MÜNASEBET

AÇIKLAMA:

Asıl konuya geçmeden önce, mühim bir noktayı belirtmek isteriz: İslâm Dinî vahye dayanır, bu sebeple ilâhî ve semâvî bir dindir. İnsanların karşılaşacağı her çeşit meseleyi çözüp hükme bağlayacak zenginliğe sâhiptir. Gelişen beşerî şartlarda farklı tarih ve coğrafyalarda, değişen teknik teçhizat içerisinde, bidâyette olmayan, ilk kaynaklara girmeyen yeni vak'a ve durumları da İslâm, kıyâmete kadar, çözmeye hazırdır. Zira bunları çözmede başvurulacak usul denen genel prensipler koymuştur. Şimdilerde bunlara metodoloji de diyoruz. Özünü Kur'ân ve Sünnet'te bulan bu metodolojiye uyularak ortaya konan her mesele, yine ilâhîlik ve semâvîlik vasfını taşır. Buna

müracaat edilmeden getirilen her çözüm "arzî" ve "beşerî"dir, semâvî ve ilahî değil.

Zamanımızda, Batılılaşan espriler, Batı'da olduğu gibi, içtimâ problemleri belirtilen dini mekanizmaya riayet etmeden ferdî-beşerî düşüncelerle çözüp, icabında, buna dinî bir etiket de vurmaya, "Dinin hükmü bu olmalıdır" demeye kalkıyorlar. Bu davranış, dinin arzîleştirilmesidir. İslâmî usule, dinî mekanizmaya uymadan atılan her adım, getirilen her çözüm gayr-ı İslâmî'dir. Meselelere dinî çözüm bulmak bir ihtisas işidir. Bunu yapacak kişide, başta ilim, birçok hususî vasıflar aranır.

Bu sebeple, ankette sorulan sorulardan bazılarına cevap verirken şahsî kanaatimizi değil, İslâmî usule uyarak, âlimlerin Kur'ân ve Sünnet'e dayanarak beyân ettikleri esasları kaydedeceğiz. Bu mevzuları, İslâmî yaklaşımla işleyen herkesin yapacağı şey budur. Söyleyecekleri de -ifâde yönüyle farklı olsa bile- mefhum olarak neticede aynıdır. Çünkü İslâm kıyâmete kadar aynı kalacak olan hak dinidir. Kur'ân ve Sünnet'in temel meselelerde görüşü değişecek değildir. Şu veya bu maksadla, her devirde onu bozmaya semâvîlikten çıkarıp arzîleştirmeye çalışanlar çıkmıştır ve çıkacaktır da. Ancak, hepsi boşadır. O, Allah'ın nûrudur, parlatacak olan, muhâfaza edecek olan O'dur, O'nun şanı yüce, ilmi muhit, kudreti her şeye yeterlidir, va'dinde hulf yoktur, çünkü âciz değildir.

KUR'ÂN İSLÂM'IN ANAYASASIDIR:

Dinimizin iki ana kaynağı vardır: Kur'ân ve Sünnet. Kur'ân lafzı ve mânasıyla âlemlerin Rabbi ve yaratıcısı, terbiye ve idâre edicisi olan Cenâb-ı Hakk'ın kelamıdır. İslâm Dinî'nin Kanun-i Esasisi yani Anayasası'dır. Bir mü'minin hayat rehberidir. Dünya ve ahiretimizi ilgilendiren, maddî ve mânevî hayatımıza giren her meseleye onda yer verilmiş, en güzel istikamet gösterilmiştir: "(Ey Muhammed) Sana her şeyi açıklayan ve müslümanlara doğruyu gösteren bir rehber, rahmet ve müjde olarak Kur'ân'ı indirdik" (Nahl, 89); "Kitap'ta Biz, hiçbir şeyi eksik bırakmadık" (En'âm, 38).

Takdir edileceği üzere insan hayatını ilgilendiren meseleler o kadar çoktur ki, bunların hepsine yeterli açıklıkta temas eden bir kitap

onbinlerce sayfayı, yüzlerce cildi bulması gerekir. Halbuki Kur'ân altıyüz sayfalık bir hacme sâhiptir. İnsanın dünyevî ve uhrevî her meselesine nasıl yer vermiş olabileceğini haklı olarak sorarız.

Kur'ân her meselemize yer verir, ancak, hepsini aynı açıklıkta yapmaz. Tıpkı bir anayasa gibi. Anayasa, bir devletin muhtaç olduğu, ferdî, içtimâî, beynelmilel her çeşit meseleye yer verir. Ancak bunu, herkesin anlayıp tatbîk edeceği kanun maddeleri halinde yapmaz; prensipler, temel esaslar, ana istikametler tesbiti şeklinde yapar. Bu esaslara uygun olarak çıkarılacak kanunlar, kararnameler, nizamnâmeler (tüzükler, yönetmelikler, yönergeler), emirler, tamimler, tavzîhler vs. içtimâ hayatın her meselesini aydınlatmaya çalışır. Kur'ân'da böyle... İçerisinde, çoğu kere ana esaslar, tevcihler, prensipler var; bazan imâlar, işaretler var. Açıklamaya fevkalade muhtaç mübhem ifâdeler bazan da gündüz aydınlığı kadar açıklığa kavuşturulmuş -bir başka tafsile, ilaveye imkân tanımayan- beyanlar var. Bunların ötesinde, sıkça yer verilen tekrarlar var.

Bütün bu vasıflarını göz önüne alan İslâm ümmetinin Kur'ân hakkında ittifakla verdiği hüküm, O'nun dinimizin yegane kaynağı, değişmez anayasası olduğudur.

VAHİY NEDİR?

Konumuzun açıklığa kavuşması için, vahiy nedir açıklayalım. Vahy, kelime olarak, bir sözü gizlice fısıldamak mânasına gelir. Istılah olarak, Allah'ın insanlara olan tebligatını, muhtelif yollarla peygamberlere bildirmesidir. Vahy kelimesinin, Kur'ânî Kerîm'de, irâde-i ilâhiyenin şuurlu ve hatta şuursuz mahlukata intikal ettirilmesi mânasında daha geniş bir kullanılışına şâhid olmaktayız. Nitekim Allah'ın "arı"ya (Nahl, 68), Hz. Musa'nın annesine (Kasas, 7), Hz. İsâ'nın Havârilerine (Mâide, 111), "Melaike"ye (Enfal, 12), "Arza" (Zilzâl, 5), "Semâvât"a (Fussilet, 12) vahyi söz konusudur. Tâbirin bu çok buutlu kullanılışından, bütün mahlukatın kıyam ve devamında tâbi oldukları kanunların onların fıtratına konulmasının tesâdüfi olmayıp ilâhî irâde ile olduğu ve bu yüce hakikatın vahy keyfiyyetiyle ifade edildiği sonucuna varılabilir. Kelam, tefsîr ve hatta usul kitaplarımızda yer verilmiş olan bu konunun teferruatına girmeyeceğiz.

Asıl konumuz olan Peygamberimiz (aleyhisselâtu veselâm)'e gelen vahye dönmek gerekirse hemen şunu belirtelim ki, vahyin gerçek mahiyeti, mekanizması insanlarca meçhuldür. Kitaplarda, vahiy gelirken tezâhür eden bazı hallerle ilgili tasvirlerden öte fazla bir bilgi verilmez. İlah'tan beşere muhâberevî bir irtibat diye tavsîf edebileceğimiz vahy'in farklı şekillerde cereyan ettiği de bir gerçek. Umumiyetle başlıca dört farklı şekilde vahiy cereyan ettiği açıklanır:

1- Rüya yoluyla vahy: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), ilahî irâde ile alâkalı bir kısım hakikatı rüyasında görür ve öğrenir.

2- İlham yoluyla: Bu, vahiy muhtevasının peygamberin içinden, kendiliğinden doğması şeklinde ortaya çıkar. Cenâb-ı Hakk, peygamberler, yakaza denen uyanıklık ve şuur hâlinde iken teblîğ etmek istediği şeyi kalplerine atar.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın, Kur'ân dışındaki bütün sözleri bu gruba girer. Bu çeşit vahye vahy-i gayr-ı metluv denir.

3- Kitap yoluyla: Burada ilahî tebliğât, yazılı olarak gelir. Nitekim Tevrat, Hz. Musâ (aleyhisselam)'a yazılı levhalar hâlinde gelmiştir.

4- Melek vâsıtasıyla: Burada ilâhî emirleri Allah'la peygamber arasına giren bir melek getirir. Melek tarafından tilavet buyrulduğu (okunduğu) için buna vahy-i metluv denir. Vahiyde peygamberlere doğrudan ilâhî hitap söz konusu olmaz. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) için sâdece Mirâc'ta bu vâki olmuştur, istisnâî durumdur. Bunun dışında Kur'ân'ı vahiyler, hep melek vasıtasıyla olmuştur.

Yukarıda işâret ettiğimiz âyetler ışığında, Allah'tan mahlukata intikâl ettirilen her çeşit duyurma işine vahy diyebileceksek de, bunun en yüce mertebesi vahy-i metluv dediğimiz Kur'ân vahyidir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hayatında bu vahy, gayr-i metluv kısmından pek kesin ve bâriz hatlarla ayrılmıştır. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı başlangıçta korku, endişe ve sıkıntıya sevkeden vahiy de budur. Mahiyetini hiç bilmediği bu vahyi karşılayıp istikbal etmeye ilahî terbiye ile hazırlama safhası Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın risâlet hayatının en sıkıntılı dönemini teşkîl eder. İntihara niyet ve azmetmesiyle ilgili rivâyetler bu sıkıntının derecesini anlamada yardımcı olur.

Şu halde, sünnet'e vahiy'dir diyen âlimlerimizin ifadelerini yanlış anlamamak için Kur'ân vahyinin her bakımdan başkalığının iyi bilinmesi gerekir. Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm)'da bu vahyin tâlimi, tebliği muhâfazası için müstesna bir gayret ve itina göstermiştir.

SÜNNET NEDİR?

Kur'ân ve vahy hakkında yapılan bu kısa açıklamadan sonra, Sünnet nedir, onu belirtmeye çalışalım. Sünnet, kelime olarak yol demektir. Bu tâbir iyi yol için de kullanılır, kötü yol için de. Nitekim, bizzat Hz. Peygamber (aleyhissatâtu vesselâm), kelimeyi bu mânada kullanmıştır. "Kim iyi bir yol açarsa... Kim de kötü bir yol açarsa..." hadîsinde böyledir.

Konumuz açısından sünnet, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yoludur. Bu yol, onunla ilgili olarak bize intikal eden rivayetlerle ortaya çıkar.

Bu rivayetler ya sözlerini, ya fiillerini, ya da ahvalini, etvarını ve şemâilini bildirir. Bunların hepsi sünnettir. Muhaddis, fakih veya usulcü oluşuna göre âlimlerin sünnet anlayışları az çok farklılıklar arzederse de burada o teferruata girmeyeceğiz. Ancak şu kadarını belirtmekte fayda var: Bâzı muhaddisler, "hadîs"le "sünnet" kelimelerini farklı kullanmışlardır: Bunlara göre, hadîs Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sözüdür; sünnet ise fiilleridir. Ancak büyük çoğunluk hadîs ve sünnet kelimelerini müterâdif (eş anlamlı) olarak kullanır. Sünnet deyince, söz, fiil, takrir (yanında yapıldığı veya söylendiği halde sükût ederek zımnen kabul ettiği) hepsini kasteder. Biz de burada, sünnet kelimesini bu geniş mânasıyla kullanacağız. Sünnet ve hadîs yerine "haber", "eser", "rivâyet" gibi başka kelimelerin de kullanıldığını bilmekte fayda var.

SÜNNETE-MÜRACAAT KUR'ÂN'IN EMRİDİR:

Kur'ân-ı Kerîm açısından, sünnet, İslâm Dinî'nin vazgeçilmesi, ihmal edilmesi mümkün olmayan fevkalâde ehemmiyetli bir kaynağıdır. Pek çok âyette Cenâb-ı Hakk sünnet'in ehemmiyetini dile getirerek, mü'minlerin sünnet'e başvurmasını, Kur'ân'la birlikte sünnet'i de göz önüne almasını emreder. Bu âyetlerden bâzılarını kaydediyoruz:

* Şu âyette sünnette gelen emirlere itaatten başka, ihtilafların hallinde sünnete de başvurulması emredilmektedir: "Ey imân edenler! Allah'a itaat edin Peygambere ve sizden buyruk sâhibi olanlara itaat edin. Eğer bir şeyde ihtilafa düşer anlaşamazsanız - Allah'a ve ahiret gününe inanmışsanız- o meselenin hallini Allah'a ve Peygamber'e bırakın. Bu hayırlı ve netîce itibariyle en iyi yoldur" (Nisa, 59)

* Şu âyette, Sünnet'in bulacağı çözüme gönül hoşluğuyla uyulması "imanın şartı" ilan edilmektedir: "Biz her peygamberi ancak Allah'ın izniyle itaat olunması için gönderdik... Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem tayin edip, sonra da senin verdiğin hükmü, içlerinde bir sıkıntı duymadan (yani tam bir memnuniyetle) olduğu gibi kabul etmedikçe inanmış olmazlar" (Nisa, 64-65).

* Şu âyet, Sünnet'e uymayı, Kur'ân'a uyma ayarında ilan etmektedir: "Peygamber'e itaat eden Allah'a itaat etmiş olur" (Nisâ 4, 80).

* Şu âyet, Sünnet'in açıklık kazandırdığı bir meseleye başka bir açıklık getirmeyi şiddetle yasaklar: "Allah ve Peygamberi bir şeye hükmettiği zaman, inanan erkek ve kadına artık, işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz. Allah'a ve Peygambere baş kaldıran şüphesiz apaçık bir şekilde sapmış olur" (Ahzâb, 36).

* Şu âyet, Sünnet'e muhâlefet edenlerin mâruz kalacağı fitneyi haber verir: "O'nun buyruğuna aykırı hareket edenler, başlarına bir belanın gelmesinden veya can yakıcı bir azaba uğramaktan sakınsınlar" (Nur, 63).

* Şu âyet, mü'minin en büyük ideali olan "Allah'ın sevgisine mazhar olma"yı Sünnet'e uyma şartına bağlar: "(Ey Resulüm, mü'minlere şöyle) söyle: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun, ta ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı affetsin" (Âl-i İmrân, 31).

* Şu âyet, her hususta en güzel örneğin Sünnet'te mevcut olduğunu belirtir: "Ey imân edenler, andolsun ki, sizin için Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok anan kimseler için Resûlullah'ta en güzel örnek vardır" (Ahzâb, 21).

Biz yukarıda meâlen kaydettiğimiz âyetlerde geçen "peygamber" lafızlarını "sünnet" olarak ifâde ettik. Zira âlimler, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatından sonra "bu çeşit âyetlerde geçen "Allah'a başvurmak"ı Kur'ân'a başvurmak, "Resul'e başvurmak"ı da Sünnet'e başvurmak olarak anlamışlardır. Kıyâmete kadar gelecek bütün insanlara hitabeden Kur'ân'ın bu emirlerini, kelimelerini lügat mânalarıyla anlamak mümkün değildir, zira, meselelerimizin çözümünde âyet-i kerîme dışında Allah'a müracaat yolu bizlere kapalıdır.

SÜNNET DE VAHYE DAYANIR:

Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet'e başvurmayı emretmekle kalmaz Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bütün sözlerinin hak olduğunu, hatalara karşı korunduğunu da belirtir: Necm Sûresi'nde: "O, hevasından konuşmaz, onun konuşması kendisine yapılan bir vahiy iledir" (âyet 3-4) buyrulmaktadır, Bâzı âlimlerimiz, burada Kur'ân kastedildiğini ifâde etmişse de, âyet ve hadîslerden elde edilen başka delillere de dayanan büyük ekseriyet, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bütün sözlerinde hataya karşı korunduğu yâni ismet sâhibi olduğu görüşünde birleşmiştir.

Sünnetin de ilâhî kaynaktan geldiğine, Cenâb-ı Hakk'ın irşâd ve irâdesi altında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a öğretildiğine dâir Kur'ân'î bir diğer delil şu âyettir: "Nitekim biz size, âyetlerimizi okuyacak, sizi her kötülükten arıtacak, size Kitab'ı ve HİKMET'i öğretecek ve bilmediklerinizi bildirecek, aranızdan bir peygamber gönderdik" (Bakara, 151). Başta İmam Şâfiî olmak üzere birçok âlimlerimiz âyette geçen hikmet'ten muradın Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünneti olduğunu belirtmiştir.

Sünnet'in Kur'ân âyetiyle te'yîd edilen semâvî yönü sebebiyle onun, İslâm Dinî için zaruretini belirtmek maksadıyla bâzı âlimlerimiz şöyle demiştir: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetini, tıpkı Kur'ân-ı Kerîm'i (ezberleyip) koruduğumuz gibi (ezberleyip) korumamız gerekmektedir. Zira yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Resulüm size her ne getirdi ise onu alın, her ne yasakladı ise onu terkedin" (Haşr, 7);"

Sünnet'in dinden bir parça olduğu hususunda daha önce kaydettiğimiz Kur'ân'î delilleri hatırlatan bir başka usul âlimi tahkikini şöyle tamamlar: Kur'ân'da yer verilen deliller şu gerçeği ortaya koyar: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın getirdiği her şey, emir buyurduğu veya yasakladığı her mesele hüküm itibariyle, Kur'ân'da gelenlere mülhaktır. Bunları da Kur'ân'da gelenlere (değer yönüyle ayırım yapmadan) ilâve etmek şarttır".

Öncelikle kendi mezhebimiz olan Hanefî mezhebinin görüşlerini aksettiren Serahsî'nin açıklamasını da burada kaydetmemizde fayda var. Usûl'ünde: "...Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, kâfirlerin ta kendileridir" (Mâide, 44) âyetini açıklarken, Serahsî: "Burada "indirilen"den maksat Kitabullah ve Resûlün Sünneti'dir" der, buna şâhid olarak yukarıda kaydettiğimiz âyetlerden bir kısmını zikreder.

Bu meseleyi bir hadîs-i şerifle noktalayalım: "Hevası benim getirdiklerime tâbi olmadıkça sizden hiç kimse inanmış olmaz".

HÜKÜM ÇIKARMADA KUR'ÂN TEK BAŞINA YETERLİ DEĞİLDİR:

Sünnet'i yukarıda kaydettiğimiz âyetlerin ışığında anlayan Selef, "Bize Kur'ân yeter" diyerek, ikinci kaynağı reddeden kimseler için "sapık ve saptırıcı" hükmünü vermekten çekinmemiştir. Onlar açısından, hüküm çıkarmada tek başına Kur'ân-ı Kerîm, yeterli değildir. Mutlaka sünnete de başvurmak gereklidir.

Çünkü bizzat Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet'i Kur'ân'ın devamı olarak ifâde etmiş, ona müracaatı emretmiştir. Selef'in bu anlayışını aksettiren bir vak'a kaydedelim: Müslim'de rivâyet edildiğine göre, İbnu Mes'ud (radıyallahu anh) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den: "Dövme yapan ve yaptıran, peruk takan ve taktıran... Kadınlara lanet olsun" hadîsini rivâyet edince, bu hadîsi işiten Ümmü Yâkup adında Kur'ân'ı okuyan bilgiç bir kadın gelerek itiraz eder: "Sen dövme yapanları da yaptıranları da... lanetliyormuşsun" der. İbnu Mes'ud: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın lanetlediğine ben niye lanet etmiyeyim, üstelik, bu Allah'ın Kitabı'nda da var" diye cevap verir. Kadın: "Ben Kur'ân'ın iki kapağı arasında her ne varsa eksiksiz okudum, ama senin söylediğin tel'îni bulamadım" deyince İbnu

Mes'ûd: "Şâyet hakkıyla okusaydın mutlaka bulurdun, Allah, Kur'ân'da: "Peygamber size her ne getirmişse onu alın, yasakladığı şeyden de kaçının (Haşr, 7) buyurmuyor mu?" cevabını verir.

Bu yüce Sahâbî'nin davranışını değerlendiren usulcülerimiz şu hükme varırlar: "Görüldüğü üzere, hüküm çıkarmada Kur'ân'la yetinmek caiz değildir. Mutlaka O'nun şerhi ve beyanı durumunda olan "sünnet"e de bakmak gereklidir".

RESÛLULLAH'IN İSTİŞARE VE İÇTİHATLARI:

Sünnet'in de vahye dayandığını kabûl edince karşımıza bazı sualler çıkacaktır: "Sünnet de vahye dayanıyorsa, Resülullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın istişârelerine, içtihâdlarına ne diyeceğiz? Verdiği kararlardan dönme örnekleri var, vahye dayansaydı dönüş olur muydu? vs.".

Şüphesiz açıklanması gereken bir husus. Hemen belirtelim ki, insan fıtratına uygun ve tedrîcîlik esasına göre gelen Kur'ân vahiylerinde de bu çeşit durumlara rastlarız. Seyyâl olan beşerî şartlara hitabeden vahiyde rastlanan seyyaliyetten normal ne olabilir. Nesh meselesi mânidârdır. Alimlerimiz, neshi prensip olarak kabûl etse de, kesinlikle mensuh olan âyetler hususunda çok geniş ve farklı izahlar sunarlar.

Şimdi istişâre meselesini ele alalım. Cenâb-ı Hakk, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e Ashâbıyla istişâre etmesini emretmiştir (Âl-i İmrân, 159). Bir başka âyette de mü'minlerin meselelerini istişâre yoluyla halletmeleri istenir (Şûra, 38). Öyle ise Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), bu mühim mevzuda örnek vermeli, istişârenin adâbını öğretmeliydi. Fiilen de öyle yapmıştır. Birçok fırsatlarda, şahsî görüşünü ileri sürmüş, daha isâbetli görüş ve teklif karşısında kendi teklifinden vazgeçerek ümmetine istişârenin mühim bir âdabını öğretmiştir: Makamına, ünvanına, ittihâz ettiği vaziyetten hâsıl olan müessiriyetine dayanarak şahsî görüşünde direnmemek, emrivakiye, dikteye gitmemek.

Keza, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) zaman zaman ortaya çıkan yeni durumlar karşısında -asıl prensibi vahiy beklemek olmasına rağmen- içtihadlarda bulunmuş, hükümler vermiştir. Bu içtihadlarında isâbet ettiği gibi etmedikleri de olmuştur. İsâbet

etmediği yâni Cenâb-ı Hakk'ın irâdesine uymayan hükümler verdiği zaman arkadan gelen vahiyle ikaz ve irşad edilmiş, hatası düzeltilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu çeşit tashîhlerin birçok örneği var. Kureyş müşriklerinin ileri gelenleriyle konuşurken, dinî birşeyler sormak niyetiyle gelen âmâ bir zâta, sözünü kesmemek için itibar etmemiş, ilgi göstermemişti ki, Abese Sûresi Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı ağır bir üslubla ikaz etmiştir. Keza, Bedir esirlerine yapılacak muâmele hususunda verilen karar da isâbetli olmamıştı. Arkadan gelen ikaz edici âyetler (Enfâl, 68) öylesine şiddetli olmuştur ki Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) üzüntüsünden ağlamıştır. Bu çeşit ikazlar vahiyle olduğu gibi bazan da melek vâsıtasıyla olurdu. Nitekim Hendek savaşından sonra Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) silahı bırakmıştı ki, Cebrâil gelerek: "Melekler silahlarını bırakmadılar..." diyerek ikaz etti ve savaş sırasında düşmanla işbirliği yaparak müslümanlara ihânet eden Benu Kureyza kabilesinin cezalandırılması gerektiğini ihtar etti. Keza Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), Tevbe Sûresi'nin -Hac sırasında-teblîğ edilmesi işini Hz. Ebû Bekir'e vererek Mekke'ye göndermişti ki, arkadan Cebrâil gelerek bu işi kendi âilesinden birinin yapmasını emretti. Bunun üzerine Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) arkadan Hz. Ali'yi göndererek, teblîğ işini yapmasını emretti.

Bu çeşitten çok sayıdaki örnekleri değerlendiren İslâm âlimleri ittifakla şu netîceye varırlar: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) içtihadlarında olsun, aldığı kararlarında olsun hata yapabilir, ancak bu hatası devam etmez. Cenâb-ı Hakk vahiy, ilham, melek gibi vâsıtalarla mutlaka ikaz eder, o hatayı tashîh eder. Binâenaleyh, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetleri karşısında "Bu ictihadında hata etmiş olabilir mi?", "Bu sözü, bu hükmü hata cereyan edenlerden biri olmasın?" diye tereddüt câiz değildir, hata etseydi ikaz edilir, sağlığında düzeltilirdi, Düzeltildiğine dâir rivâyet gelmemiş olan her içtihadı, her kararı, her sözü, her sünneti bizim için bir irşattır, kesin bir hakikattır, yolumuzu aydınlatan bir nurdur. Bu mesele münhasıran dinî olan hususta olsun, beşerî ve içtimâî hususta olsun, maddî hayatımızı ilgilendirsin, mânevî hayatımızı ilgilendirsin hepsi birdir, yeter ki, Resûlullah (aleyhissalâtu

vesselâm)'dan olduğu kesinlik kazansın. İman ve teslimiyet erbâbının te'lîf ettiği kitaplar ittifakla şu mânada ifâdelere yer verirler: "O'nun (aleyhissalâtu vesselâm) hadîslerinde gelen her şey haktır, doğrudur, güzeldir. Vahiy yoluyla gelmiş, ilhâmen gelmiş, melek vâsıtasıyla veya rüyada bildirilmiş farketmez, yeter ki, O'nun (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından beyân ve irşâd edilmiş bulunsun. Zira Cenâb-ı Hakk garanti veriyor: "O, kendi hevasından konuşmaz, onun konuştuğu vahiy iledir".

Bu konuya temas eden Serahsî aksi beyan gelmeyen sünnetin "yakinî ilmi" ifâde ettiğini, ona uymanın ümmete farz olduğunu söyler. Sahâbe'nin icmâından da geçen bu çeşit sünnet menşeli ahkâmdan hata ihtimalinin tamamen bertaraf olacağı gerçeğinden hareketle, onları inkâr edenin tekfir edileceğini ayrıca vurgular.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bir kısım dünyevî meselelerde içtihad ve istişâreye yer verip, sonradan bazılarından rücu etmiş olmasının, pratik ve ümmetine öğreticilik yönü de ehemmiyetlidir. Serahsî'nin kaydettiği bir hüküm aynen şöyle: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın, içtihâda dayanarak yaptıklarının bazılarında hata vukûa gelmesinden anlarız ki, onun dışındakilerin re'yinden hata hususunda asla emîn olunmaz". Ümmete, öğretici maksadla verilen -ve hepsi de bizce bilinen- muayyen örnekler dışında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkındaki genel hüküm O'nun (aleyhissalâtu vesselâm) her çeşit hatadan mâsum (yâni korunmuş) olmasıdır."

SÜNNETİN KUR'ÂN-I KERÎM'İ BEYÂN FONKSİYONU. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e Allah tarafından yüklenen mühim vazîfelerden biri de Kur'ân-ı Kerîm'i "beyân etmek"tir. İşte bir âyet: "(Habîbim), Biz sana da Kur'ân'ı indirdik ta ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini beyân edesin (açıkça anlatasın) ve ta ki, onlar da iyice fikirlerini kullansınlar" (Nahl, 44, 64).

Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm)'a yüklenen bu "beyan" vazîfesi nedir? Bu kelime Arapçada, izâh, şerh, izhâr ve teblîğ mânalarına gelir. Teblîğ'i duyurma olarak anlarsak diğerlerini de "açıklama" olarak ifâde edebiliriz. Öyle ise Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a başlıca iki vazîfe verildiği görülür: 1- Teblîğ, 2- Açıklama,

Kur'ân'da beyân kelimesinin "açıklama" mânasına galebe çaldığı, çoğunlukla bu mânada kullanıldığı görülmektedir.

Mevzuumuzun anlaşılması için şöyle bir sorunun cevabını arayalım: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) "beyân et" emrini yerine getirdi mi getirmedi mi? Cevabımız elbette ki müsbettir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Rabbisinin bütün emirleri meyanında teblîğ emrini de eksiksiz yerine getirmiştir. Aksini söylemek cehaletin ötesinde iftira ve küfür olur.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın insanlara Kur'ân ve teblîğ'den ayrı olarak sunduğu beyân sünnettir. Bazı usulcülerimiz, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın beyan vazîfesini iki kısımda mütelâa etmişlerdir, yani sünnet iki kısımdır:

Birinci Kısım Sünnet: Kur'ân-ı Kerîm'in kapalı âyetlerini açıklar, anlaşılır, tatbîk edilir hâle getirir.

İkinci Kısım Sünnet: Kur'ân'da olmayan yeni ahkâm ve âdab getirir. Her iki hususla ilgili ikna edici açıklamalar yapılmış, örnekler verilmiştir.

Kelam ve fıkıh âlimlerince, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın, hem fiili ve hem de sözleriyle tahakkuk edeceği belirtilen birinci kısım beyanın gereğini bizzat "namaz", "zekat" ve "hacc" gibi dinin ana umdelerinden misal verilmektedir. Bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerîm, namaz kılın diye emreder, ama, namazın başlama ve bitme vakitlerini, her namazda kaç rekat kılınacağını, rükünlerin nasıl eda edileceğini vs. belirtmez. Keza, zekat için de aynı durum: Kur'ân: Zekat verin emreder, ama kimler verecek, hangi mallardan ne miktar verilecek, ne zaman verilecek gibi pek çok sorumuz cevapsız kalır. Hacc için de durum böyle: Hacc yapılacak ama nasıl? Ömürde kaç sefer, nerelere kaçar sefer tavaf edilmeli? Arafat'ta vakfe ile ilgili teferruât nasıl olmalı? vs. Bunların teferruâtı Kur'ân'da yoktur. Bu teferruâtı Cenâb-ı Hakk, dinin ikinci kaynağına bırakmıştır. Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetine havale etmiştir Hadîslerde belirtildiği üzere, Cebrâil (aleyhisselam)'den Kur'ân'ı taallüm ettiği (öğrendiği) gibi Sünneti de taallüm eden Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm): "Namazı ben nasıl kılıyorsam,

benden gördüğünüz gibi kılın"; keza: "Hac'la ilgili menâsiki (rükünleri teferruatı) benden alın" emretmiştir.

Hadîs kitapları, keza, zekatla ilgili teferruatın beyânıyla doludur. Kendisine, beş vakit namazdan her birinin başlama ve bitme zamanlarını soran bir bedeviye, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) açıklama yapmaz. "Bizimle namaz kıl"der. Birinci gün, her namazın ilk vaktinde, ikinci gün de son vaktinde olmak üzere iki gün namaz kıldırdıktan sonra: "Her namazın vakti bu iki an arasındaki zamandır" diye soru sorana açıklamada bulunur.

Kur'ân-ı Kerîm'in emirlerini tatbîk edebilmek için sünnete olan ihtiyacın zaruretini belirtme sadedinde verilen misallerden biri de cezalarla ilgilidir: Âyet "Erkek veya kadın her hırsızın elinin kesilmesini" emreder. Ama nisabı, şartları belirtmez. Emre göre, bir tek yumurtayı çalanın elini kesmek icabeder. Halbuki Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), buna nisab beyan etmiştir: Elin kesilmesi için çalınan şeyin, en az dörtte bir dinar değerinde olması gerekir.

İslâm Dinî'nin bütünlüğünü kazanması açısından Sünnet'in beyanına olan ihtiyacın ehemmiyetini tebarüz ettirmek için bazı âlimler şöyle demiştir: "Şâyet muhaddisler, sünnetin zabt ve toplama işini yerine getirmemiş, kaynaklarından ortaya çıkarmamış, Nadîsi intikal ettiren senet ve turûka itina göstermemiş olsaydı şeriat yok olur, ahkâm ortadan kalkardı. Çünkü şeriat, muhafâza edilen merviyattan vücuda getirilmiş, nakledilen sünenden tedvîn edilmiştir..."

SÜNNETİN HÜKÜM KOYMA FONKSİYONU:

Sünnet, bir kısmıyla -belirttiğimiz üzere- Kur'ân-ı Kerîm'i beyan fonksiyonunu yerine getirirken, ikinci bir kısmıyla da Kur'ân'da olmayan ahkâmı ve âdabı vazetmektedir. Sünnet bu yönüyle de, din için, önceki hizmeti kadar, vazgeçilmesi mümkün olmayan bir ehemmiyet taşır. Zira, dinimizin pek çok meselesi kaynağını sünnette bulur. Sünnetin bu yönünü, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) muhtelif hadîslerinde ifade eder. Bir hadîs şöyle: "Bana Kitap ve beraberinde bir o kadar da sünnet verildi".

Hattâbî, bu hadîsi açıklarken: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a metluv ve zâhir olan Kur'ân vahyi kadar da gayr-i metluv ve bâtın

olan vahiy gelmiştir" dedikten sonra "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e, kendisine tanınan Kur'ân'ı beyân etme... Kur'ân'da zikri geçmeyen hükümleri ona ilâve etme iznine de sâhiptir" der. Nitekim, İslâm şeriatına Sünnet'in ilâve ettiği o kadar çok hüküm olmuştur ki, İslâm binasına Kur'ân ve Sünnet'in aynı derecede iştirakini ifade için bâzı âlimler: "Kitap, Sünnet'e bir yer bırakmıştır.

Sünnet de Kitaba, bir yer bırakmıştır" demişlerdir. Nitekim; Kur'ân'da olmadığı halde hadîsle beyan edilen haramlar, hükümler vardır: "Kadının teyze veya halası üzerine nikahlanmasının tahrimi, ehlî eşek ve parçalayıcı dişleri olan vahşî hayvan etinin tahrimi, kâfire mukabil müslümanın öldürülmeyeceği, Medîne'nin haram kılınması, müslümanların (fakir, zengin, âlim câhil ayrımı yapılmadan) aynı zimmete sâhip olmaları..." gibi. Bunların hepsi Hz. Peygamber'in sözlerine dayanır. Bâzı İslâm âlimleri sünnetin hüküm koyma yetkisini Kur'ân-ı Kerîm'inkine eşit bir imtiyaz olarak görür ve şöyle der: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan herhangi bir mesele sabît olmuşsa bununla amel edilir, sünneti (amelden önce) Kur'ân'a arzedip onunla mutâbakat aramaya hâcet yoktur, zira Sünnet, amel hususunda, tek başına hüccettir". Serahsî bu durumu "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan rivâyet edilen sahîhle amelin terkedilmesi haramdır, tıpkı, hilâfıyla amel etmenin haram olması gibi" diyerek ifâde etmiştir.

2 - İKİNCİ MESELE: HALKU'L-KUR'ÂN MESELESİ

HALKU'L-KUR'ÂN (KUR'ÂN'IN MAHLUK OLMASI) MESELESİ

Başta İmam Buhârî hazretleri olmak üzere pek çok hadisçinin bulaştırılıp itham (ve dolayısıyla cerh) sebebi yapıldığı Halku'l-Kur'ân meselesinin iç yüzünü bilmek birçok yönlerden faydalıdır. Bu sebeple, meseleyi tatminkâr genişlikte tahlîl eden bir pasajı, tarafımızdan tercüme edilmiş olan Yeni Usul-i Hadîs adlı kitaptan aynen aktarıyorum. Neticede görülecek ki, Selef devrinde bile ümera, dinî işlere burnunu sokup, kendi gibi düşünmeyeni ezmiştir.

"Meseletü'l-Lafz veya Meseletü'l-Halku'l-Kur'ân" -kezâ târih'te "el-Mihne" diye de isimlenir- gerek bu kitâpta, gerekse diğer cerh ve ta'dîl kitaplarında, ricâl, ruvât, zu'afâ ve târih kitâplarında sıkça zikr ve temâs edilen bir kısım ithamlara mesnet yapılan, kendisine zaman zaman atıfta bulunulan bir meseledir. Bu meselenin doğduğu asrın eskiliği sebebiyle onda kastedilen mânânın anlaşılması zorlaşmakta, târîhî seyri başkaları şöyle dursun, birçok ilim tâliblerine bile günümüzde gizli kalmaktadır. Burada bu meselenin çıkışı ve târihi hakkında kısaca; ruvât, muhaddisîn, kütüb-i cerh ve ta'dîl saflarında meydana getirdiği te'sîrler hakkında da uzunca söz etmeyi münâsib gördüm. Yardım ve takviyeyi Cenâb-ı Haktan dilerim.

DOĞUŞU VE BAŞLAMA TARİHİ

Tarih ve nihâl kitapları Halku'l-Kur'ân meselesi'nden ilk söz edenin Ca'd İbnu Dirhem olduğunda, bunu da Cehm İbnu Safvân'ın tâkip ettiğinde bunlara da arkadan Bişr İbnu Gıyâs el-Merîsî'nin tâbi olduğunda müttefiktirler. Bu husûs hâfız Lâlkâ'î'nin Şerhu's-Sünne'si ile İbnu Ebî Hâtim er-Râzî'nin "er-Reddü 'alâ'l-Cehmiyye"sinde ve bunlar dışında kalan diğer kitâplarda açıkça görülür.

Ca'd İbnu Dirhem hicrî 118 yıllarında zındıklık ve mülhidlik suçuyla öldürüldü. Bu târih, Emevîler saltanatının sonlarına rastlar. Cehm İbnu Safvân ise 128 sene-i hicriyesinde Horasan ümerâsına Hâris İbnu Süreye ile birlikte kılıçla çıkış yaptığı için öldürülmüştür. Bişr İbnu Gıyâs el-Merîsî ise 218 yılında 70 yaşında olduğu hâlde Bağdâd'da vefât etmiştir.

Hâfız Zehebî, el-İber'de der ki: "Fakîh ve mütekellim olan Bişr el-Merîsî 218 yılında vefât etti. Bu herif, halku'l-Kur'ân sözünün dâilerinden yâni propagandacılarındandı. Senenin sonunda öldü. Ulemâdan hiç kimse cenâzesine katılmadı. İmâmlardan bir gurup küfrüne hükmetti. Mîzânu'l-İ'tidâl'de "Bişr, Cehm İbnu Safvân'a yetişmedi ise de sözünü benimsedi ve bunları kendisine hüccet edindi. Başkalarını da bu fikirlere dâvet etti. Bişr'in babası yahûdî olup Nasr İbnu Mâlik çarşısında kasaplık ve boyacılık yapardı. Hârunu'r-Reşîd'in saltanatı sırasında yakalandı ve sözleri sebebiyle eziyet edildi" denir. Reşîd'in hilâfeti 170 yılından vefât târihi olan 193 yılına kadar devâm etmiştir.

Bu fitne belli bir ölçüde İmâm Ebî Hanîfe zamanında zuhûr etti. Ebû Hanîfe 80-150 yıllârı arasında yaşamıştır. Bu konuda hakkı söyledi ve fitneyi neşredenleri reddetti. Bir müddet için onları susturdu da. Bu husûsu İbnu Ebî'l-Avvâm el-Hâfız rivâyet etmiştir. Ondan da Allâme Kevserî Te'nîbü'l-Hatîb'de nakleder. Kezâ İbnu Kuteybe de Ebû Hanîfe'nin bu meseledeki tutumuna takdîr ve istihsân dolu ifâdelerle el-İhtilâf if'l-Lafz kitâbında temâs eder.

Kevserî merhûm Te'nîbu'l-Hatîb'de der ki: "Kur'ân hakkındaki fikirleri yayılmadan Cehm'in öldürülmesi helâl değildi. Onun fikirleriyle pek çok kimse fitneye düştü. Bir kısmı onun fikirlerini iltizâm etti, bir kısmı da nefret besledi. Orta yol bırakılıp ifrâd ve tetrîde sapıldı. Bu bid'atcı ile mücâdelede yeterli bilgi olmadığı için birçok kimseler el-Kelâmu'n-Nefsî'nin nefyinde ona zulmettiler. Diğer bir kısmı da onun zıddını söylemek sadedinde el-Kelâmu'l-Latzî'nin kıdemini ileri sürdüler".

Ebû Hanîfe bu durumu görünce meseleyi mihrâkına oturtup hakkı beyân etti ve dedi ki: "Allah'la kaaim olan mahlûk değildir. Halkla kaaim olan mahlûktur." Burada demek istiyordu ki: "Kelâmullâh, kıyâmı îtibâriyle, kıdemde Allah'la iştirâki olan diğer sıfatlar gibi bir sıfattı. Fakat tilâvet edenlerin dillerinde, hâfızların zihinlerinde, mushafların sayfalarında sestir, zihnî sûrettir ve nakıştır. Bu durumuyla taşıyıcıları gibi mahlûktur. İlim ve idrâk ehlinin görüşleri bundan böyle bu görüş üzerine istikrârını buldu."

Fakat mezkur fitne burada sönmedi. Ortaya çıkıp tekrar kaybolmalar sûretinde Abbâsî halîfelerinden Me'mûn zamanına kadar devâm etti. Onun zamanında mesele yeniden ortaya çıktı ve rağbet gördü. Bizzât Me'mûn da buna inândı ve bu husûstaki Mu'tezilî görüşü tam olarak benimseyip Kur'ân'ın mahlûk olduğuna kâni oldu. Sadece inanmakla da kalmayıp âlimleri, kadıları, muhaddisleri, râvileri Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söylemeye çağırdı. Emre uymayanlara işkence ettirdi. Bu tutumu, hayâtının ve hilâfetinin son senesi olan 218 yılına müsâdifti.

Bu fitne Me'mûn devrinde yâni 218 yılından sonra da Mutasım ve Vâsık devirlerine kadar devâm etti. Hattâ Mütevekkil devrinin başlarına, 232 yılına kadar varlığını devam ettirdi. Mütevekkil hilâfete geçince Kur'ân'ın mahlûk oluşu meselesinde kendinden önce gelmiş

olan üç selefinin yaptığı şekilde gayretkeşlik göstermedi. Fazla olarak 234 yılında Kur'ân'a mahlûktur denmesini de yasakladı. Bu yasağı bütün vilâyetlere tâmîm etti. Böylece devleti ve halkı huzursuz eden bir fitne sönmüş oldu.

Âlimler ve muhaddisler bu 15 senelik müddet içerisinde zulmün her çeşidine mâruz kaldılar. Bir kısmı kılıç korkusuyla resmî çağrıya uydu. Bir kısmı mânâsını anlamaksızın kerhen uydu. Bir kısmı selefin girmediği bir konuya girmekten kaçındı. Bir kısmı icâbet etmekten imtinâ etti ve Kur'ân gayr-i mahlûktur tezini açıkça müdâfaa etti. Bunlar, bu inançları uğrunda herçeşit işkence ve ölüme katlandılar, sabrettiler.

Hâfız Zehebî, el-İber'de der ki: "Me'mûn 218 yılında âlimleri halku'l-Kur'ân meselesiyle imtihân etti. Bu konuda Bağdâd'daki nâibine yazdı -zirâ kendisi Rakka'da idi- Daha da ileri giderek bu bid'ate, inanan bir insanın taassubuyla sarıldı, ulemânın ekserisi istemeye istemeye icâbet etti. Bâzıları tevakkuf etti ise de bilâhare onlar da icâbet edip münâzara yaptılar. Fakat sözlerine değer verilmedi. Musîbet gittikçe büyüdü. Bu dâvete uymayanları Halîfe ölümle tehdîd etti".

Târihin bu safhasını okuyup inceleyen herkesin göreceği üzere bu mihnet sırasında pek çok kimse hapsedildi, işkenceye tâbi tutuldu ve öldürüldü(1). Bu mihnet, devletin havâs ve avâmıyla bütün halkı meşgûl eden bir mesele oldu. Irak ve diğer diyârlarda her çeşit meclîs ve cemâatlerde, köylü kentli herkesin diline düştü. Bu konuda âlimler arasında münâkaşalar çıktı. Ümerâ, ulemâyı, kadıları, fukahâyı ve muhaddisleri Mısır, Şam, İran vs. her yerde imtihâna başladı.

"Vaktâki Vâsık hilâfete geçti, Mısır kadısı Muhammed İbnu Ebî'l-Leys'e bütün nâs'ın imtihândan geçirilmesini yazdı. Fakîh, muhaddis, müezzin ve muallim işkenceye tâbi tutulmayan tek kişi kalmadı. Birçokları terk-i diyâr ederek kaçtı. Mihneti inkâr edenlerle hapishâneler doldu. Vâsık'ın saltanatı boyunca durum bu minvâl üzere devâm etti. Mütevekkil, hilâfete geçer geçmez, bu mihnetin kaldırılması için emir çıkardı. Bu kelimenin ne şekilde olursa olsun ağza alınmamasını emretti. Böylece nâs huzûra kavuştu(2). Onbeş

yıl boyunca tahammülfersâ bir azab ve işkence hayâtından sonra nesîm-i rahmeti teneffüs ettiler.

Şevkânî, İrşâdu'l-Fuhûl adlı kitâbının el-Mahkûm aleyh bahsinde şunları söyler: "Kelâmullâh meselesindeki ihtilâf, bu konunun te'sîr ve şümûlü uzayıp gitmiş, insanları birçok fırkalara bölmüş, ehl-i ilimden pek çoğu bu yüzden imtihân ve mihnete tâbi tutulmuş, bir kısım insanlar bunu dinin en mühim meselelerinden biri kabul etmiş olsalar bile, o kadar mühim ve faydalı bir mesele olmayıp faydasız ve fuzûlî bir ilimdir. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk bu ümmetin selef zümresini teşkîl eden Sahâbe ve Tâbiîn'i bunun münâşakasından siyânet buyurmuştur."

BU MİHNETİN RÂVİ VE MUHADDİS SAFLARINDA, CERH VE TA'DÎL KİTAPLARINDA MEYDANA GETİRDİĞİ TE'SÎRLER

İmâmu Ahmed'e işkence edilmesine sebep olan ve bir çok âlimin de başını yiyen bu fitne ateşinin sönmesinden sonra bu mesele husûsî, şenî bir vasıf kazandı. Bu vasıfla Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söyleyenlerle söylemeyenler derhâl tanınıyordu. Birçok ehl-i ilim arasında geniş ihtilâf ve şikâk vesîlesi oldu. İsnâd ve hadîsleri zayıflatan diğer cerh ve ta'dîl sebebleri arasına geçti. Bu töhmetle pek çok sika ve sağlam âlim, muhaddis, fakîh, kâdı ve râvî, bu husûsta tevakkuf edip hiç bir şey söylemedikleri veyâ ifrâd ve tefrîde düşmeksizin doğru olanı söyledikleri için cerh edildiler. Bu cerhler cerh ve ta'dîl kitâblarında yaygın şekilde görülmektedir.

Bu mesele, bir başka cihetten de intikâm ve ezâ vesîlesi yapılmıştır. Bir kısım insanlar hasımlarına, zulüm ve düşmanlık gâyesiyle onlardan intikâm almak için bununla iftirâ etmişlerdir. Kim bir âlime kin beslemişse onu: "Kur'ân mahlûktur" demekle ithâm etmiştir. O, bununla âlimi cerhetmek ve nâsın ona olan güvenini o asırda ehl-i sünnet nazarında mûteber olan mikyâs ve ölçülerle yıkmayı düşünmüştür.

Bu mesele ile cerh dâiresi o kadar genişledi ki, İmâmu Buhârî ve onun şeyhleri olan Yahyâ İbnu Ma'în, Aliyyübnü'l-Medînî, Yezîd İbnu Hârûn, Züheyr İbnu Harb vs. gibi sünnet-i mutahharanın hıfzında ve

hadîs ilimlerinde imâmetlerinde icmâ edilen büyük imâmları bile yakaladı.

Hâfız İbnu Hacer, Hedyü's-Sârî'de şunu nakleder: Hâkîm Ebû Abdullâh en-Nîşâbûrî, Târihi Nîşâbur da der ki: "Hâtim İbnu Ahmed İbni Mahmûd der ki: "Müslîm İbnu Haccâc'ın şöyle dediğini işittim: "Muhammed İbnu İsmâîl -Yani Buhârî- Nîsâbur'a geldiği vakit Nîsâbur halkının gösterdiği ilgiyi oradaki vâli ve âlimler de aynen gösterdi. Kendisini beldelerinden iki üç, merhâle uzakta karşıladılar. Muhammed İbnu Yahyâ ez-Zuhlî -asrında Nîsâbur'un şeyhidir-, meclisinde dedi ki: "Yarın isteyen Muhammed İbnu İsmâil 'i karşılasın. Şahsen ben karşılamaya gideceğim". Ertesi gün Buhârî'yi Muhammed İbnu Yahyâ başta bütün Nîsâbur âlimleri karşıladılar.

Şehre geldi ve Buhârâlıların yanına misâfir indi. Muhammed İbnu Yahyâ bana dedi ki: "Ona kelâm mevzûunda bir şey sormayın. Zirâ, eğer O, bizim kabûl etmiş bulunduğumuz görüşe muhâlif bir görüşle cevap verirse onunla aramıza soğukluk girer. Üstelik Horâsan'da ne kadar Nâsibî, Râfızî, Cehmî, Mürci'î varsa bize karşı şamataya kalkar". Halk Muhammed İbnu İsmâil'in etrâfını sardı, ev ve damlar doldu. Gelişinin ikinci veya üçüncü günü idi ki, cemâatten birisi kalkarak Halku'l-Kur'ân meselesini sordu. Buhârî "Bütün fiillerimiz mahlûktur sözlerimiz de fiillerimizdir "(اَفْعَالنَا مَخلُوقَ وَالفاظُنا منْ افْعَالنَا) dedi.

Bunun üzerine nâs arasında ihtilâf çıktı. Bir kısmı: "Benim Kur'ân'ı telâffuzum mahlûktur" dediğini, bir kısmı ise böyle söylemediğini ileri sürdü. Birbirleriyle kavga edecek derecede bu meselede ihtilâfı büyüttüler. Mahalle halkı toplanıp Buhârî'yi oradan sürüp çıkardı.

Buhârî der ki: "Ubeydullah İbnu Sa'îd'i yani Ebû Kudâme es-Sarahsî'yi dinledim. Diyordu ki: "Dâimâ arkadaşlarımın şöyle söylediklerini duyuyordum: "Kulların efâli mahlûktur".

Muhammed İbnu İsmâil el-Buhârî de şöyle diyordu: "Kulların hareketleri, sesleri, kesbleri, yazıları mahlûktur. Fakat sayfalarda tesbît edilen, kalblerde ezberlenmiş bulunan Kur'an-ı Mübîn ise kelâmullahtır ve mahlûk değildir. Cenâb-ı Hakk der ki: "بل هو آيات

بينات في صدور الذين اوتوا العلم " (Fakat O (Kur'ân), kendilerine ilim verilmiş kimselerin kalplerinde duran apaçık âyetlerdir)".

Ebû Hâmid İbnu'ş-Şarkî der ki: "Muhammed İbnu Yahyâ ez-Zühlî'nin şunları söylediğini işittim: "Kelâmullah olan Kur'ân mahlûk değildir. Kim "Kur'ânî telâffuzum mahlûktur" sözünün doğruluğuna zûmederse o, bidatçıdır, onunla oturulmaz, konuşulmaz. Binâenaleyh bundan böyle kim Muhammed İbnu İsmâil'e -el-Buhârî-giderse onu ithâm ediniz. Zirâ onun meclisine onun mezhebinden olmayan gitmez"(3).

Bu sebeple İbnu Ebî Hâtim'in, Buhârî'yi el-Cerh ve't-Tâdîl kitabında cerhettiği görülür. Buhârî'nin tercemesinde der ki: "250 senesinde Rey'e geldi. O'ndan babam ve Ebû Zür'â hadîs dinlediler. Sonra her ikisi de, Muhammed İbnu Yahyâ en-Nîsâbûrî kendilerine: "Yanlarında Kur'ân'ın mahlûk olduğuna dâir kanaat izhâr ettiğini" yazdığı andan itibâren Buhârî'yi terkettiler".

İmâmu Buhârî'yi, Kitâbu'z-Zu'afâ ve'l-Metrûkîn'de zikrettiği için Allah, Hâfız Zehebî'yi affetsin. O der ki: "Lafz meselesi sebebiyle tenkitten sâlim olamadı. Aynı sebepten dolayı her iki Râzî de onu terketti". Râzî'lerden Murâd Ebû Zü'r'a ve Ebû Hâtim'dir.

Buhârî'nin şeyhi, İmâm Ali İbnu'l-Medînî'ye gelince, -ki Buhârî, bu zâtın merviyyâtı ile Sahîh'ini doldurmuştur- İbnu Ebî Hâtim el-Cerh ve't-Tâdîl kitâbında onu da zikreder ve der ki: "O'ndan babam ve Ebû Zür'a hadîs yazdılar. Fakat bilâhare Ebû Zür'a, Mihnet meselesindeki tutumu sebebiyle -Yâni Halku'l-Kur'ân meselesindeki icâbeti- ondan rivâyeti terketti.

Hâfız İbnu Hâcer, "Tehzîbu't-Tehzîb" de şu rivayeti kaydeder: Abdullah İbnu Ahmed İbni Hanbel el-Müsned'de babasından, o da Ali'den bir hadîs rivâyet ettikten sonra der ki: "Mihnet'ten sonra babam, ondan hiç birşey rivâyet etmedi". "Talk İbnu Alî'nin Müsned'inde de şu rivâyet nakledilir: "Babam dedi ki: "Âli İbnu Abdillah -ki İbnu'l-Medînî'dir- bize imtihân olunmazdan önce hadîs rivâyet etti." Derim ki, yani İbnu Hacer: "Hakkında, Ahmed ve ona tâbi olanlar daha önce zikredilmiş olan mihnet'e icâbet sebebiyle tenkîdlerde bulunmuşlardır. Fakat bu zât, bu hareketinden dolayı

özür dileyip tövbekâr oldu ve yeniden dönüş yaptı".

et-Takrîb'de Ahmed İbnu Mansûr er-Remâdî'nin tercemesinde denir ki: "Hakkında, Ebu Dâvut tân'da bulundu. Sebebi de Halku'l-Kur'ân mevzûundaki tevakkufu idi".

Ukeylî, tehevvüre kapılarak, Ali İbnu'l-Medînî'yi lâfz meselesi sebebiyle, Kitâbu'z-Zuafâ'da zikretti. Hâfız Zehebî, bu davranışı sebebiyle onu zemmederek tenkîd eder, son derece şiddetli tevbîh ve azarlamalarda bulunur. El-Mizân'da der ki: "Ey Ukeylî sende hiç mi akıl yok? Kimin hakkında konuştuğunu bilmiyor musun?..."

İmâm Yahyâ İbnu Ma'în'e gelince, Zehebî'nin "Mîzânu'l-İ'tidâl'daki tercemesinde denir ki: "Ahmed İbnu Hanbel dedi ki: "Mihnete icâbet edenlerden hadîs yazmaktan nefret ederim, Yahyâ ve Ebû Nasr et-Temmâr gibi". Sonra Zehebî, el-Mîzân'da zikrinin sebebini beyân sadedinde, der ki: "Ben bunu büyük bir hâfız hakkında söylenen her sözün onun hakkında her hangi bir şekilde mûteber olmadığının bilinmesi için zikrettim. Fakat Yahyâ, köprüyü aştı yâni Şeyhen'in ondan rivâyeti sebebiyle hakkında söylenenlere iltifât edilmez- Hattâ O, şark cânibinden garb cânibine adadı- yâni tâ'dîl ve tevsikin en üst mertebesindendir-, Allah rahmetini ondan eksik etmesin".

İbnu Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-Tâdîl de, Ali İbnu Ebî Hâşim el-Leysî el-Bağdâdî'nin tercemesinde der ki: "Babam ondan Reyy ve Bağdad'da hadîs yazdı. Babamın şöyle dediğini işittim: "Ben onu ancak sadûk olarak biliyorum. Kur'ân meselesinde tevakkûf etti, nâs da hadîsini terketti. Babama artık hadîsi okunmadı. Devamla dedi ki: "O, Kur'ân meselesinde bizden tevâkkuf etti, biz de rivâyette ondan tevakkuf ettik, böylece hadîslerini ithâm ettiler".

Hâfız İbnu Hacer et-Takrîb'de şöyle der: "Sâduktur, Kur'ân meselesinde tevakkuf ettiği için hakkında cerh vâki olmuştur. Kendisinden Buhârî Sahîh'inde bir rivâyette bulunmuştur. Hedyü's-Sârî de şunu der: "Bu, yâni Kur'ân meselesindeki tevâkkufu rivâyetini kabûl etmeye mânî değildir."

İmâmu Ahmed İbnu Hanbel ile, ilmi İmâm Şâfiî'den intikâl ettirenlerden biri olan Hüseyin İbnu Alî el-Kerâbîsî arasında sadâkat

ve kuvvetli bir sohbete dayanan arkadaşlık vardı. Mezkûr mihnet geldiği zaman araları açıldı. Mâbeynlerinde mevcût sadakat ve sağlam kardeşlik, katılık ve şiddetli adâvete döndü.

Hâfız İbnu Abdilberr, el-İntikâ'da, Kerâbîsî'nin tercemesinde, ilmi, itkânı ve tasnîfleri husûsunda medh u senâdan sonra şunları söyler: "Onunla Ahmed ibnu Hanbel arasında kuvvetli bir sadâkat vardı. Fakat Kur'ân meselesi'nde ona muhâlefet edince bu sadâkat adâvete döndü. Bunlardan her birisi arkadaşını ithâm ediyorlardı. Bu durum da Ahmed İbnu Hanbel'in şu sözlerinden ileri geliyordu: "Kim Kur'ân mahlûktur derse o, cehmîdir, kim de "Kur'ân kelâmullah" der de "mahlûk değildir" demezse o da vâkıfı (tevâkkuf eden) dir. Kim de:"Kur'ânî telâffuzum mahlûktur derse o, mübtedî (bidatcı) dır."

Kerâbîsî, Abdullah İbnu Küllâb, Ebû Sevr, Dâvud İbnu Alî ve bunların tabakasında olanlar şöyle diyorlardı: "Allah'ın tekellüm etmiş bulunduğu Kur'ân, O'nun sıfatlarından birisidir, binâenaleyh, ona yaratma fiilini izâfe etmek câiz değildir. Fakat bir tilâvetçinin tilâveti ve Kur'ân'dan olan kelâmı onun bir kesbi, bir fiilidir, bu ise mahlûktur, kelâmullahtan bir anlatmadır, o, bizzât Cenâb-ı Hakk'ın tekellüm etmiş bulunduğu Kur'ân değildir. Bunu Allah için yapılan hamd ve şükre teşbîh ettiler, bu ise Allah'ın gayrıdır. Hamd, şükr, tehlîl ve tekbîrden dolayı sevâp verildiği gibi Kur'ân tilâveti sebebiyle de sevâp verilir.

Binnetice Ahmed İbnu Hanbel'in ashâbı olan Hanbelîler, Hüseyn el-Kerâbîsî'yi terkettiler. Onu bid'atle ithâm ettiler. Onu ve bu konuda onun sözünü tekrâr edenlerin hepsini ta'nettiler".

Hâfız İbnu Hacer, "Tehzibü't-Tehzîb'de Kerâbîsî'nin tercemesinde yukarıda zikrettiğimiz İbnu Abdilberr'in sözlerini naklettikten sonra der ki: "Ebû't-Tayyîb el-Mâverdî şunları söyler: "Kerâbîsî: "Kur'ân mahlûk değildir, benim onu telâffuzum mahlûktur" derdi. Ona, Ahmed İbnu Hanbel'in kendisini inkâr ettiği haberi ulaşınca dedi ki: "Bu gençle ne yapmalı bilmiyoruz. "Mahlûktur" desek "bidat"tır diyor, mahlûk değildir desek, yine "bidat'tır diyor".

Hâfız Zehebî ise el-Mizân'da Kerâbîsî'nin tercemesinde şunu söyler: "Eğer Kerâbîsî "Kelâmullah olan Kur'ân mahlûk değildir, benim onu

telâffuzum mahlûktur" sözü ile telâffuzu kastediyorsa buna bir diyeceğimiz yok, yerinde bir sözdür. Zirâ fiillerimiz mahlûktur. Fakat melfuza, yâni telâffuz olunan şeye mahlûktur demek istiyorsa işte Ahmed ve selef bu görüşe karşı çıkmaktadırlar. Bu görüşü cehmî'lik addetmektedirler. Kerâbîsî 245 yılında vefât etti".

Hâfız İbnu Hacer, Tehzibu't-Tehzîb'de Nuaym İbnu Hammâd el-Mervezî'nin tercemesinde der ki: "Mesleme İbnu Kâsım şunu söyler: "Onun Kur'ân husûsunda fenâ bir görüşü vardı. O, iki tâne Kur'ân kabûl ediyordu. Biri Lefh-i Mahfûz'da bulunan Kelâmullah olan Kur'ân, diğeri de insanların elindeki mahlûk Kur'ân". Sonra Hâfız İbnu Hacer bunu tenkîdle der ki: "Sanki o, "insanların elindeki" ile dilleriyle tilâvet ettiklerini kastediyor gibi. Şurası her çeşit şek ve şüpheden ârîdir ki mürekkep, kâğıt, kâtip, tilâvet eden ve onun sesi mahlûktur. Fakat Allâh'u Teâlâ'nın kelâmı kesîn olarak mahlûk değildir".

Abdulfettâh der ki: "Şu ta'n'da bulunanın nazarındaki darlığa bakın! Hadîs âlimlerinden mâdûd olan bu zât elle kâğıt üzerine yazılıp mahlûk ve çürümeye mahkûm lisanların okuduğu ile kelâmullah arasında tefrik kabul etmiyor!"

Hâfız İbnu Abdilberr "el-İntikâ"da İmâm Şâfiî'nin arkadaşı ve ilminin nâşiri olan İmâm Müzenî'nin tercemesinde diyor ki: "O... muttakî, ehl-i verâ, dindar, çile ve yoksulluklar karşısında sabûr bir kimse idi. Mısır halkı arasında ona adâvet besleyip, onunla rekâbete kalkan kimseler kendisine: "Kur'ân mahlûktur" dedi iftirâsını atıyorlardı. Hakîkat-ı halde bu ithâm hakkında sahîh değildir. Buna rağmen Mısır halkından pek çoğu onu terketti. Öyle ki, mescidin bir direği dibinde on kişiyle ders yaptığı çok olmuştur. Bir ara Mısır ehlinden sâlih birisi Müzenî ile ilgili güzel bir rüyâ gördü -bu rüyâyı İbnu Abdilberr zikreder- ve onu nâs'a anlattı. Bunun üzerine tekrâr onu dinlemek üzere etrâfında toplandılar. Böylece, içlerinde hakkında besledikleri töhmet de zâil oldu."

Aynı töhmet İmâm Ebû Hanîfe'ye de intikâm almak niyetiyle yapılmıştır. Bunu Allâme Kevserî merhûmun kalemiyle Te'nîbü'l-Hatîb'in muhtelif yerlerinde açıklamış ve reddiyesi de yapılmış olarak

görmek mümkündür. Bu maksatla 4-6, 52-66. sayfalara bakılabilir. Aynı sebeple İmâm Buhârî de cerhedilmiştir.

İmâm Tâcuttîn Sübkî Kaidetün-Fi'l-Cerh ve't-Tâdil'de der ki: "Cerh esnasında araştırılması gereken bir husûs cârih ve mecrûhun akâid durumu ve bu husûsdaki ihtilâflarıdır. Zira cârîh, mecrûha akîde cihetiyle muhâliftir ve bu yüzden onu cerhetmiştir.

Bu husûsa bir misâl bâzılarının Buhâri hakkındaki şu sözleridir: "Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim onu lâfz meselesi sebebiyle terkettiler". Müslümanlar! Allah aşkına söyleyin, bir kimseye: "Buhârî metruktur" demek câiz midir? O ki hadîs ilminin bayraktarı, Ehl-i sünnet ve'l-Cemâat'ın önderidir. Ey müslümanlar, Allah aşkına söyleyin onun vesile-i medih olan faziletleri vesile-i zemm ve tenkîd yapılabilir mi? Zirâ meseletü'l-Lâfzda hak onun cânibindedir. Zira hiçbir akıllı mahlûk, telâffuzunun kendisinin sonradan meydana gelen hâdis fiillerinden biri olduğundan ve bunun da Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğinden şüpheye düşmez. Bunu İmâmu Ahmed (radıyallahu anh), lâfzının çirkinliği sebebiyle inkâr etmiştir.

Muhakkîk Kevserî merhûm, Hâzimî'nin "Şurutu'l-Eimmeti'l-Hamse" sine yaptığı tâlikte der ki: "Zehebî, Tezkiretü'i-Huffâz'da Hâfız Ebu'l-Velîd Hasân İbnu Muhammed en-Nîsâbûrî'nin tercemesinde şunu söyler: "İbrâhim dedi ki: "Ebû'l-Velîd'i dinledim diyordu ki: "Babam: "Hangi kitâbı cemediyorsun?" diye sordu. Cevâben: "Buhârî'nin Kitâbı'na tahriçte bulunuyorum" dedim. Dedi ki: "Sana Müslim'in kitâbını tavsiye ederim, çünkü o, daha mübârektir. Zira Buhârî lâfz'a nisbet ediliyordu". İbnu'z-Zehebî der ki: "Müslim'de lâfz'a nisbet edilmiştir(61). Binnetice bu mesele müşkil bir meseledir. Buhârî ile şeyhi Muhammed İbnu Yahyâ ez-Zühlî arasında cereyân eden vakıaya da işaret edilir. Buhârî Nîsâbur'a geldiği zaman ona lafzdan sordular. Cevâben "Kur'ân kelâmulllahtır, mahlûk değildir, amellerimiz mahluktur" dedi. Ebû Hâmid İbnu'ş-Şarkî der ki: "Zühli'den şöyle söylediğini işittim: "Kur'ân kelâmullahtır, mahluk değildir, kim Kur'ân'ın telâffuzuna mahlûk derse o, mübtedî (bidatcı) dır. Bizim meclisimize gelmesin. Bundan böyle Muhammed İbnu İsmâil el-Buhârî'ye gidenle de konuşmayız."

İki kişi hâriç bütün nâs Buhârî'yi terketti. Terketmeyen bu iki kişi de Müslim İbnu'l-Haccâc ve Ahmed İbnu Seleme idi. Müslîm, Zühlî'ye kendisinden yazmış olduklarını hamallarla yolladı. Zühlî ayrıca: "Muhammed İbnu İsmâil benim bulunduğum şehirde oturmamalıdır" dedi. Bunun üzerine Buhârî, hayâtından endişe ederek oradan başka yere göç etti.

Bu hadîselerden sonra Müslîm, ne Buhârî'den ne de Zühlî'den tahrîcde bulunmadı. Fakat Buhârî, aralarında cereyân eden tatsızlıklara rağmen Sahîh'inde Zühlî'den -İbnu Hallikân'ın Müslîm'in tercemesinde kaydettiğine göre otuz yerde- rivâyette bulunmuştur. Ancak Buhârî, bu rivâyetleri yaparken (حدثنا محمد بن خالد) veyâ (حدثنا محمد) diyerek ceddine nisbet eder. Böylece ilmini almış oluyor ve ismini zikrettiği takdîrde akla gelebilecek olan şeyhinin ta'nda haklı olacağına dâir tevehhümü de reddetmiş oluyor."

Mesele aslında içinden çıkılmayacak kadar müşkîl değildir. Zirâ lâfz meselesinde hak şeyheyn cânibinde idi. Öbürleri, bunlara karşı olan taassublarında haksız idiler. Meselenin İmâm Ahmed'in marûz kaldığı mihnetten sonraki seyrini inceleyen kimse, ihtilâfın muhtevâdan ziyâde kullanılan kelimelerde kalan (lâfzî) meseleler yüzünden râvîlere revâ görülen işkencelerin derecesini anlar. Bu ihtilâfın lâfzî olmayıp hakîki olduğunu farzedecek olsak, bürhân-ı sahîh nazarıyla yine kusur açık olarak Şeyheyn'e cephe alanlar cânibinderdir. Keşke onlar kendilerini ilgilendirmeyen şeylere burunlarını sokmayıp, rivâyetlerden tahsîn ettikleriyle uğraşsalardı.

Eğer böyle yapsalardı cerh kitaplarının çoğunun içi hiçbir değeri olmayan cerhlerle dolmazdı. Şu sözler bu çeşit cerhlerdendir: "Falanca melûn vâkifi zümresindendir." (فن من الواقفة ملعونة); veyâ "...sapık lafziyye zümresinden" (من اللفظية الضالة); veya "O, Allah'dan haddi nefyederdi, biz de ondan nefyettik" veya "İmânda istisnâ tanımaz, binâenaleyh mürciîdir, sapıktır" veya "cebr, hulûd vs. meseleleri dışında cehmîdir" yâhut "O, imân, kavl ve ameldir demiyordu biz de onu terkettik", veyâ "kelâmî meselelerde sırf muhâkeme ve reyle hareket ettiği için felsefeye veyâ zındıkaya nisbet edilir" gibi.

İlimlerin en muhâtaralısı cerh ve tâdîl ilmidir. Bu sâhada yazılmış kitapların pek çoğunda son derece mübâlağa ve aşırılıklar vardır. Bu ölçüsüzlüklerin menşeini İbnu Kutaybe, el-İhtilâf fi'l-Lafz'da ortaya koymaya çalışır. İmâm Ahmed'in mihnet'inden sonra ricâl husûsunda yazılan kitaplar bir kısım hatâlardan hâli değildir. Bu husûs, mezkûr kitapları dikkatle inceleyenlerin gözünden kaçmaz".

İbnu Kuteybe (213-276 yıllarında yaşamıştır). El-İhtilâf Fi'l-Lafz kitâbında, asrındaki ehl-i ilmin, ilmi, ilim için tahsîlden uzaklaşıp, geçmiş imâmları reddetmek ve onları, Allah'ın dinînde bid'at çıkarmış olmakla itham etmek ve her çeşit ihlâstan uzak, sırf bencil hislerini tatmin etmek düşüncesiyle ilmî meselelerde münâzara yapmak için ilim talebetmeye geçişleri gibi kendine ulaşan hallerini beyânla mukaddemesine başladıktan sonra 9-11. sayfalarda der ki: "İhtilâf olarak en son vukûa gelen şey, Ashâb-ı Hadîs arasında cereyan etmiştir. Ashâb-ı Hadîs, sünnete yardımcı, bid'ayı ezici, her memlekette kendilerine âdavet beslendiği halde adâvete yer vermeyen, kendilerinden bir kısım inançlar gizlendiği halde inançlarını gizlemeyen, gerçeği nâs'a açıktan açığa söyleyip, gizlemeyen kimselerdi. İlimde ancak onların tevsîk edip yükselttiği kimseler yürürlerdi, ve onların taz'îf edip alçalttığı kimseler alçalırdı. Atlılar ancak onların zikrettiği kimseyi görmek arzusuyla yükselirdi. Bu durum şeytanın onları Allahu zülcelâl'in dînînin fürû ve usûlünden kılmadığı bir mesele ile aldatmasına kadar devâm etti. Dini uzaktan ve yakından ilgilendirmeyen bu meselenin bilinmemesinde bir mahzûr bulunmadığı gibi bilinmesinde de cüzi bir fayda vardır.

Bu meselenin şerri büyüdü, ehemmiyeti arttı. O kadar ki muhaddisleri parçalayıp, çeşitli fikirler ortaya attırdı. Böylece onların durumlarını zayıflatarak hasedcileri neşeye boğdu ve düşmanlarını kendi dilleri ve elleriyle karşılarına dikti. Bu düşman, onların birbirlerini tekfîr ve tel'în ettiklerini, aslında müttefik oldukları halde birbirlerine düştüklerini, bir cemaat teşkil ettikleri halde paramparça olduklarını gördükten, kendisini de onlarla artık harb halinden kurtulup, sulhâ kavuşmuş bulduktan sonra mütemâdiyyen onlara gülüp alay etti (5).

Ehl-i nazarın bu mesele karşısındaki tutumu ise şâyan-ı teessüftür. Onlar, bu mesele çıktığı günden beri hakkında söz etmekten kaçınmış, ilk günden müessir bir çâre ile karşısına çıkarak halletme cihetine gitmemiş, cemiyette iyice yayılıp umumî bir hal aldığı zaman da üzerinden esrar perdesini kaldırmaktan tekâsül etmiştir.

O kadar ki meydânı boş bulan fitne, cemiyette kök salıp, yerleşebilmiştir. Gençler kötü alışkanlıklarla ona kapıldılar, çocuklar o atmosferde yetişti. Böylece alışkanlığın sevkiyle iyice kökleşip tabiî bir hâl vasfını kazanmış olan fitneyi kalblerden çıkarıp tedâvi etmek isteyenler çok büyük bir zorlukla karşılaştılar.

Allah beni ilimle müşerref edince karşılığında üzerime vâcib kıldığı vazifeden kaçmak için bir mâzeret bulamadım. Mesele, ihmalcilerin terki yüzünden, bir hayli ehemmiyet ve nezâket kesbetmişti. İlmî kapasitem ve tâkâtimin imkân verdiği nisbette meseleyi göğüsledim. Ümidim bâzı hakikatların gayretimle ortaya çıkmasıdır, olur ki Cenâb-ı Hakk bu hizmetimden ümmet-i Muhammed'i müstefîd kılar.

Zirâ ancak O'nun dilediği şey faydalı olur. Dili ile Allah'ın rızasını arzu ettiğini söyleyen kimseye bunu nâsdan istemesi gerekmez. Ona düşen gözünü açmaktır, kolaylaştırmak Allah'a aittir".

Sonra İbnu Kuteybe merhûm, bu meselede te'vîlde bulunanların düştükleri hâtayı göstermek gâyesiyle pek çok misâller verir ve bu husustaki kendi görüşünü izhâr eder. Sonra nazarında bunun ifâde ettiği gerçek ve sahîh mânâyı beyân eder. Bütün bu izahlardan sonra 50-52 ve 62-63. sayfalarda der ki:

"Sonra söz, bizi bu kitâptan maksadımızın ne olduğunu, Ehl-i Hadîs'in Kur'ân-ı telâffûz meselesindeki ihtilâflarını, aralarındaki ayıplamaları ve birbirlerini tekfir etmelerini anlatmaktan gayemizin ne olduğunu beyâna getirdi. Hakkında ihtilâf ettikleri şey aralarındaki ülfeti koparacak cinsten olmadığı gibi nefret ve uzaklaşmayı gerektirecek cinsten de değildir. Çünkü hepsi tek bir esâsta birleşmektedir. Bu esâs ise: "Kur'ân'ın, gayr-i mahlûk kelâmullah olduğudur.

Onların ihtilâfları, mânâsı gâmız ve ince olduğu için anlayamadıkları fer'î bir meseledir. Onlardan her bir fırka bu meselenin bir cihetiyle

alâka kurmuş olmakla berâber hiçbirinde ne temyîz âleti ne dikkatli kimselerin yaptığı araştırma ne de ehl-i lügatin ilmi mevcuttur.

Bir şey iddia eden, bir görüş benimseyen herkes zannediyor ki mutlak hakîkat kendi iddia ettiği ve benimsediği görüştedir. Bu taassuba sâdece mütevakkıf davranan şüpheciler düşmemiştir. Çünkü onlar, hatâ yapabilecekleri ihtimâline yer veriyorlardı. Zira biliyorlardı ki, hakîkat, üzerinde durdukları iki meseleden birindedir, sâdece birinde değildir. Gerçeği arayan (müstebsîr ve müsterşid) kimse -bununla mütevakkıf davranan şüpheciyi kasteder- iki müfrit fırka tarafından imtihâna tâbi tutuldular. Bu müfrîtler kendilerine muhâlefet edenlere tahammül fersâ şiddet ve kabalığı revâ görüyor, onları tekfir etmekle kalmayıp tekfir ettiklerinin küfründen şekke düşenleri bile tekfir ediyorlardı(6).

Bazan yaşlı bir kimse de şehre iner ve hadîs için halkaya otururdu. Halbuki çoğu kere bu kimse, adaptan ve duyduğunu yeterince tefrik ve temyîzden bile yoksundu. İlim ve irfânla ilgisi, yaşının ileri olmasından öte geçmiyordu.

Böyleleri, bâzı kere, İbnu Uyeyne, Ebû Muâviye, Yezîd İbnu Hârûn ve benzerlerini de dinlerdi. Onlar kendisine kitâbı öğretmekten önce onu Halku'l-Kur'ân meselesinde imtihana çekerlerdi.

Onların istediği cevâbı vermezden önce ağırdan alır, yâhut duraklar veyâ öksürür veya kekelerse vay başına geleceğe. Bunu bildiği için o davranışıyla kendisini cerh ve iskât edecekleri korkusu onu sarar. Bu korku, o kimseyi, onları memnûn etmeye sevkeder. Bilmeden, anlamadan konuşur ve böylece kalplerini kazanarak yakınlaşmayı ümîd ettiği mecliste Allah'tan uzaklaşır. Eğer o, onların muhâlif fikirlerine inânıyor idiyse onların hoşlarına gidecek fikir izhâr etmek de nefsine ağır geliyordu, çünkü söylediğini yazıyorlardı.

Eğer hakîkat arayan bir genç veyâ ilim talebeden bir kimse görseler hemen ona sorarlardı. Eğer o, bunlara: "Ben bu meselenin hakîkatını öğrenmek istiyor, ondan sual ediyorum, henüz bu konuda hiçbir hükme varmadım" dese ve bu sözüyle de gerçeği ifâde etmiş olsa ve ayrıca "Allah doğru söylediğimi biliyor" diye özür de beyân etse, onlar, Allah'ın, onu sâdece bilmediği şeyi öğrenmesi için sorup

araştırmakla mükellef kıldığını bilmelerine rağmen onu tekzîb ederler, eziyette bulunurlar ve derlerdi ki: "Bu bir habîstir. Onu terkedin, onunla düşüp kalkmayın."

Onların bağlandıkları bu mesele, bilinmemesi hiç kimseye câiz olmayan tevhîdin aslına taalluk etse ve bizzât Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ağzından işitilmiş olsaydı, "Bu meselede bu kadar aşırı olmak gerekmez" denince iftirâ edilmiş olurdu".

Kevserî, bu sözlere şunu ilâve eder: "Musannıf -İbnu Kuteybe- bu bâbta anlattıklarına görgü şâhitliği yapmaktadır. Bu bahîs kitâbın en güzel bahislerinden biridir, araştırıcıya cerh ve tâ'dil kitaplarında, musannıfın -İbnu Kuteybe- işâret ettiği bu asrın ricâli vâsıtasıyla, rivayet edilen cerhler husûsunda tesebbüt ve tahkîke dâvet etmektedir. Ebû Tâlîb el-Mekkî, şu sözleriyle bir gerçeği ifâde etmektedir: "Huffâz'ın bir kısmı büyük bir cüret ve gözüpeklikle konuşup cerhte haddı tecâvüz etmişler, halku'l-Kur'ân meselesinde ölçüyü kaçırmışlardır. Öyle ki çoğu kere hakkında söz edilen söz edenden daha efdâl olmakta ve ârif kimseler nezdinde daha yüksek bir yer işgal etmektedir".

İmâm İbnu Kuteybe geçen sözleriyle Mihnet asrını tasvîr etmektedir. Bu tasvîr, o devri bizzat yaşayıp, şiddet ve huzûzunu ayrı ayrı tadıp, müşâhede etmiş bir kimsenin tasvîridir. Burada Mihnet'in ortaya çıkardığı mühîm ve ciddi bir cihete işâret etmektedir ki, bu husûs Halku'l-Kur'ân Meselesi'nde evet diyen veyâ tevakkufta bulunanlara karşı herhangi bir özür tanımaksızın gösterilen şedîd ve sert tutumdur.

Geçmişe ait bu kısa gezinti ve bâzı misallerin ışığı altında mihnet'in, ulemâ, ruvât ve muhaddîsler safında, ve mihnetten sonra tedvîn edilen seleften halefe intikâl ederek bize kadar gelen cerh ve tâ'dil kitaplarında sarfedilmiş olan birçok sözlerde husûle getirdiği izleri açık bir şekilde görebilmekteyiz.

Bu aydınlatıcı lemhalardan sonra İmâm Buhârî'nin ve onun talebesi İmâmu Müslîm'in gerçek durumları ortaya çıkmış oluyor. Çünkü herbirinin "Sahîh"inde bu çeşit cerhedici ithâmlara mâruz kalmış bir kısım ricâlden rivâyetten imtinâ etmediklerini göstermekteyiz. Suyûtî,

Tedrîbu'r-Râvî'de Yirmi Üçüncü Nev kısmının ortalarında "Fâide" unvânı altında kendilerine muhtelîf bid'â ithâmı yapılan büyük bir grubun isimlerini verir. Buhârî ve Müslîm bunlardan sadece biri o kimselerden tahrîcde bulunmuşlardır. Bu kimselerin sayısı onun nezdinde 78'i bulur. Bunların dışında birçoğu da onun nazarından kaçmıştır. İstersen oraya mürâcaat et.

Hâfız İbnu Hacer de "Hedyü's-Sârî'de Buhârî'nin ricâl'inden ta'na mâruz kalanların ismi üzerinde ayrı bir bâb yaparak orada bid'a ithamına maruz kalanları zikreder. Müellif burada müessir bid'a ile müessir olmayan bid'a arasını tefrîk ettikten sonra bu dokuzuncu bölümün sonlarında isimleri hurûfu hecâ ile sıraladıktan sonra ayrı bir bölüm yazarak bu bölümde Buhârî'nin ricâl'inden îtikâda râci ve fakat gayr-ı müessîr olan bu husûsla ta'nedilmiş olan kimselerin isimlerini kaydeder. Bunların sayısı 69 kişiye ulaşmaktadır. Bu meselede düşünceler için büyük bir ibret vardır. Bu sözleri yazıp bitirdikten sonra şeyh Cemâlüddi'n-el-Kâsımî merhûmun 'Kitâbu'l-Cerh ve't-Tâdîl'ini okudum. Bu, 39 sayfalık küçük bir risâledir. Bu risâlede daha önce işâret etmiş bulunduğumuz merdûd cerhlerin birçoğunun genişçe nakline yer verilmektedir. Bunların illetleri ve noksanlıkları en güzel şekilde belirtilir. Hiçbir sûrette 'Halku'l-Kur'ân Meselesi'ne dokunulmaz. Arkadan da onun Târihû'l-Cehmiyye ve'l-Mûtezîle'sini okudum. Burada "Halku'l-Kur'ân Meselesi"ne temâs ettiğini, gerek bu sebeple, gerekse benzeri ithâmlarla bir kimsenin cerh edilmesini reddettiğini gördüm. Reddi mâkul esâsata dayandığını söyleyebilirim.

---

1) İmâmu Ahmed Mu'tasım zamanında 28 ay hapsedildi. Elleri bağlandı, kamçı ile dövüldü, en şiddetli eziyetler tatbîk edildi. Vâsık'ın devrinde de bu mihnette İmâmu Şâfiî'nin arkadaşı Yusuf İbnu Yahya el-Büveyti de eziyet ve işkenceye tâbî tutulanlardandır. Halîfe'nin, Bağdâd kadısı olan İbnu Ebî Dâvud, Mısır kadısına bunu imtihân etmesini yazmıştı. Büveyti, Kurân'ın mahluk olduğunu söylemekten imtina etti ve: "Eğer Vâsık'ın huzûruna da çıksam doğruyu söyleyeceğini ve bu zincirlerin içerisinde öleceğim, tâ ki arkadan gelenler bilsin ki bu meselede zincirler arasında ölenler de

olmuştur" dedi. Mısır'dan Bağdad'a götürüldü. 231 yılında hapishânede zincirleri arasında öldü. Allah rahmet ve rızâsını ondan esirgemesin.
2) Ahmed Emîn Duhâ'l-İslâm'da der ki: Bu anlattıklarımızı Kindi'nin "el-Vülât ve l-Kuzât kitâbının muhtelif yerlerinden aldım." Duhâ'l-İslâm'da bu mihnetin siyâsî yönünü ve te'sîrleri daha çok söz konusu edilmektedir. Beyhakî de el-Esmâ ve's-Sifât kitâbında bu meselenin îtikâdî yönünden enine boyuna söz etmektedir. Bir de وَمَا روى فيها من كم الصحابة والتابعين وائمة المسلمين (bu konuda Sahâbe, Tâbiin ve müslümanların imâmlarından rivâyet edilenler) adı altında bir bâb ilâve ederek ehl-i sünnet'in görüşünü ortaya koymaya çalışmıştır. İbnu Hazm da el-Fisâl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal'de bu meselenin şerh ve îzâhını yapar, bu meselede hakkında "mahluk" denmesi câiz olanla, câiz olmayan şeyler hususunda gayet sabır ve sükün içerisinde etraflıca açıklamada bulunur. Meselenin tarihi yönü de Tâcu's-Sübki, Tabakâtu'ş-Şâfi'iyye'de genişletir. Bu kaynaklara bakılabilir.
3) Tacu's-Şübkî der ki: Zühlî'nin Buhârî'ye karşı bu tutumu ona beslediği hasedden ileri gelmektedir." Buhârî'nin Tabakatu'ş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ'daki tercemesine bakınız.
4) Bunu doğrulayan delil için Beyhâkî'nin el-Esmâ ve'S-Sifât'ına bakılabilir (s. 267).
5) Kevseri bu meseleye şu sözleriyle tâlikte bulunmuştur: Musannıf -yâni İbnu Kuteybe- asrında bu kâbilden cereyân eden şeylere görgü şâhitliği etmektedir. Her kim Harb Seyrecâni'nin Essünne ve'l-Cemâa'sını ve bunun mesâilinden olan el-Câmi kitâbını ve İbnu Sa'îd es-Siczî'nin Nakz'ını, Huşeyş İbnu Asram'ın el-İstikâmet'ini -Ebû Abdillah el-Buhari'ye mensûb Halku Esfâlu'l-İbâd ve Abdullah İbnu Ahmed'in Kitâbu's-Sünne'si hâriç- mütâlâa ederse -ki bunların hepsi müellifin (yâni İbnu Kuteybe) çağdaşı olan kimselerdir- onlar da birbirlerini tekfirer, şiddetli tâbirler bulacaktır: Bunlarla musannıfın burada ifâde etmek istediği şeyi, yâni, o asır insanlarının, büyük bir kısmını, lafta ve kışırda kalan nizâlara ircâsı mümkün meselelerde birbirlerini tenkit ve tenzil etmede müzmin bir hastalık derecesini bulan aşırılıklarını anlamakta gecikmez. Münâkaşayı lâfzi değil de hakiki farzedecek olsak, durum tepeden tırnağa ters döner ve zâhirde mubtıl olan muhik durumuna geçer.

6) Abdulfettah der ki: "Onların gerçeği arayan şüpheci karşısındaki tutumu" Onun tekfiri, hattâ küfründen şüphe edenlerin bile tekfiri "olursa açıktan açığa kendilerine muhâlefet edenler karşısındaki tutumu ne olur? Buradan mezkûr mihnet'teki ihtilâfın ulaştığı şiddeti, ruhlarda ve muhâliflere karşı verilen hükümlerde bu ihtilâfın meydana getirdiği tesirin şiddetini anlayabilirsin".

3 - ÜÇÜNCÜ MESELE:BUHÂRÎ-İMÂM-I ÂZAM İHTİLAFI BUHARÎ-İMÂM-I ÂZAM İHTİLAFI

BUHARÎ-İMÂM-I ÂZAM İHTİLAFI

İşitildiği zaman büyütülmemesi, yanlış anlaşılmaması için, aralarında muasırlık olmayan Buhârî-İmâm-ı Âzam ihtilafının iç yüzünü açıklayan bir bahsi yine Yeni Usûl-i Hadîs adlı tercümemizden aşağıya iktibas ediyoruz. Bu yazıyı, eskiden beri alimler arasında, ilmî görüş ayrılığını taşarak hissiyatın ve ölçüsüzlüğün rol oynadığı ihtilafların olageldiğini gösteren başka örneklere de yer vermesi bakımından ayrı bir kıymete haizdir.

İHTİLAFTAN BAHSEDEN KAYNAKLAR:

Buhârî'nin Ebû Hânîfe'ye karşı müstesnâ bir muhalefet ve taassub beslediğini birçok âlimimiz zikretmiştir. Misâl olarak Hâfız Zeyleî'nin Nasbu'r-Râye'sine bak (1, 355-356). Orada Buhârî'nin Ebû Hânife'ye karşı taassubunun şiddetini ve hücumdaki ifrâtını açık bir şekilde gösterir. Kezâ Keşmîrî'nin Feyzu'l-Bârî'sine de (1, 169) bakılabilir.

Buhârî'nin Ebû Hânîfe'ye olan hücûmunu görmek için misâl olarak Buhârî'nin kitablarından et-Târihu's-Sağîr'e (s. 158, 174) de bakılabilir. Buhârî, Ebû Hanîfe'ye Sahîh'inde takrîben 18 yerde hücûm eder ve Ebû Hânife'yi kastederek قال بعض الناس "Nâs'dan biri dedi ki" tâbirini kullanır.

Hanefi muhaddîslerinden bir kısmı müstakîl eserler yazarak Ebû Hânife'ye hücûm ettiği meselelerde Buhârî'yi reddettiler. Bu noktalarda red husûsunu, İmâm Bedru'l-Aynî de "Umdetu'l-Kârî Şerhu'l-Buhârî'de genişçe ele alır. "El-Lübâb" sâhibi Allâme Abdü'l-

Ganî al-Meydânî ed-Dımeşkî'nin de Keşfu'l-İltibâs ammâ Evredehu'l-Buhârî Alâ Bâzı'n-Nâs adlı kitabı bu konuda son derece faydalıdır. Hülâsa

Buhârî'nin Ebû Hânîfe'ye hücûmu sâbittir, bunda şüphe yok. Fakat sebebi nedir?

İHTİLAFIN SEBEBİ:

Şeyhimiz Alleme müellif, burada Buhârî'nin Ebû Hânîfe'den inhirâfının menşeini Buhârî'nin Nuaym İbnu Hammad el-Mervezî ile olan sohbetinde bulmaktadır. Ona göre, Nuaym, Ebû Hânîfe'ye karşı son derece şiddetli bir taassub beslemekte idi, netîcede Buhârî bunun tesirinde kaldı.

Nuaym'ın taassubuna gelince, bunu Zehebî, el-Mîzân'da Nuaym'ın tercemesinde (4, 269) açıklar ve der ki: "Ezdî diyor ki: "Nuaym sünneti takviye için hadîs uyduranlardandı. Numân'ın -Ebû Hânîfe-aleyhine tezvîrlerle dolu hikâyeler de uydurmuştur. Bunların hepsi yalandır. Ebû'l-Fethi'l-Ezdî der ki: "Nuaym için dediler ki: "O, sünneti takviye için hadîs ve Ebû Hanîfe'yi tezlîl için baştan ayağa yalan olan tezvîr dolu hikâyeler uydurmuştur".

Şeyhimiz müellif, "İncâu'l-Vatan adlı kitâbında (1, 22) Nuaym İbnu Hammâd'ın Ebû Hânîfe'ye karşı olan taassubunu tenkîd eder ve onu Ebû Hânîfe hakkında, Buhârî'nin et-Târîhu's-Sağır'de (s. 174) nakletmiş olduğu kötü şeyleri uydurmuş olmakla ithâm eder. Daha fazla bilgi için Kevserî'nin "Fıkhu Ehli'l-Irâk ve Hadîsuhum" adlı kitâbına (s. 88-89) yaptığım tâlika bak. Kezâ bu bölümün 102 numaralı paragrafına da bak (s. 429).

Muhakkîk Kevserî merhûm Buhârî'nin Ebû Hânîfe'ye beslediği taassûb için bir başka sebep daha göstermektedir. Hâzimî'nin "Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse" nâm eserine yaptığı tâlikte (s. 56) ve "Hüsnü't-Tekâdî fî Sîreti'l-İmâm Ebî Yûsufi'l-Kâdî adlı kitâbında (s. 86-89) (Humus tâbı) özetle şunları söyler: "Buhârî rey husûsuna ehemmiyet verirdi. Zâten kendisi Buhârâ'nın ehl-i rey'e mensûb fakîhlerinden fıkhı öğrenmişti.

Seyâhata atılmazdan önceki ilk şeyhleri arasında Ebû Hâfsı'l-Kebîr vardır ki bu zât Ahmed İbnu Hafs İbni Zibrikân el-İclî el-Buhârî'dir, İmâmu Şâfiî (radıyallahu anh)'nin yaşıtlarındandır. Hatîb'in Târîhu Bağdâd'ında (2, 7) denir ki: "Buhârî, İbnu'l-Mübârek'in ve Vekî'in kitaplarını ezberledi ve bunların kelâmını -yâni ehli rey'in fıkhını-öğrendi". Yine aynı kaynakta (2, 11) denir ki: "Buhârî mezkûr Ebû Hafsî'l-Kebîr'den "Câmiu Süfyâni's-Sevrî'yi dinledi" Burada, Buhârî genç iken hıfzının tâzeliğine şehâdet eden bir de hikâye anlatılır.

Mezkûr İbnu Ebî Hâfsı'l-Kebîr'e gelince, bu zât Ebû Abdullah Muhammed İbnu Ahmed olup Ebû Hafsi's-Sağîr diye meşhurdur. Buhârî'nin talebelik arkadaşlarındandır. Zehebî, Siyeru'n-Nübelâ'da bu zâtı medheder. Leknevi de el-Fevâidü'l-Behiyye'de tercemesini verir.

Buhâri seyâhatlerini tamamlayıp Buhârâ'ya döndüğü vâkit, beldesinin âlimleri ona hased ettiler. Bu durum, ilim talebi için seyâhate çıkıp bilgisini artırarak yurda dönenlerin umûmiyetle başına gelen hâldir. Bu hasedin sevkiyle, hatâlı bir fetvâsını yakalayıp onu bâhane ederek Buhârâ'dan sürüp çıkardılar. Buhârî'nin Buhârâ'dan sürülmesiyle ilgili bu kıssayı bize nakleden Ebü Hafsi's-Sağîr'dir, babası değildir. Çünkü babasının vefâtı Ebû Bekr Muhammed İbnu Eâfer en-Nerşahî'nin Târihu Buhârâ'da belirttiği üzere bu hadîslere mukaddemdir (hicri 217).

Mezkûr fetvâ sebebiyle Buhârâ'dan çıkarıldıktan sonra, onların aleyhine döndü. Buhârî ile onlar arasında bir kısım hâdiseler cereyan etti. Bunların bir benzeri de daha önce Nîsâbûr muhaddisleriyle arasında vukua gelmişti. Bunun üzerine Buhârî kitablarında, onlar gibi bir kısım şiddetli tavırlar izhâr etmeye başladı. Aslında bunlar, içini rahatlatma nevinden şeylerdi. "Bunlarla ihticâc edilemez. Bunların Buhârî ve öbürleri hakkında da afvedileceği ümîd edilir. Cenâb-ı Hakk cümlesine semâhat ve keremiyle muâmele etsin".

Hâfız Zehebî'nin fikrine göre Buhârî'nin memleketinden (Buhâra) sürülüşünün sebebi Halku'l-Kur'ân meselesinde sarfettiği sözlerdir. Onu bu sebeple süren de az önce zikri geçen Ebû Hafsi's-Sağîr el-Buhârî'dir. Bu zât Buhârî'nin talebelik arkadaşıdır ve memleketleri olan Buhârâ'da şeyhlikte muasırıdır.

Hâfız Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'da Ebû Hafsı's-Sağîr'in tercemesine ondördüncü tabakada şu sözleriyle başlar: "Muhammed İbnu Ahmed İbnu Hafs İbni'z-Zibrikân, Mevlâ Benî 'İcl, Mâverâunnehr âlimi, Hânefiye şeyhidir. Babası Allâme Ebû Hâfs'dan fıkıh ilmini almıştır.

Buhârî'ye Kur'ân'dan sûal edilince şu konuşma cereyân etti: "Dedi ki: "O, kelâmullahtır.

- Nasıl tasarruf edilir?"

"- Kur'ân lisânlarla tasarruf edilir".

Bunun üzerine Muhammed İbnu Yahyâ ez-Zühlî: "Kim onun meclisine giderse bana gelmesin" dedi. Ayrıca Buhârâ Emîri Hâlid'e ve Buhârâ'nın şeyhlerine onun durumunu yazdı. Hâlid duruma üzüldü. Muhammed İbnu Ahmed İbnu Hafs onu Buhârâ'nın hâricindeki bâzı ribatlara kadar çıkardı.

Tercemesini verdiğimiz Muhammed İbnu Ahmed -Ebû Hafsi's-Sağîr- seyâhatler yaparak Ebû'l-Velîd et-Teyâlisî, Humeydî, Yahyâ İbnu Ma'în vs. âlimleri dinledi. Talebeliğinde bir müddet Buhârî'ye refâkat etmiştir. Kendisinin Kitâbu'l-Ehvâ ve'l-İhtilâf ver'-Redd ala'l-Lafziyye adlı eseri vardır. Sika olup verâ sâhibi, zâhid rabbânî bir imâmdır. Sünneti bilen ve ona ittibâ edenlerdendir. Babası Muhammed İbnu'l-Hasan'ın ileri gelen talebelerindendir. 264'de vefât etmiştir." (Leknevî'nin el-Fevâidü'l-Behiyye'sinden muhtasar olarak nakledildi).

Buhârî'nin Ebû Hânîfe'ye olan ta'nının bu hadîselerden müteessir olmasını garib karşılamamak gerek. Zirâ beşer nefsine tesîr eden şeylerin etkisinden uzak kalmak (ismet) sâdece peygamberlere hâstır.

BAŞKA İHTİLAF ÖRNEKLERİ:

Nesâî'nin, Hâfız Ahmed İbnu Sâlih el-Mısrî'ye olan ta'n ve takbîh'inin sebebi Buhârî'nin Buhârâ'dan sürülüş sebebinden daha hafif ve önemsizdir. Burada öfke ve kin hâlinin gerek rûhlara ve gerekse insanlar hakkında verilen hükümlere nasıl tesîr icrâ ettiğini görmek bakımından büyük bir ibret vardır. Hâdiseyi ve sebebini Ahmed İbnu

Sâlih el-Mısrî'nin tercemesinde Hâfız İbnu Hâcer'in Hedyü's-Sârî'sinde (383: 2, 112) ve Tehzîbü't-Tehzîb'te (1, 39-42), Sübkî'nin Tabakâtu'ş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ'sında (1, 186-187, birinci baskı) görmek gerek.

Rebî'atu'r-Re'y'in Abdullah İbnu Zekvân hakkında ta'nında da büyük bir ibret vardır. Düşmanlık duygusunun böylelerinde neler yaptığını görmek için onun el-Mîzân ve "Hedyü's-Sârî'deki (411, 2, 137) tercemesine bakınız. Ebû'z-Zübeyr, (Muhammed İbnu Müslîm el-Mekkî)in kızdığı kimseler hakkında uydurduğu şeylerde de kezâ kızgınlığın bâzı anlarda yaptığı şeyleri görmek için büyük ibretler vardır. Hikâyesini görmek için Tehzîbü't-Tehzıb'deki (9, 442) tercemesine bakınız.

Söylediğimiz bu husûslardan başka Buhârî'nin, kendisinde hadîs ve eser galebe çalmış bir fakîh olduğunu, imâm, kavl, ve amelden ibâret gördüğünü, Ebû Hânîfe'nin ise kendisinden fıkıh ve rey galebe çalmış bir muhaddis olduğunu, imân meselesinde Buhârî gibi düşünmediğini gözden uzak tutmamalıdır. Farklı görüşlere sâhip bu iki fırka arasında herkesçe bilinen bir boşluk vardı. Kadı İyâz merhumun Tertîbü'l-Medârik'inde (1, 91; 3, 181) şu cümle yer eder: "Ahmed İbnu Hanbel der ki: "Biz ehl-i reyi, onlar da bizi durmadan lânetlerdik. Bu hâl Şâfiî'nin gelişine kadar devâm etti. O gelince aramızı bulup bizi kaynaştırdı."

Kadı İyâz der ki: "Ahmed İbnu Hanbel bu sözü ile, âsarın sâhihine temessük edip onlarla amel ettiğini, bilahare İmâmı Şâfiî'nin de kendilerine reye muhtaç olduklarını ve ahkâm-ı şerîyenin bunun üzerine binâ edildiğini, reyin haddizâtında Kur'ân ve Hadîs gibi asıllara kıyastan ibâret olduğunu ve onlardan elde edildiğini göstermiş bulunduğunu, kezâ kendilerine mezkûr asıllardan reyin elde ediliş ve illetlerine taallûk keyfiyyetini ve tenbîhatlarını anlatmış olduğunu, netîcede Ashâbu'l-Hadîs'in, sahîh olan reyin, asıldan bir fer olduğunu anladığını, Ashabu'r-Re'yinde fer'in ancak asıldan sonra geldiğini ve her şeyden önce sünnet ve sahîh âsârın takdîm edilmesi gerektiğini derkedip anladığını kastetmektedir".

Muhaddîs İbnu Ebî Zi'b'in, -İmâm Mâlik, nezdinde bulunan muârız ve râcih bir hadîse uyarak " البيعان بالخيار" hadîsiyle amel etmeyi

terketmesi sebebiyle Mâlik karşısındaki tutumunda da keza muhaddîslerin fukâhaya hücumlarındaki şiddeti görme bâbında büyük ibret vardır. İbnu Ebî Zi'b bu sebepten dolayı der ki: "Mâlik'ten tevbe talebedilir. Tevbe ederse ne âlâ, aksi halde boynu vurulur".

İmâm Ahmed'in el-İlel'inde (1, 193) olduğu üzere İbnu Ebî Zi'b Malik'in kanını mübâh addetmiştir. Şu ölçüye bakın ki bir hadîsle ameli terkettiği için küfrüne hükmediyor, tövbe etmediği takdirde öldürülmeli diyor! Sanki O, küfre düşmüş, irtidât etmiş gibi tevbe taleb ediyor! Hayret doğrusu!

Muhaddîslerle fukaha arasındaki şu ihtilâfların netîcesine bak. İki fırka arasındaki uçurum eskiden beri mevcuttur. Leknevî'nin er-Ref'u ve't-Tekmîl'ine (s. 271-272) İmâmu Mâlik hakkında sarfedilen bu ölçüsüz kelime vesîlesiyle de yaptığını tâlike de dikkatlice nazar et. Bu büyük imâm için Allah râzı olsun demekten ve sâhib olduğu fıkh ve sünnet için Cenâb-ı Hakk'tan mükâfatlandırılmasını talepten başka ne diyebiliriz.

4 - DÖRDÜNCÜ MESELE:EBU DAVUD'UN "SÂLİH" TÂBÎRİ

EBU DAVUD'UN "SÂLİH" TÂBÎRİ

Meşhur hadîsçilerimizden olan Ebu Dâvud, kitabına aldığı hadîsler arasında çok zayıf olanların durumunu belirttiğini, hakkında sükut ettiklerinin sâlih olduğunu açıklar. Bu sözün yanlış anlamalara meydan vermemesi için, mevzu üzerine Abdulfettah Ebu Gudde tarafından getirilen bir tahlili aynen sunuyoruz:

"Ebu Dâvud, Sünen kitabının te'lif metodunu anlamak üzere kaleme aldığı bir risâlesinde şöyle söyler (s.6): "Hakkında bir şey söylemediğim hadîs sâlihdir". Sâlih sözü bazı ihtimallere şâmildir: "Kendisiyle ihticâca" sâlih olabilir, "kendisiyle i'tibârâ" sâlih olabilir. Bu durumda bir kimsenin bu hadîsler "kendileriyle ihticâca" sâlihtir diye mutlak bir ifâdede bulunması gerçeğe uygun düşmez.

Muhakkik el-Kevserî merhum, "Risâletü Ebî Dâvud"a yaptığı tâlikâtda فهو صالح (o sâlihtir..) sözünden sonra der ki: "O sâlihtir sözü îtibârda bulunmaya veyâ hüccet olarak kullanmaya sâlihtir demektir. Bunların hangisine sâlih olduğunu tâyin, elde edilecek karîneye tâbidir, tıpkı müşterekte olduğu gibi. Bu tâbirin "hüccette sâlihtir" mânâsına geldiğini iddia etmek Ebû Dâvud'a bühtandır, onun söylemediğini ona söyletmektir."

Suyûtî. "Tedrîbu'r-Râvî"de "O sâlihtir" sözünün taşıdığı bu iki ihtimâle işâret eder ve der ki: "Ebû Dâvud'dan nakledildiğine göre "sâlih" sözü ile ihticâca değil, i'tibâra sâlih demeyi kastedmiş olması mümkündür. Böylece bunun zayıflara da şâmil olacağı tabiidir". Fakat İbnu Kesîr "İhtisâru Ulûmu'l-Hadîs"de Ebû Dâvud'un: "Hakkında bir şey söylemediklerim sâlihtir" sözünü zikrettikten sonra şöyle der: "Kendisinden yapılan rivâyete göre şöyle demiştir: وما سكت عنه فهو حسن yânî hakkında bir şey söylemeden meskût geçtiğim hadîsler hasendir." Abdülfettâh der ki: "Bu rivâyetin zayıf ve şazz olduğu zâhirdir. Sahîh rivâyet فهو صالح yânî "...hadîsler sâlihtir" şeklinde olanıdır. Nitekim risâlesinde de bu şekilde gelmiştir ve kendisinden de İbnu's-Salâh, Nevevî, Irâkî vs. gibi meşhûr ve müdakkik hâfızların büyük ekseriyeti bu şekilde nakletmişlerdir.

Ayrıca Ebû Dâvud zayıflık ve nekâreti (münker olduğu) açık olan hadîsler hakkında da birşey söylememiştir. Yâni onların zâhir olan halleriyle iktifâ edip, tutarsız taraflarını beyân etmez. Kevserî merhûm, Makâlâtu'l-Kevserî kitabının Üstûretu'l-Ev'âl adlı makâlesinde der ki: "Ebû Dâvud'un "Sünen"inde Cehmiye bâbında rivâyet ettiği el-Ev'âl hadîsi üzerindeki sükûtu, bu hadîsin nazarında i'tibâra sâlih olmasından ileri gelmez, zirâ ondaki illetler zâhirdir. Zaten kendisiyle tek râvînin infirâd ettiği hadîs üzerinde i'tibârda bulunulmaz." Zehebî, Siyerü'n-Nübelâ'sında: Ebû Dâvud'un: "Hakkında sükût etmiş olduğum hadîs nazarımda sâlihtir" sözü üzerine şu hükmü verir: "Bu ifâde meskût geçilen hadîsde bedîhi illet alâmetleri ظاهر العلل -Bu hadîsde olduğu gibi- bulunmamak şartıyla mukayyeddir" der. (Abdulhayy el-Leknevî'nin el-Ecvibetu'l-Fâzıla'sından.)

Kevserî, mezkûr makâlede el-Ev'âl hadîsinin münkerlik durumunu enine boyuna inceler ve Risâletü Ebî Dâvud üzerine olan tâlikâtında, Zehebî'nin vardığı hükümden çıkan mânâya (mazmûn) işâret eder. Burada el-Ecvibetü'l-Fâzıla'da Zehebî'den nakledilen ibâreyi kaydediyoruz. Zehebî Ebû Dâvud'un rivâyetlerini altı guruba ayırır: Bunlardan beşinci grubu zikrettikten sonra şöyle devâm eder: "Bunu, za'fı, râvîsi cihetinden gelen hadîs tâkibeder. Bu çeşit hadîsler üzerine sükût etmez. Umûmiyetle zayıf olduğunu söyler. Bâzan da za'f ve münkerliğinin şöhretine binâen sükût eder".

Şeyhimiz Kevserî, Risâletü Ebî Dâvud üzerine tâlikâtında şöyle der: "Nevevî der ki Sünenu Ebî Dâvud'da zayıflığı açık olan hadîsler vardır. Bunların zayıf olduklarında ittifâk bulunması hasebiyle bunları beyân etmeye lüzûm görmez. Binâenaleyh onun وما لم اذكر فيه شيئا فهو صالح yani:

"Haklarında bir şöy söylemediğim hadîsler sâlihtir" sözünü te'vîli şarttır." Nevevî, maalesef Şerhu'l-Mühezzeb'de kendi kendine tenâkuza düşerek, Ebû Dâvud'un, hakkında sükût ettiği hadîslerle, hiçbir tefrîkte bulunmadan, ihticâc eder. Bu davranış hoş olmasa gerek.

Ebu Dâvud, İbnu Lehîa, Sâlih Mevlâ't-Tev'eme, Abdullah İbnu Muhammed ibni Akîl, Mûsa İbnu Verdân, Seleme İbnu'l-Fazl, Delhem İbnu Sâlih vs. gibi diğer zu'afâdan rivâyette bulunur ve meskût geçer. Ebû Dâvud'un sükûtunun gerçek muhtevâsı, Sünen'inde geçen muhtelif rivâyetlerin iyiden iyiye incelenmesiyle ortaya çıkar. Çünkü bu rivâyetlerin bâzılarında bulunan diğer bâzılarında yoktur".

Şu geçen kısımları yazdıktan sonra bu hadîs fenninin büyük imâmı İbnu Hacer'in Sünenu Ebî Dâvud'un durumunu vuzûha kavuşturan tatmînkâr sözlerini gördüm. İbnu Hacer, orada Zehebî'nin sözlerini özetler ve yeni bâzı şeyler ilâve eder. Bu sözleri, uzun olmalarına rağmen, konumuz bakımından faydasını ve anlaşılmasının zorluğunu nazara alarak aynen zikrediyorum. Merhum, en-Nüket'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh" adlı nefis eserinde -ki bu eserin neşri ve ehli ilme takdîmi husûsunda Cenâb-ı Hakk'ın bana yardım etmesini diliyorum- der ki:

"Bu (zikredilenlerden) anlaşılıyor ki Ebû Dâvud'un, haklarında sükût ettiği hadîslerin hepsi, ıstılâhda geçen hasen tâbirinin şümûlüne dâhil edilemezler. Onları bir kaç kısımda mütâlaa etmek gerekir:

1- Sahîheyn'de mezkûr olanlar,

2- Sıhhat şartlarını taşıyanlar,

3- Hasen li-Zâtihi olanlar,

4- Başka cihetten takviye gördüğü takdirde hasen olanlar. Bu son iki kısım Ebû Dâvud'un "Sünen"inde cidden çoktur.

5- Zayıf olanlar. Fakat bunlar umûmiyetle terki husûsunda ulemânın ittifâk etmediği râvilerden menkûldür.

Bu kısımların her biri onun nazarında ihticâca sâlihtir. Nitekim İbnu Mende'nin nakline göre: "Ebû Dâvud bir bâbda başka rivâyet bulamadığı takdîrde zayıf hadîs rivâyet etmektedir, çünkü zayıf, onun nazarında re'yü'l-ricâlden akvâdır."

Hâfız merhûm bu husûsta yânî bâbta başka hadîs olmadığı takdîrde zayıfla ihticâc- meselesi üzerine İmâm Ahmed'den de nakilde bulunur ve der ki: "Bu, Ebû Dâvud'dan anlatılan gibidir. Bunda şaşılacak bir husûs da yoktur. Zirâ Ebû Dâvud İmâm Ahmed'in talebelerindendi. Hocasının sözünü tekrar etmesi ise nâhoş telakkî edilemez."

Sonra Hâfız der ki: "Burada Ebû Dâvud'un hakkında sükût ettiği her hadîsle ihticâc edenlerin metodundaki zayıflık anlaşılır. Çünkü o, ihticac husûsunda zayıf olan birçok kimselerden tahrîcte bulunur ve hakkında sükût eder, İbnu Lehîa, Sâlih Mevlâ't-Tev'eme, Abdullah İbnu Muhammed İbni 'Akîl, Mûsâ İbnu Verdân, Seleme İbnu'l-Fazl, Delhem İbnu Sâlih ve diğerleri gibi. Bir münekkide, Ebû Dâvud'u, hadîslerindeki sükûtunda taklîd etmek gerekmez..."

6- Bâzan da bunlardan çok daha zayıf olanlardan tahrîcte bulunur: İbnu Dıhye, Sadakatu'd-Dakîkî, 'Osmân İbnu Vâkıdî'l-Amrî, Muhammed İbnu Abdurrahmân el-Beylemânî, Ebû Cenâbi'l-Kelbî, Süleyman İbnu Erkâm, İshâk İbnu 'Abdillâh İbni Ebî Ferve ve benzerleri ki, hepsi de metrûktur.

7- İçerisinde munkatı senedlerin yer aldığı hadîsler, müdellislerden an'ane ile zikredilen hadîsler, senedlerinde isimleri mübhem olan râvîlerin bulunduğu hadîsler de son derece zayıf olan hadîslerdir. Bütün bu kimselerin hadîslerine, Ebû Dâvud haklarında sükût etti diye hasen hükmü tevcîh edilemez. Çünkü onun sükûtu bâzen bu râvî hakkında daha önce aynı kitapta geçen beyânla iktifâ ettiğinden, bâzan beyânda bulunmaktan sükût ettiğinden, bâzan bu râvînin zaafının pek âşikâr ve binnetîce rivâyetinin terki husûsunda imâmların ittifâk etmiş olmasından -ki Ebû'l-Huveyris, Yahyâ İbnu'l-'Alâ ve başkaları bunlardandır-, bâzan Ebû Dâvud'dan rivâyet eden râvilerin ihtilâfından -ki bu çeşit daha çoktur-. Çünkü, Ebû'l-Hasan İbnu'l-Abd'in bir kısım ruvât ve esânid üzerine Ebû Dâvud'un söyledikleri husûsunda kendisinden yaptığı rivâyetler, el-Lü'Lü'î'nin rivâyetindekinin aynısı değildir. Birincisinin rivâyetleri daha meşhûr da olsa ihtilâfı bertaraf edecek keyfiyette değildir".

İbnu Hacer, sözü daha da uzattıktan sonra der ki: "Doğru olan, onun mücerred sükûtuna itimâd etmemektedir. Çünkü o, belirttiğimiz gibi, kıyâsa takdîm ederek, zayıf hadîsle ihticâc etmektedir..."

Ebû Dâvud'un, üzerinde beyânda bulunmadan zikredip geçtiği zayıf hadîsleri İbnu Hacer'den daha önce Hâfız el-Münzirî de tenkîdden geçirmişti. Et-Tergîb ve't-Terhîb'inin ön sözünde der ki: "Ebu Dâvud'un zayıf olduklarını belirtmede tesâhül edip meskût geçtiği hadîslerden kitâbıma aldıklarım hakkında dikkat çekiyorum. "Kezâ aynı tenkîd ve zayıfları beyân işini et-Tergîb'den daha önce telîf ettiği Muhtasaru Süneni Ebî Dâvud'unda da yapar. Ancak burada Ebû Dâvud'un tutumunun bu cihetine yâni tasâhülüne dikkat çekmez.

Ebû Dâvud 'un sükûtunun, onun tesâhülde bulunduğu hadîsler hakkında vâki olması ihtimâline binâen, ulemâyı muhakkıkînin, Ebû Dâvud'un meskût geçtiği bir hadîsle ihticâc ettikleri vakit: "Ebû Dâvud ve Münzirî bu hadîs üzerine sükût etmişlerdir" dediklerini görürsün. "Bu söylediğimizi Zeyle'î'nin Nasbu'r-Râye'sinin muhtelif yerlerinde, (1, 1, 14, 17, 76, 123; 2, 140), Kemâl İbnu'l-Hümâm'ın Fethu'l-Kadîr'inde (1, 17, 426, 526) Şevkânî'nin Neyfü'l-Evtâr'ında ما جاء في كراهية القزع bâbında, üçüncü hadîsi müteâkip (1, 110),

حجة من لم يكفر تارك الصة bâbının ikinci hadîsini müteâkip (1, 257) بيان انها الوسطى bâbında sekizinci hadîsi müteâkip (1 , 277) نهى المرأة ان تلبس ما يحكى بدنها bâbında dördüncü hadîsden sonra (2, 98).

Münzirî'nin, onun üzerine sükûtunun Muhtasaru Süneni Ebî Dâvud, ve-l ya et-Tergîb ve't-Terhîb'de vâki olması arasında fark bulunmadığı, söylenenlerden vâzıh olarak anlaşılmaktadır. Hamd âlemlerin Rabbınadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMHZ. PEYGAMBER'İN İLMİ YAYMA TEDBÎRLERİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN İLMİ YAYMA TEDBÎRLERİ

HZ.PEYGAMBER'İN İLMİ YAYMA TEDBİRLERİ

BU BAHSE NİÇİN YER VERDİK?

Bidâyetten beri, usul-i hadîs kitaplarında hadîslerin yazılması ile ilgili bir bahis açıla gelmiştir. Buralarda, önce hadîslerin yazılmasını yasaklayan rivâyetler verilir, sonra da, yazılmasına ruhsat veren ve sahâbelerin hadîs yazdığını ifade eden rivâyetler kaydedilir. Sonra da birbirine zıd gibi görünen bu rivâyetler arasındaki farklı durumlar -daha önce sunduğumuz şekilde- açıklanır, telif edilir geçilir uzun uzun tahlîle gerek duyulmaz.

Keza, ilimle ilgili bahislerde öyle, Resûlullah (aleyhisselatu vesselam)'ın ilme teşvik edici hadîsleri selef büyüklerinden bazılarının sözleriyle zenginleştirilerek kaydedilirdi. İbnu Abdilber'in "Câmi'u Beyani'l-İlm'i veya Gazali'nin İhyau Ulumu'd-Din'i gibi müstesna eserler ilimle ilgili geniş bahislere yer vermiştir. Çoğunluğun, belirttiğimiz şekilde, bazı rivâyetlerle yetinmesinin sebebi, kimsenin, hadîslerin yazılmasında olsun, ilmin İslâm nazarında yüce bir mevki tutmasında olsun şüphesi bulunmaması idi.

Ancak, Batı ile temasımızın ilerlemesi sonunda oralardaki bazı fikirleri basma kalıp alınca bizde de din hakkında yanlış fikirler ortaya çıktı. Sözgelimi Batı der ki: "Din, ilme karşıdır, terakkiye mânidir". Bu iddia, din olarak hıristiyanlığı aldık mı doğrudur. Çünkü her devirde Kilise mensupları, din adına çıkarak, ilme, ilmî keşiflere karşı çıkmışlar, ilim adamlarını mahkemelere verip hapse atmışlar, idam etmişler, eserlerini yakmışlardır. Galile örneği herkesçe mâlumdur. Ancak İslâm âleminde böyle bir durum yoktur. Kur'ân ve hadîs, ilmi hep teşvik etmiş, ilim adamına büyük itibar atfetmiştir. Ama Batı varken Kur'ân'ı, Hadîs'i dinleyen kim! Batılılar demiyor mu ki "din ilme karşıdır", o halde "İslâm ilme karşıdır. Çünkü İslâm da bir dindir".

Şu halde böylesi bir mantıkla iğfal edilen ümmetin fikrini düzeltmek için ilimle ilgili bahislerde hususi bir gayret ve tahkikli açıklamalara yer vermek gerekecektir, ta ki okuyucu İslâm'ın ilme verdiği ehemmiyet hususunda iyice ikna olsun.

Diğer taraftan, yine dinî konularda Batı'dan estirilen, müsteşrik ve misyoner menşeli fikirlerle hadîs hakkında teşvişlere, müslümanları iğfâle yönelik iddialara rastlıyoruz. Dinî konularda yeterli ve sistemli bilgi sahibi olmayan kimselerde bu yanlış iddiaların tesir icra ettiğini de her gün görebilmekteyiz.

Zamanımızda, İslâmiyet hakkında, müslüman kalplere şüphe atmak, fitne çıkarmak isteyenler hadîs sahasına ağırlık veriyorlar. En çok dillerine doladıkları husus da hadîslerin, Hz. Peygamber (aleyhisselatu vesselam) tarafından yazdırılmamış ve hatta yazılmasının yasaklanmış olduğuna dâir rivâyetlerdir. Bundan asıl maksat da, İslâmı kökten darbelemek. Çünkü Şeriat-ı garrâmız,

Kur'ân-Hadîs-Kıyas üçlüsü üzerine kurulmuştur. Bu üç temelden biri yıkıldı mı gerisi kendiliğinden gelir. Bu planın ağına düşmüşlerin kaleminden öyle iddialar dökülüyor ki, bunlara bir parçacık ilmî haysiyete sahip bir misyoner-müsteşrikte bir papazda bile rastlanmaz. Batılı papazı, hakkaniyet duygusu olmasa bile rezi-rüsvay olma endişesi frenler. İşte bir hadîs tarifi: "Söylediklerinden ve yaptıklarından ziyâde, söylediği söylenen, yaptığı söylenen, sustuğu söylenen sözleri". Ondört asır boyunca rastlanmayan böyle bir târifi yapmaya sevkeden husus da açıklanır: "Niye böyle tarif ediyoruz? Çünkü Peygamberin kendi sözlerinin, vahyin dışındaki sözlerin yazımını menettiğini kesinlikle biliyoruz. Ayrıca Allahu Teâla'nın Kur'ân'ı korumayı taahhüt ettiğini biliyoruz.

Görülüyor ki, yanılgıların temelinde eksik-yanlış bilgiler, bilgi değil kulaktan dolma mâlumat kırıntısı yatmakta. Bu çeşit iddia sahiplerine sorarsanız:

- Hadîslerin yazıldığını ifâde eden rivâyetler de var, onları görmediniz mi? Verebilecekleri tek cevap şudur:

- O rivâyetler bence sahih değil?

Tekrar sorun:

- Aynı mevzuda kitaplarda gelen farklı rivâyetlerden birini hemen kabul edip diğerini külliyen reddetmede ölçünüz ne?

Bu kimselerin kem-küm edip, eğip-büğüp verecekleri bütün cevaplar: "Bence" de düğümlenecektir. Yukarıdaki cümle sahibinin bir başka incisi de şu: "Yâni, Vahy-i Metluv dediğimiz şey Kur'ân, vahy-i gayr-ı metluv olayı diye bir olay olmadığı kanaatindeyim."

Dine müteallik en küçük âdâbın kabul veya reddinde "bence"ye değil, kaynaklarda gelen objektif delile dayanan İslâm dünyasında 14 asırdır, milyonlarca ulemanın Kur'ân ve hadîste gelen sayısız delillere dayanarak benimsediği ve ona müsteniden dinin ikinci kaynağı bilip, teşriatını tedvîn ettiği, vahy-i gayr-ı metluv hakikatını şahsî "kanaat"ine dayanarak bir solukta inkâr eden insana Allah'tan idrak ve iz'an dilemekten başka ne yapılabilir? Bu kimseler, hadîs yerine "bence'lerini ikâme ederek yeni bir din, semâvilikten

çıkarılarak arzileştirilen, ilâhilikten çıkarılarak beşerîleştirilen, bir kelime ile Laisize olmuş bir İslâmiyet ortaya koymaya, müslümanları müslümanlık perdesi altında dinlerinden etmeye çalışmaktadırlar. İblisâne bir desîse. "Ancak şüphesiz ki şeytanın hîlesi zayıftır" (Nisa, 7). Ve bir dâne-i hakikat bir harman yalanı yakar.

Şu halde, ümmete, milletin "zamâne" tavsifine bihakkın mâsadak "benceci'lerin ne kadar bâtıl bir yolda gittiklerini ümmete göstermek, iddialarının ilmen çok yanlış(1), dinen hıyânet ve cinâyet olduğunu açıklamak gerekmektedir. Bu bir vazife ve vecibedir. Bu sebeple, İslâm dininin ilme verdiği ehemmiyeti, Hz. Peygamber'in, ilme, ilim talebine teşvîklerini, ilmin ve okuma-yazmanın yaygınlaşması için aldığı tedbîrleri, kurduğu müesseseleri burada açıklayacağız.

Hadîsler, umûmiyeti göz önüne alınınca, birinci asrın sonlarına kadar resmen yazdırılmamıştır bu doğru. Ancak şurası da kesin bir gerçektir: Hadîsler, resmen yazdırma zamanına kadar, birçok kimseler tarafından yazılmış ve yazılı nüshalardan ezberlenmiştir. Yetkili hocaların kontrolünden sonra verilen rivâyet iznine sâhip kimseler tarafından kontrollü ve murâkabeli olarak tedrîs edilmiştir.

Asıl mevzuya geçmeden, konumuz açısından ehemmiyet taşıyan mühim bir hususu bir kere daha tekrar etmek isteriz: Kur'ân ve hadîslerde "öğrenilmesi", "öğretilmesi" ve "seyahatler yaparak taleb edilmesi" övülmüş teşvîk edilmiş olan ilimden, Selef, çoğunluk itibâriyle "hadîs"i anlamış, "ilim"le öncelikle hadîsin kastedildiğini söylemiştir. Öyle ise, Resûlullah'ın "ilim" adına aldığı bütün tedbirler, yaptığı bütün teşvikler, zihinlerde ilim lehine hazırlanan münbit zemin, rûhlarda estirilen ilim rahmetiyle dolu bulut rüzgarları öncelikle hadîs'in işine yaramış, hadîsin öğrenilmesine, talebine, muhâfazasına hizmet etmiştir.

Öyle ise, sünnetin tesbitini kavramak, bu husustaki tereddütleri izale etmek için, ilim bahsinin iyi bilinmesi gerekecektir. Aşağıdaki tahlillerimizin gâyesi budur. Hadîsin ilk asır(lar)da yazılmadığını iddia edenlerin de "bence"lerden "kanaatime göre"lerden çıkarak kitaplardan, muteber kaynaklardan alınacak objektif deliller getirmesi gerekir. Tek taraflı rivâyetlerle meseleyi çarpıtmak da dürüstlük değildir. Tarih boyunca çarpık fikirleri için delile muhtaç nice miskinler

çıkmış ve fakat hiçbiri aradığını bulamayarak "bence", "kanaatimce" kuyusundan dışarı çıkamamışlardır. Bundan sonra da bulamayacaklar ve şeytanın açtığı cehalet kuyusunda boğulup fezâhat çukurunda rezil-rüsvay olacaklardır. Hak gelir, batıl gider, bir dane-i hakikat bir harman yalanı yakar ve nihaî sonuç, zevalsiz galebe mü'minlerin, muttakilerin olur; kâfirler, fâsıklar hoşlanmasa da.

---

1) En haklı gözüktükleri bir iddialarına da temas ediverelim: Aynı kişi hadîslerin birinci hicri asrın sonlarında, Emevi halifesi Ömer İbnu Abdilaziz zamanında tedvin edilmeye başladığını belirttikten sonra şunu söyler: "Bu, Peygamberden sonra, bir asır, dört nesil demektir. Dört nesildir kulaktan kulağa, ağızdan kulağa daha çok yayılan sözler bir asır sonra kağıda geçirilmesine başlanmıştır." Yazarımız: 1- Tesbît'le tedvîn'i iltibas ediyor. 2- Tezata düşüyor: Tedvin vak'asını haber veren rivâyetleri kabul ettiğine göre tesbit'le ilgili, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sağlığında hadislerin yazılmasıyla ilgili rivâyetleri niye görmemezlikten geliyor? Tarihte, Mutezile ve diğer bazı şia fırkaları da böyle yapmıştır: Bir taraftan hadîsleri reddetmişler, bir taraftan da işlerine yarayacak rivâyet aramışlar ve bulamazlarsa uydurmuşlardır. Aslında cevâba değen hiçbir ciddi yönü olmayan bu gibi iddiaların üzerinde durmak bile fazla. Ancak bütün aldatmacalar, demagojiler bu ve benzeri bir iki noktaya dayanmaktadır. Bu sebeple, bizde öncekilere ilaveten müteâkip açıklamaları yapmayı gerekli gördük.

1- İSLÂM'DA İLMİN YERİ

Bu bahsi işlerken, önce Kur'ân ve hadîste ayrı ayrı ele alarak İslâm'ın ilme, okuma-yazmaya verdiği ehemmiyeti açıklayıp, sonra da Resûlullah'ın tedbirlerini göstereceğiz.

Mevzuumuzu Hz. Peygamber okuma-yazma biliyor muydu? meselesine temas ederek tamamlayacağız.

İLMİN VASITALARI:YAZI VE OKUMA

Okuma-yazma, aslında tek başına bir gâye değildir. İlmin vâsıtasıdır. İslâm'ın yazıya verdiği ehemmiyet, ilme vermiş bulunduğu değerin bir sonucu ve gereğidir. İlme verilen değeri daha iyi anlamak için, evvelemirde, ilmi elde etmede başvurulması gereken vâsıtalara dinimizin verdiği ehemmiyeti de kısaca belirtmemiz gerekmektedir. Vâsıtalara verilen ehemmiyet görülünce gayenin değeri daha iyi anlaşılır.

Öyle ise, ilimle ilgili açıklamalara geçmeden önce, ilmin ana vâsıtaları olan "okuma", "yazma" ve "yazı malzemeleri" hakkında bazı açıklamalarda bulunacağız.

OKUMAK: Kur'ân'ı Kerîm'in insanlığa hitab ettiği ilk kelimesi "Oku!", emridir. Cihanşümul bir dinin temel kitabının böyle bir kelimeyle başlaması, üzerinde durulması gereken mühim bir hâdîse olmalıdır. Fıtratı icabı, sonsuz bir kemâle doğru terakki etmeye mecbur olan insanoğlunun hidâyeti için gelen bir "Kitab"ın bu kelimeyi seçmesi, mü'minlere ilmin ehemmiyetini duyurmada ilk tedbirdir. Evet bu ilk vahiyle başlamış bulunan ve kıyâmete kadar da devam edecek olan müstakbel "Kur'ân Çağı"nda bir başka ifâde ile "Âhir Zaman"da hükümferma olacak yegâne hakîkat ilim olacaktır. Dünyanın "kaba kuvvet" çağları bitmiştir. "Oku!" nidasıyla emir âleminden gelen yeni ruh, her çeşit "kaba kuvvet"lere hâtime çekmiş, son vermiş, hâkimiyeti ilmî üstünlüğe tanıyan yeni bir devir yâni "Okuma" devrini açmıştır.

İlim, varolmak için gerçekleştirmeye mahkûm olduğumuz terakkî için şartsa, ilim için de okumak şarttır. Evet okumak, ilmin ilk ciddî adımı, altın anahtarıdır. "İnsan görerek, dinleyerek de ilim elde edebilir" gerekçesiyle yapılacak itiraz pek hafif kalır. Zira okuma yoluyla alınacak ilimde sistem ve kolaylık; devamlılık ve çeşitlilik gibi rakipsiz avantajlar mevcuttur. Bu hususları da göz önüne alarak ilk ilâhî emrin "oku!" oluşundaki hikmetleri araştıracak olursak, Rabbimizin rahmetindeki büyüklüğü biraz daha kavramış oluruz. "Kur'ân" kelimesinin de "oku!" mânâsındaki "İkra" emriyle aynı kökten olması ve "okumak" mânâsına gelmesi sebebiyle kitabımızı her aklımıza getirmede "okumak" dersi almamızın sağlanması Rabbimizin, ilim

talebinde yatan ehemmiyeti bizlere hissettirmedeki bir başka rahmeti olmaktadır.

Mes'ele bu kadarla kalmıyor. Kur'ân-ı Kerîm'de "OKU!" kökünden müştak (türemiş) 87 kelime mevcuttur. Üç ayrı âyette "OKU!" emredilirken üç ayrı âyette de "OKUYUNUZ!" diye cemi (çoğul) şeklinde emir gelmiştir. 68 yerde de "okumak" mânâsını telkîn eden Kur'ân kelimesi geçer.

YAZMAK: Kur'ân-ı Kerîm'de ilmin asıl vâsıtası olan "yazma"ya daha çok yer verilir. Yazı, medenî terakkînin gerçek sebebi olan kültürel terâkümün yegâne pratik vâsıtasıdır. Yazı sâyesinde geçmişin ilmî muktesebâtı bugüne ulaşmıştır. İnsanlık bunları, yenilerini de ekleyerek yarınlara yine yazı ile intikal ettirecektir. Şu halde ilim, okumak ve yazmaktan tecrîd edilemez, bunlarsız düşünülemez. İlim hedefine ancak bu iki vâsıta ile gidebilir ve beşeri varlığın şe'ni olan terakkiye sebep olabilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de yazmak mânâsına gelen "kitap" kökünden türemiş 320 kelime yer alır. Muhtelif şekillerde '(yâni harf-i târifli, müfred (tekil), cemi (çoğul), zamirli, tenvînli olarak) 261 yerde "kitap" kelimesine rastlarız. Yine isim olarak 1 yerde mektup kelimesi geçer. 58 yerde de aynı kökten fiil geçer.

Yine, "yazmak" mânâsında olan "satr" kökünden türemiş beş ayrı kelime geçer.

Keza yine yazmak mânâsına gelen "ze-be-re" kökünden 11 kelime geçer. Malûm olduğu üzere, Hz. Dâvud'a gelen kitabın ismi Zebûr'dur ve bu kökten gelir.

Şu halde Kur'ân'da "yazmak" mânâsını ifâde eden köklerden türemiş toplam 336 kelime yer almaktadır.

YAZI MALZEMELERİ: Kur'ân-ı Kerîm, yazı için gerekli olan malzemeye de yer verir. Bu meyânda ilk akla gelen KALEM, ikisi müfred (tekil), ikisi cemi (çoğul) şeklinde, dört yerde geçer. Ayrıca 68'inci sûrenin adı "Sûre-i Kalem'dir. Kur'ân sûrelerinden birinin

"Kalem"le tesmiyesi, kalemin Allah nazarında ve İslâm dininde nasıl şerefli bir makam tuttuğunu ifâdeye kâfidir. Yine belirtelim ki, Sûre-i Kalem, mürekkepli hokkaya, kalem'e ve bu iki ana vâsıtayla ortaya konan yazıya kasemle başlar.

ن والقلم وما يسطرون

"Nûn ve Kalem ve ehl-i kalemin satıra dizdikleri ve dizecekleri hakkı için..." Kur'ân-ı Kerîm'de kaseme konu yapılan şeylerin bir de "teşrîf" mânâsı

taşıdığını göz önüne alırsak, ilmin ana vâsıtaları olan başta kalem olmak üzere, hokka, kâğıt ve yazılan şeyin kaç yönden, Kur'ân'da teşrîf edildiği yâni şeref ve kıymetinin nazar-ı dikkatlere arz edildiği anlaşılır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ilk yaratılan şeyin kalem olduğunu beyan etmesi, bu teşrîf işine taç olur:

"Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Onu yarattıktan sonra, olacak şeyleri yazmasını emretti. O da yazdı".

Yazı vâsıtalarının hemen hepsine kasemle dikkat çeken bu sûrenin "Oku!" emriyle başlayan Alâk Suresi'nin hemen arkasından nâzil olmuş bulunması da mevzûmuz açısından dikkat çekilmesi gereken bir diğer mühim husustur. Böylece, Hz. Peygamber'e nâzil olan ilk âyetlerde ilim ve onun vâsıtaları olan okuma, yazma ve bunları mümkün kılan malzemelere dikkatler çekilmeye başlanmış olunuyor.

KÂĞIT: İlmin vâsıtaları olarak yukarıda zikredilenler meyânında mühim bir vâsıtanın eksikliği dikkatimizi çekmektedir: KÂĞIT. Kur'ân-ı Kerîm, başka âyetlerde kâğıda yer vermeyi de ihmal etmez. Bugün Türkçemizde bile, hâlen kâğıt mânâsına kullanılmakta olan kırtâs kelimesine, bir defa müfred (tekil), bir defa da cemi (çoğul) olarak karâtîs şeklinde iki ayrı yerde rastlanır. Keza "yazılı kâğıt" mânâsına gelen "sahîfe" kelimesi cemi olarak suhuf şeklinde sekiz yerde geçer.

Kırtas ve sahife kelimelerine rakk kelimesini de ilave edebiliriz. "İnce deri" demek olan bu kelime Kur'ân'da kâğıt mânâsında kullanılmıştır.

والطور # وكِتَبٍ مسْطورٍ # في رقٍ منْشُورٍ

"Tûr'a, yayılmış ince deri üzerine satır satır dizilmiş olan Kitaba kasem olsun ki..."

Yazı yazılacak şey (yâni kâğıt) mânâsında "levh" kelimesi de Kur'ân'da yer alır. Bir defa müfred olarak levh şeklinde, dört yerde de cemi olarak elvâh şeklinde olmak üzere toplam beş yerde geçer.

KÂĞIDIN TARİHÇESİ: Yazı malzemeleri arasında bilhassa kâğıt müstesnâ bir yer tutar. Kur'ân'da, diğerlerine nazaran değişik kelimelerle onun zikri daha çok geçer. Bu sebeple kâğıt hakkında biraz fazla açıklamada bulunacağız.

Hemen şunu belirtelim ki, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde kâğıt mevcut değildi. Onun yerine, başta deri olmak üzere çeşitli malzemeler kullanılmaktaydı. Nitekim gelen vahiylerin deri parçası, kemik, hurma yaprağı, tahta, taş gibi düz satıhlı her çeşit malzemeye yazıldığını bilmekteyiz. Bilhassa mektuplaşmalarda, uzak mesâfelere gönderilen tamîm ve yazılarda, uzun müddet muhâfazası gereken berâat, emân, sulh anlaşması gibi vesîkalarda her seferinde deri kullanıldığı anlaşılmaktadır. Her seferinde diyoruz, zira Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den sâdır olan yazılı vesîkaların (mektup) yazıldığı malzemenin cinsi pek çok durumlarda belirtilir ve deriden başka bir malzemenin zikrine rastlanmaz. Bâzan derinin rengi, cinsi ve eb'adı hakkında da bilgi verilir. Bâzı durumlarda hakâret maksadıyla bu mektupların yazısını yıkayarak, deriden mamul kovaların yamanmasında kullanan müşriklere bile rastlanmıştır. Bunlardan bir kısmının sonradan İslâm'a girdiği ayrıca belirtilmektedir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den sonra kitap (mushaf haline konan Kur'ân'ın "dayanıklı" ve kullanmada pratik olması sebebiyle "rakk" denen inceltilmiş derilere yazılarak çoğaltıldığı ve Hârunu'r-Reşîd zamanına gelinceye kadar bütün resmî vesikalarda, geniş ölçüde bunun kullanıldığı rivâyetlerde gelmiştir.

İpek ve pamuktan mâmul kâğıdın bollaşması üzerine, Hârunu'r-Reşîd'in (v.194/809) çıkardığı bir hilâfet fermanı ile yazı malzemesi olarak kâğıdın kullanılmasını emrettiği belirtilmektedir.

Aslında kâğıt, İslâm âlemine birinci hicrî asrın sonlarına doğru girmiş ve sanayii gelişmeye başlamıştır. Bu hususta Kettânî şu açıklamayı nakleder: "Hicaz'da, pamuktan mâmul kâğıdı ilk defa kullanan Yûsuf İbnu Amr el-Mekki oldu. Bu iş, hicrî 88 yıllarına rastlar. Mağrib cihetlerinde de ilk defa Mûsâ İbnu Nusayr ketenden ve kenevirden mâmul kâğıdı kullandı. Pamuk ve sâirden kâğıt imal etme sanayiini her ne kadar Çinliler başlatmış ise de müslümanlar bunun ıslahı ve mükemmelleştirilmesi için büyük gayret ve ihtimâm gösterdiler ve her tarafa yayılmasını sağladılar.(65)

---

65) Kâğıtla ilgili şu ansiklopedik bilgileri de yeri gelmişken kaydedebiliriz: Arablar 134/751'de Semerkant yakınlarında vukubulan bir muhârebede çok sayıda Çinliyi esir alırlar. Onlardan iki tanesi kâğıtçı ustasıdır. Bunlardan kâğıtçılık öğrenilir. Aslen Belhli olan Bermek'in torunlarından Yahya'nın oğlu Fadl İbnu Yahya el-Bermekî, Hârunü'r-Reşîd'e vezirlik yaptığı sırada kâğıt istîmâlini tavsiyesi üzerine geniş çapta kullanılmaya başlandı ve 178/794 yılında Bağdad'da dünyanın ikinci kâğıt imâlâthanesi kuruldu. Bundan sonra kâğıtçılık 287/900 senesinde Kahire'ye, 494/ 1100 tarihinde Merakeş'e, 539/ 1144 yılında Endülüs'e ulaştı. Buradan hıristiyan âlemine geçerek 680/1281'de İspanya'da, 667/1268'de İtalya'da imâlâthaneler kurulmuştur. (Kaynaklar ve geniş bilgi için Yeni Tarih Dünyası, cilt 3, s. 35-36).

Son olarak şunu da kaydedilim ki, İslâm âlimleri, yazının ehemmiyetine dair en büyük şâhidi, "yazı öğretme fiili"ni Cenâb-ı Hakk'ın bizzat kendi zâtına nisbet etmesinde bulmuşlardır. Zira Alâk sûresinde: "Oku! "KALEMLE ÖĞRETEN", insana bilmediğini bildiren Rabbin en büyük kerem sâhibidir" denmektedir.

KUR'ÂN VE İLİM

Yukarıda görüldüğü üzere aslında ilmin vâsıtalarından başka bir şey olmayan okuma, yazma ve bunların malzemesi durumunda olan kağıt, kalem, hokka, mürekkep gibi şeyler İslâmın verdiği ehemmiyet ilme verdiği ehemmiyetten ileri gelir. Öyle ise Kur'ân-ı Kerîm, asıl hedef olan ilme çok yer vermiş olmalıdır.

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'e atf ı nazar edince ilk objektif mi'yar olan rakamlar açısından bile ilme ayrı bir yer verildiğini görürüz: Bilmek mânâsına gelen "ilm" kökünden Kur'ân'da 780 kelime gelmiştir. Bunlardan 426'sı fiil, 354'ü isimdir. Kur'ân-ı Kerîm'de aynı kökten bu kadar çok tekrarına rastlanan kelime grubu azdır.

Az bir farkla "ilim" mânâsına gelen hikmet ile âlim mânâsına gelen hakîm kelimelerini de burada hatırlatabiliriz: Hikmet 20, hakîm 97 yerde tekerrür eder. Keza, yine "bilmek" mânâsına gelen mârifet'le aynı kökten türemiş yetmiş kadar kelime mevcuttur.

Keza ilmin gereği olan "tefekkür"le ilgili 18, "akl" ve "taakkul"la ilgili 49 kelime Kur'ân'da yer alır. Bunlara tefakkuh, tedebbür, tefehhüm, şuur gibi ilimle alâkalı daha birçok kelimeyi ilâve etmek mümkündür, ancak teferruata girmeyeceğiz.

Kur'ân'da "ilim" kökünden pek çok kelimenin gelmiş bulunmasından başka, ilim ve ilim sâhiplerini yücelten ve öven âyetlere de yer verilmekte, dikkatler şuurlu, plânlı ve sistemli olarak ilme çekilmekte, ilim talebi teşvîk edilmektedir:

1. Şu âyette Allah nezdinde en mühim, en muteber nimetin ilim ve hikmet olduğu belirtilmektedir:

يُؤتِي الحِكْمَةَ مَن يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الحكَمةَ فَقَدْ اُوتِىَ خَيْراً كَثِيراً وَمَا يَذّكَرُ إِلّا اُولوا الْبَاب

"Allah hikmeti dilediğine verir, kime hikmet verilmiş ise, şüphesiz ona çokça hayır verilmiştir. Bundan ancak akıl sâhipleri ibret alır".

2. Kur'ân-ı Kerîm'e göre ilim ehli cehâlet ehline mutlak olarak üstündür. Halbuki, yine Kur'ân'a göre insanların eşitliği esastır. Irk, renk, dil, servet farklılıkları bir üstünlük sebebi değildir. Her ne kadar müttaki olanlar mümtaz tutulursa da bunun "Allah katında"ki üstünlük olduğu bilhassa belirtilir. Öte yandan ittika kalble ilgili bir hâl olması sebebiyle gerçekten kimin muttakî olduğunu yani Allah'tan daha çok korktuğunu insanlar bilemez, sadece Allah bilir. Bu sebeple insanlar arası münasebetlerde "ittika", bir üstünlük vesîlesi yapılamaz. Fakat âyet-i kerîme bilenlerin bilmeyenlere üstünlüğünü çok açık ve mutlak bir şekilde beyan eder:

قُلْ هَلْ يَسْتَوِى الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ يَعْلَمُونَ

"Ey Muhammed, de ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"

İslâm âlimlerinden bir kısmı, bu nazm-ı celîlin, âyetin bidâyetinde ifâde edilen hükmü te'kîd ettiği ve dolayısıyla buradaki "bilenler"le "ilmiyle âmil olanların" kastedildiğini, ilmiyle âmil olmayanların "âlim" sayılmayacaklarının tasrîh edildiğini anlamışlardır. Hattâ Zemahşerî, daha da kayıtlayarak, buradaki "bilenler"le "âmil olan din âlimleri"nin kastedildiğini, âmil olmayanların da gayr-ı âlim addedildiğini söyler. Başta Beyzâvî olmak üzere, diğer bir kısım âlimler ise, bu âyetin, öncelikle, ilmin üstünlüğünü nazara verdiğini söylemişlerdir. Beyzâvi şöyle der: "Bu ibâre ameli olanla olmayan arasında, amelî kuvvet açısından eşitlik olmadığını belirttikten sonra, ilmin fazîletinin çokluğu sebebiyle, ilmî kuvvet açısından da bilenle bilmeyenin eşit olmayacağını beyan etmektedir".

Müfessirlerimizin hemen hemen ittifakla kaydettikleri şu açıklamada bu iki görüş birleştirilmiş durumdadır: "Âlim ve câhil eşit midirler? Şüphesiz hayır! İşte nasıl ki bunlar eşit değilse, öylece mûti ve âsi olanlar da eşit değildir"

Âyette, "ilm"in "cehl"e nisbeten üstünlüğü de murad olduğuna göre, bu üstünlükte üç nokta dikkatimizi çekiyor:

1- Üstünlük mutlaktır. Yâni, dünyada mı, âhirette mi; Allah katında mı, insanlar nazarında mı üstün? Kayıtlanmamış, mutlak gelmiştir.

2- Bilenin, mü'min veya gayr-ı mü'min olduğu da kayıtlanmamıştır.

3- Hangi ilmi bilenler üstündür, o da kayıtlanmamıştır.

"Şu halde, dünyevî işlerde de ilimce ileri olanın, diyâneti ne olursa olsun, dünyevî üstünlüğe kavuşacağı, ilâhî bir kanun yâni sünnetullah olarak ifâde edildiği anlaşılabilir.

Bu üstünlük, ferdî plânda olduğu gibi, içtimâî plânda da câridir. Yâni ilmen üstün olan ferdler ve cemiyetler, öyle olmayan ferd ve cemiyetlere üstünlük sağlarlar.

Yapılan bu açıklamalardan şu sonuca gidebiliriz:

"Mü'min iseniz mutlaka üstünsünüz" meâlindeki müjdesiyle, bütün vâsıfları muhtelif âyetlerde kaydedilen kâmil mü'mine üstünlük vâdeden Kur'ân-ı Kerîm (66) dünyevî ve maddî üstünlüğü de elde etmenin bir şartını daha yukarda kaydettiğimiz âyette ifâde etmiş olmaktadır: İlmî yarışa katılıp her sâhada ilmî üstünlüğü, öncülüğü elde tutmak.

3. Bir diğer âyet, Allah'tan hakkıyla korkanların âlimler olduğunu ifâde eder: "Allah'ın kulları arasında O'ndan (hakkıyla) korkan âlimlerdir."

Bu âyetin evvelinde zikredilen yağmurun yağdırılması, arzın türlü nebâtâtla şenlendirilmesi, dağlarda renk renk yolların açılması, insan ve diğer hayvanların yaratılması gibi hususlar göz önüne alınınca, Allah'tan daha çok korkacağı belirtilen âlimle öncelikle tabiat ilimleriyle meşgul olan âlimler kastedildiği anlaşılır.

Yukarıda kaydedilen ve "Allah nazarında üstünlük" sebebi olarak ifâde edilen -ve gaybî olan- takvâ'ya, âlim mü'minlerin mazhar olduğuna da, zımnen işâret vardır. Zira, haşyet de, takvâ gibi "korku" mânâsına gelir.

Âyetten ayrıca şu da anlaşılmaktadır: Hakikî takvâ ve Allah korkusu, ancak ilimle hâsıl olmaktadır. Küfür ve isyan da cehaletin eseridir.

4. Şu âyet, mü'minler arasında âlim olanların üstünlüğünü ifâde eder:

---

66) Âl-i İmran: 3/139. Bâzı hadislerde imanın altmış küsur şûbe olduğu ifâde edilir (Buhârî, İman: 3). Bu hadisler kâmil mânada mü'min olabilmenin pek çok şartı olduğunu ifâde eder. Buradan hareketle, Cenâb-ı Hakk'ın va'dettiği nusrete tam lâyık olabilmek için bu şartları nefsimizde azâmi ölçüde cemetmemiz gerektiği neticesini çıkarabiliriz.

يَرْفَعُ اللَّهُ الّذِينَ آمَنوُا مِنْكُم وَالّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجاتٍ وَاللّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِير

"(...) Allah içinizden inanmış olanları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah işlediklerinizden haberdardır".

Müfessirlerin bir kısmı, bu âyette, âlim mü'minin Cenâb-ı Hakk tarafından gayr-ı âlim mü'mine üstün kılındığının ifâde edildiğini söylemişlerdir.

5. Şu âyet, ilme nihayet olmadığını, ilimde ne kadar mesâfe alınmış, üstünlük elde edilmiş olunursa olunsun bu zirveyi bir başkasının her an aşabileceğini ifâde eder:

وَفَوْقَ كُلّ ذِي عِلمٍ عَليم

"Her ilim sâhibinden üstün bir âlim bulunur".

Öyle ise ilmen üstünlük elde eden, kendini en önde sanan, gaflete ve atâlete düşmemeli, ilmî terakkîde gayrete devam etmeli, uyanık olmalıdır. Bu noktaya en iyi örneği yine Kur'ân verir: Zâhir-i şerîat ilminin zirvesinde olan Hz. Mûsâ, peygamber olmasına rağmen, yeni şeyler öğrenmek maksadıyla Hz. Hızır'ın peşine düşer ve bir kısım fedakârlıklara katlanır. Hoca-talebe münasâbetleri ve bilhassa talebelik şartları açısından, âlimlerimizce, pek çok âdâbın çıkarılmış bulunduğu bu vakâyı, Kehf Sûresi anlatır. İbretle okunması gerekir.

6. Şu âyette, her hususta ümmetine örnek olan Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e ilim taleb etmesi emredilmektedir:

وَقُل رَبّ زِدْنِي علماَ

"(Ey Muhammed!) De ki: Rabbim, ilmimi artır".

Böylece mü'minlere, Cenâb-ı Hakk'a yapmaları gereken mühim bir dua öğretilmiş olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de öğretilen dualar, mü'minlere talep edilmesi, peşine düşülmesi gereken mühim şeyleri belirler, belli başlı hedefleri tesbît eder. Kul dualarda gösterilen hedeflere ulaşmak, onları elde etmek için tedbîrler alacak, plân program yapacak ve gayret gösterecektir. İslâm'ın gerçek tevekkül anlayışı budur. Arzularımızı lisanî bir taleb (kavlî dua) safhasında bırakmamız yetmez. Fiilen de talep etmek (fiilî dua) şarttır. Şu halde bu, ilim için de geçerlidir. Mü'mine dua şeklinde gösterilen bu Kur'ânî hedef için, kişi,

kavlen talebde bulunurken fiilen de aklın ve tecrübenin gösterdiği şartlar çerçevesinde ilmin peşinde koşacaktır.

Âlimlerimiz, bu âyetle ilgili olarak şu açıklamayı kaydederler: Cenâb-ı Hakk, ilimden başka bir şeyi artırması için Hz. Peygamber'e emirde bulunmamıştır. Kaydedilen bu birkaç âyetten çıkan pratik mânâya göre, ferdler ve milletler arasındaki üstünlük yarışması gerçek mânâsıyla "ilmî sâhada" cereyân eden bir yarıştır. Burada öncülük ve üstünlüğü elde eden yarışı kazanır. İlimden başka üstünlüklere dayanan başarılar geçicidir ve bu çeşit hâkimiyetlerin er-geç mahkûmiyetle sonuçlanması mukadderdir.

MÜŞAHHAS BİR ÖRNEK: Söylediğimiz hususa Kur'ân-ı Kerim'de pek müşahhas örnekler vardır. Hz. Süleyman ve Hz. Dâvud örneği bunlardan en güzelini teşkîl eder. Yeryüzünde kurdukları maddî-mânevî saltanatlarının haşmetiyle tanınan bu iki peygamberin üstünlüğü Kur'ân-ı Kerîm'de ilimleriyle izah edilir:

وَلَقدْ آتَيْنَا داوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلماً . وَقَاَ الْحَمْدُ للَّهِ الّذِي فَضّلَنَا عَلى كَثِيرٍ مِن عِبَادِه المُؤمِنين

"Andolsun ki, Dâvud'a ve Süleymân'a ilim verdik. İkisi: "Bizi mü'min kulların çoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun dediler".

Başka âyetler, gerek Hz. Dâvud'un ve gerekse Hz. Süleyman'ın üstün saltanatlarının "ilmî üstünlük"le atbaşı gittiğini, şümûllü ve üstün bir ilimle saltanatlarının takviye edildiğini sarîh olarak belirtirler:

وَشَدَدْنَا مُلكَهُ وآتَينَهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الخطَاب

"O'nun (Dâvud'un) hükümranlığını kuvvetlendirmiştik, ona hikmet ve kesin hüküm verme selâhiyeti vermiştik".

Keza, dünyevî saltanatının haşmetiyle dillere destan olan Hz. Süleymân da bunu, ilme ve etrafındaki âlimlere borçludur. Öyle ki, Filistin'den çok uzak mesâfede bulunan Sabâ'dan, Belkıs'ın tahtını göz açıp kapayıncaya kadar celbedip getirecek güçte ilim sâhibi bir istişâre hey'etine sâhipti.

"Süleymân: "Ey cemaat! Bana teslîm olmalarından önce, hanginiz o kraliçenin tahtını yanıma getirebilir?" dedi (...). Kitabın bilgisine sâhib olan biri: "Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm" dedi".

Eşsiz saltanata mazhar Hz. Süleymân (aleyhisselam)'ın şahsen, karınca ve

kuşların dilinden anlayacak kadar üstün, vüs'atli ve ince bir ilim sâhibi olması mes'elemizin bir başka yönüdür.

Hz. Süleymân'ın saltanatını gerçekleştiren ilmin sâdece askeriyeyi ilgilendiren ilimler olmayıp, medenî hayatı alâkadar eden her sahayı içine aldığını ifâde zımnında Kur'ân-ı Kerîm mimârî'den misâl verir: Sabâ'dan gelen Belkıs, Hz. Süleymân'ın pâyitahtında son derece ileri bir mimârî ile karşılaşır. Öyle ki, misâfir edileceği sarayın dış kapısından içeri girer girmez, aşılması gereken bir havuzla karşılaştığını sanır ve hemen eteklerini toplamaya yeltenir. Vak'ayı âyetten tâkib edelim:

قِيلَ لهَا ادْخُلي الصّرحَ فَلَما رَاَتْهُ حَسِبْتَهُ لَجّةً وَكَشَفَت عَن سَاقَيْهَا قَالَ إنّهُ صَرحُ مُمَرّدٌ من قَوارِير

"Ona: "Köşke gir" dendi. Salonu görünce, onu derin bir su zannetti, eteğini çekti. Süleymân: "Doğrusu bu, camdan yapılmış mücellâ bir salondur" dedi.

Bugün mimârî ve mesken inşaatının yüzlerle ifâde edilen sanayi koluna bağlı olduğu bilinmektedir. Her bir sanayi dalı, ayrı bir ilim ve ihtisas şûbesini temsil eder. İlim, ahlâk ve tekniğin ifâdesi olan medenî seviye ile mesken arasındaki yakın alâkayı görmek için Afrika yerlilerinin kulübeleri ile Amerika gökdelenleri arasındaki farkın, berikini ve ötekini inşâ eden insanlar arasındaki farktan ileri geldiğini düşünmek yeterlidir kanaatindeyiz.

Burada, Hz. Süleymân'la ilgili olarak verilen misâl husûsunda şöyle bir itiraz akla gelebilir: "Kur'ân'da zikredilen o vak'alar Hz. Süleymân'a Cenâb-ı Hakk'ın ihsan ettiği mû'cizelerden ibârettir, mû'cizenin ilimle, teknikle bir alâkası olmamalıdır!"

Peygamberlerin mû'cizeye mazhariyeti elbette haktır, gerçektir, kesretle vâkidir. Ancak Hz. Süleymân (aleyhisselâm) misâlinde olduğu üzere, üstünde düşünüp, ibret olacak yönünü araştırmadan "mû'cizedir" diye bir kalemde geçip gitmek de doğru değildir. Neml Sûresi dikkatlice okunduğu takdirde, Hz. Süleymân'ın mazhar olduğu nimetlerin -ki belli bir zâviyeden "mû'cize" diye tasvîf etmemiz câiz olabilir- Hz. Nûh'un mazhar olduğu Tûfan veya Hz. Lût'un mazhar olduğu "taş yağdırma" mû'cizesi nev'inden mû'cize olmadığı anlaşılır.

* Her şeyden önce Hz. Süleymân şahsen ilim sâhibidir.

* Hz. Süleymân'ın etrâfında ilim erbabı bir hey'et vardır.

* Onun ilim hey'etinde cinler (ifrit) de vardır, fakat "kitap ilmi"ne sâhib insan âlimlerin ilmi, cinlerinkinden üstündür.

Öyle ise herhangi bir mû'cize ile izahı yapılmamış veya gökten indirildiğine dair bir işârette bulunulmamış olan hârika köşk ile nazara

arz edilen medenî seviye, bu mimâriyi ortaya koyan cemiyetin ilmî ve teknik seviyesini gösterir(67).

Şu halde sâdece Hz. Süleymân'la ilgili âyetlerin değerlendirilmesi bile, medenî terakkî ve dünya saltanatında üstünlüğün, Kur'ân tarafından, ne derece ilme bağlanmış olduğunu bize göstermeye kâfi gelecektir.

---

67) İnsanlığın başlangıcını mutlak bir vahşetten başlatan ve her çeşit medenî ve teknik terakkiyi kendine mal eden Batı espirisi açısından, Hz. Süleyman devrinde ileri bir teknoloji olabileceği ihtimâlinden bahsetmenin gülünç olduğu açıktır. Ancak şu da var: Bugün insanı şaşırtan pek çok hârika tarihi kalıntılar mevcuttur. Bunlar öylesine ileri bir ilim ve tekniğin eseridir ki yukarıda temâs ettiğimiz Avrupaî espiri, onları hâl-i hazır zihniyetiyle "vahşet devri" (!) insanlarına yakıştıramadığı için gökten inen devler tarafından icâd edildiğini iddia etme garâbetine düşmüştür. Biz, bu eserlerin, esasını vahiy ve peygamberî irşaddan alan, bir başka teknolojik sistemle yapılmış olabileceği ihtimâli üzerinde durulmasının faydasına inanıyoruz. Nitekim bundan 40-50 yıl kadar önce işitsek "safsata" deyip geçeceğimiz değişik tedâvi metodları, bugün "Batı"lı çevrelerde de "ilmi"liğini kabûl ettirmiştir. Tedâvide ilâca yer vermeyen akapunktur, telkin vs. metodları gibi. Tedâvi sâhasında müessiriyeti ve meşrûiyyeti kabûl edilen bu değişik sistemli teknik, acaba diğer sâhalarda da mevcut ve târihen uygulanmış olamaz mı? Kur'an ve Hadîslerde tesbit edilen ruh, bizim geçmiş insanları Batı tarzında "vahşîler" olarak görmemize mânidir. Peygamberlerle ilgili olarak Kur'ân'da kaydedilen vak'aların mucize oluşlarının yanıbaşında, bizlere ibret olma yönleri de var. İnsanlığın ulaşacağı terakkinin hudûdları bu vakalarla tâyin ediliyor gibi. Müslüman velilerinin menkıbeleri meyânında "kerâmet" olarak zikredilen vak'aların bir kısmı, bugünün tekniğiyle imkân dahiline girdiği gibi, diğer bir kısmı hakkında da, nazariyeler yürütülmektedir. Tayy-ı zaman, tayy-ı mekân meselelerinde olduğu gibi. Hiçbir kesin iddiada bulunmaksızın, Hz. Süleyman'la ilgili Kur'âni ihbâratın bu konuda ufuk açıcı olacağını söyleyebiliriz. Onun durumu muavâcehesinden

bakınca, mûcizelerinde farklılık olduğu görülür. Zira Kur'ân-ı Kerîm "kendisine ilim verildiğini" tasrih etmekten başka, etrafında "kitap ilmine sâhip" bir âlimler heyetinin varlığını da belirtir. Karınca dahil tüm kuşların dilinden anlamak, gidiş-dönüşü bir ay tutan mesâfeyi bir günde havadan katetmek, Sabâ'dan Belkıs'ın tahtını göz açıp kapama ânında celbetmek gibi mazhariyetlerin "kitap"ta olduğu bildirilen ilimle bir alâkası yok mudur? Bir başka ifâde ile bu mazhariyetler, "ilim" dediğimiz ve kitaplara yazılıp, öğrenilen ve öğretilen bir kısım prensiplere bağlı değil de sâdece Hz. Süleyman'ın şahsına Cenâb-ı Hakk tarafından ikrâm edilen bir mûcize midir? Her halde insanlık, materyalist ve aynı zamanda örosentrist (euro-centriste) Batı zihniyetinin tasallutundan kurtuldukça, bu mes'eleler üzerine daha ılımlı, daha ufuk açıcı fikri yatırımlar yapacak, ilmi tecessüslerde bulunacaktır.

TA'LÎM (ÖĞRETİM) İHMAL EDİLMEMELİ:

Kur'ân-ı Kerîm'de ilim üzerine gelen esaslar çoktur. Onların hepsine burada yer vermek bizi asıl mevzuûmuzdan uzaklaştırır. Ancak, son bir prensibi daha kısaca belirteceğiz: "Ta'lîm'in ihmal edilmemesi.

Kur'ân-ı Kerîm, ta'lîmin ehemmiyetini duyurmak için, onun ihmal edilmemesi gereğini, son derece ehemmiyet vermiş bulunduğu bir mes'ele meyânında zikreder: Cihâd. Gerçekten Kur'ân açısından bir mü'mine terettüp eden en mühim mes'elelerden biri cihâddır. O kadar ki, cihâd ederken hayatını kaybedenlere "ölü" demeyi bile yasaklamıştır. Gerek âyetlerde ve gerekse hadîslerde bir mü'min Allah yolunda cihâd etmeye olduğu kadar bir başka amele teşvik edilmemiştir denebilir. Ancak, bu kadar üstün bir amelle meşguliyet ondan daha mühim bir başka işi ihmal ettirmemelidir. İlmî meşguliyet. Âyeti dinleyelim:

ومَا كَانَ المُؤمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافّةً فَلَوْ نَفَرَ من كُلّ فِرقةٍ
مِنهُم طَائِفَةٌ لِيتفَقّهُوا في الدين وَليُنذِرُوا قَوْمَهُم إذا

رَاجَعُوا إِلَيْهِم لَعَلّهُم يَحّذَرُون

"Mü'minler toptan savaşa çıkmamalıdırlar. Her topluluktan bir taifenin dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı? Ki böylece belki yanlış hareketlerden çekinirler".

Kur'ân-ı Kerîm maddî ve mânevî üstünlüğün kaynağını ilim olarak tesbît edince, mü'minlerine ilim sâhasında câri mühim kanunları da göstermelidir. Yukarıdaki âyet böyle mühim bir prensibi tesbît eder. Zira ilimde aslolan terakki, devamlılığa bağlıdır. Yâni kişi her şeyden önce geçmişin ilmî terâkümünü iktisabla nefsinde cemedecek ve bu mevcut muktesebâta yeni bir şeyler ekleyecektir. Henüz iktisâb safhasında olan kimse "cihâd meşguliyeti" ile bölünecek olursa mâzinin ilmini nefsinde cemetme işini tamamlayamayacağı gibi terakkînin asıl sebebi olan yeni ilâvelere de hiç mi hiç yer veremez. Bu durumun bir cemiyet çapında temâdî edip gitmesi, ilmî durgunluk ve gerilemeye ve en sonunda da inkırâz ve çöküşe sebeb olur.

İslâm cemiyetinin böyle meş'ûm bir âkıbete düçar olmaması için Kur'ân-ı Kerîm yukarıdaki âyetiyle "ilim cemaatı"nın cihaddan alıkonmasını emretmiştir. Hz. Peygamber (S.A.V.) de: "Âlimin mürekkebi şehidin kanından

üstündür" diyerek, cihâda katılmamakla âlimin de, cemiyetin de daha kârlı çıkacağını belirtmiştir.

HADİSLERDE İLİM

Hz. Peygamber (S.A.V.) pek çok hadîslerinde ilmi, âlimi ve ilim tâlibini övmüş, ısrarla ilme teşvîk etmiştir. Hadîs kitaplarımız bu çeşit hadîslerle doludur. Biz burada o çeşit hadîslerden bâzılarını meâlen kaydedeceğiz:

"İlim talebi her müslümana farzdır."

"Kıyâmet günü âlimlerin mürekkebi şehidlerin kanı ile tartılır. Âlimlerin mürekkebi şehidlerin kanına üstün gelir".

"Peygamberlerin âlimler üzerinde iki derece üstünlüğü vardır. Âlimlerin şehidler üzerinde bir derece üstünlüğü vardır".

"Kim ilim taleb ederse, bu onun geçmiş günahlarına bir keffâret (afvedilme vesilesi) olur".

İlim taleb etmek niyetiyle evinden çıkan her tâlibin üstüne melekler kanat gererler ve Allah ona cennetin yolunu kolaylaştırır. Âlim için semâvat ve arzda bulunan her şey, denizde balığa varıncaya kadar istiğfarda bulunur. Âlimin âbid (yâni ibâdetle meşgul olan) üzerindeki üstünlüğü, dolunay durumundaki ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler para pul miras bırakmazlar, ama ilim bırakırlar. Ancak kim de ilim elde ederse nasîbin bolunu elde etmiş olur".

Âlimlerin yerdeki durumu, gökteki yıldızlar gibidir, kara ve denizin karanlıklarında onlarla istikâmet tâyin edilir. Yıldızlar gizlendiği takdirde yolu şaşırmak mukadderdir".

"İlim öğrenin, çünkü ilim öğrenmek (...) düşmana karşı silâhdır (...). Allah ilimle bir kısım milletleri yükseltir, hayırda komutan ve önder yapar, onların izlerinden gidilir ve fiillerine uyulur...".

"Âlimin âbide karşı yetmiş derece üstünlüğü vardır. Her iki derece arasındaki mesâfe arzla sema arasındaki mesâfe gibidir".

"Allah'ın rızâsından başka bir maksatla ilim taleb eden cehennemdeki yerini hazırlasın".

"İlmin kalkıp cehâletin gelmesi, kıyâmet alâmetlerindendir".

Hz. PEYGAMBER'İN HAYATINDA YAZININ YERİ

Yazı, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) açısından birçok sebeblerle ehemmiyet taşıyordu:

1- Kur'an Vahiylerinin Yazılması: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) için yazı, başka hiçbir hizmet görmese bile, sırf Kur'an'ın hıfzı ve tâmimi için son derece gerekli idi. Yazının ümmet çapında tamim ve yaygınlaştırılması için gerekli tedbirleri almaya bu yeterli bir sebebti. Nitekim Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bu

maksadla istihdâm ettiği, ismen bilinen kâtiplerin sayısı kırkı aşmaktadır. Bu işte, başkâtiplik mânâsında en çok hizmet veren Zeyd İbnu Sâbit ise de, Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osmân, Hz. Ali, Hz. Übey İbnu Ka'b, Hz. Muâviye, Hz. Hanzala İbnu'r-Rebî, Hâlid İbnu Sa'id İbni'l-Âs, Ebân İbnu Saîd, Alâ İbnu'l-Hadramî (radıyallahü anhüm ecmân) vs. burada kaydedilebilir. Zeyd İbnu Sâbit'ten başka Abdullah İbnu'l-Erkam ve Hz. Muâviye'nin (radıyallahü anhüm) müdâvimlerden olduğu ayrıca belirtilir.

2- Siyasî Yazışmalar: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hayatında siyasî yazışmalar, başlı başına bir yer tutar ve Kur'an'ın yazılmasından geri kalmayan bir ehemmiyet taşır. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) sadece komşu devlet reislerine, onları İslâm'a dâvet etmek maksadıyla gönderdiği mektuplarda yazıyı kullanmakla kalmamıştır. Bugünün medenî bir devletinde yazışmaya ihtiyaç duyulan hemen her hususta Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) yazıya yer vermiş, geniş çapta yazıdan istifâde etmiştir.

Muhammed Hamîdullah, el-Vesâiku's-Siyâsiye adlı te'lifinde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ve Hulefâ-i Raşîdin'den sâdır olan yazılı vesîkaları toplamaya çalışmıştır. Sırf Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le ilgili olanları üçyüze yaklaşır. Kaldı ki eser, her baskıda yeni ilâvelere rağmen, henüz kemâlini bulmuş değildir.

Eserde yer alan vesîkalar incelendiği zaman, yazıların başlıca şu hususlara müteallik olduğu görülür:

1- Sulh anlaşmaları,

2- İttifak anlaşmaları,

3- Emânlar,

4- Krallara mektuplar,

5- Vasiyetnâme,

6- Alım-satım vesîkası,

7- Nüfus sayımı,

8- Askere katılanların kaydı,

9- İmtiyaz vesîkası,

10- İkta vesîkası,

11- Emirnâme,

12- Talimâtnâme,

13- Gizli talimâtnâme,

14- İstihbârat mektubu,

15- Valiler, komutanlarla yazışma,

16- Zekâtla ilgili açıklamalar,

17- İstek üzere verilen vesîkalar,

18- Tâziye mektubu,

vs. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) 'in siyasî yazışmalara, bidâyetten itibâren verdiği ehemmiyeti anlayabilmek için, başkâtibi durumunda olan Zeyd İbnu Sâbit (radıyallahu anhâ)'e yazı öğrenmesini emrettiği zaman ifâde buyurduğu gerekçeye dikkat etmek gerekir: "Bana muhtelif mektuplar geliyor. Ben onları herkesin okumasını istemiyorum. İbrâni (veya Süryânî) yazısını öğrenebilir misin?."

Bu vak'aya temâs eden başka rivâyetlerde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu

vesselâm) Zeyd İbnu Sâbit'e yazı öğrenmesini emrederken yahudilere karşı itimadsızlığını beyân etmektedir: "Allah'a kasem olsun, mektubum hususunda yahudilere itimad etmiyorum..."

Tahavî, Zeyd İbnu Sâbit yazı öğreninceye kadar gelen mektupları, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in cemaatte mevcut olan yahudilere rasgele okuttuğu hükmünü çıkarır.

Yahudi yazısını 17 günde hem okuyup, hem yazacak şekilde öğrenen Zeyd İbnu Sâbit'in bizzat kendisinden kaydedilen açıklamalara göre, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), yahudi yazısını öğrenme emrini Medîne'ye gelişinin ilk zamanlarında vermiştir. Bu sırada Zeyd onbir yaşlarındadır. Öbür taraftan İbnu Sa'd, Zeyd'in yazıyı Bedir esirlerinden öğrendiğini kaydeder. Ahmed İbnu Hanbel'in rivâyetinde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Medîne'ye gelir gelmez İbrânî yazısını öğrenmiş olan Zeyd, bu rivâyete nazaran hicretin ikinci yılı içerisinde de Arab yazısını öğrenmiş olmalıdır.

SEFERDE BİLE YAZI MALZEMESİ VE KÂTİP: Yukarıda belirtildiği üzere, gerek ne zaman geleceği belli olmayan vahiylerin yazılması ve gerekse pek çok mes'elesinde kaydetme ihtiyacı duyduğu siyâsî ve içtimâî durumlar sebebiyle Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) yazı hususunda her an tedârikli olma yoluna gitmiştir. Nitekim hicret gibi, Mekke müşriklerinin plânlarını bozup, tâkiplerini akim bırakarak sağ sâlim Medîne'ye intikalden başka bir şeyin düşünülemeyeceği son derece endişeli, son derece telâşlı, dağdağalı ve son derece tehlikeli bir durum ve hengâmede bile yazı malzemesi yönünden tedârikli olma işi ihmal edilmemiştir. Zira rivâyetler, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hicret sırasında yolda karşılaştığı Sürâka İbnu Mâlik'e -kemik veya bez parçası veya seramik parçası üzerine yazılan- bir yazı (kitab) verdiğini haber verir. Sürâka Mekke Fethi sırasında gelip bu vesîkayı göstererek Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesseiâm)'e kendisini tanıtacaktır.

O devrin şartlarında, beraberinde bulundurulup taşınması hiç de pratik ve kolay olmayan yazı malzemesinin hicret hengâmında bile ihmâl edilmemiş olması son derece dikkat çekici bir va'adır.

Kaydedeceğimiz şu rivâyet, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in gazvelere çıkarken, yanına hususî bir kâtip aldığını ve bunu yanından ayırmadığını göstermektedir. Rivâyetin bizi ilgilendiren kısmı aynen şöyle:

"Zâide (veya Müzeyde) İbnu Havâle anlatıyor: "Biz, seferlerinden birinde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le beraberdik. Bir ara (Hz. Peygamber'in emriyle) askerler belli bir mevkide konakladı. Resûlulla (aleyhissalâtu vesselâm) da ordugâhın kenar tarafında bulunan büyük bir ağacın gölgesine oturmuştu. Ben bir ihtiyacımdan dönüyordum ki beni gördü (ve yanına çağırdı). Hz. Peygamber yalnızdı. Yanında sâdece kâtibi vardı. Bana "Ey İbnu Havâle, dedi, seni de yazayım mı?..."

Yazının Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hayatında nasıl bir yer tuttuğunu anlamada, ömrünün en son ânında bile, kendisinden sonra ümmetin sapmasını önleyecek bâzı vasiyetlerini yazdırmak üzere kâğıt, kalem isteme hâdisesini hatırlamak faydalıdır. Hâdiseyi İbnu Abbâs şöyle anlatır: "(Ölün döşeğinde hasta yatmakta olan) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ızdırabı artmıştı ki şöyle dedi: "Bana (kâğıt, kalem) getirin, size bir vasiyet yazayım da benden sonra dalâlete düşmeyin". Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i içinde bulunduğu bu ızdıraplı anda yazı vs. ile meşgûl etmenin uygun olup olmayacağı tartışması yapılırken, gürültüden rahatsız olan Resûlullah "Kalkın!" emrini vererek, onları yanından çıkarır.

KİTABET (YAZI) İLE İLGİLİ BAZI ÂDÂBLAR

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in risâlet kariyerinde yazının yerini belirtirken, yazışmalarda uyulmuş olan ve hatta bizzat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından emredilen bir kısım âdâbı da belirtmemizde fayda var. Bunlar günümüz sekreterliğinde riâyet edilen kaidelere tekâbül ederler. Böylece yazı mes'elesinin nasıl bir titizlik ve ciddiyetle ele alınmış olduğu daha iyi anlaşılmış olacaktır.

1- Yazılara Bismillâhirrahmanirrahîm diye başlanmaktadır. Hudeybiye Sulhü'nde olduğu üzere, muhâtab bu formülü (besmeleyi) kullanmamakta direnmişse câhiliyye devrinde besmele makamında kullanılan Bismike Allahümme formülü kabûl edilmiştir. Müslüman olduğu anlaşılan ve hattâ kendi kavminin zekâtını toplamak üzere âmil tâyin edilen Kays İbnu Mâlik el-Erhâbî'ye gönderilen mektubun,

görünür bir sebep yokken bu tabirle başlaması bir istisna teşkîl etmekte ve izahsız kalmaktadır.

2- Muttarıd olan yazı, yazıyı verenin ismiyle başlamaktadır: "Allah'ın elçisi

olan Muhammed'den falanca'ya" şeklinde. Gerek Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde ve gerekse Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın irtihâlinden sonra, başta Hulefâyı Râşidîn olmak üzere Ashâb (radıyallahü anhüm ecmân) yazışmalarda buna riayet etmişlerdir. Hz. Peygamber'in: "Mektuba kendi isminizle başlayın" emrinde bulunduğu da bilinmektedir. Hattâ Alâ İbnu'l-Hadrami'nin bizzat Hz. Peygamber'e yazdığı mektuba kendi ismiyle başladığı, Hâlid İbnu Velîd'in ve Hz. Ali (radıyallahu anhüm)'nin de bu tarzda mektup yazdıkları, bunun Ashâb'ın hepsi nezdinde câri bir âdet olduğu belirtilir.

3- Gönderen ve muhâtabın isimlerini umûmiyetle selâm takib etmektedir. Ancak muhâtab mü'min değilse "es-selâmu alâ meni'ttebea'l-hüdâ" yâni (selâm hidâyete uyanlara olsun" denmektedir.

4- Asıl maksada geçilirken "Emmâ ba'd" denmektedir. Dilimizde ne bu tâbiri, ne de bunun bir mukaabilini kullanmak âdet olmamıştır. "Asıl maksada gelince" mânâsında bir tâbirdir.

5- Maksad çok veciz olarak ifâde edilmekte, muhâtaba göre bir dil kullanılmakta, muhâtabın kolayca anlayacağı temâlara, tâbirlere ve hattâ mahallî kelimelere yer verilmektedir. Bilhassa ehl-i kitaba yazılan mektuplarda onları hoşnud edecek, onlarca malûm, itiraz edilmeyecek mes'elelere temâs edilmiş olması dikkat çekmektedir. Müşriklere yazılan bir kısım mektuplarda, tehdîde bile yer verildiği vâriddir.

6- Mektuba şâhid olanlar ve mektubun yazılmasında kâtiplik yapanlar, mektubun sonunda çoğunlukla ismen belirtilmiştir.

7- Bir kısım vesîkaların yazılış târihi de belirtilmiştir.

8- Vesîkalar mühürlüdür ve Hz. Peygamber (aleyhisselatu vesselâm) mührüne "Muhammed, Resûl, Allah" ibâresini kazdırmıştır.

9- Vesîkalar, biri muhâtaba verilmek, biri de merkezde saklanmak üzere iki nüsha olarak hazırlanmıştır.

KÂTİB (YAZICI) İLE İLGİLİ BAZI ÂDÂBLAR

Hz. Peygamber bizzat, kâtibi ilgilendiren bir kısım irşadlarda da bulunmuştur. Hz. Muâviye (radıyallahu anhüm)'nin rivâyetine göre, Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'a kâtiplik yaparken, aradaki fâsılalarda boş kaldıkça, kalemi

bâzan ağzına, bâzan da yere koymuştur. Ancak bu hallerin her birinde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) müdâhale ederek kulaklarının arkasına koymasını emretmiş, bunun "gerek kâtip ve gerekse imlâ ettiren (yazdıran) için daha hatırlatıcı" olduğunu açıklamıştır.

Zeyd İbnu Sâbit'ten de benzer rivâyetlerin olduğu dikkate alınınca, bu âdâbı Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in umumîleştirdiği anlaşılır.

Öte yandan kâtiplere, yazdıkları vakit mürekkebi kurutmak için yazılı sayfa üzerine toprak atmayı tavsiye eder.

PROFESYONEL KÂTİB: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in kâtiplik işinde çokça istihdâm ettiği kimselerden gelen bu çeşit rivâyetlere, Abdullah İbnu'l-Erkâm'dan -ki bunun ismi de Hz. Peygamber'in en müdâvim kâtipleri arasında geçer- gelen müteâkib açıklamalar ilave edilince, kâtiplik işlerinde istihdâm edilenlerin hususî şekilde bu işte yetiştirildikleri anlaşılır. Rivâyet şöyle: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e bir adamdan mektup gelmişti. Abdullah İbnu'l-Erkâm'a: "Benim yerime buna cevap ver" dedi. Abdullah cevabını yazdı, sonra Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a okudu. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): "Tamam, güzel de yapmışsın" dedi ve şu duada bulundu: "Ey Allahım, onu (bu işlerde) hep muvaffak kıl".

Bu duanın bereketiyle Abdullah, diğer bâzıları gibi, kâtipliği ârızî bir hizmet olarak yapmamış, hayatı boyu devam eden bir meslek olarak icra etmiştir. Resûlûllah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefâtından sonra Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a da kâtiplik yapmıştır. İbnu Hacer'in kaydettiği bir rivâyet, Abdullah İbnu'l-Erkâm'ın siyâsî yazışmalarda başarıyı çok ileri götürerek, zamanla yazdığını kontrole hâcet bırakmadan mühür basılacak itimada ulaştığını göstermektedir: "...O, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e bedel, krallara cevap verirdi. Resûlullah'ın ona olan itimadı öyle bir seviyeye ulaştı ki, Hz. Peygamber herhangi bir krala cevap vermesini emrederdi. O da yazardı. Hz. Peygamber kendisine olan güveni sebebiyle okumadan mühürlerdi".

Siyâsî yazılar için böyle davranan Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vahiy yazdırmalarında çok titizlik gösterdiği yine rivâyetlerde tasrîh edilmiştir. Zeyd İbnu Sâbit (radıyallahu anh), vahiy imlâ ettirdikten sonra, her seferinde, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in yazılanları kontrol ederek, şayet

bir atlama veya başkaca bir hata yapıldı ise anında düzelttirdiğini belirtir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in müdâvim kâtiplerinden Hanzala İbnu'r-Rebî'in "el-Kâtib" lâkabıyla şöhret bulması bu sâhada profesyonel mânâda adam yetiştirmeye bir diğer müşahhas örnek olmaktadır.

BiR MEKTUP ÖRNEĞİ: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in siyâsî ve içtimâî yazılarından bahsederken, yukarıda belli başlı 19 nev'e irca ettiğimiz mektupların her nev'inden birer nümûne kaydetsek bizi asıl mevzûmuzdan uzaklaştırır. Bol örnek görmek için Muhammed Hamîdullah'ın el-Vesâiku's-Siyâsiyye kitabına müracaat edilmesini hatırlatarak, biz burada, -mütedâvil kitaplarımıza intikal etmediği için- pek fazla bilinmeyen bir tâziye mektubunu Arabça metniyle birlikte kaydedeceğiz.

Mektup, bir oğlu ölmüş bulunan Muâz İbnu Cebel'e, onu tâziye etmek için yazılmıştır:

بسم اللّه الرحمن الرحيممن محمدٍ رسولِ اللّه إلى معاذِ بن جبل: سمٌ عليكَ فإني اَحَمَدُ إليْكَ اَللَّهَ الذي إلهَ إّ هُو أمّا بعدُ: فعظّم اللّهُ لَكَ ا،جْرَ والْهَمَك الصّبْرَ ورزَقنا وإيّاكَ الشّكر ثمّ إن أنفُسنَا واهْلِيناَ ومَوَالينا من مواهبِ اللّهِ السّنيةِ وعوارِفِه المسْتَودعةِ، تمَتّع بها إلى أجلٍ معدودٍ وتقبضُ لوقْتٍ معلومٍ ثم افترِضَ علينا الشكرِ إذا اعطى ، والصّبرَ إذا ابتَلى وكان ابنكَ من مواهبِ اللّهِ الهينة وعوارِفهِ المستودعة متّعكَ به في غطةٍ وسرور وقبضه منكَ بأجرٍ كثيرٍ: الصّةُ والرحمةُ والهدىَ إن صبرْتَ واحتَسَبْتَ . فً تَجْمَعَنّ عليْكَ يا مُعاذُ خَصْلَتَينِ إن يحبطَ جزعكَ صبرَك فتنْدمُ على ما فاتَكَ. فلَوْ قَدِمتَ على ثوابِ مُصيبتكَ قد أطعْت ربّكَ وتنجَزتَ موعودَه عرفْتَ أن المصية قد قصرت عنه واعلم أنّ الجزع يرُدّ ميتاً و يدفع حزنا فأحسن الجزاء وتنجّز الموعودَ وليذهب اسفكَ ما هو نازل بك فكأن قد.

"Bismillâhirrahmânirrahîm,

"Allah'ın elçisi Muhammed'den Muâz İbnu Cebel'e.

"Sana selâm olsun. Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a olan hamdini ifâde ederim.

"Emmâ ba'd: Allah ecrini büyük kılsın, sana sabır ilham etsin. Bize de, sana da, şükretmeyi nasîb etsin. Şurası muhakkak ki, nefislerimiz, mallarımız, ehlimiz, Allah'ın hoş mevhîbeleri ve geri almak üzere emânet bıraktığı âriyetleridir. Onlardan belli bir müddet istifâde edersin. Önceden belirlenen vakit gelince elinden alınırlar. Ayrıca şunu da bil: Allah verince şükretmemizi, alınca da sabretmemizi farz kıldı. Oğlun da Allah'ın tatlı bir mevhîbesi, geri almak üzere emânet ettiği bir âriyeti idi. Seni neş'e ve sürûr içinde bir

müddet onunla nimetlendirdi. Büyük bir ecir mukaabilinde de senden geri aldı. Şöyle ki: Mükâfatını umarak sabrettiğin takdirde, Allah'ın mağfireti, rahmet ve hidâyeti seninledir.

"Öyleyse ey Muâz! Üzerinde iki sıfatı cem etme. Dövünüp yakınmaların sabrını yok ederse, kaybettiklerine pişman olursun. Sana gelen musîbetin sevabını almaya gayret edersen, Rabbine itaat etmiş olur ve buna mukaabil vaâdettiği mükâfaatın haklı tâlibi olursun. Bilirsin ki O'na musîbet ulaşmaz.

Şunu da bil ki, dövünüp yakınmalar boşadır, öleni geri getirmez, üzüntüyü defetmez. Mükâfaatının güzel olmasına çalış. Vaâdedilen ecrin tâlibi ol ki başına gelen musîbet(ten elde edeceğin ecrin tesellisi) üzüntünü kaldırsın, hiç yokmuş gibi olsun. Kaderde olan değişmez. Vesselâm".

2- OKUMA YAZMA TERDİSATINI YAYGINLAŞTIRMA TEDBİRLERİ: Önceki bahiste yapılan açıklamalar, mü'minleri yazı öğrenmeye sevkedecek mühim bir âmili belirtmiş oldu: İlme verilen ehemmiyet. Bu bahiste de müslümanların yazı öğrenmeleri için Kur'ân ve Sünnet'te gelmiş bulunan bir kısım müşahhas tedbirleri belirtmeye çalışacağız.

Bu tedbirleri başlıca iki kısma ayırmamız mümkündür:

A. Psikolojik plândaki tedbirler,

B. Fiilî ve tatbikî plândaki tedbirler.

Hemen kaydedelim ki, görüleceği üzere, gâyenin husûlünde her iki tedbir de ehemmiyetlidir, birbirini tamamlamaktadır. Bunlardan sâdece birine ağırlık vermek neticeyi akîm bırakacak veya en azından son derece geciktirecektir.

Böyle ikili bir metodla mes'elelere yaklaşım İslâm'a has bir orijinalitedir ve bu, İslâm'ın bidâyetteki akıllara şaşkınlık veren başarısındaki sırrı teşkil eder.

A. PSİKOLOJİK PLÂNDAKİ TEDBİRLER

Bu gruba giren tedbîrleri de iki ayrı kısımda göreceğiz:

I. Teşvîk ve Tergîb tedbîrleri,

II. Mes'uliyet tedbîrleri.

I.TEŞVÎK VE TERGÎB EDİCİ TEDBİRLER

1- İLMİN VE İLİM VÂSITALARININ TEBCİLİ: Bu hususu, ehemmiyetine binâen, önceki bahiste kâfi miktarda müstakilen inceledik. İlme verilen ehemmiyetin, dolaylı olarak, yazı öğrenmeye zemîn hazırladığını da belirttik. Burada bir kere daha tekrara hacet yok.

2- YAZI ÖĞRENMEYE TEŞVÎK: Mü'minleri yazı öğrenmeye -dolaylı olarak tergîb ve sevk eden âyet ve hadîslerden başka- doğrudan teşvîk eden çok sayıda nass mevcuttur. Kur'ân'da yer alan nasslardan biri borç alışverişlerinin yazılmasını emreden âyettir:

يَا اَيّهَا الّذِينَ آمَنُوا إذا تَدَايَنْتُمْ بِدَينٍ إلى اجَلٍ مُسمّىً فاكْتُبُوه

"Ey imân edenler! Birbirinize belirli bir müddet için borçlandığınız zaman onu yazınız. İçinizden bir kâtip onu doğru olarak yazsın".

Müdâyene âyeti olarak şöhret bulan bu âyet, Kur'ân-ı Kerîm'in tam bir sayfa tutan en uzun âyetidir. Bu âyette yazma emri 5-6 sefer tekrar edilir. Kur'ân-ı Kerîm'deki kitabetle ilgili âyetler, müslümanların yazıya ehemmiyet vermelerinde teşvîk edici mühim te'sirler icra etmiş olmalıdır. Nitekim, -az ilerde kısaca temas edeceğimiz- hadîsin yazılıp yazılmayacağı hususunda ortaya çıkan ihtilâflarda bir kısım âlimler, "yazı sebebiyle bizi ayıplıyorlar, halbuki Kur'ân'da Cenâb-ı Hakk şöyle buyuruyor" diyerek şu âyetle delîl getirirler:

قال عُلمها عندَ ربّي في كتبٍ يضلّ ربّي و ينسى

"(Mûsa): "Onların bilgisi, Rabbimin katında yazılıdır. Rabbim şaşırmaz ve unutmaz (...)" dedi".

Kur'ân-ı Kerîm'de "namaz kılın ", "oruç tutun ", "zekât verin" şeklinde

gelmiş bulunan âyetler nevînden "yazı öğrenin" şeklinde doğrudan emirlere rastlanmaz ise de, hadîslerde kısmen rastlanır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bâzı hadîslerinde çocukların babaları üzerindeki haklarını sayarken "yazı öğrenmeye" de yer verir:

حَقّ الولد على الوالد ان يعلمه الكتابة والسباحة والرماية وأن يرزقه إّ طيباً

"Çocuğun babası üzerindeki hakkı, babasının ona yazıyı, yüzmeyi, atıcılığı öğretmesi ve bir de helâl rızıkla beslemesidir".

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bazı ferdlere yaptığı dualarda yazıyı temennî etmiştir:

"Yâ Rabb, Muâviye'ye yazıyı, hesâbı öğret ve onu azabtan koru".

Bâzı rivâyetler de, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hâfızasından şikâyet edenlere:

إستَعن بيمينك

"Sağ elini kullan" dediğini ve yazı yazma işâreti yaptığını belirtir.

Abdullah İbnu Amr'a: قيّد العلم "İlmi bağla" der. "İlmin bağlanması nedir?" diye sorunca: "Kitâbet" yâni "yazmaktır" diye cevap verir. Başka rivâyetlerde yazma emri, yukarıdaki misâllerde olduğu gibi muayyen bir ferde değil herkesedir: قيّدوا العلم بالكتابة "İlmi yazı ile bağlayınız".

Bu hadîs bâzı tarîklerde Hz. İbnu Abbas, Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Hasan İbnu Ali (radıyallahü anhüm ecmân) gibi büyük sahâbelerden mevkuf (yâni kendi sözleri) olarak da rivâyet edilmektedir. Meselâ Hz. Enes (radıyallahu anh) çocuklarına bu şekilde nasîhatte bulunmuştur.

3- BİLENİ YÜKSELTMEK: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in dinî bilgileri ve bunun en müessir vâsıtası olan yazıyı öğrenmeye teşvik hususunda takib ettiği bir sünneti daha burada

kaydetmemiz gerekiyor: İlmi olanlara makam vermek. Bunun en iyi örneklerinden biri Amr İbnu Seleme'dir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le bey'at yapmak üzere Medîne'ye gelen Cerm hey'eti orada bir müddet kalıp İslâm'ı öğrenirler. İşleri bitip de gidecekleri zaman: "Bize kim namaz kıldıracak?" diye sorarlar. Hz. Peygamber: "Size, Kur'ân'ı en çok bileniniz kıldırsın!" buyurur. Araştırılınca, görülür

ki, aralarında Kur'ân'ı en iyi bilen, henüz altı yedi yaşlarında olan Amr İbnu Seleme'dir. Çünkü o, büyük bir hevesle gelip geçen yolculardan sorarak çokça Kur'ân öğrenmiştir: "Beni imamlığa çağırdıkları zaman, diyor Amr, üzerimde henüz çocukların giydiği entari vardı. Secdeye gittiğim zaman arkam açılıyordu. Hattâ mahallenin hanımları: "İmamınızın arkasını bize karşı örtün" dediler".

Osman İbnu Ebî'l-Âs bu mes'eleye bir diğer örnektir. Osman (radıyallahu anh) da Sakîf hey'eti içerisinde yaşça en küçükleri olmasına rağmen, İslâm'ı öğrenmek ve Kur'ân'ı bilmek husûsundaki iştiyak ve alâkası sebebiyle onlara imam tâyin edilmiştir. Osman'ın Taif üzerindeki vâliliği Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (radıyallahü anhüm ecmaîn) devrinde de devam etmiş, Hz. Ömer bilâhere onu hicrî 15 yılında Ummân ve Bahreyn üzerine vâli tâyin etmiştir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in dikkatini çeken ve hattâ sevgi ve takdîrini kazanmaya sebeb olan Osman (radıyallahu anh)'daki öğrenme "hırs"ı husûsunda Vâkıdî şu açıklamayı yapar: "Osman, Taif hey'eti içerisinde en küçük olanıdır. Hey'et Medîne'de kaldığı müddet içerisinde Osman'ı ağırlıkların başında bırakıp, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le temaslarını sürdürürler. Hey'et yatmak üzere dönünce Osman gizlice oradan kalkıp, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e gelir. Fıkıh öğrenir. Kur'ân öğrenir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i uyur veya meşgul bulduğu günlerde Hz. Ebu Bekir'e veya Übey İbnu Ka'b'a gider. Kur'ân ve fıkıh derslerini onlardan alır.

Büyük bir iştiyak ve arzu ile fıkıh ve Kur'ân bilgisini artıran Osman, hey'etten önce müslüman olur ve onlar da müslüman oluncaya kadar

bunu gizli tutar. Altı-yedi yaşlarında kavmine imam olduğunu söyleyen Ebû Yezîd en-Nümeyrî örneği de gözönüne alınacak olursa, bu çeşit vak'aların sıkça vukû bulduğu anlaşılır.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bileni takdîm meselesindeki prensibini Uhud şehidlerine de uygulamış, cesedler kabirlere ikişer üçer konurken Kur'ân'ı daha çok bilenin öne konmasını emretmiştir. Bu çeşit nebevî örneklerin, prensip üzerinde ümmeti terbiye gâyesini de güttüğü inkâr edilemez.

Nitekim, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bileni taltif ve takdim prensibi, Selef devrinde ciddiyetle tatbîk edilmiş ve böylece kölelerden, Arab

olmayanlardan pek çok kimsenin, itibarlı makamları kısa zamanda doldurmasına sebeb olmuştur. Burada kaydedeceğimiz bir örnek Hz. Ömer'le ilgili: Hz. Ömer vali olarak Mekke'ye Nâfî İbnu Abdi'l-Hâris'i tâyin eder. Nâfi, Hz.Ömer'le karşılaşmak üzere Mekke'den ayrılınca yerine vekil olarak köle olan Abdurrahmân İbnu Ebzâ'yı bırakır. Hz. Ömer bu durumu öğrenince, Nâfi'ye, "Niye köleyi vekîl bıraktın?" diye kızar. Nâfi, İbnu Ebzâ'nın, geride bıraktıkları arasında Kurân'ı en iyi okuyanları ve dinde en fakîhleri olduğunu söyleyince, Hz. Ömer sâkinleşir ve şu hadîsi nakleder: "Allah Kur'ân'la bâzı insanları yükseltecek, diğer bâzılarını da alçaltacaktır."

4- YAZI ÖĞRENİMİ DİNÎ LÂZİME'DİR: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in, yazı öğrenme işini Kur'ân öğrenme ile bir tutarak mecbur kılmadığı muhakkak. Ancak, mes'eleyi, "isteyen öğrensin, istemeyen öğrenmesin" şeklinde tamamen ihtiyârî tuttuğu da söylenemez. Fiilî tedbîrleri açıklarken kaydedeceğimiz üzere, bilhassa çocukların yazı öğrenmeleri husûsunda maddî, müşahhas, cezrî tedbîr alırken, İslâm'a yeni girenler için daha ziyade müessir vicdani tedbirlere yer verilmiştir. Nitekim yukarıda kaydettiğimiz, yazıya teşvîk edici âyet ve hadîsler, yazı öğrenme işinin mü'min vicdanlarda dinî bir renk ve ehemmiyet kazanmasına sebep olmuş olmalıdır. Öyle ki, ferd, dinde kemâle, ancak yazıyı da öğrenerek

erecektir. Yazıyı öğrenmeyen mü'min de kendinde ciddî bir dinî eksiklik duyarak vicdânen huzursuz olacaktır.

Buna rağmen, bâzı rivâyetlerin tahlîli, Kur'ân öğretimi ile yazı öğretiminin birbirinden fazla tefrîk edilmediğini, imkân nisbetinde beraber götürülmeye çalışıldığını ifade eder. Şöyle ki:

Suffa ehline muallim tâyin edilmiş bulunan Ubâdetu'bnu's-Sâmit, kendi vazîfesini anlatırken, bâzı rivâyetlerde "Kur'ân öğrettiğini", bâzı rivâyetlerde de "Kur'ân ve yazı öğrettiğini" belirtir. Bu durum bize onun hem yazı, hem de Kur'ân öğrettiğini ifâde etmekten başka, Hz. Peygamber'in, bidâyetlerde bu iki öğretimi bir tutmuş olabileceği ihtimâlini de akla getirir.

Ubâde'nin muallimliğiyle ilgili bâzı teferruata az ilerde tekrar döneceğiz.

5- Hz. PEYGAMBER DE MUALLİMDİR: Mü'minleri ilme ve ta'lîme yâni hem öğrenip, hem de öğretmeye teşvîk eden çok müessir bir husûs Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in muallimlik vasfıdır. Aslında bu, genelde

bütün peygamberlerin müşterek vasfıdır. Yâni peygamberlik müessesesi, özünde, bir ta'lim müessesesidir. Her peygamberin galib vasfı muallimliktir.

Bizzat Kur'ân-ı Kerîm tarafından, mü'minlere, her husûsta taklîd edilmesi gereken "üsvetü'l-hasene" yâni "en güzel örnek" olarak tanıtılan Resûlullah'ın, yine Kur'ân-ı Kerîm'de öğreticilik yönü tekrarla hatırlatılıp nazar-ı dikkate arzedilir. "Nitekim biz size, âyetlerimizi okuyacak, sizi her kötülükten arıtacak, size kitabı ve hikmeti öğretecek ve bilmediklerinizi öğretecek aranızdan bir peygamber gönderdik".

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) de kendi muallimlik yönüne husûsi bir şekilde dikkat çekmekten geri kalmamıştır.

Bir rivâyete göre, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bir gün mescide girince orada iki halka görür: Birindekiler zikir ve ibâdetle

meşguller, ötekindekiler ilmî mes'eleler müzâkere etmekteler. Hz. Peygamber bir lâhza duraklayarak her iki halkanın da hayır üzere olduğunu belirttikten sonra, ibâdet halkasındakiler için: "Bunlar Kur'ân okuyorlar ve Allah'a duada bulunuyorlar, -Allah'ın rızâsını taleb ediyorlar-. Dua ve arzularımı Allah dilerse kabûl eder ve verir, dilerse vermez. Öbür halkadakilere gelince, onlar fıkıh ve ilim öğreniyorlar ve bilmeyenlere de öğretiyorlar. Bunlar daha üstündür. Ben de zâten bir muallim olarak gönderildim" der ve ilim halkasına dâhil olur.

Ta'lîm mesleğinin bir nev'i -en üstün meslek olan- peygamberlik mesleği olduğu şu hadîsle de te'yîd edilir:

"Âlimler, peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler miras olarak para pul bırakmazlar, ilim bırakırlar"

Bu şuurlu, hesaplı dikkat çekmelerin sonucu olarak, Ashâb (radıyallahü anhüm ecmaîn), Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i bu vasfıyla sıkıca anmıştır ve onu muallim bilmiştir. Öyle ki "ne O (aleyhissalâtu vesselâm)'ndan önce, ne de O'ndan sonra daha güzel ta'lîmde bulunan bir muallim görmediğini" veya "O'ndan daha müşfik bir muallim görmediğini" söylemişlerdir.

II.MES'ULİYET TEDBİRLERİ

Yukarda açıklanan teşvîk ve tergîb tedbirleri daha çok kişinin kendi öğrenimine yöneliktir. Yâni hâricî zorlama olmadan, vicdanından gelen sese uyarak

kişinin kendiliğinden yazı öğrenme gayretine girmesini gâye edinir. Kişinin içinde, yazı öğrenme arzusu uyandırmaya çalışır. Hedef burada daha çok yazıyı bilmeyen kimsedir.

Mes'uliyet tedbîrleri daha ziyâde yazı bilenlere hitab eder. Bilenleri, bilmeyenlerin hizmetine sevketmeyi gâye edinir. Onların cehâletlerinden bunlara sorumluluk yükler. Yapacağımız açıklamalar ve vereceğimiz müşahhas örneklerden, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in açmış bulunduğu okuma-yazma

seferberliğindeki başarısında, bu çeşit tedbîrlerin de büyük rol oynadığı anlaşılacaktır.

1- ÖĞRETME MES'ULİYETİ:

Mes'uliyet açısından kişi, önce öğrenmekle, sonra da öğretmekle yükümlüdür. Bilmediğini öğrenmeli, bilmeyene de öğretmelidir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu durumda olmayan kimsenin yaratılış gâyesine ters düşerek sorumluluk altına düştüğünü ifâde etmektedir: "İnsanlar iki kısımdır: Bilenler ve öğrenenler. Böyle olmayanlarda hayır yoktur".

Şu hadîslerde de başkasına öğretmenin ehemmiyeti ifâde edilir: "Sadakanın en efdali, müslim kişinin ilim öğrenip, müslüman kardeşine öğretmesidir".

"Allah'ın senin vâsıtanla bir kişiye hidâyet vermesi, senin için dünyalar dolusu maldan hayırlıdır".

"Öldükten sonra kişiye amelinden ve hasenâtından ulaşan şey, öğretip neşrettiği ilimle, geride bıraktığı sâlih evlâtdır".

"Âlim, âmil ve muallim olan kimse semâvâtın melekûtunda 'büyük' diye anılır" .

"Allah, melekler, arz ve semâda bulunan her şey yuvasındaki karıncaya, denizdeki balığa varıncaya kadar (bütün canlılar) halka hayır öğreten muallime dua ederler".

Şu hadîsler de bildiğini öğretmekten kaçınanları tehdîd eder:

"Kime bir ilim sorulunca o bunu gizlerse Cenâb-ı Hakk kıyâmet günü ona ateşten bir gem vurur". Hadisin İbnu Mâce'de gelen bir veçhi, sorulma şartını

koşmaz: "Kim bir ilim öğrenir de bunu gizlerse (öğretmezse), kıyâmet günü ateşten bir gemle gemlenmiş olarak (hesab yerine) getirilir".

Şu rivâyet, bizzat Kur'ân-ı Kerîm'den Ashâb (radıyallahu anhüm ecmaîn)'ın ilmi gizlememek, halka faydalı olan bilgileri yaymak

gerektiği hükmünü çıkardıklarını gösterir: Ebû Hüreyre şöyle demiştir: "Allah'a kasem olsun, Kitâbullah'ta şu iki âyet olmasaydı Resûlullah'tan hiçbir hadîs rivâyet etmezdim: "Gerçekten, Allah'ın indirdiği Kitab'tan bir şeyi gizlemede bulunup, onu az bir değere değişenler var ya, onların karınlarına tıkındıkları ancak ateştir. Allah kıyâmet günü onlarla konuşmaz ve onları günahlardan arıtmaz. Onlara elem verici azab vardır. Onlar doğruluk yerine sapıklığı, mağfiret yerine azabı olanlardır. Ateşe ne kadar da dayanıklıdırlar".

2-ÂİLEVİ MES'ULİYET:

Hangi çeşitten olursa olsun, başkasına karşı vazîfe ve sorumluluk mevzûbahis olunca önce âile efradı ve yakınlık derecesine göre diğer akrabalar gelir. Ta'lim işinde de öyledir: Âyet-i kerîme şöyle hitab eder:

يَا اَيّها الّذِين آمَنُوا قُوا اَنفُسَكُم وَاهْلِيكُم ناراً وَقُودُها الناسُ والحجارة

"Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden koruyun".

Âlimler, bu âyeten âile efradının her çeşit terbiye ve ta'lîminden âile reislerinin mes'ul tutulduğunu anlamışlardır.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den gelen bir kısım hadîsler, hassaten âilenin ta'lîmini emreder. Bunlardan biri Buhârî tarafından tahriç edilmiştir. Bu rivâyette, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), Allah'tan çifte ecir alacak üç kalem insan sayarken, üçüncü kalem için: "...o kimsedir ki, yanında bir câriye vardır. Bu câriyeyi en iyi şekilde te'dîp edip yetiştirir ve gerekli bilgileri de en iyi şekilde öğretir, sonra âzad eder ve onunla evlenir" der.

Âlimler, burada sarîh olarak câriyenin tâlîm ve terbiyesine itina gösterilmesinin emredildiğini, dolaylı olarak da âileye itina gösterilmesinin emredildiğini belirtirler. "Zira, derler, hür âileye Allah'ın farzlarını ve Resûlü'nün sünnetini öğretmek köleye öğretmekten daha evvel gelir, daha çok ehemmiyet taşır".

Bir başka hadîste, evlâdın baba üzerindeki haklarından birinin "kitâbet (yazı) öğretmek" olduğunun belirtildiğini daha önce zikretmiştik.

Âilelerin yetiştirilmesi mes'elesine Hz. Peygamber o kadar ehemmiyet vermiştir ki, Medîne'ye gelen hey'etleri orada bir müddet ağırlayıp İslâm'ı (ve muhtemelen yazıyı da) öğrettikten sonra, geri dönerlerken: "Âilelerinize dönün, bu öğrendiklerinizi onlara da öğretin" demiştir".

Yukarıda kaydetmiş bulunduğumuz câriyelerin ta'lîmiyle ilgili hadîsi: "Kişinin, Câriyesini ve Ehlini Ta'lîm Etmesi" adını taşıyan bir başlık altında kaydeden Buhârî bu bâbı tamamlamak üzere müteâkiben şöyle bir bâb başlığı koyar: "Devlet Başkanının Kadınlara Va'zetmesi ve Kadınların Ta'lîmi".

Buhârî, hadîs olarak, bu bâbta, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in konuşmasının kadınlar tarafından işitilememesi endişesiyle, mescidin kadınlar tarafına geçerek onlara husûsen hitab ettiğini nakleden rivâyeti kaydeder.

Şârihler, bu rivâyetten, kadınların ta'lîm mes'elesinin sadece kocalarını ilgilendiren bir mes'ele olmayıp, bizzat devlet reisinin veya onun nâibinin (maarif bakanlığının) ilgilenmesi gereken bir mes'ele olduğu mânâ ve hükmünü çıkarmışlardır.

Bu mes'ele üzerine mü'minlerin dikkatini çekmeye ehemmiyet veren Buhârî, mevzû ile alâkalı diğer bir kısım rivâyetler için husûsî bâb başlıkları koyar. Bunlardan biri, bir iki bâb sonra kaydedilen: "Ta'lîm Maksadıyla Sırf Kadınlar İçin Husûsî Gün Ayrılabilir mi? Bâbı"dır.

Bu bâbta, kadınların talebi üzerine, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in, onlara haftanın husûsî bir gününde hitap ettiğini bildiren bir rivâyet yer alır. Bu bâbtan birkaç bahis sonra da, ilim öğrenmek için kadınların çekinmeksizin, örfen hacâletâver (utanma celbedici) olan mes'elelerde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e soru sorduğunu, Hz. Peygamber (aleyhisselâtu vesselâm)'in de bunu çok normal karşılayarak cevap verdiğini bildiren rivâyetler yer alır.

Buhârî'nin bu mevzûya giren bâblarından biri de Kitâbü'l-İ'tisâm'da yer alır ve "Allah'ın Kendisine Öğrettiği Şeyleri Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Kadın ve Erkek Bütün Ümmetine Öğretmesi Bâbı" başlığını taşır.

Bütün bu tedbîr ve teşvîklerin tatbîkata intikal ederek mü'minlerin, dinlerini

bir bütün olarak köle ve hizmetçi dahil kadın-erkek, büyük-küçük bütün âile halkına, daha Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde öğretmeye başladıklarını gösteren bir rivâyet Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'inde yer alır: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Vedâ Haccı sırasında: "Ey insanlar! İlim kabzedilip ortadan kaldırılmazdan önce ilimden nasîbinizi alın..." diye bir nasîhatte bulunur. Dinleyenlerden bir "bedevî" şu suâli sorar: "Ey Allah'ın Resûlü! İlim bizden nasıl kaldırılır? Ellerimizde Kur'an nüshaları mevcut, onda olanları öğrendik. Onu kadınlarımıza, çoluk çocuğumuza ve hizmetçilerimize de öğrettik..."

Hadîsin vürûd sebebi, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in cevabı gibi teferruat uzundur. Mevzûmuzu, daha ziyâde bir "bedevî" tarafından sorulan sorunun son cümlesi ve burada tâdâd edilen şeyler ilgilendirmektedir, bunlar da kaydedildi.

Yazı öğretimi mes'elesinde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in kadınlarla husûsen ilgilendiğini daha sarîh olarak gösteren rivâyetler de vardır.

Bunlardan biri Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın zevcesi Hz. Hafsa (radıyallahu anh) ile ilgili. Pek çok hadîs kitabı, Hz. Hafsa'nın Şifâ bintu Abdillâh adında bir hanımdan yazı öğrendiğini nakleder. Bizzat Şifâ bintu Abdillâh şöyle rivâyet eder: "Ben Hafsa'nın yanında iken Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) çıkageldi. Bana dedi ki: "Hafsa'ya kitabet öğrettiğin gibi 'nemle rukyesi'ni (afsun) de öğret".

Bu rivâyete dikkat edersek, esas itibariyle Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Şifâ'dan, Hz. Hafsa (radıyallahu anh)'ya

bir rukye öğretmesinin talebini görürüz. Ancak bu taleb vesîlesiyle Hz. Hafsa'nın şifâdan daha önce yazı öğrendiğini anlıyoruz.

Kaynaklarımız, Hz. Hafsa'nın Şifâ'dan yazı öğrendiğine dair ayrı bir rivâyet kaydetmezler. Bu öğrenme işi ne zaman oldu, nasıl oldu, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in emriyle mi oldu? vs.. Bütün bu sorularımız rivâyet yönünden cevapsızdır.

Ancak şunu söyleyebiliriz: Kadınların yazı öğrenmesiyle alâkalı daha sarîh rivâyetlerin yokluğu, bunun olmadığına delâlet etmez. Nitekim Hz. Hafsa, Şifâ'dan yazı öğrenmiş olduğu halde doğrudan bu hâdiseyi anlatan rivâyet mevcut

değildir ve biz bunu bir başka vesîle ile öğreniyoruz. Ancak bu dolaylı rivâyetten, hemen hemen bütün hadîs şârihleri kadınlara yazı öğretmenin câiz olduğu hükmünü çıkarmakta müttefiktirler.

Kaynaklarımız, Şifâ bintu Abdillâh hakkında biraz ma'lûmat sunar: Mekkelidir, hicretten önce müslüman olmuştur. Akıl ve dirayetiyle tanınmıştır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) hicreti müteâkip ona bir ev tahsîs etmiş, o da oğlu Süleyman'la orada ikamet etmiştir. Resûlullah, Şifâ'nın hânesine sıkça uğrar, bir müddet kaylûle (öğle uykusu) yapardı. Hz. Ömer (radıyallahu anh) Şifâ'nın görüşünü alır, başkasınınkilere tercih eder ve onu memnûn ederdi. Hz. Ömer, Şifâ'yı bir müddet çarşı işlerine (muhtesibe) tâyin etmiştir. Şifâ (radıyallahu anh) nemle rukyesi (bir hastalığa karşı dua ile tedâvî) icra ederdi.

Hz. Ömer (radıyallahu anh) zamanında tedvîn edilen ilk resmî Kur'ân nüshasını, babasının vefâtından sonra muhâza gibi mühim bir hizmet ifa eden Hz. Hafsa'nın, Arabça imlâdaki hazâkatının bilâhare oynadığı rolü gösteren bir rivâyet kaydedeceğiz. Bu rivâyetten, ayrıca, konumuzu ilgilendiren iki husûs daha tesbit edeceğiz: 1- Kölelere de yazı öğretilmiş olması, 2- Zevcelerin bir kısım inceliklere varıncaya kadar yetiştirilmesinde bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in örnek vermiş bulunması:

"Hz. Ömer'in âzadlı kölesi (mevlâ) Amr İbnu Râfi anlatıyor: "Ben Hz. Peygamber'in zevceleri zamanında Kur'ân nüshaları yazardım. Hz. Hafsa (radıyallahu anh), bir mushaf da kendisine yazmamı söyledi ve şu tenbihte bulundu: "Bakara sûresindeki şu âyete gelince onu, bana uğramadan yazma. Onu Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den öğrendiğim şekliyle sana ben imlâ ettireceğim". O âyete gelince, üzerine Kur'ân yazmakta olduğum evrakla birlikte ona uğradım. Bana âyeti okudu:

حافظوا على الصلوات والصة الوسطى

Kadınlarla ilgili bu açıklamalara dayanarak şunu söyleyebiliriz: İslâm dini, ilim talebiyle ilgili teşvîklerini kadın-erkek ayırımına yer vermeden bütün müslümanlara birlikte yapmıştır. Kadınların ta'lîminin ihmâlini tavsiye veya ima eden hiçbir delîl ne Kur'ân'da, ne de hadîste gelmemiştir.

Bâzı kitaplarda "kadınlara yazı öğretmeyin" meâlinde hadîs olarak kaydedilen

söze hiçbir ciddî hadîs kitabında rastlanmaz. Üstelik âlimlerimiz bu rivâyetleri tahkîk ederek "mevzû" yâni uydurma olduğunu göstermişlerdir. (68).

3- KOMŞULUK MES'ULİYETİ:

Müslüman kişinin sorumluluğu, kendisini ve âilesini halletmekle bitmez. Bir kısım rivâyetler ta'lîm mevzûunda da kişinin, komşusuyla ilgilenmesini emretmektedir. Mühim bir hadîs meâlen şöyle:

"Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), bir gün ayakta halka hitab etti. Önce Allah'a hamd ve senâda bulunduktan, müslümanlardan bâzı tâifeleri anıp hayırla yâd ettikten sonra şöyle dedi: "Bir kısım insanlara ne oluyor ki, komşularıyla ilgilenip onlara ilim ve fıkıh öğretmezler, dini idrak ettirmezler. Onlara mârufu emredip münkerden nehyetmezler."

"Keza komşularından ilim ve fıkıh öğrenmeyen, ibret almayan bir kısım insanlar da vardır. Nefsimi kudret elinde tutan zât-ı Zülcelâl'e kasem olsun, ya evvelkiler komşularına ilim ve fıkıh öğretip idrak sâhibi kılarlar, mârufu emir, münkeri nehy ederler, berikiler de komşularından ilim ve fıkıh öğrenip ibret alırlar veya ben onlara olan cezamı tâcil edip daha dünyada iken belâlarını veririm".

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bu çeşit tehdîd ve teşvîklerinin, o devrin Arab cemiyetinde ilmin yaygınlaşmasına son derece müessir olduğunu te'yîd eden rivâyetler de vardır. Bunlardan biri, yukarıdaki hutbenin te'siriyle ilgili olarak Taberânî'de kaydedilmiştir: Rivâyete göre, kendileri fakîh olan Eş'ârîler, bu hadîsi duyunca, câhil ve kaba olan bedevî komşularını hatırlayarak, sorumlu olup olmadıklarını öğrenmek üzere Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e mürâcaat ederler. Hz. Peygamber (aleyhisselâtu vesselâm) aynı sözleri tekrar ederek sorumlu olduklarını ifâde edince bir yıl mühlet isterler. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) de onlara komşularına ilim ve fıkıh öğretip onları idrak sâhibi kılmak üzere bir yıllık izin verir ve şu meâldeki âyeti okur: "İsrâiloğullarından inkâr edenler, Dâvud'un ve Meryem oğlu İsâ'nın diliyle lanetlemişlerdi. Bu, başkaldırmaları ve aşırı gitmelerindendi. Birbirlerinin yaptıkları fenalıklara mâni olmuyorlardı. Yapmakta oldukları ne kötü idi".

Ferdî plândaki bir örneği Hz. Câbir'den kaydedeceğiz: Hz. Câbir (radıyallahu anh) dul bir kadınla evlenişinin sebebini Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e şöyle açıklamıştır: "(Babam) Abdullah İbnu Amr şehîd düştü, geride yedi (veya dokuz) tane kız bıraktı. Onlar gibi biriyle evlenmeyi hoş bulmadım. Onlara bakıp idâre edebilecek, onları ta'lîm ve te'dip edecek bir dulla evlendim". Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) evlenmede gözönüne alınan bu terbiyevî mülâhazayı, "Allah (bu evliliği) sana mübârek kılsın" diye ziyâdesiyle takdîr eder.

---

68) Gerekli açıklama ve kaynaklar için Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye adlı kitabımızın 351-359. sayfalarına bakılmalıdır.

B. FİİLÎ VE TATBÎKİ PLÂNDAKİ TEDBÎRLER

Evvelki kısımda açıklandığı üzere, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), yazının müslümanlarca benimsenerek, dıştan gelen bir zorlama ve icbar olmaksızın, içten doğan bir arzu ve iştiyakla öğrenilmesi için birçok tedbîrlere yer vermiştir. Biz bunları "psikolojik plândaki tedbîrler" adı altında gördük.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bunlarla yetinerek yazı öğrenimini tamamen ferdlerin insiyatifine bırakmamış, fiilî bir kısım tedbîrlerle devletin himâye, murakabe ve garantisi altına almıştır. Bu kısımda, alınmış olan söz konusu tedbîrleri inceleyeceğiz.

1- SUFFA MEKTEBİ: Mescid-i Nebevî'nin arka kısmı, Medîne'ye hicret etmiş, kimsesiz ve bekâr kimselerin kalmasına tahsis edilmişti. Burası otel veya yatakhâne mânâsında bir barınak olmayıp okuma, yazma, Kur'ân, Sünnet öğrenilen bir dershâne, bir yatılı mektep mahiyetinde idi. Burada, miktarı bâzan yüzü aşan, çok sayıda kimse kalıyordu. Hz. Peygamber (aleyhissalâm vesselâm) onların mes'eleleriyle ilgilenir, iâşelerinin te'mini için tedbîrler alırdı. Bunların ta'lîmleriyle, baş muallim sıfatıyla bizzat ilgilenmekten başka, orada devamlı kalarak, her yeni gelene Kur'ân ve yazı öğretecek muallimler tâyin etmişti. Az ilerde bu muallimleri tanıtacağız.

2- MESCİDLER: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde müslümanların okuma-yazma öğrendikleri mahalli, sâdece Suffa'ya inhisar ettirmek câiz değildir. Suffa, İslâm'da her mescide tahmîl edilen ta'lîm fonksiyonunun, Mescid-i Nebevî'de organize ve sistematize edilmiş, müesseseleştirilmiş şeklidir. Binâenaleyh bu fonksiyon, her bir mescidde az çok mevcut olmalıdır.

Bâzı kaynaklar Medîne'nin içinde Hz. Peygamber devrinde dokuz mescidin varlığından bahseder. Halbuki Semhûdî'nin yaptığı tahkîkte -ki her birini ismen verir, yerlerini tâyin eder ve Hz. Peygamber'in

onunla olan münasebetini belirtir- bu sayı Medîne'nin içi ve yakın civarı (banliyö) için kırkı bulur.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in "her mahallede mescidler inşa edilip temiz tutulması, güzel kokularla kokulanması, inşaatının iyi yapılması" meâlindeki emirleri ve mescid inşâ edenlere vâdedilen uhrevî mükâfatlar gözönüne alınacak olursa, her bir yerleşim ünitesinde (dâr) bir mescid inşâ edildiği, bu sayının da Resûlullah devrinde kırka ulaştığı anlaşılır. Hz. Câbir (radıyallahu anh)'den kaydedildiğine göre, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den iki yıl önce Medîne'ye gelmiş bulunan Mekkeli müslümanlar, Resûlullah gelmezden önce burada "mescidler" inşâ etmişlerdir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) mescid inşaatına o kadar ehemmiyet veriyordu ki, bâzı rivâyetler mescid için eliyle plân çizip, kıble tâyin ettiğini gösterir. Mescid-i Nebevî'nin inşâsında bizzat çalışmış, taş, vs. taşımış, kendisine bedel çalışmak teklifini de reddederek bu mukaddes ve mühim hizmetten nefsini mahrum etmemiştir.

Şunu da kaydetmemiz gerekir ki, mescid inşaatı mes'elesi sâdece Medîne ve yakın civârında ele alınmamış, İslâm'ın girdiği her yerde aynı şekilde evveliyetle (öncelikle) gerçekleştirilen müesseselerden biri olmuştur. Öyle ki, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bir orduyu yola çıkarırken şu tenbihte bulunurdu: "Bir mescid gördüğünüz veya ezan duyduğunuz zaman orada kimseyi öldürmeyin". Bu tenbîhin bâzan sadece "mescid görürseniz" şeklinde yapılmış olması mevzûmuz açısından ehemmiyet taşır.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Ummân cihetine gönderdiği bir İslâm'a dâvet mektubunda, onların kelime-i şehâdeti ikrâr etmelerini taleb etmekle kalmıyor: "Falanca falanca (yerlere) mescidlerin inşâsını" emrediyor ve "aksi takdirde sizinle harb edeceğim" diyordu.

Şu halde bu mescidlerde, öğretime de ehil imamlar tâyin edildikçe "Kur'ân ve yazı" öğretiminin yürütüleceği açıktır. Nitekim Müslim'de

kaydedilen bir rivâyette, hangi mescidde olduğu tasrîh edilmeksizin Esved İbnu Yezîd'in mescidde Kur'ân öğrettiği tasrîh edilir.

Bu noktada şunu da kaydetmede fayda var: Bu mescidlerde tavzîf edilenlerden ismen bilinenler meyânında ilmiyle, fıkhıyla, kırâatıyla, şöhret yapan Muâz İbnu Cebel, Übey İbnu Ka'b gibi meşhurlar da yer almaktadır. Übey'in, imamlığın yanı başında muallimlik de yaptığına, bilhassa Medîne'ye gelen hey'etlere Kur'ân ve fıkıh öğretenler arasında isminin geçtiğine daha önce de temas etmiştik. Keza Abdullah İbnu Ümmi Mektum, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Medîne'den ayrıldığı zamanlarda halka namaz kıldıran imamlardan biridir ve "Kur'ân okutma" hizmetinde fiilen vazîfe yaptığını daha önce belirttik.

3- DÂRU'L-KURRÂ: Bâzı rivâyetlerde, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde, Medîne'de mevcut olan bir "Dâr'l-Kurrâ"dan bahsedilir. Bu bahis, Dâru'l-Kurrâ hakkında bilgi vermek maksadına râci olmadığı için, doyurucu değildir. Mahiyeti ve işleyişi hakkında sorularımız tatmin edici cevap bulamıyor: Bir rivâyette, meşhur Âmâ Abdullah İbnu Ümmi'l-Mektûm hakkında bilgi verilirken: "Bedir harbinden az sonra Medîne'ye geldi. Dâru'l-Kurrâ'ya indi..." denir. Bir başka rivâyette de Dâru'l-Kurrâ hakkında, "Mahreme İbni Nevfel'in evidir" açıklığı getirilir.

Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'inde yer alan bir rivâyet, bu Dâru'l-Kurrâ hakkında bâzı mütemmim bilgi sunar. Aslı uzun olan rivâyetin bizi ilgilendiren kısmını kaydedeceğiz. Rivâyetten, bir akşam mektebini andıran Dâru'l-Kurrâ'nın husûsi bir hoca nezaretinde daha çok geceleri faaliyet gösterdiğini, icabında sabahlara kadar orada çalışıldığını görmekteyiz.

"Sâbit (İbnu Eslem el-Bünânî) anlatıyor: "Biz, Enes İbnu Mâlik (radıyallau anhâ)'nın yanında idik. Ehlinin önünde bir vesîka yazarak (ders halkasındakilere hitâben): "Ey kurrâ topluluğu, şâhid olun!" dedi. Ben bu hitâbı yadırgayarak: "Ey Ebû Hamza, keşke bize (kurrâ demeyip) isimlerimizle hitab etseydiniz" dedim. Enes cevâben: "Size "kurrâ" diye hitab etmemde bir beis yok. Ben size, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sağlığında "kurrâ" diye isimlendirdiğimiz kardeşlerinizden bahsedeyim de dinleyin: Onlar yetmiş kadardı.

Gece olduğu vakit Medîne'deki muallimlerine gidiyorlardı. Sabah oluncaya kadar bütün gece ders yapıyorlardı. Sabah olunca da, kendisinde güç kuvvet olanlar su ve odun getirir, parası olanlar da birleşip bir davar satın alırlar ve yemek üzere hazırlarlardı. Bu da Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hücrelerine yakın yerde cereyan ederdi. Hubeyb öldürülünce Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) onları yola çıkardı..."

Hemen kaydedelim ki, burada kastedilen vak'a Bi'r-i Maûne hâdisesidir. Orada şehîd edilenlerin, Buhârî'nin Enes'ten kaydettiği bir rivâyette Ensâr'dan olduğunun belirtilmiş olması, bunların "Ashâb-ı Suffa" olma ihtimâlini bertaraf eder. Enes, aynı Buhârî rivâyetinde bunların geceleri namaz kıldıklarını, gündüzleri odun topladıklarını belirtir. İbn-u Hacer, Sâbit'in rivâyetinde toplanan odunları satarak parasıyla ehl-i Suffa için yiyecek satın aldıklarının, geceleri de Kur'an dersi alıp ilim öğrendiklerinin kaydedildiğini belirtir. Bu açıklamalar da Kurrâ'nın ehl-i Suffa dışında, onları itmâm eden bir ekip olduğunu gösterir.

Ehl-i Suffa ile Kurrâ'nın aynı kimseler olma ihtimâli vârid bile olsa bizce fazla fark etmez. Zira bu rivâyetler, o günün şartlarına uygun şekilde, ta'lîm faaliyetlerinin, günümüzün anlayışına uygun bir sisteme bağlandığını göstermektedir: Ders mahalleri var, ders verecek hocalar var, maddî ihtiyaçları devletçe karşılanarak, öğrenim dışındaki her çeşit meşguliyetten uzak tutulan talebeler var. Ve her çeşit öğrenme ve öğretme işi meccânî.

4- EVLER: Ta'lîm faaliyetlerinde mescidler dışında bâzı husûsî evlerin de rol oynamış olabileceğini kaydetmeliyiz. Yukarıda, esas itibariyle Suffa'da muallim bulunan Ubâdetu'bnu's-Sâmit'ten kaydettiğimiz rivâyette de görüldüğü üzere, yazı bilenlerin, kendi evlerini de bu hayırlı hizmete açmış olmaları ihtimalden uzak değildir. Üstelik, tâ Mekke devrinde Erkâm İbnu Ebî'l-Erkâm'ın evi başta olmak üzere umuma açık ve İslâmî faaliyete merkezlik yapan evler eksik olmamıştır.

Medîne'deki bu evlerden biri Sa'd İbnu Heyseme (radıyallahu anhâ)'nin evidir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Medîne'ye hicretinin bidâyetinde, Kûba'da iken ondört gün kadar Külsûm İbnu

Hidm (radıyallahu anhâ)'nın evinde kalmıştır. Bu geçici ikâmet sırasında halkla olan temasını "Menzilü'l-Uzzâb", "Beytu'l-Uzzâb" yâni "Bekârlar Evi" diye isimlenen Sa'd İbnu Hayseme'nin evinde sürdürmüştür. Gerek isminden ve gerekse Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ziyaretçileri kabûl için oraya uğramasından, bu evin, böylesi faaliyetlere mahal olduğu anlaşılmaktadır.

Keza taşradan gelen hey'et ve misâfirlerin umumiyetle ağırlandığı Remle bintu'l-Hâris (radıyallahu anh)'in evi var. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e gelen sayıca kalabalık ihtida hey'etleri çoğunlukla bu evde ağırlanmıştır. İbnu Sa'd, şu kabîlelerden gelen hey'etlerin orada ağırlandığını bilhassa tasrîh eder: Kilâb, Abdu'l-Kays, Tağlib, Hanîfe, Havlân, Uzre, Gassân ve Rahâve.

Gelen hey'etlerden bir kısmı, şâyet varsa, Medîne'de ikamet etmekte olan hemşehri ve dost gibi tanışlarının yanlarında misâfir edilmişlerdir. Ebû Eyyûbi'l-Ensârî, Hz. Muâviye, Fevre İbnu Amra, Ebû Sa'lebe, Muğîre İbnu Şu'be gibi.

Bir kısım hey'etlerin ağırlanması için de, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in resmen me'muru durumunda olan Bilâl-i Habeşî'ye emir verdiği rivâyetlerde belirtilirken, diğer bir çoğunun nerede, nasıl misâfir edildikleri belirtilmez. Bunlardan da en az bir kısmının daha Remle bintu Hâris (radıyallahu anh)'in evinde ağırlanma ihtimalleri mevcuttur. Hattâ Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Selâmân hey'eti vesîlesiyle, hizmetçisi Sevbân'a sarfettiği, "Bu hey'eti, misafir ağırlanan yere götür" sözünde kasdettiği "misâfir ağırlama yeri"nin dahi, bu ev olma ihtimali mevcuttur.

Keza Kureyzâ hakkında Sa'd İbnu Muâz'ın hükmü kesinleşince, onlar da bu eve hapsedilirler. Altıyüzle dokuzyüz arasında oldukları tahmîn edilen Kureyzâ yahudilerinin de buraya hapsedilmesi göz önüne alınırsa, bu evin oldukça geniş ve umuma açık faaliyetlere müsait olduğu anlaşılır. Nitekim, yahudi şâir Ka'b İbnu'l-Eşref'in katlinden sonra müslümanlarla yahudîler arasında muâhede akdetmek üzere hey'etler bu evde toplanmışlardır.

Yukarıda işâret edilen rivâyetlerin bir kısmında, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in muayyen zamanlarda hey'etleri, kaldıkları yerde ziyâret ederek, onlara, İslâm hakkında tanıtıcı bilgi verdiği tasrîh edilir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde İslâm'ın neşri için durumu müsaid olan diğer evlerden de istifade edilmiş olduğunu gösteren bir rivâyet, Fâtıma bintu Kays'dan gelmektedir. Kocası tarafından boşanmış olan Fâtıma, durumunu Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e anlatınca Resûlullah, iddetini Ümmü Şerîk'in yanında geçirmesini, önce emreder, sonra bu emri geri alarak, âmâ olan Abdullah İbnu Ümmi Mektûm'un yanında kalmasını söyler.

Mevzûmuzla ilgili tasrihât, Hz. Peygamber'in ilk emrinden, yâni Ümmü Şerîk'in yanında kalması için verdiği emirden vazgeçiş sebebini açıklarken kaydedilmiş olmaktadır: "O çok misâfir ağırlar..., ona Ashâbımdan ilk muhâcirler uğrarlar... İbnu Ümmi Mektûm'un evinde iddetini geçir..."

İbnu Hacer Ümmi Şerîk hakkında açıklayıcı şu bilgiyi kaydeder: "O, Ensârdan zengin bir kadındı. Allah yolunda büyük harcamalar yapardı, evine misâfirler inerdi".

Kaynaklarımız Ümmü Şerîk'in ismi ve hattâ Mekkeli mi, Medîneli mi olduğu husûsunda bâzı ihtilâflar kaydederlerse de bizim için ehemmiyetli değildir. Ümmü Şerîk diye tesmiye edilen birçok sahâbi hanım mevcuttur, iltibas buradan gelebilir. Hz. Ömer (radıyallahu anh) öldürüldüğü zaman, ashab-ı şûrâ'nın yukarda ismi geçen Fâtıma bintu Kays'ın evinde toplandığına dair gelen rivâyet de husûsî evlerin amme işlerinde kullanılmasına bir başka örnek olarak zikredilebilir.

Hz. PEYGAMBER DEVRİNDE KÜTTAB VAR MI?

Okuma-yazma öğretilen mahal ve müesseselerden söz ederken Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde çocukların öğretimine mahsus müstakil müessese açılmış mıdır, diye bir soru hatıra gelebilir.

Günümüzde okul, mekteb dediğimiz, daha önceki zamanlarda "sıbyan mektebi", "mahalle mektebi" denen bu çeşit müesseselere, Arablar, Sahâbe devrinden beri küttâb demiştir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde küttâb'ın mevcûdiyetini te'yîd eden herhangi sarîh bir rivâyete, bütün gayret ve dikkatimize rağmen rastlayamadık. Bâzı müellifler, bu müesseselerin Ashâb devrinde mevcûdiyetini ifâde eden ve bir kısmı bizzat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın zevcelerinden yapılan rivâyetlere dayanarak Hz. Peygamber'in sağlığında "küttâb"ların açılmış olduğu hükmüne varırlar. Rivâyetler gerçekten, çok kesin bir şekilde Hz. Ebû Bekir devri dâhil, Ashâb'ın sağlığında küttâbların açılmış olduğunu sarâhaten göstermekte ise de, Resûlullah devrinde mevcûdiyetine kesinlikle hükmetmemiz için yeterli sarâhatten uzaktır. Her hâl ü kârda kat'î bir dille "yok" da denemez. Zira Ashâb devrindeki küttâbların Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinden intikali de pek alâ mümkündür.

Söz konusu rivâyetlerden biri Anbese İbnu Enbâr'dan geliyor. Şöyle der:

"Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anh) biz küttâb'ta talebe iken bize uğrar ve selâm verirdi".

Hz. Âişe (radıyallahu anhümâ)'den gelen rivâyet:

"Biz, ramazan ayını bize ihyâ etmeleri için küttâbdan çocuklar alırdık...". Diğer bir rivâyette, yine Ümmühâtü'l-Mü'minîn'den olan Ümmü Seleme (radıyallahu anh)'nin küttâbın muallimine birisini göndererek: "Bize yün didiverecek köle çocuklardan gönder, hür olanlardan gönderme" diye haber saldığını görmekteyiz. Bu rivâyet köle çocukların da ta'lîme iştirâk ettirildiklerinin güzel bir delili olmaktadır.

Şu rivâyet, Hz. Ebû Bekir devrinde küttâbların mevcûdiyetini gösterdiği gibi, bu müesseselerin, öğretimde zarurî olan kara tahta, tebeşir ve silgiye tekabül eden yardımcı malzemelerle bidâyetten itibâren teçhiz edildiğini te'yîd eder: "Enes (radıyallahu anh)'e soruldu: "Râşid halifeler Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali (radıyallahü anhüm ecmâin) devrinde terbiyeciler (yazı levhalarını

silme husûsunda) nasıl yaparlardı?" Enes cevap verdi: "Her terbiyecinin bir incânesi (içinde bez ve kaftan yıkanan kap) vardı. Her çocuk sıra ile bir gün temiz su getirir, incâneye dökerdi, tahtalarını onunla silerlerdi". Enes diyor ki: "Sonra yere bir çukur açarlar, o suyu oraya dökerler, çukur suyu emerdi".

Bâzı rivâyetler, bir kısım muhaddislerin, sebbûrece denen ve işi bitince atılabilecek hûsûsi yazı levhaları taşıdığını göstermektedir:

Eslemu'l-Alevî anlatıyor: "Ebân İbnu Ebî Ayyâş'ı, Enes'ten dinlediği hadîsleri sebbûrece'ye yâni levhalara yazarken gördüm".

Sahâbe devrinde artık, çocukların okullaştırılması işi öyle yaygınlaşmış, muallimlik öylesine "meslekîleşmiş" ve "müesseseleşmiş"dir ki, sahâbeden birçoğu, anlatmak istediği bir şeyi muallimlik mesleğine atıf yaparak açıklığa kavuşturmuştur:

"Sa'd, şu kelimeleri evlâtlarına, muallimin çocuklara yazı (kitâbet) öğrettiği gibi öğretirdi:

اللّهم إنّي اعوذُ بكَ من البخلِ واعوذُ بكَ من أن اَرُدّ إلى ارّذّلِ العمر واعوذُ بك من فِتْنَةِ الدّنيا وعذاب القبر

"Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), bize şu kelimeleri, tıpkı yazı öğretildiği gibi öğretirdi:

اللّهم إنّي اعوذُ بكَ من الجُبنِ واعوذُ بكَ من أن اَرُدّ إلى ارّذّلِ العمر واعوذُ بك من فِتْنَةِ الدّنيا وعذاب القبر

MÜHİM BİR NOKTA:

BİDÂYETTE MAAŞLI MUALLİM YOK MU?

Yeri gelmişken, ehemmiyetli bir husûsa temas edeceğiz: Kaabisî, meşhur risâlesinde, Hulefâ-yı Râşidîn devrinde, resmî maaşla çalışan mescid imamları tâyin edildiği halde, çocuklar için, aynı tarzda, devletten maaş alan muallim tâyin edildiğini belirten herhangi bir rivâyete rastlamadığını söyledikten sonra, bu durumu şöyle açıklar: "İlk halîfelerin çocukların muallimini ihmal etmeleri de mümkün değildir. -Allah daha iyi bilir ya- herhalde onlar muallim

mes'elesini, insanın şahsî işi görmüşlerdir. Zira kişinin çocuğuna öğrettiği şey, kendisinin şahsî menfaatinedir. Binâenaleyh muallim meselesini babalara bırakmışlardır. Öyle ki babalar bunu yapmaya güçlü iseler onların yerine başkalarının bu vazîfeyi yapmaları doğru değildir".

Bu ilk devirde -dendiği gibi gerçekten yapılmamış ise- muallim tâyin edilmeme durumu üzerine Kaabisî'nin yorumuna ilâveten şunlar da söylenebilir:

1- Daha önce gördüğümüz üzere, devletin, umumî mânâda muallimler tâyin ettiği münâkaşa götürmez bir durumdur. Burada mevzûbahis olan, çocukların ta'lîm ve terbiyesi maksadına râci olan muallimlerin tâyinidir.

2- Daha önce zikredilen Ubâdetu'bnu's-Sâmit örneğinde de belirtildiği gibi, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) öğretim işinin başlangıçta dinî bir gâye ile yapılmasını istemiştir. Böyle bir gaye ile yapılan çalışma, doğrudan Allah rızâsını, uhrevî mükâfaatı hedef edindiği için daha fedâkârâne, daha hummalı ve daha devamlı olacaktır. Gece veya gündüz, mescidde veya evinde, yâni her imkân ve fırsatta, zengin veya fakir ve hattâ köle, herkese şâmil olacak şekilde bu öğretim işi devam edebilecektir.

Maddî menfaat mukabilinde yapılacak hizmetin vüs'ati sınırlıdır.

Âile halkının, mescide gidebilmek için, ellerinde setrü'l-avrete yeterli tek elbiseyi nöbetleşe giyme durumunda kaldıkları, imam olmasına rağmen secde esnasında arkasını örtecek yeterlikte elbise giyemeyen kimselerin bulunduğu, açlıktan karınlara taş bağlamanın çokça yaygın olduğu bir safhada, bir cemiyette acaba kaç kişi para vererek okuma-yazma öğrenebilir, çocuğunu okutabilir?

Hele bir çocuğun resmî öğrenim ücretinin yukarıda belirtildiği üzere 400 dirhem olduğu düşünülürse mes'elenin imkânsızlığı daha iyi anlaşılır. Şu halde, yazı bilenlerin sayısını imkân nisbetinde artırmayı maarif siyâsetinin temel esaslarından biri yapmış bulunan Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) için, belirtilen maddî şartlar tahtında, bu hizmeti parasız yürütmekten başka çıkar yol yoktur.

Öyle gözüküyor ki, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hâtırâtına sıkı sıkıya bağlı olan Ashâb husûsen dört halîfe devrinde -bilhassa Hz. Osman'dan itibaren- zenginlik artmış olmasına rağmen, Resûlullah'ın sağlığındaki an'aneyi bozmayı düşünmemiş olabilir. İhtiyaç duyulmamış olması da mümkün. Zira, yine aynı an'ane icabı parasız okutanlar vardır veya kavuşulan zenginlik sebebiyle muallime verilebilecek para mevcuttur.

3- Bidâyetlerde ve husûsen Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde öğretimin parasız olmasını gerektiren diğer bir husûs şudur: Hz. Peygamber'in Ashâbına teklif ettiği ve yapılmasını istediği her şey hemen hemen aynı değerdedir ve hepsi de dinî hizmettir. Bunlardan bir kısmının paralı, diğer bir kısmının parasız olması doğru değildir. Pek çok sıkıntılar ve hayatî tehlikelerle dolu olan askerî seferlerin yâni cihadın parasız olduğu ve hattâ her bir ferdin şahsî katkı ve maddî fedâkârlıklarını da gerektirdiği bir dönemde muallimliğin paralı olmasının hâsıl edeceği mahzurlar açıktır.

Şu halde, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bu sünnetini gören, fiilen yaşayan Ashâb (radıyallahü anhüm ecmaîn)'ın Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan sonra bunu hemen paralı şekle sokmaları, öğretme hizmetlerine mukaabil devletten maaş istemeye kalkmaları elbette düşünülemez.

4- Resmî öğretim hizmetlerinin mescidlere tâyin edilen imamlar vâsıtasıyla yürütülmüş olması da, ihtimalden uzak değildir.

5- Gerek meccânen öğretim yapan muallimler ve gerekse devletten maaş alan imâm-muallimler tarafından yürütülmüş olsun, her hâl ü kârda tedrisâtın belli bir sistem ve organizasyona kavuştuğu kesindir. Gerek Ashâb ve gerek Tâbiîn arasında "müeddib" ve "muallim" unvanlarıyla şöhret kazanıp târihe geçenler vardır. Bunların tercüme-i hallerinde, tedrisâtla meşgul oldukları, hattâ bir kısmının husûsî "küttâb" açtığı bile tasrîh edilir. İbnu Kuteybe "Ma'ârif"te bunlardan 23 tânesinin ismini zikreder. Bu isimlerden Dahhâk İbnu Müzâhim, Abdullah İbnu'l-Hâris gibi bazılarının ta'lîm hizmetine mukabil ücret almadıkları ayrıca belirtilir.

Şunu da kaydedelim ki, müteâkip asırlarda öğretime mukabil para alınır mı, alınmaz mı diye ciddî bir problem ortaya çıkmamıştır. Daha İmam Mâlik'ten itibâren âlimler kâhir ekseriyetiyle, başta öğretim olmak üzere, her çeşit dinî hizmetlere mukabil ücret alınabileceğini söylemekte ittifak etmişlerdir.

Hülâsa, netîce şu ki, Kur'ân'ın ve Sünnet'in getirdiği ilmî atmosfer ve Hz. Peygamber'in vicdanlarda müesseseleştirdiği maarif anlayışı, ister paralı, ister meccâni, ister husûsi, ister resmî şekilde olsun, kısa zamanda, Câhız'ın (v.250/864) da belirttiği gibi "köylere kadar" teşmîl edilen küttâblar şeklinde kristalize olmuştur.

SUFFE MEKTEBİ VEYA TEDRİSÂT MÜESSESESİNE HZ. PEYGAMBERİN GÖSTERDİĞİ ALÂKA

Yazı, kırâat, fıkıh, sünnet gibi her çeşit İslâmî ilimlerin tedrîs yeri olan SUFFA MEKTEBİ'NE Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in gösterdiği yakın ilgiye bir parça dikkat çekmemiz gerekecektir. Böylece tedrisât müesseselerine, bu müesseselerde tedrîs ve tederrüste bulunan hoca ve talebelere ilk İslâm devletinde verilen ehemmiyet, bunların problemlerinin çözümüne gösterilen yakın alâka anlaşılmış olacaktır. Ayrıca, Hz. Peygamber'in ilme verdiği ehemmiyete sünnetinden fiilî örnekler de bulmuş olacağız.

Ashâbu'z-Zulle de denen Ashâb-ı Suffa'nın kaldığı yer olan Suffa Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından Mescid-i Nebevî'nin arka kısmında garîblerin barınması için hazırlanmıştı. Burada evi, malı olmayan, Medîne'de yanında barınacak yakını bulunmayan kimsesiz ve bekâr muhâcirler kalırdı. Sayıları evlenme, ölme, vazîfe ile Medîne'den ayrılma gibi durumlara bağlı olarak devamlı değişirdi. Hilye müellifi Ebû Nuaym yüzden fazla olduklarını söyler ve pek çoğunu ismen kaydeder. Avârifu'l-Meârif müellifi Suhreverdî bunların 400'ü bulduğunu söylemiştir.

Medîne'ye hâriçten gelenler, öncelikle herhangi bir tanışı (arîf) varsa onun yanına yerleştirilirdi. Tanışı bulunmayanlar Suffa'ya dâhil edilirdi. Abdullah İbnu Ömer, Ebû Hüreyre, Ebû Zerr gibi meşhurlar da orada yetişmiştir. Ebû Sâdi'l-Hudrî, Abdullah İbnu Amr İbn-i Harâm, Abdurrahmân İbnu Cebr, Uveym İbnu Sâide gibi Medîneli

olanlardan da Ashâb-ı Suffa'ya dâhil olanlar vardır. Bu son durum, buranın "öğretim müessesesi" olma vasfını bilhassa tebârüz ettirir.

Ebû Hüreyre Ehl-i Suffa'yı "İslâm'ın misâfirleri (edyâfu'l-İslâm)" diye tavsîf eder. Kur'an'la olan iştigallerinin çokluğu sebebiyle bunlara Kurrâ da denmiştir. Suffa ehlinin müşterek vasıfları fakirliktir. Mal veya herhangi bir gelir kaynakları söz konusu değildir. Geçimleri diğer müslümanların yardımı ve husûsen Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in yakın alâkasıyla sağlanmaktadır. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) gelen sadakaların tamamını onlara göndermekte, hediyelere de ortak etmektedir. Ayrıca, akşam namazlarından sonra, Ashâb (radıyallahu anhüm)'a, herkesin imkânı nisbetinde Ashâb-ı Suffa'dan beraberinde götürerek akşam yemeği vermelerini söyler. Ashâb'tan her biri birer, ikişer, üçer kimseyi alarak götürür, geri kalanları da Hz. Peygamber götürürdü. Resûlullah'a kalanların bâzan on kişiden fazla olduğu belirtilir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bunları yedirip içirdikten sonra beraberinde geceyi geçirebileceklerini de söylerdi.

Bâzı rivâyetlerde burda kalanların her birine günlük olarak muayyen miktarda hurma tahsîs edildiği kaydedilir. Bu miktar rivâyetten rivâyete fark gösterir. İbnu Hacer'in de belirttiği üzere, gelişen maddî şartlara göre Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) onlara tahsîsat bağlamış, bilâhare de artırmıştır.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), Suffa Ashâbı'nın iâşelerini te'mîn için, Mescid'e hurma salkımı asma tedbîrine de başvurmuştur. İsteyen sadaka olarak bunları asar, acıkanlar da deynekle birer ikişer tane düşürür yerdi. Bir seferinde âdi ve kalitesiz hurma salkımı asıldığını gören Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) duruma üzülür ve: "Keşke daha iyisi asılsaydı" der. Bu vak'a üzerine şu meâldeki âyet nâzil olur: "Ey iman edenler! Kazandıklarınızın temizlerinden ve size yerden çıkardıklarımızdan sarfedin. İğrenmeden alamayacağınız pis şeyleri vermeye kalkmayın. Allah'ın müstağnî ve hamde lâyık olduğunu bilin".

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ashâb-ı Suffa'ya olan yakın alâkasını gösteren rivâyet çoktur. Bunlardan bilhassa Hz. Fâtıma ve Hz. Ali ile alâkalı olan bir tanesi burada kayda değer: Bir

gün Hz. Fâtıma ve Hz. Ali (radıyallahu anh) çalışmaktan ellerinin kabardığını söyleyerek kendilerine yardımcı olacak bir köle taleb ederler. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) onlara şu cevabı verir: "Allah'a kasem olsun, size köle veremem. Suffa ehli açlıktan kıvranırken ben onlara infak edecek bir şey bulamıyorum. Köle olsa onu satar bedeliyle, Suffa ehline yiyecek alırım. "Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i bu sert ve acı karşılığı vermeye sevkeden gerçekten sıkıntılı günler yaşanmıştır. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bütün tedbirlerine rağmen, günlerce yiyecek bir lokma bulamayarak açlığını karnına taş bağlayarak hafifletmeye çalışanlar olmuştur. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) cuma hutbesi verirken kendini tutamayarak: "Ey Allah'ın Resûlü, açlık!" diye çığlık atanlar, "Hurma, (yemekten bıktık) karınlarımızı yakıyor!" diye bağıranlar olmuştur. Rivâyetler, başta Ebû Hüreyre (radıyallahu anh) birçoklarının açlıktan düşüp bayıldıklarını, yerlerde kıvrandıklarını belirtir. Öyle ki onları gören yabancılar ve bedevîler, bunların delirdiğine hükmederlerdi.

Bunlar sadece yiyecekten yana değil, giyecekten yana da yoksuldular. Ebu Hüreyre: "Ashâb-ı Suffa'dan yetmiş zât gördüm. İçlerinden ridâsı (yâni belinden yukarısını örtecek ihramı) olan bir tek kimse yoktu. Ya izâr (yâni belden aşağıyı örten peştemal) bağlar, yahut boyunlarına bağladıkları bir kisâ giyerlerdi..." der.

Bu ilk İslâm mektebinde talebe olanların mâruz kaldıkları maddî sıkıntıları anlamamızda canlı bir örnek Ebû Hüreyre'dir. Başından geçen bir vak'ayı bizzat anlatır. Vak'anın safahâtını dikkatle, anlayarak tâkib edebilirsek, İslâm'ın "mu'cize" olarak ifâde ve izâh edilen ilk devirdeki başarısının sırrını anlayabiliriz.

"Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a kasem ederim ki, açlıktan karnımı yere yapıştırdığım, yine açlıktan karnıma taş bağladığım olurdu. Bir gün Ashâb'ın gelip geçtiği bir yola oturdum. Derken Ebû Bekir geçti. Ona Allah'ın kitabından bir âyet sordum. Bu soruşumun asıl sebebi beni doyurmasını sağlamaktı, hâlimden anlamadı, geçti gitti. Az sonra Ömer uğradı. Ona da Kitâbullah'tan bir âyet sordum. Sormaktan maksadım yine aynı idi: Beni doyurmasını sağlamak. O da halimden anlamayıp geçip gitti. Az sonra Ebû'l-Kasım

(aleyhisselâtu vesselâm) bana uğradı. Beni görür görmez tebessüm buyurdu. İçimden geçeni ve yüzümden akanı anlamıştı.

- Ey Ebâ Hırr! dedi.

- Buyur ey Allah'ın Resûlü! dedim

- Beni tâkip et!

Dedi ve yürüdü. Ben de peşine düştüm. Evine girdi. Ben de girme izni istedim. İzin verdi. Girdim.

Girince, bir bardakta süt buldu.

- Bu süt de nereden? diye sordu.

- Onu falanca sana hediye getirdi! dediler. Resûlullah bana dönerek:

- Ebâ Hırr! dedi.

- Buyur ey Allah'ın Resûlü! dedim.

- Git Suffa ehlini bana çağır! dedi.

Ebû Hüreyre, burada Suffa hakkında kısa bir izâhda bulunur: "Ehl-i Suffa İslâm'ın misâfirleriydi. Ne âile, ne mal, ne kimseleri vardı. Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm)'a bir sadaka gelince onlara gönderirdi, kendisi bundan az veya çok hiçbir şey almazdı. Hediye gelecek olursa, bundan onlara da gönderir, kendisi de alırdı.

"Beni Ehl-i Suffa'ya göndermesi hoşuma gitmedi. İçimden: "Bu kadarcık süt için Ehl-i Suffa'yı çağırmak da ne oluyor? Bu süt öncelikle benim hakkım, tek başıma içmeli, biraz güç kuvvet bulmalı değil miydim?" dedim. Ehl-i Suffa gelince, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın, bardağı onlara sunmamı emredeceğini de düşününce, kendi kendime: "Eyvah, bana hiçbir şey kalmayacak!" diye üzüldüm. Fakat Allah ve Resûlü (aleyhissalâtu vesselâm)'nün emrine uymaktan başka çârem yoktu.

Suffa'ya gidip (orada olanları) çağırdım. Geldiler, izin isteyip girdiler. Her biri evde yerlerini alıp oturdu. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bana:

- Ey Ebâ Hırr! dedi.

- Buyur ey Allah'ın Resûlü! dedim.

- Bardağı al, hepsine ver! dedi.

Bardağı aldım, teker teker onlara vermeye başladım. Her biri alıyor, doyuncaya kadar içiyor, sonra da iâde ediyordu. Ben tekrar öbürüne veriyordum.

Bu şekilde hepsine verdim. En sonra da Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm)'a verdim. Hepsi doymuştu. Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm) bardağı aldı ve eline koydu. Bana bakıp tebessüm buyurdu.

- Ebâ Hırr! dedi.

- Buyur ey Allah'ın Resûlü! dedim.

- Ben ve sen kaldık! dedi.

- Doğru söylediniz ey Allah'ın Resûlü! dedim.

- Otur iç! dedi. Ben de oturdum ve içtim.

- Daha iç! dedi. Biraz daha içtim.

- İç!. İç!. demeye devam etti. Ben:

- Seni hak üzere yollayan Zât-ı Zülcelâl'e kasem olsun, hayır, içecek yerim kalmadı artık! dedim.

- Bardağı şimdi de bana ver! dedi. Ben de verdim. Allah'a hamdedip besmele çektikten sonra geri kalanı da o içti".

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), Ehl-i Suffa'nın başka mes'eleleriyle de yakînen ilgilenmiştir. Bunların terbiye ve tâlimleri için hocalar tâyin ettiğini daha önce belirtmiştik. İlme teşvîk sadedinde alâkasını gösteren bir rivâyet şöyle: Ukbe İbnu Âmir el-Cühenî anlatıyor: "Biz Suffa'da iken, bir gün Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) çıkageldi. Ve:

- Hanginiz, dedi, Bathân ve Akîk mevkilerine gidip günaha girmeden, sıla-i rahmi ihmâl etmeden, en iyisinden iki deve alıp onlara sâhiplenmeyi sever?

Hep bir ağızdan: "Hepimiz severiz ey Allah'ın Resûlü!" dedik.

- Öyleyse, dedi, bilin ki, sizden birinin her gün mescide gidip, Allah'ın kitabından iki âyet öğrenmesi iki deveden, üç âyet öğrenmesi üç deveden daha hayırlıdır".

Rivâyetler Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sabah namazlarından sonra Suffa'ya geçip, onlarla sohbet ettiğini, onların rüyalarını dinlediğini belirtir.

Resûlullah namaz saatlerinin dışında da zaman zaman buraya uğrayıp, teftişlerde bulunmuştur. Bir keresinde gecenin sonlarına doğru uğrar. Bu uğrayışında yüzükoyun yatmış uyumakta olan Tıhfe İbnu Kays'ı ayağıyla dürterek uyandırıp: "Bu yatıştan Allah gadaba gelir" der.

Son olarak şunu da belirtelim ki, gerek Dâru'l-Kurrâ'da ve gerekse Suffa mektebinde yetiştirilenler Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) için, ihtiyâç anında derhal istihdâm edilecek hazır "muallimler ordusu" durumunda idi. Bu husûsu te'yîd eden en muknî misâl Bi'r-i Ma'ûna vak'asıdır: Hicretin dördüncü yılında Safer ayında, Medîne'ye gelen Necid halkından Ebû Berâ Âmir İbnu Mâlik'e Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) müslüman olmasını teklif eder. Ebû Berâ, ne evet, ne de hayır demeksizin:"Ey Muhammed, Ashâbından Necid ahâlisine İslâm'ı öğretecek muallimler gönder, onların İslâmî dâvete icâbet edeceklerini ümîd ederim" der. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), Necid ahâlisinin, göndereceği kimselere kötülük yapacağından endişe duyduğunu söyler. Ancak Ebû Berâ: "Onlar benim himayemdedir, kimse dokunamaz" diye garanti verir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu garantiye güvenerek, "müslümanların en hayırlılarından" yetmiş kişi gönderir. Kurrâdan oldukları belirtilen bu hey'et, askerî maksadla yola çıkarılmamıştır. Bu sefere, Seriyyetü'l-Kurrâ denmiştir.

Bunlar muallimler hey'etidir. Ne var ki bu hey'et, ihanete uğrayacak, Bi'ri Maûne isimli mevkide pusuya düşürülerek -bir kişi hariç- hepsi şehit edilecektir.

3-ÖĞRETİCİLER

Hz. Peygamber'in tedrisât işlerinde istihdam ettiği kimseleri profesyonel olanlar ve profesyonel olmayanlar diye iki kısımda incelemek daha uygun olacaktır.

1- PROFESYONEL MUALLİMLER: Bunlar sayı itibariyle azdır. Ancak rivâyetler bunların "öğreticilik" vazîfesine tâyin edildiklerini ve devamlı bu işle meşgul olduklarını göstermektedir. Bunlara, muallim-talebe münâsebetlerini ilgilendiren bâzı tâlimatlarda da bulunulmuştur.

UBÂDETU'BNU'S-S,ÂMİT: Ubâde, Suffa'ya tâyin edilen muallimlerden biri idi: "Hem Kur'an ve hem de yazı öğretiyordu". Kendisinden gelen şu rivâyet, vazîfesini icra tarzı husûsunda bir bilgi vereceği için aynen kaydediyoruz:

"Hz. Peygamber (müslümanların durumu ile) meşgul olurdu. Öyle ki, Medîne'ye bir muhâcir geldiği zaman, onu bizden birine teslîm eder, o da kendisine Kur'an öğretirdi. Resûlullah (aleyhissatâtu vesselâm) yine bir gün bana birisini teslim etti. Onu evde barındırdım. Akşam yemeklerini de beraber yerdik. Ben ona Kur'an okutuyordum. (Öğrenme işi bitince) âilesinin yanına döndü. Ancak, bana karşı borçlu durumda olduğunu düşünmüş olacak ki, bana bir yay hediye etti. Ben ne böyle kaliteli bir yay, ne de böyle güzel bir hediye görmemiştim. (Hemen kabûl etmeyip), Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e geldim ve durumu anlatarak bu hediyeyi alıp almama husûsunda fikrini sordum. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): "Aldığın takdirde bu, boynuna takılmış bir ateş olur" dedi ve almama müsâade etmedi".

Bu rivâyet, Hz. Peygamberi'in, Medîne'ye gelen muhâcirlerin tâlim işleriyle yakînen ilgisini gösterdiği gibi, ehil olan herkesi muallim olarak istihdâm ettiğini, muallimlerin, talebelerini, icâbında evine alarak onlarla teksîfî olarak ilgilendiklerini ve bilhassa öğretim işinin bu safhada parasız olduğunu göstermektedir.

ABDULLAH İBNU SAÎD İBNİ'L-ÂS: Rivâyetler Suffa'ya tâyin edilen diğer bir muallimin Abdullah İbnu Saîd olduğunu belirtir. Kaynaklarımız, bu zâtın, câhiliyye devrinde okuma-yazma bilen nadir şahıslardan biri olduğunu ve ayrıca güzel yazı yazdığını belirtir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buna da "Medîne'de yazı öğretmeyi emretmiştir".

MUALLİM MİRDÂS: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde "muallimlik" mesleği icra edenlerden biri de Mirdâs'tır. Hakkında fazla malûmat yoktur. İbnu Hacer, el-İsâbe'de, ilgili bâbın "el-Kısmu'l-Evvel"inde zikretmesi hasebiyle, sahâbeliği kesindir. Bâzı şahıslarda olduğu üzere, vasfı ismine galebe çalmışa benziyor. Zira kitaplarımız künye, nisbet vs. vermeksizin sâdece "Muallim Mirdâs" diye zikrederler.

Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm)'in muallimlik mesleğiyle ilgili olarak ona verdiği tâlimattan son derece mühim olan pedagojik birkaç esas bize ulaşma şansını elde etmiştir.

"Ey Mirdâs! Kur'an öğretmeye mukaabil herhangi (maddî) bir şart koşmaktan ve inceltilmiş ekmek (yufka) almaktan sakın!".

"Ey Mirdâs! Üçten fazla vurmaktan sakın. Eğer üçten fazla vurursan Allah kıyâmet günü sana kısas uygular".

Yeri gelmişken, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in tesbît ettiği pedagojik esaslardan birini daha kaydedelim: Bu ümmetten üç çocuğun talimini üzerine alan bir muallim, bunların zengin ve fakirini yanyana müsâvi olarak tâlim etmezse, kıyâmet günü hâinlerle haşredilir".

CÜBEYR İBNU HAYYETİ'S-SAKAFÎ:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le, muallimlik vasfı sebebiyle olan münâsebetinden bahsedilmez ise de, Ashâb'dan olan bu zâtın Tâifli ve bir küttâb (ilk mekteb) muallimi olduğu, bilâhare Irak'a gelerek Dîvân'da kâtiplik yaptığı belirtilir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bu şekilde yazı bilen kimselerden istifâde ettiği bilinmektedir. Binâenaleyh Cübeyr'den de aynı maksadla istifâde etmiş olması uzak ihtimal değildir.

2. PROFESYONEL OLMAYAN ÖĞRETİCİLER

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hem yazı, hem de diğer dinî bilgileri öğretmede istihdam ettiği kimseler, şüphesiz yukarıda kaydettiğimiz birkaç isme inhisar etmez. Bu isimler, münhasıran muallimlik icrâ eden, bunun dışında başka vazîfesi olmayan, öğretme işi profesyonel meşguliyet hâline gelmiş olan kimselerdir. Bu sebeple onların bu vasıflarıyla ilgili çokça rivâyet gelmiştir. Ama, bunlar dışında, muallim olarak istihdam edilmiş oldukları belirtilen daha pek çok isimler var. Ayrıca -"mescidler" bahsinde de belirteceğimiz gibi- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından tavzîf edilen imamlar, âmiller (kadılar, vergi memurları, idareciler) büyük çoğunluğu ile aynı zamanda muallimdirler. Bunlar gittikleri yerlerde her çeşit öğretimde bulunmuşlardır. Kaynaklarımız bunlardan bahsederken pek çoğunun "muallimlik" vasfını belirtir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in istihdam politikasından hareketle bütün me'murların bu hizmete iştirak etmiş olabileceklerini söylemek bile mümkündür. Biz fazla teferruata girmeden "öğreticilik" vazîfesi de ifa etmiş bâzı mühim şahsiyetlerle, bir kısım başka faaliyet kollarını belirtmeye çalışacağız.

1) MUALLİMLİK DE YAPTIĞI BİLİNEN ŞAHSİYETLER

MUÂZ İBNU CEBEL: Ashâb'ın (radıyallahü anhüm ecmaîn) fakîhlerinden olan bu zât Medînelidir. Yazıyı sonradan öğrenmiş olmalıdır. Kur'an'ı cem'edenlerden biridir. Hz. Peygamber önceleri onu Medîne'de mescid imamı olarak istihdam etmiş, bilâhare (hicrî 9. yılda) Yemen'e emîr tâyin etmiştir.

Taberî'de geçen kayda göre, Yemen'deki vazifesi bir nev'i müfettişliktir. Zira ifâde şöyle: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Muâz İbnu Eebel (radıyallahu anh)'i iki belde halkına muallim tâyin etti: Yemen ve Hadramevt". Taberî devamla şu açıklamayı kaydeder: "Muâz muallimdi. Yemen ve Hadramevt'teki her bir âmilin (me'murun) bölgesinde dolaşırdı..." Yemenlilere yazdığı mektupta Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şu açıklamayı kaydeder: "Ben Muâz'ı size efendi olarak değil, bir kardeş, bir muallim ve Allah'ın emirlerini infaz edici olarak yolladım".

Ahmed İbnu Hanbel'in rivâyetinde Hz. Muâz'a, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Kur'an öğretmeyi hassaten emretmiştir. Mekke fethedildiği zaman ora halkına fıkıh öğretme vazîfesini de Resûlullah, Muâz'a verip, kendisi Huneyn'e hareket etmiştir. Muâz, bilâhare Hz. Ömer tarafından Filistin'e "Kur'an ve fıkıh öğretmek" üzere gönderilecek ve orada tâuna tutularak Allah'ın rahmetine kavuşacaktır. Amr İbnu Mürte ve Ebû Temîm el-Ceyşânî örneklerinde olduğu üzere, Hz. Muâz (radıyallahu anh)'dan Kur'an ve Fıkıh öğrendiğini ifâde eden sahâbiler onun fiilî muallimliğine şehâdet eder.

EBÛ MÛSA EL-EŞÂRİ: Hz. Muâz'la birlikte Kur'an öğretmek emri ile Yemen'e gönderilenlerden biridir. Kur'an okuyuşundaki güzelliği ile meşhurdur. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) "Ebu Mûsa'ya Âl-i Dâvud'un mizmarlarından bir mizmar verilmiştir" diyerek sesinin güzelliğine olan takdîrlerini ifâde etmiştir. Hz. Ali (radıyallahu anh) de ilmindeki üstünlüğünü takdîr eder. Onun bu mümtaz vasıfları, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ömer tarafından Basra'ya, Hz. Osman tarafından da Kûfe'ye âmil tâyin edilişinin sebebini açıklar. Onun tâyini, diğer birçok âmiller gibi sâdece idârecilik için değildi. Yemen'e "Kur'an tâlimi için" tâyin edildiği tasrîh edildiği gibi, rivâyetler Basra ehline fıkıh ve Kur'an öğrettiğini sitayişle belirtirler. Keza Kûfe halkı da ondan fıkıh öğrenmiştir.

ÜBEY İBNU KAAB: Medînelidir. "Seyyidü'l-Kurrâ"dır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm): "Allah, sana Kur'an okumamı emretti" diyerek ona husûsan Kur'an okumuştur. Übey (radıyallahu anh) aynı zamanda fakîhtir ve büyük müftülerden biridir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e ilk defa kâtiplik yapanın da Übey olduğu belirtilir. İbnu Sa'd Medîne'ye gelen ihtida hey'etlerine Medîne'deki ikametleri sırasında, Übey'in Kur'an öğrettiğini belirtir.

EBÛ'D-DERDÂ: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde Kur'an'ı tam olarak hıfzedenlerden biridir. Akıllı, fakîh ve hakîm bir kişi olduğu belirtilir (radıyallahü anh). Mesrûk, onu Ashâb'ın altı fakîhinden biri addeder (diğerleri Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. İbnu Mes'ûd, Hz. Muâz, Hz. Zeyd İbnu Sâbit (radıyallahü anhüm ecmaîn)'dir. Hz.

Peygamber onun hakkında "Ümmetimin hakîmidir" diyerek iltifatta bulunmuştur. Hz. Ömer, Ebû'd-Derdâ'yı Şam kadısı yapacaktır.

EBÛ UBEYDE İBNU'L-CERRÂH: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in, hîn-i hâcette muallimlik vazifesi verdiği kimselerden birinin Ebû Ubeyde olduğu anlaşılmaktadır. Zira kendisinden "öğretimi (ta'lîm) güzel yapacak" bir muallim taleb eden Ebû Sa'lebe el-Huşenî'yi Ebû Ubeyde'ye teslîm ederek: "Seni, sana ta'lîm ve edebini güzel yapacak birine teslîm ettim" der. Keza Hz. Peygamber'le biat yapan Yemen heyeti de: "Bize Sünnet ve dini öğretecek birini gönder" talebinde bulununca, "Bu ümmetin emîni" diye iltifatta bulunduğu Ebû Ubeyde'yi gönderir.

HÂLİD İBNU SÂD İBNİ'L-ÂS: Daha önce Suffa muallimi olarak ismi geçen Abdullah İbnu Saîd'in kardeşidir. İslâm'ın bidâyetinde Mekke'de yazı bilenler listesinde adı geçen Hâlid (radıyallahu anh)'i Resûlullah'ın öğretim işlerinde mutâd olarak istihdam etmiş olacağına en iyi delil, İslâma geçen Taifli kölelerden birinin "bakım ve ta'lîmini" yapmak üzere kendisine teslîm edilmiş olması ve ayrıca San'a'ya âmil tâyin edilmesidir.

AMR İBNU SAÎD İBNİ'L-ÂS: Yukarda ismi geçen Hâlid' in kardeşidir. Bunun câhiliyye devrinde yazı bilenler arasında ismi geçmiyor ise de, Mekkeli asîl bir âileden olmasından başka diğer üç kardeşinin "yazı bilenler" meyânında zikredilmesi bunun da müslüman olmazdan önce yazı bildiğini gösterir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), bakım ve ta'lîm'i için Taifli bir köleyi de Amr'a teslîm etmiştir.

SA'D İBNU ÜBÂDE: Sehâvet ve ikrâmıyla meşhur olan Sa'd Hazrec kabîlesinin reisidir. Câhiliyye devrinde yazı bilen Medînelilerdendir. Bakım ve ta'lîm için Taifli kölelerden Sa'd'a da teslîm edilenler olmuştur.

OSMAN İBNU AFFAN: Câhiliyye devrinde yazı bilen Mekkelilerdendir. Muallim olarak istihdam edildiğinin mevsûk delili Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in İslâm'a geçen Taifli kölelerden "bakım ve ta'lîm"i için Hz. Osman'a da teslim edilmiş olmasıdır.

EBÂN İBNU SÂD İBNİ'L-ÂSÎ: Mekke'nin ileri gelen, nüfuzlu bir âilesinden olan bu zât, "Kur'an öğretmesi için" kendisine mübtedî teslim edilenlerden biridir. Zeyd İbnu Sâbit'e Kur'an imlâ etmek üzere Hz. Osman (radıyallahu anhüm) tarafından tavzıf edildiği belirtilen Ebân'ın, İslâm geldiği zaman Mekke'de yazıyı bilenler arasında zikri geçmiş olması mevzûmuz açısından mânidârdır.

AMR İBNU HAZM: Yemenli Benî'l-Hâris kabilesine âmil olarak gönderilen Amr da burada zikre değer. Zira, Amr'ın tâyini sâdece vergi toplamaya râci olmayıp, aynı zamanda onlara dini anlatmak, Kur'an ve Sünnet'i ve İslâm'ın meâlimini (haram ve helâlin sınırlarını) öğretmek içindir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) yola çıkarken Amr (radıyallahu anh)'a uzun bir tâlimatnâme vermiştir. Burada yer alan mes'elelerden bir kısmı öğretimle alâkalıdır. Amr İbnu Hazm'ın tâyini onuncu hicrî yılda ve buraların Hâlid İbnu Velîd tarafından fethini müteâkib onların İslâm'a girişlerinden sonra olmuştur.

ALÂ İBNU'L-HADRAMÎ: Aslen Hadramevtli olan Alâ, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e kâtip olarak hizmet verenlerden biridir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) onu, "zekât toplamak ve İslâm'ı öğretmek" üzere Bahreyn'e vâli tâyin etmiştir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (radıyallahü anhümâ) zamanında da yerinde kalmıştır ve vâli iken orada ölmüştür.

ÜSEYD İBNU HUDAYR: Câhiliyye devrinde yazı bilen az sayıdaki Medîneliler arasında ismi geçen Üseyd (radıyallahu anh)'in muallim olarak istihdâm edildiğini açık şekilde ifâde eden bir rivâyet İbrahim İbnu Câbir'le ilgili olarak gelir. Müslüman olan Taifli kölelerden İbrahim İbnu Câbir, "bakım ve ta'lîmi için" Üseyd'e teslim edilir.

RÂFİ İBNU MÂLİK: Hazrec'den ilk müslüman olan kimsedir. Kalkaşandî'nin kaydettiği, yazı bilen Medîneliler listesinde yer alır. Birinci Akabe biatına katılmıştır. Bu ilk karşılaşmada Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) kendisine on yıl boyunca inmiş bulunan âyetlerin tamamını ihtiva eden yazılı bir nüsha vermiştir. Râfi bunlarla Medîne'ye dönünce kavmini toplayıp onlara bunu okumuştur. Sûre-i Yûsuf'u da Medîne'ye ilk defa Râfi getirmiştir.

MUS'AB İBNU UMEYR: Birinci Akabe bîatından sonra, bîata katılan 12 kişilik Medîneli Ensârla birlikte "onlara Kur'an okumak, İslâm'ı öğretmek ve dinde onları fakîh (bilgili) kılmak üzere" Medîne'ye gönderilir. Es'ad İbnu Zürâre'nin yanında misafir olan Mus'ab, İslâm'ın Medîne'de yayılmasında büyük hizmette bulunmuştur. Vazîfesi, bilhassa Kur'an okumak olduğu için kendisine Kâri veya Mukri denmiştir. Yazı bildiği veya Medîne'de yazı da öğrettiği husûsunda sarâhat yok ise de üzerine aldığı vazîfe icâbı bilmesi gerektiği ve yazı da öğrettiği söylenebilir. Mus'ab'ın eliyle İslâma girdiği belirtilen Sa'd İbnu Muâz ve Üseyd İbnu Hudayr Medîne'nin ileri gelenleridir ve yazı bilen ve muallim olarak istihdam edilenler arasında isimleri geçer.

ABDULLAH İBNU MES'ÛD: Altıncı Müslüman olarak, tâ bidâyetlerde İslâm'a giren ve ilk defa Kur'an'ı kâfirlere karşı açıktan açığa okuma şerefine eren İbnu Mes'ud (radıyallahu anh)'u Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in daha ilk yıllarda: "Sen muallem (tahsil ve terbiye görmüş, bilgili) bir gençsin" diye takdîr ettiğini görürüz. Hz. Ömer İbnu Mes'ûd'u "ta'lîmde insanların en mülâyimi (erfak ta'lîmen)" olarak tavsîf eder ve Kûfe'ye "muallim ve vezîr" olarak tâyin eder. Bu "muallem" muallimin Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından da ta'limde istihdam edilmiş olması kesindir.

MÜNZİR İBNU AMR: Câhiliyye devrinde yazıyı bilen nâdir Medînelilerden biri olduğu belirtilen Münzir (radıyallahu anh)'i Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Necid'e muallim olarak göndermiştir.

ABDULLAH İBNU ÜMMİ MEKTÛM: Mus'ab İbnu Umeyr'le birlikte Medîne'ye gelmiştir. İkisi birlikte halka "Kur'an okutmuşlardır".

MUALLİMLER HAZIR KUVVETİ Mİ?

Yukarda temas edildiği üzere Taif kuşatması sırasında Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in: "Kaleyi terk ederek bize katılan köleler hürdür" diye ilân ettirmesi üzerine Taifi terkederek müslümanlar safına katılan on küsûr köleyi Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) "hem geçimlerini karşılamak ve hem de

Kur'an ve Sünnet öğretmek" üzere bir kısım müslümanlara teslim eder. Hürriyeti bağışlanan bu kölelerin teslîm edildiği kimseleri yakından tanıyınca şu durumu tesbît etmekteyiz: Bunlar, belirtildiği üzere, bir tanesi harîç, hepsi yazı bildiklerine dâir haklarında rivâyet gelmiş olan ve "muallim" olarak başka fırsatlarda da istihdam edilmiş bulunan kimselerdir. Bu durumdan hareketle, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in yazı bilen kimseleri ihtiyaç zuhurunda "ta'lîm işlerinde" istihdam etmek üzere önceden yetiştirilmiş, bir nev'i "hazır kuvvet" şeklinde müheyya tuttuğu neticesine varılabilir. Mevzûbahis olan hâdisede ismi geçenler şunlardır: Amr İbnu Saîd İbni'l-Âs, Hâlid İbnu Saîd, Ebân İbnu Saîd, Osmân İbnu Affân, Sa'd İbnu Ubâde, Üseyd İbnu'l-Hudayr.

2) BEDİR ESİRLERİ: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in okuma-yazma seferberliğinden söz ederken kaydedilmesi gereken mühim vak'alardan biri, Bedir esirleri arasında yazı bilenlerden bu maksatla istifâde edilmiş olmasıdır. O zaman için esaretten kurtuluşun normal maddî bedeli dört bin dirhemdir. Parası olmayan okur-yazar her bir esire on çocuk verilir ve bunların yazı öğrenmeleri fıdye-i necat (esâretten kurtuluş bedeli) yapılır. Buradan, bir çocuğun yazı öğrenmesi için takdîr edilen ücret hakkında bir bilgi edinilebilir ki dörtyüz dirhemdir. (1)

Kaynaklarımız kaç esirin bu maksatla tavzîf edildiği, bu çocukların teker teker mi, topluca mı, evlerde mi, mescidde -veya bazılarının tahmîn ettiği şekilde küttâblarda mı- öğretime tâbi tutulduğu, bu işin âzamî veya asgari ne kadar sürdüğü hakkında teferruat bildirmezler. Şu kadar var ki, Ahmed İbnu Hanbel'de şöyle bir rivâyet yer alır: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Bedir esirlerinden fidye-i necat ödeyemeyenlerin fidyesini Ensâr çocuklarına yazı öğretmek kıldı. Bir gün bir çocuk ağlayarak babasına geldi. Babası: "Niye ağlıyorsun?" diye sorunca: Muallimim beni dövdü" dedi. Babası: "Habîs herif, Bedir'in intikamını alıyor. Vallahi bir daha ona gitmeyeceksin" dedi.

Bu hadîsten, tedrîsâtın topluca evden hariç bir yerde yapıldığı söylenebilir kanaatindeyiz. Zira "bir daha ona gitmeyeceksin" denmektedir.

Bedir esirlerinden bâzılarının, muallim olarak, bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından istihdam edilmiş olması, ilmi tahsil mes'elesinde müslümanlara kıyâmete kadar ışık tutacak bir telâkkî kazandırmıştır: "İlim, her bilenden alınabilir, müşrik bile olsa. Böylece bu sünnet, "İlim mü'minin yitiğidir, nerede bulursa almalıdır" hadîsini tamamlamakta ve buna "her kimde bulursa almalıdır" mânâsını ilâve etmektedir.

Resûlullah'ın bu çeşit teşvîk ve fiilî örnekleri arkadan gelen nesilleri ilim öğrenmekte son derece cesur kılmış olmalıdır. Nitekim Sa'd İbnu Ebî Vakkas'ın -Irak'tan- Cufeyne adında müşrik bir muallimi Medîne'ye getirdiğini ve orada halka kitâbet (yazı) öğrettiğini kaynaklarımız belirtir.

3) ASKERÎ KOMUTANLAR: Taşra halkını yetiştirmek üzere hizmet verenler sâdece bu maksadla gönderilen muallimler veya vâliler veya vergi memurları değildir. Bâzan askeri komutanların da öğretim hizmetine iştirâk ettikleri görülmektedir. Nitekim Hâlid İbnu Velîd (radıyallahu anh) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e yazdığı mektupta, Benî'l-Hâris'i İslâm'a dâvet ettiğini, onların da harbetmeden İslâm'ı kabul ettiğini belirttikten sonra ilâve eder: "Aralarında ikâmet ediyorum. Onlara Allah'ın emrettiklerini emrediyor, nehyettiklerinden nehyediyorum. Resûlullah'ın mektubu gelinceye kadar İslâm'ın meâlimini (haram ve helâlin sınırlarını) ve Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Sünnetini öğreteceğim".

4) ÂMİLLER: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde devletçe tâyin edilen memurlara "âmil" denmektedir. İslâm'ın bidâyetinde, bilhassa taşraya gönderilen memurlar, çoğu kere çeşitli vazîfeleri ifa ederlerdi: İdâre, İslâm'ın bidâyetinde, bilhassa taşraya gönderilen memurlar, çoğu kere çeşitli vazîfeleri ifa ederlerdi: İdâre, kaza (kadılık), öğretim ve zekât toplayıp dağıtma gibi. Bu sebeple bu memurların bâzan "vâli", bâzan "kadı", bâzan da "zekât tahsîldarı" veya "muallim" olarak tavsîflerine rastlanabilir. Hepsi de doğrudur. Bu sebeple kelimeyi aynen muhafazayı uygun bulduk.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), âmil seçerken çok titiz davranmıştır. "Beni âmil tâyin et" diye mürâcaatta bulunan bir kısım heveslileri bâzan: "Biz işlerimize onu taleb edeni tâyin etmeyiz",

bâzan: "Memurluk bir emânettir, hakkı verilmezse kıyâmet günü rüsvaylık ve pişmanlıktır", bâzan:

"Sakın bizzat isteme, verildiği takdirde yardımcısız kalırsın, sen istemeden verilirse yardım görürsün", bâzan: "Memur olmadan ölürsen kurtuluşa erdin demektir", bâzan: "Benim nazarımda hıyânette en ileri olanınız memurluk taleb edeninizdir" diyerek hep reddetmiştir. Bu mevzûda pek çok rivâyet mevcuttur. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bu titizliğinin mühim sebeplerinden biri de, şüphesiz, memurluğun çok yönlü oluşudur. Birçok fonksiyonun birlikte başarıyla ifâsı, elbette ki kişide mümtaz vasıfların bulunmasını gerektirecektir.

Hz. Peygamber devrinin şartlarını ve Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bu şartlar muvâcehesindeki titizliğini belirttikten sonra, hepsi hakkında yeterli açıklıkta rivâyet olmasa bile, en azından çoğunluk itibariyle bu "âmil"lerin okuma-yazma bildiğini ve gittikleri yerlerde ta'lim işleriyle de meşgul olduklarını söyleyebiliriz. Şu halde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ta'lîm politikasından bahseden böyle bir çalışmada, Resûlullah'ın memurlarını ismen kaydetmek faydadan hâli değildir. Yukarıda birer ikişer satır mâlûmat dercederek zikrettiklerimiz dışında tarihçi Belâzurî şu isimleri de kaydeder ve vazîfe yerlerini belirtir:

Ziyâd İbnu Lebîd (Hadramevt), el-Muhâcir İbnu Ebî Umeyye (Kinde), Attâb İbnu Esîd (Mekke), Ebû Süfyân İbnu Harb (Necrân), Huzeyfe (Debâ), Ebu Zeyd el-Ensârî (Ummân), Yezîd İbnu Ebî Süfyân (Necrân), Amr İbnu Süleym er-Razakî (Kinde, Hadramevt), Avf İbnu Mâlik (Necrân), Abbâd İbnu Bişr el-Ensârî (Benî Mustalik), el-Akra' İbnu Hâbis (Benî Dârim), ez-Zibrikaan Husayn İbnu Bedr (Benî Avf), Mâlik İbnu Nüveyre (Benî Yerbû'), Adiyy İbnu Hâtim (Tayy, Esed), Uyeyne İbnu Hısn (Benî Fezâre), Hâris İbnu Avf (Benî Mürre), Nuaym İbnu Mes'ûd el-Eşca'î (Eşca' İbnu Reys, Enmâr İbnu Bağîz, Benî Amr İbnu Bağîz), Mâlik İbnu Avf en-Nasrî (Hevâzin), Abbâs İbnu Mirdâs (Beni Süleym), Âmir İbnu Mâlik İbn-i Ca'fer (Benî Âmir), el-A'cem İbnu Süfyân (Uzre, Selâmân, Beliyy, Kelb), Abdurrahman İbnu Avf ez-Zührî (Kelb), Büreyde İbnu'l-Husayb el-Eslemî (Eslem, Gıfâr, Cüheyne), Ka'b İbnu Mâlik el-A'cem İbnu Süfyân (Eslem,

Gıfâr, Cüheyne), Ebû Ubeyde İbnu'l-Cerrâh (Müzeyne, Hüzeyl, Kinâne), ed-Dahhâk İbnu Süfyân el-Kilâbi (Beni Kilâb), Kurre İbnu Hübeyre el-Kuşeyrî (Benî Kuşeyr), Sâlif İbnu Osmân İbnu Muattıb (et-Tâif, el-Ahlâ), Ali İbnu Ebî Tâlib (Yemen).

5) HÂFIZLAR: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde muallim olarak hizmet verenler meyânında hâfızları da zikretmek mümkündür. Zira "hâfız" olduğu belirtilen isimlerin hemen hemen tamamı, aynı zamanda "muallim" olarak yukarıda haklarında mâlûmat sunduğumuz kimselerdir. Sözgelimi, Beyhâki, Ensâr'ın hâfızlarını zikrederken bunların altı kişi olduğunu söyler ve şu isimleri sayar: Ubeyy İbnu Ka'b, Zeyd İbnu Sâbit, Ebû Zeyd, Muâz ibnu Cebel, Ebû'd-Derdâ, Sa'd İbnu Ubâde.

Âlimlerimiz hâfızların sayısı üzerine gelen rivâyetlerin kesin rakam ifâde etmeyeceğini belirterek rakamlara tekabül eden isimler dışında pek çok hâfızın olduğunu söylerler. Sözgelimi, Dört Halîfe'nin Talhâ, Sa'd İbnu Mes'ûd, Huzeyfe, Sâlim, Ebû Hüreyre, Abdullah İbnu Sâib, Dört Abdullahlar, gibi daha nicelerinin hafız olduklarına dair rivâyetler kaydederler. Muayyen sayıda hâfızdan söz eden Enes (radıyallahu anh)'in sözü çeşitli şekillerde te'vil edilir. Bunlardan birine göre, muayyen sayıdaki kişiler (ki bunlar Übeyy, Muâz, Ebû Zeyd, Zeyd İbnu Sâbit (radıyallahü anhüm)'tir Kur'an'ı bütün vücuhuyle ezberlemiş olabilirler.

Kur'an'ı Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde cemedip ezberleyenler meyânında kadın olarak, Hz. Âişe, Hz. Hafsa, Hz. Ümmü Seleme (radıyallahü anhünne)'den ayrı olarak Ümmü Varaka adında bir kadının daha ismi geçmektedir (radıyallahü anhâ). İbnu Sa'd'ın kaydına göre,Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), Ümmü Varaka'yı kendi ev halkına (1) imam tâyin eder. Ümmü Varaka'nın bir de müezzini mevcuttur. Bu hâfıza hanım (radıyallahü anhâ) köleleri tarafından şehîd edilinceye kadar imamlık yapar. Ümmü Varaka'nın da, daha önce zikri geçen Şifâ hanım (radıyallahü anhümâ) gibi, muallimlik de yapmış olması ihtimalden uzak değildir.

MUALLİMLERİN İTİBAR VE MUHTARİYETİ

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) zamanında muallimlik vasıf ve hizmetiyle temâyüz eden fakîh sahâbiler Resûlullah'ın irtihalinden sonra aynı öğretim vazîfesinde istihdam edilmişler, bilhassa İslâm'a dahil edilen yeni bölgelere gönderilerek buralarda yaşayan ahâlinin İslâmlaşmalarında istihdam edilmişlerdir. Sözgelimi, Hz. Ömer "halka fıkıh öğretmek üzere" başta Abdullah İbnu Mugaffel olmak üzere on kişiyi birden "muallim" olarak Basra'ya gönderir. Keza, yine Hz. Ömer, Filistin vâlisi Yezîd İbnu Ebî Süfyân'ın: "Şam ehlinin, kendilerine Kur'an ve Fıkıh öğretecek kimselere ihtiyâç duyduğunu" yazması üzerine de Muâz İbnu Cebel, Ubâdetu'bnu's-Sâmit ve Ebû'd-Derdâ'yı Filistin'e göndermiştir. Ubâde, Humus'ta, Ebû'd-Derdâ Şam'da, Muâz'da Filistin'de vazîfe yaparlar. Bir müddet sonra Ubâde Filistin'e geçer.

Hz. Ubâde ile Hz. Muâviye (radıyallahü anhümâ) arasında geçen bir vak'a, muallimlerin merkez nazarındaki itibar ve değerini göstermek için burada zikre değer. Vak'a hakkında verilen bilgiye göre, aralarında çıkan bir anlaşmazlık sebebiyle Hz. Muâviye, Hz. Ubâde'ye karşı çok kaba bir dil kullanır. Bölgenin vâlisi bulunan Hz. Muâviye'ye kırılan Ubade: "Seninle aynı yerde ebediyyen ikamet etmeyeceğim" diyerek Medîne'ye geri döner. Hz. Ömer, duruma muttali olunca Ubâde'ye: "Hemen yerine dön, senin ve senin gibilerin bulunmadığı bir yeri Allah yok etsin" diyerek onun gönlünü hoş ettiği gibi Hz. Muâviye'ye de: "Ubâde üzerinde hiçbir âmirlik hakkın yoktur" diye yazar. Bu hâdise, bize İslâm tarihinde ilk ilmî muhtâriyet örneği olmaktadır.

TA'LÎM VAZÎFESİNİN AYRILMASI: Bilhassa Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde olmak üzere, bidâyetlerde, vergi toplama, kaza, idâre ve hattâ ta'lîm gibi vazîfeler aynı şahıslarda toplanıyordu. Hz. Muâz misâlinde olduğu gibi, bir bölgeye gönderildiği zaman orada her çeşit hizmeti görüyordu. Bu durumun daha ziyâde yetişkin eleman azlığından ileri geldiği söylenebilir. İslâm devletinin her bir ihtisas sahâsı için istihdam edebileceği insan potansiyeli arttıkça tâyinler artmış, vazîfeler ayrılmıştır. Buna en güzel misâl Hz. Ömer'in tatbîkatıdır. Hz. Ömer (radıyallahu anh) Kûfe'ye Ammâr'ı "emîr" olarak tâyin ederken, Abdullah İbnu Mes'ûd'u da "vezir ve muallim" olarak tâyin etmiştir.

İLMÎ SEFERBERLİĞİN NETİCESİ: MÜESSESELER MEDENİYETİ

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in açtığı bu okuma-yazma seferberliği sonunda okuma-yazma bilenlerin sayısı ne oldu? Medîne ve Mekke'de yazı öğrenenler yüzde kaçı buldu? Erkek ve kadınlardan kimler yazı öğrendi? Bu mes'elede bedevîler nasıl bir seviyeye ulaştı? vs. Bu husûslar üzerine, bilinen mütedâvil kitaplarda teferruata rastlamayız.

Buradaki sükût ve kapalılık çeşitli sebeblerden ileri gelebilir. Sözgelimi:

1- Okuma-yazma mes'elesi o derece halledilmiş, bilenlerin nisbeti o kadar yükselmişti ki, câhiliyye devrinde veya İslâm'ın bidâyetlerinde olduğu gibi bilmek değil, bilmemek istisnâî durumları teşkîl etmiştir. Herkesin bilmesi normaldir. Bunu yazmak gereksizdir. Meselâ Sakîf hey'eti içerisinde, yaşça en küçük olmasına rağmen "İslâm'ı öğrenmekte en hırslı ve Kur'an bilgisinde en ileri" olması sebebiyle Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından hey'ete imam ve reis tâyin edilen Osman İbnu Ebî'l-Âs, bilâhare, Hz. Ömer (radıyallahu anh) tarafından Ummân ve Bahreyn'e vâli tâyin edilir. Ama hiçbir kaynak bu zâtın yazı öğrendiğini mevzûbahis etmez. Ancak, bilhassa her şeyin yazışmaya dayandığı, devlet divânlarının tutulmaya başlandığı Hz. Ömer (radıyallahu anh) devrinde vâlilerin yazı bilmeyeceği zor kabûl edilecek bir durumdur. Keza, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından 17 yaşlarında iken Necrân'a vâli olarak gönderildiği, üstelik eline ferâiz, zekât, diyet, ta'lîm vs. ile alâkalı birçok teferruatı ihtiva eden uzunca bir de mektup verildiği belirtilen Amr İbnu Hazm'ın yazı bilip bilmediği, ne zaman nasıl öğrendiği vs. hiç mevzûbahis edilmez.

Bu kapalı durum ne berikinin, ne ötekinin yazıyı bilmediği mânâsına gelmemelidir.

Öte yandan yazı bildiklerine dâir tasrihât gelenlerin daha ziyâde câhiliyye devrinde bilenler ve de Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in husûsî alâkasıyla ilk öğrenenler olduğu da göz önüne alınmalıdır.

Bu iki husûs nazar-ı dikkate alınacak olursa, başlatılmış bulunan ve sadedinde olduğumuz okuma-yazma seferberliği sonunda, kısa zamanda büyük mesâfe alınmış, yazı bilmek normal durum olmuş, şahıslar söz konusu edilirken "yazı da biliyordu" diye ayrıca dikkat çekmeyi gerektiren "istisnâi bir durum" olmaktan çıkmış bulunduğu anlaşılır.

Müteâkiben kaydedeceğimiz diğer iki ihtimâle nazaran bu ihtimâlin gerçeğe daha yakın olduğunu ifâde eden oldukça muknî bir durum da Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in istihdâm ettiği kâtiplerdir. Kaynaklarımız, ismen belirterek bunların kırkı aştığını gösterir. Tamamının 17 kadar olduğu belirtilen ve yazı bilen Mekkelilerin hepsi kâtiblik yapmış olsa bile geride pek çok kimsenin yazıyı sonradan öğrendiği anlaşılmaktadır. Bunlardan bir ikisi dışında, nasıl, nerede, kimden, ne zaman yazı öğrendikleri hakkında bilgi verilmez.

2- Zayıf bir ihtimal olarak bu husûsa temas eden kitapların yazılmış ve fakat zamanla kaybolması da mümkündür. Târih boyunca başta Hülâgu ve Endülüs olmak üzere pek çok felâketler, yangınlar, zelzeleler, sel baskınları milyonlarca eserlerin heba olmasına sebeb olmuştur. Bize intikal eden eserler, ehemmiyetlerine binâen çokça istinsah edilmiş, her tarafa kısa zamanda yayılma imkânı bulmuş olan şöhret-şiâr kitaplardır. Sözgelimi mezheb imamlarının te'lifâtı meşhur hadîs mecmuâları, bir kısım meşhurların tefsîrleri gibi. İçtimâiyât veya târihle ilgili bir eserle fıkıh, hadîs veya tefsîr sâhasına giren bir eserin istinsah edilme şansları farklıdır. Birincinin birkaç nüsha hâlinde, daha ziyâde merkezî yerlerde muhâfaza edilme şansına mukabil, diğerleri en ücra kasabalara ve hattâ köylere kadar giderek, ana merkezlerin sıkça mâruz kaldığı istilâ, yağma yangın tehlikelerinden mâsun kalma şansları vardır. Günümüze intikal eden eserler bu nokta-i nazardan değerlendirilmeye tâbi tutulacak olsa bâzı enteresan netîcelere varılabilir.

3- Daha da zayıf bir ihtimalle, bu çeşit bilgileri muhtevî kitapların kütüphanelerde,

kendilerine uzanacak himmet ellerini bekler vaziyette mevcut olması da mümkündür.

Herşeye rağmen, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bu okuma-yazma seferberliğinin netîcelerini, rakamlara dayanmaksızın, daha umumî hatlarla, daha bâriz, daha maddî ve müşekkel işâret taşlarıyla (menâr) gösterebiliriz.

Bu faaliyet, "mû'cize" kelimesiyle ifâde edilen bir başarıya ulaşmıştır. Kelimenin tam mânâsıyla müstakil, orijinal bir İslâm medeniyeti ortaya çıkmıştır. Bu medeniyet sâdece askerî veya siyâsî veya iktisâdî üstünlüğe dayanan bir başarı değildir. Bir medeniyetin istinad ettiği her sâhada üstünlük ve orijinallik vardır: Askerî, siyâsî, iktisâdî, ilmî, felsefi, tefekkürî, dinî, ahlâkî, insânî vs. İslâm medeniyeti herşeyden önce müesseseler medeniyetidir. Daha ilk asırda, o zamanın iki süper devleti olan İran ve Bizans'a askerî bakımdan galebe çalarak Doğu'da Çin'den, Batı'da Endülüs'e dayanan, cihan imparatorluğunu kurarak siyâsî üstünlüğü elde etmekle yetinmemiş, ilmî üstünlüğü sağlamak için de tedbîrler almıştır:

Bu cümleden olarak Yunan ve Hint klâsiklerini Arabçaya tercümeye başlamış Kûfe, Basra ve Bağdad ilim mekteblerini açarak buraları her çeşit araştırmaların merkezi olacak şekilde teçhize başlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in "Bilenlerin üstün olduğu" prensibini haber veren âyeti, o devirde kısa zamanda siyâsî üstünlüğü elde eden müslümanların "ilimde de üstünlük" kazandığına şehâdet eder.

Kendisine hayat rehberi olan Kur'ân-ı Kerîm'de mülk ve saltanatın ilimle kuvvetlendirildiğini gören devlet başkanları, yâni halîfeler, ilme, ilim adamlarına değer verecek, onların yetişmesini sağlayan maddî ve mânevî atmosferi ihzâr edecek, hazırlayacak ve sağlayacaktır.

Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)inden "mü'minin yitiğidir, nerede bulunursa öz malı gibi almalıdır" diye öğrendiği "hikmet"in ve "ilm"i (2) elde etmek isteyen tâlib ve araştırıcı, yollara düşecek, açlığa, susuzluğa, yorgunluğa, hayatını tehdîd eden binbir tehlikeye bakmaksızın, "ayağındaki demir çarık eskiyinceye, elindeki demir değnek kırılıncaya kadar" yol alıp diyar diyar ilmin, irfanın, "hikmet"i peşinde koşacaktır.

Kur'an ve Hadîs'in mü'minlere zerkedip aşıladığı bu ilim aşkı ve onu taleb heyecanı ve "hikmet mü'minin yitiğidir, nerede bulursa alsın" yâni ilmin milliyeti yoktur telâkkîsi, onları büyük bir tecessüs ve şevkle komşularını anlamaya, öğrenmeye sevketmiştir. Umumiyetle, Emevîler devriyle başlatılan tercüme faaliyetlerinin ilk öncülüğünü, vefâtı hicrî 85 (milâdî 704) olan ve bir kısım kaynaklarda Ashâb'dan olduğu belirtilen Hâlid İbnu Yezîd İbn-i Muâviye'nin yapmış olması enteresandır. Yukarda kaydedilen Hz. Peygamber'in ilme teşvikkâr sözleri muvâcehesinde bu haberin doğruluğundan fazla tereddüde düşmeyiz. Söz konusu rivâyet, hatîb, şâir ve fasîh olan bu Sahâbî'nin yıldızlara, tıbba ve kimyaya âit eserleri Arabçaya tercüme ettiğini belirtir.

Mezkûr âyet ve hadîslerin hâsıl ettiği ilim heyecanı Yunan, Bizans, Hint ve hattâ Çin dâhil bütün medenî insanlığın ilmî muktesebât ve kültürel terâkümünü, kısa zamanda mü'minlere kazandırmıştır. Zengin ve rengin bir ilim repertuvarıyla yola çıkan insanlığın yeni medeniyet mimarları, bu malzemeyi Kur'ânî dehalarıyla da yoğurarak tamamen orijinal, tamamen başka ve kendisine has yeni terkipler, eserler ortaya koymuşlardır.

Târihin bu en büyük ve en uzun ömürlü medeniyetinin ortaya konmasında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ne derece hisse sâhibi olduğunu gösterebilmek için, bu medeniyeti ortaya çıkaran temel ruhî dayanaklarla ilgili örnekleri bizzat kendisinden (aleyhissalâtu vesselâm) veya talebelerinden (Sahâbe) veya talebelerinin talebelerinden (Tâbiîn) vermemiz mümkündür.

Meselâ, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): "Kim ilim talebi niyetiyle yola çıkarsa Cenâb-ı Hak, ona cennetin yolunu kolaylaştırır. Melekler hoşnud olarak kanatlarını ilim talebesinin üzerine gererler. Gökte ve yerde mevcut olan her canlı, denizdeki balıklara varıncaya kadar ilim talebesi için mağfiret taleb eder. Âlim'in âbide (ibâdetle meşgul olana) üstünlüğü ay'ın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir..." buyurmuştur. Bu hadîste, ilmin ehemmiyetine dikkat çekilmiş ve bunu elde etmek için çok meşakkatli seyahatlere teşvîk edilmiştir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bu hadîsi, toprağa atılan bir çekirdek rolünü oynamıştır. Gerçekten, müteakip nesillerde neşv

ü nemâ bularak gelişip çok tatlı ve çok feyizli meyveler verecektir. Sözgelimi, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sünnetine harfiyyen bağlılığıyla meşhur Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anh) bu tavsiyeyi yerine getimede, "İlim seyyâhı ayağına bir çift demir ayakkabı giymeli, eskiyinceye kadar yol almalıdır" tavsiyesinde bulunmuştur.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yakın talebelerinden biri olan Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretleri (radıyallahu anh) tek bir hadîste düştüğü tereddüdü izâle edebilmek için, o hadîsi dinlemiş olanlardan Ukbe İbnu Âmir (radıyallahu anh)'i görmek üzere, Medîne'den deve sırtında yola çıkıp dağlar, çöller katederek Kuzey Afrika'ya, Mısır'a gelmiştir.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın diğer bir talebesi, Câbir İbnu Abdillâh da aynı şekilde "tek hadîs sormak için" Medîne'den kalkıp, bir seferinde "Şam"a, bir başka seferinde de "Mısır"a gitmiştir.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın talebelerinin talebelerinden (Tâbiîn'den) olan büyük muhaddis Saîd İbnu Müseyyeb "tek hadîs için günler ve geceler boyu yol yürümeyi gerektiren seyahat yaptığını" ifâde ederken, bunun talebelerinden Zühri -ki bu da Tâbiîndendir- "Saîd İbnu'l-Müseyyeb'in sekiz sene dizine diz dayayarak ilim aldığını, bâzan "tek bir hadîs için üç gün peşinde dolaştığını", Ubeydullah İbnu Abdillâh'tan hadîs dinleyebilmek için ona "hizmetçilik" yaptığını anlatır.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın talebelerinin talebelerinden olan ve İslâm medeniyetinin mimarları arasında yer alan Şa'bi de: "Bir kimse Şam'ın gerilerinden kalkıp Yemen'in ötelerine bir hikmetli kelime için seyahat etse, bu, zahmete değer, yolculuğu boşa yapmamış olur" der.

İslâm medeniyetinin ilk hocaları olan Sahâbe ve Tâbiîn'in te'sîs ettiği bu hâlet-i rûhiye, atılan bu ilim tohumları, bilâhare 40 yıl yatsı abdesti ile sabah namazını kılacak kadar gecelerini ilmî iştigalle geçiren İmam-ı A'zamlar, İmam-ı Şâfiîler, Ahmed İbnu Hanbeller; ilim talebi yolunda 30 yıl gurbette kalıp 1000'den fazla âlimden ders alan Fesevîler, Buhârîler, bir yılda yayan olarak 1000 fersahtan(3) fazla

yol katederek Hicaz, Yemen, Irak, Suriye, Mısır ve Rum diyarlarında büyük sıkıntılara katlanarak seyahatler eden, bir yıl kadar kalmayı plânladığı Basra'da parasının bitivermesi üzerine bir müddet daha kalabilmek için elbiselerini parça parça satan, satacak bir şey kalmayınca sekizinci ay sonunda üzülerek ayrılmak zorunda kalan Ebû Hâtimler, İbnu Ebî Hâtimler, Beyhakîler sünbülünü verecek, bu sünbüller bir şecere-i Tûba gibi gelişerek, insanlığın nefesini kesen ortaçağ karanlığı içinde cennetâsa İslam medeniyeti çiçekliğini hâsıl edecektir.

YAZI İÇİN NE DEDİLER?

İlmin hâfızaya alınması düşüncesiyle yazıya karşı alınan tavır, onun ehemmiyetini küçümsemeye müncer olmamıştır. İslâm âlimleri, yazıya İslâm dininin verdiği makam ve ehemmiyete uygun şekilde, onu tebcil ve takdîs etmişler, yazı öğrenmeye teşvîk etmişlerdir. İşte birkaç söz:

"Yazı yazmayanın sağ eli, sol eli gibidir." (Sâd İbnu'l-Âs)

"El, yazı yazmazsa ayak olur." (Ma'n İbnu Sâide)

"Yazı dünya makamları içerisinde hilâfetten sonra en eşref olanıdır. Fazîlet onda nihâyet bulur, rağbet onda durur." (el-Müeyyed)

"Yazı mülkün (devlet) esâsı, memleketin direğidir." (Ebû Câfer el-Fazl İbnu Ahmed)

"Yazanlar krallara değil, krallar yazanlara muhtaçtır." (İbnu Mukaffa) "Kalem kılıçtan üstündür. Zira, berikisi sâdece yakından te'sîr ettiği hâlde ötekisi çok uzaklardan müessir olur."

"İlim diğer san'atlara üstün olduğu gibi, yazan kimse de yazmayanlara üstündür"(73)

"Şunu bilin: İlim, tıpkı devenin boşanıp kaçması gibi boşanır gider. Öyle ise (yazarak) kitapları ona otlak, kalemleri de üzerine çobanlar yapın" (İmam-ı Şâfii)"(74).

---

73) Buraya kadar ki sözler Kalkaşandi'den (1/37-45).

74) Takvîdu'l-İlim: s. 114.

"Katâde, kendisine: "Senden işittiklerimizi yazalım mı?" diye soranlara şu cevabı vermiştir: "Latîf ve Habîr olan Rabbiniz yazıyor iken, (böyle olmayan) sizleri yazmaktan alıkoyacak şey nedir? Rabb Teâlâ Kur'an'da: "(Mûsa): "Onların bilgisi Rabbimin katında yazılıdır. Rabbim şaşırmaz ve unutmaz" dedi" (75) buyurmaktadır" (76).

Görüldüğü üzere yazma mevzûunda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in izhâr ettiği tavra paralel bir tavrı arkadan, Selef dediğimiz Sahâbe, Tâbiîn ve Etbâuttâbiîn nesilleri göstemişlerdir. Yazının ehemmiyetini ittifakla beyân ederken hadîslerin yazılmasını ihtiyatla yürütmüşlerdir. Bu ihtiyattaki birinci sâik onu, Resûlullah'tan olmayan sözlerden siyânet ve onu nâehlin eline düşmekten korumaktır. Bütün hadîslerin yazılması husûsunda ciddî ihtiyâç hâsıl olduğu zaman ümerâ ve ulemâ elbirlik olarak bunu gerçekleştirmişlerdir.

MUKADDİME: USUL-İ HADÎSİN MAHİYETİ

1- USÛL-İ HADÎSİN MUHTEVÂSI:

Önceki bahislerde Hadîs ilminin doğuşu, gelişmesi, bu sahada verilen belli başlı eserler üzerine yeterli açıklamalar yaptık. Buralarda üzerinde durulmuş mes'eleler çoğunluk itibâriyle hadîslerin rivâyetiyle ilgilidir. Tanıtılan kitaplar bile rivâyetle ilgili te'lîflerdir. Hadîs İlminin bu şûbesine rivâyetü'l-hadîs ilmi denir.

Halbuki hadîsçilerin meşguliyet sâhasına giren başka mes'eleler de vardır: Rivâyetin şartları, çeşitleri, herbir çeşide terettüp eden hüküm, râvilerin ahvâli, şartları, merviyyâtın envâı, merviyyattan istifâde şartları vs. gibi. Bu çeşit mes'elelerle meşguliyeti kendisine konu edinen branşa dîrâyetu'l-hadîs denir(1) Usûl-i hadîs deyince öncelikle hatıra gelen muhteva ve müfredat da budur. Şunu hemen kaydedelim ki, Usûl-i Hadîs ilmine ulûmu'l-hadîs de denmiştir ki,

hadîs ilimleri mânâsına gelir. Böylece hadîsle ilgili ilimlerin birçok şubelere ayrıldığı ifâde edilir. Usûl-i Hadîs daha ziyâde ıstılahlar üzerinde durduğu için ona mustalahu'l-hadîs de denmiştir. Bu ilme ilmu dirâyeti'l-hadîs veya ilmu'l-hadîs dirâyeten tesmiyesi de vâriddir ki, bu durumda, râvileri tedkik keyfiyeti düşünülmüş olmaktadır.

Mukaddimemizin bu kısmında daha ziyâde bir kısım nazârî bilgiler, umûmî prensipler üzerinde durup, usûle giren ıstılahların tarifelerini, açıklamalarını yapacağız: Hadîs nedir? Çeşitleri nelerdir, hangi şartlar ve vasıflarda hadîs, sahîh veya hasen olur? Hadîs ne yollarla alınır ve verilir? Senet nedir?, Çeşitleri nelerdir? Senette yer alan râvilerde ne gibi vasıflar aranır, hangi evsafı taşıyan râvi makbuldur, hangi evsafı taşımayanlar gayr-ı makbuldur? vs.

Bir cümle ile hadîsin kabûl veya red durumları, râvi ile mervî'nin çeşitli durumlarını inceleyeceğiz.

2- USÛL BİLGİSİNİN GEREĞİ:

Asıl mevzuya girmeden şunu belirtmek isteriz: Usûl bilgisi hadîslerden istifâde için şarttır. Usûl bilmeyince hadîslerden ahkâm çıkarmak imkânsız hâle gelir. Usûl, bu açıdan bir nevi istifâde metodudur. Onun için "usûl"e metodoloji de denmiştir. Bilindiği üzere hadîs dinimizin ikinci kaynağıdır. İster Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılmasında, isterse Kur'ân'da bulunmayan meselelerin, dinimizin ruhuna uygun şekilde açıklanıp değerlendirilmesinde olsun Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetine şiddetle ihtiyacımız var. Rivâyet kitaplarına müracaat ettiğimiz zaman bir kısım problemlerle karşılaşıyor, istifâdede zorluk çekiyoruz. İşte Usûl bilgisi bu müşkilatları çözmeye ve rivayetlerden kolayca istifâde etmeye yarar.

3- USÛL KAİDELERİNİN MENŞEİ:

Daha işin başında iken bilmemiz gereken mühim bir husus daha var: O da usûl kaidelerinin menşei yani kaynağıdır. Bunu bilmenin ehemmiyetini anlamak için şöyle bir soru soralım: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in söz ve davranışlarını değerlendirmede mi'yar ve "ölçü birimi" rolünü oynayan, bilgiler (târifler, kaideler) nereden elde edilmiştir? Bunu ilk âlimler ortaya koyarken şahsî

düşüncelerinden mi çıkarmışlardır?.. Öyle ise biz de kendimize göre yeni baştan kaideler koyarak hadîsleri daha değişik anlayışlara tâbi kılamaz mıyız?.. vs.

Bazı suiniyet sahipleri, müslüman ve fakat dini hakkında câhil bırakılmış yeni nesilleri iğfal etmek için bu soruları sorup arkadan da mugalata, yalan ve yanlışla dolu cevaplar veriyorlar. Bu sebeple usûl kâidelerinin menşei hakkında bir ön bilgi gereklidir.

Hemen söyleyelim ki, Usûl-i Hadîs'in kaynağı Kur'ân-ı Kerîm ve sünnettir, tıpkı usûl-i fıkıh, usûl-i tefsîr ve usûlu'd-din gibi diğer dinî ilimlerin usûl'ünde olduğu üzere. Âlimler bütün prensiplerini imkan nisbetinde Kur'ân ve Sünnet'in bir sarâhat veya işâretine, bir karînesine dayandırmaya çalışmışlardır. Aksi takdirde, müşterek kaidelerden ziyâde, âlim başına bir usûl ortaya çıkardı. Nitekim bazı teferruatta, ister istemez âlimlerin şahsî yorumları girmiş ve oralarda ayrılıklar, farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar mezhepler arasındaki ihtilaflı durumlarda müessir olmuşlardır.

Hülâsa, hiçbir tereddüde mahal bırakmadan, kesin bir dine söylüyoruz ki; usûl kaideleri, menşeini yüzde seksen-yüzde doksan nisbetinde âyet ve hadislerde bulur ve değiştirilmesi mümkün değildir. Konuları işlerken, zaman zaman birçok kaidenin nassî menşeini de göstereceğiz.

4- USÛL-İ HADÎS'İN DOĞUŞU, GELİŞMESİ VE BELLİ BAŞLI ESERLERİ

DOĞUŞ: Usül-i hadîs, bir kısım târihî gelişme safhalarından geçerek kemâlini bulmuş bir ilimdir. Kaideler, prensipler ve târifler her ne kadar hadîsten alınarak sistemleştirilmiş, tanzîm edilmiş ise de, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadîslerinde böyle bir ilmin adı katiyyen geçmez. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) hadîslerin öğrenilmesine, aslına uygun olarak rivâyetine teşvîk etmiştir. Kendisi hakkında yalana yer verilmemesini o kadar ısrarla söylemiştir ki, bu emri, mütevâtir hadîslerin başında yer alır, yâni en çok tarîki olan hadîs budur, ikiyüzden fazla sahâbe (radıyallahu anhüm ecmaîn) bunu rivâyet etmiştir. Hattâ, Aliyyu'l-Kârî'nin Esrâru'l-Merfû'a'da kaydettiği bir rivayete göre, kendisi hakkında kizb'e

tevessül eden bir kimseyi Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) en ağır cezaya çarptırmış, öldürtmüştür.

Ashâb zamanında, usûl-i hadîs'e giren bir kısım meseleler su yüzüne çıkmıştır. Daha Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh) devrinden itibâren bunların birer birer tavazzuh etmeğe başladığını görürüz: Hz. Ebu Bekr yeni bir hadîs işitince şâhid istemeye başlar. Hz. Ömer bir adım daha atarak, çok hadîs rivâyetini yasaklar, bazılarını bu yüzden sigaya çeker ve hattâ hapse atar. Hadîsçilerin en ziyade üzerinde duracakları tesebbüt ve itkan prensiplerinin böylece daha ilk zamanlarda müesseseleştiğini, istikrâra kavuştuğunu görürüz. Usûl-i hadîsin, başta ricalle ilgili bahisleri olmak üzere birçok mevzuları menşeini bu tesebbüt, yani Hadîs'in, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nisbetinde sıhhat endîşesi teşkil edecektir.

Hadîslerin mânen veya lafzan rivâyeti, rivâyette duyulan şekkin beyanı gibi usûle giren bir kısım meselelerin Hz. Aişe, İbnu Abbâs, Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anhüm) gibi birçok ashab tarafından münakaşa edildiğine daha önce temas etmiş idik.

Yine hatırlatmada fayda var, bir hadîs işitilince kimden işittiğini sormak, hadîs rivâyet eden kimsenin diyânet ve adâletine bakmak, Sözgelimi ehl-i sünnetten değilse rivâyetini terketmek gibi meseleler de Ashab'ın sağlığında, fitne hareketlerinin kızışmasıyla başlatılmıştır. Nitekim İbnu Şîrîn'in şu açıklaması bu hususu aydınlatır: "Müslümanlar bidâyette senet sormazlardı. Ancak ne zaman ki fitne ortaya çıktı, ondan sonra dikkat ettiler, ehl-i sünnetten olanlardan alıp, ehl-i bid'a olanlardan rivayet almadılar."

İbnu Şîrîn'in, fitne ile neyi kastettiği rivayette belli değilse de, bunun el-Fitnetu'l-Kübra da denen, Hz. Osman'ın şehâdeti hâdisesi olduğu bellidir. Arkadan gelecek bir çok dâhilî fitnelerin temelinde bu şehâdet hâdisesi yatar.

Bu hususu kaydetmekten maksadımız, Usûl-i hadîs'in en mühim bahislerinden olan hadîs râvilerinin ahvâlini araştırma ilminin (ilmu'r-ricâl) ne kadar erken zamanlarda ele alınıp geliştirildiğine, fiilen tatbikata konduğuna dikkat çekmektir. Tâ ki "Usûl ilmi, yedinci asırda kemâle ermiştir" sözü yanlış ve eksik anlaşılmasın.

Mühim Not: Usûl-i hadîs'le ilgili ıstılahların teşekkül ve tekevvününde mekân itibariyle birbirinden uzak birçok âlimin katkısı olmuştur. Ve uzun bir devir sonunda ıstılahlar nihâî şeklini almıştır. Bu durum aynı manayı ifade eden farklı ıstılahların konmasına sebep olduğu gibi, lügat yönünden müterâdif olan kelimelerle farklı mefhumların ifade edilmesine sebep olmuştur. Bilhassa bu son durum ıstılahın takip ettiği değişme ve gelişmeleri bilmeyenleri hatalara sevk edebilmektedir. Bu sebeple yeri geldikçe kelimenin "Mütekaddimîne göre...", "Müteahhirîne göre. . ." bazan da "falancaya göre manası şudur. . ." diye dikkat çekeceğiz.

5- "USÛL"LE İLGİLİ TE'LİFLER

Usûl'le ilgili prensipler sahâbe devrinde görülmeye başlamıştır. Tabiîn devrinde ise daha da gelişmiş, İmam-ı Azam örneğinde olduğu üzere istikrarını bulan prensiplerden hareketle fıkıh tedvîn edilecek hâle gelmiştir. Usûl-i Fıkıh kitapları -meselâ Usûl-i Serahsî- tedkîk edilecek olsa İmam Azam (V. 150/767) zamanına kadar takarrur etmiş ve onun müstenedâtı olan -hadîse müteallik- birçok prensip ve kaideyi görmek mümkündür. İmam Şâfiî (V.204/819) zamanında daha da gelişmekten öte, sistematize edilip yazıya geçirildiğini görürüz. Nitekim Şâfiî Hazretleri (radıyallahu anh)'nin er-Risâle adlı te'lifi ilk usûl-i fıkıh olduğu kadar ilk usûl-i hadîsdir de.

Ancak muhaddisler, usûl-i hadîsle ilgili bahislerin üçüncü asır boyunca da artmaya devam edip, ıstılahların dördüncü asırda olgunlaştığını ve ilk müstakil te'lifin bundan sonra ortaya çıktığını kabûl ederler. İlk müstakil eseri verme şerefi de el-Kâdı Ebu Muhammed el-Hasen İbnu Abdirrahmân İbni Hallâd er-Râmahurmuzî'ye (V.360/970) nasîb olmuştur. Kitabının adı el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvi ve'l-Vâ'î'dir. Müellif burada bir çok mesâili zikretmiş ise de tamamına yer vermemiştir. Ancak her şeye rağmen bu dalda kendisinden önce yazılanların hepsinden mükemmeldir.

Râmahurmuzî'den soma el-Hâkim Ebu Abdillah en-Neysâburî (V.405/1014) gelir. Eserinin adı Ulûmu'l-Hadîs'tir. Hadîsle ilgili 50 ilim zikreder. Bu kitapta hem bir kısım mesaili eksik bırakmış, hem de

tertibce kusurlu kalmıştır. Bunu Tâhir el-Cezâirî (V.1338/1919) Tevcîhu'n-Nazar adıyla hülâsa edecektir.

el-Hâkim'den sonra Ebu Nu'aym Ahmed İbnu Abdillah el-İsfehânî (V.430/1038) gelir. Bu zat el-Hâkim'in eserine bir Müstahrîc yapmıştır. Ama pekçok eksikliklerini giderememiştir.

Ebu Nu'aym'ı, el-Hatîbu'l-Bağdâdî Ebu Bekr Ahmed İbnu Ati (v.463/1070) takip etmiştir. Bu dalda daha ileri bir adım olmak üzere el-Kifâye fi Kavânîni'r-Rivâye ile el-Câmi Li-Âdâbi'ş-Şeyh ve's-Sâmi'yi te'lif etti. Bağdâdî'nin hadîse müteallik bir çok telifi içerisinde Takyîdu'l-İlm adlı eseri de burada zikre değer. Usul bahislerinin gelişmesinde, kendisinden soma gelenlerin daha mükemmel eserler vermesinde Bağdâdî'nin hizmeti büyük olmuştur.

el-Bağdâdî'den sonra el-Kadı İyaz İbnu Mûsa el-Yahsubî (V.544/1149) daha ileri bir adımla el-İlmâ' fi Zabtı'r-Rivâyeti ve Takyîdi'l-Esmâ' adlı eseri te'lif etmiştir.

Sonra Ebu Hafs Ömer İbnu Abdil-Mecîd el-Meyâncî (v.580/1184) Mâlâ Yeseu'l-Muhaddise Cehluh adlı eseri te'lif etmiştir.

Usul-i hadîsle ilgili müstakil te'lîfât böylece yavaş yavaş tekâmül ederek onu kemâlde zirveye çıkaracak olana İbnu Salâh'a (v.643/1245) ulaşır. Adı Ebu Amr Osman İbnu Abdirrahmân eş-Şehruzûrî olan İbnu Salâh, Şam'daki Eşrefiyye Dâru'l-Hadîsi'ne hadîs müderrisi olarak tâyin edildiği zaman orada takrîr ettiği usûl-i hadîsle ilgili ders notlarını Ulûmu'l-Hadîs ismi altında cem'etmiştir. Mukaddimeti İbni Salâh adıyla da meşhûr olan bu eser, daha önce te'lif edilen emsâli kitaplarda dağınık halde bulunan bütün mesâili bir araya getirir. Kitapta, hadîs ilminin 65 nevine yer verir. Bunların tertibinde insicâm yok ise de şümûlce zenginliği sebebiyle şöhret kazanarak bütün İslâm âlemine intişâr etmiştir. Kendinden sonra gelen âlimler esere büyük alâka gösterdiler, ihtisârı el-şerhleri yapıldı. Nazma çevrildi. Medreselerde ders kitabı olarak tâkip edildi. Böylece bu sâhanın temel kitabı oldu.

Bunun üzerine şerh, ihtisar veya nazm-nesirden çalışma yapanlardan Zeynu'l-Irâkî (806/1403), Bedreddîn ez-Zerkeşî (v.794/1391), İbn Hacer el-Askalâni (v.852/1448), Celaleddîn es-

Suyûtî (v.911/1505), Bedreddin Muhammed İbnu İbrahim İbni Cemâ'a (v.733/1332), Ebu'l-Fida İbnu Kesîr (v.774/1372), Kasım İbn Katlûbiğa (v.879/1474), Sehâvî (v.902/1496) İbnu Dakîk el-Îd (v.702/1302), Bulkînî (v.805/1402), Nevevî (v.676/1277) zikredilebilir.

Bunlardan el-Hâfız Bulkînî'nin (v.805/1402) yaptığı ihtisar ve tehzîbî'nin adı "Mehâsinu'l-Istılah ve Tadmînu Kitâbı İbni's-Salâh'dır.

Şerefu'd-Din en-Nevevî'nin intisarı, el-İrşâd fi İlmi'l-İsnâd adını alır. Ancak Nevevi buna tekrar ihtisar ederek et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîr en-Nezîr adını vermiştir. Nevevî'nin bu eseri üzerine el-Irâkî, Sehâvî gibi bazı hadîsçiler şerh yapmışlardır. En meşhuru Suyûtî'nin yaptığı Tedrîbu'r-Râvî Şerhu Takrîbin-Nevevî'dir.

İbnu Salah'ın Mukaddimesi'ni elfiye tarzında nazma çevirenlerden Zeynu'd-Din el-Irâkî'yi zikredebiliriz. Eseri Nazmu'd-Dürer fi İlmi'l-Eser ismini taşır. Irâkî sonra bu eserini Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs adıyla şerhetmiştir. Yine Irakî'nin, Mukaddime'nin muğlak yerlerini açıklayan et-Takyîd ve'l-Îzâh Li-Mâ Utlika ve Uğlika min Kitabı İbni's-Salâ adlı kısa bir şerhi vardır.

Burada zikre şayan ihtisarlardan biri el-Hâfız İbnu Hacer el-Askalâni'ye aittir: Nuhbetu'l-Fiker Fi Mustalahı Ehli'l-Eser. İbnu Hacer Nuhbe'yi tekrar Nüzhetu'n-Nazar adıyla şerhetmiştir. Bunun üzerine de şerhler, hâşiyeler yapan, onu nazma çeviren âlimler olmuştur. Aliyyu'l-Kâri (v.1014/ 1605), Abdurraûf el-Münâvî (v.1031/1621) şerh yapanlar; Kemâlu'd-Din eş-Şemenî (v.821/1413) de nazm edenler arasında zikredilebilir. eş-Şemenî'nin oğlu Ahmed, babasının nazmını el-Âli'r-Rütbe fi Şerhi Nazmi'n-Nuhbe adıyla şerhetmiştir.

Usul-i Hadîs üzerine dilimizde en geniş çalışma Babanzâde Ahmed Naim merhuma aittir. Tecrîdi Sarîh tercümesinin birinci cildi olarak basılmış olan eser Tedrîbu'r-Râvî'nin tercümesi mahiyetindedir.

Ayrıca İbnu Hacer'in Nuhbetu'l-Fiker şerhi, Prof.Dr. Talat Koçyiğit tarafından tercüme edilmiştir.

6- SELEF DEVRİNDE USÛL-İ HADÎS

Usûl-i hadîs ilminin, asırları içine alan bir gelişme vetîresi takip ederek kemâlini yedinci asırda bulduğunu, en mükemmel usûl kitabının, vefatı 643/1245 olan İbnu's-Salâh tarafından yazıldığını belirttik. Mevzu üzerine bu kadarcık bir bilgi, okuyucunun hatırına bazı sorular getirebileceği gibi, bâzılarını yanlış hükümlere de götürebilir. Hatta bu nâkıs bilgiyi istismar etmek isteyen sûiniyet sâhipleri de çıkabilir. Çünkü, İslâm şerîatinde, Sünnetin kullanılmış bulunduğu en hassâs saha fıkıh sahasıdır. Haram ve helallerin tesbîti, vâcib, sünnet ve nâfile hükümleri, ferdî hukuk ve ukûbâtın tedvini hep fıkhın mevzuudur ve fakîhler İslâm fıkhını tedvînde geniş çapta sünnetten istifâde etmişlerdir. Bu durumda şu soru hatıra gelebilecektir:

Fıkıh mezhepleri ikinci ve üçüncü asırlarda tedvîn edildiğine, hadîslerden istifâde işi de öncelikle usûl kaidelerine dayandığına göre ortada bir tezâd yok mu? Yedinci asırda kemâline eren bir ilimden ikinci, üçüncü asırlarda nasıl istifâde edilmiş olabilir, aradaki boşluk ne ile nasıl kapatılmıştır?

Tabii ki böyle bir soru, bu mevzuyu yeterince tanımayanlar nazarında yerinde ve mâkul bir sorudur. Aslında ise değildir. Çünkü:

1- Hadîslerin değerlendirilmesine mahsus usûl kaideleri daha Ashâb devrinden itibaren teşekküle başlamış ve Tâbiîn devrinde istikrarını hemen hemen bulmuştur. Sonradan ilâve edilen mesail tâlidir ve teferruata mütealliktir.

2- Mezhep imamları, aynı zamanda muhaddistir. İmam Mâlik ve Ahmed İbnu Hanbel hakkında "Bunlar önce fakîh mi, yoksa muhaddis mi?" hangi tarafları galebe çalar sorusu bile sorulabilir. Nitekim Abdurrahman İbnu Mehdî'nin İmam Mâlik hakkındaki şu sözü konumuz açısından çok mânidardır ve son cümlesini diğer mezhep imamları hakkında aynen tekrar etmemize hiçbir mâni de yoktur:

"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadîsleri hususunda kendisine güvenebileceğim kimselerden yeryüzünde sadece Mâlik İbnu Enes kaldı. Rivayet ettiği hadislerin sıhhati hususunda kimseyi ona takdim etmem, onun rivayetleri başkalarının rivayetinden daha

sahihtir. Hadîsleri ondan daha sağlam zabtedmiş birini bilmiyorum." İbnu Mehdî şu mukayeseyi yapar: "Süfyanu's-Sevrî hadîs'te imamdı, fakat sünnet'te (fıkıh) değil. Evzâî ise Sünnet'te imamdı, hadîs'te değil. Mâlik ise her ikisinde de imâmdı." (2)

Evet, İmam Mâlik hakkında yapılan bu değerlendirmeyi diğer mezhep imamlarına da teşmîl ederek diyoruz ki gerek Ahmed İbnu Hanbel ve gerekse Şâfiî ve İmam A'zam Hazretleri (radıyallahu anhüm ecmaîn) zülcenâheyn idiler: Fakîh oldukları kadar muhaddîs, muhaddis oldukları kadar da fakîh idiler. Bu hususu göstermek üzere, mezhep imamlarının ilki ve sahâbelerden bâzılarıyla da karşılaşma şerefine ermiş bulunan İmam Azam'ın muhaddislik yönünü belirtmeye çalışacağız.

Ebû Hanîfe (radıyallahu anh) Hazretleri'ni kendi devrinin birçok büyükleri hem fıkıh ve hem de hadîs yönüyle takdir edip medh ü sena etmişlerdir:

İbnu Abdilberr'in kaydına göre Yezîd İbnu Hârûn: "Bin kişi ile karşılaştım, ekserisinden hadîs yazdım, onlar arasında şu beşten daha fakîh, daha vera sâhibi, daha âlim birisine rastlamadım: Birincileri Ebû Hanîfe'dir."

Hâtîbu'l-Bağdadî, İsrail İbnu Yûnus'un İmam A'zam hakkındaki şu takdirlerini kaydeder: "Nu'man ne iyi adamdır. Fıkha ait hadisleri hıfzedenlerin ahfazı (en çok ezberleyeni), onları tedkikte en ziyade titizlik göstereni, onlardaki fıkhı en iyi bileni idi".

Buhârî'nin şeyhlerinden olan İbnu Âdem de şunları söylemiştir: "Nu'mân kendi beldesinde bilinen bütün hadîsleri topladı ve Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in vefatı sırasında amel etmekte olduğu sünnete birinci derecede atf-ı nazar etti."

Ebû Hanîfe'nin, tasnîflerinde yedibin küsur hadîs zikrettiğini, asârını kırk bin hadîsten intihab ettiğini Muhammed İbnu Sema'a belirtmiştir.

Süfyan İbnu Uyeyne, kendisini ilk muhaddis yapanın Ebû Hanîfe olduğunu belirtir.

Yahya İbnu Ma'în, de şöyle der: "Ebû Hanîfe sikadır, ezberlediğinden başkasını rivâyet etmez, iyice ezberlemediğini hiç rivâyet etmez."

Cerh ve ta'dil uleması arasında teşeddüdüyle (yani ufak bir kusuru sebebiyle râviyi şiddetle cerhetme) meşhur Şu'be İbnu'l-Haccâc el-Vasıtî de İmam Azam'ı tevsîk edenler, takdir edenler arasında yer alır.

Ebû Hanîfe'nin muhaddisliği çok yönlüdür: Hem çok sayıda hadîs hıfz edip rivâyet etmiş, hem cerh ve ta'dîl'de bulunmuş, hem de bir kısım "usûl kaideleri" çerçevesinde hadîsleri değerlendirmiştir. Rivâyet yönünü aydınlatan bazı şehâdetleri yukarıda kaydettik.

Cerh ve ta'dille meşguliyetini açıklayan bir iktibası, Yeni Usul-i Hadîs adlı tercümemizden aynen kaydediyoruz:

7- "EBÛ HANÎFE HADÎSTE NÂKİDDİR, CERH VE TA'DÎL SAHİBİDİR"

Tirmizî, İlel'inde(3) Yahyâ'l-Hımmânî'den şunu rivâyet eder: "Ebû Hanîfe'yi işittim şöyle diyordu: "Câbiru'l-Cûfi'den daha yalancısını, Atâ'dan daha efdalini görmedim."

Beyhâkî "el-Medhâl"inde senedli olarak Abdülhâmid el-Hımmânî'den şunu nakleder: "Ebû Sa'd es-San'ânî'yi dinledim, Ebû Hanîfe'ye doğrularak dedi ki: "Ey Ebû Hanîfe, Sevrî'den hadîs alma husûsunda ne dersin? dedim" Cevâben: "Ondan hadîs yaz çünkü O, Ebû İshâk'ın Hâris'ten naklen rivâyet ettiği hadîslerle, Câbiru'l-Cûfi'nin hadîsleri hâriç diğer bütün rivâyetlerinde sikadır."

Bu rivayet Süfyân ve benzerlerinden suâl edecek kadar çağdaşları nazarında hadîste tekaddüm ettiğine, onların rivâyetlerini intikâd ettiğine delîl olmaktadır. Süfyân'ın şu sözünü daha önce zikretmiştik: "Beni hadîs için oturtan Ebû Hanîfe olmuştur." Bu rivâyet de onun cerh ve tâdîl husûsundaki sözünün makbûliyetine bir delîl olmaktadır. Eğer bir kimseyi tâdil ederse nâs ona doğru akın eder ve başına üşüşürdü.

Ebû Hanîfe, Zeyd İbnu Ayyaş hakkında şunu söyler: "Bu zât meçhuldür." (Bu sözü Hâfız İbnu Hacer Tehzîb'de nakleder). Ebû

Hanîfe der ki: "Talk İbnu Habîb Kaderî idi" Yâkub İbnu Şeybe der ki: "Aliyyü'bnu'l-Medînî'ye Rakbetu'bnu Maskala'nın Süfyân İbnu Uyeyne tarafından Ebû Hanîfe'den rivâyet edilen sözü hakkında ne dersin? Aliyyü'bnu'l-Medînî onu tanıdı ve: "Ben o sözü bilmiyorum" dedi.

Ebû Süleymân el -Cüzecânî dedi ki: "Hammâd İbnu Zeyd'in şöyle dediğini işittim: "Amr İbnu Dinâr'ın künyesini ancak Ebû Hanîfe sâyesinde biliyoruz. Mescîd-i Haram'da bulunuyorduk. Ebû Hanîfe de Amr İbnu Dinâr ile birlikte idi. Kendisine dedik ki: Ey Ebû Hanîfe ona söyle bize hadîs rivâyet etsin. Bunun üzerine: "Ey Ebû Muhammed onlara rivâyet et" dedi. Kendisine ismiyle "Ey Amr" diye hitâbetmedi" (el-Cevâhiru'l-Muziyye'den). Burada da Ebû Hanîfe'nin ricâl bilgisine ve şüyûh nezdindeki tekaddümüne delîl mevcuttur.

Hâfız, et-Tehzîb de şu rivâyeti zikreder: "Muhammed Semâ'a'nın Ebû Yusuf'tan rivâyetine göre Ebû Hanîfe şöyle demiştir: "Cehm, nefiyde ifrât ederek "Allah hiçbir şey değildir" demiştir. Muhatîl de isbatta ifrât ederek Allah'ı mahlûkatın bir misli şeklinde düşünecek dereceye varmıştır." Zehebî, Tezkîretü'l-Huffâz'da Ebû Hanîfe'nin "Câfer İbnu Muhammed'den (es-Sadûk) daha fakîh birisini görmedim" dediğini zikreder.

Tahavî der ki: "Süleymân İbnu Şuayb bize rivâyeten dedi ki: Babam şöyle dedi: "Ebu Yusuf bize imlâ ettirdi ve dedi ki: "Ebû Hanîfe şunu söyledi: "Bir kimse dinlediği gündeki ezberlediği şekliyle hıfzında tutamadığı bir hadîsi rivâyet etmemelidir." Ebû Katan da şunu söyler: "Ebû Hanîfe bana dedi ki: Bana oku ve (حدثني) de. Zirâ Mâlik bana: "Bana oku ve (حدثني) de dedi". Bunu Tahâvî rivâyet etmiştir. ("el-Cevâhiru'l-Muziyye"den).

Tedrîbu'r-Râvi'de geldiğine göre Beyhakî el-Medhal'de Mekkî İbnu İbrâhim'den şöyle dediğini rivâyet eder: İbnu Cüreye, Osman İbnu'l-Esved, Hanzala İbnu Ebî Süfyân, Mâlik, Süfyânu's-Sevrî, Ebû Hanîfe, Hişâm ve başkaları şunu söylemişlerdir. Âlim üzerine yaptığın kıraat, âlimin sana olan kıraatından daha hayırlıdır."

Yine Tedrîb'de şu rivâyet mevcûttur: "Abdullâh İbnu'l-Mubârek, Ahmed en-Nesâî ve başkaları burada (yâni âlim üzerine yapılan

kırâatte)" حدثنا" ve " اخبرنا" tâbirlerini kullanmayı menettiler. Muhaddislerden bir kısmıyla Kûfelilerin ve Hicâzlıların büyük ekseriyeti mezkûr durumda o iki tâbirin kullanılmasını câiz görmüşlerdir, Sevrî ve Ebû Hanîfe bunlardandır."

Yine Tedrib'te münâvele anlatırken denir ki: Bu münâvele tarzı, Zührî, Sâbî, İbrâhim, Rebî'a, Alkame ve Mâlik nazarında kuvvette semâ gibidir. Sahîh olan ise, bu tarzın semâ ve kırâatten daha dûn olduğudur. Bu görüş Sevrî, Ebû Hanîfe ve Şâfi'î'nin kavlidir.

Yine aynı kaynakta denir ki: "Mürsel'e gelince, böyle hadîsler zayıftır. Mürselle muhaddîslerin cumhûrları ve Şâfi'îce ihticâc câiz değildir. Mâlik, Ebû Hanîfe ve içerisinde Ahmed'in de bulunduğu bir tâife de sahîhtir demişlerdir.

"Daha önce Kârî ve başkalarından naklen zikrettiğimiz üzere Ebû Hanîfe mestûrun rivâyetini kabûl etmiştir. Ona bu görüşünde İbnu Hibbân tâbi olmuştur."

Yine aynı eserde denir ki: "Beyhakî, "el-Medhâl"de, Ebû İsmet Sa'd İbnu Mu'âz'dan şöyle dediğini rivâyet eder: Ebû Süleymân el-Cüzecânî'nin meclisinde idim. Söz (حدثنا) ve (اخبرنا) tâbirlerine gelmişti. Ben: "Bunların her ikisi de aynı mânâya gelir aralarında fark yoktur" dedim. Birisi: Aralarında fark vardır, görmüyor musun Muhammed İbnu'l-Hasan ne söyledi? O, diyor ki: "Bir kimse kölesine: "Eğer sen bana şu haberi verirsen (اخبرتني بكذا) hürsün dese, o da bunu kendisine yapsa o, hür olur. Şâyet o zât: Şâyet sen bana şunu söylersen (حدثنى بكذا) dese ve oda bunu yapsa hür olmaz".

Derim ki: Bu mesele el-Hindiyye'de mezkûrdur. Orada buna muhâlif bir söz zikredilmez. Bu görüş kezâ Ebû Hanîfe'nin görüşüdür.

Yine aynı eserde şöyle denir: "Eğer dinlediği hadîsi kitâbında bulduğu halde dinlemiş olduğunu hatırlayamazsa, Ebû Hanîfe ve bir kısım Şâfi'îlere göre onu hatırlayıncaya kadar rivâyeti câiz değildir. Şâfi'î ve ashâbının büyük ekseriyetinin, Ebû Yûsuf ve Muhammed İbnu'l-Hasan'ın görüşlerine göre câizdir. Sahîh olan da bu görüştür. Ancak semâının kendi hattıyla veya güvenilen birinin hattıyla zabtedilmiş olması şarttır. Zann-ı gâlible yazının tağyîrden selâmetine hükmedilmesi sebebiyle kitâbın mâsûn (korunmuş)

olduğu mâlûmdur. Bunda şekke düşecek olursa onu îtimâd câiz olmaz."

Derim ki: Ebû Hanîfe'nin sözünden, rivâyet husûsunda onun ne kadar ihtiyâtlı olduğu anlaşılmakladır.

Hülâsa bu İmâm'ın cerh ve ta'dîl, rivâyet ve tahsîs usûlüne müteallik sözleri sayılamayacak kadar çoktur(4) Gerek eski ve gerek yeni muhaddisler onları nakletmektedirler. Ayrıca onlarla amel etmekten de geri durmamaktadırlar. Bütün bunlar onun fıkıhta olduğu gibi hadîs ilminde de büyük bir imâm ve müçtehid olduğuna delâlet eder. Zâten bu husûsu kalb-i selîm sâhibi her insâflı kişi kabûl etmiştir. Zehebî(5) ve başkaları gibi(6)

Hâsidlik, haddi tecâvüz, veya sübûtsuz sözler (mücâzefe) ve gelişigüzel hükümler yürütme (tesâhül) yüzünden bu hakîkatlara göz yuman zavallılara Allah acısın. Bütün bu kaydettiklerimiz, Ebû Hanîfe'yi cerhedenlerin sözlerinin butlânını ortaya kor. Sanki hiç bir şey söylenmemiş gibi hiç bir değer taşımadıkları anlaşılmıştır. Nitekim daha önceki bölümlerde de beyân ettik ve dedik ki: "Adâleti sübût bulan ve ümmetçe imâmetine hükmedilen bir kimse hakkında cerhedici sözler kabûl edilmez." Yine usulde mukarrer bir kaideye göre adâlet, istifâza (her tarafa yayılma) ve şöhret sûretiyle de sâbit olmaktadır. İmâmımız Ebû Hanîfe'nin adâleti her tarafa yayılmış, imâmeti ise bütün müslümanlar arasında iştihâr etmiştir:

Gökyüzündeki güneş gibi ziyâsıyla

Şark ve Garb diyârlarını sarmıştır.

Kezâ daha önce zikrettiğimiz gibi eğer cerh sebebinin mezhep taassubu veya dünyevî bir menfaate müteallik rekâbetten ileri geldiğine delalet eden bir karîneye rastlandığı takdirde onun cerhine iltifât edilmez. Bu çeşit cerhlere aynı seviyede olanlar, muasırlar vs. kimseler arasında sıkça rastlanır. Nitekim İbnu Ma'în, Abdullah İbnu Dâvud el-Hureybî İbnu Ebî Âişe, İbnu Abdilberr vs. gibi birçok imâmların ifâdesiyle Ebû Hanîfe'nin mahsûd (kıskanılmış) olduğu cerhedenlerin de müfrîd ve haddi aşan kimseler bulunduğu tahakkuk etmiş bir keyfiyettir. Binnetice bu gibilerin cerhleri makbûl olamaz.

Hâsidlerin rûhları ona fedâ olsun, çünki o rûhlar

Muazzebdirler, huzûrunda da, gıyâbında da,

Güneşin ışığını ondan kıskanan kendini yorar

Boş yere ona bir misil bulmaya çalışır.

Subkî'nin sözünü hatırla: "Eğer cerhin takdîmini mutlak manada alacak olursak bize dörtbaşı mâmur tek imam kalmaz. Zirâ ta'na uğramamış, cerhedilmemiş hiçbir imam yoktur." Cerhedicilerin ileri sürdüklerine verilen cevaplar hakkında tafsîlat istediğin takdirde "İncâu'l-Vatan" adlı risâlemize mürâcaat et. Orada sadra şâfi yeterli mâlumâtı bulursun. İnşaallah, içinde serinler(7).

8- EBÛ HANÎFE'NİN HADÎS KABÛLÜNDEKİ ŞARTLARI

Yukarıda Ebû Hanîfe'nin (radıyallahu anh) muhaddis yönünü tamamlayan bir hususun, onun hadîs kabulünde koyduğu şartlar olduğunu söylemiştik. Usûl-i Serâhsî'den çıkararak aşağıda kaydedeceğimiz kaideler, onun bu yönünü ve hadîs hususundaki titizliğini belirtmekle kalmayıp, usûl-i hadîs'in onun zamanında fiilen mevcudiyetini de gösterecektir. Ebû Hanîfe'nin koyduğu şartlardaki "sıkılık", o devirde yaygınlık kazanan hadîs uydurma faaliyetlerine karşı İmamın din-i mübîni koruma endişesiyle izah edilmektedir:

1-Haber-i vâhid, yanında toplanmış olan usûle muhalefet etmemelidir. Zira bu usûl, şer'î kaynaklardan araştırmalar sonunda elde edilmiştir. Muhâlif olma

aldığı) andan edâ ettiği ana kadar değişmemiş olmalı, unutma, karışma vukûa gelmemiş olmalıdır.

12- Haber-i vâhid Sahâbe ve Tâbiîn arasında mütevâris olan amele, aynı beldede kaldıkça muhalefet etmemelidir.

13- Râvî, rivâyet ettiği şeyi iyice hatırlamadıkça sırf yazının kendi yazısı olduğuna dayanarak, yazıya itimad ederek rivayeti kabul etmesi caiz değildir.

86) Şeyhimiz müellîf "İncâu'l-Vatan" da (1, 21-22), Mizânu'l-İtîdâl'a Zehebî kalemiyle olmaksızın sokulmuş olan şu cümleyi zikreder.

"Ebû Hanîfe ehl-i rey'in imâmıdır. Kendisini Nesâi, İbnu Adiyy ve başkaları hıfzı cihetinden taz'if etmişlerdir" sonra bu hükmü şu şekilde tenkid eder: "Derim ki Nesâi ve İbnu Adiy'in taz'ifine İbnu Ma'în, Şûbe, Ali İbnu'l-Medini, İsrâil İbnu Yünus, Yahyâ İbnu Adem, İbnu Dâvud el-Hureybî, Hasan İbnu Sâlih ve diğerlerinin tevsîki yanında itibâr edilmez." Bu zevâtın sözleri daha önce zikredildi. Bunların hepsi Ebû Hanîfe'nin ya muasırıdırlar, yâhut da ona yakın bir devirde yaşamışlardır. Bunlar Ebû Hanîfe'yi Nesâî ve İbnu Adiy gibi kendisinden çok sonra gelmiş olan müteahhirînden çok daha iyi tanırlar. Meselâ Darâkutnî Ebû Hanîfe'nin vefatından ikiyüz yıl sonra dünyaya gelmiştir. Binnetice Ebû Hanîfe'ye daha yakın ve daha âlim olan bu imâmların sözü kabûle her bakımdan daha lâyıktır. Zaman itibariyle müteahhir olanların sözü de atılıp ihmâl edilmeye lâyıktır (özetle).

1. MEBHAS: HADÎS-SÜNNET, ESER, HABER, RİVAYET

HADÎS:

Hadîs, Araplar arasında İslamdan önce de kullanılan bir kelime olarak söz demektir. Tahdîs masdarından, haber vermek manasında bir isimdir. Istılah olarak, İslâm âlimleri Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sözlerini ifâde için kullanmışlardır. Birçok hadîsçiler, hadîs deyince Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın, münhasıran sözlerini kastetmiş iseler de, fukahâ ve usuliyyûn ile bazı hadîsçiler, zamanla, bu kelimeyi sünnet'le aynı manada kullanarak Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nisbet edilen söz, fiil, tahrir vs. nevinden her şeye ıtlak etmişlerdir.

Hâdis kelimesini bâzı âlimler, sonradan vukûa gelen "yeni" manasında da görmüşlerdir. Nitekim hâdis kelimesi aynı köktendir ve sonradan olan şey demektir. Mahlûkât hâdis'tir. Çünkü Allah tarafından zaman içinde yaratılmıştır. Bunun zıddı kadîm'dir. Öyle ise Allah'a ait olan Kur'ân kadîm'dir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a ait olan şey ise hadîs'tir. Âlimler, bu sebeple, Türkçemizde, Kur'an'ı kastederek ifade edeceğimiz Allah'ın sözü

manasını Arapça olarak hadîsullah tabiriyle ifâde etmekten kaçınıp kelamullah tabirini kullanırlar.

Hadîs kelimesi lügat manasında olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'de bir çok ayetlerde kullanılır.

وَإذا رَأيتَ الّذِينَ يخوضوُنَ في آيَاتِنَا فاعرضْ عَنْهُم حتى يَخُوضُوا في حديثٍ غَيْرره وامّا يُنْسِيَنّك

Meâlen "Ayetlerimiz hakkında (münasebetsizliğe) dalanları gördüğün zaman onlar

Kur'ân'dan başka bir sözle meşgul oluncaya kadar kendilerinden yüz çevir." (En'âm, 68).

Kezâ şu âyette de hadîs kelimesi lügat manasındadır:

اللَّهُ نزّلَ احسنَ الحديثِ كِتاباَ مُتشَابِهاً مَثنى

Meâli: "Allah, âyetleri birbirine benzeyen ve yer yer tekrar eden Kitab'ı, sözlerin en güzeli olarak indirmiştir." (Zümer, 23).

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın da hadîs kelimesini, ıstılahî manada mükerrer seferler kullandığını görürüz. Daha önce Ebû Hüreyre'nin hayatını anlatılırken, onun hadîs öğrenme aşkını Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın da bilmekte olduğunu belirtmek için, Ebû Hüreyre (radıyallahu anh)'nin: "Ey Allah'ın Resûlü, kıyamet günü, sizin şefaatinizden en ziyâde kim istifâde edecek?" sorusuna cevabı sırasında şöyle dediğini belirtmiştik:

Buhârî'nin Sahîh'inde de yer alan bu rivayette hadîs kelimesi iki sefer kullanılmakta, bilhassa ikincisi tamamen ıstılahî mana taşımaktadır, meali şöyle:

لَقَدْ ظَنَنْت يا أبا هُرَيرةَ أن يُسألنِي عن هذا الحديثِ أحدٌ أوّل منكَ لما رأيت من حرصك على الحديث

"Ey Ebû Hüreyre, bu haber (hadîs) hususunda senden önce bir başkasının soru sormayacağını tahmîn etmiştim, zira senin hadîs'e olan hırsını biliyordum."

Şurası muhakkak ki, Ümmet, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sözlerine hadîs deme âdetini Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan sâdır olan bu ve benzeri kullanmalardan almış ve ıstılahlaştırmıştır.

SÜNNET:

Lügat olarak yol demektir. İyi veya kötü, her iki yol için de kullanılır. Hadîslerde bu manada sünnet kelimesinin sıkça kullanıldığı görülür. Mesela şu hadîse bakalım:

مَن سَنّ في اسم سنةً حسنة فله اجرها واجر من علم بهذا بعدهُ من غيرِ ان ينْقُصَ من اجُورِهم شئٌ ومَنْ سنّ في اسمِ سُنَّةً سَيّئةً كان عليهِ وِزْرَهَا وَوِزْرُ من عملَ بها من بعده من غير أن ينقص من اوزَارهم شئٌ

"İslâm'da kim iyi bir yol açarsa (yenilik, âdet getirirse) açana bu işin ecri vardır. Ayrıca bu iyi yolda gidenlerin kazandığı ecrin bir misli -onlarınkinden eksilme hâsıl etmeksizin- kendisine verilir. Kim de, İslâm'da kötü bir yol açarsa, ona da bu işin günâhı vardır. Ayrıca, o kötü yolda gidenlerin günahının bir misli -onlarınkinde eksilme olmaksızın- kendisine yüklenir."

Istılah olarak, ulema tarafından hadîs'in müterâdifi olarak, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in söz, fiil, takrir, şemâil, ahvâl vs. her şeyini ifâde için kullanılmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bir kısım mütekaddim hadîsçiler, sünnet'le hadîs'i ayrı mütâlaa etmiş ve sünnet deyince Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sadece fiillerini kastetmiştir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) sünnet kelimesini de ıstılahî manada mükerrer seferler kullanmıştır: من رغب عن سُنّتي فليسَ منّى : "benim sünnetimi beğenmeyen benden değildir." Veya: عليكم بِسُنّتى "Size sünnetime uymanızı tavsiye ederim" hadislerinde olduğu gibi.

Sünnet kelimesi lügat manasında olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'de de çokça geçen bir kelimedir: سنة اوّلين "Önce geçen milletlerin sünneti" tabirinde olduğu gibi. Bu tabir birçok ayette geçer (Mâide, 38; Hicr, 13; Kehf, 55 vs.). Kur'ân-ı Kerîm'de eşyânın tedbirinde Cenâb-ı Hakk'ın takip ettiği yol (yani kainata, cemiyetlere hâkim olan kevnî ve içtimâî kanunlar) manasında da sünnetullah tabirinin bir çok ayette geçtiğini görmekteyiz. (Ahzâb, 62; Fâtır, 43; Feth, 23).

MUHADDÎS, FAKÎH VE USÛLÎ'NİN SÜNNET ANLAYIŞLARI

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a bu üç sınıf ulemânın bakış tarzı biraz farklı olduğu için sünnet anlayışları ve sünnet karşısındaki tavırları az çok farklı olagelmiştir. Şöyle ki:

Muhaddîsler Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm)'ı öncelikle -kendisinde her hususta en iyi örneğin bulunduğu- hayat rehberi görürler. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, aleyhissalâtu vesselâm'ı en iyi örnek takdim ediyor:

لَقَد كَان لَكم في رسُولِ اللَّهِ اُسْوَةٌ حسنةٌ

Mealen: "Allah'ın Resûlünde sizin için güzel bir örnek vardır." (Ahzab, 21). Muhaddislere göre Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan bize rivayet edilen her şey: söz, fiil, takrir, şemâil, ahval, halkî veya hulkî sıfatlar, etvâr... sünnettir, rivâyet edilmelidir, korunmalıdır. Bu merviyyatın fıkhî bir hükme delâlet etmesi de gerekmez. Keza bunların nübüvvetten sonraki döneme ait olması da gerekmez, binaenaleyh çocukluk devresiyle ilgili rivâyetler de sünnettir. Çünkü O (aleyhissalâtu vesselâm) ilâhî korunma altında idi.

Halbuki fakîhler, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e öncelikle bir şeriat koyucu olarak bakarak, onun fiillerinin mutlaka şer'î bir hükme delâlet edeceğini kabul ederler. Böylece Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın fiil ve sözlerinden kulların fiillerine -farz, vâcib, haram, mübah v.s. nevinden- terettüp edecek ahkâm ararlar. Bu sebeple, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın nübüvvetten önceki hayatıyla ilgili olan veya herhangi bir hükme delâlet etmeyen rivâyetlere fukahâ fazla itibar etmez, sünnet demez.

Sünnet tâbiri, fukahâ dilinde, bâzan "şer'î bir delil"le sâbit olan her şeye itlak olunur. Bu şer'î delil, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetinden olabileceği gibi, Kur'ân'dan da olabilir, fukahânın içtihadından da olabilir. Sözgelimi abdest uzuvlarının belli bir sırayla yıkanması Kur'ân'la sâbit olduğu halde Hanefilerce "sünnet"tir, Şâfiî'lerce farzdır. Kurban kesmek ve bayram namazı kılmakla ilgili emir de böyle, Kur'ânî bir delille sabit olduğu halde fukahâ ıstılahında "sünnet" olarak ifade edilebiliyor. Keza Ashab tarafından yapılan bazı işlere de sünnet denmiştir: Mushaf'ın cem'i, ümmetin tek bir kıraate sevki, devlet divanlarının teşkîli, hadîslerin tedvîni v.s.

Bu geniş manadaki sünnet'in şümûlüne ilk üç asra mensûp selef'in tasvîbinden geçen her şeyi dahil etmek mümkündür. Nitekim Sünnet; "merfu", "mevkuf" ve "maktu" olmak üzere üçe ayrılmaktadır, izahı gelecek.

Usûl uleması'nın hadîs anlayışına gelince; usulcüler, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a biraz daha farklı bir nokta-i nazarla bakmışlardır. Onlar Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e kendisinden sonra, içtihâd yapacak müçtehidlere, bu işte yardımcı ve dayanak olacak kaideler koyan, insanlara hayat düsturlarını açıklayan bir müşerri' (şeriat koyucu) olarak baktılar. Bu sebeple bir ahkâm tesbit ve takrir eden kavl, fiil ve takrirlerine yöneldiler, onlara sünnet dediler.

Biz sünnet deyince, öncelikle muhaddislerin nokta-i nazarını benimsiyoruz. Bu nokta-i nazar daha şümullü daha geniştir. Bu nokta-i nazardır ki, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la ilgili olan ve fakat bir çoğunun herhangi bir fıkhî ahkam göremediği tâli teferruatın bile "sünnet" diye derlenip muhafazasına sebep olmuş, böylece Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la alâkalı

çok daha zengin bir rivâyet hazînesi bize intikal etmiştir. Bu telakkînin ümmet-i merhûmeye bahşettiği zenginlik ve vesîle olduğu rahmetin ehemmiyetini anlamak için şunu bilmemiz yeterlidir: Bir sünnetten bir zamanda hiçbir hüküm çıkarılmadığı halde başka bir zamanda çıkarılabilir veya bazılarının ahkâm göremediği bir hadîsten diğer bazıları görebilir ve hem de pek çok ahkâm çıkarabilir. Bunun

en güzel örneğini İbnu Hacer kaydeder. Ehemmiyetine binaen burada yer vereceğiz.

İbnu Hacer, Buharî'de geçen ve Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Enes (radıyallahu anh)'in ailesini zaman zaman ziyaret etmesiyle ilgili hadîsi şerh ederken mevzûmuzla ilgili çok kıymetli bir açıklama, ikna edici bir örnek sunar.

Şerhte açıklandığı üzere, zaman zaman Enes'in ailesini ziyaret eden Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) her defasında kırmızı başlı ve kırmızı gagalı bir kuşla oynar bulduğu Enes'in küçük kardeşini daha sonraki ziyaretlerinden birinde üzgün bulur ve kırmızı gagalı nugayr denen kuşunu da göremez. Bunun üzerine Fahr-ı âlem efendimiz (aleyhissalâtu vesselâm) çocuğun annesi Ümmü Süleym vâlidemizden (radıyallahu anha) sorar ve öğrenir ki, çocuğun nugayr adındaki kırmızı başlı ve kırmızı gagalı kuşu ölmüştür, bu sebeple çocuk üzgündür.

Her muhatabın seviyesine tenezzül buyuran Efendimiz (aleyhissalâtu vesselâm) Ebu Umayr diye daha önceden künyelenen (veya böyle isimlenmiş olan) sütten yenilerde kesilmiş çocuğa teselli için hitabederler:

يا أبا عُمَيْر ما فعَلَ النّّعَيْر

"Ey Ebu Umayr Nugayr'a ne oldu?"

İbnu Hacer bu hadîste pek çok fevâid (çıkarılan hüküm) olduğunu, bunları açıklamak üzere İbnu'l-Kaas diye meşhur Ebu'l-Abbâs Ahmed İbnu Ebî Ahmed et-Taberî'nin müstakil bir cüz te'lif ettiğini belirttikten sonra, şu bilgiyi verir:

"İbnu'l-Kaas, kitabının başında açıklar ki, "Bazıları, ehl-i hadîs'i hiçbir fâidesi olmayan şeyleri rivâyet etmekle ayıplayıp, şu Ebu Umeyr hadîsi'ni misal verdiler." İbnu'l-Kaas, devamla: "Bunlar, şu hadîste mevcut olan pek çok fıkhı, güzel edeb örneklerini, altmışı aşan fâideyi anlamamış" deyip hadîsten çıkardığı hükümleri genişçe kaydeder."

İbnu Hacer eseri böylece tanıttıktan sonra ilave eder: "Ben eseri, onun demek istediğini gösterecek şekilde özetleyip, İbnu'l-Kaas'ın kitabında yer vermediği ve fakat ilavesi kolay bazı hükümleri de ekleyerek aşağıya kaydediyorum..."

İbnu Hacer'in kaydettiklerinden birkaçı: "...İhvanları ziyâret; kadın genç olmadığı, fitneden de emîn olunduğu takdirde yabancı kadını ziyaret etmenin cevâzı; devlet reisinin râiyyetten sâdece bazılarını ziyaret etmesi, raiyyetten bazılarıyla görüşmesi (muhâlata), devlet reisinin tek başına yürümesi, çok ziyâretin sevgiyi azaltmadığı... çocuğun kuşla oynamasının cevâzı, ebeveynin küçük çocuğu oynaması caiz olan şeyle oynamaya terketmesinin cevâzı, çocuğun oynaması mübah olan şeye infâk etmenin cevâzı, kuşların kafes vs.'ye konmasının cevâzı... hayvana bile olsa ismi tasgîr'in konmasının cevâzı, küçük çocuğa hitâbedilmez diyenlerin aksine, çocuğa hitâbın caiz olması... insanlara, aklî seviyelerine uygun olarak hitabetmek.. ziyaretçinin evin her ferdi ile ilgilenmesinin cevâzı... Soran kişi, muhâtabının durumunu bilmekle berâber, hâlinden sormasının cevâzı- çünkü Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) kuşun ölümünü öğrenmiş olduğu halde "Nugayr'a ne oldu?" diye sormuştur."

Yeri gelmişken belirtelim ki, Kettânî'nin et-Terâtîbu'l-İdâye'de kaydettiğine göre, bu hadîsten ahkâm çıkarma işine başka eğilenler de olmuş, 250, 300 ve hatta 400 fevâid elde eden çıkmıştır.

ESER:

Hadîs veya sünnet yerine kullanılmış olan kelimelerden biri eser kelimesidir. Zira kelime lügat olarak bir sözü nakletmek manasına gelir. Dilimize bile me'sur dua tabiriyle girmiştir. Yani nakledilmiş dua, daha açık ifâdeyle Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den rivayet edilmiş dua demektir.

Hadîs'e eser dendiği gibi, muhaddîs'e de eserî denmiştir. Çok fazla olmasa da bu tâbire rastlanır. Teferruata inildiği takdirde eser kelimesinin daha hususî kullanılışlarına rastlamak mümkündür. Suyutî'nin Tedrîb'de belirttiği üzere, bir kısım muhaddisler merfu ve mevkuf rivâyetlere "eser" derken, Horasan fakîhleri mevkuf a "eser",

merfû'a "haber" demişlerdir. Keza Şiîler, masum imamların söz, fiil ve takrirlerine "hadîs", masum olmayan kimselerden gelen sözlere "eser", masumların dışındaki Sahabi, Tabiî ve Tebeuttâbîi'nden gelen sözlere de "haber" derler.

Şu halde esas olan cumhur'un kullandığı şekildir. Buna göre eser "hadîs"in müterâdifidir. Tahâvî'nin Müşkilü'l-Âsâr adlı kitabı, ihtilaflı hadislerin te'viline tahsis edilmiştir, müşkilü'l-hadîs demektir. Keza cezerî'nin en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser'i ile, el-Irâkî'nin Nazmud-Dürer fî ilmi'l-Eser veya İbnu Hacer'in Nuhbetu'l-Fiker fi Mustalahı Ehli'l-Eser adlı kitaplarında eser kelimesinin hadîs manasında kullanıldığını görmekteyiz.

HABER: Hadîs mânâsında kullanılan kelimelerden bir diğeridir. Haber de geçmişten bir nakli ifâde eder, tıpkı hadîs gibi. Lügat yönünden mânanın aynı olmasına rağmen, çoğunlukla tarihî hâdiselerin nakline haber, Hz. Peygamber'le ilgili nakillere hadîs denmiştir. Ahbârî de tarihçi demektir. Şu halde, hadîs ve haber kelimeleri husus-umum münâsebeti içindedirler: Her hadîs bir haberdir, ancak her haber hadîs değildir.

RİVÂYET:

Sünnet, hadîs, eser, haber gibi birbirine yakın ve hatta müterâdif (eşmânâlı) kelimelerin hepsini ifade edebilecek bir tâbir, rivâyet kelimesidir. Çünkü rivâyet, daha önce meydana gelen bir hadiseyi, bir haberi nakletmek, anlatmak mânâsına gelir. Meselâ "Bir rivâyette şöyle denmiştir" derken pekâla Hz. Peygamber'in sözünü kastedmiş olabiliriz. Nitekim rivâyet kelimesi haber, sünnet mânasına sıkça kullanılmıştır. Hadîs ilimlerinde en çok kullanılan bir kısım isim ve fiiller bu kökten gelir, râvi-ruvât, mervî-merviyyât, ravâ-ruviye... gibi.

2- MEBHAS: HADÎSİN TAHLİLİ

SENED VE METİN

Bir hadîs iki kısımdan meydana gelir:

1-Sened

2-Metin.

SENED:

Buna isnâd ve tarik (yol) de denir. Sened kelimesinin dilimizdeki mânâsı günlük hayatta ne ifâde ediyorsa, hadîs hakkında da onu ifade eder. Ev senedi veya tarla senedi veya bir başka mal-mülk senedi vardır. Bu sened o ev veya tarla veya mal-mülkün kime ait olduğunu gösterir veya mülkiyet iddiamızı isbat eder.

Şu halde hadîsteki sened de, hadis metninin kaynağa olan nisbetini isbatlar. Sözgelimi merfu bir hadîs mevzubahis ise, o sözün Hz. Peygamber'e olan nisbetini garantiler, mevkûf bir hadis mevzubahis ise, sahâbeye olan nisbetini garantiler. Bir başka deyişle sened, bir sünnetin Resûlullah'a ait olduğuna dair olan iddiamızı isbat eden yegâne delildir. Senedsiz bir sözü "hadîs"dir diye ileri sürmek mümkün değildir. Burada şöyle bir soru sorulabilir: Senet uydurulamaz mı? nitekim mülkiyet senetleri bile sahte olabilmektedir!

Tabiî ki yerinde bir itiraz. Ancak hadîs ilminin gayesi bu sahteliği önlemek, sahtekârlıklarını ortaya çıkarmaktır. Hattâ -daha önce de belirttiğimiz üzere- hadîs ilimlerinin doğmasına ve gelişmesine, büyük ölçüde bazı sahtekârlık teşebbüsleri sebep olmuştur.

Öyle ise hadîsin sıhhat derecesi ölçüsünde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselam)'e olan nisbeti kesinlik kazanır.

Bir hadîs esas itibariyle metni yani, metinde ifâde ettiği mâna ve mefhum, ihtiva ettiği ahkâm sebebiyle kıymet taşır. Hadîsten esas maksad bu ahkâmdır. Ancak unutmamak gerekir ki, muhaddisler açısından hadîsin sened kısmı en az metin kısmı kadar değerlidir. Hatta senedin ehemmiyeti metinden önce gelir. Zîra, önce de söylediğimiz gibi metni "hadîs" yapan, Resûlullah (aleyhissalatu vesselâm) sözü yapan, o hususta müteakip İslâm nesillerine kanaat veren, senettir. Hadîste sened olmasaydı o, hadîs olmaktan çıkar, sıradan bir "söz" olurdu.

İSNAD MÜSLÜMANLARA HAS BİR İMTİYAZDIR:

Dinî rivâyetleri isnâd etme, yâni tahkik ve değerlendirilmesi mümkün olan senedlerle rivâyet etme müessesesi başka dinlerde görülmez. Bu, müslümanlara has bir husûsiyet ve imtiyazdır. İslâm âlimleri, tâ bidâyetten beri, Cenâb-ı Hakk'ın, ümmet-i merhûme olan İslâm ümmetini sened tatbîkatıyla nimetlendirmekle büyük bir şeref ve imtiyaz bahşettiğini belirterek diğer ümmetlere karşı iftihar, Rablerine karşı da şükran ifâde ederler. Tahrîb'de Suyûtî, İbnu Hazm'dan şu açıklamayı kaydeder: "Sika'nın sika'dan nakletmesi suretiyle muttasıl bir senedle Hz. Peygamber'e kadar ulaşmak, Allah'ın -diğerlerinden ayrı olarak- sâdece bu ümmete tanıdığı bir imtiyazdır. Mürsel ve mu'dal rivâyetler yahudilerde de mevcuddur. Fakat bu rivâyetlerde onlar, bizim Hz. Muhammed (aleyhissalatu vesselem)'e ulaştığımız şekilde Hz. Musa'ya ulaşamıyorlar. Onlarla Hz. Musa (aleyhisselam) arasında 300 senelik mesâfe kalıyor. En fazla Şem'ûn ve benzerlerine kadar çıkabiliyorlar. Hıristiyanlarda ise böyle bir nakil meselesi yok. Sâdece boşanma yasağı (tahrîmu't-talak) rivâyet edilmiştir. Yahudi ve hıristiyanların rivâyetleri kizb'e ve meçhulül-ayn (hiç bilinmeyen) şahıslara dayanır... Sahâbe ve Tâbiîn'in sözlerinin emsâline gelince, yahudilerin, peygamberlerinden birinin arkadaşına veya ona tâbi olana ulaşmaları da mümkün değildir. Hıristiyanlar için de durum aynı; Şem'ûn ve Pavlos'tan öteye gidemiyorlar. Ebu Ali el-Ciyâni der ki: Allah bu ümmeti, önceki ümmetlere vermediği üç şeyle mümtaz kıldı: İsnâd, ensâb, i'râb. Bunun delillerinden biri, Hâkim ve başkalarının şu âyet hakkında:

إيتُونِي بِكتَابٍ من قبلِ هذا اَو آثَارَةٍ من علمٍ إن كُنتُم صَادِقين

"...Eğer doğru sözlü iseniz size indirilmiş bir kitap veya İNTİKAL ETMİŞ BİR BİLGİ KALINTISI getirin" (Ahkâf,4) Matar İbnu Tahmân el-Verrâk'dan yaptıkları rivâyettir: el-Verrâk: "Ayette kastedilen isnâdu'l-Hadîstir" demiştir".

İSNADIN MENŞEÎ:

Usulcüler, her usul kaidesinde olduğu üzere, "senet" işinde de Resûlullah'ın sünnetine istinad edildiğini belirtirler. Şu rivâyet bu açıdan mühimdir:

عن ابن عمر رضي اللّه عنه عن النبي صلى اللّه عليه وسلم أنه قال: يا أبن عمر دينك دينك إنما هو لحمك ودمك فانظر عمن تأخذ خذ عن الذين استقاموا و تأخذ عن الذين مالوا

İbnu Ömer (radıyallahu anh)'e Hz. Peygamber şöyle emretmiştir: "Ey İbnu Ömer, dinine sahib ol, dinine sahib ol! Bil ki o, (seni ayakta tutan) bedenin, damarlarında akan kanındır. Dinini kimden aldığına iyi dikkat et. İstikameti doğru olanlardan al, eğrilerden alma!"

Hz. Ali (radıyallahu anh)'de Kûfe mescidinde şu uyarıyı eksik etmemiştir: "Bu ilmi (hadîsi) kimden aldığınıza dikkat edin, zira o dindir".

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le başlatılıp, Ashabla devam ettirilen bu tenbihler, Tâbiîn ve Etbauttâbiîn devirlerinde oturacak, müesseseleşecektir. Hadîsle iştigal eden her büyük hem uyarmaya devam edecek ve hem de sened soracaktır. Bağdâdî, birbirine yakın ifadelerle Muhammed İbnu Şîrîn, İmam Mâlik, Dahhâk İbnu Müzâhim, Enes İbnu Mâlik'ten şu mealde uyarılar kaydeder: "Ey gençler, Allah'tan korkun, Hadîsinizi kimlerden aldığınıza dikkat edin. Zîra o dindir."

Elbette ki, sâdece rivâyet edene dikkat yeterli değildir. O kimden almış, bunun da sorulması gerekmektedir, bu ise isnâd'dır. İslâm âlimlerinin isnâda verdikleri ehemmiyeti gösteren pek çok söz kendilerinden nakledilmiştir. İşte birkaç tanesi: İbnu'l-Mübârek şunu söyler: "İsnâd dindendir, eğer isnâd olmasaydı, dileyen dilediğini söylerdi." Süfyân İbnu Uyeyne anlatıyor: "Birgün Zührî bir hadîs rivâyet etti." "(Uzatma) senetsiz olarak rivâyet ediver" dedim. Bana: "Sen, dama merdivensiz mi çıkarsın?" diye cevap verdi." İbnu Maîn'e ölüm anında sorarlar: Arzuladığınız bir şey var mı? "Evet der, Beytun hâl, İsnâdun âl (boş bir ev. isnâd-ı âlî)."

BİR SENEDİN KISIMLARI:

İleriki bahislerde gelecek, senetle ilgili bazı tâbirleri, iltibaslara meydan vermemek için şimdiden görmemizde fayda var: Bir sened

üç kısımdan meydana gelir: İbtida, esnâ ve münteha.

İbtida, senedin müellife bakan tarafıdır. Buraya, Arapça olarak sadru'l-isnâd da denir. Türkçe'de "senedin baş tarafı" diye ifâde edebiliriz. Mesela Buharî'nin ilk hadîsini okumak istesek şu senedi görürüz:

حدثنا الحمَيْديّ عبداللّٰه بن الزبير قال حدثنا سفيان قال حدثنا يحيى بن سعيد انصاري قال اخبرني محمد بن ابراهيم التيميّ ان سمع علقمة بن وقاص الليثي يقول سمعت عمر بن الخطاب رضي اللّٰه عنه على المنبر قال سمعت رسول اللّٰه صلى اللّٰه عليه وسلم يقول انما اعمال بالنيات. ..

Sened'de haddesena el-Humeydî, yani bize el-Humeydi rivayet etti..." diyen Buharî'dir. Öyle ise senedin ibtidası, Buharî tarafı yani el-Humeydî'dir.

Münteha ise senedin ilk kaynak tarafıdır. Yukarıdaki örnek de Hz. Ömer'dir. Esna ise senedin ibtida'sı ile münteha'sı arasında kalan kısımdır. "Esna" yerine vasat kelimesinin kullanıldığı da olur, dilimize senedin orta kısmı diye tercüme etmemiz uygundur. Senedin esna'sı sened de yer alan râvi sayısına göre uzun veya kısa olur.

ÂLÎ VE NÂZİL İSNADLAR

Senedler, uzunlukları açısından ikiye ayrılmıştır: Âlî sened, nâzil sened. Tatbikatta bu ayırımın büyük ehemmiyeti vardır. Çünkü rivâyet edilen bir haberin vukua geldiği zamanla, onu yazan müellif arasına ne kadar az zaman girerse, rivâyete olan güven o derece artar. İslâm âlimleri sadece zamana bakmakla kalmayıp, araya giren râvi adedine de bakarlar. Onlar nazarında, hadîsleri kaydeden müellifle Hz. Peygamber (aleyhessalatu vesselam) arasına ne kadar az sayıda ravî girerse -râviler sika olmak şartıyla- o rivâyet o derece kıymet ve üstünlük kazanır. İşte, râvi sayısı az olan senedlere âli isnâd, râvi sayısı çok olan senedlere de nâzil isnâd denmiştir.

Âlî isnadın üstün sayılması şu mülâhazadan ileri gelir: Senedde yer elan râviler ne kadar sika olurlarsa olsunlar mutlaka bir yanılma payına sahiptirler. Beşer olarak bu ihtimâlden, bu ihtimalî kusurdan uzak değillerdir. Öyle ise seneddeki râvi sayısı arttıkça, senede kusur girme ihtimali artıyor, râvi miktarı eksildikçe de, hadîse kusur girmiş olma ihtimâli azalıyor demektir.

Uluvv-î isnâd mevzuunun tam anlaşılması için birkaç noktanın bilinmesi gerekir:

1- Ulvîyet nisbî ve izâfi bir durumdur. Sözgelimi senedinde dört râvi bulunan bir hadîs, üç râvi bulunan bir hadîse nisbetle nâzil ise de beş râvi bulunan bir hadîse göre âlîdir. Öyle ise bir hadîsin âlî sayılması için "senedinde şu kadar râvi bulunmalıdır" diye bir rakamla kayıtlanamaz.

2- Ulvî sened, nâzil senede nisbetle daha üstün ise de bu üstünlük mutlak değildir, sıhhat durumları eşit olduğu takdirde âlî isnâd nâzil'e üstün olur. Fakat, zayıf hadîs, âli de olsa sahîh hadîse üstünlük sağlayamaz. Nâzil fakat sahîh bir senedle gelen hadîsin âlî fakat zayıf -ve hattâ şiddetli zayıf- ve fakat âli senedle rivâyet edilmiş veçhi olduğu takdirde rivâyetin sahîh senedi gölgesinde, şiddetli zayıfın yer aldığı veçhi, ulviyetinin hatırı için beraberce hadîs kitaplarına alınabilmiştir. Sahiheyn bahsinde bu noktaya temas etmiştik. Zaafı şiddetli bir râviden hadis kaydetmek, normalde hadisçi için kusur olduğu halde, bu kayıtla yapılan rivâyet kusur sayılmaz.

3- Bâzı âlimler, râvileri sika olduğu halde âlî isnâda nâzil karşısında üstünlük tanımamıştır. İmam Azam bunlardandır. Ona göre râvi, sikalıktan öte bir de fakîh ise, fakîh olmayana nazaran üstündür. Binâenaleyh, çoklukla fakîhler yoluyla gelen bir hadis nâzil bile olsa, fakîhlerin bulunmadığı veya azınlık teşkil ettiği âlî hadîse nazaran üstündür ve müreccahtır. Bu meseleye örnek İmam Azam (radıyallahu anh)'ın ref'u'l yedeyn (rükûa giderken ve rükûdan kalkarken namazda ellerin kaldırılması) hadîsi ile alakalı tutumudur. Usul-i Serahsi'de kaydedildiğine göre: Evzâ ile Ebû Hanîfe (rahimehûmâllah) Mekke'de bu konu üzerinde mubahasede bulunurlar. Ebû Hanîfe: Evzâî'ye ellerin kaldırılacağına dair rivâyet bilmediğini söyleyince Evzâî: "Zührî'den işittim, o da Sâlim'den,

Sâlim de babası Abdullah İbnu Ömer'den işitmiş..." diyerek namazda rükûa giderken ve doğrulurken ellerin kaldırılacağına dair bir rivâyet okur.

İmam Azam da: Bana Hammad anlattı, o da İbrahim Nehâî'den almış. Nehâî ise Alkame ve Esved'den bu ikisi ise Abdullah İbnu Mes'ud (radıyallahu anh)'dan dinlemiş diye râvîleri belirttikten sonra Hz. Peygamber'in (aleyhesselatu vesselam) namazda sâdece iftitah tekbiri sırasında elini kaldırdığını anlatan bir rivâyet nakleder.

Evzâî, kendi senedindeki ulviyeti hatırlatır. İmam Azam cevaben: "Hammâd, Zuhrî'den daha fakîh'dir. İbrahim de Sâlim'den fakihtir. Alkame'ye gelince: O fıkıh yönüyle İbnu Ömer'den geri değildir. Eğer İbnu Ömer'in Hz. Peygamber (aleyhisselatu vesselam)'la sohbeti varsa, öbürünün de sohbet fazîletinden nasîbi var. Esved ise o da büyük bir fazilet sahibidir. Abdullah İbnu Mes'ûd'a gelince, o herkesce mâlûm, fazla söze ne hâcet" der.

Ebû Hanîfe'nin bu açıklaması karşısında Evzâ'î sükût eder.

İslâm âlimleri, senetteki ulvîyet'in hadîse kazandırdığı değer sebebiyle, isnâd-ı âlî aramışlardır. Bu, bir muhaddisin yeni işittiği bir hadîsi, kimden işitti ise onunla yetinmeyip, ona da rivâyet edeni bulmasıyla, hatta hayatta ise bu ikinci kişiye anlatanı aramasıyla olur. Bu durum seyahat müessesesinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Seyahatle ilgili bahiste, uluvvü isnâd için yapılan seyahatlerden bahsettik. Küçüklüklerinde büyüklerden hadîs dinleyen kimseler, yaşlandıkları zaman son derece kıymet kazanmışlardır. Çünkü böylelerinin rivâyeti âlîdir. Bu vasıftaki kimselere -rivâyetlerindeki ulvîyet sebebiyle- çok uzak diyarlardan ilim talibleri gelip hadîs almışlardır.

Hemen kaydedelim ki, hadîslerin senetli olarak rivâyetine verilen ehemmiyet ölçüsünde, senedlerin ulvî olmasına da önem verilmiştir. Bu ilmin üstadlarından Ahmed İbnu Hanbel: "Âlî isnad aramak bize seleften kalma bir sünnettir. Abdullah İbnu Mes'ud'un ashâbı, Hz. Ömer (radıyallahu anhüma)'den ilim öğrenmek ve hadîs dinlemek için Kûfe'den Medîne'ye gelirdi" demiştir. Muhammed İbnu Eslem de (242/856): "Senetteki yakınlık (ulvîyet) Allah'a yakınlıktır" demiştir.

ULVÎYETİN ÇEŞİTLERİ

Senette ulüvv (yakınlık) beş çeşittir:

1- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'a yakınlık. Bu mutlak ulûv'dür. Sened'de yer alan râvi ne kadar az olursa yakınlık artmış olur.

2- A'meş (V.148), Hüşeym (V.188), İbnu Cüreye (V.150), el-Evzâî (V.157) Mâlik (V. 179), Şu'be (V.170/786) gibi meşhur hadîs imamlarından birine yakınlık. İmam'dan sonra Hz. Peygamber'e kadar râvi sayısı çok bile olsa imama yakınlık bir ulüvv'dür.

3- Kütüb-i Sitte gibi îtimada şayan hadis kitaplarından birine yakınlık. Buna İbnu Dakîki'l-Îd uluvvü tenzil demiştir. Bu ulvîyetin muvafakat, bedel, müsâvat, musâfaha denen çeşitleri vardır.

Muvafakât: Meşhur hadîs musannıflarından birinin rivâyet etmiş olduğu bir hadîsi, senedde musannıfın şeyhinde birleşmek üzere musannıfa uğramayan ikinci bir tarîkle rivâyet etmek. Şayet bu ikinci senede, musannıfın şeyhine, öbüründen daha az sayında râvi ile ulaşılacak olursa buna muvafakât-ı âliye, daha fazla sayıda râvi ile ulaşılacak olursa muvafakât-ı nâzile denir.

Bedel: Bir râvinin, mu'temed bir kitapta yer alan bir hadîsin rivâyetinde, farklı bir senedle bu kitap müellifinin şeyhinin şeyhinde müellifle birleşmesidir. Şayet bu birleşmede, söz konusu râvinin senedindeki râviler, müellife uğrayan seneddekilerden az olursa buna bedel-i âlî, fazla olursa bedel-i nâzîl denmiştir. Bedel tâbiri mutlak olarak kullanılmışsa bedel-i âlî kastedilir.

Musâvat: Bir isnadda en son râvi ile Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam), yahut o isnadın sahâbisi arasında bulunan râvi sayısının, en son ravîden birkaç asır önce yaşamış mutemed hadîs kitaplarından birinin musannıfı ile Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam), yahut sahâbi arasındaki râvi sayısının müsâvi (eşit) olmasıdır.

Müsafaha: Tanınmış hadîs musannıflarından biri tarafından rivâyet edilen bir hadisin senedindeki râvi sayısı ile aynı hadîsi rivâyet eden

bir başkasının senedinde, bu râvinin şeyhinden veya şeyhinin şeyhinden sonraki râvi sayısının eşit olmasıdır. Müsâfaha'nın olabilmesi, o hadîsi en son rivâyet eden ve kitabın müellifi ile müsâfahada bulunduğu kabul edilen râvinin, kitap müellifinden birkaç asır sonra yaşaması şarttır.

4- Râvînin diğer bir isnâddaki râviye nisbetle erken ölmesi ile hâsıl olur. Meselâ İbnu Salâh'a, araya her iki tarîk'de de üç râvî girdikten sonra vefatı 458 olan Beyhakî'den oluşan rivâyet, vefatı 487 olan İbnu Halef'ten ulaşan rivâyete nazaran âlî sayılmıştır.

5- Râvî sayısı aynı olmakla beraber, bir şeyhten işiten iki râvîden birinin, diğerine nisbetle şeyhini daha evvel işitmesi ile hâsıl olur. Bu ulüvv, bilhassa yaşlılığında ihtilâfa mârûz kalan şeyhler hakkında daha mühimdir. Şeyhi önce işitenin rivâyeti sonra işitene nisbetle âlî'dir.

BÂZI MÜELLİFLERİN ÂLÎ SENEDLERİ:

Şurası açıktır ki, her asırda senedlerin ulviyeti değişir ve zaman ilerledikçe ulüvv azalır ve nüzûl artar. Üçüncü asır ricâlinden olan Buhârî'nin ulüvvü ile onuncu asır ricâlinden olan Süyûtî'nin (V. 911) ulüvvü farklıdır. Ayrıca bir râvînin bütün hadîsleri ulüv yönünden bir olmaz. Meselâ Buhârî 3'lü âlî isnad'ın yanında 9'lu (tüsâî) nâzil isnâda sahiptir. Onuncu asırda vefât eden Suyûtî, Resûlullah (aleyhissalatu vesselâm)'dan kendisine ulaşabilen en âlî isnâdın 12'li olduğunu belirtir. İmâm Malik'in kendisi ile Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) arasına iki şahsın (biri Sahâbî, biri Tâbiî) girmiş bulunduğu sünâî (ikili) âlî isnâdları varken, Buhârî, Müslim, İbnu Mâce gibi daha muahhar musannıflarda sülâsî (üçlü) âlî senedler yer alır ve miktarları da azdır. Sülâsî isnâd Buhârî'nin Sahîh'inde 22'dir. Müslim'in de sülâsî rivâyeti olmakla birlikte Sahîh'inde yer almaz. Tirmizî'nin üçlü rivayeti tektir, o da zayıf addedilmiştir. İbnu Mace'nin sülâsi'si -hepsi de aynı tarîk'den olmak üzere- beştir ve beşi de zayıftır. Darîmi'd; ise 15 adet sülâsî (3'lü) rivâyet mevcuttur. Sülâsîler Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'inde 337, Abd İbnu Humeyd'in Müsned'inde 51, Taberânî'nin Mu'Cemu's-Sağiri'nde 3 adettir.

Rubâî (4'lü) rivâyetler de âlî sayılmıştır. Buhârî, Müslim, Nesâî, Taberânî, Tirmizî, Ebu Dâvud gibi bir kısım meşhurların rübâî rivayetleri üzerine de te'lifat yapılmıştır. Sözgelimi Taberânî'nin Mu'cem'lerinde 4, Tirmizî'nin Sahîh'inde 170, Buhârî'de 2, Ebu Dâvud'da 1 aded rubâî rivâyet mevcuttur.

Âlî rivâyetleri göstermek üzere müstakil eserler te'lif edilmiştir. Bu çeşit kitaplar umumiyetle Avâli adını alır. Meselâ İbnu Teymiyye Avâliyyü'l-Buhârî'yi, İbnu Mende Avâliy-yu Süfyan İbnu Uyeyne'yi, Yusuf İbnu Halil ed-Dımeşkî Avâliy-yü'l-A'meş'i te'lîf etmiştir. Bu çeşit eserlerin Sülâsiyyât..., Rübâiyyat... şeklinde isimlendiğini cüz'lerle ilgili te'lifatı açıklarken belirtmiştik: Sülâsiyyâtu'l-Buhârî, Rubâiyyatu'l-Buhârî... gibi.

NÂZİL İSNÂD:

Nâzil, âlî'nin zıddıdır. Bir hadîs âlî değilse nâzildir. Bu da âlî gibi beş dereceye ayrılır. Bunları daha önce kaydettiğimiz ve kısaca tariflerini sunduğumuz âlî isnadların zıddı olarak anlamamız gerekir.

Alimlerin büyük ekseriyeti (cumhur) nâzil isnâdın mefdûl (yani değerinin âlî'ye nisbetle düşük) olduğunda müttefiktirler. Ancak, şunu da hatırlatmakta fayda var: Başta Hâkim en-Neysâbûrî olmak üzere bazıları, nâzil'i âlî'ye tercih ettiklerini beyân etmişlerdir. Onlara göre, isnâdda râvi adedi çoğaldıkça muhaddîs daha ziyade çalışır ve daha ziyâde isâbet eder. Fakat bu görüş pek benimsenmemiştir. Çünkü meşakkatın çok olması başlı başına aranması gereken bir fazîlet değildir. Asıl olan, sahîh rivâyete kavuşmaktır. Şu halde sâdece bu nokta-i nazardan, görülebilecek bir maslahat, açık bir durum sebebiyle nâzil isnâd, âlî isnad'a tercih edilir. Nitekim bunun örneğini İmam-ı Azam'ın prensibinden olmak üzere yukarıda verdik. Nazîl isnâddaki râviler daha sika, daha âlim, daha fakîh, meslekten muhaddis, veya rivâyetlerini şeyhinden sema yolu ile almış ise, bu vasıflara uymayan âlî isnâd'a tercih edilir. Vekî' İbnu'l-Cerrâh (V.196/911) ashabına sormuş: A'meş an Ebî Vâil an Abdillah isnadını mı, yoksa Süfyan an Mansur an İbrahim an Alkame an Abdillah isnadını mı tercih edersiniz? diye sorar. Ashâb'ı: "Evvelkisi daha âlî'dir, elbette onu tercih ederiz diye cevap verirler. Ancak Vekî: "Hayır, A'meş de, Ebu Vâil de birer şeyhtir (sıradan râvi). Öteki isnâd

ise, fakîh'in fakîh'den, onun da fakîh'ten onun da fakîh'ten rivâyetidir, binâenaleyh ikincisi evlâdır" açıklamasını yapar. Aslında A'meş ve Ebu Vâil de tanınmış hâfızlardandır. Ancak öbürlerinin fıkıh yönleri bunlara nazaran fevkalâde üstündür. Bu sebeple, bu fukahaya göre o ikisi şeyh (sıradan râvi) olarak tavsîf edilmiştir.

Bu mevzuda Abdullah İbnu'l Mübârek: "Hadîsin güzelliği mücerred kurb-ı isnâd'da değil, ricâlinin sıhhatindedir" demiştir. Keza Ebu Tâhir es-Silefî de (V.576/1180): "Esas olan hadîsi âlimlerden almaktır. Ulemanın isnâdıyla nâzil olmak ehl-i naklin muhakkikleri nazarında, câhillerin isnâdıyla âlî olmaktan evlâdır. Bu takdire göre, ehl-i tahkik indinde hakîkatte âlî olan hadîs nâzîl olabilir" demiştir. İbnu Hibbân (V. 354/965) daha sarîh bir prensip koyar: "Eğer yalnız senede bakılacak ise, şeyhlerinde ulvîyet bulunanı; metne bakılacak ise, hangisinde fukahâ varsa onu tercih etmelidir".

Hâkim de, nâzil isnâda karşı mercûh kılınması gereken âlî'yi açıklarken, verdiği misâllerde adı geçen râviler dikkat çekicidir. Ebu Hudbe İbrahim İbnu Hudbe'nin Enes İbnu Mâlik'ten rivâyeti, Abdullah İbnu Dînâr'ın Enes'ten; Musâ İbnu Abdillah et-Tavîl'in, Enes İbnu Mâlik'ten; Ebu'd-Dünya Osman İbnu'l-Hattab'ın, Ali İbnu Ebî Tâlib'ten rivayetleri.

Ebu Abdillah el-Hâkim açısından bu ve benzeri İsnadların rivâyetleriyle ihticâc olunmaz. Hiçbir hadîs imamının müsnedinde bunlardan nakledilmiş tek bir hadis yoktur.

O halde ulvîyet ricâlin sayısına bağlı olmamalıdır. Başka bâzı şartlar da koşulmalıdır.

ESAHHU'L-ESÂNİD: Usul kitaplarımızda (ve meselâ Tedrîbu'r-Râvî'de) daha ziyade sahih hadîs bahislerinde geçen bu tabiri biz burada tanıtmayı uygun bulduk. Esahhu'l-Esânid, en sahîh hadîslerin senedleri için kullanılmıştır. Zira bir hadîsin sıhhat derecesi, öncelikle onun senedinden gelir. Sıhhat şartlarını en ileri derecede haiz olan senedle rivâyet edilen hadîsin en sahih hadîs (esahhu ehâdis) olacağı tabiîdir.

Burada dikkat çekmek istediğimiz nokta şudur: Acaba bu tabir herhangi bir isnâd hakkında mutlak olarak kullanılabilir mi? Yoksa

kayıtlayarak mı kullanmalıdır? Çünkü esahhu'l-esânid lügat açısından senedlerin en sahîhi demektir.

İslâm uleması bu tabiri mutlak olarak kullandığı gibi, kayıtlayarak da kullanmıştır. Mutlak olarak kullanınca her âlime göre farklı bir sened esahhu'l-esânid unvanını almaktadır. Çünkü her âlim kendi zamanına ve kendi bilgisine göre en üstün bulduğu şahısların teşkîl ettiği isnâd hakkında bu tâbiri kullanmıştır ve böyle davranmakta haklıdır. Bu durumun tabiî sonucu olarak bir çok esahhu'l-esânid ortaya çıkınca, başta Hâkim, bir kısım usulcüler: Sahâbe veya belde ismi vererek "Falanca Sahâbî'ye ulaşan..." veya "fülan belde ahâlisine âid olan isnâdlar içinde en sahîh olanı falanca isnaddır" demeyi muvafık bulmuşlardır.

Bu kayıtlamayı -Tirmizî'de daha sık rastlandığı üzere- konuya göre yaptıkları da olmaktadır: اَصحّ شئٍ في الباب كذا "Bu babta en sahîh rivâyet şudur..." şeklinde. Böyle bir ifâde zikredilen hadisin sıhhatine delalet etmez. Hatta o hadis hasen veya zayıf bile olabilir. Ancak o konu üzerine yapılan diğer rivayetlere nisbeten daha kuvvetli, o babta yapılan rivâyetlerden en sağlamı olduğunu ifade eder.

Alimlere göre, en sahih olduğu ileri sürülen senedlere gelince:

1- Ahmed İbni Hanbel ile. Ishâk İbnu Râhûye'ye göre şu sened esahhu'l-esânîd'dir: Ani'z-Zührî an Sâlim an İbni Ömer(1).

2- Ali İbnu'l-Medîni, Amr İbni Ali el-Fellâs ve Süleyman İbnu Harb'e göre

Muhammed İbnu Sîrîn an Abîde İbni Amr es-Selmânî an Ali (radıyallahu anh).

* Süleyman İbnu Harb'e göre: Eyyub es-Sehtiyânî an İbni Sîrîn an Abîde İbni Amr es-Selmânî an Ali.

* Ali İbnu'l-Medînî'ye göre: Abdullah İbnu Avn an İbni Sîrîn an Abîde İbni Amr es-Selmâni an Ali.

Görüldüğü üzere, Süleyman İbnu Harb, Ali İbnu'l-Medînî en sahîh isnâd hususunda İbnu Sîrîn'e kadar anlaşıyorlar. İbnu Sîrîn'in ilmini Ali İbnu'l-Medînî, en kavî bulduğu Abdullah İbnu Avn'dan, Süleyman

İbnu Harb ise nazarında en kavî olan Eyyub es-Sahtiyânî'den almış olmaktadır.

3- İbnu Mâîn'e göre: A'meş an İbrahim en-Nehâî an Alkame an Abdullah İbnu Mes'ud'dur.

4- Ebu Bekir İbnu Şeybe ile Abdurrezzâk es-San'ânî'ye göre: Zührî an Ali İbni'l-Hüseyn an Ebîhi'l-Hüseyn an Ceddihi Ali İbni Ebi Tâlib'dir.

5- Buhârî'ye göre: Mâlik an Nafî an İbni Ömer'dir.

Bu beş isnâddan en kıymetlisi, Buhârî'nin esah (en sahîh) addettiği sonuncu isnâddır.

Bu duruma göre bir tabaka daha bu tarafa gelirsek: Şâfiî an Mâlik an Nâfî an İbnu Ömer; bir tabaka daha bu tarafa gelirsek Ahmed İbnu Hanbel an Şâfiî an Mâlik an Nâfî an İbni Ömer senedi ortaya çıkar.

İmam Şâfi'î'nin bu isnâdına Silsiletü'z-Zeheb nâmı verilmiştir. Çünkü, Şâfi'î'den hadîs alanların en üstünü Ahmed'dir.

Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'inde bu isnâdla tek hadis mevcuttur (2). Halbuki Muvatta'da aynı isnâd'la bir çok hadîs mevcuttur. Öte yandan, Ahmed İbnu Hanbel'in kendisinden yapılan rivayete göre, Muvatta'yı Abdurrahman İbnu Mehdî'den dinledikten sonra -daha sağlam (sebt) bulduğu için- bir de İmam Şâfi'î'den dinlemiştir. İbnu Hacer ortaya çıkan müşkili şöyle bir tahminle izâha çalışır: "Ahmed İbnu Hanbel ya Muvatta'yı rivâyet etmemiştir, yahud etmiştir de araya inkıta girmiş (ve dolayısıyla Muvatta'nın Ahmed vasıtasıyla rivâyeti bize ulaşmamıştır).

Zeynü'd-Dîn el-Irâkî, yukarıda kaydetiğimiz -ve esahhu'l-Esânid diye tavsîf edilmiş olan- beş aded sened'le, Muvatta ve Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'inde gelmiş olan rivâyetleri müstakil bir kitapta cemetmiştir. Takrîbu'l-Esânîd adını verdiği kitap fıkıh bablarına göre düzenlenmiştir. Ancak, fıkh'ın mühim bahislerini bu senetlerle rivâyet edilmiş hadîs olmadığı için boş bırakmıştır. Ayrıca şartına uyan hadislerden bir çoğu da gözünden kaçtığı için kitaba girmemiştir:

Bu eksikliğe hayıflanan İbnu Hacer, herhangi bir kitapla kayıtlamadan ana kaynaklara inerek bu esasa dayalı bir çalışma yapılmasını temenni eder.

BAZILARINA GÖRE DİĞER ESAH İSNADLAR:

En sahîh olduğu belirtilen isnâdlar yukarıda kaydedilen beş senedden ibâret değildir. Diğer bir kısım senedlerin de esah olduğu ileri sürülmüştür. Bazıları şunlardır:

* İbnu Mân'den yapılan bir başka rivâyete göre: "Abdurrahman İbnu'l-Kâsım İbni Ebi Bekri's-Sıddık an Ebîhi an Aişe".

* Ahmed İbnu Hanbel'den bir başka rivayete göre: "An Eyyub an Nâfi an İbni Ömer"dir. "Hammâd İbnu Zeyd an Eyyub" şeklinde olursa değme gitsin" demiştir.

* İshâk İbnu Râhûye'ye: "An Amr İbni Şuayb an Ebîhi an Ceddihi isnâdiyle rivâyette bulunan zât sika ise an Nâfî an İbni Ömer isnadiyle rivâyet etmiş gibidir" demiştir.

* Vekî' İbnu'l-Cerrâh'a göre: "An Amr İbnu Mürre an Mürre an Ebî Mûsa el-Eş'ari" en güzel senettir.

* İbnu'l-Mubârek el-Iclî ve en-Nesâî'ye göre: "Süfyanu's-Sevrî an Mansur an İbrahim an Alkame an İbni Mes'ud tarîki" isnadların en iyisi en ercahıdır.

* Şu da Nesâî'nin tercih ettiği bir senettir: "Zührî an Ubeydillah İbni Abdullah İbni Utbe an Abbas an Ömer."

* Ebu Hâtim er-Râzî'nin ercah senedi: "Yahya İbnu Sâd el-Kattân an Ubeydlillah İbni Ömer an Nâfî an İbni Ömer"dir.

* İbnu Maîn'in ercah senedi: "Yahya İbnu Sâd an Ubeydillah İbni Ömer ani'l-Kâsım an Âişe"dir.

BAZI ASHÂBIN ESAH İSNADLARI:

Yukarıda belirtildiği üzere bir kısım isnadlar beldeye veya sahâbiye izâfe ve nisbet edilerek "falanca beldenin..., Falanca sahâbînin en sahih isnâdı" denmiştir.

Buna göre:

* Hz. Ebu Bekr (radıyallahu anh)'in esahhu'l-esânîdi: "İsmâil İbnu Hâlid an Kays İbni Ebî Hâzım ani's-Sıddîk"dır.

* Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in en sahîh isnâdı: "Zührî an Sâlim an Ömer'dir veya: Zührî ani's-Sâib İbni Yezîd an Ömer"dir.

* Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anhüma)'inki: "Mâlik an Nâfi an İbni Ömer"dir.

* Ehl-i Beyt'in esahhu'l-esânîdi: "Cafer İbnu Muhammed İbni Ali ibni'l-Hüseyn İbni Ali an Ebîhi an ceddihi an Ali"dir. (radıyallahu anh).

* Hz. Ali (radıyallahu anh)'ninki: "A'rac an Ubeydillah İbni Ebî Râfi an Ali"dir.

* Ebu Hüreyre'nin en sahîh senedi: Zührî an Sâd İbni'l-Müseyyeb an Ebi Hüreyre (radıyallahu anh)"dir. Buhârî'ye göre ise "Ebu'z-Zinâd ani'l-A'rec an Saîd İbni'l-Müseyyeb an Ebi Hüreyre"dir.

* Hz. Enes (radıyallahu anh)'in en sahîh isnâdı: Mâlik ani'z-Zührî -bir kavle göre an Hammâd İbnu Zeyd yahud an- Hammâd İbni Seleme an Sâbit an Enes"tir.

* İbnu Mes'ud (radıyallahu anh)'un esahhu'l-esânîdi: "Süfyânu's-Sevrî an Mansur an İbrahim an Alkame an İbni Mes'ud"dur.

BAZI BELDELERİN ESAH İSNADLARI:

Beldelere nisbet edilen esah isnadlardan bazıları şöyle:

* Medinelilerin esah isnâdı: İsmâil İbnu Ebî Hakîm an Abîde İbni Süfyân an Ebî Hüreyre'dir.

* Mekkelilerin esahhu'l-esânîdi: Süfyan İbnu Uyeyne an Amr İbni Dinâr an Câbir'dir.

* Yemenlilerinki: Ma'mer an Hammâm an Ebî Hüreyre'dir.

* Mısırlılarınki: el-Leys an Sa'd an Yezîd İbni ebî Habîb an Ebî'l-Hayr an Ukbe İbni Âmir.

* Horasanlılarınki: el-Hüseyn İbnu Vâkıd an Abdillah İbni Yezîd an Ebîhi'dir.

* Şamlılarınki: el-Evzâî an Hassân İbni'l-Atiyye ani's-Sahâbe'dir, veya: "Saîd İbnu Abdilaziz an Rebî'a İbni Yezîd an Ebî İdrîs el-Havlâni an Ebî Zer"dir.

* Kûfelilerinki: Yahya İbnu Sa'îd'l-Kattân an Süfyâni's-Sevrî an Süleymân et-Temîmi ani'l-Hâris İbni Süveyd an Ali'dir. vs.

EVHELÜ'L-ESANÎD:

Esahhu'l-Esânîd'e mukabil bir de ehvelu'l-esânîd tabiri vardır. Usül kitaplarımız bu bahse zayıf hadisler konusunu işlerken yer verirler. Bize sened mevzuunun bütünlüğünü sağlamak düşüncesiyle burada zikretmeyi uygun bulduk.

Muhaddisler bu tabirle, bazı şahıslara ve beldelere nisbet edilen isnâdların en zayıfını belirtirler.

Hâkim en-Neysâbûrî'nin kaydına göre:

* Hz. Ebu Bekr (radıyallahu anh)'e ulaşan senedlerin en zayıfı şudur: Sadakatu'd-Dakîkî an Ferkad es-Sabahî an Mürrete't-Tayyib an Ebî Bekir (radıyallahu anh).

* Ehl-i Beyt'in en vâhi isnâdı: Amr İbnu Şemir an Câbiri'l-Cu'fî ani'l-Hâris el-A'var an Ali (radıyallahu anh).

* Hz. Aişe'ye ulaşan en vâhi isnad: "Ani'l-Hâris İbni Şibl an Ummi'n-Nu'mân an Aişe (radıyallahu anhâ)"dir.

* İbnu Mes'ud'a ulaşan en vâhi isnâd: "Şerîk an Ebî Fezâre an Ebî Zeyd an İbni Mes'ûd (radıyallahu anh)"dur.

* Hz. Enes'e ulaşan en vâhi sened: "Dâvud İbnu'l-Muhabbır an Fahr an Ebîhi an Ebân İbni Ebî Ayyâş an Enes (radıyallahu anh)"dir.

* Yemenlilerin en vâkî isnadları: "Hafs İbnu Ömer el-Adeni anil Hakem İbni Ebân an İkrime an İbni Abbas (radıyallahu anhümâ)"dır.

* Mekkelilerin en vâhi isnâdları: "Abdullah İbnu Meymûn el-Kaddâh an Şihâb İbni Hırâş an İbrâhîm İbni Yezîd el-Hûzî an İkrime an İbni

Abbâs (radıyallahu anhüma)"tır.

* İbnu Abbas (radıyallahu anhüma)'a ulaşan en vâkî sened: "Muhammed İbnu Mervan es-Suddî es-Sağîr anil Kelbî an Ebî Sâlih an İbni Abbas (radiyallahu anhüma)"dır.

* Mısırlıların en vâhi isnâdları: "Ahmed İbnu Muhammed İbni'l-Haccâc İbni Rüşd an Ebîhi an Ceddihi an Kurretebni Abdirrahmân an külli men ravâ anhu"dur.

* Şamlıların en vâhi isnadları: Muhammed İbnu Kays el-Maslûb an Ubeydillah İbni Zahr an Ali İbni Zeyd ani'l-Kâsım an Ebî Umâme (radıyallahu anh)"dir.

* Horasanlıların en vâhi isnâdları: Abdurrahmân İbnu Müleyha an Nehşel İbni Sa'îd ani'd-Dahhâk an İbni Abbas (radıyallahu anh)"tır.

---

1) Sâlim, Abdullah İbnu Ömer İbni'l-Hattâb'ın oğludur.

2) O hadis şudur: يبيع بعضكم على بيع بعض ونهى عن النجش ونهى عن بيع حبل الحبلة ونهى من المزابنة والمزابنة بيع الثمر بالتمر كي وبيع الكرم بالزبيب كيً

Aslında bu aynı senetle dört ayrı rivayet olarak gelmiştir. Buhari ve Müslim'de mevcuttur. (Bak 235. hadis).

3. MEHBAS: İLMUR-RİCAL

MEVZU'UN ÖNEMİ:

Senedin ehemmiyeti ne ise hadîs ilimleri (ulûmu'l-hadîs) arasında rical ilmi'nin de ehemmiyeti odur. Hadîs hakkında son derece mühim ve zarurî olan sahîh, hasen, zayıf vs. şeklindeki değerlendirmelerin medârı seneddir, yani senedi teşkîl eden râvîler. Şu halde rical ilmi, hadis ilminin vazgeçilmez bölümlerinden birini ve hattâ birincisini teşkîl eder.

Önceki bahiste sened üzerinde durduk. Bu bahiste senedi meydana, getiren râvîler, râvilerin dereceleri, tabakaları, râvilerde aranan evsaf vs. gibi çeşitli meselelere temas edeceğiz.

1- RÂVİ KİME DENİR:

Râvi, lügat olarak bir haberi anlatan,nakleden, getiren kimseye denir. Hadîs ilminde, sünneti âdâbına göre nakleden kimseye denir. Âdâb'tan maksad senedli olarak demektir. Bu mânâda râvi'ye müterâdif olarak müsnid, keza râviler manasında mutlaka cemi hâlinde ricâl kelimesi de kullanılır.

Normalde râvî'nin meslekten olması şart değildir. Bu sebeple, râvinin ilim sâhibi olması, rivâyet ettiği haberin senedindeki ricâlini cerh ve ta'dil yönleriyle tanıması, terettüp eden ahkâm vs. yönleriyle metni tanıması aranmaz. Râvide aranan yegâne husus rivâyet adabına riâyetidir, rivâyeti senedli olarak yapmasıdır.

Râvi tâbiri, yeri gelince en küçük derecede yer alandan en üst derecede yer alan ricâlin, hepsi için kullanılabilen âm bir tâbirdir.

2- RÂVİLERİN DERECELERİ:

Resûlullah (aleyhissalatu vesselam)'ın sünnetini nakil ve rivâyet etmeyi meslek edinenler bir kısım hiyerarşik derecelere ayrılır:

1-Tâlib: Hadîs ilmini öğrenmeye azmetmiş kimse demektir. Hiyerarşide en aşağı mertebede yer alır. Gayreti ve muktesebâtı nisbetinde derecesi yücelir.

TÂLİBİN ÂDÂBI:

İslâm uleması hadîs talebesinin şu âdâba uymasını şart koşmuştur:

1) Niyette ihlâs sahibi olmalı ve hadîs tahsilini sırf Allah rızası için yapmalıdır. Dünyevî bir maksada kesinlikle yer vermemelidir.

2) İsnâd-ı âlî aramalıdır. Bölgesindeki âli isnâdı bitirince uzak diyarlara bu maksatla seyahat etmelidir.

3) Hadîslerde vârid olan fazîletli amelleri imkân nisbetinde işlemelidir. Hatta Bişr İbnu'l Hâris el-Hâfi: "Ey hadîs ashâbı, hadîsin zekâtını

ödeyin, hiç olsun her ikiyüz hadîsten beşiyle mutlaka amel edin" demiştir. Vekî de: "Hadîsi hıfzetmek istersen, onunla amel et" der.

4) Tâlib, dinleme işini uzatıp, şeyhin azarlamasına meydan vermemelidir. Zührî: "Meclis uzarsa şeytan da nasiplenir" demiştir.

5) Öğrendiklerini gizlemeyip, diğer talebelerin de istifâdesini sağlamalıdır.

6) Rivâyet ve dirâyette kendisinden dûn (aşağı) olandan da hadîs almalıdır. Vekî: "Kişi fevkindekinden, emsâlinden ve mâdûnundan hadîs yazmadıkça asâlete eremez" der.

7) Hadîs talebesi sadece ezberlemekle veya yazmakla kalmamalı, anlamaya, kavramaya da çalışmalıdır.

8) Sahîheyn'e gerekli alâkayı göstermeli sonra sünenileri, sonra müsnedleri, ilel kitaplarını, sonra ricâl kitaplarını ve târîh kitaplarını okumalıdır.

9) Hadîs dinleme işi en az temyîz yaşında olmalıdır. Temyiz'e ermeden yapılan dinleme sahih değildir. Gerçi Şamlılar 30, Kûfeliler 20 ve Basralılar 10 yaşından önce hadîs dinletilmemeli, bu yaşa kadar Kur'an vs. öğrenmeli demiş, bu yolda tatbîkatta bulunmuşlardır. Ancak Ashab'tan birçoğu Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam)'i küçükken gördükleri halde, yaptıkları rivâyetler, başta Buhârî, bütün hadîs kitaplarında yer alır. Bu durum, Selefin, temyiz yaşına giren çocukların semâını (hadis dinlemelerini) sahîh addettiğini gösterir. Nitekim Resûlullah (aleyhissalatu vesselam)'ın torunu Hz. Hasan (radıyallahu anh) Resûlullah'ın vefâtında sekiz yaşlarında idi. Abdullah İbnu-z-Zübeyr, Nu'mân İbnu Beşîr, Ebu't-Tufeyl el-Kınânî, Sâib İbnu Yezîd, Mahmud İbnu'r-Rebî Resûlullah (aleyhissalatu vesselam)'ı büluğdan önce görmelerine rağmen rivâyetleri muhaddislerce kabûl edilmiştir. Ahmed İbnu Hanbel, işittiğini aklında tutma yaşı prensibini koyar. Buhârî ve Evzâî de hemen hemen bu görüşü benimser. Nitekim Buhârî'de rivâyeti kaydedilen Mahmud İbnu'r-Rebi, Resûlullah (aleyhissalatu vesselam)'ın vefâtında beş yaşında idi. Diğer taraftan Abdullah İbnu'z-Zübeyr (radiyallahu anh)'in 3-4 yaşındaki müşâhadesi ile ilgili rivâyet hüsn-i kabûl görmüştür.

Şu halde, semâ'ın başlangıcı için rakamla ifâde edilecek kesin bir yaş haddi yoktur.

2- Muhaddis: Bu, ilimde belli bir seviyeye ulaşanın unvânıdır. Hadîs ilmini bilir. Hadîslerden az olmayan miktarda metin ve senediyle ezberler. Senedlerde yer alan râvileri, cerh ve ta'dîl yönleriyle tanır. Keza, metni de, ihtivâ ettiği ahkâm ve kendisiyle amel etme durumlarıyla tanır. Muhaddis yerine Şeyh ve İmâm tâbirleri de kullanılır. Ancak, hemen belirtelim ki şeyh tâbiri muhaddisin hadîs aldığı hoca için de kullanılır. "Falan kişi Buhârî'nin şeyhidir" deyince Buhârî'nin ondan hadîs aldığı anlaşılır. O kimsenin vasıflı bir muhaddis olması şart değildir. Öyle ise şeyh kelimesi âdâbına uygun hadîs rivâyet eden sıradan bir râvî manasına da sıkça kullanılmıştır.

3-Hâfız: Muhaddislerden muktesebâtı ilerlemiş olanların unvânıdır. Bilhassa ezbere bildiği hadislerin çokluğu ile muhaddisten ayrılır. Hâfız unvânının, umûmiyetle 100 bin kadar hadîsi sened ve metniyle ezbere bilen muhaddisler için kullanıldığı ifâde edilmiştir. Muhaddis gibi, bunun da ricâli ve metni her yönüyle tanımaları gerektiğini söylemeye hâcet yoktur.

Şu noktayı da belirtelim ki, diğer tabirler gibi, hâfız tabiri muayyen ve mahdût evsâfa göre verilmiş bir unvan değildir. Zamâna ve bu tâbiri kullanan şahsa göre, kelimeden kastedilen mefhum değişebilir. Sözgelimi Zehebî'nin, Tezkiretü'l-Huffâz'da huffâzı yani hadîs hâfızlarını tanıtır. Bir başka deyişle, orada yer verilen her şahıs Zehebî'ye göre "hâfız"dır. Bundan hareketle her birinin 100 bin civârında hadîs ezberlemiş olduğunu söyleyemeyiz. Nitekim, kitap, başta Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer (radıyallahu anhüm) olmak üzere 33 adet Sahabe (radıyallahu anhüm)'ye yer vererek başlar. Keza Sahâbe'den sonra yer verilen Tâbiîn ve Etbauttâbiîn tabakalarına mensup kimselerden kitapta tercümesi sunulanların hepsinin 100.000 civarında hadîs ezberlediği de söylenemez.

4 Hüccet: Hâfızdan sonra gelen mertebenin unvanıdır. 300.000 kadar hadîsi yukarıda belirtilen şartlarda senet ve metniyle ezberleyen kimselere denir.

5- Hâkim: En yüksek mertebede olanların unvanıdır. Bütün Sünnet'i nefsinde cemeden kimseler bu unvanı almaya hak kazanırlar.

Hemen belirtelim ki, muhaddis tabiri hadisle iştigal eden bütün ehl-i ilm için kullanılan müşterek bir isimdir. Binaenaleyh hâfız, hüccet ve hâkim de öncelikle muhaddis ismini taşırlar. Zaten bunları birbirinden kesin hatlarla ayırmak mümkün değildir. Bu sebeple, usulcüler birbirinden farklı târiflerde bulunurlar. Esâsen, bu ilimde birinci derecede mühim olan, muhaddisin itkanı ve tesebbütüdür, adalet ve zabt yönünden mükemmel olmasıdır. Çok hadis ezberleme keyfiyeti ikinci derecede önem taşıyan bir husustur.

3- MUHADDİSİN ÂDÂBI:

Alimler, hadis ilminin tedrisiyle meşgul olanların bazı âdâba riayet etmesini şart koşmuşlardır:

1- Muhaddis herşeyden önce iyi bir ahlâk, temiz bir yaşayış ve sağlam bir niyet sahibi olmalıdır. Sağlam niyet, ilmi Allah rızası için öğrenmek ve öğretmektir. Seleften bazıları: "Biz başka maksadla ilim talebettik, ancak o, Allah için olmaktan başka bir şey kabul etmedi" demiştir.

2- Muhaddis, hadîs rivayetini belli bir olgunluk ve yaş hududunda yapmalıdır. İbnu Hallâd elli ile seksen yaş arasını tavsiye eder. Bazıları da 40 yaşından önce rivayetin caiz olmadığını söyler. Kadı İyaz buna itiraz ederek 40 yaşından ve hatta 30 yaşından önce hadis rivâyet eden selef büyüklerinden misal vermiştir. Mâlik İbnu Enes (İmam-ı Mâlik) bunlardan biridir. Halk, kendisini dinlemek üzere, büyük kalabalıklar teşkil etmeye başladığı zaman üstadları henüz hayatta idi. Öte yandan, muhaddisin bu yaşı beklemesi bazı tehlikeleri de beraberinde getirecektir: İlmin ziyâı gibi. Çünkü, kırk elli yaşına ulaşmadan ölenler var. Ömer İbnu Abdilaziz, Saîd İbnu Cübeyr, İbrahim en-Nehâî gibi nice büyük alimler ellisini idrak etmeden vefat etmişlerdir.

İbnu Hallâd'ın, ihtilât ârız olur endişesiyle "seksenden sonra rivâyeti kesmelidir" sözüne de itiraz edilmiştir. Zira sahabe ve sonrakilerden çok sayıda selef, ileri yaşlarda hadis rivayetinde bulunmuştur. Enes İbnu Mâlik, Sehl İbnu Sa'd, Abdullah İbnu Ebî Evfa (radıyallahü

anhüm) gibi. Hatta yüz yaşını aştığı halde sağlıklı şekilde rivâyet edenler olmuştur: Hasan İbnu Arfe, Ebu'l-Kasım el-Bağavî, Ebu İshâk el-Hüseynî, el-Kadı Ebu't-Tayyib et-Taberî vs.

3- Muhaddisin yaşça, ilimce kendisinden daha muvafık (evlâ) birisi varken rivâyette bulunmaması gerekir. Hatta bazı âlimler, kendi beldesinde bu işe elyak olan varken rivâyeti mekruh addetmiş, bu hususta muhaddise müracaat edenler çıktığı takdirde ehak olana göndermesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak İbnu Dakîki'l-Îd gibi bazıları kendisinde değişik rivâyet bulunan kimsenin, tâlibi, isnâd-ı âlî sâhibine göndermemesi gerekeceği kanaatindedir.

4- Muhaddis, hadis tedrisine geçeceği zaman kılık kıyafetine itina etmeli, bu yönde dinleyenlere tefevvuk etmelidir. Nitekim İmam Mâlik'in, dersten önce abdest -ve hatta boy abdesti- aldığı, en iyi elbiselerini giyip, güzel kokular süründüğü, büyük bir vakar içinde tedriste bulunduğu, gürültü yapanlara bile meydan vermediği rivâyetlerde gelmiştir.

5- Hadis tedrîsi Kur'an'dan bir parçanın tilâvetiyle açılıp hamdele ve salvele ile başlatılmalıdır.

6- Hadis metinlerini okuyacak kimse (kâri) güzel sesli, telâffuzu düzgün ve açık, ibâresi fasîh (sesin vurgusunu manaya göre tam yapan) olmalı, Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ın adı geçtikçe aleyhissalâtü vesselam, ashâbın (radıyallahu anh) adı geçtikçe radıyallahu anh demelidir.

7- Muhaddis şeyhini de hayırla senâ ile anmalıdır. Vekî'in, hocası Süfyân-ı Sevrî'yi andıkça: "Emîrü'l-mü'minîn fıl-hadîs" diye övdüğü rivayetlerde gelmiştir. Keza hiç kimseyi, sevmediği bir lakabıyla zikretmemelidir. Ancak bu lâkab, onu diğerlerinden tefrik içinse mahzuru yok: Gunder (vefasız), A'rec (topal), A'meş (görmesi zayıf) gibi. Keza mesleğini zikrederek anması -Hannât gibi- veya annesine nisbet ederek anması -İbnu Uleyye gibi- câizdir, yeter ki bütün bu tesmiyelerde ayıplamak maksadı değil, târif gayesi gütmüş olsun.

4- RÂVÎNİN TABAKALARI

Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ın sünnetini bize intikal ettiren râviler başlıca üç tabakaya ayrılır:

1- Ashab,

2- Tâbiîn,

3- Etbauttâbiîn,

Şimdi bunları tanıyalım:

1) SAHABE(1)

İbnu Hacer'in el-İsâbe'de "en doğru" diye tavsîf ettiği târife göre, sahâbî: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le kendisine inanmış olarak karşılaşıp İslam üzere ölen kimsedir." (2). İbnu Hacer devam eder: "Bu tarife, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le berâberliği uzun olan da girer, kısa olan da; kendisinden hadîs rivayet eden de girer, etmeyen de; O'nunla gazve yapan da girer, yapmayan da; keza O'nu bir kere görmüş ve fakat beraber oturmamış olan da girer, beraber olduğu halde âmâlık gibi bir sebeple görmemiş olan da. Îmân kaydı; Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la, kâfir olarak karşılaşıp, sonradan iman edeni -şayet imandan sonra tekrar karşılaşmadı ise- hâriç tutar. "Kendisine" tâbirimiz, başkasına inanmış olarak O'nunla karşılaşanı hâriç tutar; Bî'set'ten önce kendisiyle karşılaşan ehl-i kitap gibi. Şöyle bir soru hatıra gelebilir: Ehl-i kitaptan, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la peygamberliğinden önce karşılaşıp, O'nun peygamber olacağına inanan sahabî sayılır mı? Bu ihtimalli duruma, Hz. Peygamber'in ticarî maksatla gittiği Suriye seferinde Busra kasabasında karşılaştığı Rahip Buhayra ve benzerleri dahildir... Sayıca az da olsa iman ettiği halde sonradan irtidâd edip tevbe etmeden ölenler de sahâbî değildir: Ubeydillâh İbnu Cahş, Abdullah İbnu Hatal, Rebî'a İbnu Ümeyye İbni Halef gibi. İrtidaddan dönen sahâbîdir, Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'la tekrar görüşmese de, el-Eş'as İbnu Kays gibi...

İbnu Hacer'in, Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ı dinlemiş, görmüş olan cin ve melâikenin sahabeden sayılıp sayılmayacağı

konusunda kaydettiği münakaşanın amelî bir yönü olmadığı için onu aktarmıyoruz.

Ancak şunu da kaydedelim. Bir kimseye sahâbe diyebilmek için şâz olan ve ulemânın çoğunluğu tarafından kabul edilmeyen başka şartlar da ileri sürülmüştür. Bunlardan birine göre şu dört vasıftan biri olmadıkça sahâbi olunamaz:

1- Hz. Peygamber (aleyhissalâtü vesselâm)'le uzun müddet mücâlese (beraberlik).

2- Hz. Peygamber (aleyhissalâtü vesselâm)'den yaptığı bir rivâyetin bilinmesi.

3- Hz. Peygamber (aleyhissalâtü vesselâm)'le gazve yaptığının bilinmesi.

4- Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ın yanında şehîd olması.

Bazıları sahâbeliğin sıhhati için "büluğa ermiş olmak"ı şart koşmuş, bazıları kısa bir müddet için de olsa mücâlese'yi (berâber bir mecliste bulunmayı) şart koşmuştur. Bazıları: "Sahâbelik için "Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ı görmek" yeterlidir" diye mutlak bir ifâde kullanmışsa da bu görmekten maksat "temyîz yaşında görmek"dir, böyle kayıtlamak gerekir." İbnu Hacer, devamla Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ı vefatından sonra (henüz gömülmeden) görenin durumu münâkaşa götürse de sahabî sayılmaması gerektiğini söyler. Şâir Ebu Züeyb el-Hüzelî gibi.

Kimin sahâbe olduğunu tefrikte, müelliflerin işini zorlaştıran bazı mücmel tavsîfler de olmuştur. Bunlardan -İbnu Ebî Şeybe'nin Musannaf'ında kaydedilen- birine göre: "Fetihler sırasında sadece sahâbîyi komutan tâyin ederlerdi." Bir diğerine göre -ki İbnu Abdilberr'e aittir- "Hicrî onuncu senede Mekke ve Taifte müslüman olmuş ve Resûlullah' (aleyhissalâtü vesselâm)'ın Vedâ haccına katılmamış tek kişi mevcut değildi."

Keza benzer ifade Evs ve Hazrec kabîleleri hakkında da sarfedilerek: "Onlardan hiç kimsenin Hz. Peygamber (aleyhissalâtü vesselâm)'in ömrünün son senesine kadar küfrünü devam ettirip, Resûlullah

(aleyhissalâtü vesselâm)'ın vefatında onu izhar ettiğinin görülmediği" belirtilmiştir.

BİR ŞAHSIN SAHÂBE OLDUĞU NE YOLLA ANLAŞILIR?

Bu hususta bir değil bir kaç mûteber yol vardır:

1- O zâtın sahâbe olduğu tevâtür, istifâza ve şöhret'le bilinir.

2- Bir sahâbîden: "Falanca sahâbîdir" diye gelen rivâyetle bilinir.

3- Tâbiîn'den herhangi birinin aynı şekilde şehâdetiyle bilinir. Ancak bu zât tezkiyesi makbûl biri olmalıdır.

4- Bir kimsenin şahsen: "Ben sahâbî'yim" demesiyle de sahâbelik sübut bulur. Ancak bu durumda iddia sâhibinin adâlet sâhibi ve Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'a yaşca muâsır olması gerekir.

Adalet iddiası kendi sözüyle sübut bulmaz, başkasının şehâdeti esastır. Böyle olmayanların sahâbelik iddiaları kabul edilemez. Muasara şartına gelince, bunun son hududu hicrî 100-110 yıllarına rastlar. Çünkü Hz. Peygamber (aleyhissalâtü vesselâm) ömrünün sonlarında Ashab (radıyallahu anhüma)'ına: "Bu geceniz var ya, bundan yüz sene sonra, şu anda mevcutlardan kimse yeryüzünde kalmayacaktır" buyurmuştur. Bu hadisi Buharî ve Müslim İbnu Ömer'den rivâyet etmiştir. Hadîs'in Müslim'de Hz. Câbir'den kaydedilen veçhinde, bu sözü Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ın vefatından bir ay kadar önce söylediği belirtilir. Bu rivâyete dayanarak, İslam ulemâsı, mezkûr hududdan sonraki zamanlarda sahâbelik iddiasına kalkanları reddetmişlerdir.

Nitekim pek çok şarlatan asırlarca sonra sahâbî olduğunu iddia ederek sahte hadîsler rivâyet etmiş ve kendilerine inanacak câhil, saf kişiler bile bulmuştur. İbnu Hacer, el-İsâbe'nin el-Kısmu'r-Râbi diye ayırdığı bölümlerde onlar hakkında bilgi verir. Her biriyle ilgili hikâye ve teferruatı mezkûr kitaba bakarak bu sahte sahabilerden bir kaçının ismini ve ölüm târihini kaydedelim:

1- Osmân İbnu'l-Hattâb: Bağdad'da zuhûr etti. Vefatı: 327/938.

2- Cafer İbnu Nestûr er-Rûmî: Farab'ta çıktı. Vefatı: 350'den sonra.

3- Sarbatak: Hindistan prenslerinden. Vefatı: 333/944.

4- Cübeyr İbnu'l-Hâris. Vefatı: 576'dan sonra.

5- er-Rebî' İbnu Mahmûd, Mardinli bir sûfı. Vefatı: 599/1202.

6- Ebu'r-Rida Ratan, Hindistan'ın Batranda şehrinden. Vefatı: 632/1443 veya 709/1309'dur.

7- Kays İbnu Temîm et-Tâî. Geylan şehrinde çıktı. Vefatı: 517/1123'den sonra.

Hadîs ulemâsı, yukarıda kaydedilen ihbâr-ı Nebevî'ye muvafık şekilde, Mekke'de 100-110 târihleri arasında vefat eden Ebu't-Tufeyl Âmir İbnu Vesîle el-Cühenî'nin en son vefat eden sahabî olduğunda ittifak eder.

SAHÂBENİN ADALETİ:

Yukarıda belirtilen yollarla bir kimsenin sahâbî olduğuna hükmedilince ona müslümanlar arasında Hz. Peygamber (aleyhissalâtü vesselâm)'i görmüş olmaktan ileri gelen müstesna bir makam ve şeref tanınmış olmaktadır.

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'e mensub olan bütün mü'minler sahâbe'nin hâiz olduğu bu yüce makamda müttefiktirler. Kıyâmete kadar gelecek bütün mü'min nesillerden hiçbiri, hiçbir ferd Ashab'a mensup hiçbir kimseye karşı fazîlet noktasında üstünlük iddia etmez. Onların efdaliyeti bizzat Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber (aleyhissalâtü vesselâm) tarafından ifâde edilmiştir.

Ehl-i Sünnet, Ashab (radıyallahü anhüm)'ı bir bütün kabul etmekte de müttefiktir. Hususî, ferdî fezâilde aralarında dereceleme yaparsa da sahâbelik fazîletinde hepsini bir görür. Bir başka ifâdeyle Şi'a'nın yaptığı gibi, Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ın sohbetiyle müşerref olan hiç kimseye yakışık almayan, saygısızlık, güvensizlik, ittihâm ifâdeleri taşıyan sıfatlar izâfe edemez. Hepsini ayrı ayrı sever ve sayar. Hangisinin ismi geçerse geçsin radıyallahu anh yani Allah ondan razı olsun duasını okur.

Ashab'ı bir bütün olarak sevmek, hepsine ayırım yapmadan güvenmek Kur'ân-ı Kerîm ve Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ın emirleri gereğidir. Buna bir bakıma sahâbenin adaleti denir. Adâletin ne olduğunu teferruatlı olarak açıklayacağız. Özet olarak dindarlık, sıdk, itikad düzgünlüğü, güzel ahlâk demektir. Bâzı ehl-i Bid'a takımı hâriç, Ehl-i sünnet, bütün Sahâbîlerin bu vasıfları taşıdıklarında müttefiktirler. Bunda delilimiz Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber (aleyhissalâtü vesselâm)'dir. Pek çok âyet ve hadis Ashâbı tebric eder. Tâ ilk İslam büyüklerinden günümüze kadar gelip geçen bütün ehl-i sünnet ulemâsı ayet ve hadisleri böyle anlamakta ihtilâf etmezler.

Şimdi bunlardan bir kısmını kaydedeceğiz:

ASHABI ÖVEN AYETLERDEN BAZILARI:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنْ الْمُنكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ

"Siz insanlar için ortaya çıkarılan, doğruluğu emreden, fenalıktan alıkoyan, Allah'a inanan hayırlı bir ümmetsiniz" (Âl-i İmran, 110).

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

"Böylece sizi insanlara şâhid ve örnek olmanız için tam ortada bulunan bir ümmet kıldık. Peygamber de size şâhid ve örnektir" (Bakara, 143).

لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا

"Ey Muhammed! Allah inananlardan, ağaç altında sana baş eğerek el verirlerken, and olsun ki hoşnud olmuştur. Gönüllerinde olanı da bilmiş, onlara güvenlik vermiş, onlara yakın bir zafer ve ele geçirecekleri bol ganîmetler bahşetmiştir (Feth, 18).

وَالسَّابِقُونَ ٱوَّلَونَ مِنْ ٱلمُهَاجِرِينَ وَٱنصَارِ وَٱلذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ

"İyilik yarışında önceliği kazanan Muhâcirler ve Ensâr ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur. Onlar da Allah'tan hoşnuddurlar. Allah onlara içinde ebedî kalacakları, içlerinde ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır..." (Tevbe, 100)(3)

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ # أُوْلَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ # فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ

"İyilik işlemekte önde olanlar, karşılıklarını almakta da önde olanlardır." (Vâkı'a,10-12)

يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنْ اتَّبَعَكَ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ

"Ey Peygamber! Allah'ın yardımı sana ve sana uyan mü'minlere yeter" (En-fâl, 64).

وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ # لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضً مِنْ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُوْلَئِكَ هُمْ الصَّادِقُونَ # وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَا“يمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَ يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُوْلَئِكَ هُمْ الْمُفْلِحُونَ

"Daha önceden Medîne'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler; onlara verilenler karşısında içlerinde bir çekememezlik hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önce tutarlar. Nefsinin tamahkârlığından korunabilmiş kimseler, işte onlar saadete erenlerdir." (Haşr, 8-9).

ASHABI ÖVEN HADİSLERDEN BAZILARI:

Kur'ân-ı Kerîm'den başka, Hz. Peygamber (aleyhissalâtü vesselâm)'de bir çok hadisleri ile Ashab'ı tebric etmiş aralarında bir ayırım yapmadan ümmetine karşı onların şânlarını yüceltmiştir. Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman. Hz. Ali, Übey İbnu Kaab, Zeyd İbnu Sâbit, Muâz İbnu Cebel (radıyallahu anhüm ecmâin) gibi büyükler hakkında da ayrı ayrı medh u senâda bulunmuştur. Hadis kitaplarının Menâkıb ve Fezâil bölümleri bu çeşit hadîslerle doludur. İbnu Hacer ve Bağdadî tarafından kaydedilmiş olan bu hadislerden bazılarını asıl metinleriyle kaydediyoruz.

ـ1-عن ابن مسعود رضي اللَّه عنه عن النبي صلى اللَّه عليه وسلم: خير امتي قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ثم يجئ قوم تسبق أيمانهم شهادتهم ويشهدون قبل أن يستشهدوا.

1- "Ümmetimin en hayırlısı benim asrımdakilerdir. Sonra bunları tâkip edenler, sonra da bunları tâkiben gelenlerdir. Sonra öyle bir kavm gelir ki şehâdetten önce yemin ederler ve şâhidlikleri taleb edilmeden şehâdette bulunurlar."(4).

ـ2-عن إبي سعيد رضي اللَّه عنه قال: قال رسول اللَّه صلى اللَّه عليه وسلم: تسبوا أصحابي فوالذي نفسي بيده لو انفق احدكم مثل احد ذهبا ما ادرك مدّ احدهم و نصفه

2- "Ashâbıma dil uzatmayın. Nefsimi elinde tutan Zat-ı Zülcelâl'e yemîn ederim ki, sizden biriniz Uhud Dağı kadar altın tasadduk etseniz yine de onlardan birinin bir müdd, hatta yarım müdd miktarındaki harcamasına sevabca ulaşamazsınız."(5)

ـ3-عن جابر رضي اللَّه عنه قال: قال رسول اللَّه صلى اللَّه عليه وسلم ان اللَّه اختار اصحابي على الثقلين

سوى النبيين والمرسلين.

3- "Hz. Câbir (radıyallahu anh) Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ın şöyle dediğini nakletmiştir: Cenâb-ı Hakk, Ashâbımı nebiler ve peygamberler hâriç bütün cin ve ins'e tercih etmiş, üstün tutmuştur."

ـ4- عن ابن عباس رضي اللّٰه عنه قال: قال رسول اللّٰه صلى اللّٰه عليه وسلم: مهما اوتيتم من كتاب اللّٰه فالعمل به عذر حدكم في تركه فان لم يكن في كتاب اللّٰه فسنة منى ماضية فان لم تكن سنة منى ماضية فما قال اصحابي ان اصحابي بمنزلة النجوم في السماء فايها اخذتم به اهتديتم واختف اصحابي لكم رحمة.

4- Kitap'ta size ne gelmişse onunla amel edeceksiniz, onu terketmekte hiçbir özür kabûl edilmez. Kitapta bulunmayan bir şey olursa, benden vâhi olan sünnet esastır. Benden vâhi bir sünnet yoksa Ashâbımın söylediğine uyacaksınız. Ashâbım gökteki yıldızlar gibidir. Onlardan hangisini esas alırsanız hidâyete erersiniz. Ashabımın ihtilafı sizin için rahmettir.

ـ5- عن عمر ابن الخطاب رضي اللّٰه عنه قال: قال رسول اللّٰه صلى اللّٰه عليه وسلم: سألت ربي فيما اختلف فيه اصحابي من بعدي فاوحى اللّٰه إلىّ يا محمد إن اصحابك عندي بمنزلة النجوم في السماء. بعضها أضوأ من بعض فمن أخذ بشئٍ مما هم عليه من اختفهم فهو عندي هدى.

5- Hz. Ömer (radıyallahu anh) Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ın şöyle buyurduğunu anlatmıştır: "Ashabımın benden sonra ihtilaf edeceği şeyler hakkında Rabbime sordum. Allah celle şânuhu şu vahiyde bulundu: "Ey Muhammed! Senin Ashabın benim katımda

gökteki yıldızlar gibidir. Bazısı bazısından daha parlaktır. Kim onların ihtilaf ettikleri şeyden herhangi birini esas alırsa, o benim yanımda hidâyet üzeredir."

ـ6- عن انس بن مالك رضي اللَّه عنه قال: قال رسول اللَّه صلى اللَّه عليه وسلم: إن اللَّه اختارني واختار اصحابي فجعلهم اصهاري وجعلهم انصاري وإنه سيجئ في آخر الزمان قوم ينتقصونهم أ ف تناكحوهم أ ف تنكحوا إليهم أ ف تُصلوا معهم ا ف تصلوا عليهم حلت اللعنة.

6- Hz. Enes (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm) buyurdular ki: "Allah beni ve Ashâbımı seçti. Onları bana hısım ve yardımcılar kıldı. Bilesiniz âhir zamanda bir gürûh çıkıp onların kadrini düşürmeye çalışacak. Sakın onlarla evlenmeyin, onlara kız vermeyin, onlarla birlikte namaz kılmayın, cenâzelerine namaz kılmayın. Onlara lanet etmeniz helaldir."

ـ7- عن عبداللَّه بن مغفل رضي اللَّه عنه قال: قال رسول اللَّه صلى اللَّه عليه وسلم: اللَّه اللَّه في اصحابي تتخذوهم غرضا. فمن احبهم فبحبّي احبهم ومن ابغضهم فبغضبي ابغضهم ومن آذاهم فقد آذاني ومن آذاني فقد آذى اللَّه ومن آذى اللَّه فيوشك ان يأخذه

7- Abdullah İbnu Muğaffel (radıyallahu anh), Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ashabım hakkında Allah'tan korkun. Onları kendinize hedef edinmeyin. Kim onları severse bu bana olan sevgisi içindir, kim de onlara buğz ederse bu da bana olan buğzu sebebiyledir. Onları kim incitirse beni incitmiş olur. Beni inciten de Allah'ı incitir. Allah'ı incitenin ise belası yakındır.

Süfyan-ı Sevrî, قُلْ الْحَمْدُ لِلّهِ وَسَمٌ عَلَى عِبَادِهِ الّذِينَ اصْطَفَى

(Mealen: "Ey Muhammed! De ki: Hamd Allah'a mahsustur. SEÇTİĞİ KULLAR'ına selam olsun" (Neml, 59), âyetinde zikredilenlerin Ashab olduğunu söylemiştir.

Ashab'ın adaleti meselesini "nefis bir şekilde" işleyen Bağdâdî, -ki İbnu Hacer aynen iktibas ederek katıldığını ifade eder. Kur'an ve Hadîs'te Ashâb hakkında gelen tebrie'nin çokluğunu belirttikten sonra şunu söyler: "Bu nassî deliller, onların kesinlikle ta'dîl'ini ifâde eder. Onlardan hiç biri, Allah'ın ta'dîlinden sonra, mahlukattan bir başkasının ta'dîline muhtaç değildir. Farz-ı muhal, Allah ve Resulü (aleyhissalâtu vesselâm)'nden haklarında -yukarıda zikrettiğimiz nasslardan hiçbiri vârid olmamış olsaydı bile, onların hicret, cihâd, İslâm'a yardım, can ve mallarını bu yolda harcamaları, ata ve evlâdlarını öldürmeleri, din için birbirlerine gösterdikleri hayranlık, iman ve yakînde izhâr ettikleri fevkalâde kuvvet gibi fiilen içinde bulundukları sayısız haller, âdil olduklarına kesinlikle hükmetmeye, nezih olduklarını kabûle ve onların kendilerinden sonra gelen haleflerinden ve onları tâdîl ve tezkiye etme durumunda olacak hepsinden, daha efdal olduklarını teslîme yeterli idi. İşte bu görüş, bütün âlimlerin ve kavline güvenilen bütün fakîhlerin müşterek görüşüdür."

---

1) Raviler arasında en mühim tabakayı Ashab(radıyallahu anhüm)'ın teşkil ettiği ve günümüzde Ashab'a dil uzatmalar yaygınlaşmaya yüz tuttuğu için bu bahsi genişçe işleyeceğiz.

2 Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın: طُوبَى لِمَن رَآنِي وآمَن بِي وطُوبى لِمَن رآى مَن رَآنِي "Ne mutlu beni görüp iman edene! Ne mutlu beni göreni görene" hadisinin mezkûr Sahabe tarifindeki katkısı açık olarak görülmektedir. Tâbiî'nin tarifini yaparken de göreceğiz ki, bu hadis Tâbiîn ile ilgili tarifin ortaya çıkmasında da müessir olmuştur. Zira muhtelif tariflerden, ekseriyetin benimsediği tarif uygun olanıdır.

3) Sadece bu ayet Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh), Hz. Ömer (radıyallahu anh) gibi İslamın büyüklerine dil uzatan Şia'nın gittiği yolun batıllığını göstermeye kâfidir. Zira, es-Sâbikûn el-Evvelûn'a bunlar dahildir. Keza bunlar Bey'atü'r-Rıdvân ashabındandır. Rabbülâlemîn hiçbir ayırım yapmadan hepsinden râzı olduğunu ilan etmiştir. Ama Şia, Cenâb-ı Hakk'ı tahtle edercesine, tekzîb edercesine bu büyüklere dil uzatmaktadır. Dalâlet bu kadar olur. Allah korusun!
4) Bu hadisin 13 ayrı tarikten rivayet edildiğini ve ulemadan bazısının mütevatir addettiğini daha önce kaydettik.
5) Bir müd takriben 18 litrelik bir ölçek.

ASHABA DİL UZATAN ZINDIKTIR:
Bağdâdî, yukarıda kaydettiğimiz açıklamalardan sonra, bu Zür'atü'r-Razî'nin şu fetvasını kaydeder: "Bir kimsenin Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Ashâb (radiyallahû anhüm)'ının kadrini düşürmeye çalıştığını görürsen bil ki o zındıktır. Zira Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm) haktır, Kur'ân-ı Kerîm haktır. Bu Kur'an-ı ve şu sünneti bize Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm)'ın Ashabı (radıyallahu anhüm) tebliğ etmiştir. Onlara dil uzatanlar, şâhidlerimizi karalamaya çalışıyorlar. Asıl maksadları da Kur'an ve Sünnet'i ibtal etmektir. Cerhedilmek onlara yaraşır, çünkü zındıktırlar..."

ASHABI TA'DÎLİN MAHİYETİ: Ashâbı ta'dîl, onların İslâm'a mallarını canlarını feda ederek yaptıkları hizmetin kadrini bilmek Kur'an ve Sünnet'e getirdikleri açıklamaları benimsemek demektir.

Ashâb-ı Kiram (radıyallahu anhüm)'ı tâdîl, aynı zamanda Kur'an ve sünnetin o husustaki emrine uymak, tam teslimiyet göstermek demektir. Ashab'ın tâm bu iki kaynakta tebcîl edilmiş olması sebebiyle: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la sohbetin kazandırdığı üstünlüğe başka hiçbir şey muadil ve denk olamaz" denmiştir.

Ashâbı ta'dîl, onların her çeşit kusurdan ma'sum olduklarını iddia etmek mânâsına gelmez. İslâm, masumluğu sâdece peygamberlere tanır. Onun dışındakiler, insan olmak haysiyeti ile elbette bazı kusurlara, hatalara, yanılmalara düşebileceklerdir. Ancak faziletin yüceliği, Cenâb-ı Hakk'ın af garantisi karşısında o kusurlar küçülür

ve Ashab'ın kusurunu aramak, onlara kusurları açısından bakmak mü'minlik edebine yakışmaz. Allah ve Resulünün affına mazhar olanları tekrar muhâkeme etmek hangi imana, hangi edebe sığar? Dünyada bile devlet başkanının affına uğrayanı suçlayacak kanun çıkar mı?

Ashab-ı Kiram'ı gruplara ayırıp bir kısmını peygamberlerden bile yüce görme ifratına düşerken diğer bir kısmını tekfir etme derecesinde ağır hakâretlere boğan Şia'nın gittiği yol tamâmen bâtıl ve Kur'ân-ı Kerim'e aykırıdır. Ne garibdir ki Ehl-i Bid'a'nın dil uzattığı Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer, Hz. Aişe gibi büyükler İslâm'a her hususta en çok hizmet edenler ve haklarında tebric âyetleri gelmiş olan kimselerdir.

Binbir dereden su getirerek 1500 yıldır İslâm ulemasının ittifakla gittiği bir yoldan dönüp Ashab'ı tenkîde cürete kalkan şiîleşmişlerin yanılgılarını göstermek için, hata olarak değerlendirmemiz mümkün olan bazı davranışlarına rağmen, Ashâb karşısında takınmamız gereken edeb tavrını bizzat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetinden bir misalle göstermeye çalışacağız. Misalimiz Hatib İbnu Ebî Belte'a ile alakalı. Kaydedeceğimiz vak'a o kadar mânidardır ki, bunu anladıktan sonra: "Ashab'ta irtidâd dışında görülebilecek en büyük kusur karşısında bile saygı ve edeb, Allah'a olan inancın gereği ve bir parçasıdır" dememek mümkün değildir. Çünkü Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) öyle anlamış ve anlatmış.

Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde de anlatıldığı üzere vak'a şu: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Mekke'nin fethine karar vermiş ve bir kısım hazırlığına da başlamıştır. Düşüncesi Mekkelilere hazırlığına da, niyetinden hiçbir şey sezdirmemek, mukabil bir hazırlığa, tedbire girmelerini önlemek ve böylece onları âni bir baskında gâfil yakalayıp, hiç bir kan dökmeden sulh'e, teslim'e mecbur etmek. Bu stratejinin başarısı, görüldüğü üzere Mekkelilere Medine'den, müslümanlardan bir haber sızmaması esasına dayanıyordu. Muhtemel bir sızıntıyı önlemek için Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tedbirlerin azamisini almaktadır. Öyle ki, en yakını, en güvendiği kimse olan Hz. Ebu Bekir'e bile niyetini belli etmemiştir. Bir şeyler sezinleyen Hz. Ebu Bekir bu hazırlıkların

nereye olabileceğini kızı Hz. Aişe'ye sorduğu vakit, Hz.Aişe (radıyallahu anhâ)'nin beyan ettiği ihtimaller arasında Mekke'nin zikredilmemesi, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın en yakınlarına bile bu meselede nasıl dikkatli ve hesaplı davrandığını, bu işteki gizliliğe ne derece ehemmiyet verdiğini gösterir. Öyle ki Medîne'ye giriş ve çıkışları yasaklayıp kontrol altına aldığı bile rivâyetlerde gelmiştir.

İşte böyle bir durumda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Hz. Ali, Hz. Zübeyr ve Hz. Mikdâd'dan müteşekkil bir heyeti Ravdatu Hâh denen bir mevkiye şu tenbihatı yaparak gönderir: "Orada bir kadın bulacaksınız, berâberinde bir mektup var. Mektubu kadından alın."

Hâdisenin gerisini Hz. Ali'den dinliyoruz: "Oraya atlı olarak vardık. Gerçekten de bir kadınla karşılaştık. Kendisine:

- Mektubu çıkar! dedik.

- Bende mektup yok! diye inkâr etti. Bizim:

- Ya mektubu çıkarırsın, ya elbiselerini soyunursun! diye ciddileşmemiz üzerine, saçlarının örgüleri arasından mektubu çıkarıp verdi.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a getirip verdik. Mektupta Hâtib İbnu Ebî Belte'a'dan Mekke müşriklerinden bazılarına bir mesaj vardı, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hazırlıklarından onları haberdar ediyordu.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Hâtıb'a:

"- Ey Hâtıb bu da ne?" diye sordu. O:

"- Ey Allah'ın Resulü hakkımda acele hükme gitme. Ben Kureyş'e bağlı bir kimseyim (6).

Seninle berâber olan Muhâcirlerin Mekke'de akrabaları var. Orada kalan ailelerini onlar korur. Benim onlarla neseb bağım olmadığı için böyle bir himâyeden mahrûmum. İstedim ki böylece onlarla bir irtibatım olsun da oradaki yakınlarım himâye görsün. Bu davranışım, küfürden veya dînimden irtidâd etmemden, ya da İslâm'ı seçtikten

sonra küfre rıza göstermemden dolayı değildir" diye özürünü beyân etti.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Hâtıb'ı dinledikten sonra:

- Doğru söyledi, ona hayırdan başka birşey söylemeyin diye tasdîk etti. Ancak Hz. Ömer atılarak:

- "Ey Allah'ın Resulü! Bu adam Allah'a, Resûlüne ve mü'minlere ihânet etti. Müsaâde buyur, boynunu vurayım (şu münafığın)" dedi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):

- Hayır. O, Bedir gazvesine katıldı. Ne biliyorsun, belki de Allah: "Dilediğinizi yapın! Sizi affettim" buyurmuştur" (7) cevabını verdi.

Casusluk vak'alarına, ölüm dâhil, çok daha sert cezâlar takdir etmiş olan Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in(8) bizzat Hz. Ömer (radıyallahu anh) gibi yüce bir sahâbînin zahiri değerlendirmesiyle ihânet, münâfıklık ve casusluktan başka bir kelimeyle ifâde edilemeyecek olan bir hâdiseye -görüldüğü gibi- yaklaşımı çok farklı olmuştur. Çünkü Bedir gazvesine katılanlar hakkında ayırım yapılmaksızın af bildirilmiştir.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bu davranışı ile, ümmetine, en ciddî bir kusuru işlemiş bile olsa, -İslâm'a hizmeti geçmiş ve bahusus haklarında âyet gelmiş- herhangi bir sahabî (radıyallahu anh) karşısında takınması gereken tavır hususunda, örnek verme gayesi güttüğü görülmektedir.

Müslim'de gelen, yine Hâtıb'la ilgili ikinci bir rivâyet bu söylediğimizi te'yîd eder. Hz. Câbir (radıyallahu anh)'in anlattığına göre, Hâtıb (radıyallahu anh)'ın kölelerinden biri Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e gelerek şöyle şikâyet eder: "`Ey Allah'ın Resulü, Hâtıb mutlaka cehenneme gidecektir."

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın cevabı şudur:

"- Hata ettin! O cehenneme girmez! Çünkü Bedr ve Hudeybiye gazalarında bulundu!..."

Nitekim yakında ağaç altında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a biat edenlerden Allah'ın razı olduğunu bildiren ayet-i kerime'yi kaydettik. Bu Hudeybiye gazvesi'dir. İbnu Hacer'in kaydına göre, -bu gibi delillere dayanan bir çok âlim Ashab'tan hiçbirinin cehenneme gitmeyeceği, hepsinin cennetlik olduğu, -Cenâb-ı Hakk'ın onların kusurlarını affettiği- hükmüne varmışlardır.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı kısa bir an için bile olsa, görmüş olan (sahabî) hakkında sünnete uygun mü'min tavr'ı tesbitte bir diğer vak'a Hz. Ömer'le ilgili. İbnu Hacer'in senet yönüyle sıhhatini belirterek kaydettiği hâdiseyi Ebu Sâd el-Hudrî (radıyallahu anh) anlatır. Bizi ilgilendiren kısmına göre, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la karşılaşmış bulunan şair tabiatlı, bir bedevî, bir ara Hz. Ömer'in huzuruna, Ensâr'ı hicvetme suçuyla getirilir. Hz. Ömer (radıyallahu anh) öfkelenir, fakat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la olan sohbeti sebebiyle herhangi bir ceza uygulamaz.

Ashab arasında bazı siyasi meselelerde ihtilâf çıkmış, aralarında kan dökülmeye sebep olacak kadar bu ihtilâfların büyüdüğü de olmuştur. Ama hiçbir zaman bu ayrılıklar sebebiyle birbirlerini ihânetle, yalanla, dini tahrible suçlamamışlar, aksine, yeri geldiği zaman muhaliflerinin fazîletini te'yid etmekten çekinmemişlerdir. Hz. Ali (radıyallahu anh)'nin Buhârî'de kaydedilen bir sözü şöyle:

اذا حدثتكم عن رسول اللَّه صلى اللَّه عليه وسلم حديثا فواللَّه ‘ن اخرّ من السماء احب إلى من ان اكذب عليه ةواذا حدثتكم فيما بينى وبينكم فان الحرب خدع

"Ben size Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan bir söz edip nakilde bulunduğum zaman, yalan söylemektense gökten atılmayı tercîh ederim. Fakat benimle sizin aranızda cereyan eden meselelerde konuştuğum zaman, şunu bilin ki harp bir hîledir."

Aralarında cereyan eden şiddetli siyâsî ihtilâflara rağmen Ashab (radıyallahu anhüm ecmâin)'ın birbirlerini diyanet, İslâma bağlılık gibi adalete giren hususlarda itham etmeyip, aksine fazîletlerini mûterif olduğunu göstermek için Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) validemizden bir misal kaydedeceğiz:

Cemel vak'asına müncer olan, Hz. Ali ve Hz. Aişe (radıyallahu anhümâ) arasındaki ihtilâfta Ammâr İbnu Yâsir (radıyallahu anh), Hz. Ali'nin haklı, Hz. Aişe (radıyallahu anhüma)'nin haksız olduğuna inanıyordu. Bu meselede halkı ikna etmek maksadıyla mescidde yaptığı konuşma tam bir insaf örneğidir. Der ki:

"Aişe Basra'ya yürüdü. Allah'a kasem olsun, O, dünyada da âhirette de Peygamberimiz (aleyhisselâtu vesselâm) zevcesidir, bunda şüphemiz yok. Ancak, Allah sizi imtihan ediyor: Kendisine mi (celle celâluhu), yoksa O'na (radıyallahu anhâ) mı itaat edeceksiniz?"

Burada, âhirette de Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın zevcesi olduğunu kasemle te'yîdi, Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'yi asla tekfir etmediğini gösterir. Fakat görüşlerinde yanıldığında Ammâr (radıyallahu anh)'ın hiç tereddüdü yok.

Kendisine yöneltilen bu çeşit şiddetli tenkidler karşısında Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'nin aksülameli de burada zikre değer. İbnu Hacer'in Taberânî'den naklen kaydettiğine göre, yine aynı Ammâr (radıyallahu anh) Cemel Vak'ası'nın akabinde, Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'ye gelerek: "Sizin bu askerî seferiniz Allah'ın sizinle yaptığı ahde (anlaşmaya) ne kadar aykırı" der ve bu sözleriyle Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın zevceleriyle ilgili olarak gelmiş bulunan " (Vakar ile) evlerinizde oturun. Evvelki câhiliyet yürüyüşü gibi yürümeyin" (Ahzâb, 33) âyetini kasteder (9).

Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'nin cevâbı şu olur: "Allah'a kasem olsun sen hakkı söyledin." Ammâr (radıyallahu anh) da: "Senin lisanınla hakkımda bu hükmü veren Allah'a hamdolsun" der.

İbnu Hübeyre, bu konuşmayı şöyle değerlendirir: "Bu rivâyetten anlıyoruz ki, Ammâr doğru sözlüdür. Keza husûmet onu, hasmının fazîletlerini inkâra da sevketmemiştir. Zira aralarında cereyân eden harbe rağmen Hz. Aişe'nin tam bir fazîlete mazhar olduğuna şehâdette bulunmaktadır."

Ashâb (radıyallahu anhüm) arasında cereyân eden hadîseleri İslâm uleması değerlendirirken her iki tarafın da İslâm'a hizmet niyetiyle

hareket ettiğini, yapılan ictihadda Hz. Ali'nin isabetli olduğunu, öbürlerinin hakkı bulamadığını, ancak Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ictihadında isabet edenin iki sevab (ictihad ve isâbet sevabı) isabet edemiyenin bir sevab (sâdece ictihad yapma sevabı) alacağına" dâir hadîslerini esas alarak diğer tarafın ittiham edilemeyeceği hükmüne varmıştır. Çünkü Ashab-ı Kiram ictihad yapmakta yetkilidirler ve üstelik bu ihtilaflarda başı çekenler Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ve Şeyheyn (Hz. Ebu Bekr ve Ömer)'in (radıyallahu anhüma) zamanlarında ictihadda bulunmuş, fetvalar vermiş kimselerdi.

SAHABELERİN TABAKALARI

Sahabeler, muhtelif alimler tarafından çeşitli şekillerde tabakalara ayrılmıştır. Bunlardan en ziyade benimsenmiş olanı Hâkim en-Neysâburî'nin taksimidir. O, İslâm'daki eskiliklerini esas alarak Ashab (radıyallahu anhüm)'ı 12 tabakaya ayırır. Kısmen fazilet derecelemesini de ifâde eden bu taksim şöyledir:

1- Mekke'de ilk müslüman olanlar: Dört Halîfe gibi.

2- Hz. Ömer'in müslüman olmasından sonra İslâm'a giren Daru'n-Nedve azaları.

3- Habeşistan'a hicret edenler.

4- Birinci Akabe biatına katılanlar.

5- İkinci Akabe biatına katılanlar ki çoğu Medîne'lidir.

6- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) henüz Medîne'ye girmemişken, Kubâ'da iken ona gelen muhâcirler.

7- Bedir savaşına katılanlar.

8- Bedir'den sonra Hudeybiye sulhüne kadar hicret edenler.

9- Hudeybiye'de Bey'atu'r-Rıdvân'a katılanlar.

10- Hudeybiye ile Feth-i Mekke arasında hicret edenler: Hâlid İbnu Velîd ve Amr İbnu'l-Âs gibi,

11- Fetih günü müslüman olanlar.

12- Fetih günü, Veda Haccı ve diğer fırsatlarda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i gören Ashâb çocukları.

FAZİLETE GÖRE TAKSİMLERİ

Sahabe'nin en efdali Hz. Ebu Bekr sonra Hz. Ömer (radıyallahu anhüm)'dir. Ehl-i Sünnet bu hususta icma eder. Sonra sırasıyla, Osman İbnu Affan, Ali İbnu Ebî Tâlib, gelir. Ehli sünnetten bazılarının fazîlette Hz. Ali'yi Hz. Osman'a takdîm ettiği bilinmektedir. Bunlardan sonra Aşere-i Mübeşşere'nin(10) geri kalan efrâdı gelir: Sâd İbnu Ebî Vakkas, Sa'îd İbnu Zeyd İbni Amr İbni Nufeyl, Talha İbnu Ubeydillah, Zübeyr İbnu'l-Avvâm, Abdurrahman İbnu Avf ve Ebu Ubeyde Âmir İbnu'l-Cerrâh (radıyallahu anhüm ecmain).

Aşere-i Mübeşşere'den sonra Bedir Ashabı gelir. Bunlar üçyüz küsur kişidir. Sonra Uhud Ashâbı gelir.

Bunları Hudeybiye'de Bey'atu'r-Rıdvân'a katılanlar takip eder.

Ensâr'dan Birinci ve İkinci Akabe Bey'atlarına katılanlarla es-Sâbikûn el-Evvelun olanlarda Ashab'ın mümtazlarıdırlar. ancak, âyette zikri geçen es-Sâbikun el-Evvelunla ilgili farklı görüş var:

1- Said İbnu'l-Müseyyib'e göre bunlar iki kıbleye de namaz kılanlardır (11)

2- Şa'bî'ye göre Bey'atu'r-Rıdvân'a katılanlardır.

3- Muhammed İbnu Ka'b'a göre Bedir ashâbı'dır.

4- İlk müslüman olandır denmiştir. Bu ilk konusunda da ihtilaf var: Hz. Ebu Bekr denmiştir, Hz. Ali denmiştir, Hz. Zeyd denmiştir, Hz. Hatice denmiştir.

Ancak bu ihtilaf şöyle te'lif edilir: Müslümanlıkta hür erkeklerden ilk Hz. Ebu Bekr, çocuklarından ilk Hz. Ali, kadınlardan ilk Hz. Hatice, azadlılardan Zeyd, kölelerinden ilk Bilal' (radıyallahu anhüm ecmain)'dir.

ÇOK RİVAYET EDEN SAHABELER (MÜKSİRÛN)

Daha önce de temas ettiğimiz üzere, sahâbeler rivâyetlerinin miktarı yönünden iki gruba ayrılırlar:

Müksir olanlar: Bunlar rivâyetlerinin miktarı bini aşanlardır. 1- Ebu Hüreyre: 5374 hadîs, 2- Abdullah İbnu Ömer 2630 hadîs, 3- Abdullah İbnu Abbas 1660 hadîs, 4- Hz. Aişe 2210 hadîs, 5- Câbir İbnu Abdillah 1640 hadîs, 6- Enes İbnu Mâlik 2286 hadîs, 7- Ebu Sâd el-Hudrî 1170 hadîs rivâyet etmiştir.

Rivâyeti bini aşan başka sahâbe yoktur. Geri kalanlara Mukıll denir! (12).

ÂLİM SAHABELER

Ashâb'tan bazıları ilimleriyle meşhur olmuştur. Bunlardan bir kısmı Kur'an-ı Kerîm'i, Sünnet'i, fıkhı, câhiliye edebiyatını, ensâbı, eyyâmu'l-Arab denen târihi iyi bilen kimselerdîr. Bilhassa fetvaları ve Kur'an'la ilgili açıklamalarıyla tanınmışlardır. Kendisinden en ziyade fetva rivâyet edilen kimse İbnu

Abbâs'tır. Sonra Hz. Ömer, Hz. Ali, Ubey İbnu Ka'b, Zeyd İbnu Sâbit, Ebu'd-Derda, İbnu Mes'ud, İbnu Ömer, Hz. Aişe (radıyallahu anhüm ecmaîn) gelir. Mesruk şöyle der: "Sahâbe'nin ilmi altı kişide toplanmıştır: Ömer, Ali, Ubey, Zeyd, Ebu'd-Derdâ, İbnu Mes'ûd. sonra bu altının ilmi de Hz. Ali ve Abdullah İbnu Mes'ud'da toplanmıştır". Irâkî: "Hz. Ali ile İbnu Mes'ûd hususî gayretle, öbürlerinin ilmini de kendi ilimlerine katmışlardır" diyerek, Mesrûk'un sözünü açıklığa kavuşturur.

Bunlardan sonra şu yirmi kişi gelir:

Hz. Ebu Bekr, Hz. Osman, Ebu Mûsa, Muâz İbnu Cebel, Sa'd İbnu Ebi Vakkâs, Ebu Hüreyre, Enes, Abdulah İbnu Amr İbni'l-Âs, Selmân, Câbir, Ebu Saîd, Talha, ez-Zübeyr, Abdurrahmân İbnu Avf, İmrân İbnu Husayn, Ebu Bekre, Ubâde tu'bnu's-Sâmit, Muâviye, İbnu'z-Zübeyr, Ümmü Seleme Hz. (radıyallahu anhüm ecmaîn).

Suyutî, Tedrîb'de ilk gruba girenlerin fetvalarından birer iri cild teşkîl etmenin mümkün olduğunu, ikinci grubtakilerden birer cüz (küçük çapta risâle) teşkil etmenin mümkün olduğunu belirtir.

ABDULLAHLAR

Yukarıda ismi geçen âlim sahâbilerden bazılannın adı Abdullah olduğu için, onların Abâdile (Abdullahlar) diye ayrıca gruplanması eskiden beri âdet olmuştur. Bunlar: Abdullah İbnu Ömer, Abdullah İbnu Abbas, Abdullah İbnu'z-Zübeyr, Abdullah İbnu Amr İbni'l-Âs, Abdullah İbnu Mes'ud bunlar arasında zikredilmez. Çünkü öbürleri abâdile diye şöhrete erdikleri sırada Abdullah İbnu Mes'ud vefat etmiş bulunuyordu. Öbürleri, imamların kendilerine muhtaç olup müracaat edecekleri vakte kadar yaşadılar.

Bunlar bir meselede görüş birliğine varınca: "Bu Abâdile'nin görüşüdür" denir. Bazıları İbnu Zübeyr'i buraya dahil etmez.

Ashab arasında 220-300 kadar başka Abdullah'lar da mevcuttur ancak Abâdile denince onlar kastedilmez.

SAHABELERİN SAYISI:

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) vefat ettiği zaman hayatta olan Sahâbelerin miktarı hususunda bazı tahminler yürütülmüştür. Bunlar arasında epeyce

bir fark gözükmektedir. Sözgelimi Ebu Zür'ati'r-Râzi, o sıralarda Mekke-Medine havâlisinde 114 bin müslüman bulunduğunu söyler. Ali İbnu'l.-Medînî yüzbinden fazla der. er-Râfi'î 30 bin kadar Medine ve 30 bin kadar da Arap kabilelerinde olmak üzere toplam 60 bin kadar müslüman bulunduğunu kaydeder. Sahâbe hayatlarını incelemek üzere te'lif edilen kitaplârda ismen zikredilenler onbini bulmaz. Bunların en hacimlisi olan el-İsabe'de İbnu Hacer 12.293 adet tercüme verir ise de bunlardan bir bölümü, kitabın el-Kısmu'r-Râbî bölümlerinde kaydedilen ve sahabe sayılmayan şahıslardır, bir kısmı da Künâ bölümünde, ismi göstermek üzere mükerreren kaydedilen şahıslardır. Şu halde ismen bilinen sahabeler onbin civarında kalmaktadır.

EN SON VEFAT EDEN SAHABE

Ashab'tan en son hayatta kalan Ebu't-Tufeyl Âmir İbnu Vâsile el-Leysî (radıyallahu anh)'dir. Vefat tarihi ihtilaflıdır: 100-110 arasında

değişmektedir. Kûfe'de yaşamış ise de Mekke'de vefat ettiği kabul edilmektedir. Medîne'de en son vefat eden hususunda ihtilaf edilmiştir: Sâib İbnu Yezîd veya Câbir İbnu Abdillah veya Sehl İbnu Sa'd veya Mahmud İbnu'r-Rebî (radıyallahu anhüm)'dir. Mekke'de en son ölenin Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anh) olduğu da söylenmiştir. Basra'da Enes İbnu Mâlik (90-93 yıllarından birinde) veya Abdullah İbnu'l-Hâris (85-89); Kûfe'de Abdullah İbnu Ebî Evfa (86 veya 88 yılında) veya Amr İbnu Hureys (95 veya 98 yılında); Şam'da Abdullah İbnu Busr Mâzinî (88); Dımeşk'te Vâsile İbnu Eska el-Leysî (85 veya 86); Cezîre'de Urs İbnu Umeyre el-Kindî; Filistin'de Kays İbnu Sa'd İbnu Ubâde (85); Yemame'de Hirmâs İbnu Ziyâd Bâhilî; Bâdiye'de Seleme İbnu'l-Ekva l64) en son vefat eden sahabe(radıyallahu anhüm ecmain)dir.

TÂBİÎLER

Tâbiî, Hâkim en-Neysâburî'nin de dâhil bulunduğu, ulemâdan ekseriyetin kabul ettiği tarife göre, Sahâbe (radıyallahu anhüm)'den biriyle veya birkaçıyla karşılaşmış olan mümin kimsedir. Sahâbeliğin sübûtunda imâna mukârin olmak şartıyla uzaktan bile olsa Resûlullah'ı görmek yeterli sayıldığı halde burada, Sahâbî ile mülâkat şart koşulmuştur. Hattâ İbnu Hibbân, görüşmeyi de yeterli bulmayıp, sahâbeden gördüğünü ve işittiğini zabtedecek yaşta olması şartını koşar. Bağdâdî, Sahâbî ile olacak Lika'nın kısa değil, bir müddet devam edecek bir sohbet olması gereğinde ısrar eder.

Bu farklı görüşlere rağmen ekseriyet karşılaşmayı yeterli gördüğü için, Enes' (radıyallahu anh)'i görmüş bulunan A'meş'i (V. 148/765), Yahya İbnu Ebî Ke-sîr'i (V. 129/746), Cerîr İbnu Hâzım'i (V. 170/786) Tâbiîn'den saymışlardır. Keza Amr İbnu Hureys (radıyallahu anh)'i gördüğü için Musa İbnu Ebî Aişe'yi; Abdullah İbnu Ebî Evfa (radıyallahu anh)'yı gördüğü için Mansûr İbnu el-Mu'temîr'i (132/749) Tâbiîn'den saymışlardır. Halbuki bunların görmeleri mücerred bir görmedir, hiçbirinin sahâbilerden muttasıl rivâyetleri mevcut değildir.

TÂBİÎLERİN TABAKALARI

Sahâbe gibi Tâbiîn'in tabakalara ayrılmasında da ihtilâf edilmiştir. Bunları Müslim üç, İbnu Sa'd dört tabakaya ayırır. Hâkim onbeş

tabaka teklif ederse de bütün tabakaları açık seçik beyan edip, her tabakaya ait isimleri zikredememiştir. Bu sebeple hepsini zikretmekten ziyade iki noktaya temas edip geçeceğiz:

Hâkim'in Ma'rifetu Ulumî'l-Hadis'te belirttiğine göre ilk tabakayı Aşere-i Mübeşşere ile karşılaşanlar teşkil eder: Saîd İbnu'l-Müseyyeb, Kays İbnu Ebî Hâzım, Ebu Osman en-Nehdî, Kays İbnu Ubâd, Ebu Sâsan... gibi.

İkinci Tabaka: el-Esved İbnu Yezîd, Alkame İbnu Kays, Mesrûk İbnu'l-Ecda, Ebu Seleme İbnu Abdirrahman, Hârice İbnu Zeyd vs.

Üçüncü Tabaka: Âmir İbnu Şurâhî'l eş-Şa'bî, Ubeydullah İbnu Abdillah ve akranları...

Hâkim bu kısa bilgiden sonra: "Tâbiîn onbeş tabakadır, sonuncu tabaka Basralılardan Enes (radıyallahu anh)'e, Kûfelilerden Abdullah İbnu Ebî Evfa'yı, Medînelilerden Sâib İbnu Yezîd'e, Mısırlılardan Abdullah İbnu'l-Hâris'e... rastlayanlardır" der.

Tâbiîn, daha önce kaydettiğimiz ve mütevâtir olduğunu belirttiğimiz "İnsanların en hayırlıları benim asrımdakilerdir..." hadisinde tebcil edilen ikinci nesli teşkil eder. Bunların sayıları hususunda rakam verilmemiştir. Ama Ashab'ın her tarafa dağılmış olmaları sebebiyle miktarları çoktur. İslamî ilimlerin gelişmesinde bu altın neslin büyük hizmeti olmuştur. Hadîslerin cem ve tedvîninde bunlar hizmet sunmuşlardır.

Mekke'de: İkrime (V. 105/723) (Abdullah İbnu Abbas'ın kölesi), Ata İbnu Ebî Rabâh (V.115/733), Ebu'z-Züheyr Muhammed İbnu Müslim (V. 128/745).

Medîne'de: Sa'îd İbnu'l-Müseyyeb (V. 93/711), Urve İbnu'z-Zübeyr (V.94/712), Sâlim İbnu Abdillah İbni Ömer (V. 106/724), Süleyman İbnu Yesâr (V.93/711), el-Kâsım İbnu Muhammed İbni Ebî Bekr (V. 112/730), Abdullah İbnu Ömer'in kölesi Nâfi (V. 117/735), Muhammed İbnu Şihâb ez-Zührî (V.124/741), Ebu'z-Zinâd (V.130/747).

Kûfe'de: Alkame İbnu Kays (V. 62/681), İbrahim en-Neha'î (v.96/714), Âmir İbnu Şürâhîl eş-Şa'bî (V.104).

Basra'da: el-Hasen el-Basrî (V.110/728), Muhammed İbnu Sîrîn (V.110/728), Katâde (V.117/735).

Şam'da: Kabîsa (V.86/704), Ömer İbnu Abdilazîz (V.101/719), Mekhûl (V.118/736).

Yemen'de: Tâvus İbnu Keysân (V.106), Vehb İbnu Münebbih (V.110/728).

MUHADRAMUN

Muhadram, hadisçilerin ıstılahında, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sağlığında müslüman olduğu halde, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la görüşmek şerefine eremeyen kimselere verilen bir unvandır. Tariften de anlaşıldığı üzere bunlar câhiliye devrini de idrak etmiştir, İslâmı da. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la sohbetlerine dair bir rivâyet olduğu takdirde sahâbî sayılırlar, olmadığı müddetçe Tâbiîn'e dâhil edilirler.

Muhadram kelimesi lügatçiler tarafından biraz farklı bir kullanılışa sâhiptir. Muhtemel iltibasın önlenmesi için bilinmesinde fayda var: Onlar, yarı ömrünü câhiliye'de, yarı ömrünü de İslâm'da geçiren herkese muhadram derler ve Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la sohbet şartını aramazlar. Böyle olunca Muallaka sâhibi Lebîd-i Âmirî, Ka'b İbnu Zübeyr, Hassân İbnu Sâbit el-Ensârî, Nâbiga el-Ca'dî (radıyallahu anhüm ecmaîn) ile Ebu-Züeyb Hüzelî, Mütemmim İbnu Nüveyre, Muhadram şâirler addedilirler. Halbuki bunlardan Lebîd, Hassân, Hakîm İbnu Hizâm muhaddislerce sahâbî sayılırlar.

Muhadram sayılan müslümanlardan bir çoğunun ismi kitaplarda belirtilir. Biz sadece birkaç tanesini örnek olarak kaydediyoruz: Ebu Osman en-Nehdî, İbnu Recâ el-Utâridî, Ahnef İbnu Kays et-Temîmî, Uveys İbnu Âmir el-Karenî, Kadı Şureyh İbnu'l-Hâris, Alkame İbnu Kays, Ka'b el-Ahbâr, Mesrûk İbnu Ecda', Ertât İbnu Süheyye vs.

FUKAHA-YI SEB'A

Tâbiîn arasında fıkıhta ün yapmışlar mevcuttur. Bunlardan yedi tanesi akranlarına tefevvuk ederek daha da temayüz etmişlerdir. Fukahayı Seb'a diye isimlendirilirler: Sâd İbnu'l-Müseyyeb (V. 105/723), Kâsım İbnu Muhammed İbni Ebî Bekr es-Sıddîk (V.107/725), Urve İbnu'z-Zübeyr (V.94/712), Hârice İbnu Zeyd (V.100/718), Ebu Seleme İbnu Abdirrahmân İbni Avf (V.104), Ubeydullah İbnu Utbe İbni Mes'ûd (V.98/716) ve Ebu Eyyûb Süleymân İbn Yesâr el-Hilâlî (V.104/722).

TÂBİÎN'İN EFDALLERİ

Usûl kitapları Tâbiînden bir kısmını efdal olarak kaydeder. Hizmetleri ve mevsûkiyetleri ön plana alınarak tafdîl edilen bu zatlar şunlardır:

Saîd İbnu'l-Müseyyeb, Ebu Osman en-Nehdî, Kays İbnu Ebî Hâzim (Esved İbnu Yezîd'in amcası ve İbrahim İbnu Yezîd'in dayısı olan), Alkame İbnu Kays, Mesrûk İbnu Ecdâ, İmam Ahmed İbnu Hanbel, bunlardan her birini Tâbiîn'e tafdil etmiştir.

Bir de şu var: Efdâliyet; bazılarınca beldelere izafeten tevcîh edilmiştir. Buna göre Medînelilerin efdali Saîd İbnu Müseyyeb, Kûfelilerin efdali Üveys İbnu Âmir el-Karenî, Basralıların efdali Hasan-ı Basrî'dir.

Bu ikinci taksim, Hz. Ömer'in merfu olarak rivâyet ettiği

إنّ خير التابعين رجل يقال له اوَيس

"Tâbiîn'in en hayırlısı Uveys denen bir kimsedir" hadisine uyduğu için İbnu Salah ve el-Irakî beğenmişlerdir.

Hamm Tâbiîlerin (Tâbiiyyât) efdali Muhammed İbnu Sîrin'in hemşiresi Hafsa Bintu Sîrin ile -daha önce tercümesini sunduğumuz Amrâ bintu Abdirrahman İbni Sa'd İbni Zürâre ve bu ikisinden sonra Ümmû'd-Derdâ künyesiyle bilinen Hüceyme (yahud Cuheyme)'dir.

Eimme-i Metbû'în'den sadece Ebû Hanîfe Tâbiîn'dendir. Hz. Enes (radıyallahu anh)'i çocukluğunda birkaç kere görmüştür. Ayrıca, Hz. Câbir, Abdullah

İbnu Cez'ez-Zübeydî, Abdullah İbnu Üneys ve Aişe bintu Acred (radıyallahu anhüm ecmaîn)'i gördüğü, rivâyetlerde bulunduğu bilinmektedir.

ETBAUTTÂBİÎN

Mü'min olarak bir Tâbiî'yi gören ve müslüman olarak ölen kimseye denir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından tebcil edilen üçüncü nesli teşkîl eder. İslamın pek çok güzîde evladı bu nesilden çıkmıştır. Metbu imamlardan Şâfiî ve Mâlik hazretleri (radıyallahu anhüma) bu nesle mensuptur. Süfyanu's-Sevrî (V.1611777), Süfyan İbnu Uyeyne (V.198/813), Leys İbnu Sa'd (V.175/792), Etbauttâbiîn'in diğer tanınmışlarındandır.
----

6) Süfyan şu açıklamayı yapar: "Hâtib kendi başına müstakil biri değil onlarla arasında akid bulunan birisi (halîf) idi".
7) Âlimler, Allah ve Resülü (aleyhissalâtu vesselâm)'nden gelen tereccî denen "belki"li hitâbın kesinlik ifade ettiğini belirtirler. Ayrıca aynı vak'ayı anlatan Ebû Dâvud, Ahmed İbnu Hanbel ve İbnu Ebu Şeybe'deki Ebû Hüreyre rivayetinde ifade cezm'ledir: "Allah Bedr ehlinin hâline muttâli oldu ve "Haydi istediğinizi yapın, sizleri affettim" buyurdu" denir.
8) Hanefiler, câsusluk yapan kişinin mü'min olması halinde idâm edilemiyeceği hususunda icmâ eder. "İmâm, tâzir cezası verir, mevkîi olan biri ise af da edilebilir" derler.
9) Hz. Aişe'nin hayatını anlatırken kaydettiğimiz hayıflanmaları bir kere daha görülmelidir. Ölüme yakın ifade ettiği yakınmalar her halde bu sebebe dayanmaktadır.
10) Aşere-i mübeşşere: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından cennete gidecekleri hususunda müjdelenmiş olan on kişi. Bunlar Ashab-ı Kiramın en faziletlileri sayılır.
11) İki kıbleye namaz kılanlar: Medine'ye hicret edildiği zaman müslümanlar Kudüs'e yönelerek namaz kılmakta idi. Bu onaltı ay sürdü. Bundan sonra gelen izinle Ka'be kıble yapıldı. Bu vahyin gelmesine kadar müslüman olanlar iki kıbleye namaz kılanlardır.
12) Sahâbelerin rivayetleriyle ilgili rakamlar. Endülüs'ün meşhur muhaddisi Ebu Abdirrahman Bakiy İbnu Mahled'in Müsned'ine

dayanır. Ancak bugün bu değerli eser hiçbir kütüphanede mevcut değildir.